

TURUN YLIOPISTON JULKAISUJA
ANNALES UNIVERSITATIS TURKUENSIS

SARJA - SER. C OSA - TOM. 326
SCRIPTA LINGUA FENNICA EDITA

RUKOILE JA TYÖTÄ TEE

Onni Puhakan kehitys innovaattorista
oman tien kulkijaksi

Martti Puhakka

TURUN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF TURKU
Turku 2011

Turun yliopisto
Humanistinen tiedekunta
Kansatiede

Tutkimuksen ohjaajat

Professori HELENA RUOTSALA (ohjaaja 1.8.2010 alkaen)
Turun yliopisto
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos/kansatiede

Professori emeritus PEKKA LEIMU (ohjaaja 31.7.2010 saakka)
Turun yliopisto
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos/kansatiede

Dosentti EERO SAPPINEN
Turun yliopisto
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos/kansatiede

Esitarkastajat

Dosentti TEPPO KORHONEN
Helsingin yliopisto
Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Dosentti TAPANI KÖPPÄ
Helsingin yliopisto
Ruralia-instituutti
Mikkeli

Vastaväittäjä

Dosentti TAPANI KÖPPÄ
Helsingin yliopisto
Ruralia-instituutti
Mikkeli

Taitto ja kuvankäsittely

Martti Puhakka

ISBN 978-951-29-4824-6 (Painettu/PRINT)
ISBN 978-951-29-4825-3 (Sähköinen/PDF)
ISSN 0082-6995

Painosalama Oy - Turku 2011

ESIPUHE

Käydessäni läpi syntymäkodissani olevaa isoisäni Onni Puhakan tallentamaa laajaa ja monipuolista aineistoa ensisijaisena tavoitteenani oli saada lisävalaistusta hänen elämäntehtäviinsä ja hänen elämänsä sekä samalla oman kasvuympäristöni vaiheisiin. Pian kävi ilmi, että tämä moniaineistoinen kokoelma antaa mahdollisuuksia laajentaa näkökulmaa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkupuolen suomalaisen yhteiskunnan muuttumisprosessin tarkasteluksi. Isoisäni ja hänen lähipiirinsä olivat mukana tapahtumissa, jotka muuttivat monin tavoin arkipäivää ja yhteiskunnan kaikkia osa-alueita. Onni Puhakka ja hänen aikalaisensa kohtasivat sellaisia taloudellisia, yhteiskunnallisia ja poliittisia ongelmia, jotka tuntuivat jopa kansakunnan olemassaoloa uhkaavilta. Monet hänen aikalaisistaan näkivät elämisen olosuhteet niin synkinä ja toivottomina, että jättivät kotimaansa ja lähtivät etsimään parempia elämisen mahdollisuuksia jopa valtamerten takaisista maista, osa siirtolaisina, osa suunnitellen ihanneyhteiskunnan perustamista. Ne, jotka vaikeuksia uhmaten jäivät kotimaahan, pystyivät kehittämään sellaisia toimintatapoja, joilla voittivat pahimmat uhkakuvat ja ratkaisivat monia yhteiskunnallisia ja taloudellisia ongelmia. Yksi merkittävistä tehokkaasti vaikuttavista toimintatavoista oli kansalaisten yhteistyöhön perustuva osuustoiminta.

Nykyajassakin on uhkakuvia, mutta tutkimukseni aikakauden ongelmista poiketen ne ovat globaaleja, esimerkiksi ilmastonmuutos ja ympäristöongelmat. Tiedotusvälineiden kautta saamme päivittäin uutisia sodista ja terroriteoista sekä talousongelmista. Tämä tutkimus kertoo, että toivottomiltakin näyttäviin ongelmiin on pystytty löytämään toimivia ratkaisuja. Tutkimukseni on täyttänyt tehtävänsä, jos se osaltaan kannustaa meitä nykyisten uhkakuvien maailmassa eläviä ihmisiä luovaan ajatteluun ratkaisujen löytämiseksi oman aikamme ongelmiin.

Kiitän Turun yliopiston kansatieteen professori emeritus **Pekka Leimua**, joka antoi minulle uskoa siihen, että isoisäni tallentamassa aineistossa on potentiaalia väitöskirjaa varten. Pekka Leimu toimi ensimmäisenä työnhajaajanani vuoden 2010 heinäkuun loppuun, eläkkeelle siirtymiseensä saakka. Hänen jälkeensä ohjaajaksi tuli professori **Helena Ruotsala**. Vaikka hän tuli ohjaajakseni tutkimukseni ollessa jo viimeistelyvaiheessa, hän pystyi antamaan työhöni hyödyllisiä neuvoja ja näkökulmia. Kiitän professori Ruotsalaa kannustuksesta ja neuvoista, jotka olivat tarpeen saadakseni väitöskirjani valmiiksi.

Lämpimät kiitokseni dosentti **Eero Sappiselle**, joka toimi toisena työnhajaajanani. Hän antoi työlleni ensimmäiset suuntaviivat ja käsikirjoituksiani lukien ohjasi työskentelyäni kärsivällisesti ja kannustavalla tavalla.

Työni esitarkastajina toimivat dosentti **Tapani Köppä** ja dosentti **Teppo Korhonen**. Kiitän heitä heidän asiantuntevista kommentistaan, jotka ovat terävöittäneet

tutkimustani ja auttaneet sen viimeistelyssä. Teppo Korhonen teki kansatieteen asiantuntijana hyödyllisiä huomautuksia varsinkin tutkimukseni metodisesta osasta ja Tapani Köppä osuustoiminnan asiantuntijana selkeytti Onni Puhakan tärkeimmän elämäntehtävälleen käsittelyä.

Dosentti **Solveig Sjöberg-Pietariselle** olen kiitollinen hänen käsikirjoitukseen antamistaan kommentteista ja erityisesti siitä, että hän kannusti minua isoisäni valokuva-aineiston käyttämisessä tutkimukseni lähdeaineistona. Kiitän maisteri **Minna Heikkistä**, joka ollessaan kollegani Turun kaupungin museolaitoksen palveluksessa luki varhaisia käsikirjoitusversioitani antaen hyödyllisiä huomautuksia muun muassa tutkimuksen käsittelytavasta ja kirjoituksen tyyliseikoista.

Kiitän Liperi-Seuran puheenjohtajana toiminutta eläinlääkintöasessori **Juhani Kososta** siitä, että sain olla vuonna 2005 tekemässä hänen ehdottamaansa näyttelyä Onni Puhakan valokuvista Liperin kunnallishallinnon 130-vuotisjuhluvuotta varten. Isoisäni valokuvakokoelman aineisto tuli tutuksi tämän näyttelyn valmistamisen yhteydessä ja edesauttoi näiden valokuvien käyttämistä hyväksi myös tässä tutkimuksessani.

Kiitän lämpimästi omaa perhettäni heiltä väitöskirjani valmistelussa saamastani tuesta. **Anttia** kiitän siitä, että hän on tämän tutkimukseni *primus motor*, sillä hän antoi minulle ajatuksen käsitellä isoisäni tallentamaa aineistoa tekemällä siitä väitöskirja. **Liisaa** kiitän siitä, että hän opasti minua nykyajan tietotekniikan mahdollisuuksien käyttämisessä lähdeaineiston etsimiseen. Puolisoni **Heli** on ollut niin monin tavoin tukenani tämän tutkimuksen teossa, että kiitollisuuttani on vaikea pukea sanoiksi. Ehkä osa kiitollisuudestani välittyy kun totean, että hän on yhteiselämämme alussa antamansa lupauksen mukaisesti ollut tukenani myötä- ja vastoinkäymisissä myös tämän työn osalta.

Kiitokseni ansaitsevat myös ne monet isoisäni tunteneet sukulaiseni ja muut henkilöt, jotka ovat kertomuksillaan auttaneet elävöittämään hänestä tässä tutkimuksessa laatimaani kuvaa. Kaikkia heistä eivät kiitokseni enää tavoita. Parhaimmat kiitokseni kohdistan vanhemmilleni, joista isäni ei valitettavasti ehtinyt nähdä väitöskirjaani valmiina. Lukemattomia ovat olleet ne tarinatuokiot, jolloin olen saanut kuulla vanhemmiltani kertomuksia elämästä isoisäni talossa. Ilman näitä ikimuistoisia yhteisiä hetkiä ja erityisesti ilman hyvämuistista ja loistavat kertojanlahjat omaavaa äitiäni tämä tutkimus olisi jäänyt tekemättä. Omistan väitöskirjani vanhemmilleni.

Parhaat kiitokseni Pellervo-Seuralle, jonka Hannes Gebhardin rahastosta myöntämällä apurahalla väitöskirjani on painettu.

Turussa Martin päivänä 2011
Martti Puhakka

SISÄLLYSLUETTELO

1.	ONNI PUHAKKA – LIPERILÄINEN VAIKUTTAJA	9
	Prologi	9
	Juhlavuoden merkkihenkilö	11
	Tutkimus, jonka aineisto oli tuhoutumassa	13
2.	ELÄMÄNTYÖ HENKILÖHISTORIALLISEKSI TUTKIMUKSEKSI – TUTKIMUKSEN TAUSTA JA TAVOITTEET	15
	Modernisaation aikakausi	15
	Osuustoiminnan varhaisvaiheita	21
	Elämänsuunnan muotoutuminen ja elämäkertatutkimuksen haasteita	29
	<i>Onni Puhakan työtehtävistä ja arvomaailmasta</i>	33
	Tutkimuksen teoreettinen viitekehys ja tavoitteet	35
3.	TUTKIMUSAINEISTO JA KÄYTETYT MENETELMÄT	37
	Julkisesta henkilökuvasta omaankuvaan	37
	Tutkimusaineisto ja sen arviointi	42
	<i>Kirjeenvaihto</i>	42
	<i>Muut kirjoitukset ja dokumentit</i>	45
	<i>Onni Puhakan ottamat valokuvat</i>	48
	<i>Onni Puhakaan liittyvä muistitietoaineisto</i>	51
	<i>Muistitietoaineiston arviointi</i>	55
	Tutkimusaineiston käsittely	58
	<i>Tutkimushenkilön elämänvaiheiden käsittely</i>	58
	<i>Tutkimuskohteen ymmärtäminen</i>	61
	<i>Uudelleenarviointi vs. mustamaalaus</i>	63
	<i>Oman lähipiirin kansatieteellinen tutkimus</i>	65
	<i>Tutkimuksen rakenne</i>	70
4.	ELÄMÄÄ LAPSUUDENKODISSA	73
	Lapsuusvuodet ja kasvuympäristö	73
	<i>Kontiolahdelta Liperiin</i>	73
	<i>Elämää Pitkälammen rannalla</i>	75
	<i>Talo vaurastuu emännän johdolla</i>	78
	<i>Lapsuudenaikaisia barrastuksia</i>	83
	<i>Onni Puhakan koulunkäynti</i>	84
	Puhakan sisarusten elämänvaiheita	90

5.	YHTEISKUNNALLISEN VALVEUTUMISEN AIKA	95
	Pohjois-Karjalan kansanopistossa	95
	<i>Tiedonjano syttyy</i>	95
	<i>Mielen myllerrystä</i>	101
	Kulttuuriharrastuksia ja yleishyödyllisiä huveja	105
	<i>Uudet ajatukset alkavat jäsentyä</i>	105
	<i>Sivistystilaisuuksien järjestäminen valmentaa yhteistyöhön</i>	107
	Henkilöstöverkosto laajenee	112
	<i>Kansanopistoaika Onni Puhakan elämän suuntaajana</i>	112
	<i>Pohjois-Karjalan maanviljelysseuran retkellä</i>	114
	<i>Maatalouden opiskelua Orisbergissä</i>	118
6.	OSUUSTOIMINTA VETÄÄ PUOLEENSA	121
	Pellervo-Seuraa perustamassa	121
	Osuustoimintaa aletaan soveltaa käytännön työssä	125
	Liperin osuustoiminnan alku maidon jalostamisessa	128
	<i>Kotivoin valmistuksesta osuusmeijeritoiminnaksi</i>	128
	<i>Taipaleen kylämeijeristä osuusmeijeriksi</i>	135
	Keskusliikkeitä perustetaan	139
	<i>Maakunnan meijereille keskusliitto</i>	139
	<i>Hankkija ja Valio perustetaan</i>	142
7.	AKTIIVISTA OSUUSKUNTIEN PERUSTAMISAIKAA	147
	Osuustoiminnalliset rahalaitokset Liperissä	147
	<i>Maaseudun varhainen rahatalous</i>	147
	<i>Osuuskassoja perustetaan maatalouden rahoittajiksi</i>	150
	<i>Tupakassoista yleispankeiksi</i>	155
	Taipaleen ja Käsämän puimakoneosuuskunnat	159
	<i>Abosta puimassa</i>	159
	<i>Ensimmäinen puimakoneosuuskunta perustetaan</i>	160
	<i>Uusi tekniikka tositoimissa</i>	163
	<i>Puimakoneet yleistyvät</i>	168
	Osuuskauppaliike Liperissä	171
	<i>Maakauppiaat maaseudun kaupankävijöinä</i>	171
	<i>Yhteisostoista</i>	174
	<i>Pohjois-Karjalan ensimmäinen osuuskauppa perustetaan Liperiin</i>	175
	<i>Onni Puhakka mukaan osuuskauppatoimintaan</i>	177
	<i>Hallintoneuvoston puheenjohtajana</i>	181
	<i>Ristiriitoja osuuskaupan toimitusjohtajien kanssa</i>	183
	<i>Vanhat tottumukset rasittavat kaupankäyntiä</i>	188
	Muita osuuskuntia	190
	<i>Taipaleen osuuspaja</i>	190
	<i>Käsämän pyykkiosuuskunta</i>	191

8.	KOTITILA YHTEISKUNNAN MUUTOSTEN KESKELLÄ	193
	Sivistysharrastuksia kotona ja paikkakuntalaisten hyväksi	193
	<i>Luku- ja musiikkiharrastuksia</i>	193
	<i>Kansakirjaston toiminta</i>	196
	<i>Historiaharrastusta ja perinteen tallennusta</i>	200
	Levottomia aikoja	210
	<i>Vaikutteita Tanskasta kotitalalle</i>	210
	<i>Salaisia yhteydenottoja</i>	214
	<i>Kansanedustajana ja suojeluskunnan kyläpäällikkönä</i>	216
	<i>Palvelusväki alkaa valveutua</i>	222
9.	ONNI PUHAKAN MONITAHOINEN HENKILÖKUVA	225
	Julkinen henkilökuva	225
	<i>Elämäntyön arviointia aikalaisten taholta</i>	225
	<i>Ei halunnut huomiota kohdistettavan itseensä</i>	228
	<i>Liperiläinen sankaribahmo</i>	230
	Ammatillinen henkilökuva	233
	<i>Luja ote tehtävien hoidossa</i>	233
	<i>Kritiikkiä osuustoimintaa kohtaan – Ero Hankkijan tehtävistä</i>	236
	<i>Ristiriitoja Valion toiminnassa</i>	238
	<i>Onni Puhakan kritiikki osuustoimintaliikkeen kehityksen valossa</i>	240
	Arkipäivän henkilökuva	249
	<i>Pitkänpellon isäntä</i>	249
	<i>Avioliitto ja perhe-elämää</i>	252
	<i>Kotitaloustöiden valvontaa</i>	257
	<i>Lasten kasvatusta – Kuria ja koulua</i>	259
	Onni Puhakan oma henkilökuva – Oliko työ ollut turhaa?	265
	<i>Pettynyt kansanvalistaja</i>	265
	<i>Onni Puhakan viesti jälkipolville</i>	273
10.	TOIVEET JA ODOTUKSET ARJEN TODELLISUUDESSA	277
	Yksilön kokemusmaailman moninaisuus	277
	<i>Onni Puhakan elämänsuunnan muotoutuminen</i>	277
	<i>Sytä osuustoimintaan liittymiseen ja siinä mukana oloon</i>	282
	<i>Oman tien kulkija</i>	283
	Osuustoiminnan tulevaisuuden näköaloja	287
	EPILOGI	289
	LÄHDEVIITTEET	293
	LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	323
	SUMMARY	339

---

1. ONNI PUHAKKA – LIPERILÄINEN VAIKUTTAJA

Onni Puhakka ja hänen poikansa vanhimmat lapset Maire ja Martti vuonna 1950. *Valokuva Olavi Puhakka/OPpk.*

Prologi

Yhdessä varhaisimmista muistikuvistani seison syntymäkotini pihamaalla tähyämässä kylätielle. Tiesin, että ukki on mennyt kylän kauppaan ja on luvannut tuoda minun ja sisareni suurta herkkua, makkaraa. Näen vieläkin mielessäni hänet kävelemässä tiellä kotiin päin reppu selässään.

Perheeni kokoelmassa on säilynyt tähän muistoon liittyvä, isäni ottama valokuva. Kuvassa istun sisareni Mairen kanssa kotimme ”romuaitan” porrastasanteella isämme isän Onni Puhakan vieressä. Ukki on kaivanut repustaan tuliaiset ja reppunsa maahan laskettuaan istahtanut porrastasanteelle leikkaamaan meille makkaraa. Vanhempieni kertoman mukaan kuva on otettu kesällä 1950, joten olen kuvassa

muutaman kuukauden yli kaksivuotias ja sisareni hiukan yli kolmivuotias. Ukki täytti saman vuoden syksyllä 80 vuotta.

Vasta useita vuosia myöhemmin ymmärsin, että ukki tuli Liperissä sijaitsevan kotikylän Käsämän osuuskaupasta, kaupasta jota hän oli ollut perustamassa ja jonka asioiden hoitoa hän elämänsä loppuun saakka seurasi ja valvoi. Hän eli kolme päivää vaille 85-vuotiaaksi, mitä pidettiin tuona aikana korkeana elinikänä. Kuvanottotilanteen jälkeiseltä viideltä vuodelta mieleeni on jäänyt ukista useita katkelmallisia muistoja, joihin on tullut uutta sisältöä tätä tutkimusta tehdessäni.

Eräänä päivänä Pitkälammen rannalla sijaitsevaan kotiimme saapui sanomalehtimies tekemään haastattelua ukista. Haastattelija ja haastateltava istuivat suuressa tuvassamme. Seurasin keskustelua jonkin aikaa, mutta lapsen mieleeni ei jäänyt mitään käsitellyistä asioista. Myöhemmin olen löytänyt ilmeisesti juuri tästä haastattelusta tehdyn lehtiartikkelin. Sen oli tarkoitus ilmestyä ukkini 85-vuotispäivänä kertomukseksi hänen pitkästä elämäntyöstään. Artikkelin jouduttiin kuitenkin muuttamaan Onni Puhakan kuolinuutiseksi.¹

Palatessaan eräänä alkusyksyn päivänä vuonna 1955 ulkoa kävelylenkiltä ukki lyyhisty kotimme tupapäädyn portaiden eteen, niiden portaiden eteen, joita hän oli kulkenut vuosikymmenien ajan. Isäni kantoi hänet salikamarin vuoteeseen. Lääkäri tuli katsomaan uupunutta vanhusta, antoi hänelle lääkkeitä ja talon isäntävälle häntä koskevia hoito-ohjeita. Muutaman vuorokauden päästä isä tuli aamuvorohaijalla kertomaan meille lapsille, että ukki on kuollut.

Hautajaisiin saapui paljon vieraita. Tajusin jo tuolloin, juuri kansakoulun aloitaneena, että hautaan saatettava vainaja oli ollut merkittävä henkilö. Vaistosin vanhempieni jännityksen. Se tarttui minuunkin. Kun vainajaa siunattiin Liperin kirkossa, istuin perheeni seurassa kirkon etupenkissä. Meidän vuoromme oli laskea sepele arkulle ensimmäisenä. Jollakin tavalla kompuroin kirkonpenkistä lähdettäessä enkä päässyt lähtemään muiden mukana arkun ääreen. Jäin toisista niin paljon jälkeen, että en enää rohjennutkaan mennä toisten joukkoon vaan jäin yksin istumaan penkkiin häpeissäni ja nolona.

Hautajaisia kuvasi ammattivalokuvaaja ja useissa lehdissä oli tilaisuudesta selostuksia, muutamissa laajoja valokuvain hautajaisten kulkua yksityiskohtaisesti selostavia artikkeleita. Kun omasta perheestämme otettua seppeleen laskua esittävää valokuvaa on katsottu, ovat jotkut ihmetelleet, miksi minä en ole kuvassa. Minulla on ollut heille kerrottavana tarina kömmähdyksestäni.

Elin ukin kanssa samassa talossa syntymästäni seitsemänvuotiaaksi. Tuona aikana eivät tietoni hänen elämänvaiheistaan kasvaneet kovin mittaviksi. Sen verran lapsen mieleni pystyi omaksumaan, että hän oli asunut syntymäkodissani ”Tupakkamäen mummon” kanssa jonkin aikaa ja että isäni oli heidän yhteinen lapsensa. En osannut kuitenkaan miettiä sitä, miksi he eivät enää asuneet yhdessä ja miksi isäni äiti asui kolmisen kilometrin päässä kodistani sijaitsevassa mökissä eikä

käynyt kylässä perheeni luona. Minä ja kaksi siskoani ja kaksi veljeäni sen sijaan vierailimme usein mummon luona ja nämä vierailut olivat hänen meitä kohtaan osoittaman ystävällisyyden ja vieraanvaraisuuden vuoksi aina mieluisia ja odotettuja tapahtumia. Vuosien kuluessa ja ennen kaikkea tämän tutkimuksen myötä valokuva aitan portailla istuvasta isänisästä ja muistikuvani hänestä ovat saaneet lisää sisältöä. Minulle on selvinnyt muun muassa, että hän on ollut aktiivisesti mukana maamme osuustoiminnassa sen alkuvaiheista lähtien sekä lisäksi toiminut monissa muissa yhteiskuntaa ja ennen kaikkea maaseudun oloja kehittävässä tehtävissä. Ukkini kirjoittamat ja tallentamat henkilökohtaisiin elämänvaiheisiinsa liittyvät kuvaukset ja muistiinpanot ovat auttaneet minua arvioimaan hänestä kuulemiani kertomuksia myös hänen omalta näkökannaltaan.

Juhlavuoden merkkihenkilö

Vuonna 2005 vietettiin Liperin kunnallishallinnon 130-vuotisen taipaleen juhluvuotta. Merkkivuotta juhlittiin kunnassa vuoden aikana useilla eri teemoilla. Juhlavuoden järjestelytoimikunta valitsi yhdeksi teemaksi kahden kunnan historiaan vaikuttaneen henkilön elämäntehtävän esittelyn. Toinen valittu henkilö oli Suomen hammaslääketieteen isäksi kutsuttu lääketieteen ja kirurgian tohtori Matti Äyräpää (1852–1928, ent. Europaeus), toinen maanviljelijä Onni Puhakka, tämän tutkimukseni päähenkilö. Puhakka oli tosin syntynyt Kontiolahdella, mutta hän muutti jo alle neljävuotiaana perheensä mukana Liperiin. Onnin vanhempien Liperin Käsämän kylästä hankkima Pitkänpellon tila pysyi hänen kotipaikkanaan yli kahdeksan vuosikymmenen ajan. Onni Puhakan valintaa juhluvuoden merkkihenkilöksi ohjelmatoimikunta perusteli muun muassa seuraavilla hänen elämäntyöstään poimituilla asioilla:

Onni Puhakka (1870–1955) oli Liperin Käsämästä kotoisin ollut maanviljelijä, mutta hänen toimintansa ei rajoittunut pelkästään maanviljelykseen ja kotitilan hoitoon. Onni Puhakka oli liperiläisen osuustoimintaliikkeen alkuvaiheiden huomattavimpia toimihenkilöitä. Hän esimerkiksi otti osaa sekä Liperin että Taipaleen Osuusmeijerien hoitoon ja hän oli vuonna 1903 perustamassa Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliittoa. – Onni Puhakka kutsui koolle Taipaleen Osuuskassan perustavan kokouksen vuonna 1905 ja hän hoiti kassan toimintaa kotonaan Käsämässä vuoteen 1916 saakka, jolloin toiminta siirtyi Taipaleelle. Liperin kunnalliseen elämään Onni Puhakka osallistui aktiivisesti varsinkin tilintarkastajana ja monien komiteoiden jäsenenä. – Erilaiset tehtävät veivät Onni Puhakan myös kotikunnan ulkopuolelle. Hän oli esimerkiksi vuonna 1905 suunnittelemassa ja perustamassa Vainvientiosuusliike Valiota toimien

jonkin aikaa sen toimitusjohtajanakin; Valion hallintoneuvoston jäsenenä hän oli neljännesvuosisadan. Myös Keskusosuusliike Hankkijan perustamisvaiheissa hän oli mukana ja toimi useita vuosia sen hallintoneuvoston jäsenenä. Vuosina 1910–1913 hän toimi kansanedustajana ollen ensimmäinen liperiläinen kansanedustaja.²

Onni Puhakan elämänvaiheita kuvaavissa julkaisuissa häntä on luonnehdittu muun muassa yhdeksi Liperin ja Pohjois-Karjalan 1900-luvun alkupuolen mielenkiintoisimmista kulttuuripersoonallisuuksista.³ Hänestä on julkaistu lehtien palstoilla ja kirjoissa lyhyehköjä elämäkertoja. Niissä on poimittu esille ainoastaan kaikkein merkittävimpinä pidettyjä tehtäviä ja niitä elämäntyön huippuhetkiä, jotka ovat soveltuneet kulloinkin esillä oleviin aiheisiin, esimerkiksi niiden toimialojen merkkivuosien juhliin ja juhlatapahtumiin, joiden perustamis- ja toimintavaiheissa hän on ollut mukana. Puhakasta ja hänen toiminnastaan ei kuitenkaan ole tehty henkilöhistoriallista tutkimusta.

Puhakka syntyi murrosaikana, jolloin suomalaisen maatalousvaltaisen yhteiskunnan eri osa-alueita suuresti muuttanut, modernisaatioksi kutsuttu prosessi oli alkamassa. Hänen nuoruusvuosiensa ja työelämänsä aktiivisimman kauden aikana, 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, modernisaation vauhti nopeutui. Modernisaatiokehitys kosketti koko läntistä Eurooppaa, mutta joidenkin tutkijoiden mukaan tämä muutos ei ollut missään muualla niin nopeaa kuin Suomessa.⁴ Tämä 1800-luvulla alkanut kehitys on johtanut siihen, että 2000-luvun alussa maamme on verkostoitunut tietokoneyhteiskunta, yksi maailman kehittyneimmistä it-yhteiskunnista.⁵

Onni Puhakka oli jo nuoresta iästä alkaen tottunut seuraamaan aktiivisesti yhteiskunnallisia asioita ja oli selkeästi tietoinen siitä, että yhteiskunta oli voimakkaasti muuttumassa. Sitä muutosta hän itse asiassa oli omalla toiminnallaankin aikaansaamassa, sillä hän oli hyvin laaja-alaisesti mukana oman kyläyhteisönsä yhteistä osallistumista vaativista toiminnoista kunnalliselämän, maakunnallisen ja valtakunnallisen tason tehtäviin saakka. Hän ei kuitenkaan suinpäin ajanut ainoastaan muutoksia ja uudenlaista ajattelua ja toimintamalleja vaativia asioita, vaikka näki tämän työn tarpeellisuuden elinolosuhteiden parantamiseksi. Puhakka piti entisen elämänmuodon tallentamista tärkeänä tehtävänä ja sen vuoksi esimerkiksi omatoimisesti haastatteli vanhoja aikalaisiaan kirjoittaen muistiin tarinoita haasteltaviensa elämänvaiheista ja elämästä entisinä aikoina. Hän opetteli varttuneella iällä, yli 40-vuotiaana, valokuvaustaidon ja valokuvasi ahkerasti muuttumassa olevaa elämänmuotoa ja työtapoja. Lisäksi hän oli aktiivisesti mukana kotikuntansa ensimmäisen, kaksiosaisen historiateoksen valmistamisessa.⁶ Hän oli itse asiassa tämän historiahankkeen *primus motor*. Onni Puhakan elämäntyötä voi perustellusti luonnehtia sanomalla, että hän sekä tallensi historiaa että myös teki sitä.

Tutkimus, jonka aineisto oli tuhoutumassa

Onni Puhakan kotiin, Pitkänpellon suureen taloon tuli talvi- ja jatkosodan aikana siirtolaisia ja heille tehtiin lisätilaa siirtämällä Puhakan elämän aikana kertynyttä kirje- ja asiakirja-aineistoa suurissa pihvilaatikoissa pihapiirissä olevan hirsiaitan ullakolle, ”vintille”, kuten talonväki paikkaa nimittää. Sinne siirrettiin myös suuret määrät sanomalehtiä ja eri alojen aikakauslehtiä, talossa sijainnut kyläkirjaston kirjakokoelma sekä Puhakan kuvaaman valokuva-aineiston sadat lasinegatiivit.⁷

Rauhan tultua ja siirtolaisten lähdettyä talosta uusille asuinsijoilleen aitan ullakolle siirretty aineisto jäi unohduksiin vuosikymmeniksi. Ajan kuluessa se joutui monenlaisen, vähitellen etenevän tuhon kohteeksi. Aineiston varastona toiminut aitta on hyväkuntoinen hirsirakennus eikä sen kattokaan ole vuotanut talon isäntävään pitäessä pihapiirin rakennusten kunnosta huolta, mutta silti monet tekijät olivat aineiston uhkana. Hiiret tekivät pesiään papereiden sekaan jyrsimällä kirjeistä pesämateriaalia, ja muitakin merkkejä niiden elämästä jäi aineistoon. Pöly, vuodenaikojen, lämpötilan ja kosteuden vaihtelut jättivät myös jälkensä papereihin. Jossakin vaiheessa talon kouluikäiset lapset innostuivat keräilemään postimerkkejä ja huomasivat, millainen aarre heillä aitan ullakon tuhansissa kirjekuorissa oli. Sieltä saivat myös naapurien nuoret filatelitit uutta aineistoa postimerkkikokoelmiinsa. Aina he eivät malttaneet liotella merkkejä irti kuorista, helpointa oli repäistä pala

Jyrsijöiden ja tutkijan kilpajuoksua. *Valokuva Martti Puhakka 2004/Kirj.kok.*

kirjekuoren nurkasta; lasten mielestä sillä ei ollut mitään väliä, vaikka samalla repesi pala sisällä olevasta vanhasta kirjeestäkin. Talon isäntäväki sai hyvää tarkoittavia neuvoja tämän aineiston suhteen: heitä muun muassa kehoitettiin viemään ”paperiroskat” poltettavaksi. Tätä neuvoa ei onneksi kuitenkaan noudatettu. Vaikka paljon aineistoa, Onni Puhakan kirjeitä ja kirjoituksia, ennätti vuosikymmenien unohduksen aikana tuhoutua, valtaosa aineistosta kuitenkin säilyi tutkimuskelpoisena.

Aitan vintillä olleet Onni Puhakan ottamat valokuvat ja ennen kaikkea sadat lasinegatiivit olivat se osa aineistoa, jonka arvo ymmärrettiin ensimmäisenä. Liperin kotiseutuyhdistyksen Liperi-Seuran puheenjohtaja rehtori Lauri Karttunen oli saanut vihiä tästä laajasta kuvakokoelmasta ja lainasi kuvia Liperi-Seuran käyttöön. Näillä kuvilla on nykyisin huomattava sija Liperin historian vaiheita kuvattaessa. Tämä kuva-aineisto muodostaa merkittävimmän 1900-luvun alkupuoliskon liperiläisen valokuvakokoelman, minkä yksityinen kuvaaja on tuottanut.

Vanhaa elämäntapaa tallentaessaan Onni Puhakalla oli selkeästi myös historian tutkimusta ymmärtävää ajattelutapaa. Hänen historiaharrastuksensa on saanut vastakaikua pojanpojassa: minulle syntyi halu isoisäni tallentaman aineiston perusteelliseen läpikäymiseen siinä vaiheessa, kun hänen tallentamastaan jäämistöstä löytyi viitteitä siihen, että hänellä on ajatuksena säilyttää kirjeenvaihtoaan ja muuta kirjoitettua aineistoaan sitä silmällä pitäen, että siitä saattaisi olla jollekulle tutkimuksen tekijälle hyötyä vastaisuudessa.⁸

2. ELÄMÄNTYÖ HENKILÖHISTORIALLISEKSI TUTKIMUKSEKSI – TUTKIMUKSEN TAUSTA JA TAVOITTEET

Modernisaation aikakausi

Tutkimukseni kohteena oleva vuonna 1870 syntyneen isoisäni Onni Puhakan elämäntyö nivoutuu siihen aikakauteen, jolloin luotiin perustaa modernin Suomen syntymiselle. Puhakan elämän varhaisvaiheet ja aktiivisen toiminnan kausi sijoituivat murrosaikaan, jonka kuluessa yhteiskunnan osa-alueet ja arkipäivän elämään vaikuttavat tekijät muuttuivat kiihtyvällä vauhdilla. Tätä 1800-luvun puolivälissä alkanutta ja voimakkaana 1900-luvun puoliväliin ja aina vuosisadan loppupuolelle jatkunutta kehitystä on kuvattu käsitteillä *modernisaatio* ja *uudenaikaistuminen*. Näillä käsitteillä tarkoitetaan yleensä yhteiskunnan muuttumista tietyiltä piirteiltään nykyisen länsimaisen yhteiskunnan kaltaiseksi. Tämän kehityksen katsotaan saaneen alkunsa jo 1600- ja 1700-luvuilla Euroopassa alkaneista uudentyypin sosiaalisen elämän muodoista, jotka tulivat vähitellen vaikutuksiltaan maailmanlaajuisiksi. Modernisaatiokehityksen merkittävimpana katalysaattorina on pidetty tekniikan kehittymistä ja teollistumista. Eurooppalaisissa yhteiskunnissa modernisaatio on johtanut muun muassa tieteen ja tekniikan arvostuksen kasvuun, kansalaisten koulutustason kohoamiseen, yksilöiden ajattelutavan muuttumiseen individualisemmaksi, uskonnon aseman heikkenemiseen sekä suurkaupunkimaisen elämänmuodon kehittymiseen.¹

Tutkimukseni tavoitteena on avata yksittäisen toimijan, Onni Puhakan elämäntapa- vaiheiden kautta uusia näkökulmia yksilön kokemusmaailmaan modernisoituvassa yhteiskunnassa. Selvitän sitä, miten Onni Puhakka tuli tietoiseksi tästä yhteiskunnan muutoskehityksestä ja miten hänen oma toimintansa muotoutui osaksi tätä kehitystä sekä miten isoisäni ja hänen lähipiirinsä kokivat tämän aikakauden aikalaisina eläen ja sen ollessa osa heidän arkipäiväänsä. Näitä kysymyksiä käsitellessä nousee keskeiseksi Puhakan merkittävin tehtäväalue osuustoiminta ja sen kehittyminen. Osuustoiminta oli yksi merkittävistä maaseutuyhteisön kehittymiseen vaikuttaneista modernisaation osa-alueista. Keskeisinä osuustoiminnan tarkastelua ohjaavina kysymyksinä työssäni ovat Onni Puhakan osuustoimintatyöhön kohdistamat odotukset ja toiveet yhteiskunnallisina muutostekijöinä ja se miten ne ovat toteutuneet.

Tutkimukseni aikakautta, varsinkin autonomian aikakauden ja maamme itenäistymiseen johtanutta yleistä historiallista kehitystä on tarkasteltu useissa jul-

kaisuissa.² Suomalaista yhteiskuntaa laaja-alaisesti koskettanutta 1800-luvulla alkanutta modernisaatioprosessia on tutkittu eri tieteenalojen piirissä useista eri näkökulmista. Esimerkkinä mainittakoon HANNU NIEMINEN, joka on tutkinut modernisaation aikakautta kansallisten instituutioiden syntymisen ja kansallisen julkisuuden kehittymisen kautta.³ Kansatieteessä yhtä omaan tutkimukseeni liittyvää osa-aluetta, maatalouden muuttumista teknisen kehityksen näkökulmasta, on tutkinut yleisellä tasolla ennen kaikkea VEIKKO ANTTILA. Hänen tutkimuskohteenaan on ollut modernisaatiokehityksen mukana alkanut maatalouden koneistumiskehitys.⁴ Anttila on maataloudellisia innovaatioprosesseja tutkiessaan tarkastellut muun muassa sitä, millaisia ovat ne yhteisöjen olosuhteet ja yksilöiden ominaisuudet, jotka edesauttavat innovaatioiden omaksumista.

Suomalaisen yhteiskunnan modernisaatiokehitystä on kuvattu perinteisesti suoraviivaisena, ylhäältä alaspäin johdettuna, vääjäämättömästi etenevänä kehityksenä, joka syrjäytti tieltään vanhat perinteet ja käytänteet. Yksittäisten toimijoiden osuutta on käsitelty tavallisesti vain tämän kehityksen yhtenäisenä, nimettömänä joukkona. Uusissa tutkimuksissa tätä aikakautta on käsitelty myös yksittäisten toimijoiden arkikokemuksen kautta ja näissä tutkimuksissa on havaittu, että modernisaatiokehitys ei suinkaan ole ollut suoraviivaisesti etenevää.⁵ Suomen Akatemian rahoittamassa vuosina 2002–2004 toteutetussa tutkimushankkeessa ”Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960” modernisaatiota tutkittiin tavallisten ihmisten ja heidän arkikokemustensa kautta.⁶ Tässä monitieteisessä tutkimushankkeessa, jossa oli edustajia paitsi historiatutkimuksen, folkloristiikan ja uskontotieteen myös etnologian alalta, havaittiin että modernisaatiokehitys on aikalaisten arkielämässä vaikuttavana tekijänä ollut paljon vakiintuneeksi muuttunutta käsitystä monipuolisempi, sillä esimerkiksi vanhat ajattelu- ja toimintamallit ovat pitäneet kauan puolensa uudempien mallien rinnalla.

Menneisyyden tutkimusta on arvosteltu myös sen vuoksi, että tutkimisen kohteiksi on valittu vain niitä tapahtumia ja ilmiöitä, jotka ovat johtaneet oman aikamme tilanteeseen. Tämän *presentismin harhaksi* kutsutun näkökulman mukaan kuvamme menneisyydestä vaarantuu, jos tutkimuksen kohteeksi valitaan vain niitä asioita, jotka ovat edistäneet tai vastustaneet tutkijan aikaan johtanutta kehitystä. Nykyisyydessä elävien ihmisten käsitys historiasta on muotoutunut erilaiseksi kuin niiden, jolle tutkimuksen kohteena oleva aikakausi on ollut jokapäiväistä elämää. Vaikka esimerkiksi modernisaatiokehityksen aikakaudella eläneet ihmiset olivat tietoisia siitä, että yhteiskunnassa oli meneillään voimakasta muutoskehitystä, he eivät voineet tietää, mihin suuntaan kehitys tulee johtamaan. Heidän arkipäivän elämän päätöksiään ja toimintaansa suuntasivat tarjolla oleviin vaihtoehtoihin liittyneet merkitykset sekä heidän kehityksen suuntaan liittyneet odotuksensa ja toiveensa.⁷

Onni Puhakan syntyessä vuonna 1870 maamme asukkailla oli vielä hyvässä muistissa 1860-luvun lopun tuhoisat katovuodet, joiden aiheuttamaan nälän-

Karjanhoitoa alettiin kehittää voimaperäisesti 1800-luvun loppupuolella, mutta Liperissä navettarakennuksena saattoi vielä 1900-luvun alussa olla turveseinäinen kammi. *Valokuva Onni Puhakka 1914/OPpk.*

hätään ja kulkutauteihin oli menehtynyt pelkästään vuoden 1868 aikana noin kahdeksan prosenttia väestöstä.⁸ Tämä kansallinen katastrofi teki selväksi sen, että väestön toimeentulo ei voinut enää perustua perinteisen maatalouden varaan, jossa päätuotantosuuntana oli epävarma, täysin luonnonoloista riippuva leipäviljan tuotanto. Karjanhoitoa ei oltu totuttu pitämään taloudellisesti merkittävänä tuotantomuotona. Se antoi toki omaan talouteen ruoka-aineksia, mutta sen taloudellinen merkitys nähtiin lähinnä tukimuotona viljanviljelylle, jolle se tuotti lannoitusainetta.⁹

Vaikka 1860-luvun lopulla koettiin katovuosien aiheuttama kansallinen murhenäytelmä, pidetään tuota vuosikymmentä teollisuuden kehitykseen perustuvan monimuotoisen uudistumisen alkuvuosikymmenenä. Katovuosien aikana oli syntyvyys laskenut ja kuolema vienyt monista perheistä työhön ja omaisuuden hoitoon pystyviä henkilöitä ja sen vuoksi paljon omaisuutta oli siirtynyt uusille omistajille. Katovuosien murhenäytelmien jälkeen päästiin kuitenkin nopeasti uuden, tulevaisuudenuskon sävyttämän elämän alkuun: syntyvyys kääntyi jyrkkään nousuun ja katovuosien koettelemuksista hengissä selvinneet alkoivat rakentaa itselleen uutta tulevaisuutta.¹⁰

Katovuosien koettelemukset ja lisäksi kansainvälisissä kauppapoliittisissa suhteissa tapahtuneet muutokset – muun muassa viljanhinnan lasku sekä suomalaiselle voille avautuneet maailmanmarkkinat – toivat muutoksia maatalouden tuotantosuuntaan: leipäviljan tuotannosta siirryttiin voimaperäiseen rehuviljan tuotantoon ja karjanhoidon tehostamiseen. Samaan aikaan tapahtunut teollistumiskehitys toi maatalouden harjoittamiseen teknisiä uudistuksia edesauttaen maatalouden kehittämistä ja voimaperäistämistä. Maataomistavalle väestölle erityisen merkittäväksi taloudelliseksi tekijäksi muodostui puutavaran kysynnän kasvu Euroopassa. Aiemmin arvottomaksi koettu, lähinnä rakennus- ja polttoaineeksi käytetty metsäomaisuus sai suuren taloudellisen merkityksen. Metsän myyntitulot toivat lisää vaurautta maaseudulle ja tekivät mahdolliseksi kehittää maatalouden osa-alueita.¹¹

Modernisaatiokehityksen kuluessa entisestä työvoimavaltaisesta yhteiskunnasta siirryttiin teolliseen aikaan ja luontaistaloudesta vaihdantatalouteen liiketaloudellisen ajattelun voittaessa alaa. Ihmistyövoiman tarve väheni koneiden alkaessa suoriutua töistä teholla, joka oli moninkertainen ihmisen työpanokseen verrattuna. Maaseutuväestön elämään koneistumisella oli merkittävä vaikutus, koska sen ansiosta aiemmin runsaasti aikaa ja työvoimaa vaativat tehtävät helpottuivat ja

tehostuivat. Tämä puolestaan aiheutti yhteiskunnallisia ongelmia tilattoman ja työttömän väestön osuuden kasvaessa. Viesintäyhteydet paranivat samalla kun liikenneolot kehittyivät ja uusia liikennevälineitä otettiin käyttöön. Rautateiden rakentaminen ja polkupyörän käyttöönotto mahdollistivat liikkumisen entistä laajemmalla alueella ja entistä nopeamman ja tehokkaamman yhteydenpidon maan eri osien välillä. Valistus- ja koulutustoimintaa harjoitettiin ahkerasti, ja vuoden 1865 kansakouluasetuksella luotiin pohja

Onni Puhakan nuorempi veli Tahvo polkupyörineen vuoden 1910 tienoilla. Kuva on otettu ilmeisesti jossakin joensuulaisessa valokuvaamossa. *OPpk.*

Korttipelurit maantien laidalla. *Valokuva Onni Puhakka 1913/OPpk.*

yleiselle oppivelvollisuudelle. Sanomalehdistön kasvu ja monipuolistuminen sekä lisääntyvä maallinen kirjallisuus toimivat tehokkaina uusien aatteiden ja ajatusten välittäjinä.¹²

1800-luvun loppu ja 1900-luvun alku olivat myös markkinatalouden kehittymisen ja talouselämän keskittymisen aikakautta. Maatalouden harjoittaminen muuttui omavaraisesta elämänmuodosta kaupalliseksi, taloudelliseen tulokseen tähtääväksi elinkeinoksi, ja yhdessä tekemiseen perustunut maatalousyhteisö muuttui yksilöarvoja korostavaksi yhteiskunnaksi. 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa syntyi osuustoimintaliike, tuo jopa 19. vuosisadan yhteiskuntaelämän suurimmaksi ihmeeksi luonnehdittu yhteistoimintamuoto.¹³ Heti sen jälkeen kun osuustoimintaa säätelevä laki astui voimaan vuonna 1901, alettiin ripeään tahtiin perustaa järjestäytyneitä osuuskuntia ja tuolloin esimerkiksi osuuskassat ja osuuskaupat saivat alkunsa. Osoituksena tästä uudenlaisen ja aktiivisen yhteistoiminnan ja järjestäytymisen ajasta oli muun muassa merkittävien liiketaloudellisten laitosten Valion ja Hankkijan perustaminen.

Suomalaisen yhteiskunnan perusrakenteet muuttuivat merkittävästi autonomian ajalla. Vuosisatojen ajan olivat väestöryhmiä selkeästi erottavina tekijöinä toimineet säätyjen mukaiset rajat. Modernisaatiokehityksen myötä syntyi väestöryhmiä toisistaan erottavia uusia tekijöitä, muun muassa ammatti ja varallisuus. Maaseudulla tämä ero näkyi väestön entistä selkeämpänä jakautumisena eri ryhmiin. Puutavaran arvon noustua maaseudun lisääntynyt varallisuus hyödytti ensisijassa metsää omistavia talollisia lisäten heidän ja maata omistamattoman väestönsosan sosiaalisia ja taloudellisia eroja. Sääty-yhteiskunnan aikaisessa talonpoikaisyhteisössä maanomistajat ja palkolliset olivat muodostaneet tilakohtaisia ruokakuntia, joissa elettiin työn, levon ja juhlan ajat yhdessä. Maataomistavien tilallisten lisääntyvä varallisuus

ja maaseudun palkollisten kasvava poliittinen tietoisuus alkoivat erottaa maaseudun väestöryhmiä toisistaan synnyttäen paikoin syviä kuiluja talollisten ja tilattomien välille.¹⁴

Modernisaation aiheuttamat muutokset eivät olleet pelkästään aineellisia, se muokkasi myös ajattelutapaa ja maailmankuvaa. Esimodernille ajattelutavalle oli ollut ominaista ulkoisten, ennalta annettujen arvo- ja normiperusteiden soveltaminen. Maailmankuvaa ja ajattelua olivat ohjanneet maallisen ja uskonnollisen hallitusvallan käskyt, selitykset ja ohjeet. Modernisaatiokehityksen kuluessa ulkoisten auktoriteettien arvovalta väheni tieteellisen maailmankuvan saadessa lisääntyvää merkitystä. Yhteiskunnassa tapahtui voimakasta maallistumiskehitystä kirkon edustaman auktoriteettiaseman joutuessa koetukselle. Kirkko menetti vaikutusvaltaansa myös sen vuoksi, että joitakin sen aiemmin hoitamia yhteiskunnallisia tehtäviä kuten kansanopetus, köyhäinhuolto ja yleisiä hallinnollisia tehtäviä siirrettiin vuoden 1865 kunnallisasiäsetuksen mukaisesti perustettujen kuntien ja niiden hallintoelimien tehtäviksi. Arvoja ja normeja alettiin määritellä rationaalisesti, koeltavissa olevien perusteiden, julkisen keskustelun ja järjenkäytön kautta.¹⁵ Modernisaatiokehityksen alkuvaiheissa elettiin venäläisvallan alaisuudessa. Entisten arvo- ja normiperusteiden kyseenalaistaminen mahdollisti myös kansallisen itsetietoisuuden kehittymisen, kansallisen heräämisen, mikä koko kansakunnan olemassaoloa uhkaavaksi koettujen sortokausien aikana muuttui menestykselliseksi kamppailuksi maan itsenäistymisen puolesta.

Modernisaatiokehitys oli ennen kaikkea maaseutuelämään vaikuttava muutosprosessi, sillä suomalainen yhteiskunta oli 1800-luvulla elämänmuodoltaan leimallisesti agraarinen väestön valtaosan saadessa toimeentulonsa maataloudesta. Modernisaation keskeiset muutosta vauhdittavat tekijät – esimerkiksi kansansivistys- ja valistustyö, kirjallisuuden leviäminen ja uudenlainen kansalaistoiminta ja kansanliikkeet – alkoivat vaikuttaa kansan elämään jo ennen kuin voimakas kaupungistuminen pääsi alkamaan. Myös yhteiskunnan perusrakenteita muuttaneiden talouden, liikenteen ja tiedotusvälineiden merkittävien kehitysvaiheiden aikana maamme oli vielä agraarinen yhteiskunta.¹⁶ Kun autonomian ajan alussa vuonna 1820 maamme väestöstä lähes 90 % sai elantonsa maataloudesta, oli tämä osuus viisikymmentä vuotta myöhemmin, vuonna 1870, yli 80 % ja vielä vuonna 1910 noin kolme neljäsosaa väestöstä sai toimeentulonsa maatalouden parissa. Kaupungeissa asuvan väestön osuus oli autonomian ajan alkupuolen viidestä prosentista kivunnut 1800-luvun loppuun tultaessa vasta kymmeneen prosenttiin.¹⁷

Onni Puhakka muutti lapsena vanhempiansa mukana Liperiin sille maatilalle, jossa vietti loppuelämänsä. Itse olen syntynyt samalla tilalla eläneen Puhakan suvun neljännen polven edustajana. Aiheen henkilökohtainen kiinnostavuus on ollut se tekijä, joka on vetänyt minut tämän tutkimuksen pariin. Koska tutkimushenkilöni merkittävimmät elämänvaiheet sijoittuvat ajanjaksoon, jonka useilla tapahtumilla

on ollut suurta vaikutusta aina meidän päiviimme asti, lienee oikeutettua sanoa, että tutkimuksen keskeiset osatekijät ovat sattuneet kohdalleen mielenkiintoisella ja haasteellisella tavalla. Näin ollen tutkimusaikakauden valinta on ollut helppo: se on tullut itsestäänselvyyttenä usean tekijän yhteisvaikutuksen, ei aktiivisen valinnan vuoksi. Tämä tutkimus toimii myös osaltaan vastineena itselleni kehittyneeseen haasteeseen selvittää oman kasvuympäristöni historiallisia vaiheita.

Vaikka tutkimuksessani on pääasiallisena kohteena yhden ihmisen näkökulma ja kokemukset aikakautensa viitekehyksissä, seuraan jossakin määrin myös hänen perheensä sekä kyläyhteisönsä vaiheita tutkimusta koskevana ajanjaksona. Historian suurten linjojen kuvauksissa yksittäisten ihmisten, varsinkin tavallisten arjen puurtajien osuus ja näkökulma häviävät helposti tapahtumien kokonaisuuteen. Merkittävienkin tapahtumien takana on kuitenkin aina yksittäisten ihmisten tekemää työtä ja osallistumista. Jokaisen yksilön tarina on jäljittelemättömän ainutkertainen, vaikkakin sidoksissa omaan aikakauteensa. Historiaa ei synny ilman pieniä tai suuria ihmisryhmiä muodostavien yksittäisten ihmisten mukana oloa.

Osuustoiminnan varhaisvaiheita

Onni Puhakan tärkeimmällä elämäntehtävällä, lainsäädäntöön perustuvalla uusi-
muotoisella osuustoiminnalla, on maassamme ja Euroopassa pitkä kehityshistoria. Osuustoiminnan lähtökohdat ovat ikivanhoissa yhteistoiminnan muodoissa, mutta viimeisin kehityskaari on johdettavissa teollistumisesta ja kaupungistumisesta johtuneiden epäkohtien parantamiseen tai lievittämiseen tähänneistä toimenpiteistä. Tällaisia epäkohtiin parannusta hakevista, toisinaan *utopisteiksi* kutsutuista henkilöistä on osuustoiminnan kehitystä kuvatessa mainittu usein englantilainen **Robert Owen** (1771–1858), jonka tavoitteena oli parantaa heikoimmassa asemassa olevien ihmisten asemaa taloudellisen yhteistoiminnan avulla. Owen oli syntynyt köyhissä oloissa, mutta hänestä kehittyi varakas teollisuusmies. Hän oli myös tehtaanomistaja ja hänen tavoitteenaan oli parantaa tehtaansa työntekijöiden työoloja. Hän kaavaili jopa koko yhteiskunnan tuotantoa osuustoimintaliikkeen kaltaiselle pohjalle. Owenin suunnitelmissa oli perustaa muun muassa omavaraisia siirtoloita, joiden jäsenet osallistuisivat siirtolan toimintaan jäseninä, tuottajina ja kuluttajina ja saisivat käyttöönsä tuotannon tuloksia suorittamansa työn mukaan. Robert Owenin kaavailujen pohjalta perustettiin Englannissa lukuisia osto-osuuskuntia eli osuuskauppoja varsinkin 1830-luvun alussa melkoisen innostuksen vallassa. Seuraavalla vuosikymmenellä tämä toiminta kuitenkin alkoi kuihtua.¹⁸

Robert Owenin suunnitelmat kuluttajaosuuskunnista eivät alkumenestyksen jälkeen tuottaneet toivottua tulosta. Synnä tähän on arveltu olleen sen, että Owenin

perustamat filantrooppiset kuluttajaosuuskunnat olivat yksipuolisesti vain työntajien kaavailujen perustalla syntyneitä. Kuluttajat itse eivät tunteneet niitä omikseen. Owenin toiminta tuotti kuitenkin menestystä toisella taholla. Nykyaikaisen osuustoiminnan kehityksen eräänä merkkipaaluna pidetään Rochdalen kankurien vuonna 1844 perustamaa järjestöä ”Rochdale Equitable Pioneers' Society”. Rochdalen kankureiden osuuskunnassa oli Robert Owenilta vaikutteita saaneita henkilöitä. Tämän osuuskunnan toiminta ja heidän vuonna 1848 perustamansa myymälä pohjautuivat Robert Owenin muotoilemien osuustoiminnallisten ajatusten pohjalle.¹⁹

Rochdalen kankureiden perustaman yhtymän jäsenten osuuspääomalle maksettiin pankista saatavaa talletuskorkoa vastaavaa korkoa ja osuuskunnan toiminnasta saatava tuotto jaettiin jäsenille siinä suhteessa kuin he olivat käyttäneet osuuskunnan palveluja. Tämän yhteenliittymän peruseriaatteet, niin sanotut Rochdale-periaatteet, muodostivat vuonna 1895 perustetun Kansainvälisen Osuustoimintaliiton (International Co-operative Alliance, ICA) aatteellisen ja toiminnallisen perustan.²⁰

Omaehtoiseen yhteistoimintaan perustuneista järjestöistä alettiin 1820- ja 1830-luvuilla Englannissa ja Ranskassa käyttää nimitystä *osuustoiminnallinen* tai *ko-operatiivinen yhteenliittymä*. Euroopasta on useita esimerkkejä varhaisista osuustoiminnan kaltaiselle perustalle kehittyneistä, niin sanotuista esiosuuskunnallisista yhteistoimintamuodoista. Sellaisia olivat muun muassa räätäleiden tuotanto-osuuskunta Englannissa sekä jauhojen, myllyjen ja leipomotuotteiden kuluttajaosuuskunnat Englannissa, Skotlannissa ja Ranskassa.²¹ Osuustoiminta-aate levisi jo varhain laajalle alueelle saaden maailmanlaajuista kannatusta. Monet Euroopasta muihin maanosiin muuttaneet siirtolaiset tutustuivat osuustoimintaan jo lähtömaissaan ja ottivat sen mukaisia toimintamuotoja käyttöön uusissa kotimaissaan. Esimerkiksi Uudessa-Seelannissa aloitti ensimmäinen osuustoiminnallinen meijeri toimintansa vuonna 1871 Dunedinin kaupungin lähellä sijaitsevalla Otagon niemimaalla. Tämä kahdeksan henkilön perustama meijeri – Otago Peninsula Co-operative Cheese Factory Co, Ltd – aloitti toimintansa juustonvalmistuksella.²² Myös Suomesta Yhdysvaltoihin muuttaneet siirtolaiset perustivat osuustoiminnallisia yhteistyöyrityksiä ja seurasivat lehdistön ja kirjallisuuden välityksellä osuustoiminnan kehitystä entisessä kotimaassaan.²³

Suomeen osuuskuntamuotoinen yhteistoiminta saapui muuhun Eurooppaan verrattuna varsin myöhään. Suomessakin oli osuustoiminnallisella pohjalla toimivia osuuskuntia jo ennen varsinaista osuustoiminnan järjestäytymistä. Toiminnassa oli muun muassa työväen ja käsityöläisten osuuskuntia, jotka oli perustettu 1860-luvulla. Ensimmäiset osuuskaupat perustettiin 1870-luvulla Tampereella. Vaikka ne oli tarkoitettu kaikkien väestöryhmien kaupoiksi, ne miellettiin osaksi työväenliikettä.²⁴

Suomalaisen uusimuotoisen osuustoiminnan alkuunpanijana pidetään **Hannes Gebhardia** (1864–1933). Hän oli saanut Saksaan ja Irlantiin 1890-luvulla teke-

Vuonna 1871 toimintansa aloittaneesta Uuden-Seelannin ensimmäisestä osuustoiminnallisesta meijeristä ei ole jäljellä mitään rakennuksia, ainoastaan tien varrella oleva viitta osoittaa sen sijaintipaikkaa. Otagon niemimaa, Dunedin. *Valokuva Martti Puhakka 2011/Kirj.kok.*

millään matkoilla tutustua maaseutuväestön ongelmiin ja niiden ratkaisumalleihin ja myös osuustoimintaan. Gebhard tuli vakuuttuneeksi siitä, että osuustoimintatyö oli sopiva toimintamuoto myös Suomen silloisiin oloihin. Osuustoimintatyön tunnetuksi tekemistä varten perustettiin syksyllä 1899 Pellervo-Seura, jonka nimi otettiin muuntamalla Kalevalan tarustossa esiintyvän Sampsa Pellervoisen nimeä. Pellervo-Seuran esikuva oli Irlannissa, jossa Hannes Gebhard oli nähnyt vastaavanlaisen järjestön tekevän menestyksellistä työtä maalaisväestön osuustoimintatyön edistämiseksi. Hannes Gebhardista tuli seuran toimitusjohtaja, ja hänellä ja hänen puolisoillaan **Hedvig Gebhardilla** (o.s. Silén, 1867–1961) oli merkittävä vaikutus suomalaisen pellervolaisen osuustoiminnan aatteellisina ja käytännön työn suunnannäyttäjinä parinkymmenen vuoden ajan. Hannes Gebhard erosi Pellervo-Seuran tehtävistä vuoden 1917 lopussa.²⁶

Vaikka nykyisinkin osuustoiminnan yhteydessä puhutaan ns. rochdalelaisista periaatteista, ei Rochdalen kankureilla ollut selkeätä periaatejulistusta. Heidän toimintansa periaatteita oli esitetty eri kohdissa toimintasäännöissä, vuosikertomuksissa ja pöytäkirjoissa ja osa muotoutui toiminnan kuluessa noudatettaviksi kirjoit-

tamattomiksi periaatteiksi.²⁷ Kun Hannes Gebhard esitteli Rochdalen osuuskaupan toimintaa, hän kuvasi sitä kertomalla, että ensin osakkaat kokosivat jäsenmaksuilla pääoman, jonka turvin he aloittivat myymälän pidon. Myymälää hoidettiin aluksi osakkaiden vuorotellessa toimitsijoina ilman palkkaa. Rochdalelaisten toiminta poikkesi Gebhardin mukaan olennaisesti Robert Owenin harjoittamasta kauppata- vasta. Owenilaiset osuuskunnat koettivat myydä tuotteensa mahdollisimman huokeaan hintaan, joten toiminnasta ei juuri syntynyt liikevoittoa. Jos voittoa syntyi, se käytettiin hyväntekeväisyystarkoituksiin. Rochdalelaiset osuuskunnat sen sijaan myivät tuotteensa normaaleihin hintoihin, mutta jakoivat osan myyntitoiminnasta syntyneestä voitosta osuuskunnan jäsenille siinä suhteessa, missä nämä olivat tehneet ostoksia myymälästä. Tällainen toiminta oli Gebhardin mukaan yksi osuustoiminnan, ”vähävaraisten osakeyhtiön” olennaisista tunnuspiirteistä.²⁸

Kun Pellervo-Seura teki osuustoiminnallista valistustyötä, osuustoimintaa määriteltiin yksityiskohtaisesti samalla huomioiden osuustoimintalain säädöksiä. Hannes Gebhard määritteli osuustoiminnallisen toimintayksikön, osuuskunnan, seuraavasti:²⁹

Osuuskunta on jäsentensä yhtäläisen oikeuden periaatteelle perustettu henkilöyhtymä, jossa jäsenten luku ei ole määrätty ja jonka tarkoituksena on, jättämällä taloudellisia tehtäviä yhdessä suoritettaviksi, helpottaa jäsentensä toimeentuloa tai edistää heidän elinkeinoansa joko puhtaasti tai valtion tukeman itseavun tietä, sekä jossa yhteisestä liikkeestä saavutettu voitto jaetaan sen mukaan, minkä verran kukin jäsen on liikettä käyttänyt, eikä yritykseen pannun pääoman mukaan.

Ennen osuustoimintalain voimaantuloa Suomessa oli pääasiassa kahdenlaisia yhtiöitä, joko *yhdistyksiä*, kuten esimerkiksi maamies- ja maanviljelysseuroja sekä työväenyhdistyksiä tai *liikkeyhtiöitä*, joista osakeyhtiöt olivat tavallisimpia. Uusi taloudellinen yhteistoimintamuoto, osuuskunta, oli yhdistyksen ja yhtiön välimuoto. Kun osakeyhtiötä voi kuvata pääomien yhtymäksi, oli osuuskunta henkilöitten yhtymä. Osakeyhtiöt perustettiin Pellervo-Seuran valistustyön mukaan pääasiassa siksi, että sijoitetuille pääomille saataisiin mahdollisimman suuri voitto, ja sijoittajille oli periaatteessa samantekevää, mitä myytiin tai tuotettiin. Osuuskunta sen sijaan toimi siinä tarkoituksessa, että se tyydyttäisi jäsenkunnan omia tarpeita, antaisi heille esimerkiksi mahdollisuuden edullisesti myydä tuotteitaan tai ostaa tavaroita tai vaikka saada käyttöönsä sellaisia kalliita koneita, joihin heillä ei yksin toimien olisi varaa.³⁰ Suomalaisissa osuuskunnissa noudatettiin periaatetta, että niihin pääsivät osallistumaan kaikki halukkaat. Osuuskuntien pääoman suuruus ei ollut etukäteen määrätty, se riippui jäsenten määrästä. Jäsenet saivat osuuskuntien sääntöjen sallies- sa hankkia useampia kuin yhden osuuden, mutta silti kullakin jäsenellä oli asioista päätettäessä vain yksi ääni. Jäsenet sitoutuivat tiettyyn vastuuvollisuuteen, lisä-

maksuvelvollisuuteen osuuskunnan veloista. Suomessa oli tässä suhteessa kolmea eri osuuskuntatyyppiä: osuuskuntia jäsenten rajoittamattomalla lisämaksuvelvollisuudella, osuuskuntia jäsenten rajoitetulla lisämaksuvelvollisuudella ja osuuskuntia ilman jäsenten lisämaksuvelvollisuutta. Lisämaksuvelvollisuus näkyi osuuskunnan nimessä, jolloin nimen jäljessä oleva ”r.l.” tarkoitti edellä mainitun toisen kohdan ja ”i.l.” kolmannen kohdan osuuskuntatyyppiä.³¹

Kansainvälinen osuustoimintaliitto pohti 1930-luvulla Rochdalen osuustoimintaperiaatteita, sitä mitä nämä periaatteet olivat olleet 1800-luvun alkupuolella osuustoiminnan varhaisvaiheissa ja mitkä näistä periaatteista olisivat sopivia vielä 1900-luvun osuustoiminnassa sovellettaviksi. Vuonna 1937 Pariisissa pidetyssä kansainvälisessä kongressissa julistettiin, että avoin jäsenyys, kansanvaltainen hallinto, ylijäämän jako ostosten mukaan ja rajoitettu pääoman korko olivat osuuskauppatoiminnassa noudatettaviksi sopivia ns. Rochdalen varsinaisia periaatteita. Sen sijaan toiminnan poliittinen ja uskonnollinen puolueettomuus, kaupankäynnissä noudatettava käteismaksu ja sivistystyön edistäminen, vaikkakin olivat tärkeä osa rochdalelaisesta osuustoimintajärjestelmästä, eivät olleet sellaisia periaatteita, joiden noudattamatta jättäminen muuttaisivat toiminnan luonteen sellaiseksi, että sen ei voisi katsoa enää olevan osuustoimintaa.³²

Vaikka osuustoimintatyötä Suomessa aloitettaessa toiminta suunnattiin maaseutuväestön elinolojen parantamistyöhön, oli osuustoiminnalla laajaa kannatusta myös yhteiskunnan sivistyneistön ja yläluokan taholla. Itse asiassa maamme osuustoiminnan varhaishistoria poikkeaa monien maiden osuustoiminnan vaiheista siinä mielessä, että osuustoiminta syntyi Suomessa keskusjohtoisena, ylhäältä alaspäin johdettuna liikkeenä. Monissa maissa osuustoiminta oli syntynyt kansanliikkeenä.³³ Osuustoimintaa propagoitiin maassamme ennen kaikkea taloudellisen kehityksen edesauttajana, mutta sitä oli kehitetty myös yhdeksi toimintamuodoksi kansallisten tavoitteiden saavuttamistyössä. Sen avulla uskottiin voitavan vastustaa Venäjän hallintovallan toimenpiteitä. Gebhardin suunnitelmissa oli saada osuustoiminnan avulla yhdistettyä koko kansa, myös talolliset ja torpparit. Hän uskoi eri väestöryhmien yhteistyön tasoittavan paitsi taloudellisia myös poliittisia kuiluja. Tämä näyttikin alkuvuosina onnistuvan, vaikka työväestön poliittinen ja ammatillinen järjestäytyminen sattuikin samoihin aikoihin osuustoiminnan alkuvaiheiden kanssa. Osuustoiminnan vuotuisiin valistustilaisuuksiin, Pellervo-päiville, osallistui talonpoikien lisäksi käsityöläisiä, rautatieläisiä ja työmiehiä. Varhaisimmista osuuskaupoista useat olivat työväen osuuskauppoja. Osuustoiminta miellettiin yleisesti yritysmuodoksi, jonka taloudellinen hyödyllisyys oli sekä työväestön että maaseutuväestön etujen mukaista.³⁴

Työväen lisääntynyt luokkatietoisuus johti pian vastakkainasetteluun pellervolaisen osuustoiminnan kanssa. Ristiriidat kärjistyivät työväenliikkeen merkittäväksi osuustoiminnan alueeksi muodostuneessa osuuskauppatoiminnassa. Paikalliset osuuskaupat olivat perustaneet vuonna 1904 keskusosuuskunnakseen Suomen

Osuuskauppojen Keskusosuuskunnan, SOK:n. Perustamistilaisuudessa uuteen keskusosuuskuntaan liittyneistä 12 paikallisosuuskaupasta valtaosa oli työväen-osuuskauppoja.³⁵ Ristiriidat kärjistyivät SOK:n parissa kysymykseen osuuskauppojen suhteesta työväenliikkeeseen. Vuoteen 1916 mennessä tämä monia vaiheita sisältänyt aatteellinen kiista oli kärjistynyt niin paljon, että suomalainen osuuskauppatoiminta jakautui kahteen ryhmään: edistysmielisiksi itseään kutsuvat, jäsenkunnaltaan lähinnä kaupunkien työväestöstä koostuneet osuuskaupat erosivat pellervolaisesta SOK:sta ja perustivat Kulutusosuuskuntien Keskusliiton (KK) ja myöhemmin oman tukkuliikkeen, Suomen Osuustukkukaupan (OTK).³⁶

Suomalainen osuustoimintaliike hajaantui vielä lisää kielikysymyksen noustessa ristiriitojen aiheuttajaksi. Jo ennen osuustoiminnan järjestäytymistä oli myös maamme ruotsinkielisen väestön keskuudessa perustettu osuustoiminnallisia yrityksiä. Esimerkiksi Helsingissä aloitti toimintansa Helsingfors Allmänna Konsumtionsförening ja Kruunupyssä perustettiin osuusmeijeri vuonna 1891. Pellervo-Seuran perustajissa oli edustettuna kaikkien yhteiskuntaluokkien edustajia ja se toimi alkuvuosina kaksikielisenä. Vaikka osuustoiminta lähti ripeästi käyntiin suomalaisen väestönosan keskuudessa, ei Pellervo-Seuran johdolla kehitettävä osuustoiminta kuitenkaan pystynyt saavuttamaan ruotsinkielisen väestönosan keskuudessa toivottua suosiota. Sen vuoksi maamme ruotsinkieliset osuustoimintatahot katsoivat parhaaksi erota Pellervo-Seurasta ja he perustivat maataloudellista osuustoimintatyötä ruotsinkielisen väestönosan keskuudessa edistävän järjestön vuonna 1919. Järjestön nimeksi tuli Finlands Svenska Andelsförbund.³⁷

Uusimuotoisella, osuustoiminnallisen lainsäädännön pohjalle rakentuvalla osuustoiminnalla on Suomessa vuosisataiset, talkoisiin ja moniin muihin kansanomaisiin yhteistoiminnan muotoihin perustuvat käytännön elämässä kehittyneet juuret. Maaseutuyhteisöissä on harjoitettu yhteistoimintaa sellaisissa tehtävissä, joissa elinkeinon harjoittaminen tai taloudellisen hyödyn saavuttaminen on vaatinut useiden henkilöiden yhteisiä ponnistuksia. Tällaista yhteistoimintaa on harjoitettu muun muassa maa- ja vesialueiden käyttöön liittyvissä tehtävissä, kaskenpoltossa sekä ennen kaikkea sarkajakoviljelyksessä. Lisäksi metsästystä ja kalastusta yhteistoimin harjoitettaessa on voitu käyttää tehokkaampia menetelmiä ja on voitu saavuttaa parempia tuloksia kuin yksin toimien.³⁸ Länsi-Suomessa perustettuja yhteismyllyjen käyttöä varten perustettuja yhteistoiminnan muotoja on tutkinut ESKO AALTONEN.³⁹ Aaltonen on tutkinut myös osuustoiminnan historiaa.⁴⁰ Itä-Karjalassa toimineita vanhakantaisia kalastusyhtiöitä on tutkinut E. A. VIRTANEN, ja 1970-luvulle jatkuneen Puruveden nuottakalastuksen yhteistoimintavaiheiden muuttumista on tutkinut JUKKA PENNANEN.⁴¹ Merkittävää yhteistoimintaa on harjoitettu ja harjoitetaan edelleen Suomen Lapissa sekä lähialueilla poronhoitoon liittyen. HELENA RUOTSALA on tutkinut väitöskirjassaan tämän elinkeinon kehittymistä 1800-luvun lopulta 1990-luvulle.⁴²

Maatalouden esiosuuskunnallisia yhteistoimintamuotoja on tutkinut erityisesti kansatieteilijä VEIKKO ANTTILA. Järvenlaskuyhtiöitä käsittelevässä väitöskirjassaan Anttila toteaa, että järvenlasku on ollut osuustoiminnallisia elementtejä sisältänyttä yhteistyötä, mutta sitä ei ole ohjailtu lainsäädännöllä. Vaikka järvenlaskut mahdollistavia asetuksia julkaistiin vuosina 1740 ja 1868 sekä vesilaki vuonna 1902, antoi lainsäädäntö osakkaille suhteellisen vapaat kädet päättää perustamiensa yhtiöiden osakkuusehdoista ja työpanoksen ja tuotoksen jaosta.⁴³ Yhteistoimintaa harjoittavissa kansanomaisissa yhtiöissä vanhinta muotoa edustaa Anttilan mukaan sellainen yhteenliittymä, jonka jäsenyys ei edellyttänyt esimerkiksi maan- tai vedenomistusta. Henkilökohtainen työpanos riitti jäsenyyden takeeksi. Myös yhteisesti toteutetun työsuorituksen tuotos jaettiin kunkin henkilökohtaisen työpanoksen mukaisesti. Yhteistoimintamuotojen muuttuessa uusimuotoisiksi osuuskunniksi rahatalouden osuus alkoi lisääntyä. Esimerkiksi osuuskunnissa, joiden toiminnan päämääränä oli koneiden yhteishankinta ja työtehtävien koneellinen suorittaminen, jäseneksi liittyminen edellytti taloudellisen osuuden sijoittamista.⁴⁴

Tutkimuksessani keskeisenä olevan pellervolaisen osuustoiminnan yleisistä vaiheista maassamme on tehty useita julkaisuja ja sen lisäksi runsaasti paikallisten osuuskuntien vaiheita kuvaavia teoksia. Pellervo-Seuran perustamisen 50-vuotisjuhlavuoden kunniaksi vuonna 1949 julkaistiin SEPPO SIMOSEN kirjoittama yleisesitys *Pellervolaisen osuustoiminnan historia*⁴⁵ ja satavuotiaan seuran vaiheita kuvataan teoksessa *Kansan talous. Pellervo ja yhteisen yrittämisen idea 1899–1999*.⁴⁶ Tämän satavuotisen tarkastelujakson aikana pellervolaisen osuustoiminnan kehitykseen on sisällynyt myös useita kriittisiä vaiheita, kiistoja eri suuntauksien ja toimintatapojen välillä ja myös henkilöiden välistä skismaa. Kirjoittajat arvioivat osuustoimintaa myös kriittisin äänenpainoin. Myös osuustoiminnallisten keskusliikkeiden vaiheita on kuvattu laajoissa julkaisuissa. Esimerkiksi Voinvientiosuusliike Valion toiminnan vaiheista on julkaistu 50-vuotis- ja 100-vuotishistoriakirjat.⁴⁷ Oman lukunsa pellervolaisessa osuustoiminnassa muodostaa Keskusosuusliike Hankkija. Sen ensimmäistä 50 vuoden toimintajaksoa kuvataan VILHO ANNALAN kirjoittamassa vuonna 1955 ilmestyneessä julkaisussa⁴⁸, ja MARTTI HÄIKIÖ tarkastelee vuonna 1997 ilmestyneessä julkaisussaan tämän osuusliikkeen toimintahaaran ajautumista vaikeisiin ongelmiin ja sen toiminnan päätymistä lopulta konkurssiin.⁴⁹ KAJ ILMONEN on selvittänyt E-osuusliikkeen vaiheita sen alkuajoista 1980-luvulle ulottuvassa tutkimuksessa.⁵⁰ Tämä tutkimus, jonka kohteena on kulutusosuusliikkeen kehitysvaiheiden vaikutus kaupan ja jäsenten suhteisiin, antaa omalle tutkimukselleni hyvää vertailumateriaalia selvittäessäni Onni Puhakan osuustoiminta-ajatusten kehittymistä osuustoiminnan yleisten kehitysvaiheiden osana.

Oman aikamme yhteisötaloutta osuustoiminnallisesta näkökulmasta tutkineista ja osuustoiminnallista kirjallisuutta julkaisseista henkilöistä on mainittava ennen kaikkea TAPANI KÖPPÄ ja JUHANI LAURINKARI. Tapani Köppä on tutkinut ny-

kyaikaiseen yhteiskuntarakenteen tarpeisiin perustettuja uusosuuskuntia ja niiden toimintamekanismeja. Hänen kiinnostuksensa kohteena on osuustoiminnan mahdollisuudet uusiutua nykypäivän haasteisiin vastaavia ratkaisumalleja tuovaksi liikkeeksi.⁵¹ Tapani Köppä rakentaa tutkimuksensa kansanomaisten ja osuustoimintalain mukaan perustettujen osuuskuntien toiminnasta saatujen kokemusten pohjalle. Juhani Laurinkari käsittelee osuustoiminnallisissa julkaisuissaan osuustoiminnan historiaa ja käytännön toimintaa.⁵²

Suomalaisen osuustoimintaliikkeen alkuvaiheisiin keskeisimmin vaikuttaneiden henkilöiden elämäkertoja julkaistiin jo osuustoiminnan varhaisvuosina. Itseoikeutettuja elämäkertajulkaisujen kohteita ovat olleet Hannes ja Hedvig ”Heddi” Gebhard.⁵³ Gebhardit eivät kuitenkaan tehneet varsinaista osuustoiminnallista arkipäiväistä kenttätöitä. He olivat organisaattoreita, jotka kehittivät osuustoiminnan järjestäytymistyötä ja sen toimintamuotoja. Varhaisimmissa Hannes Gebhardin osuustoimintatyötä kuvaavissa julkaisuissa hänet esitettiin maamme osuustoiminnan itseoikeutettuna isänä, osuustoiminnan alkuun pääsyä henkilöitiin häneen. Myöhemmät julkaisut ovat jossakin määrin tuoneet uudelleenarviointia osuustoiminnan alkuvaiheisiin. Esimerkiksi vuonna 2006 julkaistusta Hedvig Gebhardin henkilöhistoriasta selviää, että Hedvig Gebhard on vaikuttanut maamme osuustoiminnan alkuvaiheen kehitykseen merkittävästi enemmän kuin aikaisemmin on tuotu esille, vaikka hän toimi paljolti nimettömänä taustavaikuttajana jääden miehensä varjoon.⁵⁴

Osuustoiminnan rivimiesten, paikallisten osuustoiminnallisten yhteenliittymien toimijoiden elämää tarkastelevia tutkimuksia ei ole julkaistu kovin paljoa. Heidän elämäänsä ja toimintaansa osuustoiminnan parissa on toki tuotu esille julkisesti, mutta nämä esittelyt ovat tyytyneet varsin pintapuoliseen kuvaukseen: esille on otettu vain keskeisiä tehtäviä ja niissä toimimista. Sellaiset kuvaukset rivimiesten toiminnasta puuttuvat, joissa tuodaan esille kokonaisvaltaisesti näiden osuustoiminnan varhaisvaiheissa mukana olleiden toimijoiden elämää, ajatusmaailmaa ja osuustoiminnallisen aatemaailman merkitystä siinä. Oman tutkimukseni tavoitteena on täydentää tätä puutetta käsittelemällä osuustoiminnan käytännön soveltamistyötä yhden toimijan näkökulmasta. Vaikka tutkimuksessani tarkastelen Onni Puhakan elämänvaiheita osana suomalaisen maaseutuyhteiskunnan modernisaatiokehitystä, nousee tässä kuvauksessa keskeiseen asemaan hänen merkittävin tehtäväalueensa, pellervolainen osuustoiminta.

Elämänsuunnan muotoutuminen ja elämäkertatutkimuksen haasteita

Onni Puhakka varttui nelilapsisen perheen vanhimpana lapsena. Tutkimuksessani olen selvittänyt sitä miten ja millaisten vaiheiden kautta hänestä se vaikuttaja, jona hänet tunnetaan. Hänen sisarensa ja kaksi veljeään elivät häneen verrattuna melko tavallista, huomiota herättämätöntä elämää. Onni Puhakan aktiiviseen työelämään johtaneiden vaiheiden ymmärtäminen ei olisi mahdollista ellen selvittäisi sitä, millainen oli se elämän todellisuus ja ne olosuhteet, missä Puhakan perhe asui ja missä Onni Puhakka sai vaikutteita maailmankuvansa muotoutumiselle ja elämänsä suuntautumiselle.

Lapsuudenkodin ja lähipiirin suurta merkitystä ihmisen persoonan ja ajattelumaailman kehittymiseen vahvistaa ranskalainen sosiologi ISABELLE BERTAUX-WIAME tutkimuksillaan perhesiteiden vaikutuksista ihmisen elämään. Hänen tutkimuskohteenaan on nuorten aikuistumiskehitys ranskalaisissa perheissä 1980-luvulla. Bertaux-Wiame korostaa lapsuudenperheen vahvana pysyvää vaikutusta perheenjäsenten myöhemmissä vaiheissa. Ihminen saa elämälleen ensimmäiset suuntaviitansa lapsuuden perheessä. Perheyhteisön vaikutteet voivat olla elämänvalintoja kannustavia tai ne voivat asettaa valintoihin rajoituksia. Perheyhteisön antamasta tuesta huolimatta aikuistuvan yksilön tulee voida kokea avautuvat mahdollisuudet omikseen, omista lähtökohdistaan nouseviksi, ennen kuin hän voi kokea ne kannustaviksi. Lapsen kasvaessa valinnat käyvät yhä yksilöllisemmiksi, kuitenkin vain harvoin perheestä riippumattomiksi. Näin ollen ”perheen pitkä käsi” seuraa Bertaux-Wiamen mukaan jo kotoa pois muuttaneita lapsia ja saattaa vaikuttaa suuresti heidän elämänratkaisuihinsa.⁵⁵

Historian filosofiaa pohtinut MARTIN HEIDEGGER (1889–1976) on kehitellyt ajatusta historiallisen todellisuuden luonteesta mahdollisuustodellisuutena. Hän esittää muun muassa, että mahdollisuudet, joita ihminen elämässään toteuttaa, voivat olla joko omia valintoja tai olosuhteiden tai kasvatuksen tuomia.⁵⁶ Samankaltaista käsitystä edustaa ILKKA HERLIN, joka **Kustaa Vilkunaa** käsittelevässä tutkimuksessaan on esittänyt, että elämänkulun suunta määräytyy mahdollisuuksien ja toisaalta niitä rajoittavien tekijöiden vuorovaikutuksena.⁵⁷ Hän päättelee, että Vilkun elämänsuunnan määrittäjänä on ainakin jossakin määrin ollut fyysinen syy, hänen toisen kätensä vioittuminen vaikean syntymän seurauksena. Kun vanhemmat huomasivat, ettei pojasta ole heidän työnsä, maanviljelyksen jatkajaksi, päättivät he laittaa tämän opintielle hankkimaan muuta ammattia, ja jättivät maatilan hoidon parempikuntoiselle pojalleen. Kustaa Vilkuna joutui selviytymään esimerkiksi tavallisista poikien välisistä nahisteluista nokkeluudella ja verbaalisia taitojaan kehittämällä. Herlin arvelee tämän olleen hyvää henkistä harjoitusta hänen kasvamiselleen merkittäväksi vaikuttajaksi.

Hollolan kunnan Herralan kylässä eläneen kyläsuutarin ja originellin **Juho Mäkäpäisen** eli **Heikan Jussin** (1892–1967) elämää ja huumoria käsittelevässä väitöskirjatutkimuksessaan **TUIJA SAARINEN** toteaa, että Jussin elämänsuunnan määrääjänä oli tämän sairastama tuberkuloosi. Tämä fyysinen syy rajoitti hänen elämisenä, toimeentulonsa sekä yhteiskunnan jäsenenä toimimisensa mahdollisuuksia. Jussi ei voinut perustaa perhettä, koska ei olisi kyennyt sitä elättämään. Hänelle ei käytännössä jäänyt juuri muuta toimeentulon hankkimiskeinoa kuin tehdä suutarintöitä – silloin kun jaksoi tehdä edes niitä. Köyhäinavun varaan turvautuminen oli hänen kyläyhteisössään häpeälliseksi koettu asia.⁵⁸

Elämäkerrallisia tutkimuksia voidaan tehdä useita lähestymistapoja noudattaen. Ehkä perinteisin tapa on ollut sellainen, että selvitetään tutkimushenkilön elämänvaiheita ja toimintaa mahdollisimman kattavasti. Kattavasti kaiken kertomisen sijasta elämäkertatutkijat saattavat keskittyä kuvaamaan vain kohteensa elämän tärkeimmiksi arvioimiaan vaiheita, he kirjoittavat ns. osaelämäkerta. Laukon kartanon omistajaa **Gabriel Kurkea** koskevassa väitöskirjassaan **LIISA LAGERSTAM** käsittelee Kurjen koko elämänkaarta. Lagerstamin mukaan hänen tutkimuksensa aihealueen, aatelishenkilöiden elämää valotetaan yleensä vain yksittäisistä näkökulmista, esille tuodaan tavallisesti vain aatelisten julkisia saavutuksia.⁵⁹ Käsitellessään Gabriel Kurjen koko elämänkaarta ja myös hänen yksityistä, arjen kokemusmaailmaansa, Lagerstam tavoittelee uusien näköalojen ja vivahteiden tuomista aatelistelämän tavallisesti yksioikoisesti esitettyihin kuvauksiin. Vaikka hänellä on tutkimuksessaan tarkasteltavana Gabriel Kurjen koko elämänkaari, ei hänen tavoitteenaan ole kertoa kohteensa elämästä kaikkea mahdollista. Lagerstamin tavoitteena on valottaa Kurjen elämää monipuolisesti perustamalla tutkimuksensa tämän elämästä ”pienien mutta kertovien hetkien ja kohtaamisten varaan”.⁶⁰

Jotkut tutkijat ovat ottaneet lähestymistavakseen näkökulman, jossa he selvittävät tutkittavan elämänvaiheiden ja toiminnan taustalla olevan elämänfilosofian ja maailmankatsomuksen välisiä yhteyksiä. **HARRI SALIMÄKI** on päätenyt tekemään tutkimuksen isoisästään **Lauri ”Tahko” Pihkalasta** (1888–1981) sen kannustamana, että hän on kokenut Pihkalasta tehtyjen elämäkertojen jääneen edellä mainitussa suhteessa vajavaisiksi. Aiemmissä tutkimuksissa on ollut perusteellisia selvityksiä Tahkon elämänvaiheista ja toiminnasta, mutta toiminnan taustalla oleva ajattelu ja filosofia on Salimäen mukaan jäänyt vaille riittävää tutkimusta. Sen vuoksi hän selvittää tutkimuksessaan niitä perusteita, joille Pihkalan ajattelu, elämä ja toiminta sekä ennen kaikkea hänen elämäntyönsä, urheilu ja sen taustalla oleva filosofia rakentui. Salimäki tutkii urheilun olemusta, merkitystä ja urheiluun liittyvää filosofista taustaa Tahkon omien elämänvaiheiden kautta.⁶¹

Ilkka Herlinin tutkimuksessa Kustaa Vilkun elämänvaiheista lähestytään Vilkun persoonaa hänen toimintansa ja ominaislaatuisuutensa kautta.⁶² Herlinin tavoitteena ei tutkimuksessaan ole perusteellinen selvitys siitä, millainen persoona

Vilkuna oli, vaan hän lähestyy tätä kysymystä sitä kautta, mitkä olivat ne ominaisuudet ja millaista oli se toiminta ja käyttäytyminen, joka teki Vilkunasta omalaa-tuisensa, muista kanssaeläjistään erottuvan yksilön.⁶³ Herlin tutkimuksessaan Kus-taa Vilkunasta samoin kuin Tuija Saarinen tutkimuksessaan Heikan Jussista eivät ole tyytyneet pelkkään tutkimushenkilöiden elämänvaiheiden ja elämäntehtävien selvitykseen. He ovat tutkineet henkilöidensä elämänvaiheita etsien niiden taus-talla vaikuttaneita tekijöitä, jotka ovat muovanneet elämänsuuntaa ja vaikuttaneet elämäntehtävien muodostumiseen.

Tämä lähestymistapa pohjautuu CLYDE KLUCKHOHNIN ja HENRY A. MURRAYN tutkimukseen, jossa nämä esittävät, että kaikki ihmiset joissakin suhteissa muis-tuttavat kaikkia muita ihmisiä ja joissakin joitakuuta ihmisiä, mutta kaikilla on joi-takin aivan yksilöllisiä piirteitä, jotka tekevät heistä oman ainutlaatuisen, uniikin persoonan. Tällä lähestymistavalla ei pyritä kuvaamaan henkilöä persoonallisena kokonaisuutena. Hänestä tuodaan esille niitä erityisiä piirteitä, joiden perusteella hän erottuu kanssaeläjistään omaksi yksilöksi.⁶⁴

Tutkimuksessaan Heikan Jussin elämästä Tuija Saarinen käyttää yhtenä lähes-tymistapana mikrohistoriaa. Hänen mukaansa mikrohistoriallista tutkimusta voi luonnehtia arkielämän yksityiskohtien tutkimiseksi virallisen historian kustannuk-sella. Menneisyyden arkipäiväisiin ilmiöihin liittyvää tutkimusta pidetään joskus itsestäänselvyyksien esille tuomisena. Tarkastelunäkökulmassa, jossa ihmistä, hänen vaihteitaan ja tekemisiään tutkitaan yhteisönsä jäsenenä, voidaan Saarisen mukaan mikrohistoriallisen tutkimuksen avulla saada esille sellaista aineistoa, tekijöitä ja ilmiöitä, jotka ovat jääneet vaille huomiota, kun on tutkittu ilmiöitä ja tapahtumia vain yleisellä tasolla.⁶⁵ Mikrohistoriallista tutkimusta voidaan kuvata tarkastelumit-takaavan pienentämiseksi: tutkija koettaa tutkimusotteellaan päästä mukaan arkista elämää elävien ihmisten todellisuuteen. Jokapäiväisen elämän tekojen ja tapahtumi-en välityksellä voi avautua mahdollisuus tavoittaa aikakauden kontekstia, ymmärtää entistä paremmin tutkimuksen kohteena olevan aikakauden ilmiöitä ja tutkimusta koskevalla aikakaudella eläneiden henkilöiden uskomuksia ja arvoja.⁶⁶

E erityislaatuisen ongelmalliseksi elämäkertatutkimuksen tekee se, että tutki-muskohde säilyy aina jossakin määrin tavoittamattomissa. EERO SAPPINEN ON väi-töskirjatutkimuksessaan kuvannut tätä ongelmaa tuomalla esille sen seikan, että yksilön arkielämälle on aina leimallista kompleksisuus. Jos tutkija haluaa selvittää esimerkiksi yksilön ratkaisuja joissakin tilanteissa, ei niitä voi varmuudella päätellä yleistyksien perusteella, sen perusteella miten on toimittu yleisellä tasolla tai ta-vallisimmin. Ennustaminen tai ennakoiminen ei onnistu samalla tavalla kuin esi-merkiksi luonnontieteellisessä tutkimuksessa. Yksilölliset ratkaisut eivät Sappisen mukaan näy tilastoissa tai yleistyksissä.⁶⁷

Henkilöhistoriallisen tutkimuksen tekemistä ei varmaankaan rohkaise, jos työn alkuvaiheissa käy kuten itselleni kävi tutustuessani Harri Salimäen ”Tahko” Pihka-

lasta tekemään tutkimukseen. Salimäki on nimittäin sitä mieltä, että elämäkerran kirjoittaminen on tieteellisen tutkimuksen kannalta jokseenkin mahdoton tehtävä. Salimäen mielestä tutkija ei voi esittää kiistattomia johtopäätöksiä tutkittavan elämänsuunnan perustalta nousevasta elämäntyytyästä ja sen takana olevasta filosofiasta; hän voi esittää tästä vain omia tulkintojaan ja arvioitaan.⁶⁸ Tutkimusaineistona Salimäki on käyttänyt Pihkalan henkilökohtaisia kirjeitä ja kirjoituksia, joissa tämä tuo esille elämän- ja maailmankatsomustaan. Tämän aineiston avulla Salimäki katsoo pystyneensä riittävässä määrin tutustumaan Pihkalan ajatusmaailmaan voidakseen perustella sen, että urheilu ei tälle merkinnyt pelkästään mieluista harrastusta eikä hänen kiinnostuksensa siihen ollut pelkästään kiinnostusta urheilun itsensä vuoksi. Urheilu oli Pihkalle loogisesti jäsentynyt keino tai väline vaikuttaa yksilön ja yhteiskunnan kehitykseen. Tämän urheiluvaatteen kautta tapahtuneen vaikuttamisen taustalla Tahkolla oli vakaa näkemys suomalaisen yhteiskunnan tilasta ja kehityksestä 1900-luvun alkupuolella, hänen aktiivisen toimintansa alkamisen aikoihin.

Elämäkerrallista kirjallisuutta julkaistaan nykyään lisääntyvässä määrin. Julkaisuista huomattavan suuren osan muodostaa omakohtaisista muisteluksista ja oman suvun vaiheista kirjoittavien harrastajien tuotanto. Elämäkertakirjallisuuden ala on muuttunut siinä suhteessa, että nykyään ei julkaista pelkästään yleisesti tunnettujen ja vaikutusvaltaisten henkilöiden elämäkertoja tai muisteluksia, vaan mukaan on tullut myös vähemmän tunnettujen kansalaisten elämänvaiheita koskevia julkaisuja. Tähän kehitykseen on nähdäkseni ollut useita syitä. Jos tätä muutosta tarkastelee teknisestä näkökulmasta, lienee kiistatonta, että tietokone- ja kirjapainotekniikan kehittyminen on rohkaissut ja helpottanut suuresti omakohtaisten muistelujen kirjoittamista. Kuvituksen lisääminen kirjoitusten joukkoon on tullut harrastelijallekin niin helpoksi, että ei ole mikään ihme, että julkaisukynnys on madaltunut ja lisännyt omakustanteiden ja myös elämäkerrallisten julkaisujen määrää. Elämäkertakirjallisuuden lisääntymiseen on vaikuttanut myös se, että monista maamme lähihistorian merkittävistä tapahtumista – esimerkiksi talvi- ja jatkosodasta niiden jälkiselvittelyineen – on kulunut jo niin paljon aikaa, että niitä voidaan tarkastella jo vähemmän tunteikkaasti kuin aikaisemmin. Näistä tapahtumista onkin kirjoitettu ja julkaistu runsaasti omakohtaisesti koettua aineistoa.

Pohjimmaisena syynä tähän lisääntyneeseen elämäkerrallisten julkaisujen määrään on kuitenkin ollut maassamme lisääntyvää kannatusta 1980-luvulta alkaen saanut uudenlainen historian tutkimuksen suuntaus, *oral history*. Tämän tutkimussuunnan yleisnimityksenä on vakiintunut termi *muistitietotutkimus*; suuntautumisesta riippuen on käytetty useita muitakin suomennettuja ilmauksia, muun muassa *arjen historia*, *historia alhaalta* (engl. *history from below*) sekä *uusi historia*. Olennaista tässä uudessa suuntautumisessa on, että se on syntynyt vastaavatuksena akateemiselle, ammattilaisten tulkitsemalle ja kirjoittamalle historialle. Ammattimaisten historiankirjoittajien ”virallinen” historiatulkinta tai -toteus on saanut haasteen ei-aka-

teemisilta menneisyyden tutkijoilta. Valtaa on saamassa moniulotteinen historian tulkinta: menneisyyden tapahtumien totuus on riippuvainen siitä kenen näkökulmasta asioita tarkastellaan.⁶⁹ Tämän suuntauksen vaikutus näkyy voimakkaasti myös akateemisen menneisiin aikoihin suuntautuneen tutkimuksen piirissä.

Akateemiseen tutkimukseen perustuvaa elämäkertakirjallisuutta on julkaistu runsaasti varsinkin historiantutkijoiden toimesta, mutta myös esimerkiksi uskontotieteilijät, folkloristit ja etnologit ovat tuottaneet elämäkerrallisia tutkimuksia.⁷⁰ Etnologi SOLVEIG SJÖBERG-PIETARINEN on tehnyt tutkimuksen turkulaisessa museotyössä elämäntyönsä tehneestä kollegastaan **Irja Sahlbergista**.⁷¹ Tutkimukseensa Sjöberg-Pietarinen keskittyy Sahlbergin museotyöhön liittyvien näkemysten ja museaalisen ajattelun kehittymiseen. Irja Sahlberg oli tutkimuksen mukaan yksi maamme ensimmäisistä kansatieteilijöistä, jotka sovelsivat oppiaineensa metodeja kaupunkikulttuurin tutkimukseen. NILS-ARVID BRINGÉUS on tehnyt elämäkerta-tutkimuksen ruotsalaisesta folkloristiikan pioneeriksi luonnehditusta **Carl Wilhelm von Sydowista** (1878–1952).⁷² Tässä tutkimuksessa Bringéus ei esittele päähenkilöään pelkästään oppialaansa kehittävänä tiedemiehenä vaan käsittelee myös hänen kasvuympäristöään ja sen vaikutusta hänen elämänuransa kehittymisen kannalta.

Onni Puhakan työtehtävistä ja arvomaailmasta

Selvitellessäni sitä, millaisia tehtäviä Onni Puhakalla oli ja miten hän näitä tehtäviään hoiti, tavoitteenani oli ymmärtää hänen tekemiään ratkaisuja ja valintoja tarkastelemalla niitä muun muassa hänen maailmankuvansa ja arvomaailmansa kautta. Tämä tarkastelunäkökulma lähtee siitä olettamuksesta, että kun tarkastelen sitä millainen merkitys Puhakan elämän viitekehyksillä, jokapäiväiseen elämään liittyvillä osa-alueilla oli hänelle, voin paremmin ymmärtää hänen valintojaan ja ratkaisujaan muutoskehityksen ilmiöiden suhteen. Nämä merkitykset ovat muodostuneet siitä, millaisia Onni Puhakan ajattelua ohjaavat arvostukset olivat. Sen vuoksi tutkimukseni yhtenä tavoitteena oli selvittää sitä, millainen oli hänen maailmankatsomuksensa ja millaisia olivat hänen arvonsa ja norminsa sekä oliko hänen yksityis- ja työelämäntyönsä sopusoinnussa näiden kanssa. Selvitettävänä oli myös se, mistä hän sai keskeisimmät työelämäänsä ohjaavat ajatuksensa ja miten ne muuttuivat hänen elämänsä aikana. Toiko esimerkiksi osuustoiminta ja hänen muut tehtävänsä niihin uusia näkemyksiä ja miten hänen arvomaailmansa vaikutti elämäntehtävien muotoutumiseen? Joutuiko hänen arvomaailmansa ristiriitaan ulkomaailman, yhteiskunnassa vallitsevien arvojen kanssa?

Ihmisen ajattelutapaa ja toimintaa ohjaavia tekijöitä määriteltäessä käytetään useita samansuuntaisia käsitteitä. Tällaisia ovat muun muassa *maailmankatsomus*, *elämäkatsomus*, *maailmankuva*, *elämänvakaumus* ja *elämänfilosofia*. Näitä käsittei-

tä käytetään kuvaamaan ihmisen kokonaiskäsitystä todellisuuden olemuksesta ja arvosta. Nämä kuvaavat sitä yksilön uskonnollista, aatteellista, filosofista, oppi-, arvo-, motiivi- ja elämyksellistä kokonaisuutta, josta tämä ammentaa voimaa arkielämäänsä ja joka säätelee yksilön toimintoja ja valintoja jokapäiväisessä elämässä.⁷³

Maailmankuva voidaan määritellä eri tieteiden tulosten avulla saaduksi teoreettiseksi kokonaiskäsitteeksi maailmankaikkeudesta. ILKKA NIINILUOTO määrittelee maailmankatsomuksen enemmän tai vähemmän jäsennellyksi uskomusten ja arvostusten järjestelmäksi, joka koostuu maailmankuvasta (millainen maailma on), tieto-opista (miten maailmaa koskevaa tietoa hankitaan ja perustellaan) sekä arvoista (millainen maailma on ja mitkä ovat hyvän elämän tavoitteet). Niiniluodon mukaan uskomukset ja arvostukset puolestaan luovat perustan elämäkatsomukselle eli yksilön omakohtaiselle käsitteelle elämän tarkoituksesta, omasta paikasta ja tehtävästä maailmassa. Maailmankatsomukset eivät ole aina selkeästi jäsenyntyitä, todellisuutta, uskomuksia ja arvostuksia ei voida helposti erottaa toisistaan.⁷⁴

Arvo (saks. *Wert*, engl. *value*) on käsite, jonka määrittelemisen ei ole yksiselitteistä. Arvo-käsitettä käytetään useissa eri yhteyksissä, sitä voidaan käyttää merkitsemään esimerkiksi taloudellisia, sosiaalisia tai yksilön arvoja. Sosiologi EVERETT M. ROGERS määrittelee sosiaaliset arvot yksilön abstrakteiksi, usein tiedostamattomiksi olettamuksiksi siitä mikä on oikein tai merkityksellistä. Hänen mukaansa sosiaaliset arvot ovat erilaisia eri kulttuureissa ja eri väestöryhmissä. Arvojen tutkiminen on vaikeaa niihin liittyvän yhteismitattomuuden vuoksi.⁷⁵

Jokapäiväisessä puheessa arvot voidaan liittää niihin asioihin, joita pidetään arkielämässä tärkeinä. Arvon filosofisena käsitteenä katsotaan yleensä liittyvän kaikkeen siihen, mitä pidetään arvokkaana tai mitä arvotetaan sellaisilla määreillä kuin hyvä, paha, kaunis, ruma jne. Arvon käsite liittyy ennen kaikkea hyvän käsitteeseen: arvokkaana pidetään yleensä sitä mitä pidetään hyvänä. Arvojen todellisuus ei kuitenkaan riipu siitä, toteutuvatko arvot elämässä vai eivät, ne voivat liittyä myös ihmisten toteutumattomiin tavoitteisiin ja toiveisiin. Arvot jaetaan tavallisesti itseis- ja välinearvoihin. Itseisarvoilla tarkoitetaan toiminnan perimmäisiä tavoitteita ja välinearvoilla päämäärän tavoittelun keinoja. Välinearvo voi kuitenkin muuttua vähitellen itseisarvoksi. Näin voi käydä esimerkiksi silloin, kun perustetaan jokin organisaatio toteuttamaan arvokkaaksi koettua asiaa. Organisaatio voi jatkaa toimintaansa, vaikka sen avulla tavoiteltu asiantila olisi jo saavutettu ja vaikka osoittautuisi, että perustettu organisaatio ei ole enää paras keino asian toteuttamiseksi.⁷⁶

Tutkimuksen teorettinen viitekehys ja tavoitteet

Tutkimukseni liittyy kansatieteen tutkimusperinteessä keskeisessä asemassa olleeseen aihealueeseen, maaseutuyhteisön tutkimukseen. Tutkimukseni lähestymistapa liittyy ymmärtävän ja tulkitsevan eli hermeneuttisen tieteenalan perinteeseen. Tarkastelen kyläyhteisössään varakkaaseen väestönosaan kuuluneen, itäsuomalaista talonpoikaistaloo edustavan henkilön elämänvaiheita ja elämäntyötä yksilön kokemuksen kautta agraariyhteiskuntaa voimakkaasti muuttaneen modernisaatiokehityksen aikana. Tutkimuksessani vuorottelen näkökulmaa yksittäisestä yleiseen ja yleisestä yksittäiseen.

Vaikka tutkimukseni aineiston käsittelytapoina on soveltuvien osin perinteisiä kansatieteen menetelmiä, olen huomionnut myös oppialan ja sen lähitieteiden parissa tapahtuneen lähteiden käyttöön ja aiheen käsittelyyn liittyvän teorettisen ja metodologisen kehityksen. Tutkimukseni tarkastelee modernisaatiokehitystä isoisäni arkikokemuksen kautta, joten tutkimus kuuluu kansatieteen tutkimuksessa nykyisin hyväksytyksi tulleeeseen oman yhteisön tutkimuskenttään. Koska tässä tutkimuksessa korostuvat maatalousyhteisössä modernisaatiokehityksen aikana toteutuneet innovaatiot, tutkimusta voidaan pitää myös innovaatiotutkimuksena. Tarkastelen aiheeseen liittyvien uusien ilmiöiden ja käytänteiden omaksumista käyttäen jossakin määrin perinteisen innovaatiotutkimuksen lähestymistapaa tietoisena tämän lähestymistavan puutteisiin kohdistetusta kritiikistä. Tutkimushenkilöni pääasiallinen elämäntyö toteutui maaseudun elämää merkittävästi muuttaneeseen aatevirtaukseen kuuluneessa osuustoimintaliikkeessä. Koska osuustoimintaliikkeellä on vielä omana aikanaan vankka jalansija, on tutkimukseni aihepiirillä nähtävissä ulottuvuutta myös nykyaikaan.

Tutkimukseni tavoitteet voidaan jakaa kahteen pääryhmään: yhtenä tarkasteltavana aihepiirinä on se aikakausi ilmiöineen, johon tutkimukseni päähenkilön Onni Puhakan toiminta ja kokemusmaailma kuuluvat ja toisena hänen kokemusmaailmansa ja elämäntehtävänsä. Näiden tutkimuksellisten pääryhmien välillä käyn vuoropuhelua suurelta osin tutkimushenkilöni tuottaman ja tallentaman lähdeaineiston avulla.

Kuten olen aikaisemminkin todennut, aikakautta 1800-luvun puolivälistä maamme itsenäistymisvaiheisiin ja toiseen maailmansotaan saakka on tutkittu yleisellä tasolla varsin kattavasti. Yksittäisten toimijoiden näkökulmasta tehtävillä tutkimuksilla on vielä käyttämättömiä mahdollisuuksia. Onni Puhakan työ- ja yksityiselämään liittyvän aineiston avulla tavoittelen näkökulmaa, joka tuo edellä mainitun aikakauden tapahtumia ja ilmiöitä paremmin ymmärrettäviksi.

Onni Puhakan toimintaa koskeva tutkimus liittyy hänen varsin merkittävään osuuteensa ja vaikutukseensa maamme osuustoiminnan varhaisvaiheissa. Lähde-

aineiston avulla voin analysoida Puhakan henkisiä, sivistyksellisiä ja taloudellisia resursseja sekä hänen mahdollisuuksiaan kohdata modernisoituvan yhteiskunnan muutoksia ja uusia ilmiöitä. Selvitän myös, millaisia olivat hänen kokemuksensa tästä muutoskehityksestä saadakseni sitä kautta ymmärtämystä siihen, miksi hän halusi olla aktiivisesti mukana tässä kehityksessä ja millaisia omakohtaisia ratkaisuja ja valintoja hän teki yhteisöään koskettelevien muutosten suhteen ja miten hän omalta osaltaan vaikutti myös oman paikallisyhteisönsä muutoksien toteutumiseen.

3. TUTKIMUSAINEISTO JA KÄYTETYT MENETELMÄT

Julkisesta henkilökuvasta omaankuvaan

Onni Puhakan elämäntyötä esittelevissä paikallisissa, maakunnallisissa ja valtakunnallisissa sanomalehdissä, osuustoiminnallisten yhteisöjen ja organisaatioiden aikakausjulkaisuissa ja historiallisissa katsauksissa sekä merkkipäiviä huomioivissa lehtikirjoituksissa hänen elämänvaiheitaan ja tehtäviään on tuotu esille melkoisen ylimalkaisesti ja samoja asioita toistaen. Onni Puhakan merkitystä korostetaan yhteistoimintaorganisaatioiden perustamis- ja toimintavaiheissa. Hänen elämänvaiheitaan tuodaan esille positiivisessa valossa, mahdolliset vaikeat tapahtumat, esimerkiksi ristiriitaiset henkilösuhteet on niissä siirretty taka-alalle. Näistä lähteistä muodostuu melko ahtaisiin rajoihin puristettu henkilökuva: Onni Puhakka esitellään lähinnä osuustoiminnan uranuurtajana ja sen parissa elämäntyötään tehneenä henkilönä.

Pellervolainen osuustoiminta vietti 1.–2. lokakuuta vuonna 1949 näyttävästi toimintansa 50-vuotisjuhlia Helsingissä. Osuustoiminnan veteraanit olivat pääjuhlassa erityisen huomion kohteena. Myös Onni Puhakka oli kutsuttu näihin juhliin, mutta hän ei suostunut osallistumaan juhlintaan. Hän oli kritisoinut jo parin vuosikymmenen ajan osuustoiminnan vääräksi kokemaansa kehitystä. Kriitikki ei hänen mielestään ollut saanut vastakaikua ja juhlista poisjääminen oli hänen protestinsa osuustoimintaa kohtaan. Pellervo-Seuran kustantama *Suomen Osuustoimintalehti* julkaisi juhlanumeron, jossa kerrottiin merkkivuoden juhlista ja maamme osuustoiminnan vaiheista. Juhlanumeroon Puhakan läheinen työtoveri OTTO PEHKONEN on kirjoittanut hänestä artikkelin.¹ Vaikka Pehkonen tiesi Puhakan vastustavan oman työnsä esille nostamista, hän halusi tuoda esille tämän osuustoiminnallista työtä ja merkitystä osuustoiminnan alkuvaiheissa. Pehkonen oli tutustunut Puhakkaan viimeistään vuonna 1911 tultuaan Valion tekniseksi johtajaksi.² Pehkonen kirjoittama artikkeli sisältää samoja elementtejä kuin muutkin Puhakan elämänvaiheita kuvaavat lähteet. Pehkonen kertoo jonkin verran Onni Puhakan elämänvaiheista ja koulutuksesta sekä luettelee melko kattavasti tämän työtehtäviä. Pehkonen tuo esille Puhakan persoonaa kuvatessaan myös hänen ajatusmaailmaansa. Kuvaus on tehty hyvin ystävällismielisessä hengessä ja se olisi ollut luonteeltaan sopiva vaikka kohdehenkilön syntymäpäivän onnitte-lupuheeksi.

Touko Perko kirjoittaa Valion 100-vuotishistoriassa: *Onni Puhakasta tuli suorastaan legenda Valion hallintoneuvoston tarkastajana. Hän kiersi vuosikymmeniä sarkahousuissaan ja sarkatakissaan tarkastamassa Valion sivukonttorien tilejä ja edustuslaskuja.*³ Tässä tehtävässään Puhakka onkin ollut hyvin mieleen jäävä. Vielä viime sotien aikana eteläisessä Suomessa, kaukana Liperistä lottatehtävissä toiminut yksi Puhakan perheen tyttäristä tapasi henkilöitä, jotka muistivat tämän "sarka-asuisen, nahkaappaissa kulkeneen Valion perustajan".⁴

Sille, joka ei ole perehtynyt Onni Puhakan elämäntyöhön syvällisemmin, ei edellä mainittu Perkon luonnehdinta kerro juuri muuta kuin sen, että Puhakka lienee ollut ahkera työntekijä ja ulkoasussaan välttänyt prameilua. Ahkeruus ja ulkoisen prameilun kaihtaminen ovat seikkoja, jotka sisältyvät myös Onni Puhakasta muodostuneeseen myyttisluontoiseen julkiseen henkilökuvaan. Tämän tutkimustyöni kuluessa on selvinnyt, että Perkon mainitsemat legendaarisuus, sarka-asuste sekä tilien ja erityisesti edustuslaskujen tarkastus sisältävät enemmän kuin ensi lukemalta voisi ajatella. Ne kuvastavat kohdehenkilön ajattelumaailman keskeisiä asioita.

Onni Puhakan läheisesti tunteneet henkilöt ovat panneet merkille, että hän oli ahkera ja tuottelias kirjoittaja. "Aina se oli kirjoituspöydän ääressä ja kirjoitteli" tai "Se oli aina siellä salissa kynä kädessä", kuten eräs informanttini asian ilmaisi.⁵ Tähän on viitattu kerrottaessa niistä ajoista, kun isoisäni sattui olemaan kotona, sillä toinen vähintään yhtä usein mainittu havainto oli se, että Puhakka oli eri puolille pitäjää, maakuntaa ja maata suuntautuneiden työtehtäviensä vuoksi hyvin paljon pois kotitaltaan. Näillä matkoillaan hän viipyi tavallisesti useita päiviä, monesti viikkokausia. Valtaosa Onni Puhakan kirjoitustyöstä käsitteli yhteiskunnallisia asioita sekä hänen luottamus- ja muita tehtäviään. Hän merkitsi aikuisiällä lähes päivittäin kalenteriinsa päivän päätapahtumia ja muita sattumuksia. Sen lisäksi hän kirjoitti muistiin selostuksia monista matkoistaan, joita hän teki joko opintotarkoituksissa tai eri tehtäviinsä liittyen.

Tuija Saarinen käyttää tutkimuskohteestaan Heikan Jussista määritelmää *normaali poikkeus*. Tällä hän tarkoittaa sellaista henkilöä, joka erottautuu kanssaeläjistään jätettyään tavallista enemmän jälkiä muistitietoon ja asiakirjoihin.⁶ Onni Puhakka liittyy tässä suhteessa saumattomasti tällaisiin ihmisiin. Hän nimittäin tallensi tietoisesti suuren määrän kirjallista materiaalia, valtaosan kaikesta elämänsä aikana kertyneestä henkilökohtaisesta kirjallisesta aineistosta. Kun hän kertoo muistiinpanoissaan ajatuksenaan olevan sen, että tästä aineistosta saattaisi vastaisuudessa olla jollekulle hyötyä, ei hän määrittele tätä asiaa tarkemmin.⁷ Hänelä lienee ollut mielessään tämän aineiston säilyttäminen ainakin historian, ennen kaikkea hänen elämäntehtäviinsä liittyvien osuustoiminnallisten yhteenliittymien historiikkien aineistoksi tai sukututkimuksen tarpeisiin, olihan hänellä suurta mielenkiintoa molempia aloja kohtaan.

Onni Puhakan tallentama kirjallinen aineisto on laaja ja järjestämätön.⁸ Tämän tutkimustyön aloitin käyden läpi tätä aineistoa saadakseni käsityksen siitä, minkä tyyppisiä asioita se sisältää. Samalla ryhmittelin aineistoa eri aihepiirien mukaan. Työni kuluessa olen muodostanut oman kokonaisuuden siitä osuudesta, jota olen käyttänyt tutkimukseni aineistona.

Aineiston pääosan muodostaa tuhansien kirjeiden kokoelma. Kirjeistä suurin osa liittyy Puhakan työtehtäviin, mutta niiden joukossa on runsaasti myös arkielämästä kertovia kirjeitä. Käytettävissä on lisäksi hänen kirjoittamiinsa muistiinpanoja eri elämänaloilta, kalenterimerkintöjä, päiväkirjamerkintöjä sekä oman talouden hoitoon liittyvää monenlaista aineistoa, muistikirjoja, työpäiväkirjoja, kuitteja sekä enemmän tai vähemmän virallisia asiakirjoja. Isoisäni lisäksi kenelläkään muulla ei ole ollut ennen tämän tutkimuksen tekoa kokonaiskäsitystä aineiston sisällöstä. Hänen tallentamansa aineisto sisältää esimerkiksi sellaisia henkilökohtaisia kirjoituksia, joita ei ole tutkittu kirjoitettaessa hänestä kertovia julkaisuja.

Aloittaessani Onni Puhakan tallettamien kirjeiden, hänen kirjoittamiensa muistiinpanojen ja muiden dokumenttien läpi käymistä oli mielessäni omista henkilökohtaisista muistoistani sekä kirjoista ja muista julkaisuista muodostunut mielikuva isoisäni elämäntyöstä ja persoonasta. Työn kuluessa ilmeni, että isoisästäni muodostunut mielikuvani oli hyvin yksioikoinen ja antoi hyvin suppean kuvan hänen toiminnastaan, sen laajuudesta ja hänen persoonastaan.

Käytettävissä olevan aineiston avulla isoisäni elämää ja toimintaa voidaan tarkastella useasta näkökulmasta. Tutkimukseeni olen valinnut neljä näkökulmaa, joita nimitän *henkilökuviksi*. Olen antanut näille henkilökuville nimet *julkinen henkilokuva*, *ammattillinen henkilokuva*, *arkipäivän henkilokuva* sekä Onni Puhakan *oma henkilokuva*. Näitä henkilökuvia käyttäen isoisäni elämänvaiheiden tarkastelua voisi verrata kaleidoskooppiin. Kaleidoskoopin sisällä on erivärisiä lasi- tai muovipalasia, jotka kaleidoskooppia pyöritettäessä liikkuvat ja muodostavat lukuisia erilaisia kuvioita. Eri henkilökuvia käyttäen Onni Puhakan elämästä tulee esille erilaisia "kuvioita" riippuen valitusta tarkastelunäkökulmasta. Aivan kuten kaleidoskoopissa, muodostuu Puhakan elämästä erinäköisiä hahmoja, vaikka niitä muodostavat osat pysyvät muuttumattomina. MERETE MAZZARELLA vertaa elämäkerrasta muodostuvaa kuvaa taivaan pilviin: hänen mukaansa ihmisen elämästä voi erottaa erilaisia kuvioita kuten pilvistä vaikka kuviot muuttuvat jatkuvasti.⁹

Julkisella henkilökuvalla tarkoitan yhteisössä merkittävänä pidetyn henkilön toimien ja henkilökohtaisten ominaisuuksien luonnehdintaa osana yhteisön kollektiivista muistia. Yhteisön arvostaman henkilön luonnehdinta saattaa olla tallennettuna kirjallisiin lähteisiin tai sitä voidaan kertoa pelkästään suullisena perimätietona. Julkiset henkilökuvat voivat rakentua monenlaisista aineksista, mutta tavallisimmin merkittävää henkilöä kuvatessa tuodaan esille hänen yhteiskunnan kannalta positiivisiksi ja rakentaviksi arvioituja saavutuksia ja tekoja. Joidenkin henkilöiden

julkisuuden henkilökuvaa voidaan rakentaa sellaisten ominaisuuksien, tekojen tai elämäntavan varaan, jotka tavallisesti mielletään negatiivisiksi: renttuilu, kieroilu, huijaus, paheelliset elämäntavat jne. Nämä voivat, varsinkin nykyisen mediajulkisuuden aikana, joidenkin ihmisten kohdalla henkilökuvaksi rakennettuina olla jossakin määrin hyväksytyjä.

Onni Puhakkaa ja hänen toimintaansa eri tehtävissä koskevia kirjoituksia on erilaisissa julkaisuissa, kirjoissa, lehdissä ja muissa julkisissa lähteissä niin paljon, että ne kokoamalla olisi mahdollista tehdä kirjallisuuskatsaustyyppinen katsaus. Olen hahmottanut näiden lähteiden ja aikalaisten käsitysten perusteella hänen toiminnastaan ja persoonastaan julkisuudessa vallitsevan käsityksen, *julkisen henkilökuvan*. Tämä henkilökuva on samansuuntainen kuin se henkilökuva, joka on hänet vielä muistavien, ei kuitenkaan aivan hänen lähipiirissään eläneiden henkilöiden miellissä. Näin muodostunut henkilökuva on sellainen, jossa Puhakasta tuodaan esille vain parhaat saavutukset ja persoonan parhaat tai yleisesti hyväksytyinä pidetyt puolet.

Käytettävissä oleva Onni Puhakan työtehtäviin liittyvä asiakirja- ja muu kirjallinen tutkimusaineisto antaa mahdollisuuden tarkastella sitä, miten hän toimi erilaisissa julkisissa tehtävissään. Tätä aineistoa tutkiessani olen kiinnittänyt huomiota siihen, mikä oli hänelle ominainen tapa hoitaa tehtäviään yhdessä toisten, ennen kaikkea osuuskunnissa vaikuttaneiden toimijoiden kanssa. Nimitän täten muodostuvaa henkilökuvaa Onni Puhakan *ammattilliseksi henkilökuvaksi*.

Siitä lähtien kuin omaa elämäni koskeva muisti ulottuu, olen kuullut isoisästäni kerrottavan monenlaisia tarinoita. Toisaalta hänen monipuolista elämäntyötään on tuotu esille myönteisesti, jopa ihailevasti, toisaalta olen saanut kuulla, varsinkin hänet läheisesti tunteneiden henkilöiden taholta, myös kriittisempää arviointia. Kriittisissä arvioinneissa on puhuttu muun muassa hänen voimakkaasta, itsepin-taisesta luonteestaan, hänen taipumuksestaan vaikuttaa ohjailevasti lähipiirinsä elämään ja jopa askeettisista tottumuksistaan. Tämä kolmas tarkastelutapa tuo esille Onni Puhakan persoonaa ja toimintaa yksityiselämässä. Näin muodostuneen isoisäni yksityiselämään liittyvän henkilökuvan olen nimittänyt *arkipäivän henkilökuvaksi*.

Se millaisen arvion kukin toisesta henkilöstä muodostaa, riippuu paitsi arvioitavasta henkilöstä, ennen kaikkea arvioijan omista arvotuksista ja ihmiskuvasta.¹⁰ Edellä hahmottelemani kolme henkilökuva ovat muodostuneet ulkopuolisten tekemän arvioinnin perusteella. Arviointiperusteena niissä jokaisessa on ollut se, millaisen vaikutuksen Onni Puhakka on kulloiseenkin arvioijaan tehnyt omalla toiminnallaan ja olemuksellaan, joko suorassa kanssakäymisessä työssä tai vapaa-ajalla tai esimerkiksi kirjoitustensa kautta. Näin ollen kuvan luominen Puhakan toiminnastakaan ei olisi häntä kohtaan oikeudenmukainen, ellen toisi esille myös hänen omia näkemyksiään työtehtävistään, toiminnastaan sekä odotuksistaan ja

Onni Puhakan muistikirjoja: opiskeluun liittyviä päiväkirjamerkintöjä lyseoajalta vuodelta 1884, kauppaostoksia vuodenvaihteesta 1889-1890, päiväkirjamerkintöjä kesäkuulta 1896 sekä kalenterimerkintöjä joulukuulta 1907. *Valokuva Martti Puhakka 2011. OPpk.*

toiveistaan. Tämän tutkimuksen aineistossa on runsaasti Puhakan kirjoituksia, joissa hän tuo esille omia näkemyksiään toimintansa perusteista. Tämän aineiston avulla muodostamastani henkilökuvasta käytän nimitystä *Onni Puhakan oma henkilökuva*.

Kun Onni Puhakan elämänvaiheita ja elämäntyötä tarkastellaan käyttäen edellä mainittuja henkilökuvia näkökulmina, muodostuvat eri henkilökuvat usean tulkitsijan välityksellä. Kun lukee Puhakan elämästä kertovia kirjoituksia, tulee huomioida, että kirjoittaja on tulkinnut häntä tai hänen antamiaan haastatteluja omalla tavallaan. Näiden kirjoitusten lukija puolestaan muodostaa jälleen oman tulkintansa ja muovaa lukemisellaan hänellä mahdollisesti jo aikaisemmin ollutta mielikuvaa Puhakasta. Työelämässä Onni Puhakan kanssa tekemisissä olleet henkilöt ovat tarkastelleet hänen toimintaansa omista näkökulmistaan ja muodostaneet hänestä mielikuvia omilla tavoillaan tulkitsemalla. Mielikuvan muodostumiseen on voinut vaikuttaa esimerkiksi se, ovatko Puhakan ja työtoverin toiminnan tavoitteet olleet samansuuntaisia vai onko yhteistoiminnassa ollut ristiriitoja.

Olen saanut Onni Puhakkaan liittyvää muistitietoa henkilöiltä, jotka ovat tunneet hänet henkilökohtaisesti tai eläneet hänen kanssaan samassa taloudessa, siis henkilöiltä, jotka ovat voineet tutustua isoisääni arkielämässä. Varsinkin hänen kanssaan samassa taloudessa eläneillä henkilöillä on ollut selkeiksi muodostuneita, joskus toisistaan poikkeavia käsityksiä siitä millainen henkilö tämä todellisuudessa oli. Näillä arkielämänsä yhdessä Puhakan kanssa jakaneilla henkilöillä on ollut monenlaisia omiin viitekehyksiinsä liittyviä seikkoja, jotka ovat vaikuttaneet heidän käsityksiinsä Onni Puhakasta ja hänestä muodostamiinsa mielikuviiin. Käsittelen näitä Puhakan arkipäivän henkilökuvan muodostumisperusteita perusteellisemmin tutkimukseni siinä osassa, jossa arvioin hänet henkilökohtaisesti tunteneilta henkilöiltä saamaani muistitietoaineistoa.

Kaikki edellä mainitut tarkastelunäkökulmat muotoutuvat useasta vaiheesta ja niihin sisältyy monenlaisia tulkinnan mahdollisuuksia. Kaikkein vähiten ulkopuolisten henkilöiden tekemiä tulkintoja sisältyy niihin Puhakan kirjoituksiin, joissa hän tuo esille omia perimmäisiksi mieltämiään ajatuksiaan ja tarkoituksiaan. Muistiinpanoissaan hän kertoo esimerkiksi ristiriitoja aiheuttaneiden tapahtumien taustoista ja esittää omia näkemyksiään niistä. Näitä kirjoituksia arvioitaessa on tiedostettava se, että Puhakka itse on valinnut mitä hän kirjoittaa ja miten. Hän tuo kirjoituksissaan tapahtumista esiin omia näkökantojaan: nämä kirjoitukset ovat hänen eräänlaisia puolustuspuheenvuorojansa. Joka tapauksessa näitä kirjoituksia lukemalla pääsee lähimmäksi sitä Onni Puhakkaa, joka hän itse koki olevansa. Tämä aineistoryhmä on se, jota käyttämällä voin antaa isoisäni oman äänen kuulua; tämä aineisto on isoisäni oma puheenvuoro tutkimuksessani.

Tutkimusaineisto ja sen arviointi

Kirjeenvaihto

Merkittävästi uutta tietoa Onni Puhakan toimintaan ja henkilökuvaan tuovan lähdeaineiston muodostaa hänen tallentamansa kirjekokoelma. Puhakan kirjeenvaihdosta on käytettävissäni ollut valtaosaltaan vain hänen itsensä vastaanottamat kirjeet. Joistakin lähettämistään tärkeiksi arvioimistaan kirjeistä hän on kirjoittanut kopiot kokoelmaansa varten ja muutamia kirjoittamiensa kirjeitä hän on hankkinut vastaanottajalta takaisin omaan arkistoonsa säilytettäväksi. Vaikka kirjeenvaihdosta on ollut käytettävissä pääasiassa vain Onni Puhakan vastaanottamat kirjeet, voi niistä päätellä hänen itse kirjoittamiensa kirjeiden asiasisältöä, joskus jopa niiden sisältämää tunnelatausta; näin varsinkin hänen vanhemmalla iällä kirjoittamiensa kirjeiden kohdalla.

Osa kirjeenvaihdosta on sellaista, jossa käsitellään Onni Puhakan ja hänen sisarustensa henkilökohtaisia asioita ja osassa kirjeistä on aineistoa, joka kuvaa isoisäni henkilökohtaisesti tunteneiden näkemyksiä hänestä henkilönä ja toimijana. Aikalaisista on eniten tällaista aineistoa sisältäviä kirjeitä säilynyt Tahvo-veljeltä, joka oli ahkera kirjoittaja. Tahvo kirjoitti kirjeissään paljon arkipäiväiseen elämään liittyvistä asioista, mutta hän ei tyytynyt pelkästään niihin. Hän kosketteli, usein pitkissä kirjeissään, myös henkilökohtaisia, syvimpiä tuntojaan ja ihmiselämää sekä henkistä kasvua yleisesti. Tahvon kirjoittamista kirjeistä Onni sai lukea arvioita myös omista toimintatavoistaan ja persoonallisista piirteistään. Tahvo tilitti Onni-veljelleen tuntemuksiaan myös kahdesta muusta sisaruksesta.

Kirjeaineisto on auttanut kartoittamaan Onni Puhakan ajattelutapaa ja ajattelutavan kehittymistä sekä hänen toimintatapojaan ja ratkaisujensa perusteluja. Olen tutkinut näitä kirjoituksia myös ymmärtääkseni, mitkä olivat hänen tarkoituseränsä esimerkiksi sellaisissa tilanteissa, jotka hänen lähipiirinsä ihmiset kokivat ristiriitaisiksi. Kirjeaineistossa käsitellään myös sellaisia kipeitä asioita, jotka auttavat jossakin määrin ymmärtämään isoisäni kehittymistä vanhemmalla iälläään kriittiseksi ja olevia oloja arvostelevaksi.

Kirjeistä ja Onni Puhakan ja kirjoituksista olen selvittänyt pääasiassa niiden kuvaamaa asiasisältöä. Tähän tarkastelutapaan olen päätenyt sen vuoksi, että mielestäni tämä näkökulma palvelee tutkimukseni lähtökohtia parhaiten. Olen saanut niiden avulla lisävalaistusta isoisäni elämänvaiheisiin ja niihin tapahtumiin, joiden katson olleen merkittäviä hänen elämäntehtävänsä muotoutumiselle. Kirjallisen aineiston syvällisemmän analysoinnin olen jättänyt tämän tutkimuksen ulkopuolelle myös siksi, että tällainen tutkimus vaatisi aivan toisenlaisen lähestymistavan kuin pelkän asiasisällön tutkiminen. Myönnän myös kernaasti, että ammattitaitoni ei mahdollista käytettävissä olevan lähdeaineiston analysointia siten, että pystyisin psykologisoimaan isoisäni persoonaa.

Kun kuvataan toisen ihmisen elämää, ei voida olla varmoja siitä, mitkä ovat tutkimuksen kohteena olevan henkilön toiminnan todellisia motiiveja. Emme aina ymmärrä edes oman mieleemme ”kiemuroita”, miten voisimme silloin ymmärtää toisen ihmisen ajatuskuvioita.¹¹ Tämän tiedostaen olen Onni Puhakan esittämiä toimintansa perusteluja pohtiessani välttänyt esittämästä liian varmoja ja ”lopullisia” tulkintoja. Jos Puhakka kuvaa kirjoituksissaan jonkin asian olleen todellinen toimintaan vaikuttanut syy, silloin se oli hänen kokemansa tosiasia. Tämä on sopu-soinnussa nykyisin vallalla olevan muistitietotutkimuksen kanssa, jossa tavoitteena ei ole perinteinen, kaikin tavoin faktatiedon esittämistä painottava tutkimusote. Tilaa annetaan monitulkinnaisuudelle, toisin sanoen yksilöiden subjektiivisille kokemuksille ja tutkimuksessa käytetyn aineiston perusteella syntyville erilaisille tulkinnoille.¹²

Postilaitoksen laajeneminen maaseudulla 1800-luvun toisella puoliskolla kasvatti merkittävästi kirjeiden avulla tapahtuvaa yhteydenpitoa. Postitoimipaikkoja koko maassa oli vuonna 1860 vain 40, mutta vuonna 1900 jo 974. Lähetettyjen kirjeiden määrä oli vuonna 1908 jo lähes 25,5 miljoona; lähetysten määrä oli yli viisinkertaistunut edellisten parinkymmenen vuoden aikana.¹³

Isovanhempiansa kirjeenvaihtoa tutkinut ja siitä julkaisuja tehneen KATARINA ESKOLAN mukaan kirjeitä lukemalla voi saada käsityksen siitä, mitä tietyssä historiallisessa tilanteessa on ollut mahdollista ajatella ja ilmaista puhuttuna sanana tai kirjoitettuna tekstinä. Vanhoja kirjeitä ei Eskolan mukaan voi lukea samalla tavoin kuin lukijan omana aikakautena kirjoitettuja kirjeitä ilman suuria väärin tulkinnan vaaroja. Kirjeiden lukija voi saada lukemastaan vääränlaisia viestejä, ellei ota huomioon sitä, että esimerkiksi kirjeiden kirjoitusaikakauteen liittyvät käytänteet ja retoriikka voivat suuresti poiketa lukijan oman aikakauden käytännöistä. Kun kirje oli vielä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa käytännössä ainoa yhteydenpitoväline kaukana toisistaan asuvien ihmisten välillä, kirjeiden kirjoittaminen oli tärkeä osa kunkin yksilön elämäntaidollisessa varustuksessa. Kirjeiden kirjoittaminen ja saaminen olivat tärkeitä tapahtumia. Lasten tuli oppia jo varhaisessa vaiheessa kirjoittamaan kirjeitä ja heidän tuli opetella soveliaita puhuttelumuotoja ja kohteliaisuuksia. Eskolan mukaan miesten ja naisten kirjeiden kirjoitustavoissa voi olla suuria periaatteellisia eroja: naiset kirjoittavat yleensä arkipäivän elämästä, ihmisten elämästä ja voinnista, miehet sen sijaan saattavat keskittyä kirjoittamisessaan esimerkiksi maanviljelystöihin ja korjaustöihin.¹⁴

Eskolan mainitsema miesten ja naisten erilainen tapa kirjoittaa kirjeitä näkyy myös Onni Puhakan siskon Annan ja hänen veljiensä kirjoittamissa kirjeissä. Tahvoveli oli kuitenkin tässä suhteessa poikkeuksellinen kirjeiden kirjoittaja. Hän kirjoitti toki paljon arkipäivän töistä, mutta myös talonväen voinnista, lähinaapureiden tapahtumista ja aikuisiässä hyvin paljon omista ajatuksistaan sekä henkisen elämänsä kehittymisestä. Kirjeitään hän laati vanhemmalla iällään neuvoakseen sisartaan ja veljiään löytämään niitä elämän arvoja, joita itse piti kaikkein korkeimpina tavoitteina.

Onni Puhakka oli luottamustehtäviensä vuoksi pois kotitaltaan pitkiä aikoja. Työmatkoille lähteminen oli hänelle etenkin vanhemmalla iällä jopa vastentah-toista. Kotitilan asiat painoivat hänen mieltään, sillä perheen vanhimpana poikana hän koki olevansa vastuussa kotitilansa asioiden hoidosta äidin kuoleman jälkeen.¹⁵ Matkoilla ollessaan hän piti huolta Pitkänpellon tilan asioista antamalla siellä asuville sisarelleen ja kahdelle veljelleen tilanhoitoa koskevia ohjeita kirjeitse. Hänen kirjoittamiaan kirjeitä ei ole säilynyt, mutta sisaren ja veljien kirjoittamista kirjeistä voi päätellä hänen käyneen näiden kanssa vilkasta kirjeenvaihtoa. Puhelin oli vain poikkeuksellisesti käytetty yhteydenpitoväline sisarusten kesken heidän yhteistaloutensa aikana.¹⁶

Pitkänpellon tilan hoitoon liittyviä asioita on myös erilaisissa päivä-, tili- ja muistikirjoissa, joihin on kirjattu muun muassa karjanhoitoon liittyviä yksityiskohtia, päivittäisiä sekä vuosikiertoon liittyviä töitä, tilan palkollisten asioita, heidän työsuorituksiaan ja heille maksettuja palkkoja. Lisäksi Onni Puhakka on tehnyt tarkkoja muistiinpanoja rahavarojensa käytöstä. Hän muun muassa lainasi tai suoranaisesti lahjoitti rahaa useille kyläyhteisönsä ja lähipiirinsä ihmisille. Tämän aineiston avulla on mahdollista seurata elämänmenoa Pitkänpellon talossa ja sitä miten sisarukset hoitivat yhteistoimin kotitilaansa ja miten he lopulta päätyivät muuttamaan pois yhteistaloudesta ja perustivat omat taloutensa. Sisarusten välisen kirjeenvaihdon avulla voi tehdä havaintoja esimerkiksi sisarusten välisistä suhteista ja heidän näkemyksistään ja tavoistaan hoitaa kotitilan asioita. Kirjeenvaihtoon on tallentunut myös heidän välisiään ristiriitoja ja heidän tapojensa käsitellä niitä. Aineistosta käy selville myös esimerkiksi useiden uutuuksien hankkiminen Onni Puhakan kotitalolle sekä tietoja arkipäivän tapahtumista ja vapaa-ajan vietosta. Edellä mainittu aineisto antaisi mahdollisuuden seurata elämänmenoa Pitkänpellon talossa ja Käsämän kylässä hyvinkin monipuolisesti ja kuvata sitä eri näkökannoilta. Tämän tutkimuksen yhteydessä joudun rajoittamaan aineiston käytön vain siihen miten se liittyy Onni Puhakan työtehtävien muotoutumiseen ja kehittymiseen sekä hänen elämänvaiheidensa muutoksiin.

Muut kirjoitukset ja dokumentit

Merkittävä aineistoryhmä Onni Puhakan toimintaa selvitettäessä ovat hänen kirjoittamansa artikkelit, selostukset tapahtumien taustoista, matkoista ja opintoretistä, kiertokirjeet, pamfletit, opettavaan tyyliin laaditut kirjoitukset sekä henkilökohtaiset päiväkirjat ja erilaiset muistiinpanot. Näissä kirjoituksissa hän tuo esille omaa ajattelu- ja maailmankokemistapaansa sekä perustelee tekemiään ratkaisuja omasta näkökulmastaan, omien periaatteidensa ja arvostustensa pohjalta. Kirjoitusten joukossa on myös hänen henkilökohtaisen elämänsä pohdintaa. Näissä kirjoituksissaan hän tuo esille oman elämänsä tärkeinä pitämiään vaihteita sekä – erityisesti vanhemmalla iälläään – kritisoi aikakautensa elämäntapaa. Tämä aineisto on antanut mahdollisuuden kuunnella isoisäni omaa ääntä, tutustua hänen omakseen kokemaansa ajattelutapaan ja henkilökuvaan sekä siihen, millainen käsitys hänellä itsellään oli omista tehtävistään sekä itsestään toimijana.

Onni Puhakan tallentamassa aineistossa on säilynyt päiväkirja, jonka hän aloitti hiukan alle 20-vuotiaana, kesäkuussa vuonna 1890. Tähän päiväkirjaan hän on kirjoittanut merkintöjä epäsäännöllisesti, viimeiset merkinnät ovat tammikuulta 1894.¹⁷ Keväällä 1896, Kontiolahden kansanopistosta päästyään, hän kirjoitti päiväkirjaa säännöllisesti noin puolen vuoden ajan.¹⁸ Myöhemmin hän on tehnyt

Mielipidekirjoituksia, Pitkänpellon tilan työpäiväkirja, kalenterimerkintöjä, Käsämän kansakirjaston johtokunnan pöytäkirjat, muistiinpanoja puimakoneosuuskunnan alkuvaiheista ja sekalaisia kirjeitä. *Valokuva Martti Puhakka. OPpk.*

merkintöjä kalentereihin. Kalenterimerkinnöissä on myös lyhyitä asia- ja tapahtumamerkintöjä. Sen sijaan päiväkirjoissaan Puhakka on toisinaan kirjoittanut muistiin pitkäköjäkin selostuksia tapahtumista tai mietteistään. Vaikka laajoja päiväkirjakirjoituksia ei ole kovin paljoa, ne ovat merkittäviä sen vuoksi, että näissä kirjoituksissa Onni Puhakka pohti elämäänsä ja toi itseään ja ajatuksiaan esille ehkä avoimemmin ja suorasukaisemmin kuin missään muissa kirjoituksissaan. Hänellä oli tapana kirjoitella päiväkirjanomaisia pohdiskeluvia muistiinpanoja erityisesti niinä aikoina, jolloin hänellä ei vielä ollut selvyyttä siitä, mitä hän tulisi tekemään kotitalan ulkopuolella. Merkinnät vähenevät ja käyvät lyhyemmiksi silloin, kun hänellä on selkeitä työtehtäviä ja hänen elämänsä on selkeästi rytmittynyt.

Tämä tapa kirjoittaa päiväkirjaa on yhdensuuntainen RITVA SIEVÄNEN-ALLENIN kirjoittamassa Elsa Enäjärvi-Haavion elämäkerrassa esittämien ajatusten kanssa.¹⁹ Hänen mukaansa päiväkirjoja kirjoittamalla henkilö analysoi, erittelee itseään, omaa elämäänsä, tunteitaan sekä tuntemuksiaan ja voi tätä kautta saada tunteen oman elämänsä hallinnasta. Jos on tehtävänä suuria ja vaikeita ratkaisuja, jotka vaativat rohkeutta ja hyväksytyistä normeista poikkeamista, päiväkirjaa kirjoittamalla

ratkaisujen tekemistä voidaan selkeyttää. Sievänen-Allenin mukaan päiväkirjoja voidaan kirjoittaa myös sen vuoksi, että halutaan kertoa ajankohtaisista asioista ja omasta osuudesta niissä.

Onni Puhakan kirjoituksista kantaaottavimpia ovat ne kirjoitukset, joita hän kirjoitteli vanhemmalla iällään. Näitä ovat ennen kaikkea kiertokirjeet, joita hän kirjoitti Liperin osuuskaupan hallintoneuvoston puheenjohtajana. Näissä hän toi esille esimerkiksi käsityksiään yhteiskunnan tilasta ja yhteisten asioiden hoidosta. Keskeinen aihe näissä kirjoituksissa ovat yleiset elämäntavat, joiden kehittymistä hän seurasi aktiivisesti. Usein kohteena oli osuustoimintaliike ja sen muuttuminen ajan mukana. Osuustoimintaliikkeen kehittymisestä hän esitti huolestuneisuutensa eri vaikuttajatahoille kirjoittamissaan kirjeissä. Tämä aineisto antaa mahdollisuuden tutustua Puhakan maailmankatsomuksen ja arvojen kehittymiseen. Kirjoituksissaan hän esittää näkemyksiään siitä, millä tavalla ihmisten, varsinkin osuustoimintaan sitoutuneiden henkilöiden tulisi elää ja kehittää itseään. Näkemyksiään esittäessään hän tuo esille oman maailmankatsomuksensa ja arvomaailmansa perusteita. Konkreettisia aiheita, joita hän käsitteli kirjoituksissaan olivat itsekkyyden, ahneuden ja oman edun tavoittelun lisääntyminen, yhteisöllisyyden väheneminen sekä raittius- ja uskonnolliset kysymykset.

Onni Puhakan ammattiminään liittyvän henkilökuvan olen muodostanut hänen toimintansa kautta. Hänen käytännön toiminnastaan kertovat muun muassa eri yhteisöjen pöytäkirjat, vuosikertomukset, historiikit, asiakirjat sekä ennen kaikkea hänen eri tehtäviinsä liittyvä kirjeenvaihto. Näistä lähteistä selviää miten eri yhteisöjen asioita käytännössä hoidettiin ja mikä hänen roolinsa tässä työssä oli.

Onni Puhakkaa koskevaa kirjallista aineistoa on hänen perikuntansa omistuksessa olevan yksityiskokoelman lisäksi myös niiden organisaatioiden arkistoissa, joiden toiminnassa hän oli mukana. Tässä tutkimuksessa en ole katsonut tarpeelliseksi käydä läpi osuustoiminnallisten keskusliikkeiden arkistoaineistoa. Osaa tästä laajasta aineistoryhmästä on tutkittu jo esimerkiksi näiden organisaatioiden historiikkeja ja historioita kirjoitettaessa, joten sitä kautta tämäkin aineisto on ollut tutkimukseni kannalta riittävässä määrin käytössäni. Onni Puhakan perikunnan hallussa olevassa aineistossa on tutkimukseni kannalta keskeisten paikallisten osuuskuntien ja yhteistyöhankkeiden asiakirjoja. Tällaista aineistoa on esimerkiksi Taipaleen kylämeijerinä aloittaneen ja myöhemmin osuustoiminnalliseksi järjestäytyneen meijerin toimintaan liittyvä asiakirja-aineisto kokonaisuudessaan. Kokoelmassa on myös Taipaleen puimakoneosuuskunnan varhaisvaiheen sekä Onni Puhakan kotikylän Käsämän puimakoneosuuskunnan asiakirjat. Liperin osuuskaupan arkistoaineistoa, Liperin osuuskaupan Taipaleen myymälän toimikunnan pöytäkirjat 1916–1933 ja Taipaleen osuuskassan arkistoaineistoa siltä ajalta, jolloin Puhakka oli aktiivisesti niiden toiminnassa mukana, on käytettävissä perikunnan kokoelmassa. Tässä kokoelmassa on muun muassa osuuskaupan kokousten valmisteluihin liittyviä Puhakan

tekemiä muistiinpanoja, joista selviää hänen kantansa moniin tässä tutkimuksessa käsiteltäviin asioihin. Lisäksi Käsämän kansakirjaston asiakirja-aineisto on säilynyt kokonaisuudessaan perikunnan hallussa.

Tämä edellä mainittu Onni Puhakan tallettama aineisto on sellaista, jota ei ole saatavilla mistään muualta. Muissa arkistoissa olevan aineiston läpikäyminen ei käsittäkseni toisi tutkimukseni kannalta merkittävässä määrin uusia näkökulmia Puhakan toimintaan ja henkilökuvaan, sillä esimerkiksi pöytäkirjat on yleensä muotoiltu siten, että käsitellyt asiat on tuotu esille sellaisinaan. Sen sijaan esimerkiksi kirjeaineistosta ja Onni Puhakan omista kokouksien valmistelumerkinnöistä ja kokousmuistioista saa tietoa sellaisista työtehtäviin liittyvistä taustoista ja yksityiskohdista, joita ei saa selville virallisista dokumenteista. Lisäksi henkilökohtaisissa kirjoituksissaan Puhakka tuo esille ajatuksiaan ja koskettelee eri yhteisöjen toimintaa siltä kannalta miten hän niistä pohjimmiltaan ajattelee.

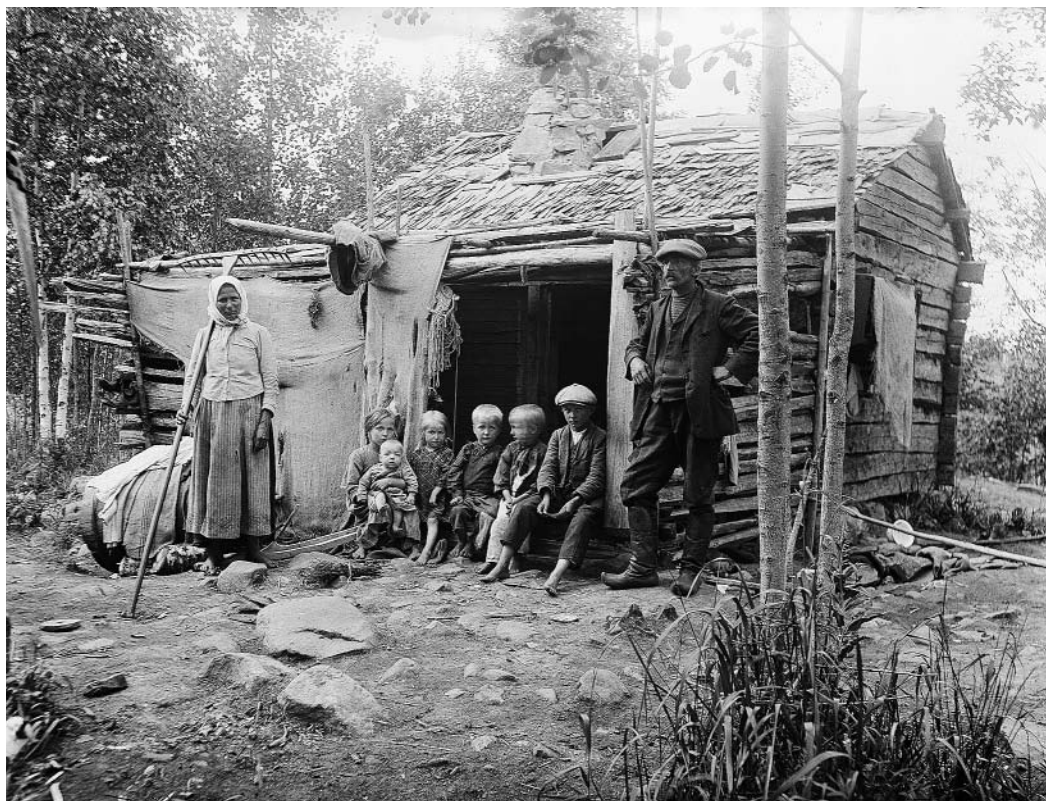
Edellä mainittujen kirjoitusten joukossa on lisäksi Onni Puhakan historiaharastusta koskevia muistiinpanoja. Hän kirjoitti muistiin itse kokemiaan asioita ja muilta kuulemiaan tarinoita ja tapahtumia. Hän on kirjoittanut myös artikkeleita niiden yhteisöjen julkaisuihin, joiden toiminnassa hän oli mukana.

Onni Puhakan ottamat valokuvat

Onni Puhakka hankki vuonna 1913 taittuvarunkoisen Leonar-merkkisen paljekameran, jossa voi käyttää 9 x 12 senttimetrin kokoisia lasinegatiiveja tai vastaavan kokoista filmiä.²⁰ Lähes kaikki kuvat Puhakka otti käyttäen lasinegatiiveja. Ope-

Onni Puhakan käyttämä kamera on Leonar-merkinen levy-paljekamera, jonka on valmistanut saksalainen Leonar-Werke Anrndt & Löwengard. Onni Puhakka kuvasi enimmäkseen 9 x 12 cm kokoisille lasilevyille, jonkin verran hän käytti myös 9 x 14 cm lasilevyjä ja otti muutamia otoksia käyttäen selluloidifilmiä. *Valokuva Martti Puhakka 2005. OPpk.*

Konrad Surakka perheineen keväällä 1915. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

teltuaan kuvaamisen perustaidot, lasinegatiivien kehittämisen ja vedostamisen hän kuvasi noin viiden vuoden aikana useita satoja otoksia. Kuvauskohteena oli hänen kotitalonsa asukkaiden ja työntekijöiden sekä talon töiden lisäksi niiden yhteisöjen toimihenkilöitä ja toimitiloja, joissa hän teki elämäntyötään. Erityisenä kuvauksen kohteena hänellä oli maaseudun huonoimmin toimeentuleva väestö ja modernisaation tieltä väistymässä oleva elämäntapa. Kuvauskohteet olivat suurelta osin hänen kotipitäjässään Liperissä.

Onni Puhakka on merkinnyt useimpiin ottamiinsa kuviin päivämäärän, kuvauspaikan sekä kuvauskohteen aina kuvissa esiintyvien henkilöiden nimiä myöten. Tämä taustatietojen merkitseminen on edesauttanut tutkimustani antamalla siihen arvokasta lisäaineistoa ja sananmukaisesti elävöittänyt kirjoittamaani tekstiä. Paitsi että kuvat konkretisoivat ajankuvaa, ilmentävät ne myös Onni Puhakan ajatusmaailmaa kertomalla siitä, millaiset kohteet häntä kiinnostivat. Hänellä oli selkeää historian tutkimusta ymmärtävää ajattelutapaa, kun hän kuvasi esimerkiksi merkittäviä tapahtumia, myymälöiden avajaisia sekä rakenteilla olevia ja juuri valmistuneita rakennuksia. Valokuvaamalla huonoissa oloissa asuvaa monilapsista perhettä hän on halunnut tuoda esille myötätuntonsa heitä kohtaan. Maisema- ja luontokuvat

”Ettoneella Pitkänpellon pihamaalla heinäkuussa 1915.” Onni Puhakka on kuvannut talonsa päiväleivolla olevia renkejä. Kuva on otettu talon salipäädyn kuintin suunnasta. Kuintilta Puhakalla oli tapana kirjoitustöidensä välissä käydä seuraamassa tilan töiden edistymistä. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

taas kertovat hänen luonnonkauneuden ihailustaan ja esteettisestä ajattelustaan. Puhakan yhteiskunnan huono-osaisia kohtaan osoittamasta myötämielisyydestä olen saanut kuulla runsaasti kertomuksia isoisäni tunteneilta henkilöiltä ja hänen luonnonihailustaan on todisteita hänen omissa kirjoituksissaan.

Joissakin Onni Puhakan ottamissa valokuvissa voisi ajatella olevan vaikutteita hänen aikakautensa kuvataiteesta. Tällainen valokuva on esimerkiksi kuva kotitalonsa Pitkänpellon pihamaalla ruokaleivolla makaavista rengeistä. Tätä kuvaa katsoessa tulee hakematta mieleen Ero Järnefeltin maalaus ”Isäntä ja rengit” vuodelta 1893. Kuvaustapa on Puhakan kuvakokoelman muihin kuviin verrattuna niin poikkeuksellinen, että tuntuu uskottavalta, että hän on saanut kuvaansa ajatuksen näkemästään maalauksesta. Puhakan muistiinpanoista ilmenee, että hän kävi matkoillaan mielellään kulttuuri- ja taidehistoriallisissa museoissa, joten hän oli arvatavasti melkoisen hyvin selvillä aikakauden merkittävimmistä taideteoksista.²¹

Onni Puhakan kuvaamia lasinegatiiveja on säilynyt kaikkiaan lähes seitsemäsataa.²² Suurimman osan kuvista hän otti 1910-luvun kuluessa. Kuvaustahti väheni sen jälkeen, mutta hän otti valokuvia jonkin verran vielä 1930- ja 1940-lukujen vaihteessa. Hän teki kuvaustöitä jonkin verran myös tilauksesta, muun muassa kuvitti Eino Salokkaan kirjoittamaa kaksiosaista Liperin historiata.²³ Puhakan kamera, filmikasetit laukkuineen ja jalusta ovat edelleen tallessa ja periaatteessa käyttökuntoisia. Viimeiset kuvat tällä kameralla otti Onni Puhakan poika. Hän valokuvasi Pitkänpellon talon asukkaita, kun nämä viettivät viimeisen talven Onni Puhakan kotitalossa tämän kuoltua edellisenä syksynä vuonna 1955. Näiden kuvien joukossa on otoksia toukokuulta 1956. Ne esittävät sen talon purkutöitä, jossa Onni Puhakka oli viettänyt elämästään yli 80 vuotta.

Onni Puhakkaan liittyvä muistitietoaaineisto

Onni Puhakalla oli tapana kirjoittaa päiväkirjaa ja tehdä kalenterimerkintöjä tapahtumista. Käytettävissä olevasta aineistosta käy selville, että hän kannusti myös poikaansa kirjoitusharrastusten pariin ja ohjasi tätä kirjoittamisessa. Hän saattoi esimerkiksi antaa tehtäväksi laatia poikansa tekemistä matkoista kertomuksia.²⁴ Myös itse olen jatkanut tätä tapahtumien muistiin merkitsemistä, vaikkakaan se ei ole saanut alkuaan kummankaan edellä mainitun henkilön vaikutuksesta. Oma päiväkirjan kirjoittamistapani ja kalenterimerkintöjen tekeminen saivat alkunsa työelämässä erään kollegani esimerkin vaikutuksesta. Aloin kirjoittaa jo heti vaki-tuisen työurani alkuvaiheilla, 1970-luvun loppupuolelta lähtien, muistiin työhöni liittyviä tehtäviä ja tapahtumia. Päämääränäni oli tallentaa asioita muistin tueksi ja mahdollista myöhempää tarkistusta varten.

Työelämän tarpeita palveleva kirjoittamiseni laajeni alun lyhyistä merkinnöistä laajempiin selostuksiin. Vähitellen aloin liittää näihin kirjoituksiin myös oman arkipäiväni tapahtumiin liittyviä asioita. Kirjoitusharrastukseni sai uutta pontta, kun 1990-luvulla alettiin harrastaa ns. omaelämäkertakirjoittamista. Omaan kirjoitusharrastukseeni tämä vaikutti siten, että aloin kirjoitella muistiin tapaamieni henkilöiden kanssa keskusteluissa kuulemiani sellaisia lapsuuteeni ja elämänpääpiiriini kuuluneita asioita, joihin ei oma muistini ulottunut. Sain kirjoittamiselleni uutta suuntaa kaunokirjallisuudesta. Kalle Pääntalon kirjatutustaan tutustuessani havahduin huomaamaan myös omaan elämänpääpiiriini kuuluvien läheisten, tuttuudessaan usein itsestäänselvyyksiksi ja siten helposti huomiotta jäävien asioiden merkityksen.

Erityisen kiinnostaviksi asioiksi olen kokenut vanhempieni sukujen vaiheita koskevat asiat. Molemmissa sukuhaaroissa on ollut hyvämuistisia, hyviä tarinankertoja. Olen pannut merkille, että kertojat ovat mielellään muistelleet oman lähipiirinsä edesmenneitä ihmisiä, tapahtumia ja vaiheita. Varsinkin jos koolla on ollut

suurempi joukko saman suvun edustajia, ovat yhdessäolotukiot kehittyneet varsin mukaviksi ja mieleenpainuneiksi muisteluhetkiksi. Vaikka koolla ollut sisarusparvi välillä on kinastellut siitä, että toinen muistaa ”varmasti” asian väärin ja toinen kertoo miten se ”oikeasti” tapahtui tai oli, on näillä keskustelutukioloilla ollut niihin osallistuville ilmeisen rentouttava ja jopa terapeutin vaikutus. Itselleni tällaiset hetket ovat olleet suuriarvoisia, kun olen saanut olla henkilökohtaisesti kuulemassa sukulaisten kertomuksia oman elämäntaipaaleensa varrelta.

Keskustelutilanteissa huomaan usein, joskus jopa itseäni kiusaantuneena, että koulutukseni ja ammattini ovat tulleet luontevan yhdessäolon rasitteiksi. Kansatieteilijän koulutukseni on usein putkahtanut esiin, kun varsinkin itseäni vanhempien ihmisten kanssa keskustellessa olen huomannut ohjaavani kysymyksilläni keskustelua menneisiin aikoihin ja tapahtumiin. Monet keskustelukumppaneistani ovat olleet tietoisia saamastani koulutuksesta. Minuun on lyöty selkeä leima: minut tiedetään entisistä ajoista kiinnostuneeksi sukumme jäseneksi. Toisaalta tämä on auttanut minua saamaan tietoa haluamistani asioista. Olen kokenut, että ihmiset kertovat mielellään elämänsä varrella sattuneista asioista ja heille mieleen jääneistä tapahtumista. Näissä menneitä tapahtuvia käsittelevissä keskusteluissa olen tehnyt saman havainnon, jonka useat perinteentutkijat ovat yleisesti tehneet: elämän varrella tapahtuneita asioita kertomalla ja käsittelemällä, kertojat luovat järjestyksiä omiin elämänvaiheisiinsa, jäsentävät omia kokemuksiaan.²⁵

Olen yleensä kirjoittanut asioita muistiin vasta tarinatuokioiden jälkeen. Joskus mukanaani on ollut nauhoitin, joskus poikkeustapauksissa olen kuvannut videokameralla otoksia jutustelutukioloista, varsinkin, jos koolla on ollut suurempi joukko ihmisiä. Tällä mielenkiintoisiksi kokemieni asioiden muistiin kirjaamisella ei alun perin ole ollut muuta tarkoitusta kuin tallentaa kertomuksia muistiin itselleni niitä joskus uudelleen lukeakseni. En ollut ajatellut näitä muistiinpanoja aloittaessani niillä olevan tutkimuksellista merkitystä. Sukuni vaiheista kertovissa tarinoissa on ollut joitakin henkilöitä, joita on tuotu toistuvasti ja tavallista useamman sukulaisen taholta esille. Yksi tällaisista henkilöistä on ollut isoisäni Onni Puhakka. Kun päätin aloittaa isoisääni koskeva tutkimuksen teon, huomasin tallentamassani muistitietoa aineistossa olevan myös tutkimukseen soveltuvaa aineistoa.

Tutkimukseni päästyä parempaan vauhtiin, tein joitakin haastatteluja etukäteen varta vasten valmistautuneena saamaan tietoja Onni Puhakasta. Tällaisia tutkimukseni kannalta käyttökelpoisia haastatteluja ei ole kovin montaa, vain puolisen tusinaa.²⁶ Pieni lukumäärä johtuu siitä, että isoisäni henkilökohtaisesti pidemmän aikaa tuntuneista henkilöistä useat ovat edesmenneet ennen tutkimukseni aineiston keruun aloittamista. Osa näistä haastateltavistani on ollut sellaisia, joihin olen voinut olla usein yhteydessä jokapäiväisessä elämässäni. Näiden henkilöiden kanssa olen ottanut tutkimukseni aihepiiriin liittyviä kysymyksiä esille useissa yhteyksissä. Tällaisia henkilöitä ovat olleet esimerkiksi vanhempani. Viettäessäni vielä tutkimuk-

seni tekoaikaan lomia heidän luonaan syntymäkodissani olemme pitäneet lukuisia keskustelutuokioita, joissa olen johdatellut puhetta myös isoisääni kosketteleviin asioihin.

Vaikka puolustelen itseäni sillä, että tehdessäni tätä tutkimusta varttuneella iällä uskon saavani tutkimukseeni enemmän isoisääni ymmärtävää otetta, olen harmittellut sitä, että olen menettänyt lopullisesti mahdollisuuden haastatella useita Onni Puhakalle läheisiä henkilöitä. Heitä henkilökohtaisesti tavatessani mielessäni ei ollut vielä herännyt kiinnostus isoisäni elämänvaiheiden selvittämiseen. Tällaisia olivat esimerkiksi Onni Puhakan kanssa samassa taloudessa asuneet sisar Anna (1877–1963) ja veli Antti Juho (1875–1959) sekä hänen rikkoutuneen avioliittonsa toinen osapuoli, isäni äiti Anna Loviisa Pakarinen (1894–1980), joka tunnettiin ”Tupakkamäen mummona”. He kaikki ennättivät kuolla ennen kuin kiinnostukseni isoisäni elämäntyöhön oli ennättänyt kehittyä tutkimuksellisia kysymyksiä esittäville tasolle. Tätä harmittelua lieventää osaltaan se, että olen saanut useita tilaisuuksia haastatella Onni Puhakan lähipiirissä ja jopa hänen kanssaan samassa taloudessa eläneitä nuoremman polven edustajia.

Tutkimustani varten minulla ei ole ollut tilaisuutta haastatella ketään Puhakan läheisistä työtovereista eikä sellaisia henkilöitä, jotka ovat tehneet hänen kanssaan yhteistyötä julkisissa tehtävissä. Keräämäni muistitietoaineisto selventää toki jonkin verran myös julkisuuteen muodostunutta ja ammatillista henkilökuvaa, mutta Onni Puhakan tunteneiden ihmisten välityksellä olen saanut lisävalaistusta ennen kaikkea hänen yksityiselämästään, hänen arkipäivän henkilökuvastaan. Olen voinut selventää sitä millainen näkemys isoisäni henkilökohtaisesti tunteneilla ihmisillä oli hänestä yksityishenkilönä ja kotioloissaan. Päiväkirjamerkintäni ja tekemäni haastattelut ovat tuoneet lisävalaistusta myös siihen mielikuvaan, joka itselleni on isoisästäni omakohtaisten muistojen ja kuulemieni kertomusten perusteella muodostunut.

Informanteistani muutamat ovat voineet seurata Onni Puhakan elämää läheltä. Tällaisia informantteja ovat olleet muun muassa jotkut hänen entisistä naapureistaan, kolmen Puhakan veljeksien taloissa asuneita sukulaisia, hänen taloudessaan asuneita henkilöitä ja työntekijöitä ja hänen talossaan lapsuusaikaansa viettäneitä henkilöitä. Yksi Onni Puhakan aviopuolison ensimmäisestä avioliitosta syntyneistä Puhakan kotona asuneista lapsista on edelleen elossa ja olen voinut haastatella häntä useaan otteeseen.²⁷ Joidenkin edellä mainittujen henkilöiden kanssa olen ollut tekemisissä useita kertoja ja olen voinut johdatella keskusteluja isoisäni elämänvaiheisiin.

Tehdessäni ensimmäisiä haastatteluja arvelin olevani liikkeellä liian huonosti varustautuneena. Olin tottunut tekemään kansatieteellisiä haastatteluja ennalta valmiiksi laadittuja kyselylomakkeita käyttäen, ja tutkimukseni alkuvaiheissa koin ongelmaksi sen, etten oikein tiennyt mitä kysyä. Johdattelin informanttejani kertomaan Onni Puhakkaa koskevia muistojaan tekemällä heille isoisäni koskevia yleisluontoisia kysymyksiä. Pian huomasin tämän lähestymistavan olevan mitä hedel-

mällisin. Koska informanttini ovat saaneet tuoda esille niitä muistoja ja mielikuvia mitä heillä on ollut isoisästäni, esille tuli sellaisia asioita, joita en olisi osannut kysyä, ja moni yksityiskohta tutkimushenkilöni elämänvaiheista olisi jäänyt tallentamatta. Jos käytössäni olisi ollut valmiita kysymyksiä, olisivat ne perustuneet ennakoasenteisiin ja -odotuksiini ja työni olisi suuntautunut eri tavalla.

Olin muistitietoaineistoa kootessani päätyneet vaistomaisesti samansuuntaiseen muistitietoaineiston lähestymistapaan, mikä nykyisin on vallalla. Etnologisessa tutkimuksessa on perinteisesti tavoiteltu mahdollisimman objektiivista kuvaa tutkittavasta ilmiöstä. Muistitieto on nähty tavoitteeseen pyrittäessä ongelmallisena, koska muistitiedon ei sinällään ole katsottu olevan riittävän luotettavaa lähdeaineistoa. Etnologian tutkimuksessa tapahtuneet lähestymistavan muutokset ovat johtaneet siihen, että tutkimuksessa ei vaadita ehdottomien ja lopullisten totuuksien löytämistä. Nykyisin kulttuurianalyttisessä tutkimuksessa korostetaan yksilöllisen kokemuksen merkitystä. Muistitieto on saanut uudenlaista merkitystä: kertoja kuvaa muistitiedolla sitä, miten hän näkee tai kokee elämän todellisuutensa. Jokainen kertoja on oman elämänympäristönsä ja paikallishistoriansa tulkki.²⁸

Jos muistitietoa kerätään tiukasti etukäteen strukturoiduilla kyselyillä, se saattaa estää ennestään tuntemattoman, olennaiseksi osoittautuvan tiedon esille tulon. Toisaalta informantti saattaa vapaamuotoisessa haastattelutilanteessa tuoda esille sellaisia asioita, joita arvelee tutkijan haluavan kuulla ja joiden arvelee tätä kiinnostavan.²⁹

Koska olen antanut informanttieni tai haastateltaviani kertoa melko vapaasti, on tallentamani muistitietoaineisto muodostunut sisällöltään vaihtelevaksi. Informanttini ovat kertoneet sellaisia asioita, jotka he ovat itse kokeneet merkittäviksi. Joillekin kertojille on jäänyt mieleen vahvasti esimerkiksi jokin Puhakalle ominainen tapa toimia tai heille on muodostunut jokin erityinen mielikuva tämän olemuksesta ja persoonasta. Muutamia informanteistani olen tavannut useita kertoja henkilökohtaisesti tai olen keskustellut heidän kanssaan puhelimitse ja olen voinut varmistaa heidän muistikuviansa yksityiskohtien paikkansa pitävyyttä ja olen voinut tehdä syventäviä ja tarkentavia kysymyksiä.

Keräämästäni muistitietoaineistosta olen koennut vain muutaman käyttäen nauhoitinlaitetta.³⁰ Olen haastattelutilanteen aikana tai heti sen jälkeen tehnyt mahdollisimman tarkat kirjalliset muistiinpanot saamistani tiedoista. Tätä tutkimusta tehdessäni havaitsin, että ne haastattelut, joita tein pro gradu -tutkielmaani varten olivat varsin käyttökelpoisia myös tämän tutkimuksen kannalta. Tuolloin tekemissäni 20 haastattelussa³¹ keskityin selvittämään liperiläisen maanviljelyksen uudistumisen vaiheita, eikä mielessäni vielä ollut tutkimuksen tekeminen isoisäni elämäntyöstä. Sen vuoksi en osannut keskittyä erityisemmin hänen toimintaansa. Siitä huolimatta haastatteluissa tuli selkeästi esille hänen merkityksensä paikkakunnan peruselinkeinoon, maanviljelyksen kehittämismuutoksissa. Erityistä arvoa tälle

aineistolle antaa se, että haastateltavista useat olivat eläneet sinä aikana, kun Onni Puhakan toiminta oli aktiivisimmillaan ja he olivat lähinaapureina voineet seurata läheisesti isoisäni tilan vaiheita. Muutamat näistä haastateltavista olivat olleet myös joissakin yhteiskunnallisissa tehtävissä isoisäni kanssa. Tähän en näissä haastatteluissa kuitenkaan osannut kiinnittää huomiota. Haastateltavilta olisi tuolloin epäilemättä vielä ollut saatavissa nykyisen tutkimukseni kannalta käyttökelpoista aineistoa.

Muistitietoaineiston arviointi

Tätä tutkimusta varten kokoamaani muistitietoaineistoa ei ole siis saatu strukturoituja, valmiiksi kirjoitettuja kysymyksiä noudattavaa menetelmää käyttäen, kuten olin aikaisemmin tottunut kansatieteellistä aineistoa keräämään. Koska informantini ovat saaneet tuoda esille niitä asioita, jotka he itse ovat kokeneet merkityksellisiksi, muodostuu aineistosta verrattain heterogeenista. Informanttien esille tuomat asiat ja niiden painotukset ovat olleet toisistaan poikkeavia. Myös heidän kuvauksensa Onni Puhakasta ovat luoneet toisistaan poikkeavia mielikuvia.

Muistitietoaineistoa arvioitaessa olen huomionut sen, että olosuhteet, missä informanttieni muistitietoaineisto on syntynyt, ovat olleet toisistaan poikkeavia. Jotkut informanteistani ovat eläneet Puhakan kanssa samassa taloudessa ollen henkilökohtaisessa kanssakäymisessä hänen kanssaan päivittäin, osa on tavannut häntä silloin tällöin eri tilanteissa. Esimerkiksi yhdellä keskeisellä haastateltavallani, Onni Puhakan aviopuolison mukana taloon tulleista tämän edellisessä avioliitossa syntyneistä neljästä tyttärestä yhdellä on muistikuvia isoisästäni vasta 1920-luvun puolivälistä lähtien.³² Puhakka oli tuolloin jo yli 50-vuotias, hänen kaikkein aktiivisin aikansa ja ”pioneeriaikansa” oli jo ohi ja henkilökohtaiset sekä hänen osuustoimintaliikkeeseen asettamiensa suurten odotusten romuttumisen aiheuttamat pettymykset olivat jo alkaneet vaikuttaa häneen. Eräs toinen, monin tavoin antoisa tietolähteeni, Onni Puhakan pojan puoliso – siis oma äitini – saapui hänen talouteensa emännäksi tutkimushenkilöni ollessa jo 75-vuotias. Äitini oli tuolloin vasta 21-vuotias.³³ Joka tapauksessa kahdelta edellä mainitulta haastateltavalta saamani aineisto täydentää korvaamattomalla tavalla muista lähteistä saatavia tutkimushenkilön persoonaa ja ajattelumaailmaa koskevia tietoja.

Haastattelemini henkilöiden joukossa on kolme sellaista, jotka erottuvat muista selkeästi ennen kaikkea heiltä saamani aineiston määrän vuoksi. Heitä yhdistää se, että he ovat eläneet isoisäni kanssa samassa taloudessa pitkiä aikoja, mutta heidän tuottamansa omakohtaiset muistitietoaineistot poikkeavat sisällöltään ja luonteeltaan toisistaan. Vanhin näistä kolmesta informantista³⁴ muutti vuonna 1923 kolmen sisarensa kanssa Pitkänpellon taloon, kun lasten äiti solmi avioliiton Onni Puhakan

kanssa. Oman isänsä kuollessa haastateltavani oli ollut alle kaksivuotias, joten hänelle ei ole jäänyt tästä mitään mielikuvia. Muutto uuteen kotiin ja ensimmäiset vuodet siellä olivat onnellista aikaa. Uusi koti sijaitsi kauniilla paikalla, siellä oli runsaasti tilaa telmiä, siellä oli myös runsaasti virikkeitä. Lapsilta ei varmaankaan jäänyt vaistoamatta sekään, että heidän äitinsä tunsu perheensä elämän olevan taloudellisesti turvattu sen jäätyä ”tuuliajolle” perheen taloudelliseksi turvaksi koetun isän yllättäen kuoltua.

Tälle haastateltavalleni on varhaisvuosilta jäänyt merkittäväksi kokemukseksi esimerkiksi työntekoon oppiminen, jonka hän on lähes poikkeuksetta tuonut esille usein toistuneissa haastattelutilanteissa. Hän kertoo joutuneensa tekemään lapsena ja myös varttuneemmalla iällä tavattoman uutterasti työtä Onni Puhakan taloudessa asuessaan. Tämä ahkerointi ei varsinkaan lapsuusvuosina ollut suinkaan aina miellyttävää, se oli pikemminkin suoranainen pakko hänen ja muiden sisarusten mielestä. Paljon enemmän olisi tehnyt mieli leikkiä. Aikuisiällä haastateltavani on kertomansa mukaan alkanut nähdä tämän asian positiivisena kokemuksena. Hän on korostanut näkevänsä työntekoon pakottamisen loppujen lopuksi hyvänä asiana. Tämän asian hän on tuonut omaehtoisesti esille lähes poikkeuksetta joka kerran hänen kanssaan juttellessani.

Haastateltavani on tuonut esille paitsi mukaviksi myös ikäviksi kokemiaan muistoja. Hänellä on ollut sellaisia kokemuksia lapsuudessaan ja myös aikuisiällä, joita hän tietoisesti haluaa unohtaa ja olla ajattelematta. Hänen lapsuuteensa liittyvä traumaattisin asia oli hänen äitinsä isoisäni kanssa solmiman avioliiton rikkoutuminen ja siihen liittyvät vaiheet. Tämä haastateltavani on sikäli poikkeuksellinen kertoja, että hän kertoo myös vaikeista asioista, mutta näitä kerrottuaan saattaa muistuttaa, että ”unohdetaan nämä ikävät asiat, ei muistella niitä”. Tämä kerrontatapa on hänelle selkeästi terapeutista: hän jäsentää kertomuksillaan elämänsä omakohtaisia kokemuksia vahvistaen omaa identiteettiään.

Maaseudun lasten leikkejä ja työtä muistitietoaineiston avulla tutkineen PIRJO KORKIAKANKAAN mukaan agraarisessa yhteiskunnassa eläneiden lapsuuden täytti työnteko. Hänen mukaansa vielä 1940- ja 1950-luvuilla syntyneiden lasten jäsentäessä lapsuusmuistojaan keskeisenä osana on työnteko. Lapsuutensa agraarisessa yhteisössä kasvaneilla ja sotien jälkeen syntyneillä henkilöillä on toive siitä, että työntöön merkitys välittyisi myös uusille sukupolville.³⁵ Muistitietotutkijoiden mukaan muistelijan kertoessa lapsuudestaan hän tuo asioita esille usein kantaaottavasti. Kertoja luo samalla omaa tulkintaansa omasta lapsuudestaan ja lapsuudesta yleensä. Näin hän jäsentää omaa nykyisyyteensä johtanutta elämänsä kulkuaan. Kertomisessa voi olla kyse myös elämänsä hallinnan tunteesta: ikävien asioiden ja kokemusten muistelun kautta voidaan kertoa, että vaikeudet on pystytty voittamaan ja elämässä on päästy eteenpäin.³⁶

Haastattelemistani henkilöistä oma isäni³⁷ on elänyt kaikkein pisimmän aikaa Onni Puhakan taloudessa ja on voinut seurata hänen elämänsä vaihteita. Siitä huo-

limatta hän on tuottanut haastatteluissani isäänsä koskevaa muistitietoa huomattavasti vähemmän kuin esimerkiksi äitini, joka eli Onni Puhakan kanssa samassa taloudessa vain kymmenen vuotta. Isäni muistissa tietoisella tasolla säilyneen aineiston vähyyden selittäjänä voi nähdä hänen varhaislapsuudessaan alkaneet traumaattiset kokemukset, perheen hajoaminen ja ennen kaikkea ero äidistä; hänet määrättiin avioerossa isän huollettavaksi ja isä ei sallinut äidin tulla käymään Pitkänpellon talossa. Hän on tuonut toistuvasti esille sen, että joutui nuorena olemaan pitkiä aikoja kotona ”toisten hoidettavana” isän ollessa poissa kotoa pitkillä työmatkoillaan. ”Toisilla” hän tarkoittaa talon palvelusväkeä ja talossa satunnaisesti asumassa olleita henkilöitä.

Kaksi edellä mainitsemaani haastateltavaa ovat kertoneet pääasiassa omakohtaisista kokemuksistaan. Myös äitini on kertonut omakohtaisista kokemuksistaan ja havainnoistaan, mutta hänellä on ollut kerrottavanaan huomattavan runsaasti myös muilta henkilöiltä kuulemiaan Onni Puhakkaan ja hänen elämänvaiheisiinsa ja taloudenpitoonsa liittyviä tarinoita ja kokemuksia. Vaikka äitini kertomista Onni Puhakkaan liittyvistä kokemuksista valtaosa on negatiivisia, on hän siitä huolimatta pystynyt kertomaan niistä. Hänen kanssaan käymissäni lukuisissa tutkimukseni aihepiiriin liittyvissä keskusteluissa olen saanut sen vaikutelman, että hänellä ei ole sellaisia appeensa liittyviä merkittäviä kokemuksia tai muistoja, jotka hän tiedostamattaan tai tietoisesti olisi unohtanut tai jättänyt kertomatta. Itse asiassa hän on Pitkänpellon talossa Puhakan kanssa samaan aikaan eläessään voimakkaasti negatiiviseksi kokemistaan tapahtumista huolimatta pystynyt käsittelemään niitä positiivisella tavalla. Tätä osoittaa esimerkiksi hänen usein keskusteluissaan esille tuomansa arvio siitä, että Onni Puhakalla on niin runsaasti merkittäviä yhteiskunnallisia saavutuksia, että jo yksinomaan niissä on riittävästi aineistoa tutkimusta varten.³⁸

Informanttini ovat tuoneet halukkaasti esille Onni Puhakasta asioita, jotka kuvaavat häntä myönteisessä valossa. Vaikka olen kannustanut monin tavoin haastateltaviani kertomaan myös Onni Puhakkaan liittyviä sellaisia muisteluksia, joissa häntä kuvataan vähemmän suopeassa sävyssä, ei se ollut helppo tehtävä. Muistan kuitenkin jo kauan ennen tämän tutkimukseni aloittamista monissa yhteyksissä kuulleen hänestä kertomuksia, joissa häntä voimakkaastikin arvostellaan tai jopa naureskellaan hänen joillekin erikoislaatuksina pidetyille luonteenpiirteilleen ja käyttäytymiselleen. Yksi useimmin kuulemistani, yleensä huvittuneisuutta herättänyt isoisäni luonteenpiirteistä on ollut hänen liiallisuuksiin, jopa saituudeksi kehittyneeksi katsottu säästäväisyytensä. Itse Puhakka näki käyttämäni aineiston mukaan tämän asian toisin, hän katsoi oman aikansa elämisen yleisesti olevan liian tuhlailevaista.

Tähän vain positiivisten asioiden esille tuontiin lienee yhtenä syynä ollut se, että minulla, tutkimushenkilöni lapsenlapsella, on informanttieni arvelujen mukaan

isoisästäni kaunis, siloteltu käsitys. He eivät ole rohjenneet rikkoa tätä kuvittelemaansa ihannekuvaani tuomalla esille epäedullisia asioita. Aivan ilmeisesti he ovat arvioineet myös isoisäni elämäntyön niin merkittäväksi, että heidän arvionsa on voittopuolisesti kallistunut hyvinä pidettävien saavutusten puolelle. Sen vuoksi he uskoakseni arvelivat, että näillä häntä negatiivisessa valossa esittäville asioilla ei ole hänen muiden saavutustensa kannalta merkitystä. Yksi haastateltavistani on ollut selvä poikkeus: Onni Puhakan ainoan lapsen aviopuoliso, oma äitini. Niin pitkältä ajalta kuin muistini ulottuu, muistan hänen tuoneen tutkimuskohteeni esille toisinaan hyvinkin kriittisesti. Vielä tutkimukseni alkuvaiheissa arvelin hänen negatiivisia puolia esittävien kertomustensa olevan pelkästään jossakin määrin elämäntilanteeseensa pettyneen ihmisen omia henkilökohtaisia näkemyksiä. Kuta paremmin olen voinut tutustua isoisääni jäämistön kirjallisen materiaalin, kirjoitusten, hänen kirjoittamiensa muistelujen ja tekemiäni haastattelujen avulla, sitä vakuuttuneemmaksi olen tullut siitä, että useimmilla äitini kertomilla asioilla onkin todellisuus pohjaa. Äitini on ollut Pitkänpellon talossa isoisäni elinaikana asuessaan ainakin jossakin määrin ulkopuolinen tarkkailija. Hänellä ei ole ollut niitä sisään kasvaneita tunnesiteitä tai riippuvaisuussuhteita, jotka vaikeuttavat läheisten ihmisten välisten suhteiden ja tilanteiden tarkastelua.

Vaikka edellä mainittujen haastattelujen ja kirjallisten lähteiden vertaaminen antaa monipuolisen kuvan Onni Puhakan persoonallisuudesta ja ajattelutavasta, tämän tyyppisessä tutkimuksessa täytyy kuitenkin hyväksyä se tosiasia, että tutkimuskohde pysyy kaikista yrityksistä huolimatta jossakin määrin tavoittamattomissa. Elämäkerrallisten tutkimusten tekijät saattavat tämän tosiasian tiedostaessaan päätyä valitsemaan lähestymistavan, jossa tutkimushenkilöstä kaiken mahdollisen kertomisen sijaan tuodaan esille vain katkelmia tutkimuskohteena olevan henkilön elämästä.³⁹

Tutkimusaineiston käsittely

Tutkimushenkilön elämänvaiheiden käsittely

Tutkimukseni perustuu määrältään runsaaseen ja koostumukseltaan monipuoliseen lähdeaineistoon. Aineisto on muodostunut useissa eri yhteyksissä, muun muassa maatalon arkipäiväisten tehtävien ja tilan ulkopuolisten tehtävien hoidon yhteydessä. Osa aineistosta – esimerkiksi valokuvat ja muistitietoaineisto – on koottu siinä tarkoituksessa, että se kuvaa aikakauden oloja ja elämää. Aineisto sisältää myös ilmiöiden pitkiä kehityskaaria, koska sitä on kertynyt usean kymmenen vuoden ajalta. Käyttämässäni lähdeaineistossa on aineistoryhmiä, jotka antavat mahdollisuuden vertailla käsittelemiäni asioita useista näkökulmista. Tällaisia aineistoryhmiä ovat

muun muassa henkilökohtaiset kirjeet ja kirjoitukset, arkipäivän elämänmenoon liittyvät muistiinpanot, viralliset dokumentit, valokuvat ja muistitietoaineisto.

Tällaista useilla eri tavoilla, tekniikoilla ja eri aikoina syntyneiden aineistojen vertailumenetelmää kutsutaan *triangulaatioksi*.⁴⁰ Triangulaatiota käyttävässä lähestymistavassa tutkimuskohdetta käsitellään erilaisten lähdeaineistojen, erilaisten menetelmien ja teorioiden avulla ja tutkimuskohdetta voi käsitellä samanaikaisesti useampi tutkija. Triangulaatiossa erotetaan useita päätyyppejä sen mukaisesti, mistä tutkimuksen osa-alueesta puhutaan: aineisto-, teoria-, tutkija- sekä menetelmätriangulaatio.⁴¹ Aineistotriangulaatiolla tarkoitetaan sitä, että tutkimuksessa käytetään useammanlaisia aineistoja. Monimuotoisen aineiston käytöllä on mahdollista saada monipuolisempi ja kiinnostavampi tutkimus kuin vain yhtä aineistotyyppiä käyttäen. Menetelmätriangulaatiolla katsotaan olevan se etu, että näin tutkimuskohteesta voidaan saada kattavampi kuva kuin yksittäisellä tutkimusmenetelmällä. Kaikissa tämän lähestymistavan mukaisen jaottelun triangulaatiotyypeissä on kyse usean lähestymistavan yhdistämisestä samaan tutkimukseen. Perinnetutkimuksen alalla käytetään usein myös sellaista lähestymistapaa, että samaa aihetta käsittelevät useat saman tai läheisen tieteenalan tutkijat omista näkökulmistaan. Triangulaation on katsottu soveltuvan hyvin monille kvantitatiivista ja kvalitatiivista lähestymistapaa soveltaville tieteenaloille. Triangulaatiota käyttäen tutkimustulosten luotettavuutta uhkaavia virhepäätelmiä katsotaan voitavan vähentää. Toisaalta moniaineistoinen lähestymistavan uhkana on tutkimuksen rakenteen hajoaminen.⁴²

Mikäli elämäkerta tai henkilön elämäntarina kirjoitetaan ilman henkilökohtaista kosketusta antavaa materiaalia, muodostuu tällaisesta tutkimuksesta SOLVEIG SJÖBERG-PIETARISEN mukaan vain elämäntarinan ulkokohtainen rekonstruktio.⁴³ Se miten paljon elämänvaiheiden kulusta jää tutkimuksen ulottumattomiin, riippuu Sjöberg-Pietarisen mukaan paitsi siitä onko kuvauksen kohde jo kuollut vai edelleen elävä, myös siitä, onko tutkija tavannut tätä henkilökohtaisesti vaiko ei. Mikäli tutkimuksen kohde ei ole enää elossa, häntä koskeva lähdemateriaali on usein toisen tai kolmannen välikäden kautta saatua. Näinollen tutkijalle tuleva aineisto on jo sitä välittävän tahon oman viitekehyksensä kautta tulkitsemaa ja tutkija tulkitsee sitä edelleen oman viitekehyksensä kautta.

Vaikka tutkimukseni Onni Puhakasta perustuu moniaineistoiseen lähdemateriaaliin, on siinä merkittävänä osana elämäkerrallinen aineisto. Tutkimukseni on isoisäni elämänvaiheita käsittelevä henkilöhistoriallinen tutkimus, oikeastaan osaelämäkerta, koska käsitelen hänen elämänsä useasta eri näkökulmasta ja kontekstista. Erilaisia näkökulmia esiin tuomalla jäsenän isoisäni hänen elämänsä eri ikäkausina ja eri tehtävissä. Olisin voinut tehdä tutkimuksen, joka olisi perustunut pelkästään isoisäni julkisuudessa tunnettuun työhön keskittyen. Pelkästään yhden näkökulman avulla hänestä olisi muodostunut mielestäni liian kapea-alainen kuva. Useita näkökulmia käyttämällä tavoitteenani on tuoda esille sitä moninaisuut-

ta, ihmiselämän kirjavuutta, jota julkisuudessa muodostuneen yksiviivaisen kuvan takana isoisäni elämässä oli. Tavoitteenani ei kuitenkaan ole tehdä kokonaisesitystä Onni Puhakan elämästä. Henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa olisi joka tapauksessa tyydyttävä siihen, että vaikka päähenkilöstä tuotaisiin esille kaikki saatavissa oleva lähdeaineisto, kokonaiskuva ei kuitenkaan olisi sama kuin tutkittava henkilö; parhaimmillaankin se olisi vain tutkijan tulkinta tutkimuskohteestaan.

Tästä aineistosta muodostuva kokonaisuus ei olisi tieteellinen tutkimus, jos se tyytyisi pelkkään isoisäni elämänvaiheiden kuvaamiseen. Myös sellaisilla elämäkerroilla, historiikeilla ja paikallishistorioilla, jotka tallentavat muistiin yhteisössä elävää tietoa, on toki merkityksensä. Tieteellisen tutkimuksen vaatimukset eivät kuitenkaan täyty edes kattavalla aineiston muistiin kirjaamisella, lähtökohtana tulee olla jokin tutkimuksellisesti perusteltu näkökanta ja aineistoa on käsiteltävä tämän lähtökohdan mukaisesti.

Tutkimustyössäni olen tarkastellut isoisäni elämänvaiheita ja tehtäviä kiinnittäen huomiota siihen, miten hän on ollut vuorovaikutuksessa oman elämän- ja toimintaympäristönsä kanssa. Tämä vuorovaikutus on ilmennyt konkreettisesti niissä ratkaisuisissa, joita Onni Puhaka eri tilanteissa on tehnyt ja toisaalta hänen omissa reagoititavoissaan eri vuorovaikutustilanteissa. Tutkimuksessani tuon esille isoisäni elinaikakauden yhteiskunnassa ilmenneitä muutosprosesseja, joiden antamia haasteita hänen oli kohdattava ja vastattava niihin omilla ratkaisuillaan. Tällä tavoin hänen elämänvaiheitaan ja elämäntyötään käsitellen voin toisaalta erottaa hänet omaksi yksilökseen ja antaa näin hänen ”oman äänensä” puhua ja toisaalta voin valaista hänen aikakauteensa yleisiä piirteitä yksilötason näkökulmasta tarkastellen.

Olen valinnut tutkimukseeni pääasialliseksi työvälineeksi käytännöllisen lähestymistavan: olen painottanut isoisäni oman yksilöllisyyden selvittämistavoitetta eli sitä, millä tavoin hän poikkesi muista oman aikakautensa ihmisistä erottuen omaksi persoonakseen. Tutkimuksessani tavoitteena ei niinkään ole ollut kuvata historiallisia tapahtumia Onni Puhakan elämänvaiheiden avulla, vaan kuvata sitä mikä oli Puhakan omintakeista tapaa toimia ja sitä miten hän sovelsi omaksumaansa maailmankuvaa muuttuviin tilanteisiin ja tapahtumiin. Tavoitteenani on ollut selvittää millainen oli isoisälleni ominainen maailmankuva, tapa ajatella, miten ja millaisiin tehtäviin hän joutui sekä miten hän löysi oman yksilöllisen tapansa toimia ja hoitaa tehtäviään. Samanlainen lähestymistapa on ollut LIISA LAGERSTAMILLA tutkimuksessaan Gabriel Kurjesta. Lagerstam on selvittänyt niitä konseptioita ja käytänteitä, joilla Kurki rakensi oman yksilöllisyytensä, ominaislaatunsa, erilaisissa tilanteissa.⁴⁴

Elämäkertatutkimuksella on monenlaisia ongelmia, joissa useissa tutkija joutuu tekemisiin eettisten kysymysten kanssa. Jos tutkimusta tehdään jo manan majoille menneestä henkilöstä, hänellä ei ole mahdollisuutta puolustautua tutkijan tulkintojen edessä. Toisesta henkilöstä kirjoittamisessa on kyse hänen haltuunottamisestaan, tutkija sijoittaa hänet muodostamaansa tulkintojen kehykseen.⁴⁵ Kun nykyisin

perinteen tutkimuksessa myönnetään objektiivisen tietouden tavoittelun olevan jo lähtökohdiltaan vääränlainen päämäärä, myönnetään, että elämäkertatutkimusta ei voi tehdä eikä elämäkerta kirjoittaa ilman, että samalla myös tutkija on osa tutkimuskohdetta ja kirjoittaa jotakin myös itsestään. Elämäkerrallisen tutkimuksen tekijä vaikuttaa väistämättä valinnoillaan ja tulkinnoillaan siihen, millainen henkiökuva tutkimuksen kohteesta muodostuu.

Minäkin tutkijana olen viime kädessä vain tulkitsija, vaikka koetan lähestyä isoisästäni kertovaa aineistoa mahdollisimman harkitsevasti. Kaikissa käyttämissäni aineistoryhmissä on mahdollisuuksia monenlaisiin tulkintoihin. Se mielikuva, jonka muodostan lukijalle Onni Puhakkaan liittyvästä muistitietoaineistosta, hänen kirjoituksistaan ja toiminnastaan, pohjautuu luonnollisesti hänestä jo muodostamani ennakkokäsityksiin. Tutkimuksessani luomani henkilökuvat saattavat muodostaa sellaisia mielikuvia, joista isoisäni ei voisi tunnistaa itseään. Näin olen itsekin tällä tutkimuksellani todistamassa sitä väitettä, että ihminen elämäkerrallisen tutkimuksen kohteena pysyy loppujen lopuksi tutkimuksen tavoittamattomissa.

Tutkimuskohteen ymmärtäminen

Isoisäni elämäntyötä tutkiessani on tavoitteenani ollut ymmärtää hänen tekemiään ratkaisuja ja valintoja hänen omien lähtökohtiensa kautta. Ihmistieteissä on käytetty tällaisesta lähestymistavasta käsitettä *ymmärtävä* tai *tulkitseva näkökulma*. Näitä käsitteitä käytetään hermeneuttiseksi kutsutun tutkimustavan yhteydessä. Tässä tutkimustavassa ei ole päämääränä ns. lopullisen totuuden löytäminen, sillä totuus-käsitteen katsotaan olevan suhteellinen. Totuus on tämän näkökulman mukaan moniselitteinen, se riippuu näkökulmasta ja lausujasta. Kun tutkija lähestyy kohdettaan ymmärtävällä otteella, hänen lähestymistapaansa vaikuttaa hänen oma taustansa ja viitekehysensä. Mikään tutkimuksessa esiin tuleva tulkinta tai ymmärtäminen ei ole kontekstintonta, tulkinnan tekijällä on aina omanlaisensa tausta ja hän on omanlaisessaan tilanteessa. Tutkijan taustasta ja ennakkokäsityksistä riippuu minkälainen hänen näköpiirinsä eli horisonttinsa on, tulkintamahdollisuudet ovat sidoksissa näihin mahdollisuuksiin.⁴⁶

Hermeneutiikan kehityksen voi nähdä skientismiin suuntautuneena kritiikkinä. Skientismin, tiedeuskoksi tai tieteisuskovaisuudeksi joskus halventavassa mielessä kutsutun näkökulman mukaan vain tieteellä ja erityisesti luonnontieteillä on viime kädessä mahdollista tulkita elämää ja todellisuutta, ainoastaan tiede tuottaa pätevää tietoa maailmasta. Nykyaikaisen luonnontieteen käsitykseen kuuluu ajatus todellisuuden rakentumisesta mitattavien tai todennettävien faktojen pohjalle. Hermeneuttinen tieteenfilosofia ei pyri kumoamaan näin rakentunutta todellisuuden kuvaa. Se korostaa sitä, että luonnontieteiden näkökulma todellisuuteen on vain

yksi näkökulma toisten joukossa. Hermeneuttisen käsityksen mukaan jokainen aikakausi määrittelee ne mahdollisuudet, joiden mukaan ihminen voi tulkita olevaa ja totuutta. Myös menneisyyden tapahtumat ovat tämän ajattelun mukaan olleet erilaisia mahdollisuuksia. Mennyt olisi voinut tapahtua myös toisin kuin näemme sen tapahtuneen. Hermeneuttisesti suuntautunut menneisyyden tutkimus ei myöskään tavoittele objektiivisuutta, sitä mitä ”todella” tapahtui. Se selvittää niitä mahdollisuustodellisuuksia, joissa menneen ajan tapahtumat tapahtuivat. Hermeneuttinen historiakäsitys on vaikuttanut siihen, että menneisyyden tutkimuksen parissa on kehitetty sellaisia tulkinnallisuuteen pohjautuvia tutkimussuuntauksia, jotka ovat erottautuneet luonnontieteellisen tutkimuksen totuusvaatimuksista.⁴⁷

Hermeneuttista tutkimusta, eläytyvää tutkimusta tai eläytyvää ymmärtämistä, on kritisoitu siitä, että se tuo tieteeseen subjektiivisuuden. Perinteistä positivistista tieteen tekemisen lähtökohtaa edustavien kriitikoiden mielestä hermeneuttisten tutkimustulosten todentamismahdollisuus puuttuu, joten hermeneuttinen lähestymistapa ei täytä tieteen kriteereitä. Ymmärtävän tai tulkitsevan tutkimuksen kriitikki kohdistuu myös siihen, että tällä aineiston lähestymistavalla on mahdollista saada erilaisia tutkimustuloksia samasta aineistosta.⁴⁸ Muistitietotutkimuksen parissa samoista aineistoista saatavat erilaiset tutkimustulokset on nähty kuitenkin tutkimuksen vahvuutena.

Henkilöhistoriallista tutkimusta tehtäessä lähtökohtana tulee mielestäni olla se, että tutkija pystyy ymmärtämään tutkimuskohdettaan ainakin jossakin määrin. Tutkimuksellisessa ymmärtämisessä on viime kädessä kyse tutkijan tulkinnaista. Tutkimushenkilön tekemiä ratkaisuja ja valintoja on pystyttävä perustelevaan tutkimuksen kohteena olevan henkilön omikseen kokemien motiivien perustalla ja, ainakin varovasti arvioimalla, merkittävimmin vaikuttamassa olleiden motiivien perustalla. Ratkaisujen taustalla olevat motiivithan eivät suinkaan aina ole niitä, joilla toimija ratkaisujaan, valintojaan ja tekojaan itse perustelee.

MERJA-LIISA HINKKANEN on tutkijan vastuuta pohtiessaan korostanut tutkijan oman ihmiskuvan vaikutusta elämäkertatutkimuksen tekemisessä.⁴⁹ Mikäli tutkijan oma tiedostamaton maailmankuva on ankara, hän arvioi tutkimushenkilöäänkin ankaralla mittapuulla. Samoin tutkijan käsitykset normaaliudesta tai marginaalisuudesta saattavat vaikuttaa tutkijan kohteestaan piirtämään kuvaan. Hinkkasen mukaan viime kädessä on kyse siitä, millä kriteereillä tutkija arvioi ja pyrkii ymmärtämään kohdettaan: tutkijan omilla ja oman aikakautensa vaiko tutkimuskohteen ja hänen aikakautensa kriteereillä. Hänen mukaansa kyse ei voi olla jommastakummasta näkökohdasta. Biografi, oli hänen lähtökohtansa painottunut kumpaan tahansa puoleen, ei saa olla huomioimatta sitä, miten tutkittava henkilö itse on kokenut oman elämänsä ja sen tutkimuksessa kulloinkin käsiteltävänä olevia vaiheita.

Ymmärtävän tutkimuksen lähtökohtana voitaneen pitää sitä, että tutkittavan elämänvaiheita kuvattaessa tuodaan esille hänen omia ajatuksiaan ja ratkaisujensa pe-

rustelija. Tutkija ei työssään joudu käymään vuoropuhelua pelkästään lähteidensä kanssa, hän joutuu vuorovaikutussuhteeseen toisen ihmisen, tutkimushenkilönsä tai -henkilöidensä kanssa. Kun kohteena on kuollut henkilö, tutkija tekee arvioita ilman, että kohdehenkilöllä on mahdollisuutta puolustautua tai tehdä vastaväitteitä. Merja-Liisa Hinkkanen painottaa tutkijan vastuuta elämäkerrallisessa tutkimuksessa. Kirjoittaja on vastuussa tutkimuksen kohteena olevalle henkilölle, hän vastaa siitä miten on ymmärtänyt kohteensa elämän ja miten on tuonut sen julkisesti esille.⁵⁰

IRMA SULKUNEN määrittelee Mandi Granfeltia käsittelevässä tutkimuksessaan käyttämänsä työtavan mentaalihistorialliseksi tutkimukseksi.⁵¹ Hänen tavoitteenaan on ymmärtää mahdollisimman hyvin Granfeltia, hänen tekemiään ratkaisuja eri elämäntilanteissa ja hänen kauttaan myös tutkimuskohteena olevaa aikakautta ja siinä tapahtuneita muutoksia. Tämän syventävän lähestymistavan Sulkunen on katsonut olevan mahdollista käyttämällä pääasiallisena lähdeaineistonaan tutkimushenkilön suvulta jäänyttä laajaa henkilökohtaista kirjeaineistoa. Tätä aineistoa käyttämällä hän analysoi tutkimuskohteena olevan henkilön persoonallisuuden, kulttuuritaustan, tunnekokemusten ja maailmankatsomuksen vaikutusta tämän elämänvalintoihin.

Uudelleenarviointi vs. mustamaalaus

Elämäkerrallinen tutkimus jää vaillinaiseksi, ellei tutkittavan henkilön elämänvaiheita voida asettaa kriittisenkin tutkimuksen kohteeksi. Historiankirjoitus ja elämäkertakirjallisuus ovat aikojen kuluessa piirtäneet kohteena olleista henkilöistä hyvinkin erilaisia kuvia, joita ovat vaihtelevassa määrin värittäneet myös kunkin aikakauden vallitsevat näkökulmat ja käsitykset. Yksi esimerkki oman maamme historian hahmojen elämäntyön käsittelemisestä on ”kansakoulun isä” Uno Cygnaeus. Kun maamme kansakoululaitos luotiin ja sen tarpeellisuutta perusteltiin, propagointiin sitä vahvasti kansanvalistuksellisessa hengessä, jota sävytti voimakas mahdipontisuus. Tähän prosessiin kuului myös, että kansakoululaitoksen merkittävimmän luojan Uno Cygnaeuksen elämää kuvattiin ihanteellisena, paheista vapaan henkilön elämänkaarena. Yleisestä Cygnaeuksen julkisuuskuvasta poikkeavan ja inhimillisten puolien suorasukaisen kuvauksen vuoksi myös entistä kokonaisvaltaisemman kuvan hänen elämänvaiheistaan saa vuonna 2004 ilmestyneestä ERIK WAHLSTRÖMIN kirjoittamasta Cygnaeuksen elämää romaanimuodossa kuvaavasta teoksesta. Vaikka Wahlström on käyttänyt teoksessaan tiettyä kirjallista vapautta, perustaa hän kirjansa Cygnaeuksen elämässä todella vaikuttaneille seikoille. Wahlström kuvaa henkilöllään olleen sellaisia taipumuksia ja elämäntapoja, jotka eivät ole olleet soveliaita esitettäväksi lasten kasvatustyön parissa elämäntyötään tehneen henkilön elämäkerrassa.⁵²

Aiemmin vaiettuja puolia kohdehenkilöistään esittävässä tuotannoissa keskitytään usein sellaisiin yksityiselämän seikkoihin, joilla ei sinänsä ole ollut merkitystä kohteena olevien henkilöiden elämäntyön kannalta. Yksi tunnekuohuja aiheutaneista suomalaisen kansallisikonin uudelleenarvioinneista on elokuvaohjaaja KATARIINA LILLQVISTIN animaatioelokuva marsalkka **Mannerheimista**. Tässä vuonna 2008 valmistuneessa Uralin perhonen -nimisessä elokuvassa ohjaaja kuvaa Mannerheimin kylmäverisenä teloittajana ja korsettiin pukeutuvana homoseksuaalina. Vaikka Mannerheimista on aikaisemmin kerrottu tarinoita, joista monien totuusarvo on ollut kyseenalainen, eivät ne ole herättäneet sellaisia äärilaidasta toiseen liikkuneita reaktioita kuin tämä fiktiivinen elokuva, jossa oli viittauksia Mannerheimin homo- tai biseksuaalisuuteen. Näiden ominaisuuksien eivät Mannerheimin puolesta puhuneet keskustelijat ole katsoneet kuuluvan kansalliseksi sotasankariksi nostetun henkilön kuvaan.⁵³ Maamme lähihistorian merkittävistä vaikuttajista oman uudelleenarviointinsa on saanut esimerkiksi presidentti **Urho Kekkonen**, jonka yksityiselämää on kuvattu suorasukaisesti useissa julkaisuissa, joista viimeisin on vuonna 2011 ilmestynyt RAIJA ORASEN kirjoittama faktapohjalle perustuva elämäkerrallinen romaani.⁵⁴

Henkilöhistoriallisissa tutkimuksissa on aiemmin usein jätetty intiimejä, liian henkilökohtaisiksi arvioituja aiheita käsittelemättä. Tällaisia asioita ovat olleet ennen kaikkea perhe- ja parisuhteisiin liittyvät asiat. MERJA-LIISA HINKKASEN mukaan tällainen menettely ei ole suotavaa. Hän katsoo, että varsinkin tutkimuskohdeena olevan henkilön elämänvaiheisin merkittävästi vaikuttaneiden tapahtumien käsittelemättä jättämisellä syntyy henkilöhistoriallisiin tutkimuksiin aukkopaiikkoja, jotka saattavat aiheuttaa sen, että tutkimuksen lukijan on vaikea saada ymmärrettävää kokonaiskuvaa elämäkerran kohteena olevasta henkilöstä. Hinkkanen katsoo jopa, että tällainen merkittävistä asioista vaieneminen ei palvele edes tutkittavana olevaa kohdetta.⁵⁵

Tätä tutkimusta tehdessäni olen kohdannut edellä kuvatun kaltaisia, Onni Puhakaan ja hänen lähipiiriinsä merkittävästi vaikuttaneita asioita. Isoisälläni oli läheisissä ihmissuhteissaan nuoruusiässä pettymyksiä, jotka jättivät häneen jälkensä. Erityisen merkittävä vaikutus hänen elämässään näyttää olleen hänen vasta myöhäisiässä solmimansa avioliiton myrskyisillä vaiheilla ja sen päättymisellä avioeroon. Tämä episodi lienee vahvistanut hänen epäluuloaan naissukupuolen kyvyttömyydestä hoitaa vastuullisia asioita. Nähtävästi isoisäni pettyminen pysyvän suhteen solmimisessa naissukupuoleen näyttäytyi esimerkiksi hänen ankarissa lasten kasvatusmenetelmissään.

Nämä Onni Puhakan parisuhteisiin liittyvät tapahtumat ovat olleet niin merkittäviä ja keskeisiä hänen elämässään, että en ole voinut jättää niitä käsittelemättä. Kyläyhteisössä Puhakan avioliiton vaiheet herättivät huomiota ja niistä puhuttiin paljon, mikä sekkin osaltaan lisäsi isoisäni ja hänen läheistensä henkisiä kärsimyks-

siä. Vaikka isoisäni avioerosta oli tutkimusaineistoni keruuajana kulunut jo yli 70 vuotta, eivät sen tapahtumissa keskeisesti mukana olleet henkilöt ole pystyneet käsittelemään asiaa ilman suuria tunnekuohuja.

Vaikka työssäni on tullut esille sellaisiakin yksityiskohtia ja tapahtumia, jotka eivät tutkimushenkilöni kannalta ole miellyttäviä, ei näitäkään puolia mielestäni ole lupa kokonaan sivuuttaa. Negatiivissävyisten asioiden esiin tuontia harkitessani olen arvioinut, auttavatko ne ymmärtämään isoisäni tekemiä ratkaisuja ja tuovatko ne hänestä muodostuvaan kuvaan vivahteikkautta ja monipuolisuutta. Tällainen menettely auttaa mielestäni entistä paremmin arvioimaan hänen elämäntyönsä ja saavutustensa merkitystä kokonaisuutena. Epämiellyttävien asioiden ja tapahtumien esiin tuonti ei saa kuitenkaan olla itsetarkoitus eikä niiden tarkoituksena saa olla tutkimushenkilön mustamaalaaminen.

Tutkimuksen kohteena olevan henkilön kannalta epäedullisten asioiden esille tuonnissa on oltava hienotunteinen, asioita ei saa esittää sellaisessa sävyssä, että esitystavasta tulee tirkistelyn kaltaista. Yksi tutkimukseni haasteista onkin ollut etsiä oikeaa tahdikkuutta ja sävyä, pieteettiä, käsitellä isoisäni elämän ikäviä asioita siten, että teen hänelle oikeutta. Tieteellinen tutkimus ei luonnollisesti saa sortua tahdittomuuksiin tutkimuskohteen, vaikkakin jo kauan sitten kuolleen henkilökohtaisten asioiden esille tuonnissa. Tutkimuskohteen elämään liittyvien negatiivissävyisten asioiden esiin tuomiselle täytyy olla tutkimuksen kannalta hyvät perusteet ja tutkija joutuu arvioimaan sitä, miten pitkälle tutkimuskohteena olevan henkilön henkilökohtaisten asioiden käsittelyssä on hyväksyttävää ja tarpeellista mennä.

Oman lähipiirin kansatieteellinen tutkimus

Opiskellessani kansatiedettä Turun yliopistossa professori **Ilmar Talven** johtamassa laitoksessa pidettiin objektiivisuutta tutkimuksen itsestään selvänä tavoitteena. Kansatiede oli vallalla olevan käsityksen mukaan positivistista tiedettä siinä missä esimerkiksi luonnontieteet, ja tutkijaa painotettiin pitämään mielessään objektiivisen ja yksiselitteisen tiedon tuottamisen tavoite. Tämä tutkimustraditio oli saanut alkunsa etnologian lähitieteestä antropologiasta, jonka piirissä oli käyty paljon keskusteltua erityisesti oman yhteisön tutkimukseen liittyvistä tutkimustuloksia vääristävästä tekijöistä. Ideaalinen tutkimustilanne antropologiassa on ollut perinteisesti sellainen, missä tutkija kokoaa aineistoa vieraassa ympäristössä tehden objektiivisia havaintoja tutkimuskohteestaan. On katsottu, että ulkopuolisen tutkijan olisi omaa elinpiiriä tai kulttuuria tutkivaa helpompi havaita olennaisia asioita ja välttää tutkimustuloksia vääristäviä tekijöitä. Oma yhteisöään tutkivan henkilön (engl. *anthropology at home*) on katsottu olevan liiaksi sidottu oman yhteisönsä tapaan ajatella ja toimia, joten tutkija ei kriittisesti tällaiseen tutkimukseen suhtautu-

vien mielestä välttämättä näe omaa tutkijan rooliaan tai positiotaan kyllin selvästi. Tutkimuskohteen vierautta on pidetty kulttuuritutkimuksessa suositeltavana asiana, koska on katsottu sen parantavan kulttuurin ymmärtämistä.⁵⁶

Kansatieteilijät ovat kuitenkin rohjenneet poiketa tästä antropologian tutkimusperinteestä selkeästi: he ovat valinneet tutkimustensa aiheita hyvin usein omalta kotiseudultaan. Näin ovat toimineet esimerkiksi ruotsalaiset kansatieteilijät ja sama ilmiö on ollut selkeästi havaittavissa myös suomalaisten tutkijoiden parissa. HANNA SNELLMAN on tutkiessaan kansatieteellisiä väitöskirjoja ja bibliografioita todennut, että monet suomalaiset kansatieteilijät ovat käyttäneet lähipiiristään löytyneitä tutkimuskohteita ja he ovat tutkimuksissaan hyödyntäneet omaa elämäkokemustaan.⁵⁷ Hänen mukaansa useat kansatieteilijät ovat ottaneet tutkimuksissaan esiin oman lapsuutensa aikaiseen miljööseen ja kulttuuripiiriin liittyviä asioita, mutta he eivät ole rohjenneet tai katsoneet sopivaksi tai tarpeelliseksi tuoda tätä selvästi esille; he ovat halunneet oman positivistisen tutkimustraditionsa mukaisesti pysyttävä mahdolisimman pitkälle ulkopuolisina objektiivisen tiedon tuottajina.

Positivistisen tutkimustradition mukaisesti kansatieteilijänkin tuli olla asioita ulkopuolisena tarkkailijana havainnoiva objektiivinen tieteentekijä. Hyvän tutkimuksen vaatimuksena oli, että tutkija ei saa vaikuttaa tutkimuskohteeseen, tutkimustilanteeseen eikä tutkimusaineistoon. Tutkimustiedon tuli perustua vain havaittuihin tosiasioihin eli faktoihin. Tämän tutkimustradition mukaisesti tutkimusaineiston nähtiin olevan olemassa sellaisenaan, tutkijasta ja tutkittavasta riippumatta, joten myös tutkimuksessa saavutettava tieto syntyi tämän näkemyksen mukaan tutkijasta riippumattomien faktojen seurauksena. Kansatieteilijän oman persoonan piti pysyä tutkimusaineiston keruun ja tutkimuksen tuloksien esittelyn ulkopuolella.⁵⁸

Kun kansatieteilijän tutkimuskohteena on ollut esimerkiksi oman yhteisön tai maakunnan esinekulttuuri, ei sen ole katsottu vaarantavan tutkimuksen luotettavuutta. Oman pro gradu -työni kohteena oli kotipitäjäni Liperin maanviljelyksen koneistumisvaiheet.⁵⁹ Tutkimusaihe valikoitui halusta selvittää tätä minulle tutun paikkakunnan ja työn aihepiiriä. Aiheen valinta ja käsittely eivät missään vaiheessa nostaneet esille kysymyksiä liiallisen läheisyyden vaaroista. Tutkimuksellista etäisyyttä – oli kyseessä oman lähipiirin tai jokin muu tutkimusaihe – työhön korostettiin sillä että tutkimus kirjoitettiin passiivimuodossa eikä omaa tutkijanroolia tuotu esille. Minämuodossa kirjoittaminen nähtiin vääjänlaisena lähestymistapana, sen katsottiin olevan merkki epätieteellisyydestä ja vähintäänkin kuvastavan tutkijan narsistista luonnetta. Ehkä tämän positivistisen tutkimusotteen painottaminen vaikuttaa edelleen omaan kirjoittamiseeni, koska siirtyminen passiivimuodosta minämuotoiseen kirjoittamiseen ei käynyt helposti. Samanlaisista havainnoista kirjoittaa myös MERETE MAZZARELLA, joka sanoo minämuodossa kirjoittaessaan olevansa koko ajan tietoinen sosiaalisesta henkilöstään ja tuntevansa olonsa itse-

keskeiseksi. Hänelle on helpompaa itsestään kirjoittaminen, jos hän kuvaa itseään lapsena. Lapsi tuntuu tällöin aivan kuin toiselta henkilöltä.⁶⁰

Perinteisten positivistisen tutkimustradition mukaan tutkimuksen objektiivisuus vaarantuu erityisen selvästi sellaisessa tutkimusasetelmassa, jossa tutkimuskohteena on tutkijan lähipiiriin kuuluva henkilö, lähisukulainen tai tutkijan läheiseksi koke- ma henkilö. Isoisääni koskevaa tutkimusta aloittaessani olivat saamani kansatieteen positivistis-kausaalisen tutkimustradition opit vielä niin vahvasti vaikuttamassa ajatteluuni, että olin melkoisen epävarma tutkimukseni alkuvaiheissa siitä, voinko tehdä kunnollista tutkimusta itselleni läheisestä henkilöstä.

Samanlaisia pohdiskeluja lähisukulaisuuden vaikutuksesta tutkimukseen, ennen kaikkea tutkimuksen objektiivisuuden tavoitteeseen on käynyt esimerkiksi ILKKA HERLIN tutkiessaan isoisänsä Kustaa Vilkun elämänvaiheita. Hänen tutkimuk- sessaan on kuitenkin havaittavissa jo tiukan objektiivisuuden kyseenalaistamista. Hän nimittäin kääntää kysymyksen objektiivisuudesta vastakysymykseksi: kieltää- kö objektiivisuus itselle tärkeän kohteen tutkimisen? Jos näin olisi, silloin hänen mukaansa tutkimuskohteena ei voisi olla esimerkiksi oma synnyinseutu, äidinkieli eikä isänmaa. Herlin määrittelee tutkimuksessaan objektiivisuuden ulkokohtai- suudeksi eikä sen mukaisesti väitäkään olevansa objektiivinen. Hänen mukaansa vääränlaisen objektiivisuuden suojissa voi jopa etäännyä tutkimuskohteen ymmär- tämisestä. Herlin uskoo liikaa ulkokohtaista tutkimusotetta painottamatta olevan aivan yhtä hyvät mahdollisuudet ymmärtää tutkimuskohteena olevaa henkilöä kuin tiukalla objektiivisuutta painottavalla tutkimuksella.⁶¹

Kansatieteen tutkimuksessa on tapahtunut parin viime vuosikymmenen aikana paradigman muutoskehitys, joka on muuttanut suuresti perinteistä positivistista tutkimusajattelua, käytännössä kääntänyt sen vastakkaiseksi: niistä tekijöistä, joi- den katsottiin aikaisemmin vaarantavan tutkimuksen tieteellisyyttä, on tehty tut- kimuksellisia vahvuuksia. Tutkimuksen tekoon on katsottu liittyvän niin monen- laisia vaiheita ja tekijöitä, että on todettu käytännössä mahdottomaksi sulkea pois tutkijan vaikutus tutkimusprosessin eri vaiheisiin. Samalla on jouduttu luopumaan tiukan objektiivisuuden korostamisesta tutkimuksen tavoitteena. Tutkimusaiheen valinnasta aineiston keruuseen, rajaukseen, mahdollisten haasteltavien valintaan, aineiston tulkintaan, johtopäätösten tekoon ja tutkimuksen kirjoitustyyliin saakka liittyy niin paljon tutkijan tekemiä yksityiskohtien vaatimia valintoja ja ratkaisuja, että tutkija ei voi sulkea pois omaa vaikutustaan tutkimukseen. Kaikki tutkimuk- seen liittyvät valinnat ja tulkinnat voidaan tehdä usealla tavalla.⁶²

Tämä postmodernismiin tai postkolonialismiin siirtymiseksi kuvattu muutos on liittynyt ennen kaikkea antropologisessa tutkimuksessa tapahtuneeseen uudelleen- arviointiin. Tutkimusnäkökulman muutos on ollut seurausta siitä että valtaväestöä edustavien antropologien tutkimuskohteena perinteisesti olleiden ryhmien – etni- set vähemmistöt sekä entiset siirtomaavaltiot – itsetietoisuus on kasvanut ja ne ovat

halunneet irrottautua valtaväestön hallitsemasta tutkimustraditiosta.⁶³ Tässä antropologisen tutkimuksen uudelleenarvioinnissa on ollut keskustelun aiheena vallan aspekti ja siihen keskeisesti liittyvä käsite kulttuurinen haltuunotto. Kulttuurinen haltuunotto on peräisin **Bronislaw Malinowskin** luomasta antropologian tutkimustraditiosta ja sillä tarkoitetaan vallitsevan kulttuurin harjoittamaa alistetun ryhmän kulttuuripiirteiden itselleen ottamista. Haltuunotossa jätetään huomioimatta esimerkiksi historiallinen konteksti sekä alkuperäiskansan ja valtaväestön välinen historia. Tutkimusta on tehty valtaväestön ehdoilla ja lähtökodista. Pahimmillaan antropologian tutkimukseen liittyvät vaatimukset ryhmän ulkopuolelta tulevasta tutkijasta ovat tuottaneet tutkimuksia, joista tutkimuksen kohderyhmän edustajat eivät ole tunnistaneeet itseään.

Kansatieteessä on nykyisin vallitsevan tutkimussuuntauksen mukaisesti hyväksyttävää tehdä omaan kasvuympäristöön ja jopa aivan lähipiiriin liittyvää tutkimusta. Hyvä esimerkki tällaisesta tutkimuksesta on HELENA RUOTSALAN väitöskirja, jossa hän käsittelee oman kasvuympäristönsä elinkeinoa poronhoitoa.⁶⁴

Kun tutkijan kohteena on oma kulttuuri, elämänpiiri, kasvuympäristö, sukua tai tuttu ammatti, on sillä omat haittapuolensa ja myös etunsa. Oman tutkimukseni kohteena on oman sukuni edustaja sekä hänen kauttaan myös oman lapsuuskotini ja lähipiirini elämänvaiheet, siis mitä läheisin ja henkilökohtaisesti koskettava aihe. Omaan tutkimukseeni liittyen olen huomannut alkuun pääsemisen olleen vaikeaa joissakin suhteissa. Onni Puhakka henkilönä, hänen elämäntyönsä ja hänen tuottamansa ja tallettamansa aineisto ovat olleet elämässäni niin läheisiä ja tuttuja, jokapäiväisiä, että en ole ymmärtänyt niiden merkitystä ennen kuin merkitys on osoitettu ulkopuolisten tahojen toimesta. Olen toki pienestä pitäen saanut kuulla, että isoisäni oli monella tavalla merkittävä, ympäristönsä ihmisistä poikkeavia saavutuksia tavoittanut henkilö.

Ensimmäisiä askelia isoisäni tallettaman aineiston merkityksen ymmärryksessä oli se, kun Liperin kotiseutuyhdistyksen edustaja kiinnostui Onni Puhakan ottamien valokuvien kokoelmasta sanoen niiden olevan ainutlaatuisia. Tämä kotiseututyön harrastaja oli historiaharrastuksensa vuoksi tutustunut Liperistä kertoviin julkaisuihin, esimerkiksi Liperin kaksiosaiseen historiateokseen⁶⁵ ja nähnyt siinä Puhakan ottamia valokuvia. Hän oli saanut selville, että kyseiset valokuvat negatiiveineen ja paljon muutakin Puhakan tuottamaa liperiläistä elämää kuvaavaa valokuvamateriaalia oli tallessa kotitilani aitan vintillä. Olinhan toki minäkin tietoinen siitä, että joissakin laatikoissa oli lasilevyjä, mutta en poikasena vintillä tekemilläni seikkailuretkillä ymmärtänyt niiden lasilevyjen merkitystä.

Itse ymmärsin ensimmäisenä isoisäni tallettamasta aineistosta sen tuhansien kirjekuorien päällä olevien postimerkkien arvon. Itselleni oli syntynyt lyhytaikaiseksi jäänyt postimerkkien keräilyharrastus isäni antaman esimerkin vuoksi. Myös mo-

lemmat veljeni ja naapurin lapset keräilivät postimerkkejä ja niitähän löytyi suuret määrät kotipihapiirissä sijaitsevan aitan vintiltä.

Tutkimukseni tekoa on helpottanut se, että lähipiirini ja sukuni vaiheista monet tapahtumat ja asiat ovat vanhastaan tuttuja. Tunnen henkilökohtaisesti myös ne ihmiset, joilla on tietoa tutkimusaiheeni asioista. Minun ei ole tarvinnut perehtyä tutkimukseni ympäristöön eikä ihmisiin ja olen voinut jättää väliin sen asioiden opetteluvaiheen, joka täytyy käydä läpi, jos kohteena on täysin vieras tutkimusympäristö. Olen voinut olla ”tutkimuskentällä” tasavertaisena muiden siellä asuvien kanssa.

Jo ennen tutkimukseni aloittamista olen ollut tietoinen siitä, että sukuni vaiheissa on koettu tapahtumia, jotka ovat olleet vaikeita hyväksyä ja tapahtumia, jotka ovat hiertäneet naapurien ja läheisten sukulaisten välejä. Tutkimuksen kuluessa olen saanut selville lisää negatiivisiksi luokiteltuja asioita, sellaisiakin joita ei suvun parissa haluta muistella. Kun olen niistä tietoinen, olen voinut ottaa asioita esille hienovaraisesti, tilanteen mukaan arvioiden. Kun tutkimuksessani käsittelen asioita, jotka ovat tapahtuneet ilman, että olen ollut niihin osallisena, olen voinut lähestyä eri osapuolia ilman, että tilanteet ovat lukkiutuneet. Olen havainnut monta kertaa yllätyksekseni että kauan sitten tapahtuneet asiat vaivaavat esimerkiksi naapureiden välejä siinä määrin, että nämä eivät voi olla luonnollisessa kanssakäymisessä. Itse olen kuitenkin voinut ulkopuolisena henkilönä, vaikkakin saman suvun läheisenä jäsenenä, keskustella myös näistä hankauksista aiheuttaneista tapahtumista ja asioista eri osapuolien kanssa. Toki tietoisena välejä hiertävistä asioista olen joutunut tuomaan asioita esille diplomatian keinoin, koettaen ymmärtää kaikkia osapuolia.

Tämä tuttuus on osoittautunut myös työtäni haittaavaksi piirteeksi. Aihepiirin tuttuus ja läheisyys aiheuttivat tutkimuksen alussa sen, että minulle tuotti vaikeuksia problematisoida tutkimuskohdettani. Läheisyys vaikeutti myös tutkimuksen kirjoittamista. Monet asiat Onni Puhakan elämästä ovat olleet itselleni niin tuttuja, että kirjoitin niistä huomaamatta, että ilman riittäviä taustatietoja omaava lukija ei välttämättä ollenkaan ymmärrä kirjoittamiani ja itsestään selvinä pitämiäni asioita. Kirjoittaessani minun on täytynyt usein miettiä, olenko selittänyt riittävästi itselleni tuttuja asioita, paikkoja sekä henkilöitä.

Läheisen aihepiirin tutkimuksessa tulee esille liiallisen läheisyyden näkökulmaa vääristävä vaikutus, mutta tutkijan tulee tiedostaa tämä ja pystyä huomioimaan työssään. Jos haluaa kuunnella tutkimuksen kohteena olevan henkilön omaa ääntä – oli sitten kyse hänen haastattelemisestaan tai hänen kirjoittamastaan aineistosta – tulee tutkijan ottaa kohteeseensa riittävästi etäisyyttä. Tutkijan tulee vieraannuttaa itsensä, hänen tulee pystyä asettautumaan jossakin määrin aihepiirinsä ulkopuoliseksi havainnoitsijaksi läheistä tutkimusaihetta käsiteltäessä.⁶⁶

Henkilöhistoriallista tutkimusta läheisestä henkilöstä, esimerkiksi läheisestä sukulaisesta tekevää tutkijaa varoitettiin aikaisemmin tutkimuksen näkökulman vaarantumisesta. Nykyisen ns. ymmärtävän tutkimuksen näkökulmasta läheisyy-

den tai läheiseksi kokemisen katsotaan auttavan tutkijaa eläytymään tutkittavan henkilön elämänvaiheisiin. MERJA-LIISA HINKKANEN esittää, että parhaimmillaan tällainen läheisyys tai tuttuuden tunne saattaa herkistää tutkijaa kokemansa sympatian vuoksi eläytymään ulkopuolista tutkijaa paremmin tutkimuksen kohteena olevan henkilön elämänvaiheisiin. Riskitekijänä tässä läheisyyden kokemuksen tunteessa on esimerkiksi se, että tutkija tekee liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä tällä arviointiperusteella, olettaa samankaltaisuuden ulottuvan todellisuutta laajemmalle alueelle. Esille tulevat tutkimushenkilön tutkijalle vieraat puolet saattavat olla liian vaikeita selittää. Pahimmassa tapauksessa biografiasta saattaa tulla autobiografia.⁶⁷

Isoisääni koskevalle tutkimukselle katson sukulaisuudesta olevan monin veroin enemmän hyötyä kuin haittaa. Puhakan suvun yhtenä jäsenenä en luonnollisestikaan ole voinut välttyä niiltä vaikutteilta, jotka ovat kasvuympäristössäni siirtäneet myös minuun sukuni historian aikana muokkautuneita piirteitä ja perinteitä. Silti uskon, että juuri aihepiiriin läheisyyden vuoksi pystyn helpommin kuin joku aivan ulkopuolinen tutkija eläytymään isoisäni tapaan ajatella ja toimia. Lisäksi tämä läheisyys tutkimuskohteeseeni on aiheuttanut sen, että koen työtäni kohtaan suurta mielenkiintoa. Läheinen suhde myös motivoi ja pakottaa selvittämään isoisäni elämänvaiheita niin perusteellisesti, että voin olla levollisella mielellä vasta sitten, kun tunnen saaneeni koottua hänen elämäntyönsä kattavaksi kokonaisuudeksi.

Tutkimuksen rakenne

Tutkimukset voidaan JORMA KALELAN mukaan jakaa esitystavan perusteella *argumentoivaan* ja *narratiiviseen esitystapaan*.⁶⁸ Argumentoivassa esitystavassa päämääränä on selvittää, tukevatko tutkimuskohde, tutkimuksen tulokset ja johtopäätökset valittua teoriaa tai hypoteesia, eli osoittavatko teorian tai hypoteesin toimivaksi. Kalelan mukaan narratiivista eli kertovaa esitystapaa käytettäessä ei historian tapahtumia selitetä ennalta valittuja teorioita tai yleisiä lakeja käyttäen muuten kuin korkeintaan välivaiheena. Hänen mukaansa tutkimusta ei kuitenkaan voida esittää aivan puhtaasti narratiivisena eikä toisaalta voi olla sellaista argumentoivaa eli valittua näkökantaa perustelevaa tutkimusta, jossa ei olisi myös narratiivista eli kertovaa sisältöä.

ILKKA HERLIN on Kustaa Vilkun elämäkerrassaan käyttänyt kertovaa rakennetta.⁶⁹ Hän, kuten yleensäkin narratiivista esitystapaa puolustavat tutkijat, pitää teorioihin sidottua tutkimustapaa monimutkaisena ja pitää riittävän toimivana esitystapana tutkimuskohteen kuvailua sopivan juonen avulla. Kuvailevassa esitystavassa asioita ei suinkaan yhdistellä mielivaltaisesti, vaan näin toimien päämääränä

on välttää tutkittavien asioiden keinotekoista toisiinsa sitomista teorian avulla. Tutkimuksen liiallisella teorioihin sitomisella on narratiivisen esitystavan puoltajien mukaan vaarana jopa todellisuudesta etääntyminen.⁷⁰

Tutkimukseni esitystapa on yhdistelmä Jorma Kalelan ja Ilkka Herlinin edellä kuvatuista käsittelytavoista. En ole asettanut tutkimukselleni tiukkoja teoriapohjaisia hypoteeseja enkä testannut niiden validiutta tutkimusaineistollani. Esitystapani on pääosin narratiivinen, mutta tarkastelen tutkimushenkilöni elämänvaiheita peilaten niitä hänen oman aikakautensa yleiseen viitekehykseen. Tutkimusaineistoni koostuu useamman tyyppisestä lähdemateriaalista, jotka ovat syntyneet eri menetelmillä ja eri aikoina. Lähdeaineiston tulkinnan tukena olen käyttänyt kuhunkin tilanteeseen sopivaa yleisesti hyväksyttyä historiatutkimuksen tuottamaa aineistoa. Tällä menettelyllä, moniaineistaisen lähdemateriaalin keskinäisellä vertailulla, olen tavoitellut irtautumista pelkästä historiikista tai elämänvaiheiden kuvauksesta suhteuttamalla yksittäisten arjen puurtajien elämän aikakautensa yleisiin ilmiöihin.

Tutustuttaakseni lukijan Onni Puhakkaan esitän tutkimukseni alkuosassa, luvussa neljä, hänen elämänsä varhaisvuosien vaiheita. Lähden liikkeelle hänen lapsuusympäristönsä, kotiväkensä ja kyläyhteisönsä kuvaamisesta, niistä olosuhteista, joissa isoisäni sai ensimmäiset vaikutteensa maailmankuvansa muotoutumiselle ja saadakseni paremmin ymmärrettäväksi lapsuudenkodin, lähipiirin ja aikakauden tapahtumien vaikutuksen hänen persoonansa ja ajatusmaailmansa kehittymiseen. Lapsuudenkodin piiristä Puhakan elämänpiiri ja kokemusmaailma laajentuivat koulunkäynnin, kodin ulkopuolisten harrastusten ja ammattiopintojen kautta erilaisiin työtehtäviin kotipiiriin, kotipitäjän ja aina kotimaakunnan ulkopuolelle. Tämä osuus ja luvussa viisi esittämäni aineisto auttavat ymmärtämään niitä olosuhteita ja lähtökohtia, joissa isoisäni varttui ja sai aineksia henkilökuvansa muotoutumiseen ja kehitti valmiuksia elämäntehtävissään toimimiseen. Luku viisi muodostuu Onni Puhakan kodin ulkopuolisen elämäntyön kehittymiseen vaikuttaneiden tapahtumien yksityiskohtien selvittelystä ja niiden merkityksen pohdinnasta. Olen lähestynyt aihetta selvittämällä niitä tapahtumia ja tilanteita, joiden seurauksena Puhakan tehtäväkenttä ja henkilöstösuhteiden verkosto alkoivat muodostua. Taustana pidän hänen elinaikansa yleistä ilmapiiriä ja yleisiä historiallisia tapahtumia.

Keskeisen osuuden Puhakan elämäntyöstä muodosti pellervolainen osuustoiminta. Sen vuoksi olen tarkastellut osuustoimintaa laajemmin kuin muita tehtäväalueita. Luvuissa kuusi ja seitsemän selvitän Onni Puhakan toimintaelämäkertaa ja niiden osuustoiminnallisten yhteisöjen, osuuskuntien vaiheita, joita hän oli perustamassa ja joissa hän toimi aktiivisesti mukana. Käsittelen työssäni pääasiassa vain osuustoiminnan alkuvaiheita, osuuskuntien perustamisvaiheita ja niiden kehittymistä 1930-luvulle, koska tämä oli isoisäni aktiivisinta työelämän ja osuustoiminnallisen osallistumisen aikakautta. Osuuskuntien vaiheiden suhteellisen perusteellisen selvittämisen tarkoituksena on paitsi koota yhteen liperiläisten osuuskuntien

kehitysvaiheita myös kuvata sitä aikakautta ja olosuhteita, joissa Onni Puhakka teki elämäntyönsä. Selvitän myös milloin ja mitä kanavia myöten osuustoiminta tuli hänen kotiseudullaan tunnetuksi ja miten hän siihen tutustui. Valtakunnallisten keskusjärjestöjen perustamis- ja kehitysvaiheita on kuvattu niin kattavasti kirjallisuudessa, että koskettelen niitä vain siltä osin kuin se on Onni Puhakan toiminnan kannalta perusteltua.

Luvussa kahdeksan käsittelen Puhakan kotitilan vaiheita modernisaation aikakauden muutoksissa. Tuon tässä osassa esille niitä kotitilan elämään vaikuttaneita yhteiskunnallisia muutoksia ja kotipiirissä omaksuttuja aikakauden uusia käytänteitä ja harrastuksia, joilla oli vaikutusta myös lähiseudun elämään. Tämä luku valaisee myös Onni Puhakan elämän ja toiminnan moninaisuutta, aikakauden tapahtumien tuomia tehtäviä ja aikakauden inspiroimia harrastuksia.

Luvussa yhdeksän tarkastelen Onni Puhakan ominaislaatuista ja rooleja muodostamieni neljän henkilökuvamallin avulla. Tässä luvussa tuon esille myös hänen arvomaailmansa vaikutuksen hänen toimintaansa eri rooleissa. Tutkimukseni pohdintaosassa, luvussa kymmenen, käsittelen Puhakan elämänvaiheiden kehitystä ja roolia osuustoiminnassa peilaten sitä aikakauden yleiseen kehitykseen ja arvioin hänen omaa käsitystään osuustoimintatyön merkityksestä. Tässä luvussa pohdin sitä, miksi Onni Puhakan suhtautuminen osuustoiminnalliseen yhteistyöhön muuttui ajan mittaan kriittiseksi ja miten hänen arvomaailmansa joutui koetukselle tässä muutoksessa.

4. ELÄMÄÄ LAPSUUDENKODISSA

Lapsuusvuodet ja kasvuympäristö

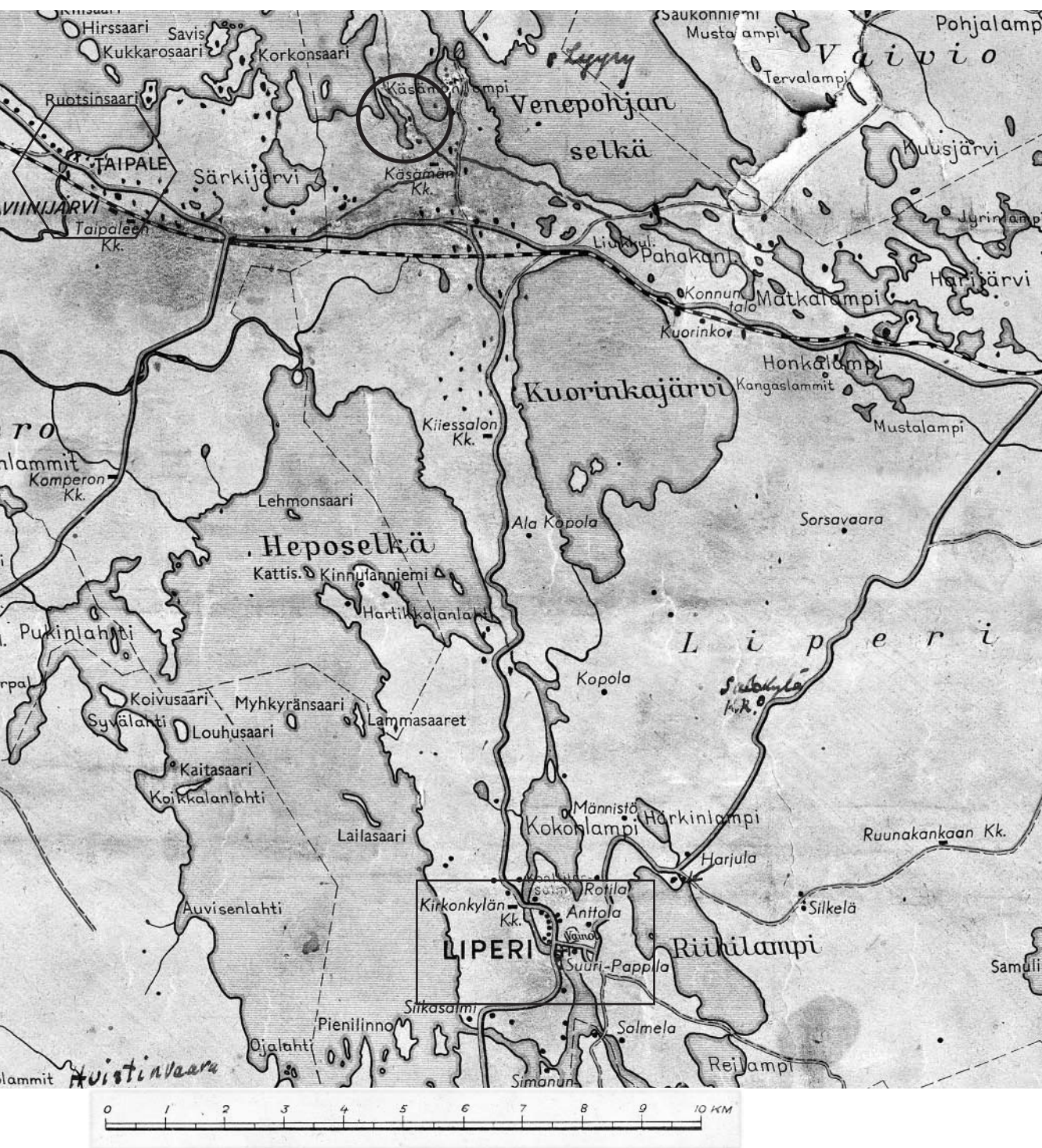
Kontiolahdelta Liperiin

Varhaisimmat tiedot Puhakkojen suvusta ovat 1500-luvulta, jolloin heitä tiedetään asuneen Viipurin-Karjalassa Lappeen kihlakunnassa. Savossa heistä löytyy tietoja 1610-luvulta alkaen, ja Pudasjärvellä tiedetään vuonna 1629 eläneen Lauri Puhakan. VEIJO SALOHEIMON mukaan Puhakat lienevät siirtyneet Saimaan eteläpuolisilta alueilta Kainuuseen ja sieltä levittäytyneet nykyisille itäsuomalaisille asuinpaikoilleen Enoon ja Kontiolahdelle 1600-luvulta lähtien.¹ Onni Puhakan sukuhaaraa voi seurata 1600- ja 1700-lukujen vaihteesta lähtien.

Tutkimukseni keskushenkilön Onni Puhakan isä oli Olli Puhakka. Hän oli syntynyt 28. marraskuuta 1838 Kontiolahdella Aholoin tilalla. Ollin isä oli kirkkoväärti Juho Puhakka, joka oli syntynyt vuonna 1801 Enon Hutunvaarassa Juhani (Johan) Puhakan (1760–1836) ja tämän ensimmäisen puolison Anna Lukkarisen (1770–1813) perheen vanhimpana lapsena. Kirkkoväärti Juho Puhakka oli muuttanut Enosta Kontiolahden Aholoin tilalle.²

Olli Puhakka meni naimisiin 2. lokakuuta vuonna 1867 Maria Silvennoisen kanssa.³ Maria kuoli kuitenkin jo seuraavan kesän alussa, toisena kesäkuuta avioparin kotona Kontiolahden Aholoin tilalla. Puhakka solmi uuden avioliiton runsaan vuoden kuluttua ensimmäisen vaimon kuoleman jälkeen. Uusi puoliso oli Kontiolahden kirkonkylän Sinkkolan talosta kotoisin ollut Helena Sinkkonen. Hänen nimensä on kirjoitettu joskus muotoon Heleena ja häntä kutsuttiin myös Leenaksi. Helena oli syntynyt 13.4.1850. Helena ja Olli vihittiin 28. kesäkuuta 1869. Olli oli tuolloin 30- ja Helena 19-vuotias. Nuoripari asettui asumaan aluksi Ollin syntymätilalle Aholoille. Pariskunnalle syntyi ensimmäinen lapsi 18.9.1870 ja hänelle annettiin nimeksi Onni Olof. Joissakin lähteissä hänen nimekseen on merkitty Onni Olli. Seuraava lapsi, August, syntyi runsaan kahden vuoden kuluttua 12.10.1872. August kuoli kuitenkin jo nuorena, hänen tarkka kuolinaikansa ei ole selvillä.

Olli Puhakalla oli useita sisaruksia, Aholoilla syntyi kaikkiaan yksitoista lasta. Vallitsevan käytännön käytännön mukaan tilan peri vanhin poika. Koska Olli syntyi perheen kuudentena lapsena, hänen täytyi katsoa itselleen sopiva asuinpaikka

Yksityiskohta Liperin kunnan kartasta vuodelta 1937.
Karttamerkinntä kirjoittajan. *OPpk.*

- Pitkänpellon tila
- Taipaleen kylä (nyk. Viinijärvi)
- Liperin kirkonkylä

syntymäkodin ulkopuolelta. Onni Puhakka on kirjoittanut muistiin tietoja isänsä tilanostovaiheista, kun tämä kävi Liperissä katsomassa sopivaksi arveltua maatilaa.⁴ Aholoin tilan Puhakan veljekset Markku, Kalle ja Olli saapuivat huhtikuussa 1874 tarkastamaan Liperinkylän (Käsämä) Pitkälammen rannalla sijaitsevaa joensuulaisen kauppias R. Rynnäsen omistuksessa olevaa tilaa. Tilalla oli tuolloin lampuotina Liperin pappilan entinen renki Simo Kerkkänen. Hänelle oli tarjottu tilaa huokeaksi arvioidulla hinnalla, 12 000 markalla. Kerkkänen ei kuitenkaan katsonut varallisuutensa riittävän tilan ostoon.

Veljekset olivat kaikesta päätellen hyvin tyytyväisiä näkemäänsä, koska menivät jo kotimatallaan Joensuuhun tekemään kaupat tilasta. Kauppakirja on päivätty 18.4.1874.⁵ Puhakka joutui maksamaan tilasta suuremman hinnan kuin millä lampuoti Kerkkänen tilan olisi saanut. Kauppahinnaksi tuli 13 000 markkaa, siihen tuli lisäksi kuuden prosentin korkomenot. Tilan kokonaishinta maksettiin usean vuoden aikana. Kauppakirjan mukaan uusi omistaja sai haltuunsa myös tilalla olevan irtaimiston ja pelloille kylvetyn, siellä jo kasvamassa olleen sadon.

Pitkänpellon tilan omistaneen joensuulaisen kauppias Rynnäsen kuoltua tila oli joutunut hänen leskelleen Hulda Rynnäselle (o.s. Oppman) ja tämän alaikäiselle pojalle, jonka holhoojana oli joensuulainen tullinhoitaja Elias Weckström. Leski ei kuitenkaan joko halunnut tai kyennyt pitämään tilaa hallussaan ja näin se laitettiin myyntiin. Puhakan veljeksistä Markku oli Oppmanin perillisten holhooja, ja kun kauppias Rynnäsen edellä mainittu leski oli Oppmanin tytär, lienee Pitkänpellon tilan myynti tullut tätä kautta veljesten tietoon Rynnäsen kuoltua. Olli ja Helena eivät paljoa aikailleet muuttopuuhissa, sillä he muuttivat Käsämään Pitkälammen rannalla sijaitsevalle tilalleen jo muutama päivä kauppakirjan teon jälkeen ja saivat tilaan omistusoikeuden toukokuun ensimmäisenä päivänä. Perheen muuttokirjat Liperiin tehtiin 18.8.1874.⁶

Uusi kotitila muodostui perintötiloista Käsämä nro 109, Pajasärkkä nro 112 ja Härkälä nro 131. Tilat 109 ja 112 olivat veroltansa kuudesosa ja tila 131 kahdeksasosa manttaalia.⁷ Tilakokonaisuudesta alettiin käyttää nimitystä Pitkäpelto ja myöhemmin, tilan tultua jaetuksi Onnin ja hänen sisarustensa kesken, alettiin tilanomistajia kutsua Pitkänpellon Puhakoiksi erotukseksi kylän muilla tiloilla asuvista saman suvun edustajista, Rinteelän ja Simolan (myöh. Koivulehto) Puhakoista.

Elämää Pitkälammen rannalla

Pitkälammen rannalla sijaitsevassa kodissa Helenan ja Ollin perheeseen syntyi neljä lasta. Vajaa vuosi Kontiolahdelta muuton jälkeen syntyi poika Antti Juho (24.1.1875), kaksi vuotta hänen jälkeensä tytär Anna (24.1.1877), Paavali (Paavo) syntyi 8.7.1879, mutta hän kuoli jo 7.3.1880, ja viimeisenä syntyi Tahvo (16.1.1881).

Onni Puhakan lapsuudenkodin elämästä ja ilmapiiristä ei ole saatavissa hänen itsensä muistiin merkitsemää tietoa. Onni on kertonut hänen elämäntyötään esittelevän artikkelin kirjoittaneelle läheiselle työtoverilleen Otto P. Pehkoselle, että molemmat vanhemmat olivat vakavasti uskonnollisia ja aatteellisten harrastusten innoittamia.⁸ Perheessä harrastettiin ahkerasti kirjallisuutta. Hengellinen kirjallisuus luonnollisesti oli etualalla, koska muunlaista kirjallisuutta ei vielä 1800-luvun toisen puoliskon alkuvuosina kovin helposti ollut saatavissakaan. Uskonnon merkitystä perheelle kuvaa Olli Puhakan hankkima suurikokoinen, puukansiin sidottu nahkapäälysteinen vuonna 1874 painettu ”Pyhä Raamattu”. Perhe otti Pehkosen saamien tietojen mukaan vilkkaasti osaa uskonnolliseen sekä hyväntekeväisyystoimintaan.

Onnin isän persoonallisuus ja henkilökuva jäävät aineiston niukkuuden perusteella miltei tuntemattomiksi. On yllättävää, että Onni Puhakan muistiinpanoissa ei ole mitään hänen isäänsä koskevia kirjoituksia. Eivät myöskään haastattelemiini henkilöt muista kuulleensa hänen kertoneen isästään, ei toisaalta myöskään äidistään. Olli Puhakalta on säilynyt muutamia muistikirjoja, joihin hän on merkinnyt tilanhoitoon liittyviä asioita. Hän on kirjoittanut muistiin myös laulujen sanoja; näistä päätellen hän lienee harrastanut laulamista ainakin omaksi ilokseen. Olli Puhakan tiedetään osallistuneen jonkin verran Liperin kunnalliselämän toimintaan. Liperissä siirryttiin vuonna 1865 annetun kunnallista itsehallintoa koskevan asetuksen mukaiseen hallintomalliin vasta vuonna 1875, ja vajaan vuoden Liperissä asunut Olli Puhakka valittiin uuden kunnallislautakunnan köyhäinhoitohallituksen jäseneksi. Hänelle annettiin tehtäväksi Käsämän-Vaivion-Kijjessalon köyhäinohjelmien asioista vastaaminen.⁹

Onnin äiti oli syvästi uskonnollinen. Perhe oli uskonnoltaan luterilainen. Läheisessä Taipaleen kylässä oli paljon ortodoksista väestöä ja myös ortodoksinen kirkko. Perhe oli paljon kanssakäymisessä myös ortodoksiväestön kanssa. Helena Puhakka oli myös luku- ja kirjoitustaitoinen. Häneltä on säilynyt Onni Puhakan tallentamassa kokoelmassa muutamia kirjoja, jotka kaikki ovat uskonnollisaiheisia. Kun Onni oli pois kotoa opintojensa tai työtehtäviensä vuoksi, äiti kirjoitteli hänelle uskonnollissävyytteisiä kirjeitä, joissa antoi elämänohjeita. Äidistä on sisarus-ten välisessä kirjeenvaihdossa ja Onnin kirjoituksissa mainintoja, mutta näissä ei kuitenkaan kerrota sellaisia asioita, jotka toisivat lisävalaistusta hänen henkilökuvaansa, esimerkiksi harrastuksiinsa. Kirjoituksista käy kuitenkin selvästi ilmi, että Helena piti perheestään hyvää huolta. Tätä lapset muistelivat lämmöllä vielä kauan aikaa äidin poismenon jälkeen. Erityisen voimakkaan vaikutuksen äidin huolenpito näyttää tehneen Onniin. Tämä siitäkin huolimatta, että käytettävissä olleessa aineistossa on tietoja, jotka viittaavat hänen suhteensa äitiin olleen väliin hyvinkin ristiriitainen. Otto Pehkonen on luonnehtinut äidin vaikutusta Onni Puhakkaan siten, että tämä lienee perinyt osaksi isältänsä, mutta kenties vieläkin enemmän äi-

Helena Puhakka (o.s. Sinkkonen). Valokuvasta tehty suurennos, jonka yksityiskohtia on vahvistettu lyijykynällä. *Kuvaaja tuntematon. OPpk.*

tinsä puolelta ”ihanteellisen mieltensä ja ihmisystävälliset harrastuksensa sekä vaatimattoman olemuksensa”.¹⁰

Helena Puhakka vaikuttaa olleen melkoisen valveutunut ihminen. Hän kartutti tietojansa pääasiassa lukemalla. Hänen lukemansa kirjat ovat pääosin olleet uskonnollisaiheisia, mutta varmaankin hän oli joutunut perehtymään maataloudelliseenkin kirjallisuuteen, koska joutui pitämään huolta suuresta talostaan miehensä varhaisen kuoleman jälkeen. Olli Puhakka nimittäin kuoli

jo 24.6.1881, siis vajaan 43 vuoden iässä. Helena näyttää olleen jonkinasteisen oppineen sekä viisaan ihmisen maineessa kyläyhteisössään ja hänet tunteneiden parissa. Tähän viittaa esimerkiksi hänen nuoren sukulaispoikansa, lehmolaisen Aatto Hyvärisen kirje Helena Puhakalle, jossa Hyvärinen ilmaisi halunsa päästä keskustelemaan Puhakan kanssa saadakseen häneltä neuvoja ja elämänohjeita.¹¹

Olli Puhakka oli ennättänyt hoitaa Helenan ja hänen yhteistä kotitilaa vain seitsemän vuotta, mutta jo tuona aikana tila oli ennättänyt vaurastua melkoisesti. Syyskuun 2. päivänä 1881 pidetyn perunkirjoituksen mukaan tila oli jo niin vakavarainen, että sieltä oli esimerkiksi pystytty lainaamaan rahaa 25 henkilölle tai sillä oli näiltä muita rahasaatavia yhteensä 2 321,10 markan edestä. Velallisina oli mökkiläisten lisäksi muun muassa useita tilanomistajia.¹²

Tilalla oli tuolloin jo melkoinen määrä kotieläimiä: neljä hevosta ja varsa, lypsylehmiä 16, yhdeksän hiehoa tai vasikkaa, kaksi härkää, 15 lammasta, kolme porsasta sekä kukko, kana ja kissa. Lehmät ovat tuottaneet melko hyvin maitoa, koska talossa oli käytössä 100 puista maitopyttyä ja voita kirnuttiin kahdella kirnulla. Maanviljelystä oli tehostettu hankkimalla rautaisia kyntöauroja, niitä talossa oli kolme, sen lisäksi oli käytössä neljä puista auraa. Niittokonetta ei vielä ollut hankittu, heinät niitettiin viikatteella ja viljat leikattiin sirpillä. Viljanlajittelukone oli jo käytössä, samoin olkisilppuri. Ajo- ja kuljetuskalustona oli yhdet ajokärkyt, kaksi ajorekeä sekä neljät työkärkyt.¹³

Talossa oli runsaasti huonekaluja. Ajan kulumista seurattiin seinäkellosta, isännällä oli jo taskukellokin. Arvoesineitä oli kolme sormusta ja kuusi hopeista teelusikkaa. Kahvi ja tee kuuluivat jo perheen normaaleihin nautintoaineisiin: talossa oli kahvimylly, kaksi kahvipaahdinta, kahvi- ja teepannuja, kerma- ja sokeriastioita sekä kahvi- ja teekuppeja. Valoa hämärän hetkinä antoi kolme ”lakilamppua”, ilmeisesti nämä olivat öljyvalaisimia. Näiden valossa näkikehrätä jollakin perheen kolmesta rukista tai kutoa kangaspuilla. Lukemistakin harrastettiin, tärkeimmät kirjat olivat Raamattu, virsikirja sekä ”Norporkin postilla”, Anders Nohrborgin postilla, joka ilmestyi kokonaisuudessaan suomennettuna vuonna 1848. Perukirjan mukaan perheellä oli näiden lisäksi 20 pientä kirjaa eri aloilta, mutta näitä kirjoja ei pesäluettelossa ole eritelty.¹⁴

Talo vaurastuu emännän johdolla

Helena joutui puolisonsa Olli Puhakan kuoleman jälkeen neljän nuoren lapsen hoidon lisäksi huolehtimaan suuren maatilan hoidosta. Paikkakunnalla lienee seurattu, miten isännättömäksi jääneen vauraan talon leski pystyy suoriutumaan tehtävistään. Ollin tehtävien jatkajaksi talon isäntänä näyttää olleen halukkaita tulijoita. Helenan

Olli Puhakka osti perheelle puukansiin sidotun Raamatun tammikuussa 1881 (vas.). Puhakan perheen kirjastoon kuulunut ”Norporkin postilla” oli ahkerassa käytössä. *Valokuva Martti Puhakka. OPpk.*

kirjeenvaihdon joukossa on säilynyt yksi kirje, jonka kirjoittaja ehdottaa suoraan avioliittoa.¹⁵ Kirjeen kirjoittaja vaikuttaa olleen ennestään Helenan tuttava. Tiedossa ei ole, eikö kosija ollut mieluinen, vai oliko joku muu syy siihen, että Helena päätti jatkaa omin voimin, ilman uutta isäntää kotitilan hoitoa. Sen hän tekikin tarmokkaasti ja taitavasti. Ollin kuoleman jälkeen Helena laajensi tilan maita ostamalla kotitilansa lähellä sijainneen Sorsala-nimisen 1/6 manttaalin verotusarvoisen perintötilan nro 108.¹⁶ Sorsalan pihapiirin rakennukset sijaitsivat vain runsaan sadan metrin päässä päätilalta.

Helena kartutti tilan vaurautta niin, että kuollessaan vuonna 1905 häneltä jäi lapsille yksi lähiseudun vauraimmista taloista. Tilan kokonaispinta-ala oli 532 hehtaaria, peltoa ja niittyjä siitä oli noin 150 hehtaaria. Vuonna 1901 laaditun Pitkänpellon tiluskartan mukaan viljelmäala oli 65,09 hehtaaria.¹⁷ Kotieläinten lukumäärä oli lisääntynyt melkoisesti Helenan hoitaessa tilaa. Hevosia oli nyt jo viisi ja yksi varsa, lypsylehmien lukumäärä oli noussut 35:een, sikoja oli jo 11, kanoja lähes kolmekymmentä. Neljä kissaa piti talon hiirikantaa kurissa ja ilmeisesti talon metsästystä harrastavien veljesten Onnin, Tahvon ja Antti Juhon vaikutuksesta oli taloon oli hankittu koirakin.¹⁸

Maanviljelystä oli tehostettu voimakkaasti. Nyt peltoja ei karhittu enää riisuäkeillä, siihen työhön oli hankittu tehokkaampia karheja ja äkeitä: kaksi rautakarhia, lautaskarhi sekä jousi- ja ”sikinsokinäes”. Myös hevosvetoinen niittokone ja haravakone olivat helpottamassa työntekoa.¹⁹

Taloon oli hankittu lisää huonekaluja, muun muassa kirjoja oli jo niin paljon, että niitä varten oli pitänyt hankkia erillinen kirjakaappi. Kirjoja ei perukirjassa enää lueteltu erikseen, sillä ne olivat tulleet jo niin yleisiksi. Helenan hoitaessa taloutta oli perheeseen hankittu monenlaisia jokapäiväistä elämää helpottavia esineitä: lisää kattovalaisimia sekä useita pöytävalaisimia ja muunlaisia valaisimia ja lyhtyjä. Nyt olivat kukon tehtävän aamuaisena herättäjänä korvanneet herätyskellot. Taskukelloja oli hankittu lisää, ilmeisesti kullakin talon kolmesta nuoresta veljeksestä oli sellainen käytössään. Ruoka-astioita oli hankittu runsaasti lisää. Talossa oli jo useita peilejä, joista voi vaikka ihaila yllään olevia vaatteita, joita oli ommeltu perheen omistamalla ompelukoneella. Käsitöiden harrastamiseen oli saatu lisää tehokkuutta hankkimalla kaksi rukkia ja yhdet kangaspuut talossa jo olevien lisäksi. Uuden aikakauden harrastuksista kertoi muun muassa perheeseen hankittu harmooni, liikenteen kehittymiseen liittyvä polkupyörä sekä talvisiin harrastuksiin liittyneet kahdet luistimet.²⁰

Pesän puhdas varallisuus arvioitiin perunkirjoituksessa 22 405,56 markaksi. Ollin poismenon jälkeen tehdyn perunkirjoituksen arvio oli ollut 8 519,02 markkaa. Kun rahanarvo vuodesta 1881 vuoteen 1906 pysyi vakaana, saa tilojen arvoista jo edellä mainittuja lukuja suoraan toisiinsa vertaamalla melko hyvän käsityksen. Helenan ollessa vastuussa tilanhoidosta tilan varallisuus oli siis lähes kolminkertaistunut.²¹

Liperiläiset maatilat olivat 1900-luvun alussa pienviljelystiloja. Vuonna 1910 Liperissä oli 846 maatilaa. Näistä alle 10 peltohehtaaria omistavien tilojen lukumäärä oli suurin ja niillä oli omistuksessaan kokonaispeltoalasta hiukan yli puolet. Yli 10 peltohehtaarin tilat jakautuivat vuonna 1910 suoritetun maatalouslaskennan mukaan seuraavasti:²²

<i>10–15 peltohehtaaria</i>	<i>78 tilalla</i>
<i>15–25 peltohehtaaria</i>	<i>45 tilalla</i>
<i>25–50 peltohehtaaria</i>	<i>13 tilalla</i>
<i>50–100 peltohehtaaria</i>	<i>5 tilalla</i>

Tutkiessani liperiläisen maanviljelyksen innovaatioita pro gradu -tutkielmaani varten, kävin läpi kaikki saatavilla olleet perukirjat ajalta 1880–1910. Jaoin nämä perukirjat neljään varallisuusluokkaan, joista varakkaimpaan, yli 10 000 markaksi arvioidun pesän varallisuusluokkaan kuuluvia kuolinpesiä oli 10 %.²³ Helena Puhakan hallussa ollut tila kuului 532 hehtaarin kokonaispinta-aloineen ja yli 22 000 markan varallisuuksineen selkeästi Liperin varakkaimpaan luokkaan. Tämä vertailu ei anna täysin selkeää kuvaa tilan varallisuudesta, koska esimerkiksi edellä mainituista perukirjoista ei ole tässä yhteydessä käytettävissä sosiaaliryhmätietoja.

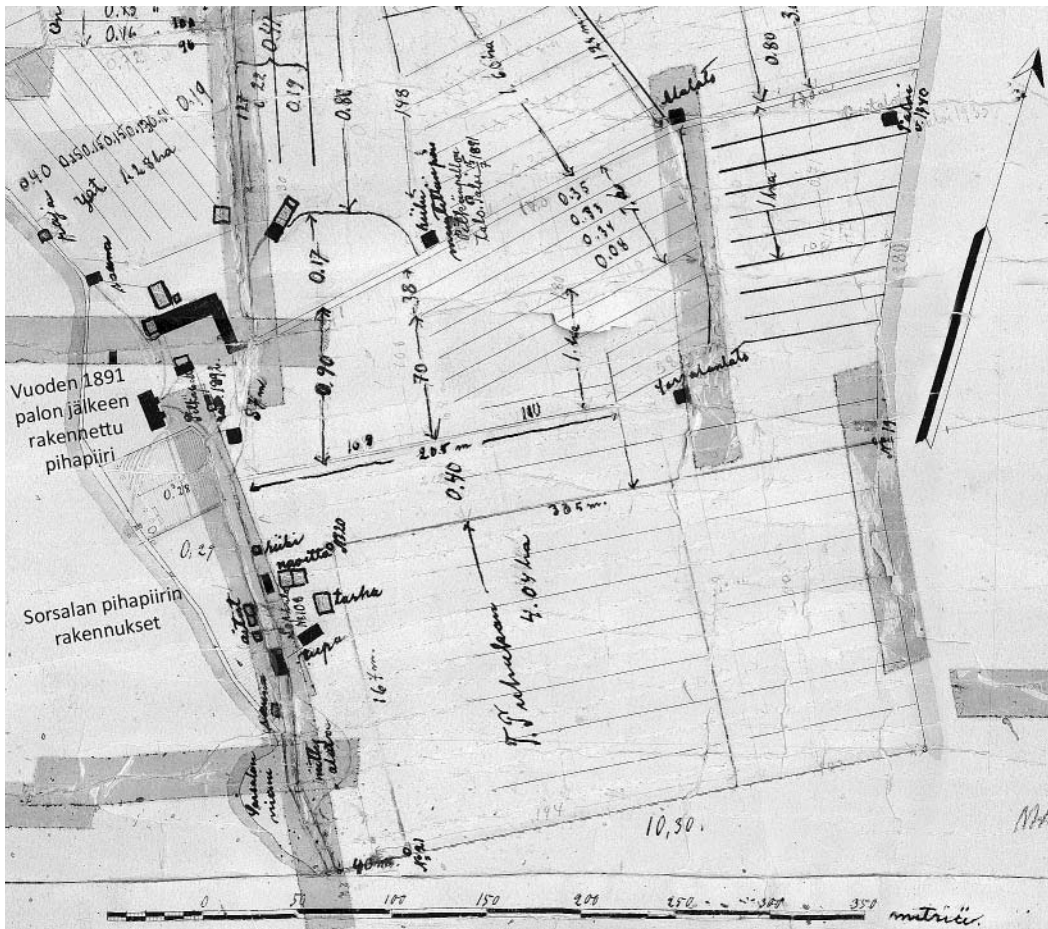
Tämä tilan tuntuva vaurastuminen on vaikuttava asia jo sinänsä, mutta vielä hämmästyttävämmäksi asia muodostuu, kun tietää, mitä tapahtui heinäkuun 15. päivänä vuonna 1891: raivoisa tulipalo riehui talon pihapiirissä tuhoten lähes kaikki pihapiirin rakennukset ja paljon irtaimistoa.²⁴ Tulipalo sai alkunsa rakenteilla olevan maitohuoneen työmaalta. Tämä rakennus oli uunia ja ikkunoita vaille valmis. Tulipalon syttymissyiksi arveltiin jälkeen päin maitohuoneessa työskennelleen talon rengin huolimattomuutta. Renki oli ollut nikkaroimassa maitohuoneen ikkunoita ja hän lienee sytyttänyt piippunsa ja heittänyt huolimattomasti sammuttamansa tulitikut työmaansa lattialle lähtiessään kahvitauolle päärakennukseen. Hän oli ennättänyt juoda vain yhden kupillisen kahvia, kun talon Anna-tytär oli rynnännyt hätääntyneenä tupaan sanoen uudisrakennuksesta tulevan savua ikkunan täydeltä.

Tuli teki hirvittävää jälkeä, vaikka kotona olevat ihmiset syöksyivät heti sammuttamaan tulipaloa ja lähiseudulta tuli väkeä apuun savun nähtyään. Uudisrakennuksesta tuli levisi viereiseen vaateaittaan, sieltä vilja-aittaan ja seuraavaksi tuli tarttui asuinrakennukseen. Sitten leimahtivat tuleen talon navetta ja tarharakennus. Onneksi navetta oli tyhjä, sillä kesäaikaan eläimet olivat laitumella Kalmoniemessä, kaukana pihapiiristä. Nämä rakennukset paloivat täysin, samoin navetan vieressä ollut kyökkirakennus, jota kukaan ei ennättänyt yrittääkään tyhjentää tai pelastaa. Kaikki kyökissä olleet maitoastiat, rukkit, kahvipannut, padat, tiinut ja ruoka-astiat joutuivat tulen saaliiksi. Talon pihapiirin lähellä oli kaksi riittä, joista pienempi

paloi täysin, suurempi saatiin pihapiirin rakennuksista ainoana pelastettua, vaikka sekin oli jo osittain syttynyt tuleen.

Tuho oli lähes täydellinen. Päivä oli ollut tavattoman kuuma jo aamusta alkaen. Tulipalon syttyessä tuhoa nopeutti vielä pohjoisesta päin puhaltanut tuuli. Kaikki muut rakennukset paitsi pihapiiristä kauempana sijainnut ”iso riihi” paloivat perustuksiaan myöten. Rakennuksista saatiin pelastettua jonkin verran vaatteita, joitakin huonekaluja, kaappeja sisältöineen ja mm. tärkeimmät asiakirjat. Aitasta ennätettiin kantaa turvaan jonkin verran viljaa. Palon riehussa saatiin paikalle kuljetetuksi muutaman kilometrin päästä sammutusruisku, jolla saatiin pelastettua vielä jonkin verran viljaa jo palaneen jyväaitan sisältä.

Lähiseudulta oli palopaikalle saapunut runsaasti väkeä, mutta palon edetessä suurella nopeudella, ei suurelle osalle väestä jäänyt mahdollisuutta auttaa sammutustöissä. Onni Puhakka kertoo muistiinpanoissaan tästä paikalle saapuneesta väestä, että he²⁵

Puhakan tilan pihapiirit vuonna 1901. Vasemmalla Sorsalan tilan ja sen yläpuolella vuoden 1891 tulipalon jälkeen rakennettu pihapiiri, siitä oikealla olevien peltojen keskellä oli sijainnut tulipalossa tuhoutunut pihapiiri. Yksityiskohta vuoden 1901 viljelyskartasta. *OPpk.*

pahtumat mielessään niin selkeinä, että hän kirjoitti niistä yhtä elävästi kuin ne olisivat juuri tapahtumassa. Tämä tapahtuma lienee ollut niin traumaattinen, että perhe ei pystynyt käsittelemään sitä kunnolla. Nämä puoli vuotta tulipalon jälkeen tehdyt muistiinpanot ovat ainoa kerta, kun siitä edes sivumennen mainitaan muutoin niin runsaana säilyneessä henkilökohtaisessa kirjoitetussa aineistossa ja keskinäisessä kirjeenvaihdossa. Tulipalon seurausta oli kuitenkin se, että sisaruksista ainakin Tahvo oli loppuelämänsä hyvin varovainen tulen käsittelyssä. Kirjeissään hän usein ilmaisee huolensa tulenkäsittelyn suhteen.²⁶ Tilalle hankittiin tulipalon jälkeen sammutuskalustoa, ainakin paloruisku.

Merkille pantavaa on, että vaikka käytännössä koko pihapiirin rakennukset tuhoutuivat, ei niiden uudelleen rakentamisesta ole merkintöjä säilyneissä kirjoituksissa. Pihapiiri rakennettiin kokonaan uudelleen. Se sijoitettiin aikaisempaan paikkaan verrattuna noin sata metriä lähemmäksi Pitkälampea, sen rantatöyräälle. Palanut pihapiiri oli sijainnut peltojen keskellä.²⁷

Lapsuudenaikaisia harrastuksia

Onni Puhakan syntymäkodissa oli talonväen lisäksi runsaasti palvelusväkeä, jotka huolehtivat tilan arkipäiväisistä ja maatalouden vuotuiskiertoon liittyvistä töistä. 1800-luvun loppupuolen maatalousyhteiskunnan jäsenien itsestään selvänä velvollisuutena oli osallistuminen työntekoon. Miesten tuli oppia hallitsemaan kaikkia heille omassa kodissa kuuluviksi katsottavia töitä ja samoin naisväki joutui jo aivan pienestä pitäen opettelemaan heille kuuluvia töitä.

Perheen isä ja äiti olivat Onni Puhakan kertoman mukaan syvästi uskonnollisia²⁸, joten on luonnollista olettaa uskonnollisten tapojen olleen osa perheen jokapäiväistä elämää. Oli luonnollista, että lapset osallistuivat vanhempiensa mukana kirkossa käyntiin ja kodissa pidettyihin hartaushetkiin. Säilyneessä kirjeenvaihdossa ja muistiinpanoissa kerrotaan talossa 1890-luvun alkupuolella pidetyistä tilaisuuksista, joissa joku kiertävä saarnamies tai seurakunnan edustaja kävi puhumassa. Ei liene syytä epäillä, etteikö vastaavanlaisia tilaisuuksia olisi järjestetty jo aikaisemminkin Olli Puhakan vielä eläessä, vaikka näistä ei ole säilynyt muistiinpanoja.

Vaikka asiasta ei ole käytettävissä juuri muistiin merkittyjä tietoja, lienee luultavaa, että Puhakan talon lapsilla jäi aikaa myös omille leikeille ja harrastuksille. Onni Puhakalta on säilynyt hänen itsensä muistiin merkitsemä tarina hänen, veljensä Antti Juhon ja kolmen naapurin pojan järjestämästä kalastusretkestä.²⁹ Tämä tarina on osoituksena siitä, että Onnille oli syntynyt jo varhaisessa iässä halu liikuskella kotitaloa ympäröivässä luonnossa retkeillen, metsästellen, kalastellen ja luontoa tarkkaillen. Nämä harrastukset säilyivät hänellä luonnollisena osana elämässä myöhemminkin, vaikkakin hänellä oli aktiivisen työelämänsä aikana rajoitetusti

mahdollisuuksia viettää aikaansa niiden parissa. Hän teki varsinkin 1890-luvun puolivälissä pitkiä, päiväkausia kestäviä retkiä, jolloin hän metsästeli ja kalasteli. Tämä vaikuttaa olleen hänelle tapa paeta epätietoisuutta, joka hänellä oli esimerkiksi oman tulevaisuutensa suhteen. Näillä matkoillaan hän kokoili ajatuksiaan ja sulatteli saamiaan vaikutelmia esimerkiksi kansanopiston jälkeen. Retkistä on säilynyt hänen kirjoituksiaan, joissa hän tuo esille ajatuksiaan.³⁰ Kirjoittaminen oli hänelle selvästi merkittävä tapa selvittää ajatuksiaan.

Tarina lapsuuden kalastusretkestä on myös hyvä osoitus Onni Puhakan kirjoituksista ja tavasta kirjata muistiin merkittäviksi kokemiaan asioita. Tämä tarina osoittaa myös hänen kykyään tehdä tarkkoja havaintoja ympäristönsä tapahtumista. Hän ei kuitenkaan, ainakaan säilyneiden kirjoitustensa perusteella, näytä olleen kiinnostunut tekemään havaintoja toisista ihmisistä. Puhakan myöhemmistä elämänvaiheista on pääteltävissä, että hänellä oli ainakin jossakin määrin vajavaiseksi jäänyt kyky myötäelämiseen. Sen sijaan hänen kiinnostuksensa havaintojen tekoon fyysisestä ympäristöstä ja taito kuvata sitä kirjallisesti oli hyvin kehittynyt. Kun Onni Puhakka varttuneella iällään joutui ristiriitoihin joidenkin työtovereidensa kanssa, saattoi hän kuvata näitä kirjoituksissaan hyvinkin voimakkain sanankään- tein. Kyseessä ei tuolloin kuitenkaan ollut havaintojen teko näistä henkilöistä tai näiden henkilöiden persoonasta, vaan pikemminkin toiminnallinen kannanotto, omien näkökantojen puolustaminen ja ristiriitaa aiheuttaneiden henkilöiden toiminnan vähätteleminen tai vääräksi osoittaminen.

Onni Puhakan kirjoittamisharrastus liittyy luontevasti hänen toiseen harrastukseensa, lukemiseen. Hänellä on mainintoja kalenteri- ja päiväkirjamerkinnoissään lukuharrastuksista nuorukais- ja aikuisiältään. Lukeminen oli mieluisa harrastus jo kouluaikana. Häneltä on säilynyt luettelo niistä kirjoista, joita hän muistiinpanojensa mukaan on lukenut. Kirjoja on tässä luettelossa niin runsaasti, että on hämmästyttävää, jos hän on todella lukenut ne kaikki. Toisaalta hänen muistiinpanoistaan vanhemmalla iällä käy ilmi, että hän saattoi lukea kirjan päivässä.

Onni Puhakan koulunkäynti

Liperissä on aktiivisen papiston ja valveutuneiden säätyläisten ansiosta kiinnitetty huomiota yleisiin sivistysharrastuksiin jo varhain. Esimerkiksi kansanopetusta alettiin kehittää jo 1800-luvun puolivälissä. Liperin kirkonkylään, Anttolan hoviin, perustettiin pysyväksi suunniteltu koulu vuonna 1857, jo useita vuosia ennen vuonna 1866 annettua kansakouluasetusta. Tässä Liperin kirkkoneuvoston perustamassa koulussa annettiin opetusta syksyisin ja keväisin noin kuukauden ajan. Kouluopetus sijoitettiin kelirikon aikaan, koska opetustyöstä pääasiallista vastuuta kantaneella pitäjän koulumestarilla oli silloin eniten aikaa yhtäjaksoiseen opetustyöhön ja

oppilailta koulunkäyntiin. Oppilaita oli usein vaikea saada pidemmäksi aikaa pois kotitöistä usein jopa turhana pidettyä oppia saamaan. Kouluun otettiin ensimmäisellä kaudella 23 poikaa, jotka olivat saaneet jo jonkin verran opetusta lukemisessa. Myöhemmin kouluun otettiin poikien lisäksi myös jonkin verran tyttöjä. Opetusaineina oli muun muassa lukemista, kirjoitusta, laskentaa ja raamatunhistoriaa. Pitäjän koulumestarin apuna opetuksessa oli seurakunnan papistoa. Tämä pysyvän koulun kokeilu kesti vuoden 1860 kevääseen saakka.³¹

Onni Puhakka ei käynyt kansakoulua Liperin kirkonkylässä vaan Taipaleen kylässä (nyk. Viinijärvi), vaikka siellä ei hänen kouluaikanaan ollut vielä omaa koulurakennusta ja opetusta jouduttiin antamaan useissa eri paikoissa. Liperin kirkonkylässä vuoden 1866 kansakouluasetuksen mukainen opetus päästiin aloittamaan vuonna 1869, kun sitä varten perustettu koulu aloitti toimintansa. Koulu perustettiin pitäjänkokouksen päätöksellä tyttökouluksi, koska siten voitiin säästää kustannuksissa: kun koululle hankittiin naispuolinen opettaja, hänelle ei tarvinnut maksaa yhtä korkeaa palkkaa kuin miesopettajalle. Kuitenkin jo yhden toimintavuoden jälkeen koulu muutettiin tytöille ja pojille yhteiseksi. Koulu toimi Liperin kirkonkylässäkin alkuvuosinaan useissa eri kiinteistöissä, kunnes oma koulurakennus saatiin valmiiksi syyskuussa vuonna 1884.³²

Taipaleen kylään on jäänyt ennen vuoden 1617 Stolbovan rauhaa Pohjois-Karjalassa eläneen karjalaisväestön jäljiltä huomattavan suuri ortodoksiväestön keskittymä. Ortodokseja oli vuonna 1870 koko Liperin väestöstä 15,4 prosenttia. Ortodoksiseen seurakuntaan kuului vuonna 1885 viidennes koko kunnan väestöstä.³³ Ortodoksit olivat suhteellisen varakasta maataomistavaa väestöä. Esimerkiksi vuonna 1855 Taipaleen kylän ortodoksisesta väestöstä 50 prosenttia oli talollisia, luterilaisista vain 18 prosenttia.³⁴

Ortodoksinen väestönosa toi oman lisävärinsä paikkakunnan ja myös koululaitoksen kehitykseen. Ortodoksisen seurakunnan papistolla oli vahva vaikutus paikkakunnan kansakouluopetuksen alkuvaiheisiin. Ensimmäinen kansakoulu Taipaleen kylässä aloitti toimintansa syyskuun 25. päivänä vuonna 1876 ortodoksisen pappilan salissa, jonka silloinen kirkkoherra A. Markoff oli luovuttanut koulun käyttöön kahdeksi vuodeksi ilman korvausta. Kylän ensimmäisessä kansakoulussa oli runsaasti ortodoksisen väestön lapsia, sillä Taipaleen varhaisin kansakouluopetus oli tarkoitettu pääasiassa silloisen Taipaleen kunnan ortodoksisen väestön lapsille. Opetukseen sai osallistua kuitenkin myös luterilaisia lapsia. Koulun ensimmäisen lukuvuoden oppilasluettelossa oli 64 lasta, joista tosin muutamat ”lapset” olivat jo 19-vuotiaita.³⁵

Onni Puhakan kansakoulutodistuksia tai muita siihen liittyviä asiakirjoja ei ole tallessa, mutta on varsin todennäköistä, että hän aloitti kansakoulun käynnin jo ortodoksisessa pappilassa sijainneessa koulussa.³⁶ Puhakka on tehnyt kansakoulun käyntiään koskevan merkinnän *Oma sukuni* -kirjaan: ”Kansakoulussa Taipaleella v. ...”.³⁷

Piirustuksia 12-vuotiaan Onni Puhakan kouluaikaisesta ”kuvaantovihkosta” vuodelta 1882. OPpk.

Hänelle itselleenkin on jäänyt epäselväksi koulun käynnin ajankohta. Vaikka Puhakat olivat luterilaisia, vaikuttaa kanssakäyminen ortodoksisen väestön kanssa olleen luontevaa. Liperissä on luterilaisen ja ortodoksisen väestön kesken ollut 1600-luvulla vakaviakin ristiriitoja. 1800-luvulla tavallisen kansan kesken ei juuri esiintynyt ”ryssittelyä” ja ”ruotsittelua”, haukkumanimillä kutsumista vakavampia ristiriitoja. Suurimpia uskonnollisia erimielisyyksiä esiintyi pääasiassa papiston keskuudessa.³⁸ Ensimmäisenä opettajana koulussa oli Kiihtelysvaaralta kotoisin ollut, Jyväskylän opettajaseminaarista vasta valmistunut Helena Koljonen. Hänen kerrotaan olleen lapsille sopiva, tunnollisesti tehtävänsä hoitava opettaja, vaativa, mutta samalla ystävällinen ja oppilaita ajatellen tarvittaessa leikkilinenkin. Hänellä oli herkkää tilannevaistoa ja hän sai oppilaansa mukaan opetukseen käyttäen kehoituksia, rohkaisua ja tarvittaessa moitteitakin. Hänellä ei ollut vaikeuksia saada pidettyä järjestystä yllä, mikä oli hyvä saavutus, kun ajatellaan suurta oppilasmäärää ja huomattavan suurta oppilaiden ikäeroa. Hän siirtyi kuitenkin jo kahden opetusvuoden jälkeen syntymäpitäjänsä Kiihtelysvaaraan opettajaksi.³⁹

Pappilasta koulu joutui siirtymään pois jo kahden vuoden kuluttua, siis vuonna 1878. EINO SALOKKAAN Taipaleen kouluoloja koskevassa osuudessa Liperin historiategosta mainitaan, että koulu siirtyi pappilasta Tuomaalan Juho Lavikaisen taloon.⁴⁰ Onni Puhakka on lukenut tämän kohdan historiategoksesta erityisen huolella, kertoihan se osittain hänen itsensäkin koulunkäyntivaiheista. Hän on kirjoittanut kirjan marginaaliin useita korjauksia, muun muassa sen, että koulu muutti pappilasta ns. Panhelan paikalle ja vasta sieltä Juho Lavikaisen taloon. Panhelassa opettajana oli Juho Varis ja Tuomaalassa B. Airaksinen, joka sittemmin siirtyi Kuopioon kansakoulutarkastajaksi.

Taipaleen kansakoulutoiminnan alkuvaiheissa oli monenlaisia vaikeuksia. Koska koululla ei ollut omaa vakituista rakennusta, se joutui siirtymään paikasta toiseen. Koulurakennuksen puute ei ollut ainoa koulua kohdannut vaikeus. Koulun ylläpitovelvollisuudesta kiisteltiin alinomaa ja lopulta kiistat kärjistyivät niin paljon, että toimivaa ratkaisua ei löydetty ja koulutoiminta lopetettiin kokonaan puoleksitoista vuodeksi alkaen vuoden 1882 lopusta. Koulutoiminta Taipaleella vakiintui vasta sitten, kun sinne vuonna 1898 valmistui oma kansakoulurakennus.⁴¹

Rippikoulun Onni Puhakka suoritti Liperissä. Rippikoulun opettajana oli varapastori Antti Samuel Kiljander (1828–1905).⁴² Kiljander oli syntynyt Viitasaarella pappisperheeseen ja toimi Liperin seurakunnan palveluksessa vuosina 1877–1890. Kiljander oli hyväntahtoisen ja maltillisen luonteensa vuoksi hyvissä väleissä seurakuntalaisten kanssa. Hänellä oli sukulaisuussuhteita Liperiin, sillä hänen isänsä Antti Kiljander oli Liperissä apulaispappina toimiessaan avioitunut Liperin Lamminniemen tilan omistajan Herman von Burghausenin tyttären Fredrika Sofian kanssa. Kiljander toimi Liperissä 13 vuotta muuttaen sieltä Valkjärven kirkkoheraksi. Hänelle myönnettiin rovastin arvonimi vuonna 1896.⁴³

Onni Puhakan opinsaanti ei kuitenkaan Taipaleen kansakoulun väliaikaisesta lopettamisesta kärsinyt, sillä hän oli käynyt kansakoulua jo sen verran, että saattoi hakea Joensuun lyseoon. Hänet hyväksyttiin sinne oppilaaksi, ja opiskelu alkoi syyskuun 1. päivänä 1882.⁴⁴ Joensuun ensimmäinen oppikoulu oli vuonna 1857 ensimmäisen lukuvuotensa aloittanut kaksivuotinen ala-alkeskoulu. Oppilaitos muutettiin vuonna 1865 neliluokkaiseksi yläalkeiskouluksi, ja vuodesta 1874 vuoteen 1884 se toimi neliluokkaisena lyseona. Joensuun lyseo oli toinen suomenkielinen oppikoulu maassamme Jyväskylään vuonna 1850 perustetun yläalkeiskoulun jälkeen.⁴⁵ Koulujen toimintaa ohjaavan ja valvovan Koulutoimen Ylihallituksen vahvistaman koulujärjestyksen mukaan lyseoiden tehtävänä oli ”sen tieteellisen sivistyksen perustaminen, jota yliopistossa enemmän kartutetaan”. Joensuun lyseossa ei, kuten ei muissakaan neliluokkaisissa lyseoissa, ollut ns. päättyviä kursseja, koska tarkoituksena oli, että oppilaat jatkaisivat opintojaan seitsenluokkaisissa lyseoissa.⁴⁶

Oppikoulun käynti ei 1800-luvun loppupuolella ollut kovin tavallista eikä itsestäänselvyys varsinkaan maalaistalon lapselle. Joensuun lyseo oli tarkoitettu vain

pojille. Onni Puhakan aloittaessa opiskelunsa siellä vuonna 1882 oppilaitoksessa oli 119 oppilasta, joista hänen kanssaan samana vuonna aloitti 24. Puhakan lyseossa oloaikana opiskelijoista keskimäärin 14 prosenttia oli talollisten perheistä lähtöisin. Toisaalta vain noin kolmannes oli joensuulaisia. Lyseo palveli siis ennen kaikkea koko maakunnan oppilaitoksena.⁴⁷

Matka Onni Puhakan kotoa koulupaikkakunnalle Joensuuhun on noin 25 kilometriä ja sen aikaisilla kulkuvälineillä päivittäinen koulussa käynti kodista pitäen oli käytännössä mahdotonta. Onni asuikin viikot kortteeripaikassa Joensuussa.⁴⁸

Koulu sijaitsi ”neitsyt” A. Svärдин talossa Kauppakadun ja Suvantokadun risteyksessä. Koulun rehtorina oli filosofian maisteri Daniel Axel Walle. Hän opetti lyseolaisille historiaa, maantiedettä ja luonnontiedettä. Koska opettajia oli lyseon alkuaikoina melko vähän, joutuivat he opettamaan myös muita kuin virkaansa kuuluvia aineita.⁴⁹ Lyseossa Onni Puhakka sai opetusta uskonnessa, suomen kielessä, oikeinkirjoituksessa, kaunokirjoituksessa, historiassa, maantieteessä, laskennossa, geometriassa, luonnontieteessä, laulussa ja voimistelussa sekä vieraista kielistä venäjän, ruotsin ja latinan kielissä. Onnin koulumenestys oli pääosin tyydyttävä. Parasta menestystä hän todistusten mukaan osoitti ”uskon opissa” ja ”piiplian-aidossa”.⁵⁰ Tähän lienee syynä näiden asioiden luonteva esillä olo osana uskonnollismielisen kodin elämää.

Yksi uusista ajan ilmiöistä oli liikuntaharrastuksen leviäminen. Onni Puhakan lyseossa opiskellessa voimistelu oli vapaaehtoinen aine, mutta siihen osallistui silti noin 90 prosenttia oppilaista. Tämä siitä huolimatta että opetus ja tilat olivat puutteelliset. Voimistelun opettajista kukaan ei tietävästi liene saanut minkäänlaista voimistelun opetuksen koulutusta, liikuntatilat olivat ahtaat ja voimisteluvälineitäkin oli rajoitetusti. Voimistelua Puhakan opiskeluaikana jonkin aikaa opettaneen Henrik Piipposen tiedetään komentaneen poikia puolittain suomen ja ruotsin kielellä.⁵¹

Näihin aikoihin ei itäisessä Suomessa urheiluseuratoiminta ollut vielä päässyt alkuun. Suksilla oli kuitenkin mahdollista lasketella mäkeä Hasaniemen sahan sahajauhöljijillä tai Tikkamäen rinteillä. Jonkunlaista urheilullista lisävirikettä lyseolaisille antoi syksyisin läheisen Linnunlahden jäätymisen, sillä luisteleminen oli tullut uutena harrastuksena lyseolaisten vapaa-ajan viettoon. Onnikin harrasti luistelemista. Hän mainitsee tästä harrastuksestaan lyseoaikaisessa koulupäiväkirjassaan. Marraskuun 19. päivänä 1884 oli päiväkirjamerkintöjen mukaan kova pakkanen, ja Onni oli tovereineen ensimmäisen kerran sinä syksynä luistelemassa Linnunlahden jäällä. Seuraavaksi päiväksi saatiin vapaata koulutyöstä luistelua varten, mutta edellisen päivän luistelulla oli ikäviä seurauksia:⁵²

Olin kipeä koko päivän, päätä kivisti ja oli vilu, luistellessa jalat kastu ja siitä sain yskän. En saanut maata yöllä.

Eurooppalainen uudistushenki oli tuonut 1880-luvulla mukanaan myös kasvavan kiinnostuksen liikunnallisiin harrastuksiin, jotka myöhemmin vähitellen ja-

lostuivat kilpaurheilun muotoihin. Luonnontieteellinen maailmankatsomus valtasi tuolloin alaa luoden osaltaan maaperää terveyttä, luonnonläheisyyttä sekä terveitä ja raittiita elämäntapoja arvostaville asenteille. Oppikoululaiset, ylioppilaat ja muu nuoriso olivat vastaanottavaisimpia liikunta-aatteelle. He perustivat myös ensimmäisiä nuoriso- ja urheiluseuroja.⁵³ Onni Puhakkakin tutustui lyseoaikanaan näihin uuden aikakauden mukanaan tuomiin liikuntaharrastuksiin, ennen kaikkea voimisteluun ja luisteluun. Tuolloin virinnyt liikuntaharrastus ei ollut hänelle mitään ohimenevää innostusta, sillä hän harrasti voimistelua koko elämänsä ajan. Hän ei kuitenkaan näytä olleen erityisen kiinnostunut kilpaurheilusta, vaikka tosin nuoruusvuosinaan harrasti hyvin innokkaasti ampumista ja osallistui joihinkin ampu-makilpailuihinkin. Myös hiihtämistä Puhakka haastattelutietojen mukaan jatkoi aivan viimeisiin elinvuosiinsa saakka.⁵⁴

Kolmannella luokalla latinan ja ruotsin kielet alkoivat todistusten numeroista päätellen tuottaa Onnille vaikeuksia. Hänellä oli näistä kielistä vielä toisen luokan kevätlukukauden todistuksessa numero seitsemän molemmissa, mutta kolmannen luokan kevätlukukauden todistuksessa numerot olivat pudonneet jo viitoseen. Hän sai tähän todistukseen merkinnän, että hänen lyseon viimeiselle eli neljännelle luokalle siirtämisensä ehtona oli näiden numeroiden parantaminen kesän aikana. Tätä Onni ei suostunut tekemään, ja niin hänen lyseo-opiskelunsa jäi kolmeen vuoteen.⁵⁵

Koulumenestyksen huononemiseen saattaa olla yhtenä syynä se, että Onni joutui asumaan viikot vieraalla paikkakunnalla, kaukana kotoa. Kotona ei varmaankaan olisi pystytty opastamaan häntä kouluaineiden sisällön oppimisessa, mutta siellä olisi ainakin pystytty seuraamaan hänen koulutehtävien tekemiseen käyttämänsä aikaa. Siitä ei ole säilynyt tietoja, miten paljon työtä hän teki koulumenestyksensä hyväksi. Joka tapauksessa se oli jäänyt aivan hänen omalle vastuulleen. Ei ole mahdotonta sellainen ajatus, että ympärillä olevat monenlaiset houkutukset olisivat olleet niin suuria, että niihin käytetty aika jätti liian vähän aikaa koulutehtäviin perehtymiseen. On merkkejä myös siitä, että Onni Puhakalle oli näihin aikoihin syntynyt jonkinlainen kapinamieli. Siihen viittaa todistuksesta löytynyt merkintä rankaisemisesta.⁵⁶

Lyseo-opiskelun jääminen kesken vaikutti luonnollisesti Onni Puhakan elämänuran ja tehtävien suuntautumiseen ainakin siten, että koulutuksen keskeneräisyys rajoitti hänen valintamahdollisuuksiaan. Mikäli hän olisi suorittanut lyseon opinto-ohjelman hyväksyttävästi, olisi hänellä ollut mahdollisuus jatkaa opintoja aina ylioppilastutkintoon saakka. Siinä vaiheessa hänellä olisi ollut uusia valintamahdollisuuksia, esimerkiksi yliopisto-opinnot.

Lyseossa opiskeluaikanaan Onni Puhakalla oli tilaisuuksia tutustua Joensuun kaupunkiin ja kaupunkilaiseen elämäntapaan. On luonnollista, että hänen lyseosta ja kaupunkielämästä saamiensa vaikutteita siirtyi myös kotoiseen perhepiiriin. Muut sisarukset ja talonväki kävivät melkoisen usein Joensuussa toimittamassa asioitaan, esimerkiksi myymässä markkinoilla tilan tuotteita tai tekemässä hankintoja

kaupungin liikkeissä. Onni Puhakka vaikuttaa kokeneen kaupunkielämän monin tavoin myönteisesti. Hän vietti lyseoajan jälkeenkin mielellään Joensuussa aikaansa, esimerkiksi silloin kun toimitti siellä asioitaan. Nuoruusvuosinaan hän saattoi viettää aikaansa Joensuussa kuljeskellen siellä ilman selkeää päämäärää, seuraten kaupungin elämää.⁵⁷ Lyseoaikana hänelle oli tullut hyvä Joensuun paikallistuntemus.

Puhakan sisarusten elämänvaiheita

Puhakan sisarukset hoitivat yhdessä Pitkänpellon tilaa äitinsä Helenan kuoleman jälkeen vielä useita vuosia. Ensimmäisenä omaan talouteen muutti sisaruksista nuorin, Tahvo, vuonna 1913. Seuraavaksi muutti pois Anna vuonna 1920 ja kymmenisen vuotta myöhemmin sisaruksista toiseksi vanhin, Antti Juho. Puhakan perheen nuorin lapsi Tahvo syntyi vajaa puoli vuotta ennen Olli Puhakan menehtymistä. Hän perusti vuonna 1913 itselleen maatilan kotitilastaan lohkaistuille maille, noin puolen kilometrin päähän syntymäkodistaan. Tahvon tilaa kutsuttiin alunperin Simolaksi, mutta myöhemmin nimeksi tuli Koivulehto. Tähän kotitalta poismuuttoon oli syy-

nä Tahvon avioituminen Nurmeksen Lehtovaaralta kotoisin olleen diakonissa Ida Kortelaisen (s. 23.3.1883) kanssa. Ida oli valmistunut diakonissaksi Sortavalan diakonissalaitokselta ja tullut vuonna 1910 diakonissan toimeen Taipaleelle, missä toimessa hän oli vuoteen 1914 saakka. Tahvolle ja Idalle syntyi neljä lasta, kaksi tyttöä ja kaksi poikaa.⁵⁸

Antti Juho näyttää olleen sisaruksista kaikkein käytännönläheisin. Hän näyttää viihtyneen talon arkisissa toimissa paremmin kuin esimerkiksi mu-

Tahvo ja Ida Puhakka vuonna 1914. Valokuva Onni Puhakka/OPpk.

siikki- tai kirjoitusharrastuksissa. Antti Juho osallistui nuorempana jonkin verran kotikuntansa Liperin kunnallisiin luottamustehtäviin, köyhäinhoitolautakunnan toimintaan. Hän muutti pois syntymäkodistaan vuonna 1920-luvun lopussa syntymäkotinsa mailta noin puolen kilometrin päähän, jonne lohkotulle alalle hän rakensi oman, Rinteeläksi nimitetyn maatilan (rek.nro 131). Kolmen veljeksien tilat sijoittuivat siten, että kantatila oli keskellä ja lohkotut tilat sen vastakkaisilla puolilla.

Antti Juhoa kutsuttiin Jussiksi tai Rinteelän Jussiksi oman kotitilansa nimen mukaan. Hän solmi avioliiton Toivalan Uuhimäeltä kotoisin olevan Ida Maria Itkosen (1901–1971) kanssa.⁵⁹ Antti Juho oli vielä vanhoilla päivilläänkin innokas metsästäjä ja kalastaja. Itsellänikin on henkilökohtaisia muistoja Antti Juhosta. Olin muun muassa joskus soutajana hänen kokiessaan kalanpyydyksiään kotilammellamme, Pitkälammella. Antti Juho kuoli 20.10.1959.⁶⁰

Olli ja Helena Puhakan perheeseen syntynyt ainoa tyttö, Anna, vihittiin 26.6.1919 Taipaleen läheltä, Nostamon kylästä kotoisin olevan Salomo Kontkaisen (s. 27.6.1887) kanssa. Kesällä vuonna 1920 he muuttivat Liperin Ahonkylästä ostamalleen maatilalle. Tämän tilan ostamiseen he saivat varat Puhakan sisarusten yhteisestä pesästä, kun veljekset Onni, Antti Juho ja Tahvo lunastivat sisarensa osuuden Pitkänpellon tilasta 90 000 markalla. Ei Annan tarvinnut jättää syntymäkotiaan muutoinkaan tyhjin käsin. Hän sai uuteen kotiinsa sisarusten yhteisestä taloudesta muun muassa huonekaluja, taloudessa tarvittavia työkaluja ja esineitä, viljaa, elintarvikkeita sekä kahdeksan lehmää, neljä vasikkaa, joista yksi oli sonnivasikka, emäsian, neljä talon parasta lammasta vuonineen sekä 13 kanaa.⁶¹ Annan ja Salomon avioliitto oli lapseton.

Vaikka Tahvo muutti pois tilalta jo vuonna 1913, ei omaisuutta jaettu. Sisarukset jatkoivat yhteiselämistä entiseen tapansa, ja Tahvo sai tarvittaensa käyttää sisarusten yhteisesti omistamia työkoneita ja tarvikkeita omassa taloudessaan. Vasta Annan muutettua pois yhteisestä kodista, tehtiin ensimmäinen kiinteän ja irtaimen omaisuuden ositus. Onni ja Antti Juho jatkoivat yhteistaloudessa asumista syntymäkodissaan vielä tämän jälkeen. Onni Puhakka meni vuonna 1923 naimisiin vuotta aiemmin leskeksi jääneen Anna Loviisa Pakarisen (o.s. Saarenpää) kanssa. Anna Loviisan mukana taloon tuli neljä tyttöä, jotka olivat syntyneet hänen edellisessä avioliitossaan. Anna Loviisalle ja Onnille syntyi vuonna 1924 lapsi, poika. Kun Antti Juho perusti oman perheen vielä syntymäkodissaan asuessaan, oli talossa melkoinen väkimäärä, kun pelkästään kahden veljeksien perheen jäseniä oli kahdeksan ja väkimäärää lisäsivät vielä palvelijat ja tilapäinen työväki. Kun Antti Juho muutti pois syntymäkodistaan, jäi vanhin sisaruksista, Onni, hoitamaan kotitilaa. Antti Juhon muutettua pois tehtiin lopullinen maaomaisuuden ja irtaimiston jako kolmen veljeksien kesken.⁶²

Anna piti syntymäkodissaan asuessaan kirjeitse yhteyttä Onni-veljeensä tämän ollessa matkoilla tehtäviensä vuoksi. Anna kertoi kirjeissään yksityiskohtaisesti kotitalon ja kotikylän tapahtumista ja töistä. Kirjeiden kirjoittamisessa Anna oli

Antti Juho Puhakka oikealla, vasemmalla osuustoimintamies Pekka Karttunen, joka työskenteli muun muassa Taipaleen osuuskaupan myymälänhoitajana. *Valokuva Onni Puhakka 1914/OPpk.*

huomattavan ahkera veljensä Antti Juhon verrattuna, jolta on säilynyt vain muutama kirje. Antti Juhon kirjoittamat kirjeet ovat hyvin lyhytsanaisia, kertoen vain sen arkipäiväiseen elämänmenoon liittyvän asian, mikä oli saanut hänet tarttumaan kynään kirjeen kirjoittaakseen. Antti vaikuttaa olleen sisaruksista vähiten kiinnostunut kirjallisista harrastuksista.

Tahvon henkilökuvasta saa Annaa ja Antti Juhoa paremman käsityksen muun muassa sen vuoksi, että hän kirjoitti veljelleen Onnille kirjeitä hyvin ahkerasti, vielä ahkerammin kuin sisarensa Anna. Kirjeitä hän kirjoitti ennen kaikkea silloin, kun Onni oli matkoilla työtehtäviensä vuoksi. Vielä senkin jälkeen, kun Tahvo oli muuttanut omaan taloonsa vain noin puolen kilometrin päähän syntymäkodistaan, käytti hän kirjettä hyvin usein yhteydenpitovälineenä veljensä kanssa. Kirje oli 1900-luvun kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä henkilökohtaisen kanssakäymisen lisäksi pääasiallinen kommunikointiväline. Puhelin tuli muistini mukaan käyttöön veljesten kotitiloilla vasta 1950-luvulla.

Tahvo tunnettiin hyvänä eläinten hoitajana ja jonkinlaisen eläinlääkärinä. Poikkeuksetta kaikki hänestä kertovat haastattelemani henkilöt tietävät tästä toiminnasta. Toinen Tahvosta haastateltavilleni myös poikkeuksetta mieleen jäänyt asia on

Anna Puhakka (toinen oikealta) seurassaan Pitkänpellon talon vieraita ja työntekijöitä. *Valokuva Onni Puhakka 1915/OPpk.*

hänen kykynsä kaivonkatsojana. Tahvo itse on kertonut tästä kaivonkatsomiskyvystään sanomalehti *Karjalaiselle* vuonna 1946.⁶³ Tahvo kertoo huomanneensa vuonna 1913 Sortavalan Kuokkaniemellä mehiläisenhoitokurssilla ollessaan kykenevänsä havaitsemaan, ”näkemään”, vesisuonia jopa ilman kaivonkatsonnassa tavallisesti käytettävää varpua, ”taikapajua”. Hän sanoi löytävänsä vesisuonet minkä tahansa puun varpua käyttämällä. Kertomansa kukaan Puhakka saattaa olla vaikka missä ajoneuvossa tahansa, vaikkapa ajoneuvon sisällä, ja tuolloinkin hän huomaa missä maanalaiset vesisuonet kulkivat.

Tahvon vesisuonen löytämiskykyä on hänen kertomansa mukaan käytetty laajasti hyväksi, hän puhuu jopa tuhansien kaivojen paikan merkitsemisestä. Hän on ollut niin kuuluisa tästä kyvystään, että häntä oli pyydetty kaivonkatsontaan jopa oman maakunnan ulkopuolelle asti. Hän on matkustanut näissä tehtävissä Savossa ja aina Laatokan-Karjalassa asti. Tahvoa ovat kaivonpaikan merkitsemiseen pyytäneet eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvat kaivon tarvitsijat: talonpojat, lääkärit ja nimismiehet. Hän kertoo merkinneensä kaivonpaikan muun muassa Liperin, Kontioniemen ja Pälkjärven sairaaloihin. Kertomansa mukaan hänen merkitsemissään kaivonpaikoissa on vettä aina riittänyt.⁶⁴

Pitkänpellon talo Pitkälammen rannalla 1910-luvun puolivälissä. *Valokuva Onni Pubakka/OPpk.*

Tahvon toisesta erikoistaidosta, eläinten hoidosta ja lääkinnästä on säilynyt tietoja paitsi hänet tunteneiden ihmisten muistissa myös Tahvon veljelleen Onnille kirjoittamissa kirjeissä. Tahvon pojanpoika kertoo kuulleensa isältään, että kerran kunnan eläinlääkäri oli sairasta hevosta tutkittuaan todennut sen olevan niin huonossa kunnossa, että oli toivottomana tapauksena määrännyt sen lopetettavaksi. Hevosella oli ollut jotain ”kiviä”; haastateltavani ei muistanut vaivaa tarkemmin. Joka tapauksessa Tahvo ei ollut antanut periksi eläinlääkäriin diagnoosin kuullessaan vaan oli teettänyt sepällä pitkän raudan, jolla oli rikkonut hevosen sisässä olevat ”kivet” ja hevonen oli parantunut. Tahvo oli käynyt vielä näyttämässä poistamiaan ”kiviä” hevosen lopetettavaksi tuominneelle lääkärielle.⁶⁵

Tahvo kertoo kirjeissään veljelleen Onnille usein hyvinkin yksityiskohtaisesti kotitalon tapahtumista ja esimerkiksi karjanhoidosta. Kirjoitukset vahvistavat haastateltavien antamaa kuvaa siitä, että Tahvolla oli melkoisen paljon kokemuksen ja varmaan-kin omatoimisen perehtymisen kautta saatua tietoa eläinten sairauksista ja hoidosta.⁶⁶

5. YHTEISKUNNALLISEN VALVEUTUMISEN AIKA

Pohjois-Karjalan kansanopistossa

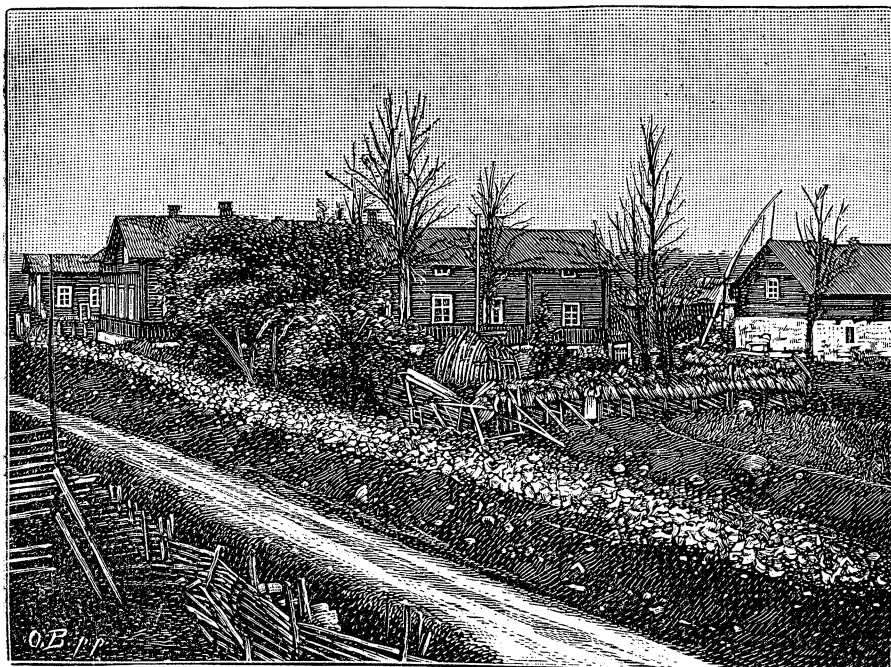
Tiedonjano syttyy

Onni Puhakan lopetettua lyseo-opinnot kesken vuoden 1885 kevätlukukauden päätyttyä seurasi kymmenisen vuoden ajanjakso, josta on löytynyt vain satunnaisia tietoja hänen toiminnastaan. Ei ole löytynyt suoria todisteita siitä, mitä Onni Puhakan mielessä pyöri kesken jääneen lyseo-opiskelun jälkeen ja miten hän vietti aikaansa. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että kesken jäänyt lyseo alkoi vaivata mieltä ja Puhakka ryhtyi täydentämään tietojaan itseopiskelulla. Tähän viittaavat esimerkiksi hänen merkintänsä muistikirjassa, johon hän on kirjannut ostoksiaan. Keväällä 1889 hän osti yleistä historiaa, luonnontiedettä ja suomen kielioppia käsitteleviä kirjoja. Muutamaa vuotta myöhemmin hän hankki lisäksi pikakirjoituksen oppikirjan.¹

Puhakka oli saanut jonkin verran opetusta lyseossa venäjän, ruotsin ja latinan kielissä. 1900-luvun alussa hän osti englannin kielen oppikirjoja sekä osallistui myös yksityisille oppitunneille. Myös ruotsin kielen taitojen kartuttaminen oli hänellä mielessään, sillä hän suunnitteli muuttamista joksikin aikaa Etelä-Suomeen jollekin ruotsinkieliselle paikkakunnalle. Nämä omatoimiset kieliopinnot eivät olleet aivan poikkeuksellisia hänen kotikylässäänkään, sillä esimerkiksi kaksi hänen ikätoveriaan olivat oleskelleet vuonna 1892 Valamon luostarissa saadakseen oppia venäjän kielessä.²

Tämä kymmenen vuoden jakso Onni Puhakan elämässä näyttää olleen pääasiassa rutiininomaista maalaistalon elämään osallistumista. Siihen viittaavat esimerkiksi Puhakan tekemät merkinnät muistikirjassa, johon hän on kirjoittanut satunnaisia merkintöjä kauppaostoksistaan ja markkinamatkoistaan. Ostokset ovat maatalon elämään ja työhön liittyviä tarvikehankintoja sekä merkintöjä Joensuun markkinoilla myydyistä kotitalon tuotteista.³

On todennäköistä, että Puhakka olisi tallentanut kirjoituksia ja muistiinpanoja, mikäli tänä aikana olisi ollut hänen kannaltaan merkittäviä tehtäviä tai hankkeita meneillään. Myös Otto Pehkonen sivuuttaa tämän lyseon päättymistä seuranneen Puhakan elämän 10-vuotisen jakson vuonna 1949 kirjoitta-

Pohjois-Karjalan kansanopiston toiminta alkoi Kontiolahden kirkonkylässä sijainneessa ”Hovissa”. Kuva teoksesta *Pohjois-Karjalan kansanopiston ensimmäinen vuosikymmen* (Joensuu 1906).

massaan Onni Puhakan elämäntyötä esittelevässä kirjoituksessaan.⁴ Vasta syksyllä 1895 Onni Puhakka antaa enemmän elonmerkkejä itsestään, kun hän ilmoittautuu Kontiolahteen, omaan synnyinpitäjänsä perustettuun kansanopistoon. Hän oli tuolloin 25-vuotias.

Kansanopisto sellaisena kuin se saapui Suomeen, syntyi Tanskassa, jossa piispa, historioitsijana ja runoilijanakin tunnettu **Nikolaj Frederik Severin Grundtvig** (1783–1872) kehitti yleistä kansansivistystä isänmaallis-kristillisessä hengessä leviävän opistotyypin 1840-luvulla. Suomeen kansanopistoate saapui ylioppilaspöriien välityksellä 1860-luvun lopussa, jolloin muutamat ylioppilaat kävivät Tanskassa tutustumassa siellä jo toiminnassa oleviin kansanopistoihin. Kansanopistojen perustamiselle oli maassamme 1800-luvun loppupuolen yhteiskunnallisessa tilanteessa tarve ja hyvät edellytykset. Kansakoululaitos oli saanut 1880-luvulle tultaessa jo niin vankan aseman, että kansanopistoja ei katsottu enää sen kilpailijaksi. Toisaalta vielä 1890-luvulla käytiin ajoittain kiivasta keskustelua yleisestä oppivelvollisuudesta. Yhtenä argumenttina yleistä oppivelvollisuutta arvostelevilla oli kansakoululaitoksen kalleus. Esitettiin myös, että yhdestä kansanopistosta olisi enemmän hyötyä kuin useasta kansakoulusta. Kesällä 1890 annettu postimanifesti vauhditti osaltaan kansanopistojen perustamista. Venäläisten vallanpitäjien taholta pelättiin

olevan tulossa muitakin poliittisia koettelemuksia ja siksi alettiin toteuttaa sellaisia toimenpiteitä, joilla haluttiin lujittaa kansan henkistä vastustuskykyä.⁵

Itä-Suomeen oli suunniteltu kansanopistoa useita vuosia. Ensimmäinen itäsuomalainen kansanopisto perustettiin Helsingin yliopiston Savo-Karjalaisen osakunnan opiskelijoiden työn tuloksena 15.5.1892 Etelä-Savoön, Joroisiin. Opetustyö alkoi siellä saman vuoden syksyllä maanviljelysneuvos Nils Grotenfeltin omistamassa Tuomalan talossa. Työ alkoi melko vaivihkaa, sillä senaatti ei ollut vahvistanut sille toimintaohjesääntöä kenraalikuvernööri Heidenin vastustuksen vuoksi. Suomalaista puoluetta johtanut senaattori Y. S. Yrjö-Koskinen oli kuitenkin kehottanut osakuntalaisia sanoen: ”Alkakaak ja tehkää työtä, vaan älkää siitä huudelko!” Venäläiset vallanpitäjät saivat kuitenkin opiston alkamisen selville arvellen tämän toiminnan olevan yksi ilmenemismuoto Suomessa vallalla olevista separatistisista pyrkimyksistä.⁶

Itäsuomalaisen kansanopiston paikoiksi oli ollut ehdolla useita paikkakuntia, ja ajoittain oltiin jo sitä mieltä, että sitä ei voida perustaa idemmäksi kuin Savoön. Vaikka monet pitivät Pohjois-Karjalaa niin köyhänä, syrjäisenä ja takapajuisena maakuntana että sinne ei voi eikä kannata perustaa kansanopistoa, saatiin opisto kaikista epäilyksistä huolimatta perustettua Kontiolahdelle. Sille saatiin tilat maanviljelijä Kalle Puhakan – Onni Puhakan sedän – ja hänen emäntänsä Margareetan Kontiolahden keskustan liepeillä sijainneesta suuresta talosta. Talo tunnettiin paikkakunnalla yleisesti nimellä ”Hovi”, herraskartano. Ensimmäiset opiskelijat aloittivat opiskelunsa 1. marraskuuta 1895. Onni Puhakkakin kirjoittautui siis Pohjois-Karjalan kansanopistoon sen ensimmäiselle vuosikurssille.⁷

Kansanopiston ilmapiiriä kuvaa hyvin opiston avajaistilaisuus, joka pidettiin marraskuun ensimmäisenä päivänä vuonna 1895. Juhlaan oli saapunut ensimmäisen vuosikurssin opiskelijoiden lisäksi runsaasti muita vieraita, muun muassa Joensuun lyseon ja tyttökoulun oppilaita ja opettajia. Lipuilla ja köynnöksillä koristetun juhlasalin puhujalavan takana oli kilpi, jossa oli opiston tunnuslause: ”Edistys, valistus, siinä ohjelmamme sekä rakkaus pohjana sen!”. Kunniapaikalla oli Kontiolahden opiston tanskalaisten esikuvien perustajan N. F. Grundtvigin kuva, muilla seinillä arvostettujen kotimaisten aikalaisien kuvien joukossa muun muassa kansanrunoilija, valtiopäivämies Antti Puhakan muotokuva. Tilaisuudessa pidettiin useita puheita, ja niissä tuotiin esille suuria odotuksia useita vuosia vireillä olleen, vihdoinkin toimintansa aloittavan opiston tulosten suhteen.⁸

Opiston johtajaksi valittu tohmajärveläissyntyinen filosofian kandidaatti **Johan Herman Hakulinen** toi ensimmäisessä opiston johtajana pitämässään puheessa esille oppilaitoksen opetussuunnitelman tavoitteita. Hän mainitsi Kontiolahden kansanopiston kuten sen esikuvana olleiden tanskalaisten opistojen tärkeimpänä tehtävänä olevan saada mahdollisimman moni ”oikeaan taisteluun kaiken sen puolesta, mikä ihmiselämässä parasta oli”. Hakulinen oli muotoillut puhettaan soveltumaan suomalaisen yhteiskunnan silloiseen tilanteeseen. Hän ennakoiki, että

tulevaisuus voi tuoda mukanaan yhteiskunnan olemassaoloa uhkaavia tekijöitä. Hän painotti ylevin sanoin jokaisen velvollisuutta kaikenlaisten kykyjen kehittämiseen sellaisiksi, että kukin omalta osaltaan voisi turvata kansakunnan olemassaolon, ja että kaikki yhdessä kansakuntana voisivat vastata kunnolla omasta osuudestaan ihmiskunnan kehitystyössä.⁹ Grundtvigilaisten opistojen tehtävänä ei niinkään ollut tietojen päähän pönttääminen vaan opiskelijoiden tiedonjonon herättäminen ja valmiuksien antaminen tiedon omakohtaiseen hankkimiseen ja henkisen pääoman kartuttamiseen.

Hakulinen jatkoi uusille opiskelijoille suunnaten lämminhenkistä ja tunnepi-toista puhettaan kuvaamalla opiston päämääriä ja työtehtäviä muun muassa seuraavin sanoin:¹⁰

Silmistänne luen, että te janootte, halajatte tietoa ja valistusta, sielun jalostusta. Iloisia olisimme, jos voisimme viedä teidät sinne, minne toivotte, sydämen sivistyksen lähteille, ja jos saisimme teidät sillä matkallanne lämpenemään, rintanne kohonemaan ja tunteeenne tulvimaan. Olen sydämmeä: toivon että, kun janoanne sammutatte, se yhä enemmän kiihtyisi. Varmasti niin käykin. Valistuksen lähde on syvä, tiedon aarre ääretön. Kuta kauvemmas henkimaailmaan saa silmäillä, sitä loitommas ja sitä kiihkeämmin katseensa siirtäisi. Mutta pohjaa ei pohjattomuudesta tapaa, äärtä ei äärettömyydestä. Hyvä on että ihminen sen kokee. Se nöyryyttää häntä ja nöyryys on hyve, joka meille oikean ihmiselon viettoon on tarpeen.

Kontiolahden kansanopiston ensimmäiseksi johtajaksi valittu J. H. Hakulinen oli lähetetty syksyllä 1894 Skandinavian maihin tutustumaan jo toimivien kansanopistojen työskentelytapoihin.¹¹ Tämän tutustumismatkan seurauksena Hakuliselle vahvistui käsitys pohjata kansanopiston ohjelma Grundtvigin tapaan ”luonnonlakiin, jonka mukaan henki vaikuttaa ja elää”. Keskeistä opetuksessa oli vaikuttaminen puhutun, elävän sanan avulla. Oppi- ja lukukirjojen sekä kotitehtävien parissa vietetyllä ajalla tahdottiin saada ohjattua opiskelijoita opetusohjelman mukaiseen omaehtoiseen opiskeluun. Johtavana ajatuksena Nikolaj Grundtvigin perustamissa kansanopistoissa oli ollut se, että pysyviä ja hyviä tuloksia saadaan aikaan, kun opetusta annetaan uskonnollisessa, historiallisessa ja kansallisessa hengessä. Opetusohjelman perustana Kontiolahdellakin oli uskonnollinen ajatusmaailma, ja keskeisinä opetusaineina historia, äidinkieli ja kirjallisuus.¹²

Hakulisen avajaispuheessa tuli tiivistetysti esille opetusohjelman rakentuminen aikakauden uskoon kansanvalistuksen hyvää tekevästä vaikutuksesta. Onni Puhakan työtehtävissä ja elämän myöhemmissä vaiheissa on selvästi nähtävissä, että hän sisäisti nämä ajatukset kansanopistoaikanaan saaden niistä lisäintoa omaan opiskeluunsa ja työhönsä. Hän uskoi valistuksen ja tiedon lisäämisen elämän laatua ja elämäntapoja parantavaan vaikutukseen vielä senkin jälkeen, kun useat hänet työtovereistaan olivat jo menettäneet tämän uskon.

Pohjois-Karjalan kansanopiston ensimmäisen vuosikurssin 1895–1896 opiskelijat ja opettajat. Onni Puhakka takarivissä oikealla olevan miehen ja naisen välissä. Tähän kuten useisiin muihinkin tärkeinä pitämiinsä kuviin Puhakka valmisti puukehykset. Hän valmisti ”raamiloita” tovereilleen myös tilaustyönä. *Valokuva Martti Puhakka. OPpk.*

Kansanopiston opetusohjelma oli monipuolista ulottuen teoreettisista aineista käden taitoihin ja ruumiillisen kunnon ylläpitämiseen. Uskontoa oli yhdestä kahteen tuntia viikossa, mutta myös vapaa-aikaan sisältyi uskonnollista ohjelmaa. Suomen ja suomalaisen kirjallisuuden historian opetuksessa opiskelijoille luotiin valmiuksia ymmärtää yksityisen ihmisen velvollisuuksia ja tehtäviä kansalaisena ja ihmiskunnan jäsenenä. Tässä yhteydessä oli hyvä mahdollisuus levittää myös tietoutta itsenäisen kansakunnan merkityksestä. *Kalevala*, *Maame kirja* sekä *Vänrikki Stoolin tarinat* tulivat opiskelijoille läpikotaisin tutuiksi oppitunneilla. Yleinen historia, maantieto ja luonnontieto antoivat yleissivistävää tietoutta. Oikeinkirjoitus, ainekirjoitus, laskento, kunnallistieto ja kirjanpito antoivat puolestaan valmiuksia yhteisiin asioihin osallistumiseen. Veisto, käsityöt ja ruoanlaitto opettivat taitoja jokapäiväisen elämän tarpeita varten. Opiskelijat saivat kokonaisvaltaista opetusta, sillä ohjelmassa oli mukana liikuntaakin, eikä esittävää taidettakaan ollut unoh-

dettu. Laulu oli opetuksessa niin keskeistä ja suosittua, että sitä oli kolme tuntia viikossa, vaikka useimpia aineita varten oli varattu vain yksi tunti.¹³

Lukukausi kesti puoli vuotta, marraskuun ensimmäisestä päivästä huhtikuun loppuun. Tämä tuntuu nykyisin melkoisen lyhyeltä opiskelujaksolta, mutta 1800-luvun lopulla puoli vuotta koulussa yhtäjaksoisesti vietettynä oli kuitenkin melkoisen pitkä aika maatalojen varttuneessa iässä olevalle nuorisolle. Kun kansanopetusta oli aiemmin alettu järjestää, oli yksi suurimmista ongelmista ollut se, että oppilaita ei saanut pysymään koulussa muutamaa päivää pitempiä jaksoja. Vaikka koululaisilla olisikin ollut suuri tiedonjano, ei ainakaan monella maatalolla ollut varaa pitää kallisarvoista työvoimaa pitkiä aikoja usein jopa turhaksi katsotussa koulutyössä. Onni Puhakan kotitalo oli yksi Liperin suurimmista maatiloista, joten siellä olisi ollut työtä yllin kyllin. Toisaalta tällä talolla oli kuitenkin varaa pitää palveluksessaan melkoisen paljon ulkopuolista aputyövoimaa, ja omassa perheessään oli Onnin lisäksi kolme jo aikuista sisarusta sekä näiden energinen äiti. Tällä talolla oli varaa lähettää lapsia opintielle pitemmäksikin ajaksi. Onnin sisaruksista Anna ja Tahvo seurasivat veljensä esimerkkiä ja opiskelivat kansanopistossa. Anna oli opiston kolmannella vuosikurssilla 1897–1898 ja Tahvo kuudennella 1900–1901.¹⁴

Yksi mieleenpainuvimmista kansanopistoajan tapahtumista oli Helsingin yliopiston Savo-Karjalaisen osakunnan Kontiolahden ensimmäisen vuosikurssin opiskelijoille järjestämä retki. Opistolaiset matkustivat junalla Helsinkiin. Siellä he saivat osakuntalaisten ja Helsingin kansanopistolaisten vieraina ja opastuksella tutustua pääkaupungin nähtävyyksiin, useisiin museoihin ja kokoelmiin. Retkeläiset saivat tällä matkalla ”esimakua ... siitä rikkaasta hengen elämästä, joka siellä maamme sydämessä on saanut tyyssijansa ja johon siellä jokaisella on tilaisuus osallistua”, kuten retkikertomuksessa innostuneesti kuvataan. Retki huipentui ohjelmalliseen iltamaan.¹⁵

Vielä ensimmäisen vuosikurssin päättäjäispäivänä opiskelijoita muistutettiin tehokkaasti kansallisen työn merkityksestä, kun Kontiolahden hautausmaalla paljastettiin vuonna 1893 kuolleen valtiopäivämiehen, kansanrunoilija Antti Puhakan hautakivi. Savo-Karjalainen osakunta oli lähettänyt tilaisuuteen kannustavan tervehdyksen: ”Antti Puhakan muistolle ja veljesnuorisolle, joka Pohjois-Karjalan kansanopistosta ensi kerran lähtee jalon vainajan tavalla valistuksen asiaa ajamaan, keväinen toiverikas tervehdys”.¹⁶ Onni Puhakalle tämä tilaisuus oli varmaankin erityisen merkittävä, koska huomioitu henkilö oli hänen sukulaisensa, isänsän velipuoli.¹⁷

Onni Puhakan tallentamassa aineistossa ei ole mainintoja siitä, että hän olisi tavannut Antti Puhakan henkilökohtaisesti. Kirjoittamassaan päiväkirjassa on kuvaus hänen osallistumisestaan sisarensa Annan kanssa Antti Puhakan 14. huhtikuuta 1893 vietettyihin hautajaisiin. On kuitenkin varsin todennäköistä, että käydessään tapaamassa sukulaisiaan Kontiolahdella Onni Puhakka olisi tavannut myös tämän

vanhuudenpäiviään viettävän arvostetun kansanrunoilijan ja valtiopäivämiehen. Muistiinpanoistaan päätellen hän arvosti suuresti ”Heinävaaran Antin” elämäntyötä ja elämäntapaa. Erityisesti tämän opinhalu ja laaja tietämys näyttävät tehneen Onni Puhakkaan vaikutuksen.¹⁸

Kun Onni Puhakka sai kansanopistoa käydessään innostusta kansallisen aate- maailman hengessä tehtävään työhön, hän alkoi ymmärtää ja arvostaa Antti Puhakan elämäntyötä ja hänen tekemäänsä kansallista herätystyötä entistä paremmin. Tästä on osoituksena se, että kun hän alkoi aktiivisesti kansanopistosta pääsytään jälkeisinä vuosina kerätä sukutietoutta, hän tallensi erityisen aktiivisesti Runo-Antin elämänvaiheita ja tämän kirjoittamia runoja. Hän toimi aktiivisesti myös sen hyväksi, että Antti Puhakan elämänvaiheet ja runotuotanto koottaisiin kirjaksi.¹⁹

Mielen myllerrystä

Säilyneistä dokumenteista ei löydy selkeää selitystä sille, miksi Onni Puhakka ilmoittautui opiskelijaksi kansanopistoon. Hänhän oli oikeastaan liiankin oppinut menemään sinne käytyään lyseota kolme vuotta. Kansanopisto oli nimittäin tarkoitettu sellaisille maaseudun nuorille, joilla oli vähäinen koulutusta, vain kierto- tai kansakoulussa saatua opetusta. Ehkä Puhakka halusi saada itsetunnonleen kohennusta kesken jääneen opintaipaleensa tueksi. Tähän itsetunnon kohentamishaluun viittaa hänen päiväkirjamerkintänsä toukokuun 8. päiväältä vuonna 1896:²⁰

– – En juuri halunnut oppia, tahdoin vaan mennä oppiani näyttämään ja kerskailemaan muille tiedoistani, näyttäen muka siltä, jotta kyllä sitä minä osaan, pysykööt vaan muut syrjässä, elköätäkä vetäkö nokkaansa minun eteeni. Niitä ja monellaisia muita kuvittelin mielessäni. – –

Tämä päiväkirjamerkintä on Onni Puhakan kirjoituksissa omaa persoonaa harvinaisen suurella nöyryydellä ja avoimuudella arvioivaa tekstiä. Samanlaista itseensä kohdistuvaa kriittistä arviointia ei löydy hänen myöhemmissä elämänvaiheissa kirjoittamistaan muistiinpanoista. Hän kirjoittaa edellä mainitussa päiväkirjamerkinnässään 8.5.1896 lisäksi, että ”salainen ja tuntematon voima” veti häntä kansanopistoon. Hän näkee tässä mahdollista ”korkeimman johdatusta” siksi, että hän joutuisi opistossa nöyrytyään oman ylpeytensä tähden. Nöyrytyä hän kertoi joutuneensa kokemaan kirjoittaessaan olevansa ajatustensa myllerrysten keskellä.²¹

– – Ja sen varsinkin se sai aikaan, sillä nyt en oikein tiedä mitä tehdä, sillä jos mihin ryhdyn, pelkään tekeväni kaikki nurinpäin. Kaikki entiset mielipiteet näyttävät murtuvan ja kadottavan arvonsa. Uusia koittaa tunkeutua sijaan ja niiden välillä käy ankara taistelu, joka päättyy toisen tai toisen voittoon. – –

Opistossa vietetty aika, siellä saadut vaikutteet ja uudet ajatukset saivat hänen maailmankatsomuksensa täydelliseen myllerrykseen. Kun opiston lukukausi päättyi vuoden 1896 huhti-toukokuun vaihteessa, aloitti hän kotiin palattuaan päiväkirjan kirjoittamisen. Muutama päivä kansanopistosta kotiin tulonsa jälkeen hän kirjoitti:²²

– – En oikein tiedä mikä minuun lienee mennyt en saa ajatuksistani selvää, ne kiehuvat ja kuohuvat yli äyräittensä. Milloin itken, milloin olen iloinen. Eilispäivän kokonaan olin huoneessa, näyttäytymättä kellenkään. Mieleni on niin murheinen, en tiedä oikein mistä syystä. Kaipaen jotakin, sieluni haluaa tyydytystä, sillä se tuntuu nykyisin niin tyhjältä, sillä olen nyt vasta oppinut tuntemaan tyhjyyteni, kun vaan tulisin tuntemaan sen vielä enemmän, tarpeeksi asti, silloin kyllä voisi toivoa sen saavan tyydytetyksi. – –

Seuraavana päivänä hän jatkoi kirjoittamalla muun muassa:²³

Haluaisin purkaa tunteitani ja ajatuksiani, sillä niitä on keräytynyt sinne liika paljon. Ne tahtovat väkisin päästä sieltä ulos. Ne pyrkivät hajottamaan tämän maallisen olennon, ne myrskyävät ja raivoavat niin hirveällä voimalla, kuin ihmissielussa voi olla mahdollista. – –

Tämä mielenkuohu oli parin viikon ajan niin voimakasta, että Puhakka ei muistiinpanojensa mukaan pystynyt keskittymään kotitöihinsä. Kotitalossa oli runsaasti työväkeä hänen omien sisarustensa lisäksi, joten työt tulivat silti tehdyiksi, vaikka hän ei osallistunutkaan päivittäisiin töihin, vaan keskittyi omien ajatustensa kehittelyyn. Hänellä ei ollut kotipiirissään sellaisia ihmisiä, joilta olisi tuntenut saavansa vastakaikua ja ymmärrystä niille ajatuksilleen, joita hänellä pyöri mielessä. Hän kaipasi muita samanlaisen mielenkuohun vallassa olevia opistotovereitaan. Ketään heistä ei kuitenkaan asunut aivan lähistöllä. Lähimpänä oleva opiskelutoveri Mikko Vornanen asui Kuusjärvellä jonne oli matkaa kolmisenkymmentä kilometriä. Se oli tuonaikaisia kulkuvälineitä ajatellen sellainen välimatka, jota ei hetken mielijohteesta voinut lähteä tekemään.

Opistotoverit kävivät keskenään kirjeenvaihtoa vertaillen opistossa kehittyneitä uusia ajatuksia. He olivat saaneet runsaasti tietoa siitä, miten monella tavalla vajoavaista, puutteellista ja kehittymätöntä elämä ja olosuhteet varsinkin maaseudulla olivat. Oli köyhyyttä, oli puutetta lähes kaikista välttämättömistä perustoimeentuloon liittyvistä tarvikkeista. Eniten korjaamista oli heidän mielestään kuitenkin ihmisten ajatusmaailmassa. Opistossa he olivat saaneet oppia siitä miten kukin voisi parantaa omaa elämäntilannettaan. He halusivat tehdä jotain oman maansa, ennen kaikkea sen huono-osaisen väestön hyväksi. Ehkä perustavin mielenkuohu johtui siitä, että he tajusivat, kuinka paljon mahdollisuuksia ja työtehtäviä oli, mutta heillä ei vielä ollut selvyttä siitä miten he pääsisivät konkreettisesti toteuttamaan näitä tehtäviä.

Opistolaisten kirjoittamista kirjeistä saa käsityksen siitä, miten opisto-aika oli heihin vaikuttanut. Esimerkiksi Ida Pennanen kirjoitti kotonaan Kesälahdella tuntemuksistaan pari viikkoa opiston päättymisen jälkeen kansanopistoverilleen Onni Puhakalle muun muassa seuraavaa:²⁴

– Olen saanut paljon tovereilta kirjeitä ja kaikki tuntuvat kärsivän ikävän tähden ja sehän on minullinkin ikävää lisännyt. On melkein mahdoton käsittää niitä tunteita jotka valtasiivat mielen silloin kuin erosimme sieltä rakkaasta kodista, eikä se kaihomieli kuvastunut ainoastaan yksilön kasvoista, mutta kaikki tunsivat samoja tunteita. – Jospa todella tuntisimme aina samallaisia tunteita niin ei tarvitseisi epäillä, että ne tunteet olisi pyhiä, sillä eihän ne silloin hyörineet jokapäivästen ja monta kertaa mitättömäin toimien ympärillä, ei, sitä ne eivät tehneet, mutta leveälle lensi aatos, yhteistyöhön työntehti silloin tosin olisi mielellänsä uhrannut kaikki Isänmaansa alttarille. – Nyt tunnen itseni aivan onnelliseksi näissä pienissä toimissani sillä tiedänhän elämälläni olevan jalon tarkoituksen jos nyt vaan voisin aina suunnata elämäni tuota suurta päämaalia kohden, silloin ei olisi olleet turhat tämän kuluneen talven opetukset ja ne hyvät päätökset joita teimme. –

Anna Könönen kirjoitti kotonaan Pälkjärvellä heinäkuussa 1896 kirjeen Onnille aluksi kiitellen tältä saamastaan valokuvasta ja kertoen sitten opistoaikaisista tuntemuksistaan:²⁵

– Kyllä minäkin ottaisin sen viime talven takasin jos voisin saada. Oli se toki hauska se opisto aika. Minunkin silmäni avautui vähän raolleen näkemään sitä puutetta joka vallitsee yleisesti kansan keskellä, ja se puute on edistyksen ja valistuksen lähde. Paljon on vielä raakuutta olemassa, vaan anokaamme Herralta apua kaiken paheen poistamiseen, ja kaiken hyvän kasvamiseen. Kyllä se kerran Suomemme kukkii mitä ihanimpia ruusuja. Se on minunkin hartain toiveeni. Auttakoon Jumala sen toteutumaan. –

Runsas vuosi opiston päättymisen jälkeen kirjoittaa eräs ensimmäisen vuosikurssin opiskelija Onni Puhakalle kuulleen tämän menestyneen tehtävissään ja saaneen paljon hyödyllistä aikaan. Kirjoittamassaan lyhyessä runossa hän lisäksi tiivistetysti kuvaa sitä innostusta ja ajatusmaailmaa, joka opistossa oli tarttunut siellä ensimmäisen lukuvuoden viettäneisiin:²⁶

*Toimeen siksi! Kaikin voimin
Työsi maalles omista
Toivo vahva töin ja toimin
Paljon paljon aikaan saa.*

Samanlaisia pohdiskeluja kävivät varmaan monet muutkin henkilöt noihin aikoihin eri puolilla maata. Esimerkiksi Helsingin yliopistossa opiskeli muuan kaajanilainen nuori mies historiaa. Opiskelusta huolimatta hänellä ei ollut selvää käsitystä siitä, mikä hänen konkreettinen elämäntehtävänsä tulee olemaan. Yksi hänen opiskelutovereistaan, jolla oli jo selkeät tavoitteet elämäntyönsä suhteen, sai tältä vastaukseksi elämänuraa koskevaan tiedusteluun: ”En tiedä itsekään, tahdon vain jollakin tavalla parantaa maailmaa.” Kysyjällä oli hänelle silloin mielestään hyvä neuvo annettavana: ”Mutta silloinhan sinä tuletkin minun kanssani toimimaan tylsämielisten (kehitysvammaisten) kasvattamiseksi.” ”En, se on liian ahdasta minulle”, vastasi tämä vielä elämänsuunnastaan epävarma opiskelija. Hänelle oli selvää vain, että hän halusi tehdä elämäntyönsä omaa kansaansa hyödyttävänä tutkijana. Tämä epävarmuutensa kanssa kamppailuja käyvä opiskelija oli **Hannes Gebhard**.²⁷

Hedvig Gebhard, Hannes Gebhardin puoliso, oli yksi näistä uuden aikakauden innostavaa aikaa eläneistä nuorista. Hän muisteli tätä aikaa myöhemmin kuvaamalla, että nämä nuoret tunsivat itsensä ”jonkinlaisiksi vanhoista, vakiintuneista muodoista vapautuneiksi sieluiksi, jotka tahtoivat ilmituoda itsenäisyytensä ja yhteenkuuluvaisuutensa syntymässä olevan uuden ajan kanssa uskaltamalla monessa suhteessa nousta olemassa olevia tapoja ja menoja vastaan”.²⁸

Tämä ”kapinamieli” oli syntynyt siitä tietoisuudesta, jonka he olivat opiskellessaan saaneet, kun olivat tulleet huomaamaan, että elämä suurelta osin kulki vakiintuneita ratojaan, vaikka monissa kohdin näki selvästi, että olosuhteet kaipasivat parannusta. Parannuksen tielle lähteminen olisi vaatinut olemassaolevien, vakiintuneiden tapojen ja tottumusten muuttamista. Vastassa olivat monien sukupolvien aikana vahvistuneet tavat ja tottumukset, vallitsevana oli käsitys jonkinlaisesta jumalallisesta muuttumattomuudesta: näin oli aina eletty ja tultu toimeen. Uusien tapojen ja käytänteiden omaksuminen toi epävarmuutta. Maaseutuyhteiskunnassa ei ollut varaa leikitellä peruselinkeinoja riskeeraamalla; hyvässä muistissa olivat vielä esimerkiksi 1860-luvun katovuodet surkeine seurauksineen.

Kontiolahden kansanopistossa syntyi niin lujia ystävyysseiteitä, että ne säilyivät vuosia. Paitsi kirjeitä kirjoittamalla yhteyttä pidettiin vieraillemalla opistossa ja siellä järjestetyissä juhlissa. Opiston käyneiden vierailuista opinahjossaan muodostui perinne, ja entisten opistolaisten tapaamisen vuosipäiväksi muodostui vuodesta 1898 lähtien Kalevalan päivä, 28. helmikuuta,²⁹ mutta yhteisiä tapauksia järjestettiin muulloinkin. Onni Puhakkakin osallistui entisten opistolaisten tapaamisiin. Hän on kuvannut yhtä tällaista tapaamista muistiinpanoissaan.³⁰ Joensuussa kokoontui alkukesällä – Puhakka ei ole tavoistaan poiketen merkinnyt muistiin vuotta, mutta oletettavasti tämä tapahtui 1890-luvun loppupuolella – kansanopiston opettajia ja entisiä oppilaita ja he tekivät tervehdyskäyntejä heille merkittävien henkilöiden luona. Illalla kello viiden maissa he menivät tervehtimään laululla pastori Elis Bergrothia (1854–1906), joka oli saapunut Joensuuhun

esitelmämatkalle. Bergroth oli tullut tunnetuksi merimieslähetyksen uranuurtajana, raittiusaatteen kannattajana ja hän oli toiminut myös kansanopiston opettajana.³¹ Bergrothin luota ryhmä siirtyi Linnunlahden huvilaan tervehtimään ”rouva ja herra Järnefeltiä”. Kyseessä olivat säveltäjä Armas Järnefelt ja tämän puoliso laulajatar Maikki Pakarinen. Maikki Pakarinen oli syntynyt Joensuussa kauppias Antti Pakarisen ja Elise o.s. Hirvosen perheeseen. Järnefelteillä oli koti Viipurissa, mutta luonnollisesti he vierailivat mahdollisuuksiensa mukaan Joensuussa, Maikin syntymäkaupungissa.³² Kansanopistolaiset kokoontuivat huvilan pihamaalle, jossa lauloivat verannalla kuunteleville Järnefelteille laulun ”Mun kanteleeni kauniimmin”. Armas Järnefelt kiitti tervehdyksen esittäjiä mainitsemalla muuan muassa, että

– – miten siellä ulkomailla usein johtuu mieleen tämä kaunis synnyinmaa, vaikka moni ehken luulee sen meidän unhottaneen. Waan tuo leipäkysymys se on, joka pakottaa jokaista pitämään huolta itsestänsä. Ja nytkin kun menemme jälleen sinne takaisin, muistuu monta kertaa mieleemme nämät ihanat kotiseudut ja muistuuapa silloin myöskin tämä suloinen hetki.

Tervehdyksen esittäjät lähtivät Järnefeltien luota marssien ja lauloivat samalla laulua ”Jos sydän sulla puhdas on”. Vielä he kävivät tervehtimässä toimittaja Tahvo Könöstä. Tahvo Könönen tuli kotinsa portaille kuuntelemaan kansanopistolaisten laulutervehdystä. Könönen aloitti kiitospuheen laulajille, mutta hän oli niin liikuttunut, että joutui tyytymään vain kiittämään läsnäolijoita koettaen terottaa heidän mieleensä jokaisen velvollisuutta osallistua kansalliseen työhön. Tahvo Könösen liikituksen ymmärtää, sillä hän oli ollut yksi tarmokkaimmin Kontiolahden kansanopiston perustamisen puolesta toimineista henkilöistä. Hän oli opiskellessaan Helsingin yliopistossa ollut aktiivinen kansanopistojen puolestapuhuja Savo-Karjalaisessa osakunnassa jatkaen tätä työtä toimiessaan *Karjalattaren* päätoimittajana. Könönen kuului myös Kontiolahden kansanopiston johtokuntaan.³³

Kulttuuriharrastuksia ja yleishyödyllisiä huveja

Uudet ajatukset alkavat jäsentyä

Kirjoittaminen oli yksi Onni Puhakan tavoista selvittää ajatuksiaan niissä elämänsä vaiheissa, jolloin hänen elämänsuuntansa ei näyttänyt selvältä. Kansanopiston jälkeinen aika oli juuri sellaista aikaa. Toukokuun puolivälissä vuonna 1896 Puhakka kirjoitti päiväkirjaansa muistiinpanoja, joissa hän voimakkain sanoin kuvasi tavoitteitaan ja samalla arvosteli kotikylänsä ja lähiseudun ihmisiä ja näiden yhteistyöhaluttomuutta ja henkisten pyrintöjen ymmärtämättömyyttä.³⁴

– *Ajatukseni, samalla kun ne selviävät tuosta ensimmäisestä huumauksesta, alkavat saada toisen suunnan. Ne pyrkivät näet työskentelemään muiden hyväksi ja kun niille ei ole sopivaa tilaisuutta tällä kylällä niin jos hyvinkin saisivat aikaan toisessa. Tällä kylällä ei näet ole innokkaita yhteistyöhön tarttujia, kaikki nuoretkin näyttävät olevan yhtä kylmiä henkisille pyrinnoille, vanhoista puhumattakaan, jotka haraavat perässä, kuin karhi kannostossa. He tahtoisivat tukehuttaa kaikki riennot, jotka vaan eivät ole heidän mieleisiään ja pyrkivät hajottamaan mitä vähänkin kokoon saisi. – Mutta haratkoot vaan, vastustakoot vaikka kuinka ankarasti; me taistelemme puolestamme sitä lujemmin. Me tahdomme käydä heitä vastaan, vaikka siihen paikkaan kaatuneemme. Me tahdomme huutaa heille: pois tieltä te sivistyksen ja edistyksen vastustajat. Paetkaa kauvas saloille taikka antautukaa meidän riveihimme taistelemaan, muutoin me muserramme teidät. Ja me voitamme heidät, siitä olen ihan varma. Ja vaikka me liikanaudessa innossamme tulemme tekemään tuhmuuksia, rikkomaan niin ei se tee mitään.*

Tämä kirjoitus kuvaa niitä tuntemuksia ja ajatuksia, joita Puhakalla oli tehtävistä joihin hänellä ja samanmielisillä aikalaisilla oli intoa käydä käsiksi. Samalla hän kuvaa niitä vastuksia, joita oli voitettavana. Tämän kirjoituksen voi nähdä eräänlaisena ohjelmajulistuksena, visiona yhteiskunnan muuttamistarpeesta.

Vaikka Onni Puhakan ajatukset olivat saaneet niin paljon uusia aineksia, että hänen ajattelumaailmansa näytti joutuneen aivan sekaisin, koetti hän aktiivisesti jäsenellä ajatuksiaan selkeäksi ja loogiseksi ajatusrakennelmaksi. Tästä ajatustensa työstämisestä hän kertoo kolmisen viikkoa opistosta pääsytään jälkeen tekemisissään muistiinpanoissa. Niissä viitataan myös hänelle ominaiseen ajatusten selkiyttämistapaan, yksinäisyyteen vetäytymiseen. Hänellä oli tapana retkeillä luonnossa ja vaellella jopa päiväkausia lähiseuduilla sekä tehdä useita päiviä kestäneitä metsästysretkiä. On varsin todennäköistä, että hän oli vetäytynyt samalla tavalla yksinäisyyteen aika ajoin myös aikaisempina vuosinaan.

Tänä iltana kävin laulu harjoituksissa k: koululla. – Ajatuksiani jatkan niin kuin ennenkin, koetan solmia niitä jonkinlaiseen yhteyteen keskenään, jotta niistä saisi edes vähänkään selvää, vaan eipä ne tahtos. – Niihen jääpi hyvin paljon aukkopaikkoja, joita tulisi koetella täyttää. Ehkäpä ne aikaa myöten täyttyvätkin, kunhan tässä pääsisin oikein jaloilleni seisomaan. Haluaisin vaan päästä johonkin yksinäisyyteen pois tästä jokapäiväisestä elämän hyörinästä, että saisin niitä oikein mielin määrin selvitellä. Se on näet semmoista, että muiden kanssa tekemisissä ollen, ei juuri jouda omaa itseänsä tutkimaan ja syventymään itsilöönsä perinpohjaisemmin.³⁵

Heti kansanopiston jälkeiseltä ajalta on Puhakan muistiinpanoissa nähtävissä jo sellaisia yksilön kehittämiseen suuntautuvia ajatuksia, joita hän painotti varttu-

neemmalla iällään. Hän osallistuu yleisötilaisuuksien järjestämiseen, vaikka päiväkirjassaan pohtii, tuottavatko nämä tilaisuudet yleisölle enemmän pahennusta kuin antavat aineksia henkisellemme kasvuun. Hänellä on tavoitteena saada ihmiset ajattelemaan, että aikaa voisi kuluttaa hyödyllisemminkin kuin joutilaisuudessa ”pitkin penkkiä loikomalla ja kylän teitä mittelemällä”.³⁶ Hänen havaintojensa mukaan ihmiset ovat niin kiinni jokapäiväisissä töissään, että eivät jouda huolehtimaan henkiseen kasvuunsa liittyvistä asioista.

Puhakka arvioi millaiset harrastukset ja vapaa-ajan viettotavat ovat hyödyllisiä ja yksilön kehitystä tukevia. Esimerkiksi nuorison tanssiharrastuksiin hän suhtautuu kielteisesti. Hän kertoo Taipaleen kylässä järjestettävän tanssiaisia, mutta ei itse halua osallistua niihin. Hän suree sitä, että tanssi houkuttelee mukaansa sellaisiakin nuoria, jotka ovat jo hiukan päässeet alkuun Puhakan mielestä kehittävämmissä harrastuksista. Hänen mielestään tanssi uuvuttaa ruumiinvoimia niin, että ”mitenkä tuollainen henkilö, joka yökauden kiduttaa ruumistansa semmoisessa leikissä, voi ajatellakaan parempaa. Kun on ruumiin voimat uuvuksissa, ei sielukaan voi valppaana pysyä. ”Terve sielu on ainoastaan terveessä ruumiissa’ sopii hyvin tähänkin.”³⁷

Omaa vapaa-aikaansa Puhakka halusi käyttää sellaisiin harrastuksiin, jotka ovat kehittäviä. Hänen kotitalossaan kävi vieraita ja myös hänen kotiväkensä vieraili tuttavien luona. Puhakka ei mielellään lähtenyt sellaisiin kyläpaikkoihin, missä arveli ajan kuluvan hukkaan ja ainoan ravinnon olevan ruumiin ravintoa, toisin sanoen kestitystä. Hän jäi mieluummin kotiin hankkimaan tietoa kirjoista lukemalla kuin lähti kuluttamaan aikaansa kylässä ”tyhjää löpöttelemällä” vaikka vierailupaikkana olisi ollut sukulaistalo.³⁸

Sivistystilaisuuksien järjestäminen valmentaa yhteistyöhön

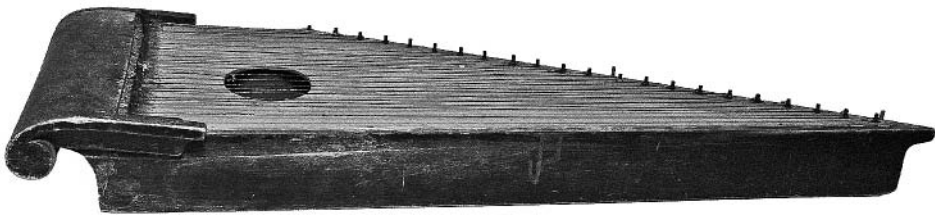
Onni Puhakan itsensä kehittämishalujen toteutuskanavaksi muodostuivat Taipaleen kylällä viriämässä olevat kulttuuriharrastukset. Taipaleella oli lainakirjasto ja sen yhteydessä lukutupa. Molemmat oli sijoitettu kansakoulun tiloihin. Lukutupa oli paikka, jonne kokoontui lähiseudun väkeä. Sinne kokoontui ennen kaikkea selkeästä nuorisosta, joka oli kiinnostunut aikakauden uusista ilmiöistä ja harrastuksista. Keskeisenä henkilönä lukutuvassa ja kirjastossa toimi kansakoulun opettaja **Kaarle Kivinen**, joka oli tuonut virkeyttä Taipaleen ja lähiseutujen sivistyselämään.³⁹

Kivistä pidettiin hyvänä ja tunnollisena opettajana. Hän ei kuitenkaan tyytynyt toimimaan vain opettajan tehtävissä, vaan oli mukana edistämässä mitä moninai- simpia paikkakuntansa henkisiä ja aineellisia kehityshankkeita. Hän oli monessa hankkeessa joko aloitteentekijänä tai toimimassa muiden mukana. Kivisellä oli suuri merkitys esimerkiksi Taipaleen isäntäyhdistyksen perustamisessa.⁴⁰ Hänestä Onni Puhakka sai hyvän yhteistyötoverin. He tekivät yhteistyötä muun muassa Taipaleen osuuskassan perustamis- ja kehittämisvaiheissa.

Aikakauden uusia virtauksia seuraavalla Kivisellä oli monenlaisia harrastuksia. Hän sai houkuteltua näihin harrastuksiin mukaan myös lähiseudun nuorisoa. Kivinen kokosi muun muassa laulukuoron harjoittaen sitä moniääniseen lauluun ja säesti tarvittaessa laulajia harmoonilla. Lauluharrastus olikin Taipaleella ja lähiseudulla nuorison suuressa suosiossa. Kivinen osallistui myös yleisötilaisuuksien järjestämiseen ja näihin tarvittavan ohjelmiston harjoitteluun. Hän osasi opastaa myös soitonharrastajia. Onni Puhakka mainitsee päiväkirjassaan saaneensa Kiviseltä apua esimerkiksi kanteleensa virityksessä.⁴¹

Onni Puhakka kävi usein Taipaleen lukutuvalla lukemassa kirjoja tai lehtiä ja myös lainaamassa kirjoja kotiinsa. Lukutuvalla hän tapasi tuttaviaan ja myös opettaja Kivistä. Näiden kanssa keskustellessaan hän pysyi tietoisena niistä riennoista ja harrastuksista, joita paikkakunnalla oli meneillään. Yhdessä suunniteltiin myös uusia hankkeita. Puhakka otti ahkerasti osaa näihin harrastuksiin ja nämä uudet aktiviteetit saivat hänet siirtämään ajatuksiaan välillä pois opistoaikaisen ajatusmaailman myllerryksestä. Hänen päiväkirjamerkinnöistään ilmenee, että hänellä ja muutamilla hänen ystävillään riitti jokapäiväisten työtehtävien lisäksi tarmoa ja aikaa osallistua ihmeteltävän monenlaiseen kulttuuri- ja sivistystoimintaan.

Taipaleella valmisteltiin vuoden 1896 helluntaina pidettäviä iltamia kylän kirjaston uusien hankintojen rahoittamiseksi. Onni Puhakka oli eräänä päivänä seuraamassa laulukuoron harjoituksia iltaman ohjelmaa varten. Hän oli harrastanut aktiivisesti kuorolaulua kansanopistossa ja olisi halunnut liittyä iltamaesityksiä harjoittelevaan kuoroon. Hän kertoo kärsineensä tuona aikana kovasti ujoudesta, ”kimerasta”, jota sanaa hän ujoudesta käyttää. Vasta muutaman päivän kuluttua, käytyään mielessään kamppailua ujouttaan vastaan, hän rohkaistui ja liittyi kuoroon. Toisten kanssa harjoitellessaan hän tunsu pääsevänsä voitolle esiintymistä häittäavasta vaivastaan. Hän oli hankkinut myös kanteleen ja opetellut soittamaan sillä. Puhakka oli saanut kanteleen soitossakin niin paljon harjaannusta, että hän pystyi säestämään sillä lauluesitystä, kun yhdeksi ohjelmanumeroksi harjoiteltiin

Onni Puhakan kantele. *Valokuva Martti Puhakka. OPpk.*

kalevalaista laulua. Opettaja Kivinen johti laulukuoron harjoituksia ja säesti laulajia harmoonilla. Iltamaohjelmaa harjoitteleva joukko kokoontui useita kertoja viikossa Taipaleella harjoittelemaan ohjelmanumeroita.⁴²

Iltamat pidettiin maanantaina 25. toukokuuta, joka oli toinen helluntaipäivä. Sää oli hyvin kaunis, mutta järjestäjien pettymykseksi yleisöä oli vähemmän kuin oli toivottu. Odotettua vähälukuisempi yleisö saikin sitten nauttia runsaasta ohjelmasta: laulusta, puheista, onginnasta, huutokaupasta, kalevalaisesta laulusta ja näytelmästä. Esitetty näytelmä oli Robert Kiljanderin ”Pahassa pulassa”.⁴³ Yleisö piti siitä niin paljon, että se jouduttiin esittämään kahteen kertaan. Lisänautintoa tähän näytelmään toivat sen lopussa palamaan sytytetyt bengalitulet. Yleisö sai nauttia myös teetä, jota oli tarjolla erityisessä ”bufetissa”. Harjoittelun ohjelman jälkeen tanssittiin harmonikan sävelten tahtiin sileällä nurmikolla viileässä yöilmassa aina puoleen yöhön asti. Yleisö oli näkemäänsä ja kokemaansa tyytyväisiä. Jotkut sanoivat ohjelmaa olleen jopa liikaa, kun ajatteli miten vähän iltamiin osallistuminen maksoi.⁴⁴

Järjestäjät kokoontuivat seuraavana iltana tekemään yhteenvetoa järjestämästään tilaisuudesta. He laskivat saaneensa iltamista puhdasta tuloa 105,25 markkaa. Koko summa päätettiin käyttää uusien kirjojen hankintaan jo vanhentuneeksi katsotun kokoelman jatkoksi. Järjestäjät olivat tyytyväisiä iltamien onnistumiseen ja kirjaston hyväksi saatuun rahalliseen tuottoon. He päättivät yhteisen ponnistuksensa menemällä Viinijärven halki kulkevalle harjulle, jossa lauloivat yhdessä sydämen kyllyydestä. Laulutuokion lopuksi seurue kajautti vielä kolminkertaisen eläköönhuudon Nikolai II:n kunniaksi, joka samana päivänä oli kruunattu Moskovassa hallitsijaksi, Venäjän keisariksi ja Suomen suuriruhtinaaksi. Puhakka päättää tämän kuvauksensa tulkitsemalla järjestäjien yhteisiä tuntemuksia: ”Iloisina erottiin sydän nuortuneena paljon”.⁴⁵

Muistiinpanoissaan Onni Puhakka kertoo usein luonnonkauneuden ja maisemien ihailustaan. Kansallisromanttinen maiseman ihailu oli osa kansallisen identiteetin syntyvaiheita 1800-luvun loppupuolella. Onni Puhakan kotiseudulle antavat maisemallista omaleimaisuutta Salpausselän harjumuodostelmat. Siellä on korkeita paikkoja, jotka sopivat maisemien ihailuun. Kodin lähellä korkein paikka oli Kamppurinvaara. Se sijaitsi paljon käytetyn Käsämän kylästä Hirvolanvaaran kylän kautta Taipaleelle johtavan tien varrella. Onni Puhakka kertoo päiväkirjassaan raivanneensa sieltä puustoa näköalan parantamiseksi. Hän kuljetti sinne myös penkin, jolla istuskellen voi nauttia luonnonkauneudesta.⁴⁶ Kamppurinvaara ei nykyisin ole enää kylän korkein paikka, sillä siitä on otettu 1960-luvulta alkaen suuret määrät hiekkaa rakennustarpeisiin ja lähiseudun maanteiden rakentamiseen.

Helluntain juhlista kolmisen viikon kuluttua Onni Puhakka matkusti sisarensa Annan kanssa Sortavalan laulujuhille tapaamaan kansanopistotovereitaan, joita tiesi olevan tulossa sinne. Sortavalasta kotiin palattuaan hän ei juuri malttanut

Onni Puhakka järjesti juhannusjuhlia vielä ainakin 1930-luvulla kotitalonsa lähellä sijaitsevalla Sorsalanniemellä. Talon työväkeä, naapureita ja Puhakan veljesten lapsia 1930-luvun puolivälissä otetussa kuvassa. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

levätä vaan alkoi suunnitella jo seuraavien juhlien, juhannusjuhlien järjestämistä.⁴⁷ Juhannusjuhlat järjestettiin Viinijärven Nivan saarella. Onni Puhakka valmisteli juhlapaikkaa kahden toverinsa kanssa juhannusaaton iltapäivän alussa. He rakensivat saareen lehtimajan ja istuimia. Lisäksi he raivasivat sopivan alueen tanssikentäksi. Illalla joukko kokoontui juhlapaikalle uudelleen tuoden mukanaan ”vehniäsiä ja teekompeita”. Juhlat alkoivat yhteislauluilla, tanssien ja välillä ”teetä ryypäten”.

Juhannuspäivänä varhain aamulla, neljän aikaan, saareen saapui runsaasti lisäväkeä. Saaren rantaan tuli laiva, jonka mukana saapui taipalelaisen maakauppias Mamantoffin herrasväkeä sekä runsaasti ”rahvasta”, kuten Puhakka päiväkirjassaan kutsuu muuta väkeä. Juhlat jatkuivat teen juonnin, laulun ja tanssin merkeissä. Juhannuspäivänä kello viidentoista maissa sytytettiin kokko, jonka ympärillä laulettiin ja tanssittiin. Juhlia kesti aina juhannuspäivän jälkeisen päivän aamuyölle, eli toista vuorokautta yhteen menoon. Ei ollutkaan ihme, että Puhakka kirjoittaa päiväkirjassaan, että ”kotiin päästyä maistui uni hyvältä”.⁴⁸

Myös Liperin kirkonkylässä järjestettiin juhlia, joihin osallistumisestaan Puhakka kertoo päiväkirjassaan. Esimerkiksi sunnuntaina elokuun 16. päivänä 1896 järjestettiin Siikasalmen maatalousoppilaitoksessa arpajaiset suunnitteilla olleen

uuden kirjastotilan tukemiseksi.⁴⁹ Juhlissa kanttori Herckman kertoi juhlan tarkoituksesta, varojen keräämisestä uuden tilan saamiseksi kirkonkylän kansankirjastolle. Herckmanin mukaan Liperiin tarvittiin sopiva tila paitsi kirjastoksi myös erilaisten kokousten pitopaikaksi, esimerkiksi kuntakokouksia varten. Herckmanin esityksen jälkeen seurasi monipuolista ohjelmaa, muun muassa useita erityyppisiä lauluesityksiä, näytelmä valon katoamisesta ”Pohjolaan”, ylioppilas Sormusen esitelmä nuorisoseuroista, huutokauppa, arpojen myyntiä ja ilotulitus. Juhla päättyi yleiseen tanssiin, jota Puhakan mukaan lienee kestänyt läpi yön.⁵⁰

Taipaleen laulukuoron jäsenet järjestivät uudet iltamat marraskuun alussa vuonna 1896. Nämä iltamat onnistuivat tavoittamaan yleisöä paremmin kuin toukuussa järjestetty vastaava tilaisuus; Puhakan muistiinpanojen mukaan ”rahvasta” oli noin 150. Järjestäjien mielestä ohjelmasuoritukset onnistuivat hyvin, vaikka niitä ei harjoiteltu niin paljoa kuin edellisellä kerralla. Tällä kertaa ohjelmassa oli ainakin laulua ja useita kuvaelmia. Iltamat tuottivat 130, 13 markkaa. Tästä summasta Taipaleen kirjastolle annettiin 25 markkaa, loput menivät Taipaleen isäntäyhdistyksen toiminnan hyväksi.⁵¹

Onni Puhakka kertoo kansanopiston jälkeen aloittamassaan päiväkirjassa, että Taipaleen kylään perustettiin isäntäyhdistys. Tämän yhdistyksen alkuunpanijana näyttää olleen opettaja Kaarle Kivinen. Yhdistyksen toiminnan esimieheksi kaaavailtiin Onni Puhakkaa, mutta hän ei halunnut ryhtyä siihen toimeen. Isäntäyhdistyksen jäsenet näyttävät olleen ainakin osittain samoja henkilöitä, jotka osallistuivat Kivisen johdolla toimivan laulukuoron toimintaan. Yhdistyksen toimintaa nimitäin suunniteltiin lauluharjoitusten yhteydessä.⁵²

Yhdistyksen toiminnan alku oli kangertelevaa. Kuukausikokouksiin ei saatu kovin paljoa osallistujia, ja muutaman kerran jätti yhdistyksen puheenjohtajakin saapumatta paikalle. Taipaleen isäntäyhdistyksen toiminta ei näytä saaneen kovin suurta aktiivisuutta eikä siitä muodostunut kovin merkittävää yhteistoimintakantavaa. Sillä oli kuitenkin jonkin verran yhteistyötä Taipaleen osuusmeijerin kanssa, sillä osuuskunnalle palkattiin yhteistyössä karjakko, joka kiersi meijerin osakkaiden tiloilla neuvontatyössä. Yksi isäntäyhdistyksen toimintamuodoista olivat sen järjestämät keskustelu- ja valistustilaisuudet. Esitelmiä pidettiin esimerkiksi säästämisestä, karjanhoidosta ja kuokkavieraista.⁵³

Edellä kuvatun kaltaisten, kaikille halukkaille suunnattujen yhteisöä sivistävien ja yleishyödyllisiksi tarkoitettujen kulttuuripitoisten yleisötilaisuuksien esikuvina olivat kaupunkien säätyläistön järjestämät tilaisuudet. Näiden tavoitteena oli ollut kerätä ohjelmallisilla yleisötilaisuuksilla varoja yleishyödyllisten toimintojen rahoittamiseen. Tällaisia kohteita olivat esimerkiksi patsashankkeet, kirkollinen pakana-lähetystyö, Suomen sodan veteraanien avustaminen ja Kansanvalistusseuran avustaminen. Vastaavanlaisia tilaisuuksia alettiin 1850-luvun lopulta alkaen järjestää myös maaseudulla. Järjestämiseen alkoivat enenevässä määrin osallistua vauraan

talonpoikaiston edustajat sekä maaseudulla toimivat lukkarit, kansakouluopettajat ja maakauppiat. Maaseudulla järjestettävien juhlien keräystavoitteiden kohteiksi alettiin valita paikallisia toiminta-aloja. Varoja voitiin kerätä esimerkiksi koulujen ja kyläkirjastojen toiminnan tukemiseksi. Samoihin aikoihin alkoi seuratoiminnan järjestäytyminen työ- ja harrastustoiminnan edistämiseksi.⁵⁴

Kun edellä mainitunlaisia yleishyödyllisiä toimintamuotoja alettiin järjestää maaseudulla, tutustuttivat ne samalla maaseudun väestöä säätyläistapakulttuuriin ja säätyläisarvomaailmaan. Kaupunkien säätyläistö näki maaseudun väestön valistuksen kohteena, ja heidän järjestämiensä juhlien luonne oli paternalistista, holhoavaa. Kun vaurastuva talonpoikaisto otti enenevässä määrin aktiivisen roolin maaseudun sivistys- ja järjestöelämän organisoinnissa, alkoi se saada fennomaanisia piirteitä. Yleishyödylliset tilaisuudet toimivat osaltaan säätyrajojen madaltajina: juhlan pääsylipun lunastamalla voi yhteiskunnalliseen asemaan katsomatta kokea olevansa samanarvoinen kaikkien juhlaan osallistuvien kanssa.⁵⁵

Yleishyödyllisten tilaisuuksien järjestäminen kehitti siihen osallistuvien yhteistyö- ja organisointitaitoja. Juhlien järjestäjät joutuivat opettelemaan monia sellaisia tehtäviä ja taitoja, jotka eivät kuuluneet tavallisiin arkipäivän askareisiin, esimerkiksi varaamaan sopivan juhlapaikan ja varustamaan sen tilaisuuteen sopivaksi, suunnittelemaan ohjelmaa, usein itse myös osallistumaan ohjelman esittämiseen, hakemaan lupaa tilaisuuden järjestämiseen ja levittämään tietoa tilaisuudesta vaikkapa lehdissä ilmoituksia julkaisemalla. Näillä taidoilla oli käyttöä, kun monenlaista yhdistys- ja yhteistoimintaa alkoi syntyä 1800-luvun loppua kohti tultaessa. Nämä yleisötilaisuudet olivat merkittäviä myös siinä mielessä, että ne juurruttivat maaseudun väestöön kansallistunteen elementtejä. Tilaisuuksiin osallistujat saivat tutustua ohjelmaa seuraamalla suomenkieliseen teatteri- ja musiikkiharrastukseen. Juhlat vakiinnuttivat myös tehokkaasti kansallista symboliikkaa Vänerin Stoolin tarinoista Maamme-lauluun.⁵⁶

Henkilöstöverkosto laajenee

Kansanopistoaika Onni Puhakan elämän suuntaajana

Kansanopistoihin asetettiin 1890-luvun yhteiskunnallisesti vaikeassa tilanteessa suuria odotuksia. Opistossa opiskelleet kokivat saaneensa valmiuksia, joista he uskoivat olevan hyötyä jopa oman kansakunnan rakentamiselle. Kansanopistoajan voi katsoa olleen Onni Puhakan elämässä se ajanjakso, joka loi pohjaa ennen kaikkea hänen kotitalan ulkopuolelle suuntautuneille tehtävilleen. Puhakka koki oman elämänsä olevan esimerkki siitä, että tiedon kasvamisen myötä pystyy suuntau-

tumaan kohti parempaa elämäntapaa. Tämä näkyi selkeästi hänen toiminnassaan 1900-luvun alkupuolella, jolloin hän käytti elämässään paljon aikaa ja energiaa yhteiskuntaan ja lähipiiriinsä suuntaamaansa monenlaiseen valistustyöhön. Monien harrastustensa parissa ja opistossa muodostuneen tuttavuuspiirinsä kanssa hän sai harjoitusta ja valmennusta niihin tehtäviin, joissa hän myöhemmin tuli toimimaan.

Kenties kuitenkin merkittävimmin kansanopistovaihe vaikutti Onni Puhakan elämänvaiheisiin sen vuoksi, että hän tuona aikana sai ensimmäiset vaikutteet osuustoiminnalliseen työhönsä. Hän itse kertoo tutustuneensa osuustoiminta-aatteeseen opiskellessaan kansanopistossa. ”Se tarttui minuun kuin terva kuivaan puuhun”, on Puhakka maininnut eräässä haastattelussaan.⁵⁷ Opiston ensimmäiseksi johtajaksi valittu J. H. Hakulinen oli jo tuolloin, ennen osuustoiminnan järjestäytymistä Suomessa, tutustunut tähän uuteen aatteeseen Skandinaviaan suuntautuneilla stipendiaattimatkoillaan ja toi sitä esille opetuksessaankin. Puhakka kertoo innostuneensa osuustoiminnan mahdollisuuksista nimenomaan Hakulisen opetuksen vuoksi.

Hakulinen oli saanut ensimmäiset kosketukset osuustoimintaan ollessaan ennen opiston aloittamista tutustumassa kansanopistotyöhön muun muassa Tanskassa, kansanopistoliikkeen mallimaassa.⁵⁸ Osuustoimintatyö oli alkanut Tanskassa jo ennen kuin se saapui Suomeen. Erityisesti osuusmeijereiden toiminta oli Tanskassa niin menestyksellistä 1890-luvulla, että se herätti kansainvälistä huomiota.⁵⁹ Ensimmäinen tanskalainen osuusmeijeri oli perustettu vuonna 1882, ja vuonna 1888 perustettu Tanskan Maanviljelijäin voinvientiyhdistys harjoitti menestyksellistä voinvientiä.

Toinen Onni Puhakan elämäntehtävien suuntautumisen kannalta merkittävä vaikutus kansanopistossa vietetyllä ajalla oli siinä mielessä, että tuolloin hän tutustui muutamii henkilöihin, joiden kanssa tuli tekemään paljon yhteistyötä seuraavina vuosina. Näistä kenties merkittävin tutuksi tullut henkilö oli **Uuno Brander** (1870–1934). Kontiolahden kansanopisto sijaitsi vilkasliikenteisen maantien varrella. Varsinkin opiston ensimmäisen lukuvuoden aikana poikkesi runsaasti vieraita tutustumassa sen toimintaan. Siellä kävi myös kokonaisia retkikuntia Joensuusta ja kauempaakin. Yksi näistä vieraista oli agronomi Uuno Brander, josta oli tuleva Onni Puhakan merkittävä työ- ja aatetoveri.⁶⁰ Branderilla tuli olemaan merkittävä vaikutus siihen, miten Onni Puhakan elämäntyö kehittyi.

Brander oli käynyt ensimmäisen kerran tutustumassa kansanopistoon retkikunnan kanssa, mutta hänestä tuli joksikin aikaa myös sijaisopettaja opistoon ensimmäisen vuosikurssin aikana. Ensimmäisellä vuosikurssilla oli viisi opettajaa. Yksi näistä, tehtävänsä suurella innolla antautunut ylioppilas K. Henriksson sairastui niin vakavasti, että joutui luopumaan opetustehtävistään kokonaan oltuaan työssä vasta muutaman kuukauden. Agronomi Brander palkattiin hänen sijaisekseen joksikin aikaa. Brander kävi opistossa myöhemminkin pitämässä luentoja. Hän seurasi opiston työtä läheisesti muutenkin, sillä hän toimi muutamia vuosia opiston

johtokunnassa.⁶¹ Onni Puhakka kertoo muistiinpanoissaan tavanneensa agronomi Branderin ensimmäisen kerran juuri kansanopistoaikanaan.⁶² Tuskinpa kumpikaan vielä silloin arvasi, että heidän tiensä tulivat kohtaamaan vielä lukuisia kertoja.

Pohjois-Karjalan maanviljelysseuran retkellä

Yksi varhaisimmista tiedossa olevista tapahtumista, joita voi pitää merkittävänä tekijöinä Onni Puhakan henkilösuhteiden verkoston muodostumisessa ja vahvistumisessa, oli Pohjois-Karjalan maanviljelysseuran järjestämä ensimmäinen opintoretki vuonna 1898. Tämä matka oli tärkeä paitsi uusien näkökulmien avaajana myös lähtökohtana pitkäaikaisille tuttavuus- ja yhteistoimintasuhteille ja henkilöstöverkoston syntyemiselle. Monet tällä matkalla mukana olleet henkilöt olivat myöhemmin paljon tekemisissä keskenään eri tehtävissä toimiessaan. Tämän yli kaksiviikkoisen retken johtajana oli kiteeläläisellä Koivikon tilalla varttunut, myöhemmin valtakunnallisesti merkittävissä tehtävissä toiminut Uno Brander. Brander toimi Pohjois-Karjalan maanviljelysseuran sihteerinä, ja hän oli saanut tätä retkeä varten senaatilta 600 markan avustuksen. Retkelle oli valittu osanottajiksi joukko Pohjois-Karjalan eturivin viljelijöiksi tunnettuja henkilöitä, myös Onni Puhakka. Mukana oli myös Uno Branderin veli Akseli.⁶³

Matka alkoi Joensuun rautatieasemalta, josta matkattiin junalla eteläisen Suomen kautta Pohjanmaalle Seinäjoelle ja Isonkyrön Orismalaan, sieltä matka jatkui Helsingin kautta takaisin itäiseen Suomeen. Matkalla tutustuttiin useisiin suurviljelystä uudenaikaisin menetelmin harjoitaviin kartanoihin ja maataloihin. Aikaa oli varattu myös virkistytymiseen, jolloin käytiin tutustumassa retken varrella oleviin matkailunähtävyyksiin, muun muassa Hattulan vanhaan kirkkoon ja Pyynikin näkötorniin. Lapualla matkalaisilla oli tilaisuus tutustua maatalousnäyttelyyn.⁶⁴

Matkan ohjelma oli suunniteltu sellaiseksi, että matkalaiset voivat henkilökohtaisesti todeta, millaista kehittynyt maatalouden harjoittaminen parhaimmillaan voi olla. Uudenaikaista maataloutta harjoittavilla tiloilla retkeläiset näkivät käytännössä koneita ja laitteita ja saattoivat todeta niiden käyttökelpoisuuden tositoimissa. Retken järjestäjillä olikin arvattavasti perimmäisenä tarkoituksena innostaa retkeläisiä miettimään uusia mahdollisuuksia, joilla he omilla kotitiloillaan voisivat parantaa ja tehostaa maatalouden harjoittamista. Tutustumiskohteena oli tosin esimerkiksi kartanoita, joilla oli niin suuren luokan tuotantoa, ettei sellaista retkeläisten kotiseudulla voinut juurikaan toteuttaa. Esimerkiksi Tampereella sijaitsevassa Idmanin suvun omistamassa Hatanpään kartanossa oli peltoa 600 hehtaaria, yli 200 lehmää, ja hevosiakin oli kuutisenkymmentä.⁶⁵ Joka tapauksessa retkeläisille jäi varmaankin pitkäksi aikaa ajateltavaa ja pohdittavaa.

Orisbergin kartanon maatalousrakennuksia ja viljelyksiä. Kuva kirjasta *Orismala Isossakyrössä* (1905).

Retkeläiset kokivat saaneensa hyvän vastaanoton lähes kaikissa paikoissa, ainoastaan Lapualla he kokivat jääneensä vähemmälle vieraanvaraisuuden suhteen kuin muilla paikkakunnilla. Matkalaisten mieliin jäi erityisen vieraanvaraisena kohteena Kingelinien omistama Lastusten kartano Lempäälässä. Siellä talon isäntäväki ja työväki olivat nähneet paljon vaivaa vieraiden vastaanottamisen vuoksi. Tietäen retkeläisten olevan opintomatalla oli isäntäväki järjestänyt muun muassa työnäytöksiä heitä varten. Retkeläiset saivat tilaisuuden tutustua paremmin myös sikäläisiin elämäntapoihin, sillä he viettivät siellä yön majoittuen eri paikkoihin, osa kartanoon, osa läheiseen isoon talonpoikaistaloon ja osa muutamaaan torppaan.⁶⁶

Matkan yhtenä odotetuimmista kohteista oli Orisbergin kartano Isossakyrössä. Tämä kohde ei pettänytään odotuksia. Vaikka matkalaisilla oli jo takanaan runsas viikko moneen kohteeseen tutustumista ja pitkä junamatka, ei heillä retken johtajan mukaan ollut tietoaakaan matkaväsymyksestä kartanoon tutustuessaan. Tilan omistaja oli maanviljelysneuvos **Adolf Edvard Björkenheim** (1856–1934). Pait-si että johti suurta maatilaansa, Björkenheim toimi aktiivisesti monilla muillakin aloilla. Hän oli muun muassa Vaasan läänin maanviljelysseuran puheenjohtaja ja valtiopäiväedustaja 1885–1904. Vaikka Björkenheim olikin ruotsinkielistä aatelisukua, hän oli tunnettu suomenmielisyydestään puolustaen näitä näkökantojaan valtiopäivilläkin.⁶⁷

Björkenheim otti itäsuomalaiset retkeilijät vieraanvaraisesti vastaan opastaen heitä kiertokäynnillä kartanon tiluksilla. Innostavana puhujana tunnetun Björkenheimin⁶⁸ asiapitoinen tilan esittely teki suuren vaikutuksen retkeläisiin. Mikäpä hänen oli tilaansa esitellessä, kun siellä oli kaikin tavoin esimerkillisesti ja uudenaikaisesti hoidetut tilukset ja hyvin hoidettu, jalostuksella kehitetty lypsykarja. Tilalla oli uudenaikaiset karjarakennukset ja vieläpä ajan parhaan tietämyksen mukaan toimiva meijeri. Kartanon maatalouden uudenaikaisten oppien mukaisesta, korkeatasoisesta hoidosta todistivat siellä toimintansa vuonna 1882 aloittanut kaksivuotinen karjakko- ja meijerikoulu sekä vuonna 1885 aloittanut maanviljelyskoulu.

Kartanon komea, 1800-luvun alussa kivistä tehty monikerroksinen päärakennus ja muut rakennukset sekä kartanon alueella sijaitseva C. L. Engelin piirustusten mukaan vuonna 1830 valmistunut kirkko ja vuonna 1831 valmistunut kellotapuli sekä hyvin hoidetut puistot toivat oman vaikuttavan lisänsä retkeläisten vierailukokemukseen.⁶⁹

Retkeläiset eivät varmaankaan olisi voineet toivoa saavansa Björkenheimia ammattitaitoisempaa opasta retkikohteessaan. Björkenheim oli lähtenyt 18-vuotiaana nuorukaisena, vuonna 1874, Södermanlandiin Julitan kartanoon harjoittelijaksi. Syksyllä 1875 hän oli aloittanut opiskelun Ultunan maanviljelysopistossa valmistuen agronomiksi vuonna 1877. Kesällä 1876 hän oli tehnyt opintomatkan Englantiin, Skotlantiin, Saksaan ja Tanskaan. Tällä opintomatallaan hän oli saanut tutustua sen ajan maatalouden edelläkävijämaihin. Agronomiksi valmistuttuaan hän oli palannut kotitalalleen Orisbergiin.⁷⁰

Retkeläiset seurasivat innokkaasti kartanon työtä ja saivat sitä esittelevältä isännältä asiantuntevia vastauksia kysymyksiinsä. Björkenheim oli tottunut retkikuntien opastaja, sillä hänen mallitilaksi valitun kartanonsa maatalouteen kävi vuosittain tutustumassa kymmenittäin retkikuntia. Pohjoiskarjalaisten vieraiden joukossa yksi innokkaimmista kuulijoista oli kuokkavieras, joka oli tuppautunut mukaan matkan varrelta. Kun retkeläiset olivat olleet Haapamäen asemalla aamiaisella, oli erästä heistä alkanut jututtaa lyhytvartinen talonpoika. Kun tämä oli saanut tietää retkeläisten olevan menossa Orisbergin kartanoon, oli hän tiedustellut mahdollisuutta päästä itsekin sinne retkeläisten mukana. Kysyjä oli saanut vastaukseksi ”Kysykee tuolta Ranterilta, hän vastovaa tästä matkasta”. ”Ranteri”, Uuno Brander, oli luvannut ottaa tämän tulijan mukaan. Varmaankin tämä tapahtuma tuli matkalaisille mieleen monesti tulevina vuosina, kun tämä kuokkavieras teki maamme valtiollisessa elämässä merkittävän uran, joka huipentui hänen valintaansa tasavallan presidentiksi. Hän oli nimittäin Kyösti Kallio.⁷¹

Kyösti Kallio oli retkelle osallistuessaan 25-vuotias ja hänestä oli kolme vuotta aikaisemmin tullut ”talonpoika”, kun hän oli saanut omistukseensa osan Heikkilä-Mehtälän suurtilasta Nivalassa. Hänellä oli suuri innostus maanviljelijän tehtäviin, mutta ei siihen liittyvää ammatillista koulutusta. Hän sai kokemusta käytännön töiden kautta ja hankki lisäoppia tutustumalla hyviksi tiedettyjen maatilojen ja kartanoiden tehtävien hoitoon. Tämä selittää hänen innokkuutensa päästä pohjoiskarjalaisen retkikunnan mukana tutustumaan Orisbergin kartanoon.⁷²

Tämän retken seurausta oli, että Kyösti Kallion ja Uuno Branderin välille syntyi tuttavuus, joka johti monenlaiseen yhteistyöhön, kun Brander joutui mukaan valtiolliseen elämään ja hoitamaan maataloudellisia asioita valtakunnan tasolla.⁷³ Myös Onni Puhakan tuttavuus Kallion kanssa alkoi tällä matkalla. Myöhemmin he tekivät yhteistyötäkin, sillä Kyösti Kallio oli mukana useiden osuustoiminnallisten keskusjärjestöjen hallintoelimissä, muun muassa Valion hallintoneuvostossa.⁷⁴

Pohjois-Karjalan maanviljelysseura järjesti ensimmäisen opintoretkensä 25.6-11.7.1898 agronomi Uno Branderin johdolla. Retken osanottajien kuvista tehtiin muistotaulu. *OPpk.*

Tämän yli kaksi viikkoa kestäneen opintoretken, varsinkin pitkien junamatkojen aikana oli aikaa vaihtaa mielipiteitä nähdystä ja koetusta. Sinä aikana retkeläiset tustustuivat toisiinsa ja vaihtoivat ajatuksiaan. Retkellä syntyi uusia tuttavuussuhteita ja entiset vahvistuivat. Retkeläiset kokivat tämän yhdessäolon niin merkittäväksi, että he antoivat ikuistaa sen teettämällä kuvataulun retkeläisistä ja muutamista retkikohteista. Tämä taulu oli Onni Puhakankin kodin seinällä muistona tästä nuoruusvuosina tehdystä matkasta.

Maatalouden opiskelua Orisbergissä

Uuno Branderin johdolla tehty opintoretki ja ennen kaikkea tutustuminen Orisbergin kartanoon teki niin suuren vaikutuksen Onni Puhakkaan, että hän heti kotiinsa palattuaan kirjoitti kirjeen Edvard Björkenheimille tiedustellen tältä tarkemmin kartanossa toimivan maanviljelyskoulun opiskeluun liittyviä yksityiskohtia ja mahdollisuuksiaan päästä sinne opiskelijaksi. Björkenheim vastasi elokuun alussa antaen tietoja opiskelun rakenteesta ja kurseista. Samalla hän ilmaisi, että Puhakka olisi tervetullut oppilaaksi, jos niin halusi.⁷⁵ Puhakka ei käyttänytkaan paljoa aikaa asian miettimiseen, sillä Björkenheimilta tuli jo 20. elokuuta kirje, jossa hän vastasi saamaansa Puhakan kirjeeseen ilmoittaen tämän tulleen valituksi oppilaaksi ”täkäläiseen Maanmieskouluun”.⁷⁶

Kun edellä mainitulla opintoretkellä mukana ollut Onni Puhakan Lehmassa asunut serkku Aatu Hyvärinen sai tietää Onnin olevan opiskelemassa Orisbergissä, kirjoitti hän tälle kirjeen ihmetellen, miksei ollut kuullut aikaisemmin Puhakan opiskeluaikeista.⁷⁷ Myös hän halusi tulla opiskelemaan samaan oppilaitokseen ja pyysi serkkuaan tiedustelevaan, pääsisikö sinne opiskelemaan kesken jo alkaneen lukukauden. Puhakka onnistui saamaan Hyväriselle opiskelupaikan, ja tämä aloitti opiskelun joulukuun alussa.⁷⁸

Puhakka vahvistaa muistiinpanoissaan, että nimenomaan Pohjois-Karjalan maamiesseuran järjestämän retken vaikutusta oli, että hän aloitti maanviljelyksen opiskelun Orisbergissä.⁷⁹ Hän oli työskennellyt kotitilallaan jo vuosikausia saaden sieltä runsaasti käytännön kokemusta maatilana hoidosta siihen liittyvine töineen. Hänellä ei kuitenkaan mielestään ollut riittävästi tietoa uudenaikaisesta maanviljelyksestä ja sen menetelmistä. Samaan viittaa myös edellä mainittu Aatu Hyvärinen Orisbergissä jo opintonsa aloittaneelle Puhakalle kirjoittamassaan kirjeessä, jossa tiedustelee tältä mahdollisuuksiaan päästä samaan oppilaitokseen kesken jo alkaneen lukukauden saamaan lisäoppia.⁸⁰

Kyllä minulla on ollut nykyjään halu oppia maanviljelysasioihin oikeen paljon, vaan sen arvaat kohdastasi ei sitä kotona opi niinkuin koulussa, ei millään tavalla.

Koulupäivät olivat työntäyteisiä. Opetus koostui teoreettisen opetuksen ja käytännön töiden vuorottelusta. Siitä huolimatta vapaa-ajan harrastuksillekin riitti aikaa, muun muassa kuorolauluun. Oppiaineita oli runsaasti: maanviljelysoppia, metsänhoitoa, karjanhoitoa, kemiaa, piirustusta, kasvitarhanhoitoa, anatomiaa, eläinoppia, kengitysoppia, eläintautioppia, mittausoppia, ilmatiedettä, käsitöitä, geologiaa, historiaa, meijerioppia, kirjanpitoa, luonnontiedettä, maanviljelyskemian ja lakioppia.⁸¹ Opiskelijoista osa, myös Onni Puhakka, joutui viettämään siellä joulunkin ajan. Tilan karjaa tuli hoitaa joka päivä. Karjanhoito oli jaettu vuoroihin

opiskelijoiden kesken ja se sitoi heitä koulun käytännön töihin.⁸² Opiskelijat joutuivat maksamaan koulumaksuja 25 markkaa kuukaudessa. Lisäksi oli muita menoja, ja opiskelijat joutuivatkin miettimään miten saisivat rahat riittämään. Onni Puhakkakin joutui lähettämään rahanpyyntökirjeitä kotiinsa ja tuttavilleen.⁸³

Koulu oli kaksivuotinen, mutta Onni Puhakka opiskeli siellä vain lukuvuoden 1898–1899. Hänellä lienee ollut jo mielessä kouluun pyrkiessään, että voisi olla siellä vain yhden vuoden. Tämä on pääteltävissä Björkenheimin kirjeestä, jonka hän lähetti Puhakan ensimmäiseen tiedusteluun koskien koulun kursseja. Tässä kirjeessä Björkenheim nimittäin painottaa, että on ”vaikeata saada täyttä hyötyä koulusta, ellei täydellistä kurssia suoriteta”. Onni Puhakalla lienee ollut jo tässä vaiheessa ennakkotietoa siitä, että häntä tullaan pyytämään tehtäviin, joissa ei jää aikaa täysipäiväiseen opiskeluun.⁸⁴

Ensimmäisen lukuvuoden käytyään Onni Puhakka oli ilmeisen vakavissaan aikeissa mennä jatkamaan opintojaan myös toiselle lukuvuodelle. Tästä on todisteena esimerkiksi hänen tammikuun lopussa 1899 saamansa kirje eräältä Pohjois-Karjalasta Turkuun rautatievirkailijaksi muuttaneelta ystävaltään.⁸⁵ Kirje on osoitettu Puhakalle Orisbergiin, koska kirjoittaja uskoo tämän olevan siellä jatkamassa opintojaan. Kirjoittaja jopa suunnittelee tulevana vierailemaan koulussa Puhakan luona. Onni Puhakka oli kirjoittanut myös erälle ystävälleen aikeistaan mennä jatkamaan maatalousopiskelua. Hän on ilmoittanut opiskelussa tavoitteenaan olevan käytännöllisen opin saanti, eivät niinkään todistukset.⁸⁶ Tämä ystävä arvostelee Onnin tavoitteita. Hänen mielestään kouluun meno on turhaa, koska käytännön työn tekeminen on nopeampi tie oppiin kuin koulun käynti, varsinkin jos on niin hyvä oppimiskyky ja tiedonhalu kuin hänen mielestään Puhakalla on.

Onni Puhakka oli jopa sopinut serkkunsa Aatu Hyvärisen kanssa yhteisestä matkasta kouluun toiselle vuosikurssille. Puhakka ei kuitenkaan tullut sovittuun paikkaan, ja Hyvärinen joutui matkustamaan kouluun yksin Onnin poisjääntiä ihmetellen. Hyvärinen koetti vielä syyslukukauden lopussa houkutella Puhakkaa tulemaan kouluun kehuen opiskelun olevan koulussa jopa kiinnostavampaa kuin edellisenä lukuvuonna.⁸⁷ Myös opiskelutoverit ihmettelivät Puhakan poisjääntiä koulun toiselta vuosikurssilta. Björkenheim oli erään Puhakalle kirjoittaneen kurssitoverin mukaan jopa melkein joka päivä ”paheksinut” Puhakan koulusta poisjääntiä.⁸⁸ Opiskelutoverit lähettivät Onnin pyynnöstä hänelle tietoja koulun lukujärjestyksestä ja oppiaineista kertoen yksityiskohtaisesti missä vaiheessa eri aineissa opiskelussa oltiin.⁸⁹ Puhakka koetti muiden toimiensa ohella opiskella kirjoistaan koulun ohjelman mukaisesti eri oppiaineita. Hän luultavasti elätteli toiveita osallistua toiselle vuosikurssille kesken lukuvuoden.

Onni Puhakka ei ollut ainoa kurssinsa opiskelija, joka jätti opiskelun Orisbergissä yhteen lukuvuoteen. Saman vuosikurssin opiskelijoista ilmoitautui toiselle lukuvuodelle vain 17, kun heitä oli ollut opiskelemaan edellisenä talvena 27.⁹⁰ Näin

suuri opiskelun kesken jättäneiden lukumäärä lienee osoitus siitä, että vallalla oli vielä voimakkaana ajattelutapa, että käytännön työ on paras neuvoja. Tähän viittavat esimerkiksi edellä mainittujen opiskelutovereiden kirjeet. Onni Puhakka oli toki saanut hyvää kokemusta siitä, että teoriaopetustakin tarvitaan käytännön taitojen opetteluun lisäksi, koska sillä tavalla saadaan tehtävien suorittamiseen perusteltu ja koeteltu pohja sekä laajempaa näkemystä. Hänessä vaikuttaa kuitenkin olleen ainakin jossakin määrin sitä vanhakantaista ajattelutapaa, jota vastaan hän periaatteessa kapinoi: on tehtävä työtä eikä käytettävä aikaa koulunpenkillä ”laiskana” istumiseen. Varsinkin maaseudun väestön keskuudessa vallitsi kansanopetuksen alkuaikoina se ajattelutapa, että käytännön töitä osataan tehdä ilman koulunkäyntiäkin.

Orisbergin maamieskoulussa opiskelun jääminen yhteen lukukauteen ei näytä johtuneen vähimmässäkään määrin siitä, etteikö Onni Puhakalla olisi ollut oppimis- ja omaksumiskykyä. Näyttää siltä, että tässä vaiheessa hänellä oli aivan toisenlainen motivaatio teoreettisen tiedon omaksumiseen kuin lyseoaikana. Lisäksi Orisbergissä opetettiin käytännön taitoja, joita opiskelijat arvostivat suuresti. Onni Puhakan parantuneesta opiskelumotivaatiosta ja oppimiskyvystä saa tukea esimerkiksi hänen maamieskoulun opiskelutoverinsa Aatu Hyvärisen kirjeestä, jossa tämä tekee yhteenvetoa toisen lukuvuoden opiskelusta.⁹¹ Kirjeessään Hyvärinen arvioi, että mikäli Puhakka olisi ollut opiskelemaan vielä toisen lukuvuoden aikana, olisi hän saanut päätettyä opintonsa ensimmäisten joukossa. Hyvärinen itse ja muutamat muut joutuivat jäämään kouluun vielä lukuvuoden virallisen päätöksen jälkeen suorittamaan viimeisiä tenttejään.

Onni Puhakka vaikuttaa olleen erityisen kiinnostunut karjanhoidon opetuksesta.⁹² Karjanhoidon ajateltiin olevan maanviljelijän työn tuottavuuden tausta, joten sen kehittämiseen kiinnitettiin myös maatalousopetuksessa ja valistuksessa keskeistä huomiota. Onni Puhakan kiinnostus tähän tuotantoalaan säilyi myöhemminkin, tulihan hänestä merkittävä vaikuttaja toimiessaan karjatalousuotannon erilaisissa tehtävissä.

Kaikista yrityksistään huolimatta Puhakka ei pystynyt osallistumaan Orisbergin maamieskoulun toiselle vuosikurssille. Hänellä ei yksinkertaisesti enää ollut siihen aikaa eikä mahdollisuuksia muiden tehtävien vuoksi. Häntä rupesivat entistä enemmän kiehtomaan ja sitomaan osuustoiminnalliset tehtävät eikä hänellä enää ollut tilaisuutta irrottautua kokopäiväiseen opiskeluun.

6. OSUUSTOIMINTA VETÄÄ PUOLEENSA

Pellervo-Seuraa perustamassa

Onni Puhakan kirjoitusten joukossa on päiväämätön konsepti, johon hän on aloittanut kirjoittaa muistelmiaan osuustoiminnan alkuvaiheista.¹ Hän kertoo siinä, että matkalla Orisbergin maamieskoulusta kotiinsa Liperiin ensimmäisen lukuvuoden jälkeen vuoden 1899 keväällä hän poikkesi Helsingissä. Siellä hän tapasi Uno Branderin ja sai tältä kuulla perusteilla olevasta ”Pellervoseurasta”. Onni Puhakka katsoo itse tuossa edellä mainitussa kirjoituksessaan, että hän joutui mukaan osuustoimintaan tuolloin keväällä 1899, jolloin sai ensimmäistä kertaa kuulla Pellervo-Seurasta. On varsin luultavaa, että Brander tuolloin houkutteli hänet osallistumaan Pellervo-Seuran perustamiseen ja osuustoimintatyöhön.

Pellervo-Seura sai alkunsa Hannes Gebhardin aloitteesta. Seuran tarkoituksena oli edistää Suomen osuustoimintaa ja taloudellista yhteistoimintaa varsinkin vähäosaisten maanviljelijöiden keskuudessa. Ensimmäinen seura koskeva neuvottelukokous pidettiin maaliskuussa 1899 professori Tudeerin kotona. Tässä neuvottelukokouksessa oli mukana seitsemän miehen muodostama, akateemista sivistystä edustava joukko. Neuvottelupaikan isännöityä hoiti Oskar Emil Tudeer, Helsingin yliopiston kreikan kielen ja kirjallisuuden professori. Muut kokouksen osanottajat olivat kansantalous- ja tilastotieteen dosentti Hannes Gebhard, kansakouluntarkastaja Mikael Soininen (vuoteen 1907 Johnsson), historiantutkija, vapaaherra Ernst Gustav Palmén, kirjallisuustutkija, fil. tri Valfrid Vasenius, maisteri, Etelä-Pohjanmaan kansanopiston johtaja Niilo Liakka sekä agronomi Uno Brander.² Kokouksessa tarkastettiin seuran sääntöehdotus ja valittiin toimikunta, jonka tehtäväksi annettiin sääntöehdotuksen viimeistely ja sen virallinen vahvistaminen. Lisäksi kokouksessa päätettiin, että Pellervo-Seura perustetaan viipymättä. Maaliskuun neuvottelukokouksen jälkeen alettiin muotoilla ehdotusta osuustoimintalaiksi ja tämä työ saatiin valmiiksi vuoden 1899 kesäkuussa. Seuran varsinainen perustava kokous pidettiin lokakuun 2. päivä samana vuonna Helsingissä. Tästä Pellervo-Seuran perustamiskokouksesta katsotaan maamme osuustoimintaliikkeen varsinaisesti alkaneen.³

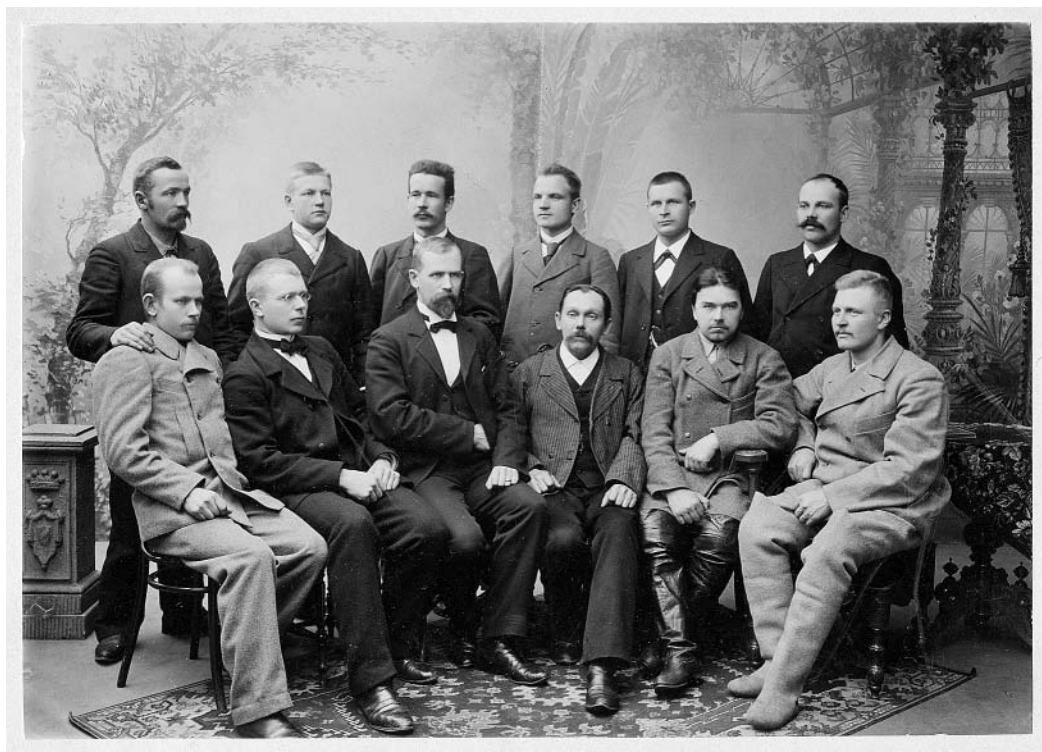
Pellervo-Seuran perustamiskokouksessa oli noin 80 henkeä. Sinne lähti Pohjois-Karjalastakin joukko osuustoiminta-aatteesta kiinnostuneita miehiä. Nämä

pohjoiskarjalaiset osallistujat olivat Uuno Brander Joensuun maanviljelysseurasta, Akseli Brander Kiteen Koivikolta, Iisakki Koljonen Enon Löytöjärveltä, Pekka Meriläinen Tuupovaaran Herajärveltä, J. G. Ryyänen Pielisjärven Vuonislahdesta, Antti Kananen Pälkjärven Ristiselästä, Heikki Nuutinen Pielisjärven Märäjälähdelta, Matti Kivinen Pälkjärven Hytinvaarasta, Onni Puhakka Liperin Käsämästä, Olli Vänskä Kuusjärveltä, Pekka Kinnunen Kiihtelysvaaran Mulosta sekä toinenkin kiihtelysvaaralainen henkilö, jonka nimi on jäänyt tuntemattomaksi. Osallistujista varsin moni oli ollut mukana jo Pohjois-Karjalan maanviljelysseuran vuonna 1898 järjestämällä pariviikkoisella retkellä, ainakin Branderin veljekset Akseli ja Uuno, Onni Puhakka, Iisakki Koljonen ja Matti Kivinen. Matkalle Helsinkiin useimmat näistä retkeläisistä lähtivät junalla Joensuusta. Osa tuli samaan vaunuun matkan varrelta. Rautatieverkko oli vuonna 1800-luvun lopulla vielä harva. Joensuusta Helsinkiin kuljettiin Sortavalan ja Viipurin kautta. Matkanteko oli melko hidasta ja sen aikana oli tilaisuus henkisesti valmistautua edessä olevaan tapahtumaan.⁴

Tunnelma matkalaisten keskuudessa oli korkealla. Retkeläisillä oli mukana runsaasti eväitä. Osuustoiminta-aatetta sovellettiin eväidenkin syönnissä: mukana olevia ”kukkoja”, kala- tai lanttukukkoja, ja muita eväitä syötiin talkoilla. Matkalla mukana olleen Akseli Branderin kertoman mukaan jo Viipuriin saavuttaessa oli innostus ylimmillään. Helsinkiä aamuyön tunteina lähestyttäessä maltettiin sentään hetkeksi nukahtaa. Yksi seurueen jäsenistä joutui yöllä kuljeskelemaan junassa käyttämässä hyväkseen junan ”palveluja”, sillä runsas syöminen ja juominen aiheuttivat hänelle seuraamuksia. Takaisin vaunuun palattuaan hän huomasi, että matkalaisten innostus oli niin suuri, että he vieläpä nukkuessaankin olivat lisänneet ”henkeä”. Kun yöllinen kävelijä aamulla kertoi matkaseuralaisilleen yöllisestä havainnostaan, ristittiin se *osuuustoimintahengeksi*. Se osoittautui onnistuneeksi termiksi, sillä jo seuraavana päivänä Hannes Gebhard käytti tätä matkalaisten keksimää termiä puhuessaan osuustoiminnasta!⁵

Pellervo-Seuraan asetettiin suuria toiveita. Sen toivottiin edistävän osuustoimintaa ja siten lisäävän maaseutuväestön taloudellista yhteistoimintaa ja edistävän hyvinvointia. Tuodessaan julki käsityksensä Pellervo-Seuran mahdollisuuksista professori Tudeer toivoi sen levittämän osuustoiminnan tuovan tuntuvaa parannusta vähävaraisimman väestön taloudelliseen tilaan. Hän painotti odottavansa osuustoiminnalta myös eettisiä tuloksia, yhteistyön lisääntymistä ja toisen kustannuksella tapahtuvan oman taloudellisen edun tavoittelun vähenemistä. Tudeer oli kuitenkin ”innostunut” Hannes Gebhardia epäilevämpi joidenkin osuustoimintaan kohdistuvien odotusten suhteen:⁶

Niin pitkälle en usko kuin Gebhard, että osuustoiminta voisi korjata meidän aikamme sosiaaliset epäkohdat, mutta olen kuitenkin täysin ja lämpimästi vakuuttunut, että siitä tulee paljon hyvää. Näin erityisesti siksi, että ihmiset

Pohjois-Karjalan osuustoiminnan uranuurtajia, jotka osallistuivat Pellervo-Seuran perustamiskokoukseen 2.10.1899. Eturivissä vasemmalta Onni Puhakka (Liperi), veljekset Akseli ja Uuno Brander (Kitee), tuntematon (Kiihtelysvaara), Olli Vänskä (Kuusjärvi), Pekka Kinnunen (Mulo), takarivissä vasemmalta Iisakki Koljonen (Eno), Pekka Meriläinen (Tuupovaara), J. G. Rynänen (Pielisjärvi), Antti Kananen (Pälkjärvi), Heikki Nuutinen (Pielisjärvi) sekä Matti Kivinen (Pälkjärvi). *Kuvaaja tuntematon. OPPk.*

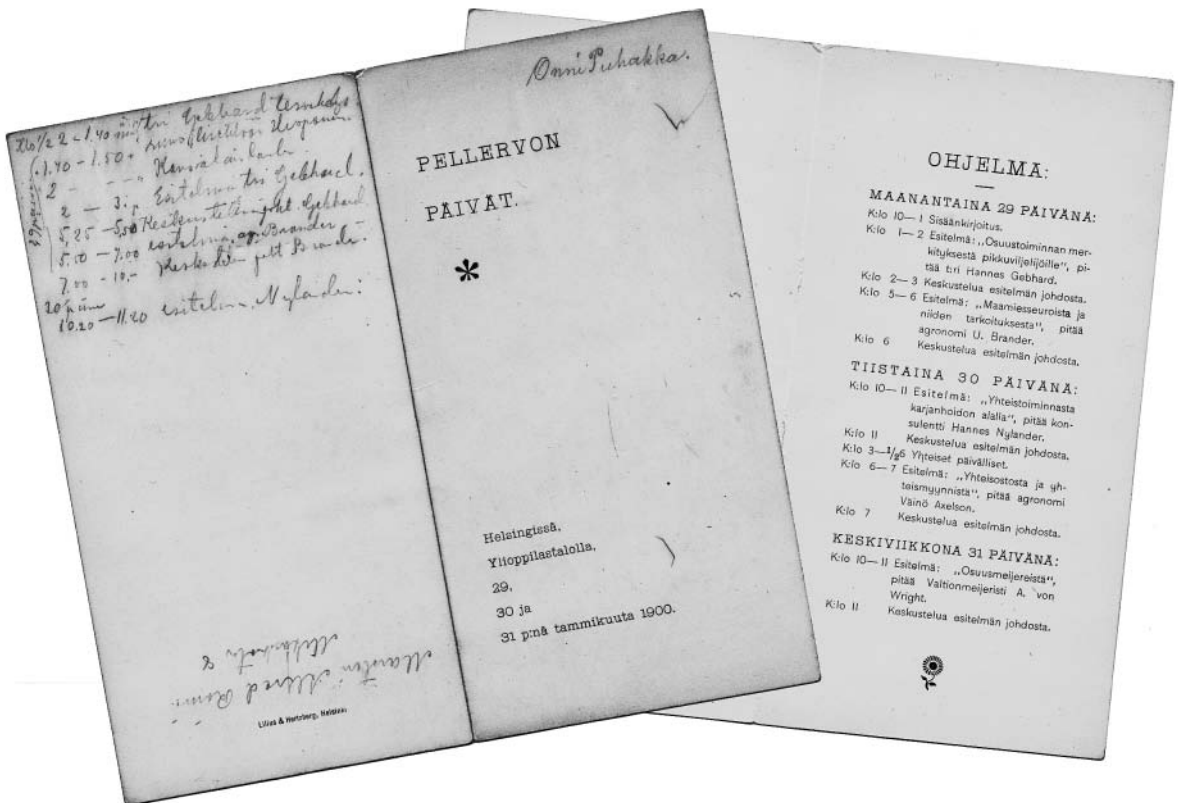
asettuvat katsomaan talouselämää toisesta näkökulmasta kuin ´klassisen kansantaloustieteen´, jonka mukaan talous on pidäkkeetöntä kaikkien taistelua kaikkia vastaan. Ehkä se voi heikentää niiden dogmien voimaa, jotka sosialismi on ottanut perinnöksi Manchester-teoriasta.

Pellervo-Seura keskittyi toimintansa alkuvaiheissa osuustoiminta-aatteen tunnetuksi tekemistyöhön ja neuvontatoimintaan. Tälle toiminnalle tehokkaasti henkilökohtaisella tasolla maaseudun väestöä tavoittavan foorumin tarjosivat Pellervon päivät. Ensimmäiset päivät järjestettiin 29.–31. tammikuuta vuonna 1900. Tämä toimintamuoto osoittautui suosituksi, sillä jo ensimmäisillä Pellervon päivillä oli mukana kuutisensataa osallistujaa, kaikki kansanluokat edustettuina ”professoreista torppariin ja käsityöläiseen saakka”.⁷

Onni Puhakkakin osallistui ensimmäisille Pellervo-Seuran järjestämille päiville. Hänen tallentamastaan päivien ohjelmasta ilmenee, että näillä ensimmäisillä, Helsingin Ylioppilastalolla järjestetyillä neuvontapäivillä pidettiin esitelmää, joissa

keskityttiin osuustoiminnan esittelyyn ja maatalouden eri sektoreiden osuustoiminnallisen yhteistyön mahdollisuuksiin. Päivät aloitti itseoikeutetusti Hannes Gebhard esitelmällään ”Osuustoiminnan merkityksestä pikkuviljelijöille”. Agronomi Uno Brander oli seuraava esitelmän pitäjä, ja hän puhui maamiesseuroista ja niiden tarkoituksesta. Brander tunsu tämän alan hyvin, sillä hän toimi tuohon aikaan Pohjois-Karjalan maanviljelysseuran johtotehtävissä. Karjahoitoalan yhteistoiminnasta puhui konsulentti Hannes Nylander, yhteisostoista ja yhteismyynnistä agronomi Väinö Axelson ja osuusmeijereistä valtionmeijeristi A. von Wright. Esitelmien jälkeen osallistujille annettiin tilaisuus keskustella esitelmien herättämistä ajatuksista. Esitelmät herättivätkin suurta mielenkiintoa. Onni Puhakan ohjelma-lehtiseen tekemien muistiinpanojen mukaan ensimmäisen päivän keskustelut venyivät iltamyöhään saakka.⁸

Nämä ensimmäiset Pellervon päivät osoittautuivat hyvin järjestetyksi ja ajoiteuksi osuustoiminta-aatteen esittelyksi, tilaisuudeksi, jossa vallitsi innostunut mieliala. Innostunutta mielialaa oli luomassa ennen kaikkea Hannes Gebhard, joka itse

Vuoden 1900 tammikuun 29.–31. päivinä pidetyillä ensimmäisillä Pellervon päivillä oli osallistujia kuutensataa. Onni Puhakan merkintöjä päivien ohjelmalehtisessä. *Valokuva Martti Puhakka. OPpk.*

uskoi lujasti osuustoimintaan ja sen hyvinvointia edistävään vaikutukseen. Mukana oli myös Kyösti Kallio, joka on kuvannut ensimmäisiä Pellervon päiviä vahvaksi vastavedoksi helmikuun manifestille ja ”mahtavaksi herätysjuhlaaksi”. Kallion mukaan myöhemmät päivät eivät enää pystyneet tavoittamaan ensimmäisten päivien innostunutta tunnelmaa.⁹

Osuustoimintaa aletaan soveltaa käytännön työssä

Pellervo-Seuran perustamiskokoukseen osallistuminen oli Onni Puhakan työtehtäviin liittyvä ensimmäinen merkittävä tapahtuma, missä hän oli mukana saattamassa osuustoiminnallista toimintamuotoa alkuun. Hän pääsi osuustoimintatyöhön ja sen keskeiseen toimijapiiriin mukaan aivan alusta lähtien. Tähän toimintaan häntä lienee erityisesti vetänyt mukaan jo tuolloin hänen hyväksi tuttavakseen lukeutuva Uno Brander, joka oli yksi Pellervo-Seuraa suunnittelemassa olleista henkilöistä.

Kun Pellervo-Seura perustettiin vuonna 1899 ja osuustoimintalaki säädettiin vuonna 1901, sai osuustoiminnallinen järjestäytyminen vauhtia. Maaseudun varhaisille yhteistoimintamuodoille ja esiosuuskunnalliselle toiminnalle oli ollut ominaista, että se oli maaseudun väestön omaehtoista toimintaa, alhaalta ylöspäin suuntautuvaa järjestäytymistä. Osuustoiminnan ideoijat ja Pellervo-Seuran perustajat olivat pääasiassa yliopistoväkeä ja kaupunkilaista sivistyneistöä. Maaliskuussa 1899 professori Tudeerin kotona pidetyssä osuustoiminnallista neuvontajärjestöä suunnittelevassa joukossa oli mukana ainoastaan yksi henkilö, jolla oli kokemusta maatalouden käytännön työstä, agronomi Uno Brander. Muut olivat lähinnä teoreettiseen työskentelyyn suuntautuneita, akateemisen koulutuksen saaneita henkilöitä. Kun osuustoiminta sai viralliset, osuustoimintalakiin perustuvat puitteet, siirtyi osuustoiminnallisen työn aloitteellisuus valtakunnalliselle keskusjohdolle. Se väestönosa, joka oli osuustoiminnan kohteena eli maataviljelevä ja maaseudun muu väestö, oli 1900-luvun ensimmäisinä vuosina vielä vähemmistönä keskusjohdon toiminnassa. Pellervo-Seuran ensimmäiseen johtokuntaankin valittiin vain yksi päätoiminen maanviljelijä. Ristiriita toki tiedostettiin, mutta parempaakaan menettelyä ei tuolloin katsottu olevan tarjolla. Näin ollen osuustoiminnan alkua voidaan luonnehtia siten, että se oli ylhäältä alaspäin johdettua toimintaa.¹⁰

Pellervo-Seuran perustamisesta alkoi Pohjois-Karjalassakin vilkas keskustelu osuustoiminnasta ja pian alettiin perustaa osuustoiminnallisia yhtiöitä. Epäilemättä edellä mainitut Pellervon perustamiskokoukseen osallistuneet pohjoiskarjalaiset miehet olivat siellä innokkaimpia osuustoiminta-aatteen levittäjiä. Onni Puhakka

kertoo kiertäneensä Uuno Branderin kanssa osuustoiminnallisilla valistusmatkoilla ja kuvailee Branderin ”lietsoneen osuustoiminta-aatetta” Puhakan itsensä toimiesä ”uskollisena apulaisena”.¹¹ Näillä yhteisillä, useana kesänä eri puolille Pohjois-Karjalaa suuntautuneilla valistusmatkoilla kulkuvälineenä oli Branderin hevonen. Valistuspaikasta toiseen siirryttiin yöaikaan Branderin torkkuessa hevosen kyydissä Puhakan ollessa hevosmiehenä. Brander oli tilaisuuksissa pääesiintyjä, joten se varmaankin otti voimille niin paljon, että hän siitä väsyneenä usein nukkui ajon aikana.

Akseli Brander, joka oli mukana osuustoiminnan varhaisvaiheissa, mainitsee, että vuotta 1899 tapahtumiseen voi pitää Pohjois-Karjalassa ja Liperissä, kuten muuallakin maassamme, uusimuotoisen osuustoiminnan alkamisvuotena. Hänen mukaansa osuustoiminnallinen innostus oli suuri ja työtä tehtiin ilman korvausta. Moni sijoitti jopa omia varojaan osuustoiminnan alkuun saattamiseen. Mikäli uusi aate ei heti alkuun menestynyt, joutuivat osallistujat tavallisesti takaajina kärsimään huomattaviakin taloudellisia menetyksiä. Mutta satunnaisista takaiskuista huolimatta osuustoimintapioneerien innostus ja uhrautuva työ saivat aikaan sen, että osuustoiminta sai lisää kannatusta ja menestystä.¹²

Vaikka ensimmäisille Pellervo-Seuran päiville osallistui runsaasti väkeä ja osallistujat edustivat eri yhteiskuntaryhmiä, oli yksi merkittävä ryhmä aliedustettuna: naiset. Hannes Gebhard kehottikin osallistujia tulemaan seuraaville päiville yhdessä vaimojensa kanssa. Seuraavilla päivillä osallistujia oli 800 ja vuonna 1904 jo toistatuhatta.¹³ Käytettävissä ei ole tietoja siitä, tuottiko Gebhardin vetoamus naisosallistujien lukumäärän kasvusta tulosta.

Kun osuustoiminnallisia valistustilaisuuksia järjestettiin 1900-luvun alussa maa-seudulla, oli niissä toki mukana myös naisia. Nämä varhaiset valistustilaisuudet miellettiin hengellisten tai yleisten valistustilaisuuksien luonteisiksi ja niihin oli totuttu lähtemään perhekunnittain. Mutta kun osuustoimintaa alettiin toteuttaa käytännön tasolla eli muodostaa osuuskuntia ja valita niihin hallintoelimiä, naiset alkoivat vetäytyä pois toiminnasta. Vaikka teoriassa olisi ollut mahdollista lunastaa osuuskunnista kaksi osuutta taloutta kohti, toinen isännän, toinen emännän nimiin, muodostui käytännöksi vain yksi osuus kutakin taloutta kohti. Vuosisataisen patriarkaalisen käytännön mukaan osuus kirjattiin isännän nimiin, ja isäntä myös edusti taloa osuuskunnan toiminnassa. Ei ole kovin kaukana meidän ajastamme vielä se aika, jolloin vallitsi käsitys, että jos emäntä menee isännän sijasta edustamaan taloa, se on sopimatonta, miehen asemaa uhkaavaa. Tämä käsitys on joskus ilmaistu siten, että emäntä ”tekee miehensä munattomaksi”, jos lähtee esimerkiksi osuuskuntien kokouksiin isäntäänsä edustamaan.¹⁴

Naisten syrjäytyminen osuustoiminnan käytännön työstä on melkoisen paradoksaalista. Vaikka maamme osuustoiminnan alkuvaiheita oli totuttu henkilökunnaksi, on myöhemmin käynyt ilmi, että hänen puolisonsa Hedvigin rooli osuustoimintatyön kehittämisessä oli jopa ratkaisevan merkittävä.

Hedvig Gebhardin elämäkerran kirjoittajien RIITTA MÄKISEN ja ANNA-LIISA SYSIHARJUN MUKAAN Hedvigin merkitys maamme osuustoiminnan varhaisvaiheissa on ollut suurempi kuin mitä on aiemmin tuotu esille. Heidän mukaansa Hedvig Gebhard kirjoitti runsaasti artikkeleita osuustoiminnan eri aloilta Pellervo-Seuran julkaisuihin salanimellä, ja lisäksi useat Hannes Gebhardin nimiin laitettut kirjoitukset ovat olleet Hedvigin laatimia. Hedvig Gebhard koetti saada naisia mukaan osuustoimintaan muun muassa julkaisemalla vuonna 1910 kirjan ”Naiset ja osuustoiminta”.¹⁵

Naisten alun alkaen vähäisenkin osallistuminen osuustoiminnan käytännön työhön kuitenkin hiipui osuustoiminnan vakiintuessa 1910-luvulla. Hedvig Gebhardin elämäkerran kirjoittajat arvelevat yhtenä syynä siihen olleen sen, että Hedvig uskoi naisten joka tapauksessa tulevan mukaan osuustoiminnallisen ”herätyksen” saatuun ja yhteiskunnallisen tasa-arvon myötä. Toinen syy kirjoittajien mukaan saattaa olla se, että vaikka Hannes Gebhard julkisissa puheissaan toi esille arvostuksensa puolisonsa työtä kohtaan, hän – puolisonsa eittämättä merkittävästä panoksesta huolimatta – loppujen lopuksi piti tätä ja yleensä naisia vain avustajina.¹⁶

Pellervo-Seuran tehtävänä oli toimia aatteellisena ja neuvontaorganisaationa. Osuustoiminnallista liiketoimintaa harjoittamaan perustettiin Pellervo-Seuran yhteyteen Pellervon Välitysluokka. Muutaman vuoden toimittuaan sen pohjalle kehitettiin uusi organisaatio Hankkija. Osuustoiminnallisen yhteistyön mahdollistamiseksi oli perustettava luototuksesta vastaava järjestelmä, ja sitä varten perustettiin keskuslainarahasto, joka mahdollisti osuuskassojen perustamisen. Nopeimmin osuustoimintaa päästiin aloittamaan maaseudulla yleensä meijeritoiminnan yhteydessä, kun osuusmeijereitä alettiin perustaa heti osuustoimintalain tultua voimaan vuonna 1901. Osuusmeijereiden keskusliikkeeksi perustettiin Vainvienti-osuusliike Valio vuonna 1905.¹⁷

Maaseudulla oli ollut luontaistalouden aikakaudella monenlaisia maatalouden työtehtäviin liittyviä yhteistoimintamuotoja, joiden voi katsoa olleen pohjustamassa osuustoiminnallista työtä. Raha- ja vaihdantalouden ottaessa ensi askeleitaan 1800-luvun puolivälin tienoilla maataloudellista yhteistoimintaa alettiin sopeuttaa markkinatalouden olosuhteisiin. Maanviljelijät alkoivat esimerkiksi tehdä yhteisostoja maataloustarvikkeiden hankkimiseksi sekä perustivat muun muassa yhteismylyjä ja -meijereitä. Liperissä tällaista osuustoiminnan kehittymistä edesauttavaa toimintaa oli esimerkiksi Simananniemen varhainen meijeritoiminta, josta kerrotaan seuraavassa osiossa. Sysäyksen tähän ns. esiosuuskunnalliseen toimintaan olivat antaneet maaseudun varhaisimmat maatalouden harjoittajien rekisteröityneet yhteenliittymät, maamiesseurat ja isäntäyhdistykset, joita alettiin perustaa 1870-luvulta alkaen. Esiosuuskunnat jäivät kuitenkin varsin yksittäisiksi tapauksiksi.¹⁸

Liperin osuustoiminnan alku maidon jalostamisessa

Kotivoitin valmistuksesta osuusmeijeritoiminnaksi

Pohjois-Karjalan vauraana maanviljelyspitäjänä tunnettu Liperi on saanut maineensa hyvistä, leipäviljaa kasvavista pelloistaan, ja runsastuottoiset niityt ja laitumet ovat muodostaneet hyvän perustan alueen karjataloudelle. Karjanhoidolla ja viljanviljelyksellä on kunnan taloudessa kuten yleensä itäsuomalaisella maaseudulla ollut hyvin keskeinen asema. Sen vuoksi ei ole ollenkaan yllättävää, että ensimmäisenä uudenmuotoista osuustoimintaa kokeiltiin meijeritoiminnassa.

Liperissä, kuten muuallakin maassamme, voinvalmistuksen välineinä olivat vielä 1870- ja 1880-luvuilla yleisesti kirknut. Kesällä kertynyt maidosta erotetusta kermasta kirknuttu voi varastoititiin ja kuljetettiin syystalvella myytäväksi kuusesta tehdyissä tynnyreissä, ”putseissa”, kuten voiastioita kutsuttiin Liperissä. Talvella maidontuotanto tyrehtyi eikä voita juurikaan tuotettu.¹⁹

Suomesta vietiin voita ulkomaille 1880-luvun lopulla noin kahdeksan miljoonaa kiloa vuodessa, seuraavalla vuosikymmenellä jo 13–14 miljoonaa kiloa. Suomalaisen voin tärkein markkina-alue oli aluksi Pietari, myöhemmin markkinat laajentuivat Englantiin. Suomalaisen voin kanssa kilpaili hinta-laatu-kamppailussa molemmilla ventialueilla lähinnä venäläinen voi. Valion perustamiseen saakka voinvienti oli kaupahuoneiden ja niiden palkkaamien voinostajien, ”voisaksojen” hallussa. Ostajat kiersivät maaseutua ja ostivat tuottajilta voita isäntänsä määräämissä rajoissa. Voi oli ollut kauan maaseudulla perinteinen maksuväline ja veroparseeli. Kaupunkien kaupahuoneet ja varsinkin maakauppiaat saattoivat ottaa voita maksuksi myymistään tuotteista. Koti-

laisen voin tärkein markkina-alue oli aluksi Pietari, myöhemmin markkinat laajentuivat Englantiin. Suomalaisen voin kanssa kilpaili hinta-laatu-kamppailussa molemmilla ventialueilla lähinnä venäläinen voi. Valion perustamiseen saakka voinvienti oli kaupahuoneiden ja niiden palkkaamien voinostajien, ”voisaksojen” hallussa. Ostajat kiersivät maaseutua ja ostivat tuottajilta voita isäntänsä määräämissä rajoissa. Voi oli ollut kauan maaseudulla perinteinen maksuväline ja veroparseeli. Kaupunkien kaupahuoneet ja varsinkin maakauppiaat saattoivat ottaa voita maksuksi myymistään tuotteista. Koti-

Pystymallinen veivi- eli kampikirnu. Tynnyrin sisällä olevat pystyakseliin kiinnitettävät siivekkeet saavat pyörimisvoimansa yläosan rautaista rataskoneistoa veivillä pyöritettäessä. Tämä kirnu lienee ollut käytössä Pitkänpellon tilalla jo 1900- ja 1800-lukujen vaihteessa ja sitä käytettiin vielä 1950-luvulla. Kokonaiskorkeus 125 cm, tynnyrin korkeus 62 cm, tynnyrin suun halkaisija 41 cm ja pohjan halkaisija 51,5 cm. *Valokuva Martti Puhakka 2004. OPpk.*

oloissa valmistettu voi oli hyvin vaihtelevan tasoista, yleensä heikkolaatuista. Usein kevätkävi oli parempaa kuin kesäkävi ja kevätkävi kelpasi muun muassa Pietariin. Heikompi kesäkävi vietiin yleensä Saksaan, jossa se sulatettiin epäpuhtauksien poistamiseksi. Kesäkävin säilymistä koetettiin edistää suolaamalla sitä runsaasti, mutta siitä huolimatta se pilaantui helposti. Talonpoikaisvoinin heikko laatu oli yksi keskeinen tekijä siihen, että Suomeen alkoi syntyä osuusmeijereitä. Myös kauppiat kannustivat karjanomistajia meijereiden perustamiseen, olihan voinin laadun parantaminen ja laadun tasaisuus myös kauppiaiden etujen mukaista.²⁰

Osuusmeijereiden perustaminen ei kuitenkaan tuonut välitöntä ratkaisua voinin markkinointiongelmien. Osuusmeijerit kilpailuttivat yksityisiä vientiliikkeitä saadakseen mahdollisimman hyvän hinnan voinsa markkinoinnista. Voinnostajat puolestaan tekivät meijereille toinen toistaan houkuttelevampia tarjouksia. Ennen Valion perustamista liperiläisetkin meijerit kilpailuttivat yksityisiä vientiliikkeitä päästäkseen parhaaseen sopimukseen. Voilla kauppaa käyvät liikemiehet pyrkivät helposti ”vetämään kotiin päin”, niiden maksamat tukkuhinnat eivät aina seuranneet voimarkkinoiden suhdanteita ja nousukaudella tullut hintalisä saattoi jäädä kauppiaan omaan taskuun. Osuusmeijereiden toiminnan alkuaikoina oli hyvin tavallista vaihtaa välittäjiä usein. Tilanne muuttui vasta Valion otettua keskitetyksi hoitaakseen jäsenmeijereidensä voikaupan.²¹

Liperiläiset maidontuottajat valmistivat jossakin määrin kotivoita vielä niinkin myöhään kuin 1940–1950 -lukujen vaihteessa. Näin valmistetun voinin he myivät joko kauppiaiden välityksellä tai itse Joensuun tai Varkauden toreilla. Liperin osuusmeijeri alkoi järjestää yhdessä maamiesseurojen ja maataloustuottajayhdistyksen kanssa näille kotivoinin valmistajille suunnattuja tupailtoja, joissa tuotiin esille osuusmeijeriin liittymisen etuja. Tämä valistustoiminta tuottikin hyvää tulosta 1950-luvulla ja meijerin jäsenien määrä alkoi kasvaa. Meijeriin lähetetty maitomäärä oli ennen toista maailmansotaa ollut suurimmillaan lähes kaksi miljoonaa litraa vuodessa, sotien päätyttyä määrä oli pudonnut noin kolmannekseen. Sotia edeltäviin maitomääriin päästiin vasta 1960-luvun alussa.²²

Maamme ensimmäiset meijerit perustettiin 1850- ja 1860-luvuilla. Nämä olivat niin kutsuttuja kartanomeijereitä ja niitä perustettiin ensimmäisenä suuriin kartanoihin. Liperiin perustettiin ensimmäinen kartanomeijeri vuonna 1869 Simananniemen kartanoon. Siellä oli aloittanut toimintansa myös samana vuonna perustettu maamme ensimmäinen valtion tukea saanut kaksivuotinen meijeri- ja karjanhoitokoulu. Näiden molempien hankkeiden puuhamiehenä oli kartanon omistaja, tuomari ja kunnallisneuvos **Johan Edvard Hällström** (1821–1900). Kartanomeijereillä on ollut suuri merkitys Suomen maitotalouden kehittäjänä, sillä niiden omistajat ovat seuranneet tarkoin tämän tuotannonalan edistymistä kotimaassa ja ulkomailla soveltaen kehitettyjä uudistuksia ja parannuksia maamme oloihin ja omiin tuotantolaitoksiinsa. Kartanomeijereiden tuotanto ei kuitenkaan voinut kai-

kista parannuksista huolimatta olla kovin suurimittakaavaista, mistään suurtuotannosta ei pitkiin aikoihin voitu puhuaakaan. Vasta separaattorin keksimisen jälkeen, vuoden 1880 tienoilla, alkoi meijeritoimintakin kehittyä sellaisiin mittoihin, että voitiin puhua jo suurteollisuudesta.²³

Liperin ensimmäinen separaattori hankittiin Simananniemen kartanoon, jossa se oli käytössä jo viimeistään vuonna 1891, vaikkakaan tiedossa ei ole sen tarkkaa hankinta-ajankohtaa. Separattoreiden käyttö lisääntyi nopeasti, vuonna 1895 niitä oli pitäjän alueella jo ainakin 15. Separattorin tultua tunnetuksi alettiin perustaa kylämeijereitä. Jotkut talolliset tai vielä useammin joku maakauppias perusti osakeyhtiön, jonka hankkimalla separaattorilla alettiin harjoittaa meijeriliikettä. Tällaisia kylämeijereitä eli yhtiömeijereitä perustettiin vuonna 1892 Liperiin kaksi, toinen Taipaleelle, toinen Kaatamoon. Niitä ei kuitenkaan osattu hoitaa tuottavien liikeperiaatteiden mukaisesti eivätkä ne päässeet riittävästi vaurastumaan. Kaatamon meijeri, jonka toiminnassa oli mukana monin tavoin ikävää mainetta saanut liperiläinen maakauppias H. J. Simonen, joutui lopettamaan toimintansa väärinkäytöksen vuoksi jo vuonna 1895.²⁴

Liperin meijeritoimintaa uudistettiin vuonna 1895 merkittävästi. Tällöin Liperiin perustettiin meijeriyhdistys ja sen toiminta järjestettiin osuustoimintapohjalle. Tämä tapahtui useita vuosia ennen kuin maamme osuustoimintaliike sai vakiintuneet, lainsäädännölliselle pohjalle perustuvat toimintamuotonsa. Tämä liperiläisten perustama yhtiöpohjalla toiminut osuusmeijeriyhdistys ei kuitenkaan ollut aivan poikkeuksellinen yritys maassamme vaikkakin melko harvinainen. Vastaavia meijeriyhdistyksiä olivat ainakin itäsuomalainen Kurkijoen Osuusmeijeri-Osakeyhtiö, pohjanmaalainen Pukaran Osuusmeijeri-Osakeyhtiö Ilmajoella sekä länsisuomalainen Huittisten Osuusmeijeri-Osakeyhtiö Lauttakylässä.²⁵

Ei ole voitu selvittää, mikä sai liperiläiset perustamaan osuusmeijeriyhdistyksen. Ajatus kehkeytyi Liperin osuusmeijerin historiaa tutkineen KALEVI JÄNTIN mukaan ilmeisesti monenkin aikalaisen mielessä. Jäntin mukaan vahvin vaikuttaja ja ideoija on ollut liperiläistä maataloutta monipuolisesti kehittänyt agronomi **J. Erkki Hällström** (1865–1940). Hän oli opiskellut Tanskassa Kööpenhaminan kuninkaallisessa maatalouskorkeakoulussa valmistuen siellä agronomiksi 23-vuotiaana. Tanska oli tuohon aikaan tunnettu meijeritoimintaan liittyvän osuustoiminnallisen järjestäytymisen mallimaana. Sinne oli perustettu useita osuustoimintapohjalla johdettuja meijereitä useita vuosia ennen kuin osuustoiminta saatiin maassamme järjestettyä lainsäädännölliselle pohjalle. Hällström oli tutustunut opiskeluaikanaan tanskalaiseen osuustoiminnalliseen työhön ja siitä saatuihin kokemuksiin. Jo samana vuonna, 1888, kun hän palasi kotimaahan, hänet nimitettiin liperiläisen kotitilansa, Simananniemen kartanon maanviljelys- ja meijerikoulun opettajaksi, ja sen johtajana hän toimi vuosina 1896–1902. Kotimaahan palatessaan hänellä oli jo varmaankin käytännön työssä koeteltuja ajatuksia, joita voi soveltaa oman

Kulkutiet olivat Liperissä vielä 1900-luvun alussa paikoin sellaisia, että kesälläkin reki saattoi tarjota kärryjä paremman tavan tavarakuljetuksiin. ”Lepokivi” Mökkösissä Ristonkankaalta Leppilammen salolle johtavan tien varressa. *Valokuva Onni Puhakka 1915/OPpk.*

pitäjän meijeritoiminnan kehittämiseksi. Hällström kutsui tammikuussa vuonna 1895 koolle kokouksen Liperin pappilaan. Tässä kokouksessa päätettiin perustaa Liperin Osuusmeijeriyhdistys ja se aloitti toimintansa jo maaliskuun 1. päivänä samana vuonna.²⁶

Yhdistyksen jäseneksi pääsi jokainen karjanomistaja, joka maksoi jäsenmaksuna yhden markan jokaisesta lehmästä, jonka maito tuotiin meijeriin. Kokouksissa jäsenellä oli niin monta ääntä kuin hänellä oli yhdistykseen ilmoitettuja lehmiäkin, ei kuitenkaan enempää kuin 10. Myöhemmin tämä korkein äänimäärä muutettiin kuudeksi. Yhdistyksen toimikuntaan, hallitukseen, kuului viisi jäsentä. He valitsivat keskuudestaan esimiehen, joka samalla toimi isännöitsijänä, sihteerinä ja rahastonhoitajana. Liikkeestä syntynyt voitto, sitten kun vararahasto oli kasvanut 2 000 markaksi, jaettiin jäsenille heidän tuomansa maitomäärän suhteessa. Liperin Osuusmeijeriyhdistyksen tarkoituksena oli siis palvella kaikkien jäsentensä etua osuuskuntien tapaan, joskin yhtiökokouksessa suurimpien karjojen omistajilla oli suurempi päätäntävalta kuin pikkukarjojen omistajilla. Yhdistyksen toimintaan kuului lisäksi väkirehujen, heinäsiementen, apulantonjen, maanviljelys- ja meijerikoneiden välittämistä ja hankkimista jäsenille ilman välitysmaksua.²⁷

Osuusmeijeriyhdistys vuokrasi käytettäväkseen Simananniemen kartanon meijerin tilat, jonne voin raaka-aine kerma tuotiin pitäjän eri puolilla pitäjää sijainneilta kuorima-asemilta. Pian osuusmeijeriyhdistyksen perustamisen jälkeen kuorimasema perustettiin Papelonsaarelle, Harjulaan, Rantalaan, Lamminniemelle, Roukalahdelle ja Mattisenlahdelle sekä myöhemmin myös Kaatamoon ja Leppälahdelle. Kuorima-asemilla tarvittavat separaattorit ja muun kaluston hankki yhdistys itse, mutta myöhemmin ne siirtyivät kuorima-asemien omaisuudeksi kuukausitileistä vähennettyä maksua vastaan. Maidon kuorimis- ja kerman kuljetuskustannukset asemilta meijeriin vaihtelivat 0,4 pennistä 1 penniin maitokilolta riippuen matkan pituudesta. Joka kuukauden alussa hallitus kokoontui määräämään maidon hintaa, ja tili suoritettiin tuottajille säännöllisesti.²⁸

Liikenteellisesti Liperi oli meijerien toiminnan alkuvuosina melkoisen vaikeakulkuista aluetta muun muassa pitäjää halkovien monien järvien vuoksi. Maantiet olivat kevään syksyin kehnossa kunnossa, ja hevosilla kuljetus vei paljon aikaa. Liikenteen ja tavarakuljetusten ongelmia koettiin ratkaista höyrylaivoillakin, mutta vasta tiestön parantaminen ja autoliikenteen kehittyminen toivat ratkaisevan parannuksen kuljetusongelmiin. Olennainen asia liikenteen kehittymisessä oli lisääntynyt kulkunopeus. Hevosten ollessa tavaroiden kuljettamisessa ainoa mahdollisuus, oli kuljetuksiin tarvittava pitkä aika vaarantamassa helposti pilaantuvien tuotteiden laatua.

Muun muassa kuljetusongelmien vuoksi katsottiin edullisemmaksi viedä meijeriin kokomaidon sijaan maidosta kuorima-asemilla tai tuotantopaikassa separaattorilla erotettua kermaa voiksi kirnuttavaksi. Tämä oli yleinen käytäntö muuallakin harvaan asutuilla alueilla Itä-Suomessa. Jos maito kuljetettiin kuorimattomana meijeriin, se täytyi viedä sinne lähes joka päivä, kermaa sen sijaan tarvitsi viedä vain kerran tai kahdesti viikossa. Vaikka Liperin vuonna 1906 uusissa tiloissa ja kaikkein uudenaikaisimmalla laitteistolla aloittanut osuusmeijeri oli rakennettu maitomeijeriksi, otti se alkuaikoina vastaan enimmäkseen vain kermaa. Vasta 1940-luvun puolivälistä alkaen alettiin yhä enenevässä määrin ottaa vastaan myös kokomaitoa.²⁹

Osittain liikenneongelmista, osittain yhteishengen puutteesta johtuen meijeritoiminta ei ollut ensimmäisinä vuosina kehittynyt siinä määrin kuin alussa oli toivottu, mutta vuodesta 1900 lähtien sekä yhdistyksen jäsenluku että vastaanotettu maitomäärä alkoivat huomattavasti kohota. Samoihin aikoihin alkoi myös osuustoimintaliike saavuttaa yhä enenevää suosiota. Liperissäkin alettiin sen vuoksi suunnitella meijeriliikkeen järjestämistä vuonna 1901 säädetyn osuustoimintalain pohjalle. Useimmat osuusmeijeriyhdistyksenkin jäsenistä olivat siihen suostuvaisia.³⁰

Helmikuun 28. päivänä 1902 pidetyssä kokouksessa perustettiin osuuskunta Liperin osuusmeijeri i.l.,³¹ jonka osakkaiksi perustamistilaisuudessa liittyi 23 karjanomistajaa. Simananniemi Oy:n kanssa tehdyn sopimuksen mukaan voinvalmistus

Voilasti lähdössä Liperin osuusmeijeriltä vuonna 1915. Voi kuljetettiin kuusesta valmistetuissa ”putseissa”. Liperiläistä voita oli yksityisten vientiliikkeiden kautta toimitettu muun muassa Viipuriin, Pietariin ja Lyypekkien ennen voikaupan keskittymistä Valiolle. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

tapahtui edelleen Simananniemen meijerissä. Osuuskunta alkoi heti perustamisensa jälkeen puuhata omaa meijerirakennusta, sillä Simananniemen meijerin rakennus ja koneisto olisivat kaivanneet melkoisia uudistuksia voidakseen tyydyttää kasvaneita vaatimuksia. Paikasta syntyi runsaasti erimielisyyttä, mutta lopulta päästiin sopimukseen siitä, että meijeri rakennetaan P. Karlstedtin perillisten maalle ns. Rantakummulle. Meijerin sijainti oli keskeisempi kuin Simananniemen, mutta paikasta päätettäessä ei osattu ottaa huomioon sitä seikkaa, että rakennuspaikka sijaitsi kalliolla eikä sen läheisyyteen saatu tehtyä kaivoa. Käyttövesi piti ottaa järvestä. Vielä osuusmeijerin perustamisvuonna valitulle paikalle alkoi kohota tiilistä tehty meijerirakennus. Se rakennettiin höyrymeijeriksi, jollaisia Simananniemen meijerin lisäksi oli koko Pohjois-Karjalassa vain kolme muuta. Meijerin yhteyteen rakennettiin myös höyryvoimalla toimiva mylly. Meijeritoiminta alkoi uudessa paikassa maaliskuussa 1906.³²

Vaikka Onni Puhakka ei ollut suoranaisesti mukana Liperin osuusmeijerin perustamisvaiheissa, on hänellä kuitenkin ollut merkittävä vaikutus sen myöhemmissä vaiheissa. Hän nimittäin oli meijerin hallituksessa jäsenenä harvinaisen pitkän aikaa, vuosina 1914–1951. Tästä ajasta hän oli hallituksen puheenjohtajana vuosina 1914–1920.³³ Meijerin perustamisen ja alkuvuosien aikana hän kuitenkin ainakin

Liperin osuusmeijerin isännöitsijä Frans Söyrinki ja meijerin henkilökuntaa vuonna 1915.
Valokuva Onni Puhakka/OPpk.

välillisesti vaikutti sen toimintaan Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton toiminnan kautta, sillä hän oli tämän liiton perustamisvaiheista alkaen sen työssä mukana yhteensä 36 vuoden ajan. Myös hänen pitkäaikainen toimintansa Valion johtotehtävissä antoi hänen toiminnalleen Liperin osuusmeijerin hallituksessa arvaltaakin paljon arvovaltaa. Arvioidessaan Liperin osuusmeijerin satavuotisen toiminnan aikaa on KALEVI JÄNTTI kirjoittamassaan historiategoksessa luonnehtinut myös Onni Puhakan toimintakautta meijerin hallinnossa seuraavasti: ³⁴

Meijerihankkeen toteuttamista ja sen kehitystä on helpottanut liperiläisten hyvä yhteisbenki. – – Yhteen hiileen on puhallettu myös osuuskunnan sisällä, eikä ristiriitoja ole päässyt syntymään. Pyyteetön työskentely yhteisten tavoitteiden saavuttamiseksi ilmeni puhtaimmillaan meijerin hallituksen pitkäaikaisen hallintomiehen ja puheenjohtajan Onni Puhakan toimintakaudella.

Taipaleen kylämeijeristä osuusmeijeriksi

Taipaleen kylässä toimi jo 1800–1900 -lukujen vaihteessa pieni hevoskiertomeijeri. Tämän meijerin perustamisesta ja toiminnasta ei ole säilynyt juuri muuta tietoa kuin lyhyitä mainintoja historiakirjoissa. Lisäksi jonkin verran on säilynyt muis-titietoa siitä, että tällainen meijeri yleensä on ollut olemassa. Tämä kylämeijeri ilmoitti vuonna 1896 haluavansa liittyä Liperin osuusmeijeriyhdistykseen. Hanke ei kuitenkaan toteutunut, koska katsottiin, että kuorima-aseman ylläpito Taipaleella tulisi liian kalliiksi. Taipaleen meijerin osakkaat päättivät jatkaa erillisenä kylämeijerinä.³⁵

Kun Liperin kirkonkylässä sijaitseva meijeri vuonna 1902 muutti toimintansa vasta säädetyn osuustoimintalain mukaiseksi, harkittiin Taipaleella jälleen, miten jatkaa meijeritoimintaa. Pohdinnoissa nousi tärkeäksi tekijäksi se tosiasia, että kuljetusmatka olisi pidentynyt huomattavasti, jos maitotuotteita olisi jouduttu viemään Liperin meijeriin asti. Meijeri sijaitsi Taipaleen kylässä, mutta sinne tuotiin maitoa muistakin kylistä, esimerkiksi Onni Puhakan Käsämän kylässä sijaitsevalta kotitalalta. Karjanomistajat päättivätkin jatkaa oman meijerin toimintaa itsenäisenä, mutta he katsoivat tarpeelliseksi muuttaa sen toimintapohjaa.³⁶

Meijerin toiminnan kehittämissuunnitelmat etenivät niin suotuisasti, että katsottiin mahdolliseksi muuttaa kylämeijeri osuustoiminnallisella pohjalla toimivaksi yhteisyritykseksi. Perustavaa kokousta varten kerättiin nimilista, jossa parisenkymmentä paikkakunnan karjanomistajaa ilmoitti olevansa halukkaita perustamaan osuusmeijerin. Onni Puhakka oli varmaankin yksi tämän hankkeen aktiivisimmista puuhamiehistä, ellei jopa aloitteen tekijä. Perustavan kokouksen kokouskutsu oli kä-sialasta päätellen hänen kirjoittamansa, ja hän oli myös ensimmäinen, joka oli nimen-sä listaan kirjoittamalla ilmoittanut olevansa valmis osuusmeijerin perustamiseen.³⁷

Perustava kokous pidettiin vuoden 1903 maaliskuun kahdeksantena päivänä kauppias A. Vornasen talossa. Osuusmeijerin perustaminen kiinnosti kovasti paikkakuntalaisia, sillä kokouksessa oli läsnä noin 70 osanottajaa. Puheenjohtajana toimi Pohjois-Karjalan maanviljelysseuran neuvoja, agronomi Edvard Luikko ja sihteeriksi valittiin Onni Puhakka. Kokouksen alussa Luikko selvitteli erityisesti meijeritoiminnan yhteistyötä. Kun kokouksessa päästiin sen jälkeen varsinaiseen asiaan eli osuusmeijerin perustamiseen, oli asiaa valmisteltu jo niin hyvin etukäteen, että se sujui mutkattomasti. Uuden meijerin nimeksi tuli Taipaleen Osuusmeijeri i.l. Sääntöjen pohjana olivat Pellervon mallisäännöt. Perustavassa kokouksessa osuusmeijeriin liittyi 14 karjanomistajaa, joilla oli yhteensä 211 lehmää. Osuusmeijerin hallituksen puheenjohtajaksi valittiin Onni Puhakka. Hänet valittiin myös rahastonhoitajaksi.³⁸

Sääntöjen muokkaamisessa ja henkilövalinnoissa meni niin kauan aikaa, että lähel-lä puoltayötä kokous päätettiin keskeyttää ja jatkaa sitä seuraavana päivänä samassa

paikassa. Siinä kokouksessa päästiinkin jo varsinaisiin käytännön asioihin. Meijerin toimintatiloiksi päätettiin vuokrata kauppias A. Vornaselta hänen omistamansa Heinäveden ja Kuopion tien risteyksessä vuokramaalla sijaitseva kauppapaikka. Vuokrasopimus tehtiin kahdeksi vuodeksi ja vuosivuokraksi sovittiin 300 markkaa.³⁹

Uuden meijerin toimintaa varten jouduttiin hankkimaan runsaasti kalustoa ja laitteistoa.⁴⁰ Samassa kokouksessa päätettiin myös useista muista käytännön järjestelyistä. Paikkakunnan ja johonkin pääkaupunkiseudun lehteen päätettiin saman tien laittaa ilmoitus meijerikön saamiseksi tähän uuteen tuotantolaitokseen.⁴¹ Maanviljelysseuralta päätettiin tilata karjakko käymään jokaisen osuuskunnan jäsenen kotona antamassa ohjeita lypsämisessä, maidon säilyttämisessä ja opastamassa myös separaattoreiden käytössä. Taipaleen osuusmeijeri oli nimittäin päättänyt ottaa vastaan vain kermää, ei kokomaitoa, siksi sinne ei hankittu kerman erotteluun tarvittavaa separaattoria. Vielä päätettiin muun muassa tarvittavien halkojen hankkimisesta sekä maitotuotteiden viileänä pitämiseksi tarvittavien jäiden hankkimisesta. Pellervo-Seuralta päätettiin tilata kirjanpitokirjoja ja sen meijerikirjanpidon neuvojaa, agronomi E. von Konowia päätettiin pyytää opastamaan kirjanpidon alkuun pääsemisessä.⁴²

Osuusmeijerin sääntöjen mukaan tarkoituksena oli meijeriliikettä kaikkien yhteiseksi eduksi harjoittamalla hankkia jäsenille mahdollisimman suuri tulo heidän karjansa tuottamasta maidosta. Jäseneksi liittyvän tuli sitoutua olemaan osuuskunnassa vähintään kahden vuoden ajan. Aikaisemmin eroava sai takaisin vain osan jo maksamistaan jäsenmaksuista ja lisälainamaksuistaan. Jäsen oli myös velvollinen ilmoittamaan meijerille lypsylehmiensä lukumäärän ja tuomaan meijerille kaiken sen maidon tai kerman, jota ei käytetä kotitarpeiksi. Osuuskunnalla oli oikeus milloin tahansa käydä tarkastamassa jäsenen tilalla, vastaako hänen ilmoittamansa lehmäluku todellisuutta ja onko maitotalouden määrä ja hoito osuuskunnan vaatimusten ja sääntöjen mukaista.⁴³

Taipaleen osuusmeijerin perustamisvuoden aikana osuuskuntaan kuului yhteensä 26 maidontuottajaa. Heistä yhdeksän oli sellaisia, jotka eivät olleet täysivaltaisia meijerin jäseniä. Tällaisia jäseniä oli vielä vuonna 1905 viisi. Nämä jäsenet eivät myöskään olleet ilmoittaneet meijerille lehmälukuaan. Meijeri otti kuitenkin vastaan myös heidän tuomansa kerman ja maksoi näille raaka-aineesta saman hinnan kuin varsinaisille jäsenille. Heillä oli myös samanlaiset osuudet meijerin liikekustannuksista kuin täysivaltaisilla jäsenillä. Ainoa seikka mikä erotti heidät täysivaltaisista jäsenistä oli se, että he eivät päässeet osallisiksi meijerin vuosivoitosta. Ensimmäisen toimintavuoden aikana jäseneksi liittyneillä 17 karjanomistajalla oli yhteensä 236 osuuskunnalle ilmoitettua lehmää. Viidellä heistä oli lehmiä 20 tai enemmän, seitsemällä vähintään 10.⁴⁴

Osuusmeijerin perustajat olivat jo tottuneita meijeritoimintaan ja he hoitivat käytännön järjestelyt niin ripeästi, että uusi meijeri pääsi aloittamaan toimintansa

jo huhtikuun 20. päivänä 1903, runsaan kuukauden kuluttua perustamiskokouksesta.⁴⁵ Meijerin voimanlähteenä oli hevoskierto. Sillä pyöritettiin pystykirnua ja voinvaivauspöytää. Hevoskierron pyörittämistä varten olivat osuuskunnan jäsenet velvollisia vuorollaan toimittamaan hevosmiehen. Pyörityksestä maksettiin korvusta hevosenomistajalle yksi penni kermakilolta. Tästä pyörittämistyöstä ei katsottu yleensä olevan ylimääräistä haittaa, koska meijerillä tuli käytyä joka tapauksessa, kun sinne vei kermansa. Ainoa arkirutiiniin tuleva lisävaiva oli se, että pyörityspäivänä piti lähteä hiukan aikaisemmin liikkeelle kuin tavallisella meijerikäynnillä. Vuoteen 1905 saakka jokainen osuuskunnan jäsen huolehti kermansa kuljettamisesta meijerille. Vasta vuonna 1906 alettiin palkata kuskeja pisimmille reiteille.⁴⁶

Meijerirakennuksena toimivan entisen maakaupan kauppapuoti oli muutettu kerman vastaanottotilaksi, muissa huoneissa kirnuttiin, hapatettiin ja varastoititiin tuotteita. Kermaa otti vastaan meijerin kirjanpitäjä kevät- ja kesäaikaan päivittäin aamupäivällä kello 9–12, muina vuodenaikoina kahdesti tai kolmesti viikossa.⁴⁷

Osuuskunnalla oli oma karjakko, joka oli palkattu yhteistyössä Taipaleen isäntäyhdistyksen kanssa.⁴⁸ Hän oli velvollinen käymään jokaisen osuuskunnan jäsenen tilalla neuvontatyössä. Myöhemmin tehtiin päätös, että hän käy myös sellaisten kermama meijeriin toimittavien karjanhoitajien tiloilla, jotka eivät ole osuuskunnan täysivaltaisia jäseniä. Neuvonta koski luonnollisesti karjanhoidon niitä vaiheita, jotka liittyivät maidontuotannon parantamiseen ja karjatalouden edistämiseen. Karjakko antoi neuvoja muun muassa karjan ruokinnassa, tuotantotilojen puhtaana pitämisessä, valvoi maidon, kerman ja maitoastioiden käsittelyä sekä teki koelypsyjä. Karjakko sai kulloinkin vuorossa olevasta talosta vapaan ylläpidon, mutta hän oli velvollinen ottamaan osaa kaikkiin talon karja- ja maitotalouteen kuuluviin töihin.⁴⁹

Taipaleen osuusmeijerin osakkaat tekivät myös yhteisostoja. Ostettavat tuotteet olivat pääasiassa ruis- ja vehnä jauhoja sekä apulantoja. Myös koneita, esimerkiksi äkeitä hankittiin yhteisostoina. Hankintapaikkoina olivat pääasiassa vuoden 1901 lopulla perustettu Pellervon Välityslieike sekä myöhemmin sen seuraajaksi vuonna 1905 perustettu Keskusosuusliike Hankkija⁵⁰

Taipaleen osuusmeijeri seurasi Pellervo-Seuran antamia ohjeita toiminnassaan. Meijeri noudatti neljän viikon jaksoissa toimivaa tilityskautta. Osakkaat saivat maksun meijeriin tuomastaan kermasta kahden viikon kuluttua kunkin tilityskauden jälkeen. Vainvälittäjät lähettivät voista saamansa maksun meijerin pankkitilille ja sieltä meijerin tilityksestä vastaava henkilö kävi noutamassa sen rahasumman, joka tarvittiin osuuskunnan jäsenille tilitettäväksi. Voi lähetettiin eri vainvälittäjille sen mukaan mistä arvioitiin saatavan edullisin hinta. Näitä välittäjiä olivat esimerkiksi hankolaiset osakeyhtiöt Temperator ja Evert Ekholm sekä joensuulaisen Wäinö Aspelundin ja raumalaisen Nordbergin vainvälityliikkeet. Kun voinvientiosuusliike Valio vuonna 1905 perustettiin, lähetettiin meijerissä valmistettu voi vuoden 1906 alusta lähtien pelkästään sinne.⁵¹

Suomessa toimi useita voinvälittäjiä, jotka kilpailivat keskenään saadakseen voinvälittäjiltä näiden valmistamaa voita välitettäväkseen. Taipaleen osuusmeijerin tilikirjojen välissä on säilynyt näitä toinen toistaan houkuttelevampia tarjouskirjeitä muun muassa Hangon voinvienti-liike Harald Kiaeriltä. Paljon lupaavista tarjouskirjeistään huolimatta se ei kuitenkaan saanut taipalelaista voita välitettäväkseen.

Onni Puhakka arvatenkin omalta osaltaan piti huolen siitä, että osuusmeijerissä toimittiin Pellervon kehittämien osuustoimintamallien mukaan. Hänellä oli varmaankin vaikutusta myös siihen, mistä meijerin tarvitsemat tuotteet hankittiin ja siihen, että voinvienti keskitettiin Valioon. Hänellä oli toimintansa tukena osuuskunnan jäsenenä ja sen hallituksessa kiistämätöntä arvovaltaa. Hänhän oli myös maakunnan meijereiden keskusliiton, Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton johtoportaan mukana ja vuoden 1905 heinäkuusta alkaen myös merkittävän valtakunnallisen voinvienti-liikkeen Valion sisäpiirin jäsen. Lisäksi hän oli myös Pellervon Välytysliikkeen seuraajan Keskusosuusliike Hankkijan hallintoneuvoston jäsen.

Vain noin vuoden toimittuaan osuuskunta päätti ryhtyä rakentamaan omaa meijerirakennusta. Sitä varten oli vuonna 1904 ostettu sopiva paikkakin läheltä entisessä kauppapuodissa toimivaa meijeriä. Uuden meijerirakennuksen paikasta syntyi osakkaiden kesken erimielisyyttä, mutta enemmistö osuuskunnan jäsenistä päätti kuitenkin, että uusi rakennus sijoitetaan jo hankittuun paikkaan. Tämä ei tyydyttänyt kaikkia osakkaita, mikä johti siihen, että osuuskunnasta erosi kahdeksan jäsentä. Eronneet jäsenet veivät mennessään omistamiensa 99 lehmän maitomäärän. Samassa kokouksessa, jossa kahdeksan osakasta päätti erota osuuskunnasta, siihen liittyi 19 uutta jäsentä, joilla oli yhteensä 140 lehmää. Eroamisista huolimatta meijerin jäsenmäärä lisääntyi 11 jäsenellä ja 41 lehmällä. Lopputulosta luonnehdittiin meijerin vuosikertomuksessa sanonnalla, että kävi niin kuin savotassa: ”Kun yksi lähtee, niin toisen kontti jo näkyy”.⁵²

Osakkaiden enemmistön päätöksestä huolimatta Taipaleen osuusmeijerille ei ryhdytty rakentamaan uusia toimitiloja. Rakennushankkeen kustannukset arvatenkin epäilyttivät osuuskunnan jäseniä. Myös Liperin kirkonkylässä jo toiminnassaan hyvään alkuun päässyt, uusissa tiloissa sijaitseva ja kaikkein uudenaikaisimmalla laitteistolla toimiva osuusmeijeri osaltaan varmaankin vaikutti rakennushankkeen raukeamiseen. Taipaleen osuusmeijeri toimi vielä muutaman vuoden, mutta sen toiminta alkoi muuttua kannattamattomaksi yhä useampien jäsenten liittyessä Liperin osuusmeijerin jäseniksi. Vuonna 1908 tehtiin päätös siitä, että Taipaleen meijerin toiminta lopetetaan, ja loputkin sen jäsenistä liittyivät Liperin osuusmeijerin maidontuottajiksi.⁵³

Keskusliikkeitä perustetaan

Maakunnan meijereille keskusliitto

Osuustoimintalain tultua vahvistetuksi vuonna 1901 osuusmeijereitä alettiin perustaa Pohjois-Karjalassa ripeästi. Vuonna 1903 niitä oli toiminnassa jo 25. Vuonna 1888 perustetun Pohjois-Karjalan maanviljelysseuran – ensimmäisen Pohjois-Karjalaan perustetun maakunnan tasolla toimivan järjestön – tehtäväksi oli määritelty maanviljelyksen ja karjanhoidon neuvontatyö. Se järjesti monenlaisia koulutus- ja neuvontatilaisuuksia. Seura järjesti helmikuun alussa vuonna 1903 Niittylahden kansanopistossa osuusmeijerikurssin. Sen päätyttyä pidettiin kokous, jossa paikalla olleet osuusmeijereiden edustajat totesivat maakunnan meijereiden tarvitsevan toimintansa yhteistoimintaelimeksi maakunnallisen keskusjärjestön, meijeriliiton. Kokous valitsi toimikunnan valmistelemaan asiaa ja laatimaan sääntöehdotusta.⁵⁴

Toimikunta sai toimeksiantonsa valmiiksi syksyllä 1903. Joulukuun 16. päivänä samana vuonna pidettiin Joensuun Ilosaassa kokous U. Branderin toimiessa puheenjohtajana ja Onni Puhakan sihteerinä. Tässä kokouksessa tehtiin virallinen päätös perustaa Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliitto ja hyväksyttiin toimikunnan laatima, Pellervo-Seuran lakimiehen tarkastama sääntöehdotus. Tämä osuusmeijeriliitto oli ensimmäinen koko maassa. Perustamisasiakirjan allekirjoitti yhdeksän meijeriä, Liperin ja Taipaleen osuusmeijerit muiden mukana. Perustamiskokouksessa valittiin toimikunta jolle annettiin ”täysi toimivalta” aloittaa uuden liiton toiminnan kehittäminen. Toimikunnan vakinaisiksi jäseniksi valittiin maanviljelysneuvos Akseli Brander sekä maanviljelijät Onni Puhakka ja Pekka Kontkanen.⁵⁵

Osuusmeijeriliiton toimikunta piti ensimmäisen kokouksensa jo kaksi päivää valtuutuksensa jälkeen. Se valitsi puheenjohtajaksi Akseli Branderin, varapuheenjohtajaksi ja sihteeriksi Onni Puhakan ja rahastonhoitajaksi Pekka Kontkasan.⁵⁶ Liiton tehtävänä tuli olemaan meijeritalouteen liittyvä neuvontatyö. Heti vuoden 1904 alussa jaettiin Pohjois-Karjalan maanviljelysseuralta ja osuusmeijereiltä saaduista toiminta-avustuksista apurahoja meijerikköjen ja meijerien isännöitsijöiden koulutusta varten. Toimikunta antoi avustusta myös muutamille Pellervon päiville osallistumaan halukkaille henkilöille. Avustusta tähän saatiin myös maanviljelysseuralta. Osuusmeijeriliiton toimihenkilöitäkin osallistui näille Pellervon päiville. Liiton vuosikirjassa on mainittu, että Onni Puhakka osallistui päiville omalla kustannuksellaan.⁵⁷ Tämä oli Puhakalle tyypillistä toimintaa. Koska hänellä itsellään oli varaa kustantaa oma koulutukseen osallistumisensa, hän halusi antaa jollekin vähävaraisemmalle henkilölle mahdollisuuden päästä osalliseksi osuustoiminnallisesta koulutuksesta.

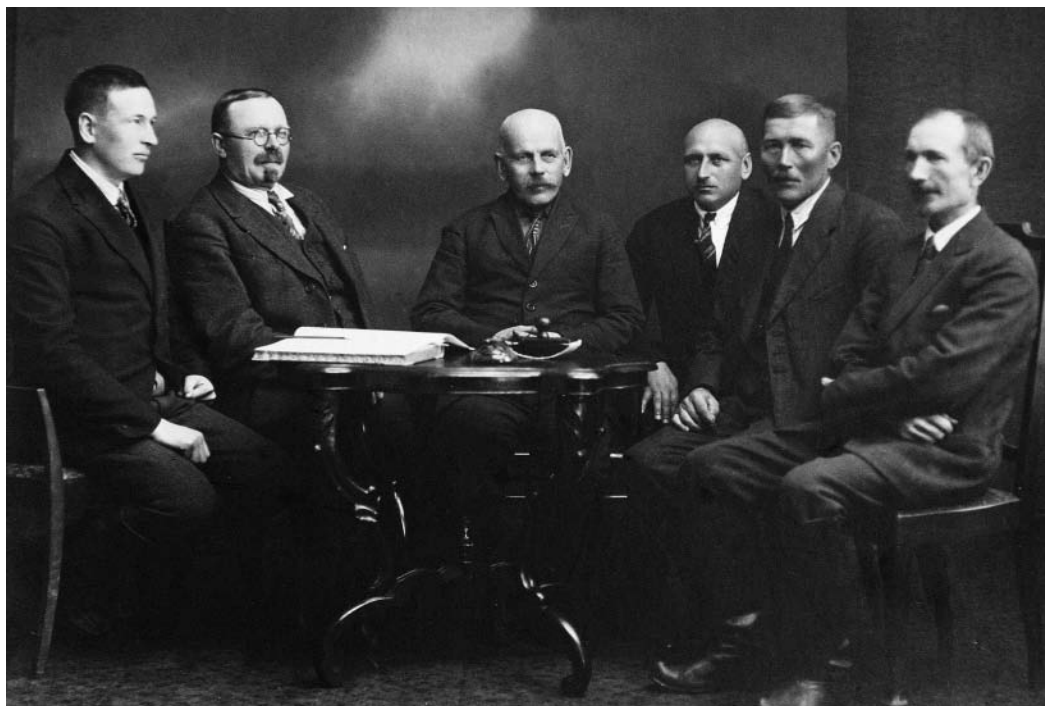
Pellervon päivät kestivät kolme vuorokautta. Tapahtuman jälkeen osuusmeijeriliiton kokoama seitsenhenkinen ryhmä teki opintomatkan saadakseen lisätietoa

meijeritoiminnasta. Helsingistä seurue matkusti Hankoon, jossa se tutustui vointutkimuslaboratorion toimintaan, paikallisiin voinvälittäjiin ja voikauppatoimintaan. Sen jälkeen tutustuttiin useisiin mejereihin Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa. Tutustumiskohteina olivat vielä Hämeenlinnan lähellä sijaitseva Karlbergin kartano ja Hatanpään kartano Tampereella. Retkeläiset totesivat, että Pohjois-Karjalassa oli vielä paljon työtä ennen kuin siellä päästäisiin meijeritoiminnassa samaan tasoon kuin retkikohteissa.⁵⁸

Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton toimikunnan jäsenet joutuivat tekemään toiminnan alkuvaiheissa itse meijerinhoidollista neuvontatyötä, ja siinä tarkoituksessa he matkustelivat maakunnan mejereissä. Erityisen paljon näitä matkoja teki Onni Puhakka. Näillä matkoilla neuvojat havaitsivat paljon parantamisen varaa mejereiden toiminnassa, niiden tietopuolisessa ja käytännöllisessä osaamisessa. Meijereiden toimihenkilöt eivät olleet aina selvillä edes yleisestä maitotuotteiden hintatasosta. He saattoivat luulla saavansa tuotteistaan hyviä hintoja, vaikka todellisuudessa heille maksettiin verraten huonoja hintoja. Kirjanpidossa ja tilastotietojen laatimisessa oli puutteita. Maitotuotteiden käsittelyä hyvälaatuisten tuotteiden valmistamiseksi vaikeutti monissa mejereissä tuotantotilojen ja välineistön puutteellinen siisteys sekä taitamaton meijerikoneiston käyttö. Neuvontatyö saatiin

Osuusmeijeriliiton järjestämät ensimmäiset osuusmeijerien isännöitsijöille, kirjanpitäjille ja ”meijerskoille” suunnatut kurssit pidettiin Joensuun Ymp. osuusmeijerillä helmikuussa vuonna 1905. Onni Puhakka eturivissä vasemmallä. *Kuvaaja tuntematon. OPPk.*

Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton johtokunta vuonna 1928. Vasemmalta: Väinö Pessi, Akseli Brander, Onni Puhakka (puheenjohtaja), Einar Partanen, Jonas Marila ja Pekka Kontkanen. *Valokuva T. Ahokas. OPpk.*

vakiintuneelle pohjalle vuonna 1907, kun meijeriliitto pystyi palkkaamaan päätoimiseksi konsulentiksi Peltosalmelta kotoisin olevan agronomi Vilho Hirvensalon.⁵⁹

Osuusmeijeriliitto palkkasi vakituisen ”montttööriin”, koneiden korjaajan ja käytönopastajan vuonna 1907. Toimeen valittiin 13 hakijan joukosta kotkalainen J. Tolvanen. Montttööri matkusteli työkaluineen maakunnan meijereissä korjaamassa meijerikoneita ja -kalustoa ja opastamassa niiden käyttöä. Hän teki korjaustöitä myös yksityisille maidontuottajille. Erityisen paljon korjaamista vaativat suuren suosion maidon käsittelyssä saaneet separaattorit.⁶⁰

Maaseudun konekantaan tuli puimakoneosuuskuntien perustamisen myötä lokomobiileja, höyrykoneita. Ne olivat monimutkaisia koneita käyttää eikä niiden korjaaminen onnistunut ilman erikoisvälineitä ja -taitoja. Pohjois-Karjalan maanviljelysseura teki Osuusmeijeriliiton kanssa sellaisen sopimuksen, että montttööri Tolvanen kiertää puintiaikaan korjaamassa myös puimakoneosuuskuntien koneita ja opastamassa niiden käyttöä maanviljelysseuran palkkaamana.⁶¹

Meijeriliiton toimikunta ymmärsi aivan toiminnan alkuvaiheista alkaen, että meijereiden tuotannon laatua ja tehokkuutta ei saada nostettua, ellei niiden toimintaa ohjaamassa ja valvomassa ole ammatillista koulutusta saaneita henkilöitä. Sen vuoksi se järjesti kurseja osuusmeijereiden toimihenkilöille, meijeriköille, kirjanpitäjille ja isännöitsijöille. Ensimmäiset kurssit pidettiin Joensuun

ympäristön osuusmeijerillä 6.–16 helmikuuta vuonna 1905. Osallistujia saapui 22, myös Onni Puhakka oli saamassa siellä lisäoppia. Kursseilla annettiin tietopuolista ja käytännöllistä opetusta, kirjanpidon opetus oli keskeistä. Muutamien meijereiden lähettämät kurssilaiset olivat tuoneet mukanaan meijereidensä kirjanpitokirjat opiskeluaineistokseen. Ohjelmassa oli myös meijerikäyntejä, joiden aikana opeteltiin käytännön töitä, muun muassa näytteiden ottamista ja voin valmistusta.⁶²

Onni Puhakka teki aktiivista ja monipuolista työtä Osuusmeijeriliiton sihteerinä. Hänelle tuli maidonjalostustyöhön liittyviä lisätehtäviä vuoden 1908 alussa, kun hänet ”riistettiin” – kuten tätä kuvataan Osuusmeijeriliiton vuosikertomuksessa – Hankoon Voinvientiosuusliike Valion toimitusjohtajaksi.⁶³ Valion tehtävistä huolimatta hän ei kuitenkaan luopunut meijeriliiton tehtävistä vaan kuului liiton johtokuntaan aina vuoden 1939 loppuun saakka. Tästä ajasta hän toimi liiton sihteerinä vuosina 1903–1908, johtokunnan varapuheenjohtajana 1903–1913 ja puheenjohtajana 1914–1939.⁶⁴

Hankkija ja Valio perustetaan

Pellervo-Seuran toiminnan yksi varhaisista tehtävistä oli ollut Pellervon Välitysliikkeen perustaminen. Välitysliikkeen tehtävänä oli toimia kanavana maahantuojien ja konevalmistajien sekä maamiesseurojen ja osto-osuuskuntien välillä maataloustöissä tarvittavien tuotteiden ja tavaroiden kaupankäynnissä. Tämä toiminta ei kuitenkaan menestynyt, sillä kauppaliikkeet ja maaseudun osuuskunnat kävivät pääasiassa suoraan keskinäistä kauppaa ottamatta Välitysliikettä mukaan toimintaan. Pääasiallisena syynä Välitysliikkeen toiminnan kannattamattomuuteen oli Pellervo-Seuran oma toiminta. Se oli nimittäin kouluttanut maaseudun väestöä hankkimaan tuotteita yhteisostoina tukkuliikkeiltä mahdollisimman edullisesti. Lisäksi maamiesseurat olivat aloittaneet maanviljelystarvikkeiden yhteisostot jo ennen osuustoimintalain voimaantuloa. Näin oli muodostunut ja vakiintunut jo hyvin toimivia asiakassuhteita, joista ei haluttu luopua. Sen vuoksi välitysliikkeelle ei ollutkaan sellaista tarvetta kuin Pellervo-Seurassa oli arvioitu.⁶⁵

Pellervo-Seuran Välitysliikkeen toiminnan osoittauduttua kannattamattomaksi päätettiin toimintatapoja muuttaa ja suunniteltiin perustettavaksi keskusosuusliike, joka hankkisi maataloudessa tarvittavia tuotteita omaan laskuunsa ja myisi niitä maatalouden harjoittajille. Siinä tarkoituksessa Välitysliikkeen johtaja Benjamin Alfthan matkusteli eri puolilla maata neuvottelemassa sellaisten osuuskuntien johtomiesten kanssa, joiden arveltiin ryhtyvän jäseniksi perusteilla olevaan uuteen keskusosuuskuntaan. Tämän valmisteluvaiheen jälkeen eri puolilta maata kokoontui marraskuussa 1904 ”huomatuimmiksi mainittuja” osuustoimintamiehiä käsittele-

mään uuden keskusosuuskunnan sääntöehdotusta. Yksi näistä ”huomatuimmista” osuustoimintamiehistä oli Onni Puhakka.⁶⁶

Onni Puhakka kertoo eräessä lehtihaastattelussa Hankkijan perustamiseen liittyviä omakohtaisia kokemuksiaan.⁶⁷ Eräs Pohjois-Karjalan maanviljelysseuran konsulenteista oli pyytänyt hänet Helsingissä Ylioppilastalossa pidettävään perustamiskokoukseen. Puhakan kertoman mukaan perustamista suunnittelevassa kokouksessa oli runsas osanottajajoukko. Mukana oli paitsi yhteisostoja harjoittavien osuuskuntien johtomiehiä ja toimihenkilöitä myös yksityiskauppiaita. Nämä yksityiskauppiat koettivat uskotella osuustoimintamiehille, että suunnitteilla oleva keskusliike ei tulisi menestymään. Puhakka kertoo haastattelussaan kokouksesta ja sitä edeltävistä tapahtumista.⁶⁸

Ennen kokouksen alkamista olin eräessä Ylioppilastalon sivuhuoneessa ja satuin näkemään, kuinka professori Hannes Gebhard ja opettaja Erkki Peltonen (Johannes Linnankosken veli), molemmat palavasydämiä osuustoimintamiehiä, Hankkijasta keskustellessaan melkein syleilivät toisiaan. Itse kokouksessa Gebhard puhui kauan ja innostuneena, mutta myös vastustajat olivat äänessä ja näin tämä riitainen kokous jatkui koko päivän. Vihdoin kuitenkin päädyttiin siihen, että Hankkija on perustettava sekä että kaikkia maassamme toimivia maanviljelijäin osuuskuntia on kehoitettava tulemaan yritykseen mukaan. Muistaakseni 15 henkilöä kirjoitti nimensä tätä tarkoittavan vetoamuksen alle. Minunkin nimeni siihen ilmestyi.

Kokouksessa valmisteltiin perusteilla olevan keskusosuuskunnan sääntöehdotusta. Saatuaan sen valmiiksi valmistelutyöhön osallistuneet henkilöt kutsuivat koolle suunnitellun keskusosuuskunnan perustavan kokouksen. Tähän kokoukseen, joka pidettiin tammikuun 17. päivänä vuonna 1905, saapui edustajia 58:sta osuuskunnasta. Kokouksessa päätettiin perustaa ”Keskus-osuusliike Hankkija r.l.”⁶⁹ jonka pääasialliseksi tehtäväksi määriteltiin hankkia jäseninä oleville osuuskunnille maatalouden alaan kuuluvia ”tarvetavaroita” sekä opastaa osuuskuntia osto- ja myyntitoiminnassa.⁷⁰ Perustavassa kokouksessa valittiin myös ensimmäinen hallintoneuvosto, johon Onni Puhakkakin valittiin. Hän edusti kokouksessa Taipaleen osuusmeijeriä.⁷¹

Onni Puhakka kertoo, että Hankkijan liiketoiminta alkoi heti menestyä, vaikkakin vain pieni osa perustamiskokouksen jäsenistä oli jaksanut olla uuden keskusliikkeen suhteen toivorikas.⁷² Puhakka oli Hankkijan hallintoneuvostossa kymmenen vuotta, kunnes hän sanoutui irti sen toiminnasta, kuten toisaalla tässä tutkimuksessa kerrotaan.

Vain muutama kuukausi Hankkijan perustamisen jälkeen, heinäkuun 4. päivänä vuonna 1905, kokoontui Helsingissä hotelli Fenniassa 23:n eri puolilla maata sijaitsevan osuus- tai osakemeijerin edustajia pohtimaan voinvientiä edistävän ja voin

laatua valvovan keskusosuusliikkeen perustamista. Tässä kokouksessa 17 meijerin edustajat allekirjoittivat perustamisasiakirjan, jolla sovittiin ”Voinvienti-osuusliike Valion” perustamisesta. Yksi sopimuksen allekirjoittajista oli Liperin Taipaleen kylän osuusmeijerin edustaja Onni Puhakka.⁷³

Kokouksessa oli yllättävän harvan meijerin edustajia ottaen huomioon sen, että koko maassa oli tuohon aikaan jo lähes kolmesataa osuusmeijeriä. Yksi syy kokousväen vähyyteen oli yksityisten voinvientieliikkeiden voimakkain sekoittava ja tuottajien yhteistyötä rikkova toiminta. Yksityiset voinvientieliikkeet kävivät kovaa kilpailua keskenään saadakseen mahdollisimman suuren osuuden voikaupasta itselleen. Vainvälittäjien asiamiehiä oli saapunut tähän perustamiskokoukseenkin agitoiden jopa kokouksen kulkua häiritsevästi tarkoituksenaan saada estetyksi tuottajien yhteisen voinvientieliikkeen perustaminen.⁷⁴ Toinen merkittävä syy oli Pellervo-Seuran epärointi voin markkinointiin tarkoitettujen keskusliikkeen perustamisessa. Seurassa toki ymmärrettiin keskusliikkeen tarpeellisuus tälläkin osuustoiminnan alalla, mutta Hannes Gebhardin mukaan sen perustaminen ei vielä tuolloin, vuosisadan alussa ollut ajankohtaista. Hänen mielestään kenttäväki ei ollut vielä riittävän kokenutta pystyäkseen ottamaan vastuun tällaisesta toiminnasta.⁷⁵ Lisäksi monien paikallisten meijereiden voituotanto oli niin vähäistä, että ne eivät uskoneet voita riittävän vientiin.⁷⁶ Näinollen suomalainen voikauppa oli hajanaista ja myös vointuottajien käsitykset yhteisen vointiosuusliikkeen menestymisestä epävarmoja. Vain osuustoiminnan merkitykseen vahvimmin uskovat olivat mukana perustamassa Valiota. Perustamiskokouksessa Valiolle valittiin kuusihenkinen hallintoneuvosto ja Onni Puhakka sen yhdeksi jäseneksi.⁷⁷

Valion toiminnan alku oli monenlaisten vaikeuksien kanssa kamppailemista. Hangossa ja Vaasassa toimivat hyvin voikaupalla ansainneet yksityiset voinvientieliikkeet jatkoivat vielä uuden keskusliikkeen perustamisen jälkeenkin omien markkinoidensa puolustamista koettaen ”kaikin tavoin” vaikeuttaa Valion toimintaa, kuten Onni Puhakka kertoo muistellessaan sen alkuvaiheita.⁷⁸ Yksi pahimmista ongelmista oli epäonnistunut ensimmäisen toimitusjohtajan valinta. Toimitusjohtajaksi valittu **Janne Vitikka** oli ollut ”osuustoiminnan isän” Hannes Gebhardin suosikki tähän tehtävään. Vitikka kuitenkin erotettiin toimintaansa sisältävien asemansa väärinkäytösepäilysten vuoksi hänen ehdittyään olla toimessaan vasta puolisoitoista vuotta. Vitikkaa syytettiin Valion voin myymisestä omaan laskuunsa. Tämä oli noloa ja kova isku paitsi toimintaansa aloittelevalle Valiolle myös Hannes Gebhardille.⁷⁹

Uuden toimitusjohtajan valinta alkoi välittömästi Vitikan tultua erotetuksi. Tehtävään oli vaikea saada ketään. Huonosti alkanut toiminta oli säikähdyttänyt sen verran, että tehtävää ei mielellään otettu vastaan eikä toisaalta voitu antaa kenelle tahansa. Lopulta tehtävään saatiin taivuteltua Onni Puhakka, jonka katsottiin kykyjensä ja elämäntilanteensa vuoksi olevan kykenevä hoitamaan toimitusjohtajan tehtäviä. Puhakka oli tuohon aikaan poikamies, joten perheasiatkaan eivät olleet es-

teenä tähän tehtävään keskittymiseen. Vaikka hänellä oli vastuullaan kotitilan hoito Liperissä, ei sekään ollut suurena esteenä, koska hänen veljensä ja sisarensa pysyivät huolehtimaan tilan tehtävistä. Puhakka valittiin toimitusjohtajan tehtäviin väliaikaisesti, siksi ajaksi että tehtävään löydetään henkilö, joka voi ottaa tehtävän vastaan pysyvästi. Puhakan kausi toimitusjohtajana kesti puolisen vuotta, ja toimitusjohtajaksi valittiin keväällä 1908 fil.tri, Kotkan kauppakoulun ja kauppaopiston johtajana toiminut **Frans Mikael Pitkäniemi** (1878–1948).⁸⁰

Pitkäniemen tultua valituksi Valion toiminta alkoi kehittyä ripeästi. Hänellä oli tehtävän vaatimaa liikemieskoulutusta ja liiketaloudellista ajattelukykyä. Hänen edeltäjillään Vitikalla ja Puhakalla ei ollut sellaista liiketaloudellisen johtamisen kokemusta, jota liiketoiminnaltaan suuren keskusliikkeen kehittäminen olisi vaatinut.⁸¹ Pitkäniemen toimikaudella Valiosta kehittyi menestyvä ja vakaalla pohjalla toimiva, kansainvälisillä markkinoilla laajasti toimiva maidonjalostuksen keskusosuusliike. Valio muutettiin vuonna 1992 osakeyhtiöksi.⁸²

Valiosta muodostui Onni Puhakalle merkittävä ja pitkäaikainen tehtävä, joka kesti 25 vuotta. Hän oli paitsi hoitamassa lyhyen aikaa toimitusjohtajan tehtäviä, perustamisesta alkaen koko ajan mukana hallintoneuvostossa. Valion tehtävät hän jätti vuonna 1930.⁸³

Maamme kansanvalistuksen perinteitä noudattaen myös maamme osuustoiminta oli saanut alkunsa keskusjohtoisesti, ylhäältä alas johdettuna toimintana. Vaikka pellervolainen osuustoiminta oli suunnattu suuressa määrin maatalonviljelevän väestön toimintaa tukevaksi, ei keskusjärjestöissä toiminnan alkuvuosina ollut mukana kovin montaa maanviljelysväestön edustajaa. Valio ja Hankkija olivat siinä mielessä poikkeuksellisia keskusliikkeitä, että niiden hallinnon johtotehtävissä oli maanviljelijäväestöllä huomattava osuus. Hankkijan ensimmäiseen, kuusihenkiseen hallintoneuvostoon valittiin varsinaisiksi jäseniksi neljä maanviljelijää. Kaksi muutakin olivat maanviljelystöihin perehtyneitä henkilöitä, vaikkakaan eivät taustaltaan maanviljelysväestöä edustavia.⁸⁴ Heistä säätyläissyntyinen vapaaherra Otto Wrede (1851–1936) toimi Elimäellä sijaitsevien Moision ja Villikkalan suurtilojen hoitajana. Hän oli vakaumuksellinen osuustoimintaliikkeen kannattaja kuuluen myös Pellervo-Seuran johtokuntaan.⁸⁵ Suomenmieliseen ja -kieliseen aatelisperheeseen syntynyt Aatos Schildt (1864–1939) oli perehtynyt syvällisesti maataloudellisiin tehtäviin keskisuomalaisen Nisulan kartanon omistajana.⁸⁶ Valion ensimmäiseen hallintoneuvostoon valittiin samoin neljä maanviljelijää, kahdesta muusta jäsenestä toinen oli opettaja ja toinen lakitieteen kandidaatti.⁸⁷ Valion ja Hankkijan hallintoneuvoston jäsenistä kolme toimi molemmissa, kukin maanviljelijöitä: liperiläinen Onni Puhakka, lokalahtelainen Juho Kaskinen ja ilmajokelainen J. E. Antila.

Ensimmäisen osuustoiminnallisen keskusjärjestön, vuonna 1899 perustetun Pellervo-Seuran johtokunnassa oli vielä vuonna 1909 vain yksi maanviljelijä. Muut jäsenet olivat muun muassa professoreita, tohtoreita ja senaattoreita. Myös seuran jäsenistä vain 25–30 % oli 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana

Valion hallintoneuvosto kokouksessaan keskusliikkeen pääkonttorissa Helsingissä 16.4.1929. Henkilöt vasemmalta alkaen: Aleks Parviala, Otto P. Pehkonen, E. M. Tarkkanen, Kyösti Kallio, Jonas Marila, Vilho Hyytiäinen, Alpo O. Luostarinen, Aleks Kivelä, Akseli Sarjakoski, Veikko Immonen, Onni Puhakka, F. M. Pitkäniemi, Vilho Oksanen, Mikko Metsola, Oskari Karrakoski, E. Matinheikki, Edv. Kaapeli, Väinö Siira, Väinö Helle, L. O. Hirvensalo, J. Muurimäki, Alfred Retulainen, Otto Palmroth, Otto Lintunen. *Kuvaaja tuntematon. OPpk.*

maanviljelijöitä. Enemmistön muodostivat virkamiehet, papit ja muut oppineet ja mukana oli kaupunkilaisväestöä runsaasti, myös helsinkiläisiä.⁸⁸ Kuvaavaa eliitin käsityksille aikakauden valistusmentaliteetista oli tapahtuma Pellervo-Seuran vuosikokouksessa vuonna 1901. Tuolloin yksi Pellervo-Seuran perustajista, professori O. E. Tudeer, uhkasi luopua johtokunnan jäsenyydestään, kun ehdokkaita asetettaessa oli esitetty myös maalaisväestön edustajien valintaa johtokuntaan. Tuolloin johtokuntaan tulikin valituksi yksi maanviljelijä seuran helsinkikeskeisyydestä valittaneiden tynnyttämiseksi. Professori Tudeer ei tästä valinnasta huolimatta loppujen lopuksi toteuttanut uhkaustaan erota johtokunnan jäsenyydestä.⁸⁹

Paikallisten osuuskassojen käyttövarojen turvaamiseksi, niiden rahoitustoiminnan keskusliikkeeksi perustettiin Osuuskassojen Keskuslainarahasto Oy (OKO) vuonna 1902. Vaikka tämänkin keskusliikkeen kohderyhmänä oli maamme maanviljelevä väestö, valittiin hallintoneuvostoon vain yksi maanviljelijöiden edustaja, J. E. Antila.⁹⁰

7. AKTIIVISTA OSUUSKUNTIEN PERUSTAMISAIKAA

Osuustoiminnalliset rahalaitokset Liperissä

Maaseudun varhainen rahatalous

Yhteiskuntaa kaikilla aloilla koskettavan rakennemuutoksen yksi merkittävimmistä maaseudun elämässä näkyvistä muutosilmiöistä oli luontaistalouden omavaraisuudesta luopuminen. Yksi tämän rakennemuutoksen seurauksista oli rahatalouden merkityksen kasvaminen. Maanviljelyksen ja maatalouden 1800-luvun loppupuolella alkanut koneellistuminen vaikutti monin tavoin maaseudun yhteiskuntarakenteeseen. Tämä kehitys oli ajallisesti vaihtelevaa maan eri osissa, mutta se oli joka paikassa samansuuntainen: luontaistalouden aikakauden paljon työvoimaa vaativat työtavat alkoivat muuttua, kun käyttöön otettiin teollisesti valmistettuja koneita ja laitteita ja työskentelytapoja ryhdyttiin muuttamaan tieteellisiin tutkimuksiin perustuvien tietojen mukaisiksi. Maatalous hyötyi tästä kehityksestä määrällisesti ja laadullisesti parempina tuotantotuloksina, mutta muutoksilla oli myös negatiivisia vaikutuksia. Maatalouden vähenevä työvoiman tarve kasvatti Itä-Suomessa tilatoman väestön määrää voimakkaasti, ja samalla se heikensi tämän väestöryhmän taloudellisia toimeentulomahdollisuuksia. Itä-Suomessa ei oltu perustettu Länsi-Suomen tapaan kovin paljon torppia. Esimerkiksi Liperissä huomattava osa tilatoman väestöstä oli niin kutsuttua loisväestöä, ilman omaa asuntoa olevaa, parempiossaisten taloudessa asuvaa ja asuintalon töitä tekemällä asuinsijansa ja ylläpitonsa korvaavaa väkeä. Liperissä heidän lukumääränsä kasvoi voimakkaasti 1800-luvun loppupuolella. Loisiväkeä oli vuonna 1900 peräti 38,6 % koko kunnan väestöstä.¹

Yhteiskunnan muutosprosessissa väestöpoliittinen ongelma ei kuitenkaan jäänyt pysyväksi, se saatiin aikanaan ratkaistuksi yhteiskunnallisoin toimenpitein. Pysyväksi sen sijaan jäi rahatalouden merkitys myös maaseudun elinkeinojen ja elämänmuodon keskeisenä osana. Luontaistalouden aikana suurin osa elämiseen tarvittavasta ravinnosta oli saatu oman tilan tai vuokramaan tuotannosta, eikä tuotantovälineidenkään hankkiminen ollut välttämättä sidoksissa rahavaroihin. Niitä oli voitu valmistaa joko omassa taloudessa ja omin voimin tai joka tapauksessa vähäisin kustannuksin. Tilanne muuttui täysin, kun käyttöön alettiin ottaa tehdasvalmisteisia maatalousvälineitä. Ne olivat hankittavissa ainoastaan rahalla.

Maaseudun ensimmäisinä luottolaitoksina voidaan pitää pitäjänmakasiineja eli lainajyvästöjä. Ne oli perustettu alun perin lieventämään katovuosien aiheuttamaa puutetta. Hyvinä vuosina niihin kerättiin viljaa ja kerätyistä viljavarjoista annettiin tarvittaessa viljaa hätäapuna katovuosien kohdatessa sekä normaaleina vuosina siemenviljaa lainaksi. Lainattua viljaa vastaava määrä piti tuoda sovittun ajan kuluttua takaisin ja sen lisäksi tuli tuoda lainajyvästön ohjesäännössä ilmoitettu määrä lisäviljaa lainan hyvityksenä eli korkoina. Jyvästöjen toiminnasta ja valvonnasta vastasivat pitäjänkokousten, ja myöhemmin kuntakokousten valitsemat toimihenkilöt. Liperiin perustettiin ensimmäinen pitäjänmakasiini jo vuonna 1773, mutta sen toiminta lakasi taitamattoman hoidon vuoksi jo muutaman vuoden kuluttua. Seuraava lainajyvästö valmistui vasta vuonna 1847. Liperi oli viimeinen pitäjä koko Karjalassa ja yksi viimeisistä koko maassa, jossa lainajyvästö alkoi toimia. Vuonna 1860 koko Liperin pitäjän yhteinen lainajyvästö jaettiin, ja eri puolille pitäjää syntyi uusia jyvästöjä.²

Maakauppiaat toimivat eräänlaisina luotonantajina maaseudulla, sillä heillä oli yleisenä kauppatapana myydä tuotteitaan myös velaksi. Tällaisen luototustavan käyttäminen oli luotonsaajalle useimmiten hyvin epäedullista. Lisäksi tämä toiminta johti Liperissäkin moniin ikäviin seurauksiin useiden viljelijöiden menettäessä jopa koko tilansa maakauppiaille velaksi myynnin kasvaessa niin suureksi, että siitä suoriutuminen kävi velalliselle mahdottomaksi. Toinen rahoitukseen käytetty mahdollisuus oli lainata rahaa varakkaimmilta maatalouden harjoittajilta. Esimerkiksi Onni Puhakka ja aiemmin hänen vanhempansa olivat lainanneet tarvitseville rahaa melkoisen suuriakin määriä. Heidän lainaustoiminnastaan säilyneiden muistikirjoista käy ilmi, että tämä lainaustoiminta on ollut pienimuotoiseen pankkitoimintaan verrattavaa toimintaa.³

Uudet tuotantovälineet olivat niin kalliita, että vain harvalla viljelijällä oli käytettävissä riittävästi omia rahavaroja niiden hankkimiseen. Yleisenä ongelmana oli Liperissä, kuten yleisesti koko maassa, maataloustuotantoon suuntautuneiden rahoituskanavien puuttuminen. Maassamme oli toki jo maaseudun rahatalouteen siirtymiskehityksen varhaisvaiheissa lainoja myöntäviä liikepankkeja. Ne olivat kuitenkin Suomen Pankin tapaan keskittyneet lähinnä kaupunkiseutujen ja teollisuuden rahoitustarpeiden tyydyttämiseen. Säästöpankkien, kuten muidenkin alueellisten pankkien toimintasääntöjen mukaan oli toki mahdollista myöntää luottoja myös maataloustuotannon tarpeisiin, mutta käytännössä se kävi kuitenkin usein mahdottomaksi. Luottoa voitiin nimittäin saada vain kiinnityksiä vastaan, mutta kun kiinnitysten rajat olivat hyvin korkeat, tuli varsinkin monille pientilallisille mahdottomaksi päästä mukaan lainaustoimintaan.⁴

Liperin kuntakokous teki jo vuonna 1877 päätöksen perustaa kuntaan säästöpankki, ”säästörahasto”, ja samalla valittiin isäntäyhtiö laatimaan sille säännöt. Liperissä oli vuonna 1875 alettu organisoida kunnan hallintoa uuden kunnallislain vaatimusten mukaisesti ja se lienee vaatinut niin paljon voimavaroja, että säästöra-

Liperin kirkonkylän keskusta kirkontornista valokuvattuna vuonna 1924. Oikealle ylös kaartuvan tien vasemmalla puolella vuonna 1847 valmistunut ja vuonna 1860 uusittu pitäjänmakasiini. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

hasto pääsi aloittamaan toimintansa vasta vuonna 1885. Yhtenä tämän hankkeen alullepanijoista oli monessa muussakin liperiläisessä hankkeessa mukana ollut kunnallisneuvos J. E. Hällström. Rahalaitoksen perustamisen tarkoituksena oli edistää ennen kaikkea kunnan vähempiosaisen väestön säästäväisyyttä ja taata säästöille turvallinen säilytyspaikka. Säästörahaston sääntöihin toimintatarkoitus oli kirjattu siten, että säästörahaston tarkoituksena ”oli valmistaa kunnan vähempivaraisille asukkaille kaikista kansanluokista tilaisuutta saada säästönsä korkoa kasvaviksi ja säilytetyksi sekä sen kautta herättää ja virkistää säästäväisyyden apua, etenkin palvelus- ja työväessä.” Vuoteen 1920 saakka tämän säästörahaston hoidosta ja hallinnosta vastasi kuntakokous ja tämän valitsema johtokunta. Vasta 34 ensimmäisen toimintavuoden jälkeen hallinnosta vastaaminen siirtyi tallettajille ja heidän valitsemilleen toimihenkilöille. Taipaleen kylään perustettiin vuonna 1911 Liperin kunnan toinen säästöpankki. Taipaleen Säästöpankin perustamisessa kunta ei ollut millään tavalla mukana, vaan sen perusti 20 yksityishenkilöä, jotka myös vastasivat alusta lähtien pankin hoidosta ja hallinnosta.⁵ Yksi kirjallinen lähde mainitsee Onni Puhakan olleen mukana säästöpankkitoiminnassa,⁶ mutta Puhakan tallentamassa aineistossa ei ole tätä tukevia dokumentteja.

Osuuskassoja perustetaan maatalouden rahoittajiksi

Maaseudun ja maataloustuotantoa harjoittavan väestön rahoitusongelmiin saatiin pysyvä ratkaisu vasta sitten, kun lainsäädännön turvin päästiin perustamaan osuuskassoja eri puolille maaseutua. Suomessa ensimmäiset maininnat osuustoimintamuotoisesta pankkitoiminnasta ovat 1860- ja 1870-luvuilta, jolloin esiteltiin saksalaisen **Schulze-Delitzschin** ajatuksille perustettujen tuotanto-osuuskuntien ja lainakassojen toimintaa. Nämä Keski-Euroopassa toimivat lainakassat olivat lähinnä kaupunkien käsityöläisten ja pienyrittäjien elinkeinoa tukevia rahoituslaitoksia. Kun osuuskuntamuotoisten rahalaitosten toimintaa alettiin kehittää Suomen oloihin soveltuviksi 1890-luvulla, mallia haettiin Saksasta. Saksassa yhteiskunnallisten epäkohtien korjaamisessa keskeinen kohde oli aikaisemmin ollut käsityöläisten olojen parantaminen, mutta 1800-luvun lopussa painopiste oli siirtynyt maaseudun väestön lisääntyneiden ongelmien korjaamiseksi tehtävään työhön. Suomessa rahoituslaitosten esikuvana esiteltiin Saksan maaseudulla toiminnassa olevia Raiffeisen-kassoja. Näiden kehittäjä **Friedrich Wilhelm Raiffeisen** (1818–1888) oli perustanut vuonna 1864 luottoyhdistyksen, jonka tavoitteena oli antaa taloudellisissa vaikeuksissa oleville pienviljelijöille mahdollisuuksia luotonsaantiin. Raiffeisenilla puolestaan oli ollut esikuvana kehittämilleen kassoille Schulze-Delitzschin mallin mukaan toimivat lainakassat. Hermann Schulze-Delitzsch (1808–1883) oli työskennellyt saksalaisten käsityöläisten aseman parantamiseksi. Siinä tarkoituksessa oli vuonna 1850 perustettu hänen mallinsa mukainen ensimmäinen saksalainen luotto-osuuskunta käsityöläisten aseman parantamiseksi. Raiffeisenin toiminnan kohteena puolestaan oli siis maaseudun vähävarainen väestö. Hänen mallinsa mukaan perustetut rahalaitokset saivat Saksassa suuren suosion, sillä ne edesauttoivat sellaisten väestöryhmien pääomaa vaativaa elinkeinojen kehittämistä, joilla ei ollut mahdollisuutta käyttää jo olemassa olevia luottolaitoksia.⁷

Suomessa maaseutuyhteiskunta oli 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa vasta aloittelemassa siirtymistään rahatalouteen eikä maaseudulla liikkunut vielä kovin mittavia rahamääriä. Tuolloin ei ollut mahdollista perustaa rahalaitoksia, joiden lainaustoiminta olisi perustunut pelkästään jäsenten talletuksiin. Sen vuoksi suomalaista osuustoiminnallista lainaustoimintaa kehiteltäessä katsottiin tarpeelliseksi perustaa keskusyksikkö paikallisten kassojen varainhankinnan tueksi. Yksi Pellervo-Seuran keskeisistä tehtävistä olikin tällaisen keskuslainarahaston valmistelu. Muiden osuustoiminnallisten yritysten perustamisen katsottiin tulevan liian vaikeaksi, ellei keskuslainarahastoa saada perustettua niiden taloudellisen toiminnan tueksi.⁸ Laajapohjaista tukea saaneen valmistelun jälkeen perustettiin Osuuskassojen Keskuslainarahasto Osakeyhtiö, OKO. Senaatti vahvisti sen yhtiöjärjestyksen 6.3.1902.⁹ Osuuskassojen Keskuslainarahaston tärkein tehtävä oli toimia paikallisten osuuskassojen keskuslainarahastona, eli niiden tarvitsemien varojen hankkijana. Siihen

se sai valtionlainaa ja vuosittaista valtionavustusta. Keskuslainarahaston tehtävänä oli myös avustaa osuuskassojen perustamisessa sekä opastaa ja valvoa niiden toimintaa.¹⁰

Liperin ensimmäinen maanviljelijäväestön rahoitustarpeen tyydyttämistä varten perustettu rahoituslaitos, osuuskassa, perustettiin vuonna 1905 Taipaleen kylään. Perustamisessa olivat keskeisimpinä toimijoina maanviljelijät Kalle Korhonen ja Onni Puhakka, jotka olivat mukana aktiivisesti muissakin paikkakunnan uusissa hankkeissa, ennen kaikkea osuustoiminnallisissa hankkeissa. Vuoden 1905 lopussa oli maassamme 119 toimivaa osuuskassaa. Taipaleen Osuuskassa rekisteröitiin vasta perustamista seuraavana vuonna, mutta se pääsi aloittamaan toimintansa jo perustamisvuonna. Toinen osuuskassa Liperissä perustettiin vuonna 1908 Ristinpohjan kylään. Tämän jälkeen kului toistakymmentä vuotta, ennen kuin osuuskassoja tuli lisää. Liperissä, kuten koko maassa, oli 1920-luku erityisen vilkasta osuuskassojen perustamisaikaa. Tuolloin sai alkunsa kolme osuustoiminnallista liperiläistä rahalaitosta: Liperin kirkonkylän vuonna 1921, Vaivion 1925 ja Kokonvaaraan osuuskassa 1926.¹¹

Taipaleen Osuuskassan perustamisesta ja siihen johtaneista vaiheista ei ole käytettävissä paljoa dokumentoitua tietoa. Yksi tietolähde mainitsee, että Särkijärven ja Taipaleen kylien isäntien kesken on ollut keskusteluja osuuskassan perustamisen tarpeellisuudesta jo vuonna 1904.¹² Sitä tietoa, että kassa oli perustettu nimenomaan Korhosen ja Puhakan toimiessa kaikkein aktiivisemmin, voinee kuitenkin pitää varsin luotettavana. Tämä asia on kirjattu Eino Salokkaan vuonna 1937 ilmestyneeseen Liperin historiategokseen. Onni Puhakka, joka seurasi teoksen valmistumista läheisesti – olihan sen aikaansaaminenkin paljolti hänen aktiivisuutensa ansiota – tuskin olisi sallinut edellä mainitun tiedon julkaisemista teoksessa, ellei se olisi pitänyt paikkaansa. Ja mikäli tieto olisi tullut teokseen virheellisesti, olisi hän todennäköisesti tehnyt asian kohdalle korjauksen omaan kappaleeseensa.¹³

Vanhin säilynyt Taipaleen Osuuskassan asiakirja on hallituksen kokouksesta, joka pidettiin Taipaleen kansakoululla 6. elokuuta 1905 Onni Puhakan koolle kutsumana.¹⁴ Tässä kokouksessa ainoita virallisesti käsiteltyjä asioita olivat järjestäytymisasiat. Hallitus valitsi ensimmäiseksi puheenjohtajakseen käsämäläisen maanviljelijä David Hämäläisen ja kassanhoitajakseen Onni Puhakan. Pöytäkirjan mukaan tässä kokouksessa oli mukana Pellervo-Seuran neuvoja Janne Vitikka, joka toimi kokouksen sihteerinä.¹⁵ Vitikka oli kokouksessa mukana varmaankin myös sen vuoksi, että hän voi antaa ohjeita osuuskassan muodollisten seikkojen ja käytännön toiminnan järjestämiseksi. Janne Vitikka oli näihin aikoihin aloittamassa Onni Puhakan kanssa yhteistyötä, sillä Vitikasta oli tuleva noin kuukausi aikaisemmin perustetun Voinvientiosuusliike Valion ensimmäinen toimitusjohtaja.

Osuuskassan hallitus ei aikaillut kassan toiminnan alkuun saattamisessa. Jo elokuun aikana se sai täytettyä pankkitoiminnan aloittamisen muodolliset vaatimuk-

set. Hallitus oli saanut valtuudet ryhtyä toimiin lainan hankkimiseksi Osuuskasojen Keskuslainarahastolta oman lainaustoiminnan aloittamiseksi. Se oli saanut luettelon 63 henkilöstä, jotka olivat ilmaisseet halukkuutensa liittyä perusteilla olevan osuuskassan jäseneksi. Näin suuri osuuskuntaan mukaan haluavien määrä oli selvä osoitus paikkakunnalla toimintansa aloittavan osuuskassan tarpeellisuudesta. Hallitus tutki kokouksessaan jäsen ehdokkaiden luetteloa arvioiden näiden luottokuntoisuutta. Juurikasvinviljelyn neuvoja V. Salminen lähetettiin kiertämään osuuskassan jäseneksi hyväksytyjen luona selvittämässä ja tarkastamassa näiden suunnitelmia, joita varten he aikoivat pyytää kassalta lainaa.¹⁶

Jo parin kuukauden kuluttua, perustamisvuotensa lokakuussa, osuuskassa aloitti rahanlainaustoiminnan. Ensimmäinen laina lienee myönnetty Taipaleen kansakoulun opettajalle Kaarle Kiviselle, joka sai 200 markkaa lehmän ostoon. Kivinen hoiti laina-asiansa osuuskassan hallitusta tyydyttävästi, koska hänelle myönnettiin vuonna 1908 uusi laina, tällä kertaa 500 markkaa hevosen, separaattorin ja silppukoneen rahoitukseen. Lainan takaisinmaksuaika oli kaksi vuotta.¹⁷

Lainan hakijan tuli jättää huolellisesti laadittu ja selkeästi perusteltu anomus lainasta joko hallituksen puheenjohtaja Korhoselle taikka kirjanpitäjä Puhakalle. Kokouksia, joissa lainan myöntämisestä päätettiin, pidettiin vain joka toinen kuukausi. Lainan myöntämisessä oltiin hyvin tarkkoja. Hallitus päätti, että lainaa anovien henkilöiden luona käydään ennen lainapäätöstä tarkastamassa, mihin tarkoitukseen lainaa haetaan ja missä kunnossa hakijan taloudenpito on. Kun laina oli myönnetty, käytiin vielä tarkastamassa, oliko se käytetty juuri anottuun tarkoitukseen. Onni Puhakka kävi hyvin usein tekemässä näitä tarkastuksia ja kirjasi niistä selostuksia muistiin.¹⁸

Lainan myöntämisessä oltiin muutoinkin tarkkoja ja noudatettiin osuustoiminnan ihanteiden mukaisiksi miellettyjä periaatteita. Mikäli kyseessä oli lainan hakija, jolle oli myönnetty laina jo aikaisemmin, tarkastettiin luonnollisesti se, miten hän oli hoitanut edellisen lainansa. Osuuskassan jäsenistä pidettiin paitsi normaalia jäsenrekisteriä, myös kirjattiin muistiin kunkin luonteenpiirteitä ja merkintöjä siitä, kuinka nämä hoitavat tehtäviään muutoinkin. Niinpä hallitus saattoi kiertokirjeessään vuonna 1914 ilmoittaa, että osuuskassalla on jo niin hyvät jäsenrekisterit, että se ”alkaa olla selvillä jokaisesta jäsenestä erikseen”.¹⁹ Samassa kiertokirjeessä hallitus ilmoitti myös, että se ei myönnä lainoja sellaisille henkilöille, jotka osoittautuvat juopiksi tai osoittavat sellaiseen taipumuksia. Tällaisia jäseniä uhkasi erottaminen osuuskassasta.

Pellervolaista osuustoimintaa ohjaavista perusajatuksista yksi oli sellainen, että osuustoiminta ei ollut hyväntekeväisyystyötä, lahjojen jakamista ilman että lahjan saajan tarvitsi tehdä itse mitään vastikkeeksi. Tarkoituksena oli sen sijaan opastaa ja kannustaa ihmisiä auttamaan itse itseään. Erityisesti osuuskassoja pidettiin tässä mielessä erityisen laaja-alaista koulutusta antavina laitoksina, jotka tavoittelivat toiminnallaan talonpoikien kansalaistietojen ja -taitojen lisäämistä ja moraalista

Taipaleen Osuuskassan hallitus kesällä 1914. Henkilöt vasemmalta alkaen: Kaarle Konstantin ”Kalle” Kivinen, Heikki Hyttinen, Juho Varis, Kalle Korhonen, Kusti Kontkanen ja Pekka ”Punaparta” Hyttinen. Kuvan taakse Onni Puhakka on kirjoittanut selostuksen kuvan sisällöstä ja lisännyt lopuksi: ”Poissa on Onni Puhakka, joka juuri otti tämänkin kuvan”. *OPpk*.

ryhdikkyyttä edistävää kehitystä. Myös keskuslainarahaston tarkastajat korostivat tätä osuuskassojen työtä tarkastuksissaan. Kassojen luottokyvyn arvioinnin ohessa tarkastajat vaativat selvityksiä paitsi jäsenten maataloudellisten harrastusten aktiivisuudesta myös heidän raittiuden tilastaan, rehellisyydestään sekä sivistysharrastuksistaan.²⁰

Vaikka lainaa myönnettäessä ja käyttötarkoituksen tarkistamisessa oltiin huolellisia, joutui osuuskunta erottamaan jäseniä sen vuoksi, että nämä eivät hoitaneet lainaansa asianmukaisesti. Syynä näihin hoitamattomiin laina-asioihin oli yleensä eri syistä johtuva rahanpuute, mutta syynä saattoi joissakin tapauksissa olla huonot elämäntavat ja alkoholinkäyttö, jopa viinankeitto. Tällaiset erottamiset olivat Taipaleen osuuskassan historiaa tutkineen ESKO SORMUSEN mukaan alkuvuosikymmeninä varsin yleisiä.²¹

Lainaa myönnettäessä arvioitu lainanottajan maksukyky ja varallisuus vaikuttivat lainan ehtoihin. Esimerkiksi eräälle vähävaraiseksi arvioidulle lainanhakijalle myönnettiin 70 markan laina ladon rakentamiseen. Takaisinmaksuaikaa myönnettiin neljä vuotta.²² Eräälle varakkaaksi arvioidulle lainanhakijalle myönnettiin huomattavasti suurempi summa, 400 markkaa tallirakennuksen ja kalustoliiterin rakentamiseen. Tälle hakijalle myönnettiin vain kahden vuoden takaisinmaksuaika.²³

Taipaleen Osuuskassa halusi mahdollisuuksiensa mukaan tukea myös osuustoinnallisella pohjalla toimivia liikelaitoksia. Esimerkiksi eräässä vuoden 1914 kiertokirjeessä mainittiin, että lainaa ei myönnetä koneiden oston, ellei näitä hankita osuuskassan välityksellä tai jostakin keskusosuusliikkeestä, esimerkiksi Hankkijalta.²⁴

Taipaleen Osuuskassan hallitus teki vuonna 1909 päätöksen, että se laajentaa toimintaansa ja alkaa ottaa vastaan rahatalletuksia. Talletukset oli tehtävä vähintään yhden markan suuruisissa erissä. Korkoa talletuksille päätettiin maksaa kuusi prosenttia kultakin täydeltä markalta. Samalla päätettiin, että näin kertyneitä varoja käytetään lyhytaikaisiin, korkeintaan kolmen kuukauden pituisiin lainoihin velkakirjaa vastaan. Korkoa näiltä lainoilta päätettiin kantaa kuusi prosenttia, jonka lisäksi lainaa myönnettäessä vielä yksi prosentti ”provisioonina” korkotappioiden ja muiden kulujen korvaamiseksi. Tässä vaiheessa osuuskassan toiminta oli laajentunut jo sen verran, että hallitus katsoi tarpeelliseksi hankkia kassakaapin rahavaroja ja asiapapereita varten.²⁵

Osuuskassojen toiminnan alkuvuosikymmeninä Keskuslainarahaston ote yksittäisiin osuuskassoihin oli vahva, sillä kassojen varainhankinta perustui useimmiten pelkästään Keskuslainarahaston kautta saatuihin valtion luottoihin. Keskuslainarahastolla oli täten suuret valtuudet määrätä kassan hoidosta. Käytännössä se hoiti tätä tehtävää tarkastusoikeuden avulla.²⁶ Vaikka Keskuslainarahasto valvoi Taipaleenkin Osuuskassan toimintaa, oli sen käytännön hoitaminen vuoteen 1917 saakka vahvasti Onni Puhakan käsissä. Hänet oli järjestäytymiskokouksessa vuonna 1905 valittu kassanhoitajaksi ja hän hoiti pankkitoimintaa kotonaan. Hänestä on mainittu tämän tehtävän yhteyteen viitattaessa, että hän oli paikkakunnan ainoa itsenäinen rahalaitos.²⁷ Tällä on viitattu paitsi siihen, että kassan toimipaikka oli hänen kodissaan, aivan ilmeisesti myös siihen, että hän oli vakavaraisena toiminut jo ennen osuuskassan perustamista yksityisenä luotonantajana paikkakunnallaan.

Onni Puhakan valinta kassanhoitajan tehtävään oli luontevaa, sillä hänelle oli jo osuuskassan perustamisaikaan mennessä ennättänyt kertyä useita luottamustehtäviä. Hän oli tuohon aikaan saanut myös enemmän ja laaja-alaisempaa kokemusta osuustoiminnan käytännön työstä kuin kukaan muu lähipiirissään. Hänen kokeemukseensa ja henkilökohtaisiin elämäntapoihinsa luotettiin niin paljon, että hänen vastuulleen uskottiin yhteisiä vastuuntuntoa vaativia tehtäviä. Onni Puhakka oli Taipaleen Osuuskassan jäsenluettelossa jäsen numero yksi, mikä osaltaan kertonee hänen osuudesta kassan perustamisvaiheissa. Hänet valittiin kassan toiminnan hyväksi tekemästään työstä rahalaitoksen kunniajäseneksi vuonna 1947.²⁸

Liperin varhaisimpia osuuskuntia perustamassa olivat useinkin samat, seudun vakavaraisimmat tilanomistajat, mutta mukana oli muutamia muitakin osuustoiminnasta kiinnostuneita henkilöitä. Tämä aktiivisin aloitteentekijäjoukko oli kuitenkin melko pieni, joten he olivat jäseniä useissa osuuskunnissa ja niiden johdossa. Tässä vallan keskittymisessä oli sekä etuja että haittoja. Suhteellisen pienen joukon

toiminta aiheutti ongelmia varsinkin osuuskassaan liittyneiden muiden osuuskuntien lainoituksessa. Taipaleen Osuuskassan toimipiirissä toimi kaksi puimakoneosuuskuntaa, Taipaleen puimakoneosuuskunta ”Alku” ja Käsämän puimakoneosuuskunta. Molemmat oli hyväksytty vuonna 1909 kassan jäseniksi. Niille myönnettiin huomattavan suuret lainat, ”Alulle” 5 000 ja Käsämän osuuskunnalle 3 500 markkaa. Tästä aiheutui monenlaisia ristiriitatilanteita. Lainojen takaajat, jotka olivat sekä kassan että puimakoneosuuskuntien jäseniä, ylittivät reilusti henkilökohtaiset luottorajansa. Lopputuloksena oli varsin pienessä piirissä toimiva osuuskunta, jonka tulot perustuivat miltei yksinomaan itse taattujen lainojen takaisinmaksuihin. Keskuslainarahasto kiinnitti tarkastuksessaan huomiota tähän toimintaan ja katkaisi luotonannon. Tämä ei ollut mitenkään ainutlaatuinen tapaus osuuskassojen varhaistoiminnan aikoina. Samat henkilöt hoitivat useita osuuskuntia ja usein kävi niin, että edut menivät helposti ristiin, vaikka tarkoitus ei suinkaan ollut tavoitella omaa etua. Nämä kömmähdykset lienee laskettavissa yhteistoimintatyötä aloittelevien henkilöiden kokemattomuuden syyksi.²⁹

Kun Onni Puhakka luopui kassanhoitajan tehtävistä, oli Taipaleella aloittanut toimintansa jo myös osuuskaupan myymälä. Taipaleen Osuuskassan toiminta siirrettiin Onni Puhakan kotoa yhteen tämän myymälärakennuksen huoneista. Kun osuuskaupalle valmistui ensimmäinen myymäläkäyttöön suunniteltu ja rakennettu kiinteistö vuonna 1937, siirtyi myös osuuskassan toiminta näihin uusiin tiloihin. Ensimmäisen oman pankkirakennuksen osuuskassa sai vasta sotien jälkeen, kun sille ostettiin opettaja M. Kiviseltä kylän keskustasta pieni talo, myöhemmin ”Murtomökkinä” tunnettu rakennus. Murtomökki-nimen tämä rakennus sai sen vuoksi, että siihen murtauduttiin peräti kolme kertaa. Yksi murtotapahtumista sai dramaattisen lopun, kun yksin toiminut murtautuja yllätettiin kesken puuhiensa, ja hän sai pakomatallaan kiivaan tulitaistelun jälkeen surmansa.³⁰

Taipaleen seudulle sotien jälkeen asumaan asettunut siirtolaisväki oli omalta osaltaan vaikuttamassa siihen, että Taipaleen Osuuskassan toiminta alkoi laajeta voimakkaasti. Laajenevaa pankkitoimintaa ja lisääntyvää toimihenkilöstöä varten saatiin uusi rakennus, kun kylän keskustassa sijaitseva laaja tontti pankin toimitalaksi sopivine rakennuksineen ostettiin vuonna 1946.³¹ Samalla tontilla sijaitsee nykyinen Viinijärven Osuuspankin toimitila.³²

Tupakassoista yleispankeiksi

Onni Puhakka ilmoitti vuonna 1917 hallituksen kokouksessa 30. maaliskuuta, että hänen lukuisat toimensa pakottavat hänet luopumaan Taipaleen Osuuskassan kassanhoitajan tehtävistä. Hänen seuraajakseen valittiin kaupanharjoittelija Pekka Karttunen. Tässä vaiheessa oli osuuskassan toiminta laajentunut ja sen hoitami-

seen tarvittava aika lisääntynyt jo niin paljon, että ei katsottu enää voitavan vaatia työskentelyä ilman korvausta. Niinpä Karttusen työtä alettiin korvata 125 markan vuosipalkalla.³³

Onni Puhakka oli selvillä siitä, että osuuskassan toiminta on laajenemassa niin paljon, että sitä ei ole enää mahdollista hoitaa niillä ”tupakassan” periaatteilla, joilla sitä siihen saakka oli hoidettu. Ennen eroilmoitustaan hän oli käynyt perusteellisia keskusteluja Keskuslainarahaston tarkastajan kanssa. Molemmat olivat yksimielisiä siitä, että kassaa oli kehitettävä laajempaa pankkitoimintaa harjoittavan osuuskassan suuntaan.³⁴

Tupakassojen toiminta muuttui ratkaisevasti siinä vaiheessa, kun osuuskassoille tuli mahdolliseksi vuodesta 1920 alkaen ryhtyä ottamaan vastaan yleisötalletuksia. Aikaisemmin talletuksia oli saanut ottaa vastaan ainoastaan osuuskunnan jäseniltä. Uudenmuotoisen pankkitoiminnan edellytyksenä oli säännöllinen aukioloaika ja kunnollinen, liikenteellisesti keskeisellä paikalla sijaitseva toimitila. Päivittäisten kassanhoitoon liittyvien rutiinitöiden määrä alkoi kohota niin suureksi, että toimintaa täytyi ruveta hoitamaan entistä monipuolisemman toimialan hallitsevan päätoimisen henkilökunnan turvin. Kassojen säännölliset aukioloajat tarkoittivat sitä, että raha-asioita ei enää voinut hoitaa sen mukaan miten omilta kiireiltään jouti, raha-asioiden hoito täytyi sovittaa kassan aukioloaikoihin.³⁵

Osuuspankkitoiminnan eli osuuskassojen toiminnan alkuaikoina niiden pääasiallisena tavoitteena oli jäsenten taloudellisen aseman parantaminen. Kassojen oman taloudellisen tuloksen kohottaminen ei ollut pääasiana. Niinpä kassojen liiketaloudellisessa tuotossa tyydyttiin varsin alhaiseen tuottotasoon aina 1960-luvulle asti. Toiminnassa asetettiin kasvu- ja markkina-asemien vahvistaminen kannattavuuden edelle, pääomien kasvu oli vielä tuolloin melko vaatimatonta. Yhteiskunnan rakenteellinen muutos on yhdessä yleisen vaurastumisen myötä vaikuttanut siihen, että myös osuuspankkien voimavarat ovat kasvaneet. Maaseutuväestön luotonantajiksi perustetuista pienistä, usein vain yhden kyläyhteisön käsittävistä lainanantolaitoksista, ”tupakassoista”, on kehittynyt kaikkia yhteiskuntaryhmiä palvelevia yleispankkeja.³⁶

Osuustoiminnan periaatteita noudattavien osuuskuntien, ei edes osuuskassojen tehtävänä ollut pelkästään liiketaloudellinen toiminta. Maassamme toimintansa aloittaneen osuuskassaliikkeen esikuvan, raiffeisenilaisen osuustoimintaliikkeen katsottiin sisältävän riittävästi henkisiä ja moraalisia arvoja ollakseen hyväksyttävissä toimintamalliksi. Raiffeisenin ajattelua ohjasi vankka kristillis-sosiaalinen näkemys. Maanviljelijöitä varten perustettujen osuuskassojen päätarkoitus oli taloudellista kehittämistäkin enemmän moraalinen kasvatus. Henkinen ja taloudellinen kehitys olivat varsinkin Hannes Gebhardin mielestä täysin toisistaan riippuvaisia. Pellervo-Seura piti Hannes Gebhardin johdolla tehtävänänsä parantaa maaseudun yleisiä oloja monipuolisen valistusohjelman avulla. Seuran äänenkannattaja *Pellervo* oli tärkein osuustoiminnallista tietoa jakava julkaisu. Siinä annettiin tietoutta myös

osuuskassatoiminnasta. Osuuskassat jakoivat *Pellervoa* ainakin kaikille osuuskassojen luottamustehtäviä hoitaville, joskus myös kaikille jäsenilleen.³⁷

Kun osuuskassoja alettiin perustaa, niiden gebhardilaiseen aatemaailmaan kuului se, että luottamusmiehiksi valitut hoitivat toimintaa joko hyvin pienellä korvauksella tai täysin ilman korvausta. Yleensä ainoa työntekijä näillä osuuskassoilla oli sen kirjanpitäjä, eikä hänkään ollut täysipäiväisesti palkattu. Usein vain yhden kyläkunnan käsittävien kassojen toiminta oli mahdollista ainoastaan pitämällä toimintakulut mahdollisimman pieninä. Osuuskassojen toiminta saattoi olla tälle perustalle pohjautuvaa aina 1920-luvun alkuun saakka. Keskimääräinen jäsenluku osuuskassoilla oli vielä vuonna 1935 niinkin pieni kuin noin 100. Tämä tarkoitti samalla myös lainan saajien enimmäislukumäärää, sillä kaikkien laina-asiakkaiden oli oltava kassan jäseniä.³⁸

Onni Puhakan ja hänen tilansa taloudellinen tilanne oli niin hyvä, että ainakaan Taipaleen Osuuskassan toiminnan alkuvuosina hän ei olisi tarvinnut sen palveluksia. Osuuskassojen alkuperäisiin raiffeisenilaisiin periaatteisiin kuitenkin kuului, että varakkaidenkin talonpoikien tuli osallistua osuuskassojen toimintaan, vaikkeivät itse niiden palveluksia olisikaan tarvinneet. Tässä mielessä Puhakan toiminta oli osuustoiminta-aatteen mukaista vähävaraisten kyläläisten tukemista. Hän saattoi jopa ottaa omiin nimiinsä osuuskassasta lainaa auttaakseen vähäosaisia. Näin hän teki esimerkiksi vuonna 1915 ottaessaan lainaa, joka käytettiin erään vähävaraisen kyläläisen mökin rakentamiseen.³⁹

Onni Puhakka on kirjoittanut yhden Taipaleen Osuuskassan kassakirjan alkulehdille muistelmiaan osuustoimintatyönsä ja osuuskassan alkuvaiheiden toiminnasta. Tämän muisteluksen hän kirjoitti 1.4.1943, jolloin hän oli jo 72-vuotias. Vaikka tämä kirjoitus on varsin lyhyt, tuo se esille olennaisia asioita siitä hengestä ja toimintatavoista, joita varhaisia osuuskuntia perustettaessa noudatettiin. Hän on tämänkin kirjoituksen laatiessaan tapansa mukaan itseensä viitatessaan välttänyt minä-muodon käyttöä. Puhakka kertoo hoitaneensa kassanhoitajana

– osuuskassaa sen perustamisesta vuodesta 1905 alkaen vuoteen 1917 saakka ilman palkkaa. Eipä edes kantanut pienintäkään korvausta niistä menoista, joita aina tarkastus- y.m. matkoilla syntyi. Puhumattakaan palkkioista, tai palkoista, jotka olisivat nielleet ne vähäiset tulot mitkä osuuskassalla silloin alussa oli. Korkoerotus kun oli niin pieni ettei siitä jäänyt juuri mitään tähteiksi, vaan menivät ne kaikki juokseviin menoihin. Hallituskin toimi ilman palkkiota ja siitäkin säästyi aina vähäsen. Sillä tavalla säästettiin vastaisuuden varalle varoja ja vähitellen niitä kartutettiin ja lisättiin, jotenka nyt tätä tähän kirjoitettaessa kassa on se vakavarainen laitos, joka toimii toisellaisilla edellytyksillä kun silloin ensi alussa. Jospa se vaan jaksaisi säilyttää sen pohjan ja perustuksen, joka sen pystyyyn pani. Sen puhtauden ja raittiuden, jota siitä

Tämän esityksen mukaan pelkkä voitontavoittelu ei riittänyt, osa liiketoiminnan tuottamasta ylijäämästä oli käytettävä jäsenten ammatillisen ja henkisen tason kohottamiseen. Osuustoiminnassa oli ehdotuksen mukaan oltava sekä henkinen että taloudellinen puoli, sillä keskittyminen pelkästään talouteen johtaisi ”huonoon osuustoimintaan”. Talouden kovia realiteetteja ei tuohonkaan aikaan kuitenkaan kokonaan kiistetty, tavoitteena ymmärrettiin olevan tasapainon löytäminen aatteellisen valistuksen ja ammatillisen koulutuksen välille.⁴²

Taipaleen ja Käsämän puimakoneosuuskunnat

Ahosta puimassa

Riihessä puintia eli ”ahoksen puintia”, kuten Liperissä sanottiin, pidettiin yhtenä raskaimmista maatalouden vuosikierron töistä. Työ oli kuumaa ja likaista, puidessa viljat põlisivät kovasti, pöly tunkeutui silmiin ja keuhkoihin. Suuri, useita päiviä lämpimänä ollut kivistä ladottu uuni oli lämmittänyt riihen kuumaksi kuin sauna. Ilman tätä ylimääräistä kuumuuttakin varstoja heilutellessa tuli hiki. Puinti sitoi paljon työvoimaa ja oli melkoisen hidasta, sillä viikossa ei tavallisesti ennättänyt puida kahta tai kolmea ahosta eli riihentäyttä enempää. Puintikauden pituus oli riippuvainen siitä, miten kauan viljoja täytyi riihessä kuivattaa. Mikäli sää oli suotuista, vilja kuivui jo pellolla niin hyvin, että sitä ei tarvinnut enää kuivattaa riihessä kovin pitkään. Jos sää oli sateinen, oli vilja vielä riiheen tuotaessa kosteaa ja sitä joutui kuivattamaan kauemmin. Puimaan mentiin jo varhain aamulla, usein jo heti puolen yön jälkeen, viimeistään kahden, kolmen maissa. Riihellinen viljaa oli saatava puitua lähes pyhänä pidetyn säännön mukaan ennen päivän valkenemista. Ennen aamiaista oli puitu ja käyty saunassa peseytymässä. Sen jälkeen aloitettiin varsinaiset päivän työt. Puintiaikana se tarkoitti sitä, että riihi täytettiin uudelleen, sen lämmitys aloitettiin ja mentiin pellolle leikkaamaan lisää viljaa puitavaksi. Kaikkea viljaa ei suinkaan aina ennätetty puida heti sen valmistuttua, vaan sitä jouduttiin usein varastoimaan aumoissa kuten Itä-Suomessa oli tapana. Puintikausi saattoi jatkua pitkälle syksyyn ja riihi saattoi lämmetä vielä lumen jo ollessa maassa.⁴³

Koska puintityö oli erittäin raskas ja aikaa vievä työvaihe, eri puolilla maailmaa kiinnitettiin jo varhain huomiota tämän työvaiheen helpottamiseen. Ensimmäisen käyttökelpoisen puimakoneen rakensi skotlantilainen insinööri Andrew Meikle 1780-luvulla. Suomeen hankittiin ensimmäinen puimakone 1820-luvulla, jolloin Fiskarsissa otettiin käyttöön vesivoimalla pyöritettävä puimakone.⁴⁴ Puimakoneiden käyttövoimana vesi oli kuitenkin harvinainen poikkeus maassamme.

Tavallisimmin käytössä olleet puimakoneet jaoteltiin niiden käyttövoiman perusteella käsi-, hevoskierto- ja moottoripuimakoneisiin. Moottoripuimakoneiden voimanlähteenä oli ensin höyrymoottori, myöhemmin polttomoottori. Käsipuimakoneet toimivat joko kahden tai neljän henkilön kammesta pyörittäminä. Niitä oli käytössä jo 1830-luvulta alkaen eräissä Lounais-Suomen kartanoissa ja saman vuosisadan loppupuolella talonpoikaistiloilla Länsi-Suomessa aina Etelä-Pohjanmaata myöten. Liperissä niitä ei tiettävästi kuitenkaan ole ollut käytössä.⁴⁵

Riihessä puinnille alkoi Liperissä tulla vaihtoehto vasta hevoskiertopuimakoneiden käyttöönoton myötä. Hevosvoimalla pyöritettävä puimakone sijaitsi joko itse riihessä tai sen viereisessä luuvassa. Koneeseen välittyi voima rataskoneistosta, jota pyöritti yksi tai kaksi ympyrää kulkevaa vetopuomiin valjastettua hevosta. Hevoskiertopuimakone yleistyivät 1800-luvun lopulla Lounais-Suomessa, Etelä-Pohjanmaalla ja Karjalan kannaksella, muualla maassamme vasta 1900-luvun alussa.⁴⁶

Liperissä hevoskierrolla toimiva puimakone ei saavuttanut kovin suurta suosiota, tosin sellainen on saattanut olla jo 1800-luvun loppuvuosina käytössä Korpivaaran kylässä. Vaiviosta on tietoja, että siellä eräs viljelijä olisi yrittänyt valmistaa hevoskiertopuimakoneen omin neuvoin. Muita tietoja tämän puimakonetyypin käytöstä on Tutjunniemestä ja Matinsaaresta, jossa sitä tiedetään käytetyn vielä 1920-luvulle tultaessa. Hevoskierto on ollut käytössä Liperissä paitsi muutamien puimakoneiden, myös joidenkin kylämeijereiden, esimerkiksi Taipaleen osuusmeijerin voimanlähteenä.⁴⁷

Ensimmäinen puimakoneosuuskunta perustetaan

Puimakoneita alettiin yleisemmin hankkia liperiläiselle maatilalle vasta sitten kun höyrykone eli *lokomobiili* tuli voimanlähteeksi. Höyryvoimalla toimivat puimakoneet olivat niin kalliita, että niitä ei yksityisillä maanviljelijöillä yleensä ollut varaa hankkia. Niitä hankittiinkin aluksi yhteisesti. Liperissä ensimmäisen höyrykäyttöisen puimakoneen hankki Käsämän ja Taipaleen kylien muutamien tilallisten perustama puimakoneosuuskunta vuonna 1905. Tämä oli ensimmäinen koko Pohjois-Karjalassa perustettu puimaosuuskunta. Puimakoneet yleistyivät Liperissä kaikesta huolimatta melko hitaasti, sillä vuoteen 1910 mennessä oli käytössä vasta kuusi puimakonetta koko pitäjässä. Vasta 1910-luvun lopussa ja varsinaisesti 1920-luvulla puimakoneet alkoivat yleistyä. Vuoden 1930 maatalouslaskennan mukaan Liperissä oli käytössä jo 94 puimakonetta.⁴⁸ Puimakoneiden lukumäärä ei kuitenkaan kerro koko totuutta puinnin koneellistumisesta. Kun osuuskunnassa oli useita osakkaita yhteisten koneiden omistajina, niiden käytöstä hyötyivät useat maatilat.

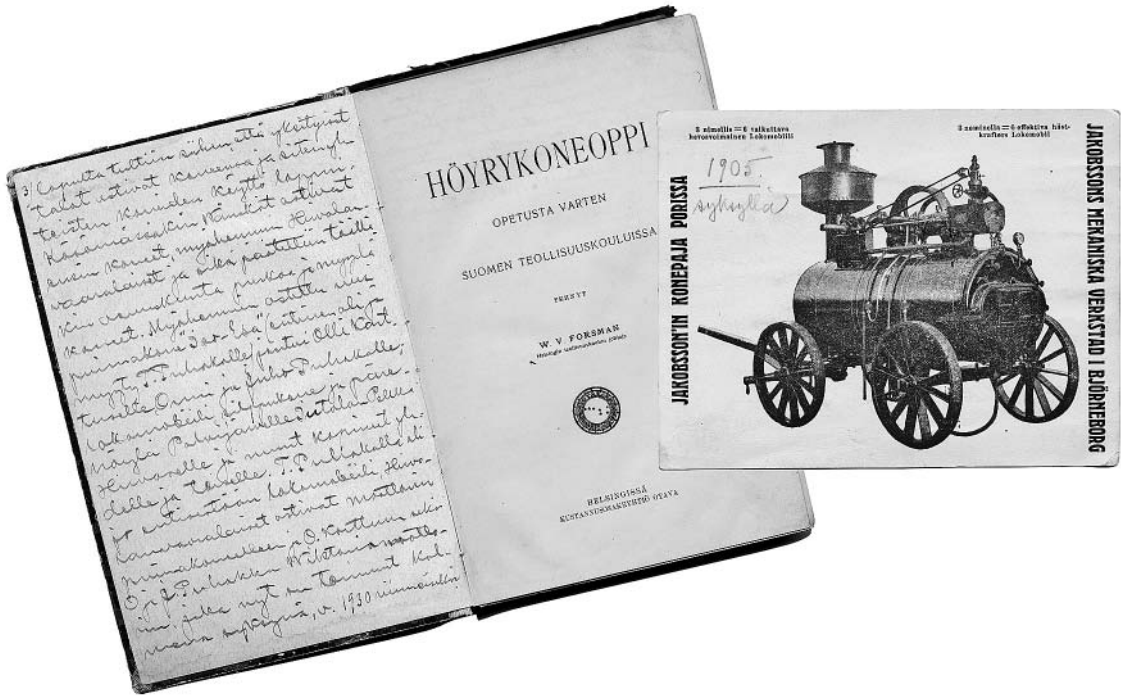
Onni Puhakka on helpottanut Taipaleen puimakoneosuuskunnan vaiheiden selvittämistä kirjoittamalla niistä muistiinpanoja vuonna 1905 ostamansa W. V. Forsmanin

Höyrykoneoppi-nimisen kirjan alkulehdille ja kahteen vuoden 1905 kalenteriinsa sekä erilliseen muistikirjaan.⁴⁹ Kirjoittaja ei kerro, mistä ajatus puimakoneosuuskunnan perustamiseen syntyi, mutta hänellä itsellään lienee ollut vaikutusta tähän hankkeeseen ryhtymisessä. Tähän viittaa myös eräs haastateltavani, jonka isän kanssa Puhakka teki paljon yhteistyötä.⁵⁰

Puimakoneosuuskuntaa ei ryhdytty kuitenkaan perustamaan ottamatta selvää siitä, miten sellainen yhteisyrittäjä, ja ennen kaikkea puimakoneet, toimivat. Sen vuoksi muutamat yhteisyrittäjästä kiinnostuneet liperiläiset maanviljelijät tekivät loppukesällä, elo-syyskuun vaihteessa vuonna 1905 noin viikon pituisen opintoretken Pohjois-Savoon, Karttulan Tervonsalmelle, jossa puimakoneosuuskunta oli jo toiminnassa. Tälle retkelle osallistui Onni Puhakan lisäksi kaksi hänen kotikylänsä aktiivista yhteistyökumppania, Törpilön tilan isäntä David Hämäläinen sekä Ala-Hytttilän isäntä Pekka ”Punaparta” Hyttinen. Mukana oli lisäksi agronomi Akseli Brander ja karjatalouskonsulentti, karjanhoitokoulun johtaja Edvard Luikko. Branderin ja Luikon mukanaolo antoi varmaankin muille retkeläisille hyvää tukea uudenlaisen puintekniikan arviointiin. He lienevät olleet mukana kuitenkin ennen kaikkea sen vuoksi, että retkeläiset osallistuivat tutustumismatkansa aikana myös Siilinjärvellä pidettävään sonninäyttelyyn. Brander ja Luikko olivat tuohon aikaan erityisen kiinnostuneita karjanjalostustyöstä ja karjan laadun parantamisesta.⁵¹

Onni Puhakan tekemät, tätä tutustumismatkaa koskevat lyhyet merkinnät kertovat hänen lisääntyneistä tehtävistään ja harrastuksistaan. Kun seurue oli käynyt tutustumassa puimakoneen toimintaan Tervonsalmella, lähti Puhakka junalla Helsinkiin, jossa pidettiin runsas kuukausi aiemmin perustetun Voinvientiosuusliike Valion kokous. Helsingissä käydessään Puhakka käytti vapaa-aikansa kulttuuriharrastusten parissa: hän vietti illan seuraamalla Kansallisteatterissa esitettyä näytelmää. Helsingistä Puhakka matkusti junalla Kuopioon ja tutustui naapuri-isäntiensä kanssa Siilinjärvellä pidettyyn sonninäyttelyyn. Vasta Siilinjärveltä käsämäläiset palasivat yhdessä kotiinsa. Silloisen matkustamisen hitaus ja vaivalloisuus selittävät osaltaan sen, että tätä tutustumismatkaa kesti yhteensä viikon.⁵²

Liperiläiset joutuivat menemään tutustumismatkalle Pohjois-Savoon saakka, koska sen lähempänä ei vielä oltu perustettu yhtään puimakoneosuuskuntaa. Retkeläiset olivat siis tässä asiassa tekemässä uutta aluevaltausta maakunnassaan. He tulivat retkellään niin vakuuttuneiksi tällaisen osuuskunnan ja uudenaikaisten koneiden toiminnasta, että sieltä palattuaan perustivat saman tien puimakoneosuuskunnan. Osuuskunnalle annettiin nimeksi Taipaleen puimakoneosuuskunta i.l. Puimakoneeksi hankittiin Thermaeniuksen Svea-niminen puimakone ja käyttövoimaksi porilaisen Jakobssonin konepajan valmistama seitsemänhevosvoimainen lokomobiili. Nämä koneet olivat niin monimutkaisia rakenteeltaan ja vaikeita käyttää, että niihin tutustumiseksi hankittiin samalla myös edellä mainittu *Höyrykoneoppi*, höyrykoneen käyttöä neuvova kirja. Osuuskunta perustettiin pikaisesti

Onni Puhakan muistiinpanoja Pohjois-Karjalan ensimmäisen puimakoneosuuskunnan vaiheista sekä Jakobssonin konepajan mainos puimakoneen voimanlähteestä, lokomobiilista. *Valokuva Martti Puhakka 2011. OPpk.*

Tervonsalmen-retken jälkeen ja koneet saatiin hankittua niin hyvissä ajoin, että puintitöihin päästiin jo saman vuoden syksyllä.⁵³

On melko luonnollista, että nimenomaan puimakoneosuuskunnat olivat ensimmäisten osuustoiminnallisten yhteistoimintamuotojen joukossa. Tuohon aikaan osuustoiminnallisten yhteistoimintamuotojen edut olivat jo tulleet monille konkreettisesti tutuiksi ja yhteistoiminnan oli havaittu olevan taloudellisestikin järkevää. Koska puinti oli yksi raskaimmista ja aikaa vievimmistä maatalojen vuotuiskiertoon kuuluvista töistä, oli luontevaa keskittää yhteistyötä nimenomaan tähän yhteistoiminnan puoleen.

Osuuskunnan perustajilla lienee ollut tietoja puimakoneen tehokkuudesta saaduista kokemuksista. Ainakin Onni Puhakalla oli muutama vuosi aikaisemmin Orisbergissä saamansa opetuksen pohjalta tiedossaan sen aikaisia laskelmia puimakoneiden tehokkuudesta verrattuna riihipuintiin. Laskelmat osoittivat, että hyvä työmies kykeni puimaan riihessä kahdesta kolmeen hehtolitran päivässä. Sen sijaan hyvän keskikokoisen höyryvoimalla toimivan puimakoneen laskettiin pystyvän puimaan samassa ajassa 150 hehtolitran ja jopa enemmän.⁵⁴

Puintiväkeä Pitkänpellon tilan puimaladolla 1910-luvun puolivälissä. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

Uusi tekniikka tositoimissa

Puintiaikana koneita kuljetettiin osakkaan tilalta toiselle. Tarkoituksena oli aluksi tehdä puintikierros siirtyen määrättyssä järjestyksessä osakstilalta toiselle ja seuraavalla puintikierroksella vastakkaisessa järjestyksessä. Koneiden siirto oli niin raskasta, että niitä haluttiin kuljettaa mahdollisimman lyhyitä reittejä käyttäen. Pian kuitenkin havaittiin, että siirtosuunnitelma ei toiminut käytännössä. Viljat eivät valmistuneet puintivuoron kannalta sopivaan aikaan ja vuoroja jouduttiin tämän vuoksi vaihtelevaan. Tämä aiheutti joskus osakasten kesken erimielisyyksiä, vaikka sopu säilyikin yleensä hyvänä.⁵⁵

Lokomobiilin ja puimakoneen siirto puintipaikalta toiselle oli melkoinen operaatio. Haastattelutietojen mukaan lokomobiiliä veti yksi tai kaksi hevosta ja miehet työnsivät apuna mäkisillä osuuksilla. Vaikka lokomobiilissä oli kuljetusta varten pyörät, oli vetävien hevosten ja avustavien henkilöiden usein tehtävä hartiavoimin töitä. Lokomobiilin raskaus johtui osittain sen suuresta vesisäiliöstä. Siihen mahtui niin paljon vettä, että sen täyttäminen kokonaan jokaisessa puintipaikassa olisi ollut

Puimakonekursit Taipaleella vuonna 1915. Keskellä (selin) Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton palkkaama opettaja, ”montttööri” J. Tolvanen. Valokuva *Onni Pubakka/OPpk*.

vaivalloista. Niinpä vesisäiliötä ei kannattanut tyhjentää joka puintalon välisen osuuden kuljetusta varten. Osuuskunnan alueella oli osin melko tasaista maastoa, mutta joillakin taipaleilla, esimerkiksi Käsämän kylässä Hirvolanvaaralle menevällä tiellä oli niin jyrkkiä mäkiä, että lokomobiilia ei olisi saatu kuljetettua, ellei sen vesisäiliöstä olisi vähennetty vettä. Haastattelutietojen mukaan kuljetuksien aikana ei sattunut mitään vakavia onnettomuuksia. Eräs haastateltava tosin kertoo, että lokomobiilia Taipaleen kylän Pehkolan tilalle kuljetettaessa se oli alkanut vajota pehmeään maahan. Vain vaivoin kone saatiin kuljetettua määränpäähän.⁵⁶

Käsämän puimakoneosuuskunta vaikutti osaltaan paikkakunnan tiestön rakentamiseen. Kun muutamat osakkaista asuivat Käsämän kylän alavilla mailla, ei siellä ollut suurempia vaikeuksia kuljettaa raskasta puimakalustoa jo olemassa olevaa tiestöä pitkin. Mutta kun koneita siirrettiin Hirvolanvaaralla asuvien osakkaiden tiloille, ei koneiden siirto sinne alavalta alueelta ollut helppoa, koska sinne johti Ala-Käsämän alueelta vain huonokulkuisia polkuja. Käsämän puimakoneosuuskunta päätti vuonna 1909 rakentaa tien talkoilla Hirvolanvaaralta pitkin Törrölän särkkää Ollilan tilalle.⁵⁷ Vuonna 1920 tehtiin Hirvolanvaaralta vielä toinen tie, joka

lienee johtanut Pitkälammentielle kohdassa, jonka kylän paikkakuntalaiset tuntevat ”Karttusen risteyksenä”.⁵⁸

Koneiden mukana tilalta toiselle kulkivat myös osuuskunnan palkkaamat koneen käyttäjä ja viljan koneeseen syöttäjä. Muun puintityössä tarvittavan väen hankki kulloinkin puintivuorossa ollut tila. Työhön tarvittiinkin useita ihmisiä, sillä puitavan viljan ja puintituotteiden siirtelyn ja kuljetuksen lisäksi työntekijöitä tarvittiin lokomobiilin tarvitseman veden ja puiden kuljetukseen. Lokomobiilin ”onkapannun” (rts. *änga*, höyry) lämpiäminen käyttövalmiiksi kesti kauan, ja siksi lämmitys täytyi aloittaa jo varhain ennen puintityön aloittamista.⁵⁹

Viljoja puitiin alkuvuosina kullakin tilalla työhön parhaiten sopivalla paikalla, esimerkiksi pellolla. Varstapuintia varten oli aikojen kuluessa kehitetty siihen työhön sopiva rakennus, yksi- tai useampihuoneinen riihi. Kun varstapuintia siirryttiin konepuintiin, ei sitä varten yleensä vielä ollut erillistä rakennusta. Kun Taipaleen puimakoneosuuskunta aloitti toimintansa, lienee ainakin Onni Puhakan tilalla ollut jo erillinen puimalarakennus.⁶⁰ Tämä rakennus on edelleen olemassa, tosin sen rakennetta on ajan kuluessa korjausten aikana jonkin verran muunneltu. Rakennusta on käytetty heinälatona ja konevajana eikä siinä ole enää vuosikymmeniin puitu viljaa, mutta siitä huolimatta sitä kutsutaan edelleen ”puimaladoksi”.

Puintimaksuperusteet muuttuivat ajan mittaan. Välillä kokeiltiin maksuperusteena tuntimaksua, toisin sanoen maksu määräytyi sen ajan mukaisesti minkä puimakoneet olivat käynnissä. Enimmäkseen maksuperusteena käytettiin kuitenkin puidun viljan kilomäärää. Onni Puhakka on vuonna 1918 puimakoneosuuskunnan pöytäkirjan pitäjänä kirjannut puintimaksun perusteista käytyä keskustelua seuraavasti:⁶¹

Toiset osuuskunnan jäsenet olisivat halunneet puintimaksun määrättäväksi tuntiluvun perusteella, jottei kilolukuja ollenkaan saataisi tietoon eikä niin ollen Elintarvikelautakunnalle tarkkoja numeroita. Mikä tarkoitus siinä takana, jääköön mainitsematta, mutta vastaisen varaksi tulokoon tässä mainituksi.

Tämä ehdotus ei kuitenkaan saanut riittävästi kokouksen osanottajien kannatusta ja puintimaksu päätettiin pitää kiloperusteisena, yksi penni puidulta viljakilolta, kuten edellisinäkin vuosina oli ollut käytäntönä.

Höyryvoimalla käytettävä puimakone herätti kovasti huomiota paikkakunnalla ja sitä tultiin katsomaan ja ihmettelemään kauempaakin. Olihan se ensimmäinen varsinainen suurikokoinen mekaanista voimalähdettä käyttävä kone maataloilla. Sen voimanlähde, lokomobiili, oli tehokas ja kovaääninen. Myös puimakoneen ääni oli erilainen ja voimakkuudeltaan toista luokkaa kuin mihin riihipuinnissa oli totuttu. Eräs käsämäläinen kertoo olleensa seitsenvuotias nähdessään höyrykäyttöisen puimakoneen ensimmäisen kerran käytössä. Kyseessä oli Taipaleen puimakoneosuuskunnan juuri hankkimat koneet, puimakone ja lokomobiili. Kertoja oli tullut äitinsä kanssa Puhakan tilalle, jossa puintityö oli meneillään tilan puimaladon

edessä. Koneessa oli ”vingutuslaite”, jota koneenkäyttäjää välillä käytti. Tämä äkillinen kova ääni säikäytti myös kertojan äidin. Puinti oli varsinkin pienen katsojan mielestä kaikin puoli pelottavalta kuulostavaa ja näyttävää menoa:

*Se ol ihme, kun se subis ja tobis, vinku ja vanku. Ei ku ens kertoo ol äitillä niinku miullai, ja mie vielä huima semmone olin. Pelottihan se, se ol hirmu rytäkkee se puintihomma.*⁶²

Onni Puhakan muistiinpanojen mukaan osuuskunta toimi perustamisaikeensa laajuudessa ja yhteisiä koneita käyttäen kolme vuotta.⁶³ Osuuskuntaan kuului kymmenen osakastilaa. Kun osakkaita oli Taipaleen ja Käsämän kylästä, toimintalue oli melkoisen laaja. Koneiden kuljetukseen kului paljon kallisarvoista puintiaikaa. Kun puitavana oli useiden talojen satoa, saattoi joutua odottamaan pitkiäkin aikoja omaa puintivuoroaan. Puhakan veli Tahvo ehdotti osuuskunnalle toisen puimakoneen ja lokomobiilin hankkimista. Tahvon mukaan useat osuuskuntaan kuulumattomatkin tilat olisivat halukkaita puittamaan viljojaan koneilla. Hänen mukaansa toisen puintikaluston hankkiminen tulisi osuuskunnalle ajan kuluessa taloudellisestikin kannattavaksi.⁶⁴ Tahvo Puhakan ehdotus ei kuitenkaan saanut kannatusta. Ensimmäisen puimakoneosuuskunnan osakkaat olivat toiminnan kolmen vuoden aikana tulleet vakuuttuneiksi lokomobiilin ja puimakokeen hyödyllisyydestä ja tottuneet niiden käyttöön siinä määrin, että osuuskunta päätettiin jakaa. Käsämäläiset ja taipalelaiset osakkaat perustivat uudet osuuskunnat vuonna 1908.⁶⁵

Käsämän uuden puimakoneosuuskunnan perustamisesta on runsaammin tietoa kuin sitä edeltävän osuuskunnan perustamisesta. Ensimmäisen puimakoneosuuskunnan päätettyä purkautumisestaan ja uusiksi osuuskunniksi ryhmittymisestään järjestettiin koneista huutokauppa. Käsämäläiset tekivät korkeimman tarjouksen osuuskunnan koneista, joten taipalelaiset joutuivat hankkimaan itselleen uudet koneet. Uuden osuuskunnan perustamiskokouksessa Onni Puhakka valittiin isännöitsijäksi ja rahastonhoitajaksi.⁶⁶

Puimakoneosuuskuntien lokomobiilia käytettiin myös muiden koneiden voimanlähteenä. Jo ensimmäisen puimakoneosuuskunnan voimakoneella oli käytetty silppukonetta, pärehöylää ja myllyä. Nämä kaikki lisälaitteet siirtyivät käsämäläisten omistukseen huutokaupan kautta, kun ensimmäinen puimakoneosuuskunta hajotettiin.⁶⁷ Uuden puimakoneosuuskunnan tultua perustetuksi käsämäläiset osakkaat päättivät laajentaa toimintaa. Osuuskunta päätti loppuvuodesta 1908 hankkia viljanlajittelijan. Sen hankintaan osallistuivat vain ne osakkaat, jotka tarvitsivat tätä konetta. Lajittelija annettiin korvausta vastaan käyttöön myös osuuskuntaan kuulumattomille viljelijöille. Konetta käytettäessä mukana tuli olla osuuskunnan koneenkäyttäjä. Koneenkäyttäjää sai palkan siltä tilalta, jossa viljanlajittelijaa käytettiin.⁶⁸ Vuonna 1910 päätettiin hankkia käyttöön raamisaha.⁶⁹

Onni Puhakka on kirjoittanut tämän kuvan negatiivin alareunaan ”Käsämän myllyllä kesällä 1914”. Kyseessä on Käsämän kylän puimakoneosuuskunnan omistama Sikosuon laidalla toiminut mylly- ja sahalaitos. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

Käsämän kylän puimakoneosuuskunnalla oli käytössään myös pärehöylä, jota käytettiin lokomobiililla. Käyttömaksun suuruus riippui siitä, tehtiinkö päreitä tilaajan omista vai osuuskunnan raaka-aineista. Esimerkiksi vuonna 1909 taksana oli 2,75 markkaa vanhalta syleltä, jos päreiden tilaaja toi omat puut sopivan pituisiksi katkottuina tekopaikalle. Koneenkäyttäjälle piti tämän lisäksi maksaa vielä palkkaa 1,25 markkaa vanhalta syleltä. Taksat vaihtelivat myöhemmin esimerkiksi sen mukaan, hankkiko tilaaja työssä tarvittavan apuvoiman. Päreitä tehtiin myös osuuskunnan ulkopuolisille tilaajille, mutta taksat olivat silloin korkeammat.⁷⁰

Taipaleen osuusmeijerin toiminnassa oli mukana osittain samoja isäntiä, jotka perustivat Käsämän puimakoneosuuskunnan. Kun osuusmeijerin toiminta vuonna 1908 lopetettiin, puimakoneosuuskunnan jäsenet hankkivat meijeriltä tarpeettomiksi jääneen hevosiakerron ja sitä varten rakennetun, hirsillä tuetun katoksen. Nämä siirrettiin Taipaleelta Käsämän kylässä Törpilön tilalla sijaitsevan osuuskunnan myllyrakennuksen laajennusosaan.⁷¹ Myllylaitoksen toiminta ei kuitenkaan ollut kannattavaa, ja sen vuoksi osuuskunta päätti vuonna 1912 siirtää myllylaitoksen kaikkine koneineen ja rakennuksineen Törpilöstä runsaan kilometrin päässä sijaitsevalle Sikosuon laidalta vuokratulle 1 000 m²:n alueelle. Sinne rakennettiin myllyhuoneen jatkoksi 17 metriä pitkä ja 6 metriä leveä liiterirakennus. Onni Puhakan tila kustansi siihen tarvittavat hirs-, lauta- ja päretarveaineet, osuuskunnan kustantaessa loppuosan rakentamisesta.⁷²

Puimakoneiden mukana maataloille tuli aivan uudenlaista tekniikkaa, johon vain harvalla maanviljelijällä oli aikaisemmin ollut mahdollisuutta perehtyä. Niinpä uuden tekniikan opettelussa oli alussa vaikeuksia. Pohjois-Karjalan maanviljelysseura järjesti heinäkuussa vuonna 1906 ensimmäiset puimakonekurssit Mulossa. Taipaleella katsottiin vielä niinkin myöhään kuin vuonna 1915 tarpeelliseksi järjestää tällainen kurssi.⁷³ Kurssi lienee järjestetty Onni Puhakan aloitteesta, ja tälle yksipäiväiselle kurssille riitti osanottajia runsaasti. Opettajana oli ”montttööri” J. Tolvanen Joensuusta.⁷⁴ Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliitto oli palkannut Tolvasen huolehtimaan meijereiden koneiden ja laitteiden sekä maidontuottajien separaattoreiden kunnossapidosta ja korjauksista. Kun osuusmeijeriliiton korjauspajan toimintaa ei saatu kannattavaksi, osti Tolvanen sen ja jatkoi toimintaa omissa nimissään. Hän teki edelleen töitä osuusmeijeriliitollekin. Kun Onni Puhakka oli liiton hallituksessa, oli hänellä luonteva tilaisuus järjestää kurssi ja hankkia Tolvanen sinne opettajaksi.⁷⁵

Puimakoneet yleistyvät

Höyrykoneiden valtakausi puintityössä jäi melko lyhyeksi, sillä pian alkoi ilmaantua niiden korvaajiksi polttomootoreita. Ne olivat pienikokoisempia ja helpommin liikuteltavia kuin massiiviset lokomobiilit. Polttomootoreita alkoi tulla maataloille jo 1910-luvulla, mutta niiden varsinaista yleistymisaikaa olivat 1920- ja 1930-luvut. Polttomoottori oli syrjäyttänyt vuoteen 1930 mennessä lähes täysin höyryvoiman puimakoneiden käyttövoimana. Polttomoottorit puolestaan syrjäytyivät sähkömootoreiden tultua käyttöön.⁷⁶

Polttomoottorin tultua puimakoneen voimanlähteeksi höyrykoneen tilalle halpenivat puimakoneiden hinnat. Puimakoneet alkoivat yleistyä, kun yksityisilläkin tiloilla alkoi olla varaa hankkia niitä. Esimerkiksi käsämäläinen Robert Hirvonen hankki tilalleen vuonna 1916 oman puimakoneen. Tuohon aikaan kylässä oli hänen koneensa lisäksi vain osuuskunnan omistama puimakone. Kun oman tilan viljat saatiin puitua, lähti Hirvonen kierrokselle puimaan muiden talojen viljoja. Kertomansa mukaan hän teki näitä puintikierroksia toistakymmentä vuotta. Silloin puimakoneet alkoivat olla jo niin yleisiä, että hän päätti lopettaa kiertelyn kannattamattomana.⁷⁷ Puimakoneosuuskuntien toiminta loppui puimakoneiden yleistymisen myötä. Käsämän puimakoneosuuskunnan viimeinen toimintavuosi oli ilmeisesti 1928. Tuolloin osakkaina oli vielä puolisen tusinaa talouksia, muun muassa Onni Puhakka ja hänen kahden veljensä tilat.⁷⁸ Osuuskunnalle oli hankittu uusi puimakone ”Iso-Esa”, ja osuuskunnan lopetettua toimintansa Onni ja hänen veljensä Juho sekä yksi lähinaapuri lunastivat sen yhteiskäyttöön. Samalla he hankkivat puimakoneen voimanlähteeksi Wiktoria-merkkisen polttomoottorin. He siis jatkoivat koneiden yhteisomistusta, mutta se ei enää perustunut osuuskuntapohjalle.⁷⁹

Vaikka viljaa oli ruvettu puimaan puimakoneella, sitä leikattiin vielä kauan sirpillä ja myöhemmin viikatteella. Vilja koettiin saada mahdollisimman kuivaksi jo pellolla, josta se koottiin sopivaan paikkaan odottamaan puintia. Puinnin jälkeen jyvät kuivattiin alkuvuosina riihen lattialla tai lattialle tai parsien päälle tehdyn lavan päällä. Riihtä lämmitettiin ja viljoja hämmennettiin silloin tällöin. Viljankuivureita alkoi tulla Liperissä käyttöön vasta 1930-luvun alussa. Yksi varhaisimmista kuivureista rakennettiin Taipaleelle Jokiniemen tilalle 1930-luvun alussa.⁸⁰

Vaikka puimakoneet yleistyivät maataloilla Liperissäkin, jatkui riihipuinti jossaakin määrin vielä 1940-luvulla. Viimeksi riihitettiin ruista. Jotkut vanhemmat isännät olivat sitä mieltä, että riihitetystä rukiista sai parempaa leipää ja puurojauhoa. Heidän mielestään myös siemeneksi sopi parhaiten riihitetty vilja. Yksi käytännön syy riihipuinnin puolustajilla oli se, että riihipuinnissa oljet säilyivät pitkinä. Pitkiä olkia tarvittiin vielä kauan patjojen pehmusteina.⁸¹ Puimakoneiden arveltiin tuhlavan viljaa. Koneiden ankarimpina arvostelijoina toimivat vanhemmat ihmiset. Kun he näkivät puimattomia tähkiä, he huomauttivat siitä koneiden puolustajille. Puimakoneiden innokkaimpia puolestapuhujia olivat tilojen nuoren sukupolven edustajat. He eivät olleet enää kovin halukkaita riihessä puintiin, sen jälkeen kun käytössä oli jo työtä suuresti helpottavia puimakoneita. Riihessä puinti oli heidän mielestään tarpeetonta. Myös ne viljelijät, joilla oli paljon puimista, suhtautuivat puimakoneeseen myötämielisesti.⁸²

Onni Puhakka ei näytä osallistuneen kovin paljoa puimakoneosuuskunnan käytännön töihin. Se luonnollisesti johtui siitä, että hän oli paljon pois kotipaikkakunnaltaan. Sen sijaan hänen veljensä Antti Juho ja Tahvo, jotka asuivat kotitilalla ja myöhemmin omilla tiloillaan lähinaapuruksina, olivat mukana osuuskunnan arkipäivän töissä. Tahvo, joka oli erityisen kiinnostunut teknisistä laitteista, toimi osuuskunnan pöytäkirjojen merkintöjen ja Onni Puhakalle kirjoittamissaan kirjeissä olevien tietojen mukaan muun muassa osuuskunnan myllyn ja sahan käyttäjänä.

Vaikka Onni Puhakka ei voinutkaan osallistua kotitilallaan tehtäviin osuuskunnan töihin niin paljoa kuin toiset veljensä, osallistui hän osuuskunnan kokouksiin. Usein kokouksia järjestettiin sen mukaan, miten ne sopivat hänen aikatauluunsa. Puhakalla oli tärkeä rooli tämänkin osuuskunnan toiminnassa siinä mielessä, että hän toimi tärkeänä linkkinä ulkopuolisiin tahoihin. Hyvä esimerkki tästä Puhakan roolista oli osuuskunnan puimakoneen hankinta 1920-luvun puolivälissä. Osuuskunta päätti laittaa myyntiin Taipaleen puimakoneosuuskunnan huutokaupasta hankkimansa puimakoneen ja hankkia sen tilalle uuden. Sopivan uuden koneen selvittäminen annettiin Onni Puhakan tehtäväksi.⁸³ Puhakka paneutui myös tähän tehtävään sillä huolellisuudella ja perinpohjaisuudella millä hän yleensäkin saamansa toimeksiannot hoiti. Hän esitteli osuuskunnan kokouksessa laajan selvityksen 23:n erilaisen puimakoneen ominaisuuksista ja hinnoista. Perusteellisesta selvityksestä huolimatta sopivimmasta koneesta ei päästy yksimielisyyteen. Harkinnan

jälkeen vaihtoehtoja oli lopulta kaksi, ja niistä jouduttiin äänestämään kaksi kertaa. Toisella äänestyskerralla ”Svea” ja ”Westa” saivat molemmat saman verran ääniä. Päätös jouduttiin tekemään arpomalla. Arpa ratkaisi hankinnan ”Svean” kannalle, ja kokouksen osanottajat tyytyivät tähän ratkaisuun. Uuden puimakoneen tilaaminen annettiin Onni Puhakan tehtäväksi, ja hän tilasi sen Oy Agros -nimisen liikkeen kautta.⁸⁴

Kun osuuskunta kokoontui seuraavan kerran runsaan kuukauden kuluttua, oli Onni Puhakalla kerrottavana osuuskunnan jäsenille aivan uutta tietoa. Hän oli nimitäin saanut Helsingissä käydessään Keskusosuusliike Hankkijalta sellaisia tietoja puimakoneiden ominaisuuksista, että hän oli omin päin päättänyt perua jo Agrokselta tilatun ja tehtaalla valmistuksen alkuun laitetun ”Svean” ja tilannut Hankkijalta ”Iso-Esa” -nimisen puimakoneen. Puhakka oli omalla riskillään tehnyt nämä muutokset, vaihtanut osuuskunnan päättämän koneen toiseen. Kun hän esitti nämä toimenpiteet osuuskunnan kokouksessa perusteluineen, hänen toimenpiteensä hyväksyttiin.⁸⁵

Tämän puimakoneen hankinta ei kuitenkaan sujunut suunnitelmien mukaisesti. Puimakoneita ei ollut valmiina kaupoissa noudettavissa, niitä koottiin tehtaissa tilausten mukaan. Puhakka oli tilannut ”Iso-Esan” Hankkijasta sellaisella ehdolla, että sen on oltava osuuskunnalla käyttövalmiina kiireisen puintikauden alkaessa, elokuun loppuun mennessä. Kone saapui monien viivästysten ja luvattujen aikamäärien jälkeen vasta syyskuun lopussa. Sitä odottaessa meni kallista puintiaikaa hukkaan. Kaiken lisäksi sattui olemaan sateinen syksy. Viljat olivat puintia odottaessa kastuneet ja alkaneet itää. Osuuskunta päätti saattaa puintityöt ensin loppuun ja selvittää vasta sitten, kuinka paljon vahinkoa osuuskunnan jäsenet olivat kärsineet puimakoneen myöhästymisestä ja päättää sen jälkeen korvausvaatimuksista.

Kun puimakone saapui, osuuskunnalla ei ollut varoja maksaa koneen koko hintaa, puuttumaan jäi vajaa kaksi tuhatta markkaa. Näin maksujärjestelyyn tuli oikeastaan kuin tilauksesta mahdollisuus hakea Hankkijalta korvausta koneen toimituksen viivästymisen vuoksi. Hankkijalle esitettiin perusteluina muun muassa se, että osuuskuntalaiset olivat kärsineet puintia odottavien viljojen pilaantumisen vuoksi vahinkoa ja sen lisäksi koneen mukana ei ollut tullut kaikkia siihen kuuluvia osia. Neuvottelujen jälkeen Hankkija ehdotti, että se suostuu olemaan perimättä osuuskunnalta vielä maksamatta olevaa saatavaansa, 1 930 markkaa. Osuuskunta piti kokouksen, jossa keskustelun jälkeen päätti hyväksyä Hankkijan tekemän korvaus ehdotuksen.⁸⁶ Osuuskunnan jäsenillä lienee ollut tämän lopputuloksen jälkeen suut hymyssä! Varmaankin myös Onni Puhakka lienee tuntenut ainakin jonkinasteista tyytyväisyyttä saadessaan kirjoittaa osuuskunnan puolesta sapekkaita kirjeitä Hankkijalle, jonka hallintoneuvostosta hän oli kymmenen vuotta aiemmin eronnut kyllästytyään sen asioiden hoitamistapaan.⁸⁷

Käsämän puimakoneosuuskunnan jäsenet seurasivat maatalouden töihin liittyvien uutuuksien tuloa ja harkitsivat yhteisten voimavarojen käyttöä sopivilta tun-

tuvien koneiden ja laitteiden hankintaan. Esimerkiksi vuonna 1919 harkittiin sellaisten voimakoneiden kuten traktorin ja leikkuukoneen ostamista osuuskunnalle. Harkinnan jälkeen päädyttiin kuitenkin siihen tulokseen, että näiden hankinta ei vielä ollut ajankohtaista.⁸⁸ Mahdollista on, että päätökseen ainakin traktorin kohdalla vaikutti sen kallis hankintahinta yhdistyneenä aivan uudenaikaiseen tekniikkaan ja vielä vähäisiin käyttökokemuksiin. Liperin ensimmäinen traktori hankittiin vasta vuonna 1924 Lamminniemen tilalle. Se oli ensimmäinen traktori myös koko Pohjois-Karjalassa.⁸⁹

Osuuskauppaliike Liperissä

Maakauppiaat maaseudun kaupankävijöinä

Maaseudulle voitiin perustaa kauppaliikkeitä sen jälkeen, kun vuosina 1859 ja 1861 annetuilla asetuksilla poistettiin maakaupan estäneitä rajoituksia. Siihen saakka kaupankäyntiä ohjasi vuonna 1734 säädetty Ruotsin valtakunnan laki. Sen mukaan kaupankäynti oli sallittua vain kaupungeissa. Maaseudun väen oli vietävä tuotteensa myytäväksi kaupunkeihin kauppiaiden puoteihin tai kaupungeissa pidettäville markkinoille. Vuonna 1842 säädettiin, että talonpojat saivat vapaasti ostaa ja myydä tilojensa ja toimintansa tuotteita – mutta vain keskenään. Kaikki kulutustavarat oli edelleen haettava kaupungeista. Pääsääntöisesti näiden säädösten mukaisesti toimittiinkin, mutta toki myös salakauppa maaseudulla kukoisti.⁹⁰

Vuonna 1859 annettiin asetus, joka antoi maaseudun kaupankäynnille ratkaisevan sysäyksen. Maaseudun kaupankäynti vapautettiin tuolla asetuksella ja kauppapuoteja sai perustaa kuvernöörin luvalla sellaisille paikkakunnille, mistä oli vähintään 50 virstan matka lähimpään kaupunkiin tai kauppalaan. Tämä ehto paikkakunnan etäisyydestä kaupunkiin tai kauppalaan kumottiin vuonna 1861. Jokainen ripillä käynyt hyvämaineinainen luku- ja laskutaitoinen henkilö, joka lisäksi osasi pitää kirjanpitoa, oli oikeutettu ryhtymään kauppiaksi. Kaupassa sai myydä kaikkia omassa maassa tai Venäjällä valmistettuja tavaroita sekä sellaisia ulkomaan tuotteita, joista oli maksettu tulli. Maakauppiaille annettiin lisäksi velvoite, että he eivät saa rajoittua vain erilaisten tavaroiden myyntiin maaseudun väestölle, heidän tuli myös ostaa talonpojilta maataloustuotteita ja toimittaa niitä edelleen markkinoille.⁹¹

Maaseudun kaupankäynnin mahdollistaneen asetuksen jälkeen maakauppoja alettiin perustaa nopeassa tahdissa. Niitä oli maassamme vuoden 1863 lopussa jo 428. Maakauppiaiden lukumäärä lisääntyi entisestään, kun kaupan perustamisvaatimuksia helpotettiin vielä vuoden 1879 elinkeinolain säädöksillä. Enää ei tarvinnut

kaupan perustamislupaa anoa kuvernööriltä, riitti että teki elinkeinoilmoituksen kruununvoudille. Kukaan ei enää valvonut, osasiko kauppias lukea, kirjoittaa tai laskea kirjanpitotaidosta puhumattakaan. Kauppiaiden lukumäärä kasvoi nyt merkittävästi: vuonna 1880 maaseudun kauppapuoteja oli jo 2 075, vuosisadan vaihteessa 4 391 ja vuonna 1910 jo 5 350.⁹²

Kun lainsäädäntö vaati kauppiaaksi pyrkivältä kuvernöörin antamaa lupaa, kuvernööri edellytti pitäjänkokouksen tai kuntakokouksen myönteistä päätöstä ennen kuin antoi hakijalle oikeuden avata kauppaliikkeen. Liperiläiset päättäjät yleensä antoivat tällaisen luvan, koska suosivat ”vapaata konkurensia”.⁹³ Liperissä sai ensimmäisenä maakauppiaan oikeudet tehtailija Iisak Snellman vuonna 1861. Muutaman vuoden aikana Liperin kirkonkylään tuli lisää kauppiaita. Kirkonkylässä riittikin usealle kauppiaalle asiakkaita, sillä oman pitäjän asiakkaiden lisäksi ostajia tuli sinne Kaavilta, Heinävedeltä ja Kerimäeltä asti.⁹⁴ Taipaleen tienoilla lienee ensimmäinen kauppias ollut Conrad Söderholm, joka sai vuonna 1865 luvan harjoittaa maakauppaa Komperossa. Vuonna 1873 hän siirsi kauppansa Taipaleen kylään. Vuonna 1875 Taipaleelle perustettiin vielä kaksi uutta kauppaa, Heikki Surakan ja Vasili Mamantoffin kaupat. Useissa sivukylissä oli myös kauppaliikkeitä.⁹⁵

Maaseudulla toimivien kauppaliikkeiden välityksellä odotettiin saatavan viljelijäväestön ja maaseudun muiden väestöryhmien tuotteita markkinoille entistä helpommin ja entistä suurempia määriä ja näin parannettua maaseutuväestön tulo-tasoa. Maakauppaa vapautettaessa edellytettiin nimittäin, että kauppiaat ottavat välittääkseen paitsi viljelystilojen myös muiden elinkeinojen harjoittajien, esimerkiksi käsiteollisuuden tuotteita. Tämän uuden kauppatavan uskottiin olevan ratkaisu vaivalloisiin, päiväkausiakin kestäviin kaupunkimatkoihin, joita maaseudun väestö oli joutunut tekemään viedessään tuotteitaan kaupunkeihin myytäväksi. 1800-luvun loppuun mennessä havaittiin, että näissä odotuksissa maakauppiaiden suhteen petyttiin melkoisesti. Pahimmillaan maakauppa jopa alensi maaseutuväestön elintasoa. Tämän aiheutti ennen kaikkea harjoitettu velaksi myynti ja kohtuuttoman korkeiksi katsotut välityspalkkiot. Joidenkin maakauppiaiden velallisten lukumäärä saattoi olla jopa toista tuhatta.⁹⁶

Maakauppiaiden katsottiin toiminnallaan edistävän tuhlausta ja tarpeettomien tavarain ostelua. Myös heidän välittämiensä tavaroiden laatua moitittiin usein. Varsinkin nuorisolle kauppaliikkeissä olevat tavarat olivat usein vastustamaton houkutus. Liperin kuntakokous päätti esittää vuonna 1887 talonpoikaissäädyn edustajan välityksellä valtiopäivillä päätettäväksi maakaupan rajoittamista siten, että niissä ei saisi myydä muuta ”ulkomaalaistavaraa” kuin suolaa ja tarpeen vaatiessa jauhoja. Lisäksi esitettiin päätettäväksi, että kaikki kotimaassakin valmistetut ylellisyydeksi luettavat ruoka- ja juomatavarat poistettaisiin maakauppiaiden puodeista. Perusteluina oli, että vapaa maakauppa tuo mukanaan kotivarkautta ja taloudellista perika-

Joensuun torielämää vuonna 1913. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

toa. Yllättävältä kuulostavaan kotivarkauksien lisääntymiseen on selityksenä se, että talonväki saattoi talonisännän tietämättä myydä viljaa, voita tai muita tilan tuotteita käyttäen välittäjinään loisia tai muita sopivia henkilöitä. Tällaisia tilanteita saattoi syntyä esimerkiksi silloin, kun talon tyttärelle piti varustaa kapiota naimisiin menoa varten eikä talon isäntä antanut rahaa tähän tarkoitukseen.⁹⁷

Maakauppiaiden tuotteistaan perimiä hintoja pidettiin usein kohtuuttoman korkeina ja lisäksi kaupankäyntiin saattoi liittyä kauppiaiden harjoittamaa kiskon-
taa. Kauppiaat antoivat usein asiakkaiden tarvitsemia tuotteita näennäisesti edullisin sopimuksin. Kun viljelijä esimerkiksi tarvitsi keväällä viljaa tai jauhoja eikä hänellä kaupantekohetkellä ollut rahaa maksaa ostoksiaan, saatettiin sopia, että hän maksaa ostoksensa syksyllä sadon korjaamisen jälkeen rahana tai viljana. Kauppias merkitsi ostetun tuotteen viljan kevähintojen mukaan. Jos velallinen ei syksyllä pystynyt maksamaan keväisiä ostoksiaan rahalla, hän suoritti sen viljat tuotteina. Viljan hintataso oli syksyllä usein paljon alempi kuin keväällä. Sen vuoksi velallinen saattoi joutua antamaan velkojaan perivälle kauppiaille huomattavasti suuremman viljamäärän kuin minkä tämä olisi saanut keväällä.⁹⁸

Ikävin ja eniten haittavaikutuksia aiheuttanut maakauppaan liittynyt piirre oli eräiden maakauppiaiden tapa keinotella velkakaupalla. Koska maaseudulla oli rajoitetusti rahavaroja, oli velaksi ostaminen usein ainoa tapa saada hankituksi välttämättömiä tarvikkeita tai houkuttelevilta tuntuvia uusia tuotteita. Liperissä tämä velaksi myynti sai laajat mittasuhteet. Liperin kihlakunnan kruununvoudilla oli ulosotossa esimerkiksi vuonna 1885 kaikkiaan 1 805 ja vuonna 1886 1 647 velkatuomiota, joista valtaosa oli maakauppaan liittyviä kauppiaiden saatavien perimisiä.

Jotkut liperiläiset maakauppiaat saattoivat kerätä pieniä velkasummia jonkin aikaa, ja sitten kun velkaa oli kertynyt runsaasti, panivat saatavansa hakuun jopa velallisen tietämättä, pyytäen kuvernöörin tuomiota velkomisjutuissaan ja samalla velallisten omaisuuden julistamista myynti- ja hukkaamiskieltoon. Vaikka velallinen pystyikin maksamaan velkansa, tuli hänelle asioidensa hoitamisesta runsaasti ylimääräisiä kuluja, sillä asiointi tapahtui Kuopiossa saakka. Kauppiaat sitä vastoin saivat kaikissa tapauksissa lisätuloja riippumatta siitä pystyivätkö velalliset suoriutumaan veloistaan vaiko eivät. Pahimmillaan tällainen velkakauppa oli 1880-luvulla. Ongelmat kasvoivat niin suuriksi, että näitä maakaupan epäkohtia otettiin huomioon uutta rikoslakia säädettäessä vuonna 1888. Tämä laki tuli voimaan kuitenkin vasta vuonna 1894. Uusittu rikoslaki näyttää vähentäneen merkittävästi maakaupan epäkohtia, ennen kaikkea velaksi myynnillä keinottelua.⁹⁹

SEPPO SIMOSEN mukaan maakauppiaiden syyttäminen huonoista kauppatavoista on ollut liian yksiviivaista. Simosen mukaan esimerkiksi syytöksiä siitä, että maakauppiaat eivät ottaneet riittävästi maataloustuotteita markkinoille välitettäväkseen, ei voida kovinkaan pitävästi todistaa. Hänen mukaansa ei ole käytettävissä tilastollisia tietoja edes yhden pitäjän puitteissa siitä, miten suuria määriä maataloustuotteita maakauppiaiden välityksellä tuli markkinoille. Simonen myöntää toki kelvottomiakin maakauppiaita olleen mutta myös kunnollisia, jotka toimivat vuoden 1859 ase- tuksen hengessä.¹⁰⁰

Yhteisostoista

Liperissä kuten muuallakin maassamme harjoitettiin yhteistoimintaa, jolla talou- dessa tarvittavia tuotteita hankittiin yksittäisiä ostoja edullisemmilla hinnoilla. Tällä toiminnalla haluttiin myös pysyä riippumattomina maakauppiaista. Esimerkiksi Kaatamon kylässä toimi kauppias H. J. Simosen myymälä, mutta se ei voinut tyydyttää kaikkien asiakkaiden tarpeita. Ne kyläläiset, jotka eivät olleet joutuneet Si- mosen usein epämääräiseksi katsotusta kauppiastoiminnasta riippuvaisiksi, alkoivat vuoden 1905 tienoilla hankkia tarvitsemiaan tuotteita sopiviksi katsotuista liikkeis- tä suoraan yhteisostoina. Yhteistoimintaan osallistujista valittiin joku toimimaan ostajana. Ostajaksi valittu henkilö lähti lähimpään kaupunkiin, Joensuuhun, ja ke- räsi sieltä eri liikkeistä listaansa merkityt tavarat ja maksoi ne käteisellä. Tavarat kuljetettiin kaupungista talvisin hevoskyydillä, kesällä oli mahdollista käyttää laivaa kuljetuksiin. Sovitussa määräpaikassa hankitut tuotteet jaettiin tilaajille. Yhteis- oston osallistuvilla oli käytössään myös yhteinen tiskivaaka, jolla voitiin punnita painon mukaan tilattuja tuotteita ja jakaa ne pienempiin eriin. Kaatamolaisten yh- teiskauppa jatkui vielä niinkin myöhään kuin vuoteen 1917, jolloin kylässä avattiin Liperin osuuskaupan sivumyymälä.¹⁰¹

Onni Puhakan tallentamassa aineistossa on tietoja siitä, että myös hän on ollut järjestämässä yhteisostoja. Tästä on maininta esimerkiksi Liperin naapuripitäjän Polvijärven Sotkuman kylästä Puhakalle vuoden 1905 alkukesästä saapuneessa kirjeessä. Kirjeen kirjoittaja kertoo kuulleen tämän olleen organisoimassa edellisenä talvena Taipaleen kylän alueella jauhojen yhteisostoa. Kirjoittaja pyytää Puhakalta neuvoja yhteisoston järjestämisestä ja tietoja sopivasta ostopaikasta.¹⁰²

Yhteisostoissa saattoi olla kyse määriltään hyvinkin suurista tavaramääristä. Niitä lienee järjestetty myös kyläkuntia laajempialaisesti. Onni Puhakan Kontiolahdella asunut serkku J. Puhakka kirjoitti Romppalan kylässä meneillään olevasta yhteisostosta, jolla hankitaan jauhoja, suolaa, ryynejä, kahvia, sokeria, vehnäjauhoja, saippuaa, ulkopohjanahkaa ja muuta ”hienoa tavaraa”. Jauhoja oli merkitty ostettavaksi kirjeen kirjoittamisen aikaan jo ainakin 1 000 sakkia ja lisätilauksia oli odotettavissa, koska tilaus oli tarkoitus toimittaa vasta kuukauden kuluttua. Tilausten vahvistaminen tapahtuisi sovittuna aikana pidettävässä kokouksessa, jossa tilaajat maksavat ostoksensa valittavalle luottamushenkilölle tai toimikunnalle, joka toimittaa tilauksen eteenpäin. Kirjeen kirjoittaja tarjosi serkulleen ja tämän talonväelle ja naapureillekin mahdollisuutta liittyä tähän yhteisostoon.¹⁰³ Onni Puhakan vastausta serkkunsa kirjeeseen ei ole tallessa eikä merkintöjä siitä, osallistuiko hän tai joku lähiseudun asukkaista tähän yhteisostoon.

Pohjois-Karjalan ensimmäinen osuuskauppa perustetaan Liperiin

Osuuskauppaliikkeen syntymisen syistä tärkeimpänä tekijänä katsotaan olleen Liperissä, kuten yleensä muuallakin maassamme, maaseudun väestön halu päästä eroon maakauppiaiden toiminnasta johtuneesta taloudellisesta riippuvuudesta. Liperin historiaan on jäänyt elämään maakauppias Henrik Johan Simonen, jossa katsotaan henkilöityneen kaikki maakauppiastoiminnan varjopuolet. Simonen muun muassa harjoitti velkakauppaa, jonka seurauksena useat kymmenet velalliset menettivät hänelle tilansa tai osan tilastaan.¹⁰⁴

Liperissä kokoontui tammikuun ensimmäisenä päivänä vuonna 1904 pieni mutta päättäväinen joukko keskustelemaan osuuskaupan tarpeellisuudesta. Maanviljelijä Juho Hyvärinen oli tehnyt aktiivista herätystyötä osuuskaupan hyväksi paikkakunnalla jo parin vuoden ajan.¹⁰⁵ Kokouksen osanottajat olivat valmiita päättämään osuuskaupan perustamisesta. Perustajajäseniksi merkittiin yhdeksän kokouksen osanottajaa. Heistä useimmat olivat maanviljelijöitä, mutta mukana oli myös yksi mäkitupalainen sekä paikkakunnan vaivaistalon johtaja.¹⁰⁶ Työ jäsenten hankkimiseksi alkoi ripeästi, ja jo huhtikuun alussa pidetyssä hallituksen kokouksessa voitiin todeta, että osuuskaupan jäseniksi oli liittynyt 151 henkilöä. Se oli määrä joka perustamiskokouksessa katsottiin tarvittavan ennen kuin kauppatoiminta aloitetaan.

Pohjois-Karjalan ensimmäinen osuuskauppa aloitti toimintansa kesäkuussa vuonna 1904 tässä ”Kalstin” (Karlstedt) talona tunnetussa rakennuksessa. Liperin ”kirkonmies” Petter Karlstedtin omistama rakennus oli toiminut vuosina 1875–1884 kuntakokousten pitopaikkana ja 1881–1885 Liperin postitoimistona. *Valokuva Onni Puhakka 1932/OPpk.*

Jo perustamisvuoden 1904 kesäkuun 25 päivänä avasi Karlstedtin taloksi kutsutussa rakennuksessa liperiläisten osuuskauppa ovensa asiakkaille. Tämä oli myös maakunnan osuuskauppatoiminnalle merkkipäivä, sillä avattu kauppa oli ensimmäinen osuuskauppa koko Pohjois-Karjalassa. Karlstedtin talo oli melkoisen vaatimaton rakennus. Oli siinä sentään tupa, johon järjestettiin varsinainen liiketila, sen lisäksi oli kaksi kamaria ja keittiö, jotka toimivat kaupanhoitajan asuntona ja konttorina.¹⁰⁷

Liperin osuuskaupan toiminta ei alkuvuosina näyttänyt täyttävän siihen asetettuja toiveita. Osuuskaupan puuhämiehellä Juho Hyvärisellä täytyi olla vahva usko osuustoiminnallisen kauppaliikkeen menestykseen, ettei hän vaipunut epätoivoon laskiessaan ensimmäisen päivän myyntiä: 42 markkaa 25 penniä. Pohjois-Karjalan ensimmäisen osuuskaupan kehitys oli ensimmäiset vuodet varsin vaatimatonta. Osaltaan tähän lienee vaikuttanut sen aktiivisimman puuhämiehen Juho Hyvärisen kuolema vuonna 1907. Vaikka myyntitoiminta jatkui melkoisen pienenä, rohjettiin kauppaa laajentaa rakentamalla sille ajan vaatimukset täyttävä uusi liikerakennus vuonna 1910.¹⁰⁸ Osuuskaupalla ei ollut ennen 1910-luvun puoliväliä sivumyymälöitä, joten kaikki osuuskaupan palveluita haluavat asiakkaat joutuivat asioimaan Liperin kirkonkylässä asti. Tämä seikka aiheutti paljon hankaluuksia

sivukylien asukkaille. Liperi on maantieteellisesti ja liikenteellisesti hyvin vaihtelevaa seutua, missä monet vesistöt lisäävät välimatkoja. Liikennöinti eri puolilta pitää jättää taajamiin oli ennen autoistumista monin paikoin hyvin hankalaa ja aikaa vievää.

Onni Puhakka mukaan osuuskauppatoimintaan

Onni Puhakan muistiinpanoista ei ole löytynyt tietoja siitä, että hän olisi osallistunut Liperin ensimmäisen osuuskaupan perustamisvaiheisiin. Yhteiskunnallisia ja erityisesti osuustoiminnallisia asioita tarkasti seuraavana hän epäilemättä oli tietoinen osuuskaupan perustamissuunnitelmista. Liperin osuuskaupan jäseneksi hän liittyi vasta vuonna 1907, osuuskaupan toimittua jo kolmisen vuotta.¹⁰⁹ Osuuskauppatoimintaan hän osallistui aktiivisesti vasta siinä vaiheessa, kun Taipaleen kylään oltiin perustamassa ensimmäistä Liperin osuuskaupan sivumyymälää. Sen jälkeen hän olikin vuosikymmeniä merkittävästi vaikuttamassa liperiläiseen osuuskauppatoimintaan.

Puhakan myöhään alkanut toiminta osuuskauppaliikkeen parissa saattaa vaikuttaa yllättävältä. Tähän lienee kuitenkin löydettävissä syy hänen omaksumastaan gebhardilaisesta ajattelumaailmasta. Hannes Gebhardin osuustoiminnallisella ajattelulla ja hänen hahmottelemillaan toimintamalleilla oli 1900-luvun alkuvuosina vahva vaikutus siihen, mitä osuustoiminnan rintamalla tapahtui. Gebhard ei ollut vakuuttunut osuustoiminnallisen kulutustavarakaupan tarpeellisuudesta. Hän oli kaavaillut, että osuustoimintalain säätämisen jälkeen maamiesseurat jatkaisivat hyvin liikkeelle lähteneitä yhteisostojaan, ja että osuusmeijerit, maitotaloustuotteiden käsittelyn ohella, välittäisivät maatalouden tuotteita ja tarvikkeita jäsenilleen. Hän arveli myös, että osuuskassat voisivat varsinaisen tehtävänsä, luotonannon ohella toimia myös kauppiaina. Hänen suunnitelmiansa mukaan eri puolille maata perustettaisiin osuuskuntia, joiden ainoana tehtävänä olisi viljan, lihan, perunan ja muiden maataloustuotteiden välitys, koska maataloustuotteiden tukkuliike vielä puuttui.¹¹⁰ Edellä kuvatut yhteisostot, joissa Onni Puhakka oli osallisena tai mihin häntä pyydettiin mukaan, näyttävät todistavan, että Puhakalla oli kauppatoiminnasta samansuuntaisia ajatuksia kuin Gebhardilla.

Taipaleen sivumyymälän perustamiseen johtava aloite tehtiin Taipaleen osuuskassan kokouksessa syksyllä vuonna 1914. Tässä kokouksessa asetettiin kolmimiehinen toimikunta tutkimaan ja tiedustelemaan, olisiko perustettava oma osuuskauppa vai liityttävä jo olemassa olevaan Liperin osuuskauppaan, jonka sivumyymälä olisi perustettava Taipaleelle. Se, että aloite tuli nimenomaan osuuskassaväen taholta, ei ole kovinkaan outoa, kun muistaa, että Hannes Gebhard oli kaavaillut yhdeksi osuuskassojen tehtävistä myös osuustoiminnallista kaupankäyntiä.¹¹¹

Käytyään neuvotteluja Liperin osuuskaupan hallituksen kanssa toimikunta ehdotti yhtymistä Liperin osuuskauppaan, mikä hyväksyttiin taipalelaisten osuuskauppatoiminnasta kiinnostuneiden henkilöiden pitämässä kokouksessa maaliskuussa 1915. Tässä kokouksessa valittiin toimikunta valmistelemaan Taipaleelle perustettavan sivumyymälän avaamista. Toimikuntaan valittiin myös Onni Puhakka. Hänen yhteistyökumppanikseen valittiin muun muassa opettaja Kaarle Kivinen ja maanviljelijä Kalle Korhonen, joiden kanssa Puhakka oli tehnyt tiiviisti yhteistyötä jo aiemminkin.¹¹²

Toimikunta ryhtyi ripeästi valmistelemaan sivumyymälän perustamista. Jo kolme viikkoa toimittuaan se osti huoneiston kauppatoimintaa varten. Myymälärakennukseksi ostettiin 3. huhtikuuta 1915 kauppias Vasili Peksujevin konkurssipesästä pieni talo 1 200 markalla. Rakennuksessa oli vain 12 neliömetrin suuruinen myymälä ja sen lisäksi keittiö ja kaksi pientä kamaria. Myymälä avasi ovensa asiakkaille ensimmäisen kerran 7. tammikuuta vuonna 1916.¹¹³

Jo ennen kaupan avaamista huomattiin, että liikkeelle oli lähdetty liian vaatimattomasti, myymälähuoneisto oli auttamattoman pieni. Toimikunta alkoi sen vuoksi puuhata uuden toimitalon rakentamista, mutta Liperin osuuskaupan hallituksen kanssa käydyt neuvottelut eivät tuoneet ratkaisua asiaan. Hallitus ei katsonut voimavarojensa riittävän, vaikka taipalelaiset ilmoittivat tukevansa uuden myymälähuoneiston rakentamista lahjoittamalla sitä varten rakennuspuita ja tekevänsä talkootyötä. Lupauksensa takeeksi taipalelaiset pitivät tammikuussa vuonna 1916 hirsitalkoot ja saivat kokoon uuden myymälärakennuksen tarpeiksi lahjoitettuja hirsiiä melkoisen määrän.¹¹⁴

Tästä syntyi raju, osuustoiminnallisen yhteistyön koetukselle asettava riita Liperin kirkonkylän ja Taipaleen kylän osuuskauppaväen kesken. Pitäjäntuvassa pidettiin 23. maaliskuuta 1916 myrskyinen kokous. Taipaleen osuuskauppaväki oli ottanut oman myymälänsä kehittämisen sydämenasiakseen, ja heitä saapui tähän kokoukseen niin lukuisasti, että he muodostivat kokouksen enemmistön. Ja enemmistön valtaa he kokouksessa käyttivätkin. Hekin toki ymmärsivät, että Liperin ensimmäisen osuuskaupan toiminta ei ollut kehittynyt ensimmäisten toimintavuosien aikana siihen mittaani, että sen voimavarat olisivat olleet kovin hyvät. Taipalelaiset katsoivat sen kuitenkin johtuneen siitä, että Liperin kirkonkylän myymälän hoito oli ollut leväperäistä eikä sitä oltu kehitetty niin tarmokkaasti kuin olisi pitänyt. Lisäksi taipalelaiset toivat esille vakavana syytöksenä sen, että osuuskauppa jatkoi velkakauppaa, vaikka nimenomaan velkakauppaan liittyvät epäkohdat olivat olleet merkittävimpiä syitä siihen, miksi osuuskauppoja oli ryhdytty perustamaan. Kun kiivaita syytöksiä oli heitelty puolin ja toisin, tehtiin kokouksessa lopulta päätös, jolla entinen osuuskaupan hallitus erotettiin ja tehtäviä jatkamaan valittiin uusi hallitus. Uudessa hallituksessa Taipaleen edustajilla tuli olemaan enemmistö, ja sen puheenjohtajaksi valittiin Onni Puhakka.¹¹⁵

Taipaleen osuuskauppa avajaispäivänä 7.1.1916. Kauppa aloitti toimintansa Vasili Peksujevin konkurssipesästä ostetussa rakennuksessa. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

Onni Puhakka on kirjoittanut muistiin kokouksen tapahtumiin liittyviä omakohtaisia näkemyksiään parikymmentä vuotta kokouksen jälkeen:¹¹⁶

– – Taipalelaisilla ei ollut mitään henkilökohtaista hankausta Liperin osuuskaupan hallitusta vastaan. Pyyteeton ja harras innostus saada sekä Taipaleen että koko Liperin kauppaolot järjestetyksi osuustoiminnan pohjalle, oli ainoa vaikutin tehdessä se oudolta ja ehkä asioita läheltä tuntemattoman mielestä kaupan vastaista toimintaa häiritsevä ratkaisu, mikä 23/3 1916 tapahtui. Vanha hallitus oli kokoonpantu väsähtäneistä voimista. Pikkuputiikin asiat luistivat vain sikäli millainen kaupanhoitaja kulloinkin sattui liikkeen johdossa toimimaan. Hallitus oli vain kuollut nimi – ei mitään muuta. Se ei olisi kyennyt myymälä verkostoa kehittämään. Sen kompastuksen jälkeen, kun hallitus erotti Taipaleen myymälätoimikunnan, taipalelaiset ymmärsivät, että toiminnan jatkamiselle oli olemassa vain kaksi vaihtoehtoa: joko erottaa vanha hallitus toimestaan tai perustaa Taipaleelle eri osuuskauppa. Kun eri osuuskaupan perustaminen olisi merkinnyt voimien hajoittamista – ei ollut muuta tietä valittavissa kuin hallituksen erottaminen. – –

Onni Puhakan kirjoittamat kommentit olivat siinä mielessä oikeita, että Liperin osuuskaupan toiminnassa oli vielä paljon kehittämismahdollisuuksia. Edellä mainitun, taipalealaisten ja kirkonkyläläisten osuuskaupan kannattajien väleihin

Taipaleen osuuskaupan myymälä rakenteilla 20.8.1932. Taipaleen myymälän toiminta laajeni niin voimakkaasti, että vasta viitisentoista vuotta toimittuaan se joutui muuttamaan jo kolmanteen, entistä suurempaan kauppahuoneistoon. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

pitkäaikaisia kaunan tunteita jättäneen kokouksen jälkeen osuuskauppa sai runsaasti lisäjäseniä taipalelaisista. Kun osuuskunta riitaisuuksista huolimatta säilyi yhtenäisenä, osuuskaupan kehittyminen sai uuden hallituksen myötä lisää puhtia. Hallitus laittoi heti rakennustyöt käyntiin ja Taipaleelle saatiin uusi, ajan vaatimukset täyttävä myymälärakennus valmiiksi jo saman vuoden lopussa.¹¹⁷

Uusi osuuskaupan hallitus oli hyvin selvillä myös sivumyymälöiden tarpeellisuudesta. Se järjesti jo ensimmäisen toimintavuotensa aikana Onni Puhakan läsnäollessa osuustoiminnallisia ”kypsyttelykokouksia” ja liperiläisten kuulemisiä eri kylissä. Näissä kokouksissa kyläläiset perustelivat osuuskaupan sivumyymälöiden tarpeellisuutta muun muassa pitkien kauppamatkojen kustannuksilla. Esimerkiksi Leppälahdella laskelmoitiin peitettävän sivumyymälän liikekustannukset jo melkein niillä ”hevoskauroilla”, jotka kuluvat matkoihin Liperin kirkonkylän myymälään. Ensimmäiset sivumyymälät Taipaleen jälkeen avattiin tammikuussa vuonna 1917 Kaatamon sekä Leppälahden kylissä. Vasta runsaan kymmenen vuoden kuluttua viimeksi mainituista, vuonna 1929, avattiin sivumyymälä Onni Puhakan kotikylässä Käsämässä. Jatkoa seurasi, kun vuonna 1931 Tutjussa ja vuonna 1936 Salokylässä avattiin sivuliikkeet.¹¹⁸

Osuuskauppojen perustehtävänä oli välittää jäsenilleen päivittäisiä kulutustavaroita. Tämän lisäksi ne harjoittivat muutakin liiketoimintaa. Ne välittivät monenlaisia maanviljelyskoneita ja -tarvikkeita huomattavia määriä ja ostivat tuottajilta maataloustuotteita, viljaa, voita, sian- ja raavaanlihaa, sipulia, villoja, kananmunia, vuotia ja nahkoja. Osuuskaupalla oli myös oma teurastamo Liperin kirkonkylässä.¹¹⁹

Hallintoneuvoston puheenjohtajana

Onni Puhakka koki toiminnan osuuskauppaliikkeessä läheiseksi tehtäväkseen ja oli tässä työssä mukana 35 vuotta aktiivisena toimijana. Hän oli Liperin osuuskaupan hallintoneuvoston jäsenenä 1916–1951, tästä ajasta suurimman osan puheenjohtajana, vuosina 1916–1944.¹²⁰ Oman kotipitäjänsä osuuskaupan johdossa Puhakka oli sellaisessa asemassa, jossa katsoi voitavansa vaikuttaa osuustoimintaväkeen saadakseen sen suuntaamaan toimintaansa ja elämäänsä itse oikeaksi näkemäänsä suuntaan. Hänen tavoitteenaan oli vaikuttaa paitsi osuustoiminnan suhteen, mutta myös muilla elämän alueilla. Esimerkiksi henkilökuntaa osuuskaupan palvelukseen valittaessa hänellä oli mahdollisuus selvittää hakijoiden elämäntapoja sekä suhtautumista osuustoiminnallisiin periaatteisiin. Vielä vuonna 1942, toivottaessaan Liperin osuuskaupan myymäläpulaisen tervetulleeksi, Puhakka korosti osuustoiminnan arvojen merkitystä:¹²¹

– Pyydän nyt lausua [Teidät] tervetulleeksi Liperin osuuskaupan r.y. palvelukseen. Siinä toivossa ja sillä edellytyksellä, että otatte tehtävänne [niin] vakavalta kannalta, jotta se vie siihen tulokseen, johonka pyritte [ja] johonka osuustoiminta pyrkii: kasvattamaan jokaista siihen liittynyttä ja siinä toimivaa, ei ainoastaan ulkonaisesti, vaan vielä enemmän ja pääasiassa sisäisesti. Silloin se luo ja kasvattaa sitä pääomaa, joka on tarpeen toimiessa toisillakin aloilla joutuessa toisiin toimiin ja tehtäviin. – –

Myymälänhoitajilta ja muilta kaupan palveluksessa olevilta henkilöiltä edellytettiin mallikelpoista käyttäytymistä henkilökohtaisessa elämässä ja heidän tuli huolehtia siitä, että myös osuuskauppojen tiloissa käyttäydyttiin siivosti. Onni Puhakka joutui useita kertoja toteamaan, että kaikki osuustoimintatyön parissa toimivat henkilöt eivät noudattaneet niitä periaatteita, joita hän itse piti oikeina. Hän antoi selkeäsanaisia huomautuksia henkilöille, jotka olivat poikenneet tai vaarassa poiketa osuustoiminnallisista arvoista. Onni Puhakan tietoon oli tullut, että jossakin liperiläisessä osuuskaupassa oli vietetty pahantapaista elämää, pelattu korttia ja käytetty alkoholia. Puhakka oli käynyt Taipaleen osuuskaupan myymälänhoitajan kanssa keskusteluja näistä lieveilmiöiksi luokittelemistaan asioista, ja asian vahvistamiseksi laadittiin myymälänhoitajan allekirjoittama sopimus, jossa hän sitoutuu huolehtimaan siitä, että ainakaan Taipaleen myymälän huoneistossa ei pelata kort-

tia eikä nautita väkijuomia.¹²² Kerran hän joutui antamaan huomautuksen eräälle myymäläapulaiselle, joka oli talvisodan jälkeen osallistunut vapaa-ajallaan Puhakan mielestä liian kevytmielisiin huvituksiin.¹²³

– – Senpätakia sanonkin nyt, että jos tuo tansseissa käynti jatkuu, saatte siitä muistutuksen ja ja arvostelun myöskin todistukseenne. Sitte seuraa ero, ja sitä ei kauvan jatkatella. Useampia muistutuksia ei anneta, vaan sitte seuraa ero ja se on raskasta tänä muutoinkin vaikeana ja yhä vaikeammaksi käyvänä aikana. Mutta muuta ei ole estääkseen osuuskaupan toimihenkilöitä joutumasta sen kurimuksen nieluun, joka nykyisin on nielemässä kaiken sen mitä meille jäi jällelle viime talven tuskista ja kärsimyksistä. Nähtävästi eivät nämä sotilaat, jotka panevat toimeksi tällaisia tilaisuuksia, olleet kokemassa ja näkemässä niitä kärsimyksiä, joita siellä olleet saivat kokea. Koskapa jo nyt, sankarivainajien hautojen vielä aivan tuoreena ollessa, ovat valmiit vaikka minkälaisia iloja ja kemuja toimeen panemaan. – –

Onni Puhakka korosti voimaperäisesti uskollisuuden merkitystä pellervolaista osuustoimintaa kohtaan noudattaen sitä tarkasti omalta kohdaltaan. Liperin osuuskauppa joutui kohtaamaan OTK-laisen osuuskauppaliikkeen taholta voimakasta kilpailua. Puhakka joutui toteamaan, että pystyäkseen kilpailemaan muiden liikkeiden kanssa ja välttääkseen myyntitulojen menemisen kilpailijaliikkeelle, oli myytäväksi jouduttu ottamaan sellaisiakin tuotteita, jotka olivat hänen mielestään turhia. Esimerkkinä tällaisista turhista tuotteista mainitaan osuuskaupassa myytävänä ollut peili. Se oli ollut huomiota herättävän suosittu myyntiartikkeli, jota varsinkin nuoret miehet halukkaasti ostivat. Syy miksi peili oli mennyt kuin kuumille kiville selvisi lopulta: peilin taakse oli piilotettu ”mitä hienointa taidetta sieltä suuresta, sivistyneestä maailmasta ja sen parhaimmista paikoista, vaikkakin vastakkaisessa merkityksessä”, kuten Puhakka on kirjoittanut suunnitelmassa turhien tuotteiden karsimisesta. Kyseessä oli ajan säädyllisyyden rajoja koetteleva eroottinen kuvasarja. Kun peilin menekin suosio paljastui, poistettiin se välittömästi myynnistä.¹²⁴

Pellervolainen osuuskauppaliike oli alkuvuosistaan lähtien käynyt usein koვაotteisiakin muotoja saanutta kilpailua myös yksityiskauppioiden kanssa. Kun osuuskauppaliike osoittautui menestykselliseksi, joutuivat yksityiskauppiatkin omaksumaan samansuuntaisia kauppatapoja. Yksityiskauppiat joutuivat kehittämään palveluaan, maalaisväestön tarvitsemien tuotteiden välitystoimintaansa ja pääsemään eroon velkakaupasta, yhdestä suuresta epäkohdasta, joka oli osaltaan ollut synnyttämässä osuuskauppaliikettä.¹²⁵ Paikallinen Oma Apu kilpaili Liperin osuuskaupan kanssa esimerkiksi järjestämällä maataloudellisia neuvontatilaisuuksia viljelijöille ja koetti houkutella asiakkaita itselleen tarjoamalla tuotteita kilpailevaa yritystä edullisemmilla hinnoilla. Varsinkin 1930-luvulle tultaessa OTK-lainen kuluttajaosuusliike menestyi jo niin hyvin Liperissäkin, että Puhakan johtaman

osuuskaupan hallintoneuvoston oli pakko miettiä keinoja kehittää omaa liiketoimintaansa pystyäkseen menestyksellä kilpailemaan ”sosialistien kelkassa kulkevan edistysmielisen” osuuskauppaliikkeen kanssa.¹²⁶

Ristiriitoja osuuskaupan toimitusjohtajien kanssa

Paikallisten myymälöiden toiminnasta vastaavien hoitajien ja koko kunnan alueen myymälöiden toiminnasta vastaavan toimitusjohtajan valinta oli yksi osuuskaupan hallintoneuvoston päätettävistä asioista. Liperin osuuskaupan hallinnossa toimieksaan Puhakalle tuli usein suuriakin näkemyseroja erityisesti osuuskaupan toimitusjohtajien kanssa. Puhakan ja toimitusjohtajien välit kiristyivät joskus siinä määrin, että osuuskaupan maakunnallinen ja jopa valtakunnallinen keskusjohto joutuivat

Osuustoiminnalliset periaatteet eivät olleet synnä nuorten miesten innostukseen peilien ostamiseen. *Valokuva Martti Puhakka. OPpk.*

sovittelemaan heidän välejään. Toimitusjohtajat kokivat, että osuuskaupan hallitus – usein heidän syytöksensä kohdistuivat suoraan hallintoneuvoston puheenjohtajaan eli Onni Puhakkaan – puuttui sellaisiin asioihin, jotka olisivat olleet liikkeen toimitusjohtajan tehtäväaluetta, esimerkiksi tavaroiden hankinta. He kokivat, että heidän toimivaltansa kaventui kaupan myyjien kanssa samalle tasolle.¹²⁷

Liperin osuuskaupan toimitusjohtajien vaihtuvuus oli suuri. Tässä suhteessa 1930-luku oli erikoisen huomiota herättävää aikaa, sillä toimitusjohtajat vaihtuivat keskimäärin parin vuoden välein. Jotkut heistä olivat toimessaan vain muutaman kuukauden. Tähän vaikutti merkittävästi se, että toimitusjohtajien tapa hoitaa tehtävään poikkesi niin paljon Onni Puhakan näkemyksistä, että siitä aiheutui ristiriitoja.

Osuuskauppojen käytännön toimesta vastaavien henkilöiden ja Onni Puhakan välille alkoi tulla erimielisyyksiä jo heti siitä lähtien, kun hänet valittiin Liperin osuuskaupan hallintoneuvoston puheenjohtajaksi vuonna 1916. Nämä erimielisyydet johtuivat siitä, että hallintoneuvosto, tai ainakin Onni Puhakka ja myymälänhoitaja tulkitsivat toisistaan poikkeavalla tavalla toimivaltasuhteita. Liperin osuuskauppaan myymälänhoitajaksi valittiin vuonna 1917 hakijoista parhaaksi arvioitu henkilö, joka aikaisemmin oli ollut vastaavassa toimessa Kuolemajärvellä. Uusi myymälänhoitaja ennätti olla toimessaan Liperissä vasta pari viikkoa, kun Onni Puhakalle tiedotettiin, että myymälänhoitaja on jo näin pian ”paljastanut sisuansa”.¹²⁸ Ristiriitoja oli syntynyt sen vuoksi, että Onni Puhakka oli osuuskaupan hallintoneuvoston kokouksen yhteydessä koonnut luetteloa niistä tuotteista, joita myymälään tuli hankkia. Uusi myymälänhoitaja oli kokouksen jälkeen ilmoittanut eräälle hallintoneuvoston jäsenelle, että hän ei suvaitse sitä, että myyntituotteita hankkii hallintoneuvoston puheenjohtaja tai jäsenet. Hän sanoi tullessaan täysivaltaiseksi liikkeenhoitajaksi ja haluaa pitää huolen myytävien tuotteiden sisäänostosta. Hän oli kertonut pysyvänsä pelkkänä kaupan myyjänä, mikäli hallintoneuvoston puheenjohtaja tai jäsenet sekaantuvat sisäänostoihin. Puhakalle asiasta tiedottanut henkilö kertoi mielipiteenään, että uuden myymälänhoitajan ja hallintoneuvoston välit alkavat heti kärjistyä pahaenteisesti.¹²⁹

Osuuskaupan toimitusjohtajien vastuu oli melkoinen, sillä elleivät he pystyneet saattamaan liikettään tuottavaksi, he saattoivat joutua huonosta tuloksesta henkilökohtaiseen vastuuseen. Sen vuoksi tehtäviin valitut henkilöt joutuivat tallettamaan osuuskaupalle ennen tehtävän vastaanottoa takuusumman siltä varalta, että jos liikkeelle heidän toimiansa vuoksi aiheutuu taloudellista vahinkoa, menetyksiä voidaan korvata tällä takuusummalla.

Vuonna 1935 Joensuussa kokoontunut välimiesoikeus käsitteli asiaa, jossa kantajana oli Liperin osuuskauppa ja vastaajana Liperin osuuskaupan entinen toimitusjohtaja. Liperin osuuskauppa, jonka edustajana oikeudessa oli Onni Puhakka, syytti entistä toimitusjohtajaansa osuuskaupalle puolen vuoden tilikautena syntyneestä alijäämästä. Syytöksiä täsmennettiin tuomalla välimiesoikeudessa esiin muun mu-

assa, että liikkeessä oli sallittu velaksi myyntiä, vaikka se on vastoin osuuskunnan sääntöjä. Myyntituotteita oli päässyt pilaantumaan ja niitä oli jouduttu myymään sen vuoksi tappiolla. Tavaravarastoa oli pidetty liian suurena, ja siitä oli aiheutunut ylimääräisiä korkomenoja. Heiniä oli hankittu myyntiin korkeammilla sisäänostohinnoilla kuin mitä johtokunnan päätöksissä oli sovittu. Lisäsyötöksiä esitettiin, että osuuskaupan pääliikkeessä pidetty tavarain vastaanottokirja oli liikkeenhoitajan kehotuksesta poltettu. Samoin todettiin rahtikirjoja, aikaisempia vuosikertomuksia ja eräitä kirjeitä kadonneiksi, mutta tarkastuksen yhteydessä ei käynyt selville, minne nämä olivat kadonneet.¹³⁰

Välimiesoikeus katsoi päätöksessään toimitusjohtajan hoitaneen tointaan huolimattomasti aiheuttaen osuuskaupalle tavarain pilaantumisen vuoksi vahinkoa ja kantaja-osuuskunnan liiketoiminnalle huomattavan alijäämän. Oikeus ei kuitenkaan katsonut kaikkien kantajain vaatimusten tulleen toteen näytetyiksi. Toimitusjohtaja veloitettiin maksamaan osuuskunnalle korvauksia aiheuttamistaan vahingoista, mutta korvaussumma alennettiin noin viidesosaan kantajan vaatimasta noin 85 000 markasta.¹³¹

Edellä mainittu toimitusjohtaja erotettiin toimestaan viivyttämättä jo siinä vaiheessa, kun häntä kohtaan esitetyt syytökset katsottiin tarpeellisiksi viedä oikeuden harkittavaksi. Tässä tapauksessa esille tulleita yksityiskohtia Onni Puhakka selvitteli yhteistyössä Liperin osuuskaupan hallinnosta vastaavien henkilöiden kanssa. Sen sijaan seuraavan toimitusjohtajan kaudella liikkeenjohdolliset ristiriidat näyttävät kärjistyneen viime kädessä toimitusjohtajan ja Puhakan välisiksi henkilökohtaisiksi erimielisyyksiksi.

Uusi toimitusjohtaja oli ollut toimeksaan runsaat kolme vuotta, kun tilanne oli kehittynyt niin ristiriitaiseksi, että yhteistoiminta liperiläisen osuuskauppaväen kanssa ei tuntunut enää mahdolliselta. Onni Puhakalle saapui lokakuussa 1938 SOK:lta osuuskaupan hallitukselle osoitettu kirje, jossa SOK:n kerrottiin käsitelleen kokouksessaan toimitusjohtajan vaihdoskysymystä. Kirjeessä kerrotaan Joensuun konttoriin tulleen tietoja Liperin osuuskaupan hallintoneuvoston puheenjohtajan ja osuuskaupan toimitusjohtajan välisistä erimielisyyksistä. Hallintoneuvoston puheenjohtaja Puhakka oli kirjeen mukaan ilmoittanut käsityksensä, että osuuskaupan edun mukaista olisi toimitusjohtajan vaihdos. Toimitusjohtaja puolestaan oli ilmoittanut, että hän haluaa vaihtaa paikkaa, koska esiintyvien ristiriitojen vuoksi toimen tuloksellinen hoitaminen on käynyt hänelle ylivoimaiseksi. SOK kehotti molempia osapuolia pyrkimään luottamuksellisiin suhteisiin. Mutta ellei siinä onnistuta, he suosittelivat ”sopuisaa eroa”.¹³²

Onni Puhakka on selvittänyt omissa muistiinpanoissaan tämän asian kehittymistä.¹³³ Hän kertoo kutsuneensa hallintoneuvoston jäsenet koolle käsittelemään syntyneitä tilannetta. Hän oli valmistellut huolellisesti menettelyä, jota tulisi noudattamaan tässä toimitusjohtajan asiaa käsittelevässä kokouksessa. Hän oli lähettänyt kaikille hallintoneuvoston jäsenille kutsun kokoukseen ja kirjoittaa

muistiinpanoissaan ilmoittaneensa myös, että yhtenä asiana on toimitusjohtajan työsopimuksen purkaminen. Eräälle jäsenelle hän kertoo kirjoittaneensa pitkän kirjeen, jossa selvitteli asian taustoja tarkemmin. Osuuskaupan johtokunnan jäseniä hän ei ollut kutsunut tähän kokoukseen, koska tiesi heidän joukossaan olevan toimitusjohtajalle myötämielisiä henkilöitä. Kahdelle, ilmiselvästi luotettavaksi arvioimalleen johtokunnan jäsenelle, hän kertoo kirjoittaneensa kirjeen, jossa selittää mistä on kyse ja miksi heitä ei oltu kutsuttu kokoukseen.

Hallintoneuvoston jäseniä saapui kokoukseen tavallista vähemmän. Kokouksen alettua näytti siltä, että se ei pysty tekemään päätöksiä. Yksi toimitusjohtajan kannattajaksi tiedetty jäsen saapui paikalle vasta kokouksen tärkeimpien asioiden tultua käsitellyiksi. Muun muassa se henkilö, jolle Puhakka oli kirjoittanut erityisen kirjeen selittäen toimitusjohtajan vaihtamisen taustoja, ei saapunut paikalle. Kun kokouksen asiajärjestyksessä päästiin toimitusjohtajan asian kohdalle, esitteli Puhakka kokouksen puheenjohtajana asian. Sen jälkeen seurasi hiljaisuus, siitä huolimatta, että toimitusjohtajan asiaa oli valmisteltu jo pari päivää aikaisemmin pidetyssä kokouksessa, ja siellä oli Puhakan mukaan vallinnut selkeä yksituumaisuus uuden toimitusjohtajan tarpeellisuudesta. Tilanne oli Puhakan mukaan kiusallinen. Hän kertoo kokouksen kulusta omissa muistiinpanoissaan seuraavaa:¹³⁴

– – Ainoastaan L., joka aina on ollut asian takana, pyysi puheenpuoron ja perusteli sitä miksikä muutos olisi saatava aikaan. Äänettömyyttä jatkui ja vaikka ne miehet, jotka olivat olleet keskiviikkoisessa kokouksessa yhtä mieltä (P., E., H.), eivät nyt uskaltaneet tuoda mielipidettensä julki, vaan sillä syyllä, että on näin vähän miehiä, epäröivät ja epäröivät, mieltivät ja punnitsivat, eikä tahtonut tulla mitään keskustelusta. Wäkisin vasta meni läpi sellainen ehdotus, kaikkien ollessa yhtä mieltä siitä, että [toimitusjohtajalle] myönnetään ero toimestaan. Mutta sittenkun oli erikseen päätetty, että [toimitusjohtajalle] tehdään ehdotus, että pyytää itse eroa toimestaan ja H. oli kutsunut hänet konttooriin ja sanottu hänelle tämä ja hän ei pyytänyt eroa toimestaan (toimitusjohtajan konttoorista poistuttua), jäätiin taas mieltämään mitä nyt tehdään. Ja sitte alkoi se arveluttava tilanne, että peruututaan kokonaan tehdystä päätöksestä. Warsinkin P., joka oli ollut aina, alusta alkaen, yhtä mieltä toisten kanssa [toimitusjohtajalle] eron myöntämisestä, alkoi nyt peruutella puheitaan ja niihin sitte yhtyi E:kin ja niin yritti asia mennä penkin alle kokonaan, kunnes L. lausui, että jos nyt peruututaan äsken tehdystä päätöksestä, on se kovin nolo päättäjille itselleenkin ja toiset vetävät siitä omat johtopäätöksensä, sekä [toimitusjohtaja] varsinkin vahingonilosta nauraa koko hommalle ja istuu loppuikänsä paikoillaan. Tuosta takautuivat toisetkin ja niin saatiin päätös pysytetyksi ja kirjattiin se sillä tavalla, että [toimitusjohtaja] vapautetaan toimesta sovitun kahden (2) kuukauden kuluttua tästä päivästä lukien.

Kun tämä päätös oli saatu tehtyä, saapui kokoukseen hallintoneuvoston jäsen, joka tiedettiin erotetun toimitusjohtajan toimien kannattajaksi. Hänen sanaillessaan Puhakan kanssa tuli esille asioita, jotka osaltaan selittävät, minkälaiset tekijät olivat aiheuttaneet kitkaa toimivan johdon ja luottamusmiehijohdon välille. Kyse oli osittain toimivallan rajojen tulkinnasta. Onni Puhakan ja toimitusjohtajan välille oli epäilemättä syntynyt myös arvovaltakiistaa. Kesken kokouksen saapunut henkilö arveli vähäisen paikalla olijoiden määrän johtuvan siitä, että Onni Puhakan toimintaa oli arvosteltu muun muassa siitä syystä, että tämä oli kantanut kaunaa osuuskauppaan ostetun auton vuoksi. Lisäksi hän syytti Puhakkaa liiallisesta kirjeiden kirjoittamisesta. Pelkästään kirjemaksuihin Puhakka oli syytöksen mukaan kuluttanut vuosittain sellaisia summia, että SOK:n tilintarkastajat olivat kiinnittäneet asiaan huomiota. Tästä viimeksi mainitusta syytteestä Puhakka kimmastui. Hänen mielestään keskusjärjestöjen puuttuminen paikallistason asioihin oli yksi niitä asioista, jotka osoittivat osuustoiminnan olevan menossa väärään suuntaan. Hän kirjoittaa muistiinpanoissaan:¹³⁵

– – Omituista muutoin on ja kuvaavaa nykyajan osuustoiminnalle, että johtajat pyrkivät määräämään myöskin siinä, että heiltä olisi kysyttävä lupa mitä saapi tehdä mitä ei. Vieläpä heiltä pitäisi saada lupa tällaisiinkin niin kuin postimaksujen käyttöönkin nähden. Se on sitä virkavaltaisuutta, jota niin hyvin ennen aikaan kaikkialla nahkassamme tunnettiin ja joka nyt taas uudestaan pyrkii pinnalle nousemaan. Vieläpä tällä uudella osuustominta-alallakin ja sen liepeissä osottaen, että pohja on sittenkin sama.

Osuuskauppojen hallitusten ja liikkeiden henkilökunnan välillä esiintyi hankauksia muissakin maamme osuuskaupoissa. Maisteri V. Vesanen käsitteli tätä aihetta osuuskauppojen hallituksen jäsenille tarkoitetuissa kokouksissa ja tästä aiheesta julkaistiin myös hänen kirjoittamansa kirjanen.¹³⁶ Kirjasessa korostetaan sitä, että osuuskauppojen hallituksella pitää olla arvovaltaa, mutta sen tulee olla hankittu luottamusta herättävällä toiminnalla. Jäsenkunnan on saatava hallituksen toiminnasta sellainen käsitys, että se toimii nimenomaan jäsenkunnan etujen ajajana. Toisaalta liikkeen henkilökunnan ammattitaitoon on luotettava ja sille on annettava sen toimenkuvaan kuuluva toimintavapaus mutta myös tuki.

Kirjasen julkaisija, ja varmaan myös sen kirjoittaja, ovat olleet selvillä niistä risiriidoista, joita oli ilmennyt Liperin osuuskaupan toiminnassa. Saattaa olla, että kirjanen on julkaistu ainakin osittain juuri näiden Liperin osuuskaupan hallituksen ja liikkeenjohtajien välisten erimielisyyksien takia. Onni Puhakka on lukenut tämän kirjasen tarkkaan tehden siihen merkintöjään. Näistä merkinnöistä voi päätellä, että Puhakka lienee kokenut hallituksen ja toimitusjohtajien välisen kanssakäymisen ennen kaikkea henkilökohtaisena arvovaltakysymyksenä. Kirjasessa on muun muassa mainittu, että hallituksen arvovalta on voitu menettää väärin toimintatapojen

vuoksi niin tyystin, että hallitus on erotettu toimestaan. Puhakka on kirjoittanut tähän kohtaan viittauksen Liperin osuuskaupan vuoden 1916 myrskyiseen osuuskunnan kokoukseen, jossa koko hallitus vaihdettiin uuteen ja hänet valittiin uudeksi puheenjohtajaksi.¹³⁷

Yhtymäkohtia Onni Puhakan toimintaan Liperin osuuskaupan hallintoneuvoston johdossa on nähtävissä kirjasen siinä kohdassa, jossa viitataan osuuskauppojen hallitusten suhteisiin Suomen Osuuskauppojen Keskuskunnan (SOK) ja Yleisen Osuuskauppojen Liiton (YOL) kanssa. Puhakka koki, että näiden tahojen tekemät esitykset osuuskaupallisen liiketoiminnan järjestelyiksi, valistustyö sekä muu toiminta oli liiallista puuttumista paikallisten osuuskauppojen toimintaan, jopa uhka niiden itsenäisyydelle. Hänen mielestään keskusliikkeiden toiminnassa oli joidenkin yksilöiden isännöimis- ja näyttämishalua paikallisten osuuskuntien suuntaan.

Vesasen kirjoittaman kirjasen mukaan keskusliikkeen tekemiä, osuuskauppa-liikkeen hyväksi tarkoittamia esityksiä vastustetaan usein vain sen vuoksi, että keskusliikkeen ei uskota tarkoittavan osuuskaupan parasta. Kirjasessa korostetaan sitä, että osuuskaupat ovat itsenäisesti toimivia perusjärjestöjä ja niillä on myös valta päättää omaa toimintaansa koskevista asioista. Keskusliikkeiden tehtävänä on toimia näiden perusjärjestöjen hyväksi tavarantoiminnan välittäjinä ja valistustyön hoitajina sekä ohjeiden ja neuvojen antajina.¹³⁸

Vanhat tottumukset rasittavat kaupankäyntiä

Yksi valituksen aiheista liperiläisten maakauppiaiden suhteen oli ollut se, että nämä eivät malttaneet pitää kauppaaliikkeitään kiinni pyhäpäivisin kello kuuteen saakka iltapäivisin, vaikka niin tuli määräysten mukaan tehdä. Pyhäisinhan väkeä oli liikkeellä runsaasti, esimerkiksi kirkkomatkalaisia ja vapaan viettäjiä. Näiden joukossa oli luonnollisesti sellaisia ihmisiä, joilla oli kauppa-asioitakin toimitettavana, mikäli kauppa oli auki.¹³⁹

Samanlaisia aukipitoon liittyviä ongelmia tuli esille vielä osuuskaupankin aikana. Kaupasta tavaroita tarvitsevat asiakkaat olivat tottuneet siihen, että kaupasta sai tarvittaessa tuotteita muulloinkin kuin varsinaisina aukioloaikoina. Vielä niinkin myöhään kuin vuonna 1919 Liperin osuuskaupan hallitus oli joutunut antamaan Taipaleen osuuskaupan hoitajalle huomautuksen siitä, että tämä ottaa asiakkaita liikkeeseen aukioloaikojen ulkopuolella. Kaupanhoitaja oli puolustellut menettelyään sillä, että ihmiset olivat tottuneet toimittamaan asioitaan myös virallisten aikojen ulkopuolella. Jotkut asiakkaat perustelivat työkiireillään ja kaukana asumisellaan sitä, että eivät muuna aikana olleet päässeet kauppaan. Joku oli saattanut yksinkertaisesti unohtaa kaupassa käydessään jonkun tärkeän ostoksen ja oli joutunut hakemaan sitä aukioloajan ulkopuolella. Toiset asiakkaat olivat syytelleet kauppiasta

liian virkavaltaiseksi, ellei tämä päästänyt heitä sisälle kauppaan, vaikka asui kaupan tiloissa. Kaupanhoitaja kirjoitti puolustuskirjeessään Onni Puhakalle, että ei aina ollut laskenut asiakkaita sisälle, ellei ollut aukioloaika. Hän kirjoitti Puhakalle olevansa tyytyväinen, kun nyt oli saanut selkeäsanaisen kiellon kaupan johdolta siitä, että kaupankäyntiä saa harjoittaa vain virallisina aukioloaikoina. Näin hän katsoi voivansa kertoa väärään aikaan asioimaan tulleille, että hän ei voi toimia vastoin kaupan johdon ohjeita. Hän uskoi asiakaskunnan vähitellen oppivan sopeuttamaan kaupassa käyntinsä vakituisiin aukioloaikoihin.¹⁴⁰

Toinen osuuskauppojen toimintaa koskeva ongelma, huomattavasti suurempi ja vaikeammin poistettava kuin aukioloaikojen ulkopuolella tapahtuva kaupankäynti, oli velaksi myynti. Hyvänä esimerkkinä tästä on opettaja Matti Taipaleen Kaatamon sivuliikkeen 10-vuotisjuhlassa 1926 esittämä yhteenveto myymälän toiminnasta. Hän mainitsi osuuskauppojen perustamisen yhtenä tärkeänä argumenttina olleen maakauppiaiden haitalliseksi muodostuneen velkakaupan pois kitkemisen. Taipaleen lähtökohtana oli ollut velaksi myynnin kieltäminen, mutta se ei kuitenkaan hänen mukaansa ollut likimainkaan onnistunut. Tähän oli hänen mukaansa ollut toisaalta aivan ymmärrettävät syyt. Kaatamon myymälän alueen asukkaista ainoastaan joillakin varakkaimmilla viljelijöillä oli ollut mahdollisuus saada käteisvaroja esimerkiksi metsiä myymällä. Useimmilla ei ollut tällaiseen mahdollisuuksia, eikä heillä ollut juuri muitakaan säännöllisiä tuloja. Kaatamossa harjoitettiin karjataloutta, mutta se oli Taipaleen mukaan joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta ”alkeellisella kannalla”, kovin yleistä ei ollut liittyminen Liperin osuusmeijeriinkään.¹⁴¹

Edellä mainituista syistä johtuen käteisellä ostaminen oli vaikea asia, mutta Taipaleen mukaan osuuskaupan tavoitteena oli ainakin kulutustavaroiden suhteen käydä käteiskauppaa. Ostajakunnassa oli osoittautunut olevan suuri enemmistö sellaisia asiakkaita, jotka tavaran saannin ollessa helppoa kuluttavat enemmän kuin heidän taloudellinen asemansa sietäisi. Ja mikäli osuuskauppa harjoittaisi velkakauppaa kulutustavaroillakin, edistäisi se paikkakunnalla yli varjojen elämistä, kansan köyhdyttämistä. Taipaleen mukaan osuuskauppa ei saa sallia velksimyyntiä, vaikka siten toimien myyntimäärä jossakin määrin pienentyisikin.

Onni Puhakka joutui Liperin osuuskaupan hallintoneuvoston puheenjohtajana luonnollisesti ottamaan kantaa velaksi myyntiin. Kiertokirjeissään hän kiinnitti tähän huomiota ja perusteli syitä muun muassa taloudellisilla seikoilla:¹⁴²

Osuuskaupan ostajille. Syynä siihen miksikä osuuskauppa ei myy eikä anna tavaroita velaksi, on siinä, että sellainen on sekä ostajalle että myyjälle edullisempi. Ensiksikin ostajaan nähden siitä syystä, että se pakoittaa rajoittamaan ostoksensa kaikista välttämättömimpään, karttamaan kaikkea ylellisyyttä, jota vielä nykyisinkin näkee joka paikassa, kaikkialla. Kenellä ei ole velkaa, ei ole myöskään maksamista ja varsinkin tällaisena tiukkana,

abtaana aikana puotivelkojen periminen ja niiden maksaminen on vaikeata, molemmillenkkin asianomaisille. – – Toisekseen: jos osuuskauppa myypi velaksi, ei se myöskään pysty antamaan käteisellä ja menettää kaikki ne edut, jotka siitä johtuvat niin kuin kassa- ja käteisalennukset y.m. Joutuu riippuvaksi myyjästä ja hänen asettamistaan ehdoista, sen sijaan kun käteisellä ostaessaan aina saapi asettaa ehdot oman mielensä mukaisesti, valikoiden ostopaikat, tavarat y.m. – –

Puhakka päättää kiertokirjeensä yhteenvetoon, että käteiskauppa on molemmille osapuolille, sekä ostajalle että myyjälle, edullista edellä mainituista seikoista johtuen. Lopuksi hän antaa kaupan asiakkaille hyväksi kokemansa neuvon, jonka on kuullut naapuriltaan, Antti ”Kauppa” Vänskältä: ”Elä osta sitä mitä tarvitset, vaan ainoastaan sellaista, jota ilman et voi toimeen tulla!”

Muita osuuskuntia

Taipaleen osuuspaja

Maataloustöissä tarvittavista työvälineistä suuri osa pystyttiin valmistamaan kotioloissakin. Tarveaineena yleisesti käytettyä puuta saatiin metsästä. Työkalujen teräosina ja ajoneuvojen vahvikkeena käytetyn raudan käsittely sen sijaan vaati erikoisosaamista, jota ei ollut kaikissa talouksissa. Joissakin taloissa oli oma paja, jossa tehtiin tilan tarvitsemia sepäntöitä. Onni Puhakankin kotitilalla oli oma paja. Useimmat talot teettivät pajatöitä paikkakunnan pajatöihin erikoistuneilla ammatillisilla, kyläsepillä. Sepän työtaidot siirtyivät monesti isältä pojalle. Liperissäkin oli 1800-luvulla sukuja, jotka tunnettuja sepäntaidoistaan. Esimerkiksi Taipaleen kylän Janttoset olivat saaneet mainetta ennen kaikkea sen vuoksi, että sukuun kuului taitaviksi todettuja seppiä.¹⁴³

Kokonaan raudasta valmistettujen maataloustyökalujen ja koneiden yleistyttyä maaseudulla alkoi pajatyökin vaatia entistä monipuolisempaa osaamista ja välineitä. Vuonna 1918 perustettiin Taipaleen kylän keskusta osuuskuntamuotoinen paja, Taipaleen osuuspaja r.l. Osuuskunta rakennutti kylän keskelle pajan ja hankki siihen ajanmukaisen kaluston.¹⁴⁴

Liike menestyi varsin tyydyttävästi. Töitä riitti niin paljon, että pajassa työskenteli kaksikin seppiä apulaisineen. Pajassa tehtiin ennen kaikkea tavallisia pajatöitä eli korjattiin ja kunnostettiin työvälineitä, ajoneuvoja ja koneita sekä kengitettiin hevosia. Näiden töiden lisäksi siellä valmistettiin tuotteita myytäväksi. Myytäviä tuotteita olivat muun muassa viikatteet ja kärrynpyörät. Kun osuuspaja oli ennätännyt toimia vasta pari vuotta, sitä oli vähällä kohdata raskas isku, kun pajarakennus sisällä olevine työkaluineen ja tekeillä ja korjattavina olevine esineineen oli vähällä

Taipaleen kylän keskustassa sijainnut osuuspaja 1930-luvun alussa. Paja työllisti välillä kaksikin seppää apulaisineen. *Valokuva Onni Pubakka/OPpk.*

tuhoutua tulipalossa. Tuli oli päässyt irti pajassa lähellä keskiyötä syyskuun 20. päivä vuonna 1920. Paikalle sattumalta osunut ohikulkija näki tulipalon ja sai hälytettyä ajoissa apuvoimia. Täydellinen tuho saatiin estettyä, vain hiukan seinää ja yksi ikkuna kehyksineen ennätti palaa.¹⁴⁵

Taipaleen osuuspaja toimi vielä sotien jälkeen jonkin aikaa. Kun sen toiminta loppui, paja välineistö myytiin huutokaupalla. Osuuspajan toiminta jatkui yksityisyrityksenä, kun samalle paikalle perustettiin konekorjaamo.¹⁴⁶

Käsämän pyykkiosuuskunta

Tässä tutkimuksessa kuvattujen osuuskuntien hallinto- ja päätösvalta oli käytännössä miesten tehtäväaluetta. Myös osuuskuntien työtehtävät olivat enimmäkseen miesten käsissä. Naisten rooli oli toimia lähinnä apulaisina. Meijeritoiminta oli poikkeuksellinen osuuskunta-ala tässä suhteessa. Naiset saivat vastuullisia ja itenäisiä tehtäviä toimiessaan karjanhoidollisina neuvojina ja tarkastajina sekä meijerikköinä.

Käsämän kylässä päätettiin perustaa osuuskunta, jonka oli tarkoitus helpottaa yhtä, perinteisesti naisten tehtäväksi miellettyä työtä, pyykinpesua. Vuonna 1908

marraskuussa allekirjoitettiin sopimus, jonka mukaan perustetaan ”Käsämän pyykkiosuuskunta” -niminen yhteistoimintaa harjoittava osuuskunta. Osuuskunnan tarkoituksena oli ostaa pyykinpesukone ja käyttää sitä jäsenten yhteisiin tarpeisiin. Toimintaa varten perustettu osuuskunta sai lainaa Taipaleen puimakoneosuuskunnalta.¹⁴⁷

Perustamisasiakirjan allekirjoittajia oli viisi. Yksi allekirjoittajista oli Anna Puhakka, Onni Puhakan sisar. Onni Puhakalla itsellään lienee ollut vaikutusta tämän osuuskunnan perustamiseen. Perustamisasiakirja on käsialasta päätellen hänen laatimansa. Hän oli epäilemättä mukana osuuskuntien toiminnan perusteita tuntevana varmistamassa sitä että muodollisuudet tulivat täytetyiksi.

Pyykkiosuuskunnan toiminnasta ei ole säilynyt tietoja. Hyvin todennäköistä on, että osuuskunta ei päässyt perustamisvaihetta pidemmälle käytännön toimissa. Tämä osuuskuntayritys oli siinä mielessä poikkeuksellinen, että sen hallitukseen oli valittu pelkästään kylän emäntiä; jo perustamissopimuksessa oli lueteltu osuuskunnan hallitukseen valitut henkilöt. Osuustoiminta miellettiin 1900-luvun alussa miesten maailmaan kuuluvaksi toiminnaksi. Vaikka Pellervo-Seurassa aktiivisesti toiminut Hannes Gebhardin puoliso Hedvig oli koettanut kannustaa myös naisia mukaan osuuskuntatoimintaan, ei seuran osuustoiminnallisissa julkaisuissa ja ohjeistuksessa käytännössäkään asetettu miesten roolia kyseenalaiseksi. Osuustoiminnassa mukana olevista henkilöistä puhuttaessa käytettiin nimitystä osuustoimintamiehet.¹⁴⁸ Mahdollista on, että osuustoiminnallista yritystä perustamassa olleet käsämäläiset talonemännät eivät kokeneet saavansa perinteisestä roolistaan poikkeavalle yritykselle kannatusta. Tämän taustan tietäen heidän suunnittelemansa pyykkiosuuskunta olisi onnistuessaan ollut harvinaislaatuinen poikkeus.

8. KOTITILA YHTEISKUNNAN MUUTOSTEN KESKELLÄ

Sivistysharrastuksia kotona ja paikkakuntalaisten hyväksi

Luku- ja musiikkiharrastuksia

Vaikka Onni Puhakan lyseo-opintojen jääminen kesken näyttää alkaneen kaduttaa häntä jo melko varhaisessa vaiheessa, kääntyi tämä epäonnistuminen lopulta kannustimeksi ahkeraan omatoimiseen opiskeluun ja henkisen pääoman kartuttamiseen. Puhakka ei tyytynyt hankkimaan tietoa pelkästään itselleen vaan halusi kannustaa myös lähiseutunsa ihmisiä sivistysharrastusten pariin. Käytettävistä lähteistä ei ole löydettävissä selkeitä syitä siihen, mikä sai hänet innostumaan arkipäiväisen aherruksen ohella myös henkisistä harrastuksista. Lyseossa saatujen vaikutteiden lisäksi tärkeä tekijä ja kannustava esimerkki on oletettavasti ollut se, että hänen kotipitäjässään Liperissä toimi 1800-luvun loppupuolella joukko henkilöitä, jotka edistivät merkittäväällä ja näkyvällä tavalla talous-, sivistys- ja kulttuuriharrastuksia. Heidän toimintansa on ollut uranuurtavaa jopa valtakunnallisesti. Ei ole mitään syytä epäillä, etteikö Onni Puhakka olisi ollut tietoinen heidän toiminnastaan.

Liperin kirkkoherran tehtävät vuonna 1834 vastaanottanut teologian tohtori Antti Josef Europaeus (1797–1870) vaikutti kirkollisen toimensa ohella monipuolisesti liperiläiseen talous- ja sivistyselämään. Hänen aloitteestaan Liperiin perustettiin esimerkiksi vuonna 1845 maamme ensimmäinen suomenkieliselle väestölle tarkoitettu pitäjänkirjasto. Europaeuksen taloudellisista harrastuksista yhtenä hyvänä esimerkkinä on hänen vuonna 1837, kolme vuotta Liperiin tulonsa jälkeen perustama maamme ensimmäinen *kontrahtikirjasto*. Tämä ylisen Karjalan rovastikunnan papeille tarkoitettu kirjasto sisälsi paitsi kristinopin tietämystä syventävää kirjallisuutta ja kaunokirjallisuutta myös taloudellisia asioita käsittelevää kirjallisuutta. Teoksia kierrätettiin niiden pappien kesken, jotka olivat liittyneet kirjaston jäseniksi. Kontrahtikirjaston tarkoituksena oli levittää papeille paitsi oman alansa ammattitietämystä myös taloudellista tietämystä. Kun papit saivat tietoa maataloudellisista asioista, he voivat Europaeuksen mukaan entistä tehokkaammin edistää maataloudellisia uudistuksia ja neuvoa seurakuntalaisiaan parantamaan taloudellista asemaansa.¹

Suomalaiskansallisissa kulttuuriharrastuksissa Europaeus löysi samansuuntaisesti ajattelevan yhteistyökumppanin liperiläisen Simananniemen kartanon omistajasta tuomari Johan Edvard Hällströmistä (1865–1940). Europaeuksen ja Hällströmin lapset saivat vanhemmiltaan vaikutteita kansallisen kulttuuriharrastuksen kehittämiseen ja heidän innokkaan toimintansa ansiosta liperiläinen kulttuurielämä sai voimakkaan sysäyksen 1870-luvun alkupuolelta lähtien. Hällströmin lapsien lisäksi yhtenä innokkaimmista oli Matti Äyräpää (1852–1928, ent. Europaeus), joka toimi aktiivisesti suomalaisen kansallisen kulttuurin edistämiseksi kotiseudullaan ja Helsingin yliopiston Savo-Karjalaisessa osakunnassa. Äyräpää on jäänyt suomalaisen lääketieteen historiaan hammaslääketieteen perustajana ja kehittäjänä. Savo-Karjalaiseen osakuntaan oli perustettu 1870-luvulla "liperiläinen yhtiö", keskusteluseura, jonka jäsenenä Äyräpää oli. Hällströmien ja Europaeusten joukkoon liittyi muitakin kansallisesta sivistyksestä kiinnostuneita liperiläisiä ylioppilaita ja virkamiesten lapsia. Merkittävin tämän ryhmän aikaansaannos oli *Lukuseuran* perustaminen vuonna 1871. Seuran tarkoituksena oli tutustuttaa jäsenistöään aatteellisiin ja ennen kaikkea kansallishenkisiin teoksiin. Jo perustamisvuotenaan Luku-seura perusti Liperiin kansakirjaston.²

Lukeminen näyttää kuuluneen Pitkänpellon talossa jokaisen perheenjäsenen harrastuksiin. Vanhimmat perheen kokoelmissa säilyneet kirjat ovat uskonnollisia aiheisia, myöhemmin joukkoon on tullut kaunokirjallisia teoksia ja maatalouden ammattikirjallisuutta. 1800-luvun loppupuolella myös sanoma- ja aikakauslehtiä alettiin julkaista lisääntyvässä määrin ja myös niitä Puhakan perheessä seurattiin.

Kirjoja hankittiin esimerkiksi kiertäviltä kaupustelijoilta. Onni Puhakka kertoo muun muassa erään suutarin kuljettaneen mukanaan kirjoja myyntitarkoituksessa.³ Kaikilla kyläläisillä ei kuitenkaan ollut taloudellisia mahdollisuuksia hankkia omin varoin kirjallisuutta ja lehtiä luettavakseen. Tästä asiantilasta tietoisina kokoontui maaliskuun 8. päivänä vuonna 1891 Onni Puhakan kotitaloon joukko lukuhaluja kyläläisiä pitämään kokousta. Kokouksessa päätettiin yksimielisesti perustaa Käsämän kylään lukuhuone. Lukuhuoneen ylläpitämistä varten päätettiin kerätä varoja jäsenmaksuilla ja vapaaehtoisilla avustuksilla. Näin saatavia varoja päätettiin käyttää sanomalehtien ja aikakauskirjojen tilaamiseen. Tässä perustavassa kokouksessa yhdeksän Käsämän kylässä asuvaa henkilöä päätti osallistua luku-tuvan ylläpitämiskustannuksiin. Heistä neljä oli talollisia, kaksi suutaria, yksi työmies, yksi karvali (nahkuri) ja yksi värjäri.⁴

Lukuhuone sijaitsi aluksi Pitkänpellon tilan päärakennuksessa, mutta kesäksi se siirrettiin perheen hallussa olevan, päätilan pihapiiriin läheisyydessä sijaitsevan Sorsalan tilan päärakennukseen. Lukuhuone oli avoinna sunnuntaisin kello 15–18. Lukuhuoneeseen saivat kaikki halukkaat tulla lukemaan tarjolla olevaa aineistoa eikä käytöstä peritty erillistä maksua. Lukuhuoneelle saatiin yksityisten lahjoitusten avulla luettavaksi sanomalehdet *Päivälehti*, *Savo-Karjala*, *Karjalatar*, *Kyläkirjaston*

Kuvalehti, Hengellinen Kuukauslehti, Sanansaattaja, Kyyhkynen sekä *Lähetysseuran* lehti. Lisäksi lukuhuoneen osakkaat päättivät tilata kertyneillä varoilla *Suomen Teollisuuslehti*, *Suomen Terveydenhoitolehti* sekä *Suomen Maanviljelyslehden*. Lukuhuoneen kävijämäärästä ei ole käytettävissä yksityiskohtaista tilastoa. Onni Puhakan muistiinpanojen mukaan lukutuvassa oli kävijöitä ”jotakuinkin”; tämä tarkoittanee että kävijöitä oli sen verran, että toimintaa kannatti jatkaa.⁵

Lukuhuoneen toiminta vaikeutui, kun tulipalo tuhosi Pitkänpellon tilan pihapiirin täydellisesti heinäkuussa 1891. Puhakan perhe muutti asumaan Sorsalan tilalle ja myös lukuhuoneena toiminut tila jouduttiin ottamaan asuinkäyttöön. Lukuhuoneen toimintaa jatkettiin vielä tulipalon jälkeenkin, mutta kävijämäärä väheni selvästi. Tammikuussa vuonna 1892 pidettiin lukuhuoneen perustajien kokous, jossa mietittiin toiminnan kehittämistä. Kokoukseen oli saapunut Onni Puhakan lisäksi vain kolme osakasta, joten paikalla olijat eivät katsoneet voivansa tehdä virallisia päätöksiä. He katsoivat lukuhuoneen toiminnan raukeavan toistaiseksi. Yhdessä hankitut sanomalehdet, aikakauskirjat sekä vaatimaton jäännös tilausrahoista – 50 penniä – päätettiin antaa Onni Puhakan säilytettäväksi vastaista käyttöä varten.⁶

Lukuhuoneen toiminnan loppuminen lienee ollut perustajajäsenille melkoinen pettymys, mutta sitä se oli ennen kaikkea Onni Puhakalle. Hän on kirjoittanut mietteitään lukutuvan vaiheista kertovan muistiinpanonsa loppuun. Näistä muistiinpanoista käy ilmi, että hänen uskonsa tiedollisen sivistyksen voimaan oli suuri.⁷

– – toivokaamme parempaa aikaa, niin ehken asia vielä vireille saadaan, kun kansa rupeaa käsittämään opin tarpeellisuutta, ja tulee huomaamaan ett'ei 'Oppi ojahan kaada, tieto miestä tieltä työnnä, neuvo syrjäähän syseä'. Niin siihen toivoon jääkäämme.

Puhakan sisaruksista kolme harrasti innokkaasti myös musiikkia kotonaan, Antti Juhon musiikkiharrastuksesta ei ole säilynyt tietoja. Onni Puhakka sai Orismalan maamieskoulussa opiskellessaan sisareltaan joulukuussa 1898 kirjeen, jossa tämä kertoi, että heidän kotiinsa oli hankittu harmooni. Vaikka se oli ollut käytössä vasta kolmisen viikkoa, Anna kertoi Tahvo-veljen osaavan soittaa ”aikalailia” ja hän itse ”kansa vähäsen”. Kodissa oli myös kantele, jota ainakin Onni soitti. Onni oli harrastanut kuorolaulua kansanopistoaikana ja sen jälkeen jatkanut harrastusta Taipaleen kylässä opettaja Kivisen johdolla toimineessa laulukuorossa. Myös Tahvo harrasti harmoonin soiton lisäksi kuorolaulua, sen sijaan Annan ja Antti Juhon lauluharrastuksesta ei ole mainintoja.⁸

Puhakan talon väki luki ahkerasti paitsi kirjoja myös sanoma- ja aikakauslehtiä. Joitakin lehtiä lienee tilattu omin varoin perheen luettavaksi, mutta kyläläisten kanssa yhteistilauksia tekemällä voitiin lehtivalikoimaa laajentaa. Onni Puhakka kertoo tilanneensa vuonna 1893 kahden naapurinsa kanssa yhteisesti *Uuden-Savon* ja *Kyläkirjaston Kuvalehden*. *Uuden-Savon* asiamiehenä paikkakunnalla toimi

Taipaleen kansakoulun opettaja Kaarle Kivinen, joka toimi aktiivisesti muidenkin henkisten harrastusten edistäjänä. Puhakka kirjoittaa Kivisen luovuttaneen *Uuden-Savon* asiamiespalkkionsa lehden tilaajille näin mahdollistaen lehden saamisen normaalia edullisemmalla hinnalla. *Kyläkirjaston Kuvalehti* ei näytä kiinnostaneen Puhakan kumppaneita riittävästi, koska hän tilasi vuonna 1894 sen pelkästään omalle perheelleen luettavaksi. Vuonna 1894 Puhakka tilasi opettaja Kivisen ja kahden naapurinsa kanssa yhteisesti *Päivälehd*en ja *Uuden Kuvalehd*en sekä *Karjalattaren* kahden naapurinsa kanssa.⁹ Puhakat toimivat 1900-luvun alkupuolella myös sanomalehtien asiamiehinä. Talossa luettiin säännöllisesti ainakin *Karjalattar-ta* (myöh. *Karjalainen*) sekä *Päivälehteä* (myöh. *Helsingin Sanomat*). Luonnollisesti osuustoiminnalliset aikakausjulkaisut kuuluivat lukemistoon.¹⁰

Pitkänpellon talonväen sivistys- ja kulttuuriharrastukset olivat 1890-luvulla varsin monipuolisia. Puhakat eivät kuitenkaan halunneet kehittää pelkästään omaa henkistä pääomaansa vaan he halusivat myös naapureidensa ja lähiseudun ihmisten pääsevän uuden aikakauden sivistyskehityksestä osalliseksi. Tästä on esimerkkinä tammikuussa vuonna 1894 järjestetty tilaisuus, jolloin joukko Liperin kirkonkylässä asuvia kulttuuri- ja sivistystyötä aktiivisesti kehittävän nuorisojoukon edustajia – opettaja Agnes Dahlström ja hänen sisarensa sekä Simananniemen kartanon Gert-rud Hällström – piti Puhakan talossa lukuiltoja. Väkeä oli saapunut tilaisuuteen "aikalailla". Kirkonkylästä saapuneet pääesiintyjät lukivat joitakin kertomuksia ja esittivät lauluja. He jättivät taloon luettavaksi *Joululehtiä* sekä *Kansanlehtiä*.¹¹

Puhakan talossa pidettiin myös kiertokoulua. Varhaisin maininta tästä on joulukuulta 1898. Silloin kiertokoulua pidettiin viikko ja jatkettiin vuodenvaihteen vielä kolme viikkoa. Kiertokoulua pidettiin vielä 1900-luvun alkupuolellakin useaan otteeseen Puhakan kotitalossa. Kylään valmistui oma koulurakennus vasta vuonna 1927.¹²

Kansakirjaston toiminta

Yksi 1800-luvun loppupuolen sivistysharrastuksiin liittyvä uutuus, joka tuli Onni Puhakan mukana Pitkänpellon taloon ja jolla oli vaikutusta koko lähiseudun sivistysharrastuksiin, oli kirjojen lainaustoiminta. Liperin kirkonkylässä toimival-la kansakirjastolla¹³ oli muutamissa kylissä asiamiehiä, joiden tehtävänä oli jakaa kirjoja kyläläisille luettavaksi. Myös Onni Puhakka lainasi omiin nimiinsä Liperin kirjastosta kirjoja antaen niitä luettavaksi oman kylänsä lukuhaluille ihmisille. Hänen lainaamiensa kirjojen lukumäärä oli välillä melkoisen suuri: esimerkiksi tammikuussa vuonna 1894 hän kertoo lainanneensa Liperin kirjastosta 62 kirjaa ”tällä kylällä lainattavaksi”. Puhakan kirjojen lainaustoiminta kyläläisille edelleen lainattavaksi jatkui vielä hänen päästyään kansanopistosta.¹⁴

Kiertokoululaisia Pitkänpellon talon kasvitarhassa keväällä 1914. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

Vaikka Käsämän kylän lukuhuoneen toiminnan lakkauttamisen osasyynä oli vähäiseksi osoittautunut kävijämäärä, ei se ollut merkki siitä, etteikö kyläläisillä olisi ollut lukemishalua. Lukuharrastus kasvoi 1890-luvun kuluessa niin suureksi, että asiamiesten kautta tapahtuva kirjojen lainaustoiminta ei riittänyt tyydyttämään lukemistarvetta. Kirjojen paremman saatavuuden takaamiseksi ja ”paikkakunnan lukutarvetta tyydyttämään” Puhakan sisarukset perustivat yhdessä muutamien lähinaapureidensa kanssa omaan kyläänsä kirjaston, jonka nimeksi annettiin Käsämän kansakirjasto. Kannatusyhdistyksen jäsenlistojen mukaan myös sisarusten äiti Helena oli tukemassa tätä hanketta. Kirjaston perustamispöytäkirja ei ole tallessa, mutta säilyneistä asiakirjoista käy ilmi, että lainaustoiminta aloitettiin maaliskuussa 1898. Kirjastoa ylläpidettiin kannatusyhdistyksen jäsenmaksuilla, vapaaehtoisten lahjoitusten sekä iltama- ja arpajaisvoitoista saatavilla varoilla. Tammikuussa 1892 lakkautetun Käsämän lukuhuoneen sanomalehti- ja kirja-aineisto sekä kassan rahat siirrettiin perustetun kansakirjaston käyttöön. Uusi kirjasto sijoitettiin Onni Puhakan kotitaloon. Näin toteutui hänen lukuhuoneen toiminnan päättyessä esittämänsä toive, että paikkakuntalaiset heräisivät huomaamaan opiskelun tarpeellisuuden ja että heille tulisi tilaisuus saada kirjoja lukemalla lisätä tietämystään eri aloilta.¹⁵

Kirjastoa olivat oikeutettuja käyttämään kaikki paikkakuntalaiset, jotka olivat kirjastonhoitajan tuntemia tai jotka voivat todistaa henkilöllisyytensä. Kirjasto oli

Käsämän kylän kansakaoulu rakenteilla vuonna 1927. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

auki sunnuntaisin kello 16–18. Kerralla sai lainata enintään kaksi teosta ja laina-aika oli yksi kuukausi. Puhakan sisarukset ylläpitivät kirjaston käytännön toimintaa vuorottelemalla kirjastonhoitajina ja rahastonhoitajina.¹⁶

Kirjastoon saatiin aineistoa lahjoituksina kirjaston kannatusyhdistykseen liittyneiltä jäseniltä ja myös ulkopuolisilta kannattajilta. Kirjaston asiakirjoista on nähtävissä, että tämän kirjastohankkeen suurimpina lahjoittajina ja innokkaimpina kannattajina oli Onni Puhakan lisäksi niitä kylän talollisia, jotka olivat mukana muissakin paikkakunnan yhteistoiminnoissa, ennen kaikkea 1900-luvun alkuvuosina perustetuissa osuustoiminnallisissa hankkeissa. Kansanvalistusseuran toimintaohjelmaan kuului kirjastojen avustaminen. Käsämän kansakirjastollekin se antoi vuonna 1903 lähes kolmekymmentä kirjaa lahjoituksena. Näistä kirjoista suurin osa oli elämäkerta- sekä uskonnollista kirjallisuutta. Kirjoja myös ostettiin kertyneillä varoilla.¹⁷

Kirjaston merkitys paikkakunnalla kuvastuu mielenkiintoisella tavalla Liperin lainajvästön Käsämän piirin kokouspöytäkirjasta.¹⁸ Lokakuun 17. päivänä vuonna 1898 oli kokoontuneena 12 henkeä miettimään, mitä tehdä lainajvästön jäännösvaroille, joita oli säästetty neljä vuotta jotain mahdollisesti ilmaantuvaa

yhteistä käyttöä varten. Kun mitään yllättäviä menoja ei ollut ilmaantunut, päätettiin kutsua kokous koolle varojen käytöstä päättämiseksi. Asiaa oli mietitty paikkakunnalla jo ennen kokousta. Varoja oli ehdotettu käytettäväksi muun muassa pakanalähetystyön tukemiseen tai jaettavaksi kyläläisten kesken. Kokouksen osanottajat totesivat yksimielisesti, että kyseiset varat käytetään kylässä puolisen vuotta aikaisemmin toimintansa aloittaneen kirjaston kirjakokoelman täydentämiseen. Perusteluina esitettiin, että vaikka pakanalähetystyö sinänsä on kannatettavaa, on paikkakunnallakin vielä niin paljon sivistämisen tarvetta, että sitä työtä ei tarvitse lähteä tekemään kaukaisiin maihin. Pöytäkirjaan lisättiin vielä päätös, että mikäli joku kyläläisistä vaatii päätöksen toimeenpanoon kuuluvan valitusajan kuluessa osuutensa saamista rahana, se maksetaan hänelle kokouksen osanottajien omista kukkaroista!

Kirjaston ensimmäisen toimintavuoden aikana saatiin koottua 199 teosta, näistä 147 lahjoituksina ja loput ostettiin kertyneillä varoilla. Vuoden 1903 lopussa eri nimikkeitä oli jo yli 400. Kirjaston aloittaessa toimintansa kirjoista suurimman ryhmän muodostivat uskontoa ja kirkkohistoriaa käsittelevät teokset. Lukumääräisesti näitä lähelle pääsi kuitenkin kertomus- ja novellikirjallisuus. Maanviljelystä ja maataloutta, taloudenhoitoa, säästäväisyyttä, kasvatusta, historiaa ja matkakertomuksia käsittelevää kirjallisuutta oli lainattavissa kymmenkunta eri teosta kussakin ryhmässä. Kirjastossa oli lisäksi muutamia teoksia satuja, runoja, näytelmiä sekä oikeustieteen alan kirjallisuutta ja aikakauskirjallisuutta.¹⁹

1900-luvun alkupuolelle tultaessa kaunokirjallisuuden, maataloudellisen ammattikirjallisuuden ja yleissivistävän kirjallisuuden osuus lisääntyi uskonnolliseen kirjallisuuteen verrattuna. Kirjastoon tuli myös aikakauden uutta yhteistoimintamuotoa, osuustoimintaa käsittelevää kirjallisuutta. Kaunokirjallisesta tuotannosta lainattavissa oli paitsi kotimaisten, jo klassikoiksi kohonneiden kirjailijoiden kuten Aleksis Kiven, Sakari Topeliuksen ja Minna Canthin teoksia myös tuon aikakauden uutta kotimaista tuotantoa edustavien kirjailijoiden Maila Talvion, Juhani Ahon ja Santeri Alkion teoksia. Kirjastosta oli lainattavissa myös muutamien ulkomaalaisten merkittävien kirjailijoiden teoksia, esimerkiksi Leo Tolstoin, Alexandre Dumas'n ja Fjodor Dostojevskin tuotantoa.²⁰

Käsämän kansakirjaston perustamisvuonna kannatusyhdistyksen jäseniksi liittyneiden luettelossa on 54 henkilöä, joista yli puolet (29) on maanviljelijöitä tai maanviljelijäperheen jäseniä. Loput 25 edustavat eri ammatteja ja väestöryhmiä: maataloustyöläinen (5), suutari (4), nahkuri (3), mökkiläinen (1), loismies (1), poliisi (1) proviisori (1) rovasti(1) räätäli (1) työmies (1) kirjansitoja (1) vänrikki (1) kansakoulun opettaja (1), tuntematon väestöryhmä (3). Kaikki kannatusyhdistykseen liittyneet eivät kuitenkaan liene olleet kirjaston käyttäjiä. Heistä esimerkiksi Liperin rovasti A. F. Åkerblom oli mukana varmaankin vain kannatuksen vuoksi, sillä kirkonkylässä sijaitseva kirjasto oli häntä lähempänä. Tällaisia kannattajajäse-

niä lienevät olleet myös muutamat Mattisenlahden talolliset, joille myös kirkonkylän kirjasto sijaitsi huomattavasti lähempänä.²¹

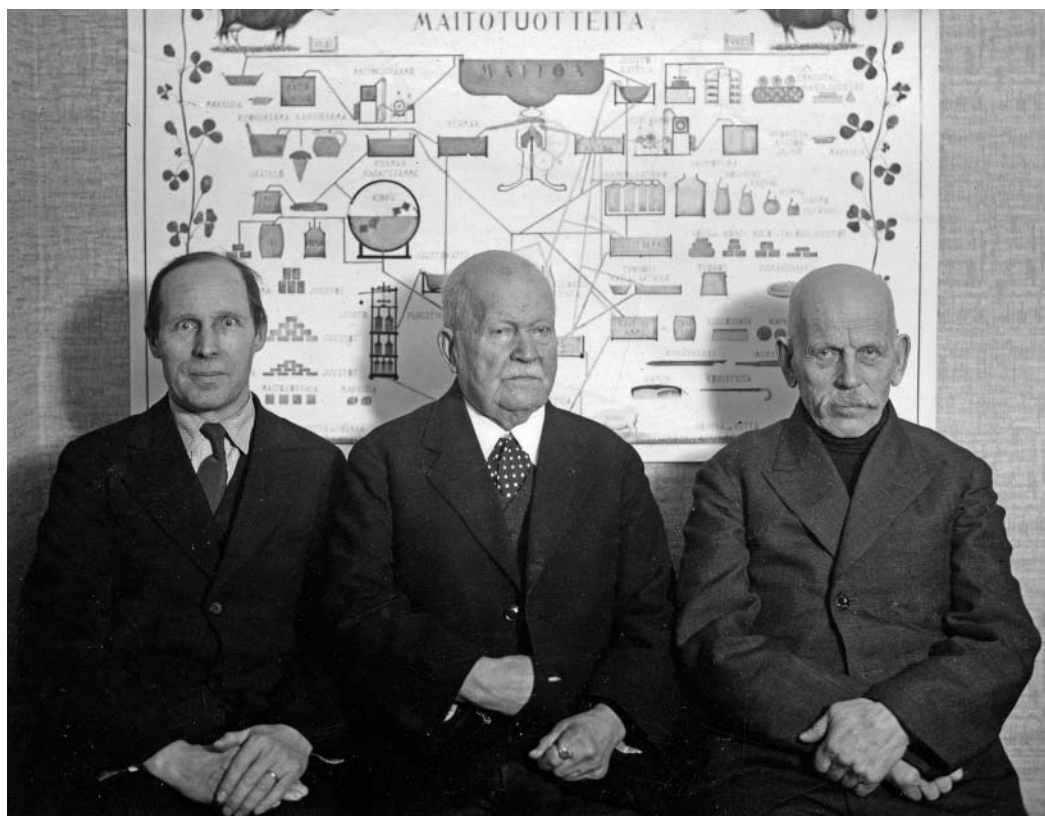
Jo kirjaston ensimmäinen toimintavuosi osoitti, että tällaiselle toiminnalle oli tarvetta. Vuoden 1898 aikana, siis kirjaston noin yhdeksän ensimmäisen toimintakuukauden aikana, lainaajina oli 57 eri henkilöä ja lainattuja teoksia yhteensä 243. Seuraavina vuosina lainaajien lukumäärä lisääntyi ollen 1900-luvun ensimmäisinä vuosina korkeimmillaan 79 eri lainaajaa ja lainattujen niteiden lukumäärä 323. Kun kirjastopiirin alueella asui 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa noin 700 henkeä, oli kirjaston merkitys lukuharrastuksen levittäjänä melkoinen. Lainaajina oli parhaimmillaan siis toistakymmentä prosenttia alueen väestöstä. On todennäköistä, että lainaajan taloudessa myös muut kuin lainaaja lukivat lainattuja teoksia ja siten kirjasto tavoitti merkittävän osan paikkakunnan väestöstä.²²

Kirjaston merkitys on paikkakunnalla ollut melkoinen. Lehtien ja kirjojen välityksellä kylän asukkaat saivat uutisia maailmalta ja he voivat tutustua aikakauden aatemaailmaan. Lukijat saattoivat kuulla esimerkiksi heille itselleen käyttökelpoisista uusista keksinnöistä ja niiden käytäntöön soveltamisesta. Uuden aikakauden ilmiöiden välittäjinä kirjat ja lehdet avarsivat kyläläisten maailmankuvaa ja antoivat uusia aineksia totunnaisiin ajattelutapoihin ja käytänteisiin.

Kirjastosta lainattiin kirjoja vielä 1940-luvulla. Kirjastonhoitajana toimi useita vuosia Onni Puhakan poika. Lainaustoiminta kuitenkin väheni loppuen kokonaan 1940-luvun kuluessa. Toiminnan vähenemisen yhtenä syynä oli kylän kansakoulun yhteydessä toimiva, kaikille avoin kirjasto, josta varsinkin koululaisten oli luontevampaa lainata kirjoja.²³

Historiaharrastusta ja perinteen tallennusta

Onni Puhakalla oli tapana merkitä lukemiinsa kirjoihin omakätisiä huomautuksia, korjauksia ja lisäyksiä. Näistä merkinnöistä huomaa, että hän oli lukenut tarkkaan esimerkiksi Liperin historiasta kertovia julkaisuja. Hänelle läheinen historiateos oli EINO SALOKKAAN kaksiosainen vuosina 1930 ja 1937 ilmestynyt Liperin pitäjän historia, joka kattoi vuodet 1809–1930.²⁴ Tämän historiateoksen hän on lukenut erityisellä huolella ja tehnyt siihen runsaasti merkintöjä, korjauksia, täydennyksiä ja suoranaisesti kirjoittanut jatkoa eräille teoksissa esitellyille asioille. Tämä teos oli hänelle erityisen läheinen sen vuoksi, että sen aikaan saaminen oli hänen aloitteestaan lähtöisin. Puhakka oli myös tämän teoksen valmistamista ohjaavan toimikunnan jäsen. Hän teki kirjoittajan filosofian tohtori Eino Salokkaan kanssa läheistä yhteistyötä koko teoksen valmistumisajan. Puhakka oli tuohon aikaan saanut mainetta jo taitavana valokuvaajanakin, joten oli luontevaa, että häntä pyydettiin kuvaamaan teosta varten tarvittavia kohteita. Kirjoissa onkin lukuisia hänen

Viipurin meijerin isännöitsijä Otto Kotilainen (vas.), opettaja Kalle Hyttinen ja Onni Puhakka. Puhakka ja Kotilainen olivat molemmat palavasieluisia osuustoimintamiehiä, jotka tekivät tiivistä yhteistyötä. Kuva on otettu 12.1.1936 Viipurissa Kotilaisen asunnossa. Puhakka kävi Viipurissa haastattelemassa vuonna 1852 syntynyttä opettaja Hyttistä, jolta hän sai runsaasti Liperin valmisteilla olevan historiateoksen kannalta käyttökelpoista muistitietoa. *Valokuva "Viipurin meijerin meijeristi". OPpk.*

ottamiaan valokuvia. Valokuvauksen lisäksi hän teki myös haastattelututkimuksia. Erityisen merkittävä haastateltava oli liperiläissyntyinen opettaja Kalle Hyttinen. Hyttinen oli jo historiateoksen valmistelun aikoihin eläkkeellä asuen Viipurissa. Siellä Puhakka kävi haastattelemassa häntä ja sai häneltä runsaasti kirjan kannalta arvokasta aineistoa Liperin 1800-luvun viimeisen puoliskon vaiheista.²⁵

Tämän edellä mainitun historiateoksen valmistumisen Onni Puhakka oli ottanut sydämen asiakseen Paitsi että teki aktiivisesti työtä sen valmistumiseksi, hän otti osaa myös valmistuneen teoksen markkinointiin. Aktiivisuuden lienee yhtenä merkittävänä syynä ollut se, että hän oli ollut valmistelemassa jo 1920-luvun alussa Liperin uuden kunnallislain mukaisen kuntamuodon 50-vuotisjuhlaa varten historiateosta. Liperissä oli kunnanlääkärinä vuosina 1918–1924 lääketieteen ja kirurgian tohtori Martti Siirala. Hänellä ja Onni Puhakalla oli runsaasti yhteistyötä paitsi kunnan terveydenhuoltoon liittyvien asioiden myös molempien innokkaan

historiaharrastuksen vuoksi. He suunnittelivat yhdessä jo 1920-luvun alkuvuosina historiajulkaisua Liperin kunnan 50-vuotisjuhluvuotta varten. Kirjaan oli jo hankittu kirjoittajat, sen sisällysluettelo aihepiireineen oli valmiina ja kunnan päättäjät olivat lupailleet työhön taloudellista avustusta. Kaikki näytti aivan selvältä juhla-julkaisun valmiiksi saattamiseksi, mutta viime hetkellä hanke kariutui siihen, että kunta ei myöntänytkään teoksen valmistamiseen aikaisemmin selvältä vaikuttanutta avustusta.²⁶

Onni Puhakka oli saanut jo nuoruusvuosinaan kipinän historiaharrastukselleen. Hän käytti aina tilaisuuden tullen mahdollisuutta hyväksi täydentää tietojaan tältä alalta. Hän myös haastatteli vanhoja ihmisiä tallentaen kirjallisesti heidän muisteluksiaan. Puhakka kirjoitti muistiin paikkakunnan elämään liittyviä tarinoita sekä sanontoja ja sananparsia. Hän myös tarkkaili ympäristönsä elämää ja kuvasi analysoiden sitä kirjoituksissaan. Ajan kansatieteellisiä vaikutteita ilmenee esimerkiksi Puhakan vuonna 1896 kirjoittamassa muistiinpanossa, jossa hän kuvaa syrjäkylän ihmisten elämää. Hän oli lähtenyt kotitilansa väen kanssa kaukoniitylle runsaan viikon pituiselle heinäntekomatkalle. Hänellä oli täälläkin muistiinpanovälineet mukanaan.²⁷

– – Yötä käymme olemassa Lasaroffissa, jossa aina iltasin kylvetään. Talon rahvas on aina nukkumassa, kun me iltasilla menemme. He palautuvat aikaisempaan työstä, syövät jo aamusensa klo 7 ja sitä mukaa muutkin verot. Joutuvat siis aikaisempaan makaamaan. Siellä vielä näet noudatetaan salolaisten elämäntapaa. Aikaisin noustaan ylös, ennemmin mennään nukkumaan. Olot onkin siellä enemmän alkuperäisellä kannalla. On huomattava suuri eroitus salokyläen ja kirkon kylän välillä. Kuta lähemmäksi sivistynyttä maailmaa tullaan ja kuta enemmän kulttuuri on ehtinyt vaikuttaa, niin on se muuttanut olosuhteita siinäkin suhteessa. Toisissa olosuhteissa se on tehnyt suurempiakin muutoksia. Siellä salolla on kaikki niin yksinkertaista. Siellä näkee ihmisetkin oikeassa, alkuperäisessä luonnon tilassa. He eivät osaa teeskennellä, niinkuin suuressa maailmassa tehdään. Mikä tunne heissä milloinkin on vallalla, se näyttäytyy silloin kaikissa heidän käytöksissään. Ja ympäristö. Kaikki, pienimmästä suurimpaan asti on vielä niin alkuperäistä. Sikäli kun tarvis on vaatinut, ovat he valmistaneet tarpeitaan. Eikä heitä ole opettanut kukaan, omasta päästään he ovat luoneet työaseensa, joilla tekevät työnsä. Ja kyllä he ovat osanneet tehdä käytännöllisiksi tarpeensa, ei liikoja tarviskapineita ole. Waikka työaseet ovatkin kömpelötekoisia, niin hyvin niillä kumminkin saa työn tehdyksi. – –

Puhakan tilan työmiehet löysivät vuonna 1899 maata kaivaessaan omituiselta näyttävän suksen. He toivat sen nähtäväksi Onni Puhakalle, joka ymmärsi sen olevan merkittävä löytö. Hän lähetti suksen Suomen muinaismuistoyhdistykselle Helsinkiin. Yhdistyksen sihteeri A. O. Heikel kirjoitti vastauksen, jossa kertoi mielihy-

vällä ottaneensa löydön vastaan. Hän kertoi lisäksi, että heidän kokoelmissaan ei ole muita niin hyvin säilyneitä kokonaisia suksia.²⁸ Onni Puhakan historiaharrastuksen vuoksi kehittyneen arviointikyvyn ansiota on, että tämä sukki saatiin säilymään. Se on todettu ainoaksi kokonaisena säilyneeksi pronssikautiseksi suksilöydöksi maasamme. Tosin maata kaivaessaan työmiehet tulivat osuneeksi sukseen lapioillaan niin että se katkesi ennen kuin kaivajat huomasivat kyseessä olevan jonkin erikoisen löydön.²⁹

Historiaharrastukseen liittyy luontevasti Puhakan kiinnostus sukututkimukseen. Hän oli hyvin kiinnostunut sukunsa vaiheista ja hän keräsi aktiivisesti sukutietoutta. Tämäkin harrastus oli syttynyt hänessä jo nuoruusvuosina. Ensimmäiset tiedot hänen sukututkimusharrastuksestaan ovat säilyneet hänen kansanopiston jälkeen aloittamastaan päiväkirjasta, missä hän kertoo aikeistaan etsiä tietoja kansanrunoilija Antti Puhakan elämäkerta varten.³⁰ Samoihin aikoihin Puhakka kannusti myös läheisiä sukulaisiaan ja tuttaviaan tallentamaan tietoja sukulaisistaan. Hän hankki myöhemmin paksun sukutietouden tallentamista varten painetun kirjan ”Oma sukuni”. Samanlaisen kirjan hän hankki samalla kertaa myös veljilleen.³¹ Puhakka teki ensimmäiset merkinnät kirjaan vuoden 1936 alussa ja ne ovat hänestä itsestään kertovia: hän oli tuolloin 172 senttiä pitkä, painoi 74 kiloa, tukka oli vaaleahko ja silmät siniset.³²

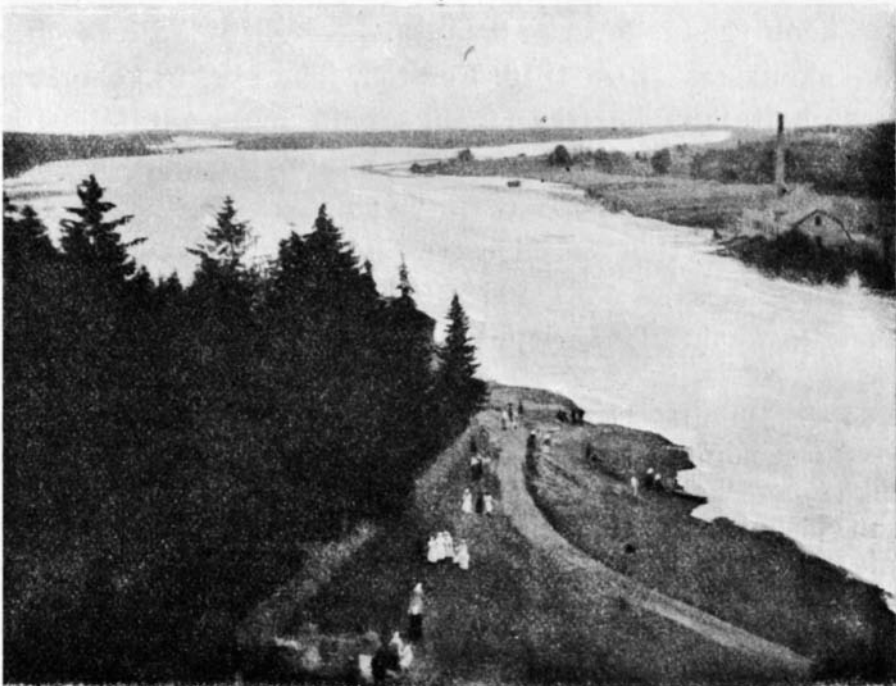
Onni Puhakka kustansi myös sukutietouden kokoamiseksi tehtävää kenttätyötä. Tässä työssä oli merkittävin kerääjä hänen kontiolahtelainen serkkunsa August Puhakka. Augustin työn tuloksena saatiin laaja perustietoja Puhakan suvun Pohjois-Karjalan haaran edustajista sisältävä kokoelma. Tämän keruutyön päämääränä Puhakalla oli sukuhistoriateoksen julkaiseminen. Hänen toiveensa odottaa edelleenkin toteutumistaan. Epäilemättä hän itsekin olisi pystynyt keräämään sukutiedot ja kirjoittamaan sukuhistoriasta kertovan kirjankin, mutta hänellä ei lukuisten luottamustoimiensa vuoksi ollut siihen aikaa.³³

Sukuseuran perustaminen oli Onni Puhakan suunnitelmassa jo 1900-luvun alussa. Ensimmäistä kokoontumista varten oli tehty jo kaikki valmistelut ohjelmaa ja yksityiskohtia myöten valmiiksi, mutta kokousta ei voitukaan järjestää. Hänen tallentamassaan arkistoaineistossa ei ole tietoa siitä, että kokous olisi pidetty, mutta ei myöskään tietoa peruutuksen syystä. Sen estivät todennäköisesti tuolloin vallinneet kokousvapauden rajoitukset. Sukuseura perustettiin vasta vuonna 1996. Onni Puhakan oma poika jatkoi isänsä sukuseuraharrastusta. Hänen ansiotaan oli paljolti se, että Puhakoiden sukuseura lopulta perustettiin vuonna 1996.³⁴

Sukututkimukseen ja historiaharrastukseen liittyy luontevasti Onni Puhakan perehtyminen 1900-luvun alussa yleistyneeseen valokuvaukseen. Hän hankki 9x12 senttimetrin kokoisia lasilevyjä käyttävän taittuvarunkoisen kameran ja siihen sopivan jalustan. Ensimmäiset valokuvat hän otti keväällä 1913. Puhakka ei ole tallentanut muistiinpanoihinsa tietoja siitä, mistä hän sai ajatuksen ryh-

Eino Salokkaan Liperin historia -teoksessa (Salokas 1932, 1937) on esimerkki varhaisesta kuvamanipulaatiosta. Osassa II sivulla 127 oleva kuva (ks. kuva ylh.) esittää Liperin kirkkorantaa kirkontornista nähtynä taustalla olevine meijereineen ja höyrylaivoineen ja matkustajineen. Saman teoksen osassa I sivulla 117 on sama kohde kuvittamassa 1800-luvun seurakuntaelämästä kertovaa artikkelia (ks. kuva alh.). Molempien osioiden kuvituksena on käytetty samaa Onni Puhakan vuonna 1924 ottamaa valokuvaa. Toisesta kuvasta on poistettu höyrylaivat, jotta kuvaa saataisiin ”vanhennettua”. Meijerirakennuksia ei kuitenkaan ole poistettu, vaikka niitä ei vielä ollut 1800-luvulla.

Puhakan kuvakokoelmassa suuri osa on henkilökuvia. Pekka Hartikainen ja Eva Vänskä olivat kuvattavina keväällä 1915. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

tyä opettelemaan valokuvausta. On kuitenkin luontevaa ajatella hänen tutustuneen työtehtäviinsä liittyneillä matkoillaan valokuvauksen mahdollisuuksiin. Kun tietää, että Puhakan mieluisia harrastuksia olivat historia ja kansanelämän tallentaminen, on ajatus valokuvauksesta tallennusvälineenä ollut luonnollinen valinta.

Ensimmäiset tiedot Puhakan kalenterimerkinnöissä valokuvaukseen liittyen ovat toukokuulta 1913. Hän oli ollut Helsingissä valtiopäivien päättäjäsissä ja Hangossa hoitamassa Valion tehtäviä. Saavuttuaan Joensuuhun hän oli mennyt siellä Niinivaaralla sijaitsevaan Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton toimistoon, joka oli myös yksi hänen majapaikoistaan. Hän kertoo siellä muiden toimijensa ohessa harjoitelleensa valokuvausta. Ilmeisesti joku meijeriliiton toimihenkilöistä oli perillä valokuvauksesta ja opetti Puhakkaa kehittämään valokuvaustaitojaan, sillä Puhakka kertoo useissa yhteyksissä harjoitelleensa siellä valokuvausta.³⁵

Puhakka hankki lisäoppia uuteen harrastukseensa myös Helsingissä valokuvausliike Podworskyssa. Samasta liikkeestä hän tilasi myöhemmin useaan otteeseen valokuvaustarvikkeitakin. Jo aivan harrastuksensa alkuvaiheissa hän opetteli myös kehittämään ja vedostamaan lasilevyille valottamiaan otoksia. Hän kertoo kehit-

Käsämän kylän miehiä. Vasemmalla Antti Vänskä, oikealla Pekka ”Punaparta” Hyttinen. Hyttinen oli Onni Puhakan ohella yksi paikkakunnan innokkaimmista osuustoimintatyön tekijöistä. Kuva 1910-luvun puolivälistä. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

täneensä negatiiveja ja myös vedostaneensa niitä kotonaan. Kuvauharrastuksensa alkuvaiheissa Onni Puhakka teki kalenteriinsa merkintöjä kuvauskohteistaan. Hän kuljetti kameraansa ahkerasti mukanaan myös työmatkoillaan Liperissä. Vaikka hänen kameransa olikin suurta filmikokoa käyttävää tyyppiä, sai sen taitettua kuljetusta varten pieneen tilaan eikä sillä ollut paljoa painoakaan. Kuvauksessa tarvittavat lasilevyt olivat suhteellisen painavia, mutta nekin mahtuivat pieneen tilaan.³⁶

Onni Puhakan muistikirjaan ja kalentereihin sekä kehitettyihin lasinegatiiveihin tekemistä merkinnöistä ilmenee, että hänen valokuvausharrastuksensa oli muutamana ensimmäisenä vuotena melkoisen intensiivistä. Hän kuvasi vuosina 1913–1917 useita satoja otoksia. Sen jälkeen hänen kuvauksensa oli satunnaisempaa. Valokuvausharrastus elpyi jälleen niinä aikoina, jolloin hän perusti oman perheen. Tuolloin hän valokuvasi vaimonsa mukana tulleita lapsia, omaa poikaansa ja tämän serkkuja.

Ensimmäisinä vuosina hän näyttää kuvanneen aiheita, joilla oli hänelle itselleen henkilökohtaista merkitystä ja kiinnostavuutta. Hänellä näyttää olleen mielessä valokuvin tallentaa katoamassa olevia työtehtäviä, vanhoja rakennuksia, lähipiirinsä ihmisiä sekä sukulaisia. Myös maisemakuvia on kokoelmassa melkoinen joukko. Paikkakunnan ihmisiä ja sukulaisiaan sekä omaa perhettään hän on kuvannut muotokuvan tapaan näitä ikuistaen. Kuvista useat on otettu ulkona. Syynä tähän on ollut käytössä olleen kuvausmateriaalin vähäinen herkkyys, mikä ei ole aina mahdollistanut sisäkuvausta. Vaikka hänellä lienee ollut käytössään jonkinlainen salamavalolaite, on hän usein tuonut kuvattavansa ulkotiloihin. Näin hän on kuvannut esimerkiksi kotita-

Kuvat viereisellä sivulla: Pellavankäsittelyä Pitkänpellon saunarannassa syksyllä 1914 (yläkuva) ja Maria Hyttinen kehräämässä kotipihallaan Hirvolanvaaralla talvella 1914 (alakuva). *Valokuvat Onni Puhakka/OPpk.*

Simo Lasaroff lapsineen perheen saunan edessä Taipaleen kylässä vuonna 1914. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

lonsa naapurustossa Hirvolanvaaralla asuvan Hyttisen emännän kehräämässä: hänet on tuotu rukkeineen pihamaalle poseeraamaan kuvaajalle. Kuvasta saa toki käsityksen rukilla kehräämisen tekniikasta, mutta ympäristö on kaikkea muuta kuin sopiva tähän työhön, sillä kukapa nyt normaalisti kehräisi ulkona varsinkaan talvisaikaan.

Onni Puhakalla on valokuvia ottaessaan ollut tarkoituksena tallentaa katoamassa olevaa elämäntapaa, sitä maailmaa, jota hän itse oli toiminnallaan muuttamassa uudenaikaisemmaksi. Erityisen kiinnostunut hän oli tallentamaan vähävaraisten ja vaatimattomissa puitteissa eläneiden ihmisten oloja. Kuvauskohteina ovat olleet esimerkiksi mökkiläiset ja heidän yksinkertainen elämäntapansa ja elinympäristönsä. Hän on kuvannut myös ihmisiä työnsä ääressä. Kuvattavat ovat usein tekemässä jotain erikoisammattitaitoa vaativia töitä, esimerkiksi käsitöitä. Puhakka ei ole kuvannut kovin paljoa tavallisinta arkipäivän elämänmenoa, esimerkiksi kotitalon väkeä arkitöissään. Hän näyttää mieluusti suunnan kameransa jollakin lailla erikoislaatuiseksi kokemuksiin. Kotitalallaan hän on kuvannut erityisesti silloin, kun taloon on hankittu esimerkiksi jokin uudenaikainen kone tai työväline.

Puhakan työtoverit ja naapurit tiesivät hänen valokuvausharrastuksestaan ja häntä pyydettiin kuvaamaan tallentamisen arvoisiksi katsottuja tilaisuuksia, esimerkiksi

hautajaisia. Hääkuvat puuttuvat kokoelmasta lähes tyystin. Hän kuljetti kameraa mukanaan joskus myös osuustoimintatyöhön liittyvillä retkillä kuvaten mukana olijoita. Myös osuuskassan tarkastusmatkoilla kulkiessaan hän kuljetti kameraa mukanaan kuvaten matkan varrella näkemiään mielenkiintoisiksi arvioimiaan kohteita.³⁷

Puhakka valokuvasi myös uusia rakennuksia, muun muassa kansakouluja ja myymälärakennuksia sekä meijeritoimintaa. Hän antoi joidenkin koulujen opettajille mallikuvia ja listan, johon nimensä kirjoittamalla myös koulujen oppilaat saattoivat tilata Puhakalta kuvia. Puhakka ei ottanut valokuvia hyötyäkseen niistä taloudellisesti. Hän velotti vain todelliset kuvien valmistuskustannukset, kuten selviää esimerkiksi hänen kokoelmassaan säilyneessä Kijjessalon kansakoulun kuvien tilauslistasta.³⁸

Vaikka Onni Puhakka osasi kehittää ja vedostaa ottamansa kuvat, hän myös teetti kuvia valokuvausliikkeessä. Joensuussa sijainnut ”Ansu” Hämäläisen valokuvausliike oli se, jota hän useimmiten käytti kuvien toimittajana. Tämä on pääteltävissä niistä filmikuorista, joita Puhakan kuvakokoelman yhteydessä on säilynyt. Omassa kodissa hän teki pimiötöitä ainakin tuvan lattian alla olevassa kellaritilassa.³⁹

Onni Puhakan kuvakokoelman arvoa nostaa se, että hän otti useimmat kuvat muutaman vuoden kuluessa. Sen vuoksi ne ovat hänen kotiseutunsa historian tallennuksen kannalta arvokkaita. 1910-luvulta Liperistä ei ole säilynyt vastaavaa kokoelmaa, pelkästään yksittäisiä kuvia. Onni Puhakan kuvia käytetään paljon Liperin ja Pohjois-Karjalan menneisyydestä kertovien julkaisujen kuvituksena.⁴⁰

Lapinsaaren mökki ja asukkaat talvella 1914. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

Levottomia aikoja

Vaiikutteita Tanskasta kotitilalle

Onni Puhakan poliittinen valveutumisen alkoi jossakin määrin jo kansanopistossa, jossa hän sai vaikutteita kansallisaatteesta ja kansallisen työn merkityksestä. Tuohon aikaan hän tosin näyttää vielä vilpittömästi uskoneen venäläisen hallitusvallan olevan suomalaisille oikea maallinen esivalta. Tästä hänen uskostaan on todisteena esimerkiksi hänen toukokuulta 1896 oleva päiväkirjamerkintänsä, jossa hän kertoo tovereineen päättäneensä yhteisen illanviettonsa korkealla harjulla Taipaleella yhteislaululla ja eläköön-huudoilla keisari Nikolai II:n kruunajaispäivän kunniaksi.⁴¹ Helmikuun manifesti oli tapahtuma, joka herätti hänet todellisuuteen saaden hänet vakuuttuneeksi siitä, että hän tulisi työskentelemään suomalaisen yhteiskunnan kehittämisen hyväksi. Onni Puhakka ja hänen sisaruksensa olivat nuorsuomalaisen aatteen kannattajia. He eivät kuitenkaan näytä toimineen kovin aktiivisesti eivätkä intohimoisesti poliittisen puolue toiminnan hyväksi. Nuorsuomalaisuus ja tämän aatemaailman kannatus oli heidän elämässään luonteva, arkipäivän askareiden joukkoon lomittuva osatekijä.

Vuonna 1901 annettiin venäläistämistoimenpiteiden jatkona asevelvollisuusasetus, jonka tarkoituksena oli luoda Suomen armeijan tilalle yleisvenäläinen asevelvollisuus. Suunnitelmien mukaan jokaisen suomalaisenkin asevelvollisuusiässä olevan tuli astua aktiivipalvelukseen venäläisten johtamissa joukko-osastoissa. Palveluaika määrättiin kestäväksi viisi vuotta, ja asevelvollisten tuli osallistua koko laajan keisarikunnan puolustamiseen. Suomalaisille se olisi tiennyt mahdollisuutta joutua tuhansien kilometrien päähän synnyinmaastaan asepalveluksen ajaksi. Uuden asetuksen mukaiset kutsunnat järjestettiin ensimmäisen kerran keväällä 1902. Noin 45 prosenttia asevelvollisista jäi saapumatta kutsuntoihin. Seuraavana vuonna järjestettyihin kutsuntoihin jätti saapumatta suunnilleen saman verran. Asevelvollisista jotkut katsoivat paremmaksi jopa poistua siirtolaisiksi valtameren taakse kuin astua venäläisen armeijan palvelukseen. Kun suomalaisten vastustus tätä asetusta kohtaan osoittautui niin yllättävän voimakkaaksi, katsoi venäläinen hallitusvalta viisaimmaksi peruuttaa asetuksen vuonna 1905 ja vapauttaa suomalaiset kokonaan asepalveluksesta. Tästä korvaukseksi valtiopäivät joutuivat myöntämään venäläiseen sotilasrahastoon vuosittain ns. sotilasmiljoonia.⁴²

Onni Puhakan nuorempi veli Tahvo Puhakka, joka uuden asetuksen voimaan tullessa oli asevelvollisuusiässä, jätti menemättä kutsuntoihin ja lähti alkuvuodesta 1903 Tanskaan välttääkseen asepalveluksen. Onni Puhakka oli vuonna 1892 armeijan kutsunnoissa, mutta häntä ei joutunut asepalvelukseen, koska hänellä oli kuulon ongelmia.⁴³ Tanskassa Tahvo viipyi vajaan vuoden työskennellen maataloustöissä ja hän kirjoitteli sieltä veljelleen kertoen elämästään.⁴⁴ Tanskassa asumisen alkuaika

oli sopeutumisvaikeuksien täyttämää aikaa, mutta vähitellen Tahvo tottui sikäläiseen elämänmenoon ja alkoi tutustua tarmokkaasti sikäläiseen maataloustyöhön. Vaikka Tahvo ei suoraan kirjeissään mainitsekaan, hänen mukanaan lienee Tanskaan lähtenyt muitakin nuorukaisia asevelvollisuutta pakoona, sillä Tahvon kanssa oli joitakin suomalaisia samoissa työtehtävissä.

Tanska oli 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa maatalouden mallimaa. Monet suomalaiset uudistusmieliset maatalouden harjoittajat olivat käyneet tutustumassa siellä maatalouden kehitysmahdollisuuksiin. Varhaisin liperiläinen Tanskassa maataloudellista oppia saanut henkilö oli J. Erkki Hällström, joka opiskeli Kööpenhaminan kuninkaallisessa maatalouskorkeakoulussa valmistuen sieltä agronomiksi vuonna 1888.⁴⁵ Onni Puhakan läheisistä työtovereista ainakin Branderin veljekset Akseli ja Uno olivat myös käyneet Tanskassa opintomatkoilla. Onni Puhakka itse teki opintomatkan Tanskaan heinäkuussa 1906 Valion tehtävissä toimiessaan. Tällä pariviikkoisella matkalla oli mukana suomalaista meijeriväkeä ja matkan tarkoituksena oli tutustua tanskalaiseen maidonjalostustoimintaan.⁴⁶

On epätodennäköistä, että Tahvo olisi lähtenyt Tanskaan, ellei hän olisi joutunut pakenemaan laittomiksi mieltämiään venäläisen sotaväen kutsuntoja. Tahvo lähti toisenkin kerran kotoaan pois pidemmäksi aikaa. Hänellä näyttää olleen jo jonkin aikaa mielessään opintomatkan teko kotimaassa. Hänen Onni-veljelleen kirjoittamista kirjeistä ilmenee, että opintomatkan tekoa vauhditti myös se, että paineet kotitalossa alkoivat kasvaa liian suuriksi, sillä kotona asuvien kolmen sisaruksen välit olivat kiristyneet. Tahvo kirjoitti Onnille kevättälvella 1913 suunnitelmistaan lähteä matkalle sisaruksilta salaa. Hänellä oli aikomuksena liittyä Pietariin kotitalousnäyttelyyn matkustavaan seurueeseen.⁴⁷

Tällä kotimaisella opintomatallaan Tahvo viipyi ainakin kaksi kuukautta. Kirjoittamiensa kirjeiden mukaan hän oli töissä Vuojoen kartanossa Eurajoella ja sen lisäksi Orisbergin kartanossa. Orisbergista Tahvo matkusti Kuokkaniemelle, Sortavalan maalaiskuntaan. Kuokkaniemelle hän meni siksi, että osallistui siellä järjestettyyn mehiläisten hoitokurssiin.⁴⁸

Tanskassa ollessaan ja kotimaan opintomatallaan Tahvo käytti tilaisuuksia hyväkseen saada tietoa maatalonhoitoon kuuluvista töistä. Näillä matkoillaan hän sai ajatuksia siitä miten voisi kehittää kotitilansa maataloustöitä. Tahvon kiinnostusta tanskalaisessa maatalonhoidossa kiinnitti muun muassa sian- ja kananhoito. Hän kertoi tutustuneensa myös turnipsin siemenviljelyyn ja mehiläisenhoitoon. Lisäksi hän teki ainakin yhden eri puolille Tanskaa suuntautuneen opintomatkan. Tällä matkalla oli viitisentoista suomalaista ja sen johtajana oli suomalainen agronomi.⁴⁹

Tanskassa viettämänsä ajan vaikutteina Tahvo kotitilalleen palattuaan osasi entistä paremmin arvostaa ainakin sian- ja kananhoitoa kehittäen tätä tuotantosuuntaa. Puhakan tilalla oli sikoja ja kanoja kasvatettavana 1900-luvun alkuvuosina huomattavasti enemmän kuin talon Olli-isännän kuollessa vuonna 1881. Silloin

Pitkänpellon tilalle vuonna 1908 asennettu tuulimoottori lienee ollut ensimmäinen Pohjois-Karjalassa. Tuulivoiman avulla nostettiin vettä navettaan vasemmalla näkyvästä Pitkälammesta. *Valokuva Onni Puhakka 1914/OPpk.*

talossa oli ollut vain kolme porsasta sekä yksi kukko ja kana. Vuonna 1905 talon Helena-emännän kuollessa kanoja oli jo lähes kolmekymmentä ja sikoja 11. Tämä sikojen ja kanojen lisääntyminen talon eläinkannassa on mahdollisesti Tahvon Tanskassa saamien kokemusten vaikutusta.⁵⁰

Yksi Tahvon kotitilalleen tuomista uutuuksista oli kasvitarihviljelyksen ja juurikasviviljelyksen voimistaminen. Hänen Onnille kirjoittamistaan kirjeistä käy ilmi, että hän ei saanut muilta sisaruksiltaan kuin Onnilta ymmärtämystä tälle viljelysuuntaukselle. Tahvo kokeili oman kotitalan perustettuaan siellä myös mehiläisten hoitoa, johon hän oli saanut oppia Kuokkaniemeltä. Mehiläisten hoidon tulokset eivät liene olleet kovin rohkaisevia ja hän näyttää lopettaneen kokeilun melko pian.⁵¹

Tanskassa oleskeluaika innosti Tahvo Puhakkaa myös monenlaisen teknillisen uudistuksen kokeiluun kotitilallaan. Yksi hänen toteutuneista innovaatioistaan oli tuulimoottorin hankkiminen Pitkänpellon tilalle. Puhakan sisarusten tilan rakennusryhmä sijaitsi aivan Pitkälampi-nimisen lammen rannalla, joten vedensaanti ei ole koskaan ollut ongelma. Vedenkulutus tilalla oli melkoinen, olihan siellä runsaasti karjaa, joka tarvitsi jatkuvasti juomavettä. Vettä tarvittiin taloudessa muuhunkin

käyttöön runsaasti. Ennen vesijohdon rakentamista veden kuljettaminen lammesta navettaan ja taloon oli rankka ja paljon aikaa vaativa työ varsinkin talvisaikaan. Sen vuoksi oli luonnollista, että tämän työvaiheen helpottamiseksi mietittiin keinoja. Tahvo otti tämän vesiongelman helpottamisen sydämenasiakseen. Hän puhuu tuulivoimaa hyödyntävän vesipumpun hankinnasta ensimmäisen kerran vuoden 1907 lopussa Onni Puhakalle kirjoittamassaan kirjeessä pyytäen tätä kyselemään sopivien tuulimoottoreiden hintoja.⁵² Onni Puhakka suhtautui veljensä esittämään ajatukseen suopeasti ja pani tehtävän saatuaan ripeästi toimeksi. Hänellä oli Etelä-Suomessa, Valion ja Hankkijan tehtävissä toimiessaan mahdollisuuksia verrata erilaisia tuulimoottorivaihtoehtoja keskenään ja toimittaa veljelleen sopivaksi arvioitu laitteisto. Seuraavana vuonna, 1908, tuulimoottori oli jo asennettu toimintakuntoiseksi. Tahvon tietämän mukaan se oli ensimmäinen tuulimoottori koko Pohjois-Karjalassa. Se olikin melkoinen näky: kivinavetan katolla puisen telineen päälle rakennettu korkealle kohoava ”tuulimylly” pitkine ohjausperäsimineen ja tuulella vinhasti pyörivine siipineen näkyi pitkän matkan päähän herättäen kovasti huomiota.⁵³

Tahvo suunnitteli ja toteutti monia muitakin parannuksia kotitilan tehtävien helpottamiseksi, hankki muun muassa uudenaikaisia maataloustyövälineitä.⁵⁴ Hänellä oli hyvänä apuna veljensä Onni, joka suhtautui yleensä ymmärtäväisesti Tahvon esittämiin suunnitelmiin. Etelä-Suomessa ollessaan Onnilla oli tilaisuus hankkia sopivia tarvikkeita. Hänellä oli laajan henkilöverkostonsa vuoksi käytettävissään myös eri alojen asiantuntemusta.

Tuulimoottorin ja uudenlaisten maataloustyövälineiden hankinta ovat esimerkkejä Tahvon suunnitelmista, jotka voitiin toteuttaa. Hänellä oli myös suuremman luokan suunnitelmia. Esimerkiksi vuonna 1908 hän kertoo kuulleensa, että Taipaleen kylän Siikakosken kehrutehtaiden tuotantoa suunnitellaan siirrettäväksi Joensuuun. Tahvo suunnitteli kirjoittamansa kirjeen mukaan Siikakosken laitoksen ostamista. Tahvon mukaan niissä tiloissa voisi aloittaa meijeritoiminnan, sahalaitoksen ja myllytoiminnan. Tahvo suunnitteli muodostavansa tästä osuuskunnallisen hankkeen. Hän ajatteli ilmeisesti tällä tavoin voivansa parantaa Taipaleen osuusmeijerin toimintamahdollisuuksia. Niihin aikoihin meijerin toiminnan jatkaminen ei näyttänyt enää kannattavalta, koska monet jäsenistä olivat jo liittyneet Liperin osuusmeijeriin. Mikäli Tahvolla oli suunnitelmissa kehittää Taipaleen osuusmeijerin toimintaa, hän ei onnistunut, sillä meijeritoiminta Taipaleella lopetettiin vuonna 1908, kuten tässä tutkimuksessa on kerrottu. Siikakosken laitoksen hankkimissuunnitelmien vaiheista ei ole käytettävissä muita tietoja kuin Tahvon Onni-veljelleen kirjoittama kirje.⁵⁵

Toinen Tahvon suuren luokan suunnitelma oli sähkön hankkiminen veljesten kotitiloille. Veljesten omistamalla metsäalueella Vaivioissa, muutaman kilometrin päässä kotitilasta, oli harjujen välissä olevia lampia. Tahvon laskelmien mukaan

sinne saisi rakennettua niin korkean vesiputouksen, että siihen kannattaisi rakentaa sähkövoimala. Vaikka sähkön siirtoa varten johtoa olisi jouduttu vetämään yli viiden kilometrin matkalle, olisi se Tahvon mukaan ollut kannattavaa. Hänen mukaansa näin saisi sähköistettyä veljesten kotitilat ja muutettua käytössä olevat koneet sähköllä toimiviksi. Tämäkään, Tahvon vuonna 1922 esittämä, suurisuuntainen suunnitelma ei toteutunut. Veljesten syntymäkotiin hankittiin sähköt vasta vuonna 1942. Tämä sähkön myöhäinen hankinta johtui ainakin osittain siitä, että seutua halkovien vesistöjen vuoksi sähköverkkoa ei voitu vetää lyhintä tietä, vesistöjen kiertäminen aiheutti ylimääräisiä kustannuksia.⁵⁶

Salaisia yhteydenottoja

Onni Puhakan tallentamassa aineistossa ei ole selkeitä todisteita siitä, millaisia ajatuksia hänellä ja ja hänen sisaruksillaan oli venäläisen hallintovallan uhkakuvista ja millaisiin toimenpiteisiin he olisivat olleet valmiita ryhtymään. Näitä asioita on varmasti käsitelty keskinäisissä neuvottelutilaisuuksissa, mutta niitä ole kirjoitettu muistiin mahdollisesti pelossa, että ne joutuisivat vääriin käsiin todistusaineistona heidän toimiaan vastaan. Liperissäkin tehtiin työväenliikkeen mukaista valistustyötä, mutta se ei saanut kannatusta Puhakan perheen sisarusten taholta. Tahvo kirjoitti kesällä 1908 veljelleen Hankoon kuulumisia kotoaan. Kirjeessään hän mainitsi myös poliittisesta vaalityöstä:⁵⁷

– – Keski-iltana piti Tyynelä Rääkkylästä esitelmän Ollilassa vaali asioista. Sosialistien akitaattorit ovat kierrelleet jo kaikki salon kylät mutta meidän kylälle he eivät ole tulleet. Palmeen ja Hainari 10 päivän tienoossa tätä kuuta tulevat esitelmä matkoille. Kerkkänen kuulu luvanneen tuvan meidän kylällä kokousta pitää. Kyllä sosialistit ja suomettarelaiset puuhaavat aivan se suututtaa miten ne uskottelevat kansaa tyhjillä lupauksilla ja suorilla valheilla soimaavat nuorsuomalaisia. – –

Onni Puhakka näyttää tulleen tunnetuksi melkoisen aktiivisena venäläisvallan vastustajana, koska häneen otettiin muutaman kerran yhteyttä siinä toivossa, että häneltä saisi konkreettista tukea vastatoimenpiteitä varten. Maaliskuussa 1906 Onni Puhakka vastaanotti Helsingistä lähetetyn kirjeen, joka lienee antanut hänelle runsaasti ajateltavaa. Kirjeen oli lähettänyt ”entinen taipalelainen”, ylioppilas E. Söderholm.⁵⁸ Söderholm kirjoittaa saaneensa tehtäväkseen ottaa yhteyttä Onni Puhakkaan ja pyytää tätä ryhtymään aktiiviseen toimintaan venäläistämistoimenpiteiden torjumiseksi. Kirjoittaja perustelee laveasti aktiivisen toiminnan tarpeellisuutta muun muassa sellaisilla uhkakuvilla, että venäläishallinnossa ”voitolla oleva taantumispuolue näyttää etsivän vaan sopivaa tilaisuutta pannakseen entisen oh-

jelmansa täytäntöön”. Söderholmin mukaan hänen esityksensä Onni Puhakalle on osa laajempaa suunnitelmaa, joka on tarkoitus toteuttaa koko maassa ja sen tukena on "yleistä luottamusta nauttavia kansalaisia" perustuslaillisista suomettarelaisiin.

Kirjeessä esitetty toiminta tarkoitti sitä, että oli ryhdyttävä valmisteluihin, jotka tähtäävät tarvittaessa vaikka aseelliseen vastarintaan venäläistämistoimenpiteiden torjumiseksi. Toiminta oli ehdotuksen mukaan naamioitava urheiluseuratoiminnaksi. Perustettavien seurojen tuli olla vapaasti ja laillisesti urheilua edistämään tarkoitettuja harrastuspiirejä. Seurojen perustamista esiteltäessä tulisi kirjoittajan mukaan puhua vain urheilusta ja sen hyvää tekevästä vaikutuksesta. Vain kaikkein luotettavimmille henkilöille saisi paljastaa toiminnan todelliset päämäärät. Seurojen ohjelmaan tulisi kuulua monipuolista urheilua ja kilpailuja eri lajeissa. Pääpaino toiminnassa tulisi kuitenkin olla sellaisilla harjoituksilla, jotka tähtäävät sotilaallisten valmiuksien kehittämiseen, esimerkiksi hiihdolla sekä ampumis- ja marssiharjoituksilla. Kirjoittaja mainitsee, että mikäli perustettavaan seuraan liittyisi vähintään 10 jäsentä, seuraa tuettaisiin antamalla sille harjoituksia varten kivääri ja patruunoita.

Söderholmin kirje Onni Puhakalle on yksi ilmentymä eri tavoista, joilla suhtauduttiin Venäjän Suomea kohtaan harjoittamaan venäläistämispolitiikkaan. Eri kansalaispiirit olivat samaa mieltä itse venäläispolitiikasta, mutta eri ryhmiä erotti toisistaan se millä menettelytavoilla venäläistämistä katsottiin olevan parasta vastustaa. Suomalainen puolue hajaantui kahtia: suomettarelaiset eli vanhasuomalaiset halusivat noudattaa myöntyväisyyslinjaa, nuorsuomalaiset ja muut perustuslailliseksi kutsutut ryhmittymät irtisanoutuivat myöntyväisyyslinjasta ja vaativat perustuslakien noudattamista valtakunnan politiikassa. Perustuslaillisten mielestä autonomian säilyminen riippui siitä, miten selkeästi kansalaiset ilmaisivat pitävänsä kiinni laillisista oikeuksistaan ja kieltäytyivät noudattamasta laittomiksi koettuja määräyksiä.⁵⁹

Oikeiksi katsotut menettelytavat jakoivat perustuslaillistenkin rintaman kahteen päälinjaan, passiivisen ja aktiivisen vastarinnan kannattajiin. Onni Puhakalle urheiluseuran perustamista ehdottanut Söderholm kuului näihin aktiivisen vastarinnan kannattajiin. Aktivistit järjestäytyivät vuonna 1904 Suomen aktiiviseksi vastustuspuolueeksi. Heidän toimintasuunnitelmiinsa kuului muun muassa maanalaisten julkaisujen jakaminen, terroritekojen suunnittelu ja aseellisen vastarinnan organisointi. Luonnollisesti heidän tuli salata toimintansa mahdollisimman hyvin. Aktivistit naamioivat toimintaansa vuoden 1905 suurlakon jälkeen perustamalla urheiluseuroja Voimaliiton alaisuuteen. Aktivistien toiminta suuntautui myöhemmin jääkäri liikkeen organisointiin ja itsenäisyyden edistämiseen sitä kautta.⁶⁰

Käytettävissä ei ole suoria tietoja siitä, miten Puhakka suhtautui Söderholmin kirjeessään esittämiin ehdotuksiin. Vaikka Onni Puhakka varmaankin oli pääasias-
sa, venäläistämistoimenpiteiden vastustamisessa, yhtä mieltä Söderholmin kanssa,

ei hän kuitenkaan näytä olleen valmis kirjeessä ehdotettuihin toimenpiteisiin. Tiedossa ei nimittäin ole, että Onni Puhakan kotiseudulle olisi perustettu 1900-luvun alussa urheiluseura. Ilmeisesti Onni Puhakka katsoi vielä tässä vaiheessa passiivisen vastarinnan olevan riittävä ja hyväksyttävä toimintatapa. Kymmenkunta vuotta myöhemmin hänkin oli jo muuttanut mielipidettään.

Kansanedustajana ja suojeluskunnan kyläpäällikkönä

Vuonna 1907 Suomelle valittiin ensimmäisen kerran yksikamarinen eduskunta. Nämä vaalit olivat poikkeukselliset myös sen vuoksi, että niissä kaikilla kansalaisilla oli ensimmäistä kertaa yleinen ja yhtäläinen äänioikeus. Onni Puhakka oli ehdokkaana näissä vaaleissa, mutta hän ei tullut valituksi. Sen sijaan hänet valittiin kansanedustajaksi vuosiksi 1910–1913 Kuopion itäisestä vaalipiiristä nuorsuomalaisten edustajana. Puhakka toimi eduskunnassa valtiovarainvaliokunnan jäsenenä. Valtiovarainvaliokunnan jäsenyys tuntuukin luontevalta, kun tuntee hänen kokemuksensa ja tarkkuutensa tämän kaltaisessa työskentelyssä hänen muiden tehtäviensä yhteydessä.⁶¹

Puhakka oli ensimmäinen liperiläinen kansanedustaja. Hänen kautensa kansanedustajana tuodaan poikkeuksetta esille hänen elämäntyötään esitellessä. Vaikka tätä tehtävää pidetäänkin yhtenä hänen merkittävistä ansioistaan, jää hänen eduskunta-aikansa kuvauksissa vain maininnaksi. Vaikka Puhakan kansanedustajaksi saattaa tuntua merkittävältä ja mielenkiintoiselta periodilta hänen elämässään, ei siitä ole säilynyt hänen tallentamassaan kokoelmassa sellaista aineistoa, joka mahdollistaisi enemmän kuvauksen. Puhakka itse ei ole kommentoinut missään säilyneessä aineistossa tätä kautta. Kun hän ei myöskään asettunut enää ehdolle kansanedustajaksi tämän yhden kauden jälkeen, vaikuttaa siltä, että hän ei kokenut kansanedustajana toimimista sellaiseksi tehtäväksi, jossa tuntisi työskentelevänsä käyttäen omia edellytyksiään itseään tyydyttävällä tavalla.

Vuonna 1899, samana vuonna kuin Pellervo-Seura sai alkunsa, perustettiin Suomen Työväenpuolue, joka muutti vuonna 1903 nimensä Suomen sosiaalidemokraattiseksi puolueeksi. Vaikka puolueen toiminnan tarkoitus oli yhdistää maan työväestön voimat ja toimia heidän olojensa parantamiseksi ja etujensa huomioimiseksi, toimi se yhteisrintamassa perustuslaillisten kanssa venäläistämistoimenpiteiden vastustamiseksi. Työväestö oli mukana myös pellervolaisten periaatteiden mukaisia osuuskuntia perustettaessa ja niiden toiminnassa. Suomen Työväen Puolueen kehotti pientilallisia liittymään pellervolaisiin osuuskuntiin. Vielä vuonna 1903 Forssan puoluekokouksessa ja siellä vahvistetussa Suomen sosiaalidemokraattisen puolueen ohjelmassa suhtauduttiin alkuvaiheitaan elävään osuustoimintaan myönteisesti ja pidettiin sitä yhteiskuntaa uudistavana liikkeenä. Pellervo-Seuran perustajat toi-

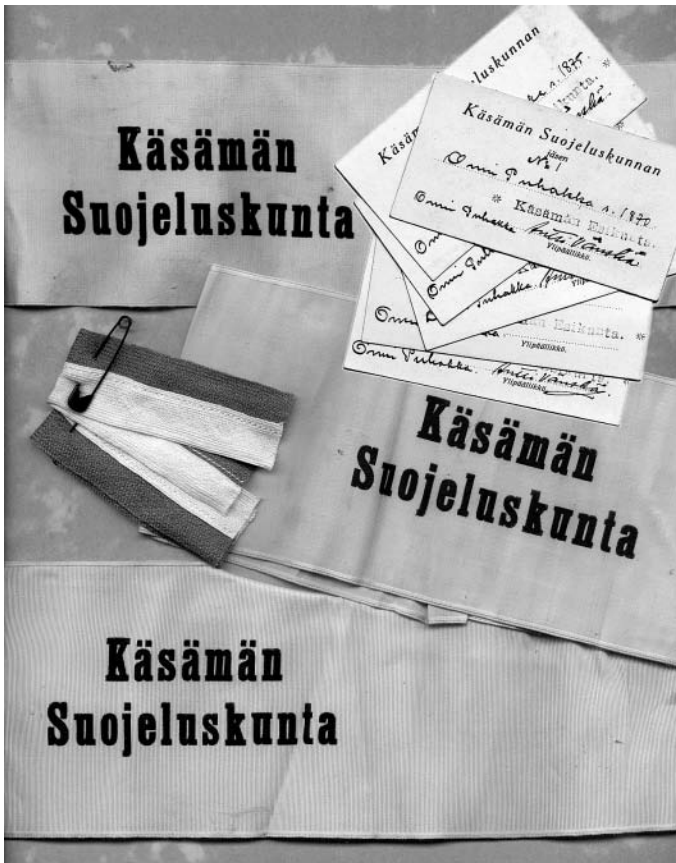
mivat aktiivisesti sen hyväksi, että osuustoiminnan avulla voitaisiin saada talolliset, torpparit ja maaseudun muut vähävaraiset väestöryhmät toimimaan yhdessä ja näkemään yhteisiä taloudellisia etuja. Tämä toiminta ei kuitenkaan onnistunut, sillä vaikka osuustoiminta saattoikin parantaa maata omistamattoman väestönsosan taloudellista asemaa, ei se pystynyt muuttamaan sosiaalista eriarvoisuutta, isäntä- ja alustalaissuhdetta. Muutaman vuoden kuluessa työväestön ja maataomistavan väestön näkökannat ja tiet erkanivat siinä määrin, että entinen yhteistoiminta kehittyi vakavaksi välirikoksi kärjistyen kansalaissotana tunnetuksi välienselvittelyksi.⁶²

Vaikka venäläisvallan laittomiksi koettujen toimien vastustamista jatkettiin väkivallattomin keinoin, kehittyivät olot maassa sellaisiksi, että odotettavissa oli väkivaltaisia välienselvittelyä yhteiskunnallisten olojen uudelleen järjestämiseksi. Käsämän kylässä oli seurattu lehdistön kautta uutisia sisäpoliittisen tilanteen kehittymisestä. Joka puolella maata oli perustettu suojeluskuntia ja punakaarteja oli järjestäytynyt. Myös Käsämässä oli tehty ennakkovalmisteluja oman kylän järjestysjoukkojen perustamiseksi kiertämällä talosta taloon selostamassa suojeluskunnan perustamisen tarpeellisuutta. Asia oli valmisteltu niin perusteellisesti, että kun Olli Karttusen talossa pidettiin Käsämän kylän suojeluskunnan perustamiskokous 24. helmikuuta 1918, oli sinne saapunut väkeä ”tuvan täydeltä”, kuten kokouksen pöytäkirjassa mainitaan.⁶³

Puhakan veljekset näyttävät olleen aktiivisia suojeluskunnan puuhamiehiä. Käytännössä Tahvo lienee joutunut tekemään alustavia valmisteluja järjestäytymisen hyväksi Onnin joutuessa matkustelemaan työtehtäviensä vuoksi eri puolilla maata. Tahvo oli järjestäytymiskokouksen avaaja ja hän myös esitteli kokousväelle suojeluskunnan tarkoitusta vielä lyhyesti; pöytäkirjan mukaan asiasta oli jo ennen kokousta selvitetty suullisesti kyläläisille. Kokouksen osanottajat olivat miettineet kukin kohdaltaan asian valmiiksi ja pöytäkirjan mukaan he päättivät yksimielisesti Käsämän kylän suojeluskunnan perustamisesta. Organisaatio muodostettiin Pohjois-Karjalan Keskusesikun-

Käsämän suojeluskunta harjoituksissa lossisalmen jäällä vuonna 1918. Ainoa Käsämän suojeluskunnan harjoituksista Puhakan kokoelmassa oleva kuva on osittain pilalla, koska kuvaaja on valottanut vahingossa saman lasilevyn kahteen kertaan. *Valokuva Onni Puhakk/OPpk.*

Käsämän kylän suojeluskunnan jäsenkortteja sekä käsivarsinauhoja ja suojeluskunnan tunnusmerkkejä. *Valokuva Martti Puhakka 2011. OPpk.*

nan laatimien paikallisten suojeluskuntain järjestäytymisohjeiden mukaisesti.⁶⁴

Kokouksen osanottajalista ja suojeluskuntaan liittyneiden jäsenlista kuvastavat sitä, että kylässä yhteiskunnallinen vastakkainasettelu ei ollut niin merkittävä kuin eteläisemmässä Suomessa. Esikuntaan valittiin kahdeksan henkilöä, Onni Puhakka esikunnan puheenjohtajaksi ja hänen veljensä Tahvo varapuheenjohtajaksi.

Esikunnan jäsenistä kuusi oli maanviljelijöitä ja kaksi työmiehiä. Kokouksessa ilmoittautui vasta perustetun suojeluskunnan jäseniksi 31 läsnäolijaa – Onni Puhakka oli ensimmäinen jäseneksi merkitty – ja vuoden 1918 aikana heitä ilmoittautui kaikkiaan 56. Sotilasluettelon mukaan heidän sosiaalinen asemansa oli seuraavanlainen:⁶⁵

<i>Maanviljelijä tai talollinen</i>	33
<i>Työmies</i>	12
<i>Mäkitupalainen / Mökkiläinen</i>	3
<i>Renkimies</i>	2
<i>Kivityömies</i>	1
<i>Lampuoti</i>	1
<i>Suutari</i>	1
<i>Torppari</i>	1
<i>Työnjohtaja</i>	1
<i>Ylioppilas</i>	1

Vaikka suojeluskuntaan toivottiin mahdollisimman monen kyläläisen osallistuvan, ei siihen kuitenkaan otettu kaikkia halukkaita, sillä vaikka paikkakunnan elämä oli verrattain rauhallista ja ristiriidatonta, oli kyläläisten joukossa henkilöitä, joiden ei uskottu olevan suojeluskunnan tavoitteiden takana. Tästä asiasta tietoisena Onni Puhakka oli kirjoittanut heti perustamiskokousta seuraavana päivänä suojeluskunnan toimintaa varten laatimissaan ohjeissa muun muassa seuraavasti:⁶⁶

– – Mielestäni olisi suojeluskunnan ensimmäiset tehtävät: 1. koettaa vaikuttaa kaikkiin kyläläisiin että liittyvät jokainen mukaan yritystä tukemaan ja kannattamaan kirjoittamalla nimensä alkuperäiseen perustamiskirjaan. Ne, jotka vitkastelevat, jääkööt pois. Epäilyttävät henkilöt on parasta jättää ottamatta ja ne, jotka vaikuttavat sanoin tai toimin vastakkaiseen suuntaan, parasta passittaa toiseen paikkaan. – –

Onni Puhakalla ei ollut omakohtaista kokemusta sotilaselämästä eikä sotilaallisista harjoituksista, koska hänet oli vapautettu asepalveluksesta korvavian vuoksi. Hän pystyi kuitenkin antamaan perustetulle joukolle käytännöllisiä järjestäytymis- ja toimintaohjeita. Puhakalla oli läheisiä tuttavuuksia, joiden kertomuksia varusmieselämästä hän kuunteli kiinnostuneena. Esimerkiksi yksi Puhakan läheisistä Käsämän kylässä asuvista ystäväistä oli edennyt sotilasaralla vänrikiksi. Puhakalla oli tilaisuuksia kuulla häneltä sotilaselämään ja sotilaallisiin harjoituksiin liittyviä yksityiskohtia. Käsämän kylässä majaili venäläisen joukko-osaston sotaväkeä rakentamassa puolustuslinnoitusta Hirvolanvaaralle, aivan Puhakan talon läheisyyteen. Näiden sotilaiden elämää kyläläiset joutuivat seuraamaan läheisesti. Ampuma-aseiden käsittely oli tullut Puhakalle tutuksi aktiivisen metsästysharjoituksen myötä.

Perustetun suojeluskunnan yksi keskeisistä tehtävistä oli ampuma-aseiden hankinta ja sotilaalliset harjoitukset. Kaikki saatavissa olleet kyläläisten aseet kerättiin suojeluskunnan käyttöön ja lisäaseita hankittiin ostamalla. Sotilaallisia harjoituksia pidettiin aluksi melkein päivittäin, mutta noin kuukauden toiminnan jälkeen päätettiin järjestää harjoituksia vain kerran viikossa mutta sitä tehostetummin.⁶⁷ Harjoituksia järjestettiin useissa paikoissa, ainakin Viinijärven jäällä lossisalmella sekä suojeluskunnan jäsenten kotipihoilla.⁶⁸

Käsämän kylä säästyivät kansalaissodassa sotilaallisilta taisteluilta. Suojeluskunnan jäsenistä seitsemän miestä lähetettiin rintamapalvelukseen. Loppujen tehtäväksi jäi paikallisen järjestyksen ylläpitäminen ja sotilaallisten valmiuksien opettelu. Yksi tehtävistä oli Kuopio-Joensuu ja Liperi-Polvijärvi -maanteiden risteyksessä vartiointi ja liikenteen seuraaminen. Vahtia pidettiin kahden miehen pareina kuusi tuntia kerrallaan läpi vuorokauden. Onni Puhakka näytti esimerkkiä vartiointitehtävissä ottamalla itselleen ja kahdelle toverilleen ensimmäisen vartiovuoron. Kun vartiointia oli jatkettu yhtäjaksoisesti lähes kolme viikkoa eikä mitään erikoista

Käsämän suojeluskuntalaisia: Törpilön tilan isäntä David ”Taavetti” Hämäläinen poikineen. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

ollut sattunut, päätettiin vartioinnista luopua. Mutta vain muutama päivä tämän päätöksen jälkeen saatiin kuulla, että vartiointia olisi pitänyt jatkaa: maantietä pitkin oli kulkenut joukko sotilaskarkureita.⁶⁹

Suojeluskunnan esikunta tarkkaili kyläläisten toimia ja puuttui tarmokkaasti asiaan, mikäli sai kuulla vähänkin epäilyttävästä toiminnasta. Esimerkiksi niistä taloista, joiden asukkaiden joukossa arveltiin olevan suojeluskunnan vastaisesti ajattelevia, kerättiin aseet pois. Tiukkoihin kuulusteluihin antoi aiheita esimerkiksi se, että esikunnalle ilmoitettiin eräässä talossa pidetyn luvaton kokous, jossa oli neuvoteltu asevelvollisuuskutsuntoihin suhtautumisesta. Kuulusteluissa selvisi, että koolla oli tosiaan ollut miesjoukko, mutta useista kuulusteluista huolimatta ei saatu selvyyttä, olivatko miehet suunnitelleet laittomuuksia. Esikunta päätti keskeyttää kuulustelut ja seurata tilannetta. Sen talon väkeä, jossa miesjoukko oli kokoontunut, kuului suojeluskuntaan. Esikunta päätti olla toistaiseksi erottamatta näitä suojeluskunnasta, etteivät nämä parempien todisteiden puuttuessa tulisi leimatuiksi punaisten joukkoon kuuluviksi.⁷⁰

Helmikuussa 1918 oli julistettu vuoden 1878 asevelvollisuuslaki jälleen voimaan, koska näytti siltä, että valkoinen armeija ei saisi riittävästi miehistöä vapaaehtoisuuden pohjalta. Kutsuntojen organisointi oli suojeleuskunnan esikuntien vastuulla. Kutsunnoista jäi pois runsaasti miehiä erityisesti Pohjois-Karjalan alueella. Pääasiallinen syy poisjääntiin oli myötätunto punaista osapuolta kohtaan ja haluttomuus sitoutua valkoisen puolen sodankäynnin päämääriin. Osa kutsunnassa käyneitä mutta sotapalveluksesta pois jääviä oli Pohjois-Karjalassa vielä toukokuussa 1918 lähes 200. Näitä karkurijoukkoja piileskeli myös Liperin alueella.⁷¹

Onni Puhakka oli Käsämän suojeleuskunnan edustajana asevelvollisten kutsuntalautakunnassa, joten hän sai täten seurata läheisesti paikkakuntalaisten suhtautumista meneillään oleviin tapahtumiin. Hän vastaanotti kutsuntojen jälkeen kirjeen eräältä kutsunnoissa olleelta mieheltä. Mies perusteli kirjeessään miksi hän ei suostu lähtemään rintamalle, vaikka oli osallistunut kutsuntoihin:⁷²

– – *Kun viime syksynä alkoi saapua viestejä maamme eri kulmilta kaikista raakuuksista, murhista y.m.s. kaikenlaisista hirvittävästä teoista ja mielet alkoivat kiihtyä täälläkin niin että alkoi jo näyttää siltä että suurin osa ihmisistä oli kuten murharuton saastuttamia. Niin varjellakseni itseäni tuolta kaubistuttavan ruton tavoin leviävältä murhakuumeelta tein lupaukseni jonka myöskin pyhällä valalla vahvistin Jumalani edessä. Ett'en kohota kättäni sammuttaakseni lähimmäiseni elämää, jos ei rauhan toimissa ollessani kimppuuni käyden murhan aikeissa, minua siihen pakoteta. – – Tämä valani sitoo minut pysymään syrjässä sotatoimista. Valapattona en tahdo elää enkä kuolla. – – Kun syyniin kutsu oli yleinen "Puoluekantaan katsomatta" niin noudatin kutsua ja tulini kirjoitetuksi varaväkeen. Tähän asti olen voinut hyvin omallatunnolla totella, tuntematta itseäni valapatturiksi. Enempää en voi seurata sotatietä, lähtömääräyksenkään saadessani. – – Tämän olen tahtonut saattaa tietoonne, koska luulen Teidänkin sananne tulevan kuuloon miehiä rintamalle määrättäessä. – –*

Käytettävissä olleessa aineistossa ei ole tietoja siitä, miten Onni Puhakka reagoi tämän henkilön kirjeessään esittämiin ajatuksiin. Esikunnan puheenjohtajana hänellä oli valta esittää vapautusta rintamapalvelukseen joutumisesta. Tällaisia esityksiä hän myös teki aiheellisiksi katsotuissa tapauksissa.⁷³

Tämä levoton aika nosti pintaan myös kyläläisten välisiä aatteellisia ja mielihope-eroja. Nyt oli otollinen aika miettiä sitä minkälaisia mielipiteitä kukin oli aikaisemmin tuonut julki esimerkiksi poliittisista asioista. Käsämän suojeleuskunta laati Liperin esikunnan kehotuksesta listan epäilyttävinä pitämistään alueensa henkilöistä ja kirjoitti arviointeja epäilyttäviksi arvioimiensa "punaisuusasteesta". Punaisuutta arvioitiin kolmiportaisella asteikolla: pahin, vähemmän punainen ja vähän punainen. Listassa on mainittu 34 henkilöä nimeltä ja useiden kohdalla on

arvostelu kohdistunut myös aviopuolisoon, äitiin tai koko perheeseen. Punaisimpaan luokkaan arvioinnissa on merkitty kahdeksan miehen nimi. Kun muutamien kohdalla on mainittu lisäksi näiden aviopuoliso tai poika, kaikkein punaisimmiksi leimatuiksi tuli kyläläisistä ainakin 12 henkilöä. Kahdessa taloudessa katsottiin olevan kaikkein punaisimpien lisäksi myös vähemmän innokkaita aatteen kannattajia. Vähemmän punaisiksi arvioiduksi mainitaan 14 ja vähän punaisiksi 12 henkilöä nimeltä.⁷⁴

Palvelusväki alkaa valventua

Puhakan tilalla oli runsaasti palvelusväkeä. Maatalouden vuotuiskierron kiireellisimpiä ja eniten työvoimaa vaativia aikoja olivat keväiset maanmuokkaustyöt sekä heinänteke kesällä ja viljankorjuu- ja puintityöt syyspuolella. Tilalla oli lisäksi naispuolisia palvelijoita ja karjanhoitajia. Esimerkiksi vuosina 1913–1915 Onni Puhakan muistiin kirjoittamien tilitysten mukaan talon töiden tekemisestä on maksettu palkkaa 29:lle eri henkilölle. Useimmat näistä ovat olleet palkkalistoilla kaikkina mainittuina vuosina. Merkinnoista ei selviä, ovatko kaikki henkilöt olleet kokovuotisissa vai tilapäisissä työsuhteissa. Osa palkollisista on ollut vielä kouluikäisiä. Heille on maksettu työajasta palkkaa sekä lisäksi varustettu heidät kouluun talosta annetuilla vaatteilla ja eväillä. Pitkäaikaisten työntekijöiden lisäksi talossa oli tilapäisiä töitä tekemässä muun muassa suutareita, jotka saapuivat taloon pyydettyinä. He viipyivät talossa yleensä useita päiviä ja valmistivat talonväen tarvitsemia jalkineita ja muita nahkatöitä.⁷⁵

Työvoiman saannissa ei yleensä ollut vaikeuksia vielä 1800-luvun loppupuolella. Ensimmäisiä vaikeuksia alkoi ilmetä 1900-luvun alkupuolella, kun palkolliset eivät välttämättä tyytyneet heille tarjottuun palkkaan ja etuisuuksiin vaan alkoivat esittää omia palkkavaatimuksia ja ehtoja. Tahvo Puhakka kertoi veljelleen Onnille kirjoittamissaan kirjeissä näistä ongelmista:⁷⁶

– – Yksi asia on niin harmillinen nuo nais palveliat ei ole niin kuin olla pitäisi. Näinä päivinä ne ovat olleet niin pahalla tuulella että on aivan kummallista. Pois lähdestä ovat puhuneet usein. Rahaa olisivat ottaneet mutta ei nyt anneta penniäkään. Eivät tunnu syntyvän keskenään muuta syytä eivät sano olevan missä lie vika en osaa sanoa. Kyllä vaan nykyaika taitaa saada ihmisiä huonolle tielle. – – Karjan hoito menee nuihenkin palvelioiden subteen niin huonosti. Minä en karjalla jouda olemaan. Olen ohjaillut siinä subteessa palvelioita mutta heti se heiltä näyttää unohtuvan neuvo ja kun huono tuuli heille tulee sitte he tietysti eivät välitä niin töistään. – –

Mutta hankauksia ei ollut yksinomaan palvelusväen kanssa. Edellä mainitusta Tahvon kirjeestä käy ilmi, että myös sisarusten väleihin alkaa ilmaantua eripurai-

Venäläisiä sotilaita, jotka olivat vallitusten rakennustöissä Käsämän kylän Hirvolanvaaralla. Kuvassa olevat numerot viittaavat Onni Puhakan kirjoittamaan kuvan henkilöiden nimiluetteloon. Kuvausvuotta ei ole merkitty muistiin, mutta se lienee 1910-luvun puoliväli. *Valokuva Onni Puhakka/OP.*

suutta. Tahvo kirjoittaa esimerkiksi, että hänellä ja Anna-siskolla ja Juhana-veljellä (Antti Juho) on eriäviä käsityksiä oikeanlaisesta karjanhoidosta:⁷⁷

– – On vielä yksi kohta tässä karjan hoidossa joka on pahana esteenä, se että Annan ja Juhanan kanssa emme pääse yksimielisyyteen kaikissa kaikissarjan hoito asioissa. Toiste kirjoitan missä kaikissa subteessa ollaan erimieltä. – –

Myös Onni Puhakka on kirjoittanut kalenteriinsa merkintöjä palvelusväestä ja mainitsee heidän parissa esiintyvän myös suoranaista työhaluttomuutta ja niskurointia. Erään työntekijän kohdalla on maininta, että hän oli tullut palvelukseen 9. marraskuuta vuonna 1912. Hän oli saanut pestirahaa 5 markkaa ja työssäoloaikanaan palkkaa rahana ja lisäksi sellaisina elintarvikkeina kuin kahvina, sokerina ja vasikanlihana. Hänelle oli kuitenkin maksettu lopputili jo 6. syyskuuta vuonna 1913. Puhakka on kirjoittanut tästä työntekijästään ”työtodistuksen”:⁷⁸

71:50 saanut 6/9 1913 ja sillä hyvä. Piti panna kesken vuoden pois, koska ei muuta tehnyt kun laiskotteli ja pani vastaan, jos mitä sanoi. Ei tehnyt sitä mitä käskettiin ja lopulla rupesi suorastaan tuhmaks. Pyhäpäivät juoksi kylällä,

pelasi nakkia, tai seurusteli sellaisten miesten kun A. N:n kanssa oppien siltä kaikki hyvät tavat.

Yhtenä syynä työvoiman saantivaikeuksiin oli Käsämän kylässä, noin kilometrin päässä Onni Puhakan kotitalosta sijaitseva Hirvolanvaaran vallitustyömaa, jota rakennettiin 1910-luvulla venäläisen sotaväen johdolla. Hirvolanvaaralla kulkeva Salpausselän jatkeen muodostama alue on selkeästi muusta maastosta kohoavaa harjualuetta. Se katsottiin sopivaksi alueeksi linnoittaa puolustustarkoituksiin venäläisten lännestä päin odottamaa sotilaallista uhkaa silmällä pitäen. Tällä alueella oli muutaman vuoden ajan 1910-luvulla melkoinen työmaa, kun siellä rakennettiin juoksuhautoja, korsuja ja komentokeskusta.⁷⁹

Työmaalla tarvittiin hevostyövoimaa maansiirtotöihin ja rakennustarvikkeiden kuljetukseen. Miestyövoimaa tarvittiin runsaasti vallitusten kaivamiseen. Työmaalla maksettiin hyvää palkkaa ja sillä oli vaikutusta paikkakunnan mautilojen työvoiman saantiin. Esimerkiksi Puhakan talon työvoiman hankinta ei noina vallitustyömaan vuosina ollut niin helppoa kuin aikaisemmin. Tahvo Puhakka kirjoittaa tästä asiasta veljelleen Onnille:⁸⁰

– – Nyt tuli taas kiireen aika ja ei ole millä kiirettä poistella. Ei tarvitse ajatellakaan ottaa miehiä töihin se on sattuma jos saa. – – Nyt täytyy maksaa vähä enemmän ja kohdella paremmin jos mieli pysytellä ihmisiä töissä. Ei se auta se alituinen tinkiminen niinkuin veli J siellä tekee jos mitä työmies pyytää. Se on kyllä hänellä totuttu tapa josta ei näytä pääsevän. Aatu esim. sano tässä hevosta pyytäneen ja siellä olisi ollut antaa niin ei ollut saanut. Aatu ei nyt tullut sinne töihin, saattaa nekin syyt siihen vaikuttaa ja suurimpana tekijänä se lieneen tuo palkka jota noissa valli töissä saavat. Kuuluvat voittavan jotkut kymmenen markan päiviä joskus. – –

Tämä rakennustyömaa tarvitsi runsaasti työvoimaa ja se houkutteli luonnollisesti paikkakuntalaisiakin. Työmaa tarjosi taloudellisen piristysruiskeen paikkakunnalle, sillä paitsi työvoimaa, tarvittiin siellä monenlaisia muita palveluja, muonitusta ja majoitusta.⁸¹

9. ONNI PUHAKAN MONITAHOINEN HENKILÖKUVA

Julkinen henkilökuva

Elämäntyyön arviointia aikalaisten taholta

Onni Puhakan elämäntyyötä koskevia ensimmäisiä kokonaisarvioita, julkisen henkilökuvan muodostavia elementtejä, on saatavissa heti hänen kuolemansa jälkeen ilmestyneistä sanomalehdistä ja hänen hautajaisiaan selostavista lehdistä. Kirjoituksia lukiessa tulee pitää mielessä, että kuvauksen kohteesta on tuotu esille lähinnä vain hänen merkittävimpiä saavutuksiaan ja että Puhakkaa kuvailtaessa asiat on esitetty vainajaa kunnioittavassa sävyssä muistaen jo antiikin ajoista noudatettua periaatetta *de mortuis nihil nisi bene*, vainajista puhutaan vain hyvää. Muistokirjoituksissa on nähtävissä niitä elementtejä, joiden varaan rakentuvia mielikuvia on nähtävissä jo hänen kanssaan yhteistyötä tehneillä henkilöillä ja joita on säilynyt hänet tunteneiden henkilöiden muistoissa. Vaikka Puhakkaa on muistokirjoituksissa kuvattu kunnioittavaan sävyyn, voi joistakin yksityiskohdista aistia myös niitä jännitteitä, joita hänen kanssaan yhteistyötä tehneiden kesken on ollut. Nämä asiat on tuotu esille kuitenkin niin hienovaraisesti, että niitä ei ole helppo ymmärtää kriittisiksi arvioinniksi, ellei ole selvillä miltä pohjalta arviointi on syntynyt.

Kaksi päivää Puhakan kuoleman jälkeen ilmestynyt sanomalehti *Karjalainen* kirjoitti hänen elämäntyyöstään yhteenvedon mainiten, että Puhakka oli toiminut monissa paikkakunnan kunnallisissa ja taloudellisissa tehtävissä.¹ Lisäksi nostettiin esille hänen toimintansa Valiossa sekä Hankkijassa. Hänen kerrottiin olleen yksi Valion perustajajäsenistä ja toimineen sen hallinnossa ja jonkin aikaa toimitusjohtajanakin. Puhakalla mainitaan olleen merkittävä vaikutus siihen, että Valioon sen toiminnan alkuvuosina liittyi mittavassa määrin maan suomenkielisen väestön perustamia osuusmeijereitä. Merkittävää on, että myös hänen toimintansa keskeiset motiivit olivat niin yleisesti tiedossa että myös niitä kuvailtiin tässä ensimmäisessä muistokirjoituksessa. Valion ja Hankkijan toiminnassa vaikuttaminen ovatkin niitä tehtäviä, jotka ovat jääneet elämään hänestä syntyneen julkisen henkilökuvan yhteyteen.

Onni Puhakan siunaustilaisuutta kuvanneiden lehtikirjoitusten avulla voi arvioida sitä, millaisia käsityksiä aikalaisilla oli hänen elämäntyyöstään ja hänestä ihmisenä.

Laajimmin muistotilaisuutta kuvasi osuustoimintalehti *Yhteishyvä*. Puhakan uskonnollinen vakaumus ja siihen pohjautuva työ lähimmäisten hyväksi oli pantu yleisesti merkille. Liperin seurakunnan edustajat kuvailivat hänen työtään mainiten, että hän teki vapaaehtoistyötä kotiseurakuntansa hyväksi kenties enemmän kuin kukaan muu aikalaisensa. Liperin kunnanjohtaja kiinnitti huomiota siihen, että Onni Puhakka oli toiminut tehtävissään päämääränään kunnan etu, ja että hän noudatti ehdotonta rehellisyyttä suhteessa lain määräyksiin ja myös aikakautensa yleisiin käsityksiin.²

Tutkimusaineistosta käy ilmi, että Onni Puhakka hoiti vastaanottamansa tehtävät ahkerasti ja tunnollisesti, jopa oman terveytensäkin välillä vaarantaen. Puhakan kanssa läheistä yhteistyötä tehneet henkilöt olivat panneet merkille hänen uskonsa sivistyksen ja valistuksen kasvattavaan ja kehittävään voimaan. Tämä usko oli luja ja hän toi tätä näkemystään työssään niin voimakkaasti esille, että se koettiin usein jopa jääräpäisyytenä, joka esti asioiden kehittämistä. Tältä pohjalta on osittain ymmärrettävissä myös hänen osuustoimintaan kohdistuva arvostelunsa. Näihin asioihin viittasi esimerkiksi hänen läheinen työtoverinsa Akseli Brander mainitessaan muistopuheessaan Puhakan kaikissa luottamustoimissaan osoittaneen sellaista tunnollisuutta, josta hänen työtovereillaan oli paljon oppimista.³

Hankkijan toimitusjohtaja Väinö Pessi mainitsi muistopuheessaan Onni Puhakalla olleen niitä ominaisuuksia, joita osuustoiminnallinen yhteistoiminta alkuvaiheissaan tarvitsi: vakaumus ja innostus. Hän mainitsi Puhakan tunteneen osuustoiminta-aatteen olevan levittämisen arvoisen ja tehneen sen puolesta työtä innokkaasti, jopa itsepäisesti. Pessillä oli muistopuhetta laatiessaan ollut epäilemättä mielessään se kritiikki, jonka kohteeksi hänenkin johtamansa laitos, Hankkija, oli Puhakan taholta joutunut. Puhakka oli arvostellut keskusliikkeen johtoa itsekäiden, omia etuja ajavien johtajien joukkona. Kaikkein selkeimmin kiteytti Puhakan ristiriitaisuuttakin aiheuttaneet, selkeään vakaumukseen perustuvat tehtävien hoitotavat se muistopuheen pitäjä, joka mainitsi Puhakan ”järkähtämättömänä aatteen miehenä” seuranneen omaa suuntaustaan, ja joutuneen usein myös arvostelun kohteeksi. Puhujan mukaan hänen vilpittömiä tarkoituseriä ei kuitenkaan kukaan epäillyt ja siksi häntä kunnioitettiin.⁴

Onni Puhakka oli saanut mainetta jo elinaikanaan puuhakkaana osuustoimintamiehenä. Esimerkiksi Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton 50-vuotisjulkaisussa vuonna 1952, Puhakan jo vetäytyttyä liiton toiminnasta sivuun, hänen elämäntyötään kirjoitettiin muun muassa seuraavasti:⁵

– – Näiden vuosien välille mahtuu arvaamaton määrä sitkeätä uurastusta liittomme hyväksi. Se on useimmiten suoritettu kaikessa hiljaisuudessa ulkopuolisten tietämättä. – – Eväsreppu matkassaan hän teki työtään ja siinä

työssä ei ollut vähäisintäkään piirrettä kunnian tai maineen tavoittelusta. Tämän elämän tehtävissä on hän pystynyt aivan harvinaisella tavalla toteuttamaan lähimmäisenrakkauden ylevää ajatusta. Sanalla sanoen hän on ollut todellinen osuustoimintamies.

Jo osuustoiminnan varhaisvuosina häntä oli pyydetty opastamaan osuuskuntien perustamisessa. Aivan tuntemattomatkin ihmiset saattoivat lähestyä häntä neuvoja saadakseen. Esimerkiksi vuonna 1906 hän sai kirjeen Muuruvedeltä, jossa suunniteltiin puimakoneosuuskunnan perustamista:⁶

– – Kuin tälläkin paikkakunnalla on herännyt ajatus perustaa viljan puinti osuuskunta ja josta olen puhunut joillenkin henkilöille, niin olen saanut kehoituksen Teidän puoleenne kääntyä mainitussa asiassa, jonka tähden otan kunnian Teidän neuvoanne pyytää sekä myös paikkakuntanne puima osuuskunnan sääntöjä. Suokaa anteeksi että vaivaan Teitä mainitun laisella neuvollanne, vaan kuin yhteishommat sen ikään kuin oikeuttaa niin sen vuoksi sekä kuin olen kuullu Teidän olevan yhteis toiminnan miehiä. Ennen kuin saan tarkat selvitykset asiasta niin en voi ennen yleisemmin osuuskuntamme toivomilleni jäsenille paljo puhuaakaan, jossa toivossa jään odottamaan Teiltä neuvoja sekä sääntöjänne teidän perustettuanne puima osuuskunnan. Vaivanne sekä posti y:m: kulut olen kiitollisuudella palkitseva. Sydämellinen tervehdys tuntemattomalta.

Onni Puhakan aikalaiset kokivat, että hänellä oli myös vaikutusvaltaa. Tämän vaikutusvallan tietäen häntä pyydettiin joskus avustamaan hyviksi koettujen asioita edistämisessä. Tämä saattoi tapahtua vaikka hiukan demokratian sääntöjä vapaasti tulkiten, kuten esimerkiksi silloin, kun Taipaleen kylän Valistustalolle suunniteltiin yleistä kansankirjastoa, jonka oli tarkoitus aloittaa toimintansa vuoden 1924 alussa. Kirjastoa puuhaamassa olleista henkilöistä eräs kirjoitti Puhakalle kertoen valtion avustavan runsaskätisesti niitä kirjastoja, joille myös kunta antaa avustusta. Taipaleella oli mietitty keinoa saada kunnanvaltuustoa ottamaan seuraavan vuoden menoarvioon tarvittava avustussumma. Kirjoittaja vetoaa Onni Puhakkaan tietäen tämän ymmärtävän kirjastojen merkityksen tehokkaana tiedon ja valistuksen levittäjänä ja pyytää häntä vaikuttamaan avustusmäärärahan saamiseksi kunnan menoarvioon. Kirjoittaja uskoo Puhakan vaikutusvallan olevan niin suuri, että kyseinen avustus saataisiin menoarvioon, vaikka siitä ei ole ollut ennakolta ollut puhetta kunnallislautakunnassa eikä valtuustossa.⁷

Ei halunnut huomiota kohdistettavan itseensä

Onni Puhakan kuolemasta ja hautajaisista kertovissa lehtiartikkeleissa tuodaan esille hänen omaan itseensä suuntautuvan huomion karttaminen. Se oli niin hyvin tiedossa, että erään hänen kuolemastaan kertovan artikkelin kirjoittaja mainitsi Puhakan ”säästyneen” omaan itseensä kohdistuvasta 85-vuotissyntymäpäivien juhlinnasta. Isoisäni oli sisäistänyt hyvin voimakkaana häntä osuustoimintatyössä kannustavan keskeisen ajatuksen, toimimisen ei oman itsen vaan toisten hyväksi. Tässä itseensä kohdistuvien huomionosoitusten kieltämisessä hän oli ehdoton ja johdonmukainen.⁸

Puhakan yhteiskunnalliset saavutukset olivat hänen työtovereidensa mielestä niin merkittävät, että he olisivat halunneet palkita hänet jollakin tavalla. Erään merkkipäivänsä lähestyessä Puhakka sai kuulla, että hänelle suunniteltiin lahjan ostamista. Siihen hän ilmoitti, ettei tulisi olemaan merkkipäivänään tavattavissa. Hän sanoi myös lähettävänsä mahdollisen lahjankin takaisin, sillä omien sanojensa mukaan hän ”ei ole tehnyt muuta kuin velvollisuutensa niin kuin teistä jokainen”. Samassa yhteydessä hän moitti vielä lahjaa suunnittelevan toimikunnan jäseniä varojen tuhlaamisesta.⁹

Onni Puhakalle haluttiin myöntää monipuolisista osuus- ja yhteiskunnallisista ansioistaan kunnallisneuvoksen arvonimi 1920-luvun puolivälissä. Tämä olisi ollut ensimmäinen itsenäisyyden aikana pohjoiskarjalaiselle henkilölle myönnetty kyseinen arvonimi. Tästä huomionosoituksesta hän kieltäytyi ehdottomasti. Hän sai kieltäytymisensä vuoksi kritiikkiä läheiseltä työtoveriltaan J. Marilalta. Marila kirjoitti arvonimen puuhaajien ajatuksia tulkiten, että Puhakka olisi hyvin ansainnut tämän huomionosoituksen. Marilan mukaan hänen toimintansa yhteiseksi hyväksi oli hyvin selvillä, joten nimitys ei olisi ollut mikään yllätys:¹⁰

Olisihan vaan todennut yleisen mielipiteen saaneen vahvistuksen ylemmiltäkin.

Onni Puhakka käytti tarjoutuvia tilaisuuksia hyväkseen muistuttaa niistä asioista, jotka hänen näkemyksensä mukaan eivät olleet kehittyneet oikeaan suuntaan. Tällainen tilaisuus oli esimerkiksi hänen lähestyvä 80-vuotispäivänsä. Arvaten, että häntä tultaisiin tervehtimään ja tuomaan hänelle lahjoja syntymäpäivänään hän kirjoitti kirjeen SOK:n Joensuun konttorin johtajalle Sipi Siljamäelle. Kirjeessä esitetyt asiat kuvastavat sitä, että Puhakalla oli edelleen selkeä näkemys siitä, miten yhteisiä asioita tulee hoitaa ja millainen elämäntapa on ihmiselle paras:¹¹

– – Jottei tulisi mitään yllätyksiä jonkillaan merkkipäiväni johdosta, pyydän ilmoittaa etten silloin ole kotosalla, vaan jossain matkoilla. Pannakseni, ainakin omalta osaltani, vastalauseen sitä tuhotonta suun soittoa [kohtaan], jota kilvan joka taholla ja vielä eri puolueidenkin kesken tällä alalla harjoitetaan. Se ei ole tervettä, suomalaisen periluonteen mukaista, vaan muualta, ulkomailta tuotua,

jota nyt koitetaan täälläkin matkia, jäljitellä. Vieläpä lisäillääkin, jotta vaan vielä voitaisiin kehua etunenässä olosta täälläkin alalla. Se vie viimeisetkin rippeet siitä yksinkertaisesta maalaiselämästä, jota vielä minunkin muistiaikana kaikkialla, kaupungeissakin, elettiin. Se oli sitä yksinkertaista, vaatimatonta, vähään tyytyvää, joka antoi rauhan ruumille ja sielulle. – –

Kun Liperin osuuskauppa vuonna 1954 juhli 50-vuotista taivaltaan, sen hallintoneuvosto olisi halunnut myöntää Puhakalle SOK:n ansiomerkin. Puhakka oli edelleenkin johdonmukainen ja kieltäytyi myös tämän huomionosoituksen vastaanottamisesta. Hän kirjoitti hallintoneuvostolle jyrkkäsanaisen kirjeen, jossa ilmoitti palauttavansa merkin, jos se hänelle toimitetaan. Hänen mielestään arvonimet ja ansiomitalit ovat ”epäterve ilmiö” yhteiskunnassa, ja ennen kaikkea vastoin osuustoiminnan alkuperäisiä periaatteita. Hän käytti tilaisuutta hyväkseen ja ilmoitti kirjeessään hallintoneuvostolle toiveensa, että osuustoiminnan alkuperäisiä periaatteita alettaisiin jälleen noudattaa.¹²

Vasta Onni Puhakan kuoleman jälkeen hänen toimintansa saavutuksia voitiin huomioida julkisesti. Yksi hänen keskeisistä työtehtävistään oli ollut Liperin osuuskaupan hallintotehtävissä toimiminen. Hän toimi vuosina 1916–1944 hallintoneuvoston puheenjohtajana ja vielä sen jälkeen hallintoneuvoston jäsenenä vuoteen 1953 saakka, siis aina 83-vuotiaaksi asti. Liperin osuuskauppa halusi huomioida Puhakan toimintaa ja maalautti valokuvan perusteella hänestä muotokuvan, joka sijoitettiin osuuskaupan konttoriin. Tämä muotokuvahanke olisi tuskin onnistunut vielä Puhakan elinaikana.¹³

Onni Puhakkaa koskevista kirjoituksista ja erityisesti haastateltavilta saadusta muistitiedosta käy ilmi, että tämä hänen oman itsensä ”unohtaminen” sai joskus liiallisuuksiin meneviä piirteitä. Useita kertoja hänen kotitalonsa väki joutui tämän luonteenpiirteen vuoksi kiusallisiin tilanteisiin, kuten esimerkiksi hänen syntymäpäivistään kertovassa kohdasta toisaalla tässä tutkimuksessa tuodaan esille. Tämä oman työn vähättely on vaikeuttanut myös tämän tutkimuksen tekoa siinä mielessä, että Puhakan muistelmakirjoituksista ja muista merkinnöistä on vaikea saada selville hänen omaa osuuttaan esimerkiksi osuuskuntien perustamisessa ja käytännön toimissa. Työtoverit ovat kirjoituksissaan tuoneet esille hänen merkityksensä sitä korostaen. Näistä kirjoituksista on täytynyt koettaa saada selville, mikä oli Puhakan todellinen osuus ja erottaa se hänen julkiseen henkilökuvaansa liitetystä liioittelevasta ja kaunistellusta kuvauksesta.

Isoisäni näyttää toimineen työelämässäänkin sitä periaatetta noudattaen, että hän ei tuonut esille saavutuksiaan. Otto Pehkonen, Onni Puhakan aikalainen ja läheinen työtoveri vuosikymmenien ajoilta, kirjoittaa vuonna 1949 Puhakan elämäntyöstä. Hän mainitsee kirjoituksessaan, ettei hänkään ole selvillä kuin vain osasta tehtäviä, joissa Puhakka on ollut mukana.¹⁴

Sitä millainen käsitys Onni Puhakan aikalaisilla oli hänestä, valottaa osaltaan Puhakan työtoveri pastori Emil Hallikainen. Hallikaisen ollessa Liperissä kirkkoherrana hän teki Puhakan kanssa yhteistyötä muun muassa raittiusvalistuksen hyväksi. Hallikainen kirjoittaa Puhakalle Rautalammilta, jonne on siirtynyt kirkkoherraksi.¹⁵ Hänen kuvauksensa Puhakan toiminnasta on sen suuntainen, että sitä tukee varsin hyvin muusta tutkimusaineistostani muodostuva henkilökuva.

– – Vaikka minulta ei tulekaan kirjoitettua, niin hyvin usein ja paljon Sinua muistan, omintakeisena, hyviä asioita ajavana kristittynä persoonallisuutena, jollaisia on vähän. Itsenäisyysihän on tänä aikana harvinaisuus, lauma-ihmisiä ollaan yleensä. Puolue, suunta määrää monelle ajatukset ja puheet ja sen mukana tietysti edesottamiset. Sinä et ole sitä kysynyt, mitä puolue sanoo. Muistan niin suurella kunnioituksella monta Sinun lausuntoasi ja tekoasi. Myös et ole peljännyt vaivannäköä, jos on kysymyksessä oikea asia. – –

Liperiläinen sankarihahmo

Yhteisöillä eri puolilla maailmaa ja eri aikoina on ollut ja on edelleen taipumus tai jopa tarve nostaa keskuudestaan esille henkilöitä, jotka ovat jollakin tavoin ylittäneet tavanomaisuuden rajat. Nostamalla yhteisön jonkun jäsenen elämän ja toiminnan esikuvalliseksi, sankaritarinaksi, sillä voidaan katsoa olevan yhteisön identiteettiä vahvistava ja yhteenkuuluvuutta lisäävä merkitys. Sankareita nimeämällä ihmiset voivat ilmaista mihin ryhmään he kuuluvat ja millaisia ryhmän merkittävät arvot ja teot ovat. Ihmiset kuuntelevat mielellään poikkeuksellisia henkilöitä ja heidän tekojaan kuvaavia kertomuksia.¹⁶

Sankaruutta määriteltäessä voidaan erottaa useita eri kategorioita, esimerkiksi idoli, nero ja suurmies, mutta käsitettä sankaruus voidaan pitää näiden yläkäsitteenä. Sankareita ja sankaruuden lajeja on tutkijoiden mukaan useita. Perusteina sankaruuteen voivat olla esimerkiksi jonkin henkilön itsensä uhraamismieltä osoittaneet teot, yhteiskunnalliset saavutukset, marginaaliset tai poikkeukselliset elämäntavat ja poikkeavat henkilökohtaiset ominaisuudet. Jotkut henkilöt voidaan nostaa kokonaisten kansakuntien, jotkut pienemmän yhteisön sankareiksi. Kukaan ei voi tehdä itsestään sankaria, sankaruus ansaitaan esimerkiksi teoilla tai elämäntavoilla, jotka yhteisö arvioi merkittäviksi. Sankaruuden muotoja on monenlaisia ja sankaruuden arvostus jakaa ryhmiä ja yhteisöjä. Sankarit eivät ole välttämättä kaikkien yhteisön jäsenten tunnustamia. Sankaruus riippuu siitä, millaisia tekoja ja ominaisuuksia kukin arvostaa. Sankaruudessa ei ole kyse vain sankarin teoista tai ominaisuuksista, kyse on sankaruutta arvottavan omasta elämästä ja identiteetistä. Yhden sankari voi

toisen mielestä olla mitä suurin konna. Hyviä esimerkkejä sankaruuden eri puolista ovat Suomen sisällissotaan liittyvät henkilöt, jotka olivat sankareita tai roistoja riippuen siitä kummalta puolen rintamalinjaa asiaa katsottiin.¹⁷

Mielestäni Onni Puhakan julkista henkilökuvaava voidaan tarkastella sankaruuden näkökulmasta. Hänestä on koko elämäni ajan puhuttu siihen sävyyn, että hän oli kunnioitusta herättävän paljon aikaan saanut, mutta toisaalta myös omalaatuinen ihminen. Häntä pidetään Liperissä edelleen oman aikansa merkittävänä henkilönä, joka on ollut mukana lähes kaikissa liperiläisissä osuus- ja yhteistoiminnallisissa hankkeissa.¹⁸ Onni Puhakan voi nähdä kuuluvan liperiläisten sankareiden joukkoon siinä mielessä, että hän on toiminnallaan Liperin talous- ja elinkeinoelämän hyväksi ylittänyt tavanomaisuuden rajat ja siten täyttänyt vaatimukset tullakseen nostetuksi paikkakunnan merkkihenkilöksi ja ansainnut pysyvän paikan Liperin historiassa. Kun Puhakan elämäntyötä esitetään liperiläistä historiaa esiin tuotaessa, vahvistetaan sillä samalla myös liperiläisten omaa identiteettiä: liperiläisten joukossa on ollut niin valveutuneita ja kyvykkäitä henkilöitä, että he ovat pystyneet – ja epäilemättä myös vastaisuudessa pystyvät – olemaan mukana koko kansakunnan tulevaisuuteen merkittävästi vaikuttaneissa kehityshankkeissa.

Onni Puhakka tuodaan Liperin historiassa ja muissa julkaisuissa esiin henkilönä, jonka positiivisiksi arvioituja saavutuksia kernaasti esitellään, mutta negatiiviset asiat jätetään käsittelemättä. Näin luodaan toivotun kaltaista kuvaa menneisyydestä ja vaietaan ei-toivotuista. Tämä on sopusoinnussa niiden sankaruutta koskevien tutkimusten kanssa, joiden mukaan muistamisen ja unohtamisen konventiot ovat keskeinen elementti sankaruuteen liittyvässä kerronnassa.¹⁹

Onni Puhakkaan liittyviä kertomuksia on edelleen liperiläisten muistissa, joi-takin niistä on julkaistukin. On ilmeistä, että näiden kertomusten esille tuontia ja muistissa pysymistä on edesauttanut Puhakan merkittävä asema liperiläisessä historiassa. Näillä tarinoilla vahvistetaan muun muassa sitä aikalaisten käsitystä, että Puhakka oli viisas ja nokkela. Nämä hänen ominaisuutensa laitettiin tarinoiden mukaan koetukselle. Kun Onni Puhakkaa on luonnehdittu viisaaksi, on tällä tarkoitettu yleensä sitä, että hänellä oli useimpiin lähiseudun aikalaisiin verrattuna enemmän opiskelun kautta ja kirjoja lukemalla saatua opillista sivistystä. Yksi hänestä Liperissä kerrottu tarina liittyy hänen aikaansa kansanedustajana.²⁰ Jotkut kansanedustajaverit pitivät Puhakkaa talonpoikaisena, mitä käsitystä heissä vahvisti Puhakan pukeutumistyyli: hän ei suinkaan esiintynyt herraskaisissa pukineissa vaan kansanedustajanakin käytti talonpoikaista sarka-asua. Kansanedustajaverit lahjoittivat hänelle hyvää kangasta, verkaa, siinä tarkoituksessa, että tämä teettäisi siitä itselleen lahjoittajien mielestä kansanedustajan arvolle paremmin sopivan puvun. Kun Puhakka kuitenkin edelleen esiintyi sarka-asussaan, ihmettelivät lahjoittajat eikö verka kelvannutkaan pukukankaaksi. Puhakka näytti heille, että hän oli teettänyt lahjoitetusta kankaasta itselleen sarka-asuun vuorin. Tällä hän tarinan

Onni Puhakka pukeutuneena asuun, jollaista hän useimmiten käytti kotitilansa ulkopuolisissa työtehtävissä ollessaan. Kuva on otettu vuonna 1914 Pitkänpellon talon seinustalla. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

mukaan halusi kertoa, että hän haluaa olla herra sisimmältään, mutta ulkoisesti talonpoika.

Toisen tarinan mukaan Puhakan nokkeluus laitettiin koetukselle. ”Helsingin herat” olivat kysyneet häneltä, montako puuta kasvaa hänen kotiseutunsa ja Helsingin välillä. Puhakka oli vastannut, että vain kaksi. Toisten ihmeteltyä puiden vähyyttä tämä sanoi, että ei siellä kasva muita puita kuin havupuu ja lehtipuu. Kerran taas seurattiin Puhakan reagointia hänelle ruokailupöytään valmistettuun kujeeseen. Hänelle oli pöytää katettaessa varattu lusikka, johon oli laitettu ”hirmuisen pitkä” varsi. Puhakka ei ollut sanonut mitään, oli vain tarttunut lusikkaan ja sen varsi pöydän yläpuolella heiluen oli näyttänyt, että hän pystyi sellaisellakin lusikalla syömään.²¹

Sankaritarinoissa on usein liioittelua. Vaikka sankareihin liitetyissä kertomuksissa ei ole olennaista se, onko sankaritarina kaikilta osiltaan totta, taustalla saattaa olla tositarina, vaikkakin kerrotusta poikkeava. Näiden tarinoiden merkitys on osaltaan siinä, että niillä luodaan omaa, toisista erottuvaa identiteettiä.²² Kun suullisesti siirretyt kertomukset julkaistaan kirjoitettuina, niistä tulee pysyvän luontoista historiallista aineistoa tuleville sukupolville.²³ Tarinaa pukukankaan lahjoituksesta kerrotaan myös

Onni Puhakan sukulaisesta, valtiopäivämies ja kansanrunoilija Antti Puhakasta. Toisaalta Onni Puhakka on omassa haastattelussaan kertonut tarinan, joka ylläpitää uskoa siihen, että hän on saattanut olla juuri se henkilö, jolle pukukangas lahjoitettiin. Hän nimittäin kertoo, että kerran hän oli Helsingissä ollessaan aikonut mennä Pellervo-Seuran sihteerin lakitieteen kandidaatti Ph. Suurosen kanssa erääseen hotelliin neuvottelemaan Valiota koskevista asioista. Heitä ei kuitenkaan päästetty sisään, koska Puhakka oli pukeutuneena sopimattomasti, villapaitaan ja sarkapukuun. Portiერი ei ilmeisesti tiennyt, että hän käännäytti ovelta Valion korkea-arvoisen herran.²⁴

Kun olen koettanut selvittää, kumpaa Puhakkaa kertomus pukukankaan lahjoittamisesta tarkoittaa, on käynyt ilmi, että liperiläiset kertojat eivät ole miettineet sitä, voisiko kyseessä sittenkin olla Onni Puhakan kontiolahtelainen sukulainen Antti Puhakka. Olen saanut vastauksena, että ei ole epäilystäkään siitä, etteikö kyse olisi Onni Puhakasta, ensimmäisestä liperiläisestä kansanedustajasta. Kun tarina on lisäksi tallennettu kirjallisuuteen, elää se vahvana totuutena Onni Puhakan sukulaisten ja hänet tunteneiden liperiläisten keskuudessa. Kotiseudun kunniaa puolustetaan joskus tälläkin tavalla.

Tarinoita sankareista kerrotaan usein vielä kauan senkin jälkeen, kun kertomusten keskushenkilö itse on jo mennyt manan majoille. Itse asiassa tarinoita kertomalla hän elää vielä kuoltuaankin. Yksilön voi katsoa lopullisesti kuolleen vasta sitten kun kukaan ei häntä enää muista, kun kukaan ei kerro enää hänestä tarinoita eikä hänestä kertovia tarinoita ole enää edes kirjoitettuna luettavissa.²⁵

Ammatillinen henkilökäva

Luja ote tehtävien hoidossa

Suomessa vain parikymmentä prosenttia kouluikäisistä lapsista oli vakituisen kansanopetuksen piirissä 1900-luvulle tultaessa. Lukutaidon yleisyydestä on vaihtelevia arvioita. Joidenkin arvioiden mukaan jopa 80 prosenttia väestöstä omasi jonkinasteisen lukutaidon 1800-luvun päättyessä. Kirjoittaminen sen sijaan oli huomattavasti harvempien hallitsema taito: vain 15 prosenttia yli kymmenvuotiaasta väestöstä osasi kirjoittaa.²⁶ Tätä taustaa vasten ajatellen Onni Puhakan saama opillinen sivistys oli harvinaista maaseutuyhteisössä: kansakouluopetusta Taipaleella, lyseoopetusta Joensuussa, kansanopisto-opetusta Kontiolahdella sekä maamieskouluopetusta Orisbergissä. Hän kehitti opiskeluaikanaan saamiaan valmiuksia lisäksi omaehtoisesti Näin hänellä oli sellaisia maaseutuyhteisön parissa harvinaisia taitoja ja valmiuksia, jotka huomattiin lähipiirissä ja häntä pyydettiin usein opastamaan monenlaisissa tehtävissä. Jo nuorukaisiässä Puhakka oli saanut mainetta tunnolli-

sesta tehtäviensä hoidosta. Tämä käy ilmi siitä, kun vuonna 1888 Liperin kuntaan valittiin vakituisesti rokottajaksi lukkarikokelas Heikki Wiikman ja samalla valittiin kunnan eri osiin parikymmentä henkilöä ”rokonistutustoimituksen tarkastajiksi”. Näitä valittuja tarkastajia kuvataan esimerkiksi kunnan asioissa ”itselleen tavalla tai toisella vaikutusvaltaa haalineiksi ja sitä käsissään pitää haluaviksi yksilöiksi”, kuten esimerkiksi maakauppias J. H. Simonen ja toisaalta ”tunnontarkkuudestaan tunnetuiksi miehiksi”, kuten Onni Puhakka.²⁷

Onni Puhakan tehtävät alkoivat lisääntyä ja monipuolistua 1890-luvun kuluessa. Runsaasti työtä antoivat erilaisten asiakirjojen laatimistehtävät. Lähipiirissä ja kotikylässä tarvittiin esimerkiksi viralliset vaatimukset täyttäviä kauppa- ja velkakirjoja, joita vain harvat pystyivät laatimaan oikeaoppisesti. Tällaisiin tehtäviin Puhakkaa pyydettiin hänen päiväkirjamerkintöjensä mukaan pian hänen kansanopistosta päästyään. Häntä pyydettiin myös opastamaan tilientarkastuksissa ja kirjanpidossa. Hän oli usein mukana myös kauppojen inventaarioita tehtäessä. Liperin kunnallishallintoon liittyviä tehtäviä hänelle kertyi runsaasti. Yksi varhaisimmista tehtävistä oli jäsenyys Taipaleen kansakoulun rakennustoimikunnassa. Kylän kansakoulu oli joutunut toimimaan useissa eri paikoissa ja oli ollut tilanpuutteen vuoksi jonkin aikaa lakkautettunakin. Rakennustoimikunnan johdolla päästiin monien lykkäysten jälkeen rakentamaan koulurakennus, jossa Taipaleen kansakoulu aloitti toimintansa lokakuussa vuonna 1898.²⁸

Puhakka oli tehtävissään yksityiskohtia myöten tarkka, ja hänen työskentelytapaansa leimasi myös sinnikkyys ja periksiantamattomuus. Jos hän tunsii olevansa oikeassa, hän ajoi näkökantaansa eteenpäin jopa jääräpäisesti. Kuten olen selvittänyt tässä tutkimuksessani, hänen tapansa hoitaa saamiaan tehtäviä välittyä hyvin hänen Liperin osuuskaupan toimintaan liittyviä tehtäviään kuvaavista dokumenteista. Tällaisilla luonteenpiirteillä varustettuna hänelle olivat erityisen sopivia tilientarkastustehtävät. Hän tulikin aikanaan tunnetuksi erityisen tarkkana tilientarkastajana, jopa ”legendaarisena”, kuten häntä on Valion tehtävissä toimiessaan kuvattu.²⁹ Tällainen työ oli hänelle sopivaa siinäkin mielessä, että hänellä oli mahdollisuus tuoda esille omia näkemyksiään yhteiskunnallisten asioiden hoidosta. Tutkiessaan tilejä hän voi selvittää, miten yhteisiä varoja oli käytetty. Hän ei epäröinyt antaa hyvin kärkkäästi huomautuksia, jos varojen käytössä oli epäselvyyksiä tai niitä oli käytetty hänen mielestään sopimattomiin kohteisiin.

Puhakka toimi myös kotikuntansa Liperin kunnallistilien tarkastajana. Tähänkin tehtävään hän uppoutui kaikella tarmollaan. Liperin kunnallistilit olivat Puhakan mukaan 1920-luvun alkupuolella ”sekasortoisessa tilassa”. Vallitsevana käytäntönä oli, että rahasuorituksia voitiin toimittaa vain silloin, kun niitä vastaanottava henkilö satuttiin tapaamaan, sillä tuolloin ei ollut vielä vakiintuneita asiointiaikoja. Puhakan mukaan tilientarkastajatkin olivat tilintekijöiden armoilla ja he voivat tarkastaa vain niitä tilejä, joita kirjanpitäjät esittivät. Hänen mukaansa³⁰

– – *tilintarkastajissakin löytyi sellaisia miehiä, jotka eivät olisi sallineet sitä, että mitään muuta olisi tarkastettu kuin mitä tilintekijät esittävät. Pantiin kiven kovaan vastaan, jos tahdottiin vähänkin syventyä asioihin ja asianomaisten toimintaan. Sitä pidettiin suorastaan loukkauksena heitä kohtaan ja kerran yritettiin kunnallislautakunnan esimiehen taholta kieltää kokonaan sellainen toiminta.* – –

Vastustuksesta huolimatta Puhakka kumppaneineen teki perusteellista työtä, ja kunnan rahavarojen hoito parantuikin niin hyvin, että vuoden 1931 tilintarkastuskertomuksessa voitiin ”mielihyvällä” todeta asioiden kehittyneen niin hyvälle mallille, että myös kirjanpitäjät olivat tyytyväisiä. He jopa toivoivat toimiaan valvottavan ja tarkastettavan mahdollisimman huolellisesti. Tämä pakotti heidät Puhakan mukaan hoitamaan tehtäviään ”niin hyvin kuin huolellinen mies omiansa”.³¹

Myös Liperin seurakunnan toiminta oli läheistä Onni Puhakalle, jonka maailmankatsomuksessa ja tehtävien hoitoa ohjaamassa oli lujana pohjana uskonnollinen vakaumus. Hän oli kirkkovaltuuston ja kahden kirkon kunnostustöitä johtavan toimikunnan jäsen. Puhakan periksiantamattomuus tiedettiin ja sitä tarvittiin seurakunnankin tehtävien hoidossa. Seurakuntalaiset eivät kovin helposti löytäneet yksimielisyyttä esimerkiksi kirkkonsa kunnostustöissä. Vuonna 1859 valmistunut tiilikirkko oli talvisaikaan jäätävän kylmä, koska siinä ei ollut lämmityslaitteita. Vasta parinkymmenen vuoden kiistelyjen ja monien vaiheiden jälkeen seurakuntalaiset savuttivat riittävän yksimielisyyden kirkon lämmityslaitteiden hankkimiseksi. Yksimielisyyttä oli vaikea löytää seuraavissakin korjauksissa. Kirkko oli nimittäin 1900-luvun alkupuolelle tultaessa sisäpuolelta jo pahasti rapistunut vaatien kunnostustöitä. Joidenkin seurakuntalaisten mielestä olisi sisätilojen siistiminen ja maalaus riittänyt, osa halusi uusia myös liian ahtaiksi ja korkeiksi todetut penkit. Kunnostustöitä johtamaan valittiin vuonna 1912 toimikunta, jonka puheenjohtajaksi valittiin Onni Puhakka.³²

Asiasta päättävään kirkonkokoukseen oli saapunut runsaasti seurakuntalaisia. Onni Puhakka oli valmistanut pienoismallin siitä, millaisia uusia penkkejä kirkkoon suunniteltiin rakennettaviksi. Korjaustyön rahoitus oli jo hoidettu niin hyvälle mallille, että lisärahoitusta tarvittiin enää 575 markkaa. Eräs seurakuntalainen lupautui tarvittaessa lahjoittamaan puuttuvan summan. Perusteellisesta valmistelutyöstä ja kirkkoherran useista kannustuspuheenvuoroista huolimatta uudistusesitys sai seurakuntalaisten enemmistöltä kielteisen vastaanoton. Puhakka ei kuitenkaan tyytynyt tähän päätökseen vaan valitti tuomiokapituliin. Lopputuloksena oli, että korjaustoimikunnan ehdottamat uudistustoimenpiteet pantiin täytäntöön seurakuntalaisten vastustuksesta huolimatta. Muutaman vuoden kuluttua Liperin kirkossa tehtiin vielä suurempia kunnostustöitä, kun kirkkoa laitettiin edustavaan

kuntoon seurakunnan 300-vuotisjuhlia varten vuodeksi 1929. Myös tätä toimintaa johtamaan valitussa toimikunnassa Onni Puhakka oli jäsenenä.³³

Puhakan yhteiskunnallisten tehtävien joukossa oli monenlaisia luottamustoimia, joista mainittakoon esimerkiksi Kiihtelysvaaran kunnan omaisuuden arviointi kunnan jakoa varten.³⁴ Valtiollisiin komiteatehtäviin kuului muun muassa Joensuusta pohjoiseen päin 1910-luvun alussa rakenteilla olevan rautatien rataosuuden lunastamiseen tarvittavien maa-alueiden arviointitehtävät. Puhakka oli saanut mainetta asioiden sovinnolliseen käsittelyyn pystyvänä ja oikeudenmukaisena henkilönä. Sen vuoksi häntä pyydettiin mukaan välimiesoikeuksien jäseniksi ja sovittelemaan paikallisia riitoja.³⁵ Luonnollisesti Puhakkaa pyydettiin toimimaan myös maatalouden alaan liittyvissä tehtävissä. Hän toimi esimerkiksi karjanäyttelyissä arvostelutuomarina.³⁶ Eniten aikaa ja tarmoa häneltä vaativat kuitenkin osuustoiminnalliset tehtävät.

Kritiikkiä osuustoimintaa kohtaan – Ero Hankkijan tehtävistä

Vaikka Puhakan osuustoiminnallinen työ oli alkanut suuren innostuksen vallassa ja hän oli lähtenyt mukaan siihen kaikin voimin, alkoi siihen käytännön työn kokemuksien mukana tulla lisääntyvässä määrin kriittistä arviointia. Puhakan osuustoiminnallisiin keskusliikkeisiin kohdistuva kritiikki suuntautui ensimmäisenä Hankkijaan. Onni Puhakka oli ollut yksi Hankkijan perustajajäsenistä, kun Hankkija vuonna 1905 perustettiin Pellervon Väliytysliikkeen työn jatkajaksi. Hän oli myös kuulunut Hankkijan hallintoneuvostoon alusta saakka. Osuustoimintatyö Hankkijan tehtävissä oli alkuvuosina sujunut samanlaisen innostuksen vallassa kuin muillakin osuustoiminnan alueilla. Mutta kun Puhakan kotiin saapui marraskuussa 1915 kutsu 7. joulukuussa pidettävään hallintoneuvoston kokoukseen, olivat hänen ajatuksensa lupaavasti alkaneesta yhteistyöstä jo muuttuneet. Niihin oli tullut myös pettymyksen vivahteita ja kiukkuja.³⁷ Mitä mietteitä pyöri osuustoimintatyötä ahkerasti tehneen, parhaassa työiässään olevan 45-vuotiaan miehen mielessä? Mitä oli tapahtunut?

Kun kirje saapui Puhakalle, se sai hänen mieliharminsia puhkeamaan esiin jo heti kun hän näki kirjekuoren. Kirjeen lähetyspaikka oli helppo arvata, koska se oli Hankkijan tunnuksin varustetussa kuoressa. Erityisesti kiukuttivat kirjeen päälle kirjoitetut vastaanottajatiedot: ”Tilanomistaja, Herra Onni Puhakka, Liperi, Kärämä.” Kotikylän nimi oli kirjoitettu väärin, häntä oli herroiteltu ja mainittu tilanomistajaksi. Onni Puhakka painotti aina olevansa talollinen eikä sietänyt kutsutavan itseään herraksi.

Muutaman päivän miettimisen jälkeen Puhakka kirjoitti kutsukirjeeseen vastineen ja toi siinä esille mietteitä, joita hänen mielessään oli kehittynyt vuosien mittaan Hankkijan hallintoneuvostossa toimiessaan. Hän kertoo olleensa hallin-

toneuvoston toiminnassa mukana Hankkijan perustamisesta saakka. Hänen mielestään oli koko sen ajan kuitenkin ”eri vivahduksissa vaihdellen” vallinnut vieras suhde Hankkijan hallintoneuvoston ja sen johdon välillä. Puhakka valittaa, että kokouskutsut ovat saapuneet usein niin myöhään, että pitkän matkan päästä saapuvat hallintoneuvoston jäsenet eivät aina ole ehtineet kokouspaikalle ajoissa. Pahin seuraus myöhään saapuneista kokouskutsuista on hänen mukaansa ollut se, että ei ole ollut aikaa ottaa asioista selkoa ennen kokousta.³⁸

Puhakalle oli muodostunut kokouskäytännöstä sellainen mielikuva, että niissä asiat on esitetty ”mahdollisimman valmiiksi leivottuina vieläpä paistettuinaakin, ettei niihin uskalla tai saisi sanallakaan koskea, niin tekee se jo sen vaikutuksen, että on kutsutukin koolle vain sentakia jotta saataisiin näyttää ulkopuolisille mitä miehiä muitakin on mukana. Ja se sitte on olevinaan yhteistoimintaa.” Toisin sanoen hän koki, että hallintoneuvoston jäsenillä ei ole todellista päätösvaltaa asioiden käsittelyssä. Hänen mielestään oli unohdettu osuustoiminnan perustehtävä, yhteistoiminta. Päätöksiä vaativiin asioihin pitää hänen mielestään olla aikaa tutustua ennen kokousta ja kokouksessa asioita tulee pohtia yhdessä, sillä jokaisella hallintoneuvoston jäsenellä tulee olla tilaisuus omalta osaltaan vaikuttaa parhaimpaan lopputulokseen pääsemiseksi.

Puhakan mukaan viimeinen pisara oli ollut edellisenä kesänä pidetty Hankkijan hallintoneuvoston kokous, jossa esiintyivät kaikki hänen luettelemansa epäkohdat:³⁹

– – Jo siinä kiireellisyydessä, jolla asiat tahdottiin saada loppuun käsitellyksi, sitte siinä yksipuolisuudessa, jolla ne tahdottiin päätettäväksi sekä sitte puheenjohtajan välittelussa nälästä y.m. jolloinka hän näytti jättävän kokonaan huomioon ottamatta ehkempä ei tullut ajatelleeksikaan, että me maalaiset, jotka olemme edustavinamme kukin kulmakuntaamme, olimme matkustaneet yötä, päivää henki kurkussa maa- ja rautateitse keritäksemme kokoukseen. Ja kun sitte hyvin huomasi mikä henki vallitsi johdon taholla, pani merkille ne lausunnot, jotka annettiin jostain toisesta osuustoiminnallisesta Keskusliikkeestä ja varsinkin sen johtajasta, niin ei voinut muuta käsitystä saada kuin että osuustoiminta onkin silmien lumeksi, ulkopuolisten uskottelemiseksi tehty ja kaikki nuo puheet osuustoiminnan kaikki voittavasta ja muuttavasta voimasta ovat vain satua, aiottu lapsille leikkiessä luettavaksi, mutta ei suinkaan aikaiselle, käytännössä koeteltavaksi. – –

Puhakan kirjeessään mainitsema viittaus ”toiseen osuustoiminnalliseen keskusliikkeeseen” lienee tarkoittanut Osuuskassojen Keskuslainarahasto Osakeyhtiötä (OKO) ja sen johtotehtävissä toimivaa Hannes Gebhardia. Jos näin todella oli, on ymmärrettävää, että Puhakkaa loukkasi syvästi tällainen osuustoiminnan voimahahmon huonoon valoon saattaminen. Hannes Gebhard oli vielä tässä vaiheessa Puhakan suuresti kunnioittama esikuva. Muutaman vuoden kuluttua Puhakka oli kuitenkin jo muuttanut käsityksensä esikuvastaan aivan toiseksi.

Kirje Hankkijan hallintoneuvostolle päättyi selväsanaiseen yhteenvedoon. Hän ilmoittaa, että ei saavu joulukuun 7. päivän kokoukseen eikä seuraaviinkaan. Hän ilmoittaa paikkansa hallintoneuvoston jäsenenä olevan täytettävissä seuraavassa osuuskunnan yleiskokouksessa. Kirje päättyy lopputervehdykseen: ”Kunnioittaen Onni Puhakka. Ei tilanomistaja vaan talollinen.”

Tähän kirjeeseen Puhakan toiminta Hankkijan hallintoneuvostossa päättyikin kestätyään yhtäjaksoisesti kymmenen vuotta. Mutta vaikka hän jättikin Hankkijan johtotehtävät dramaattisella tavalla esiintyen ja kritisoi ajoittain hyvinkin voimakkaasti myös muita osuustoiminnallisia keskusliikkeitä sekä osuustoiminnan toimintatapoja ja ennen kaikkea osuustoiminnallisen hengen muuttumista, osallistui hän edelleen eri sektoreiden toimintaan ja seurasi tiiviisti niiden kehitystä. Puhakan toimintaa omien sanojensa mukaan läheisesti kymmenien vuosien aikana seurannut Otto P. Pehkonen mainitsee vuonna 1949 *Suomen osuustoimintalehdessä* julkaistussa Puhakan osuustoimintaliikkeen parissa tekemän työn esittelyssä, että tämä ei liene siihen mennessä, lähes 80 vuoden ikäiseksi saakka, ollut pois yhdestäkään Valion tai Hankkijan vuosikokouksesta.⁴⁰

Ristiriitoja Valion toiminnassa

Vointivientiosuusliike Valion toiminta oli alkanut vaatimattomasti. Ensimmäiset toimintavuodet olivat olleet haparoivia ja välillä oli näyttänyt siltä, että toiminta loppuu kokonaan. Voikaupassa oli mukana lukuisia yksityisiä kauppiaita tai voinvälittäjiä, jotka kävivät koviakin otteita sisältänyttä taistelua voikaupan järjestäytymistä vastaan. Valion perustamiskokouksessakin oli mukana näitä "voisaksojen" agitaattoreita, jotka koettivat saada estettyä Valion perustamisen. Haparoivan alun jälkeen Valion toiminta kuitenkin voimistui ja laajeni, mutta kampanjointia meijereiden liittymiseksi Valioon jouduttiin jatkamaan 1910-luvullakin. Perniöläinen Valion hallintoneuvoston jäsen, maanviljelijä K. F. Kaarlonen kirjoitti Onni Puhakalle vuonna 1915 kertoen Iisalmen osuusmeijerin eronneen keskusliikkeestä.⁴¹ Kaarlosen arvion mukaan Valio oli kuitenkin kehittynyt tuossa vaiheessa jo niin vakaalla pohjalla olevaksi liikkeeksi, että tällaiset ”pienet agitatsioonit” eivät voi vakavasti uhata sen toimintaa.

Edellä mainitusta Kaarlosen kirjeestä käy ilmi, että Valion toiminnan alkuvaiheista saakka hallinnossa mukana olevien henkilöiden keskuudessa oli syntynyt liikkeen toimintatapoja kohtaan kriittistä arviointia esittävä ryhmittymä. Valio on Kaarlosen kirjeen mukaan kehittynyt vakavaraiseksi ja menestyväksi liikkeeksi, mutta liikkeen johto on hänen mukaansa kuitenkin vaarassa tuudittautua sellaisiin ajatuksiin, että se menestyisi jo omalla painollaan, ilman suurempia ponnisteluja. Kaarlonen varoittaa kirjeessään johtoa sortumasta liialliseen ylpeyteen, sillä vaarana

on liikkeen heikentyminen. Samalla hän viittaa myös johtoportaan liian suuriksi kohoaviin palkkioihin. Tähän on kirjeen mukaan kiinnittänyt huomiota Kaarlosen ja Puhakan lisäksi hallintoneuvostossa myös kolmas henkilö, Vilho Oksanen. Kaarlosen kirjeestä käy ilmi, että Onni Puhakka on käynyt ajatustenvaihtoa näiden kanssa kyseisistä asioista. Kaarlosen kirjeestä käy ilmi, että ainakin nämä kolme henkilöä kokivat olevansa velvollisia seuraamaan tarkoin liikkeen kehittämistä. Hehän olivat olleet näkemässä Valion kehityksen aivan sen alusta alkaen ja siten katsoivat olevansa oikeita henkilöitä arvioimaan sen kehityssuuntaa ja sitä mahdollisesti uhkaavia vaaroja. Liikkeen palvelukseen oli tullut myöhemmin uusia ihmisiä, jotka eivät tunteneet niitä olosuhteita, joissa Valio oli syntynyt.

Yksi tapahtuma, joka varmaankin lisäsi 1920-luvulla merkittävästi Puhakan kriittikköä osuustoimintaliikettä kohtaan, oli pettymys siihen, että jopa osuustoiminnan perustajista merkittävin henkilö, Hannes Gebhard, näytti menettäneen uskonsa osuustoiminnan alkuaikojen ihanteisiin tai ei näyttänyt pystyvän noudattamaan niitä. Gebhard oli hyökännyt vuonna 1925 julkisuudessa voimakkaasti Voinvientiösuusliike Valiota vastaan muun muassa väittäen sen ja paikallismeijereiden tilittävän pienempiä maitomääriä kuin mitä hänen pienviljelystilaltaan Koivuniemestä oli lähetetty. Hän piti vuonna 1926 kaksi esitelmää, joissa kritisoi osuustoimintaa, ja julkaisi vielä samana vuonna toisen esitelmistä omakustanteena. Hannes Gebhardin osuustoimintaliikkeeseen suuntaama arvostelu ei päättynyt vielä tähänkään. Hän esitti Valion johtokuntaa, hallintoneuvostoa ja tilintarkastajia vastaan useita syytöksiä. Gebhard oli kiinnittänyt huomiota esimerkiksi Valion toimitusjohtajan F. M. Pitkäniemen nauttimaan palkkaan arvostellen sitä kohtuuttoman korkeaksi. Gebhard näyttää kokeneen Pitkäniemen ainakin jossakin määrin kilpailijakseen. Pitkäniemi oli nimittäin kehittänyt menestyksellisesti Valiota saaden siitä merkittävän ja kansainvälisesti menestyvän yrityksen. Menestyksellisen toimintansa ansiosta Pitkäniemestä itsestään oli tullut yksi merkittävimmistä osuustoimintaliikkeen hahmoista maassamme.⁴²

Valiossa ryhdyttiin pian vastatoimiin. Gebhardin syytöksien perusteita tutkittiin ja hänet haastettiin oikeuteen kunnianloukkauksesta syytettynä. Alioikeudessa Gebhard tuomittiin sakkoihin, mutta ylemmissä oikeusasteissa hänet vapautettiin niistä. Oikeuskäsittely venyi usean vuoden pituiseksi ja sen lopputulos oli molempien osapuolien kannalta tulokseton.⁴³

Hannes Gebhardia oli pidetty itseoikeutettuna osuustoimintaliikkeen henkilöitymänä, joten nämä hänen esittämänsä arvostelut ja oikeudenkäynti herättivät suurta ihmetystä. Hämmennystä oli herättänyt aikoinaan jo Gebhardin ero perustamansa osuustoimintaliikkeen ydinjärjestön Pellervo-Seuran johtokunnan puheenjohtajan tehtävistä vuoden 1917 lopussa. Vuonna 1928 Gebhard sanoutui julkisesti irti Pellervo-Seurasta, koska se hänen käsityksensä mukaan oli joutunut kokonaan harhateille.⁴⁴

Onni Puhakka kertoo omissa muistiinpanoissaan tästä Hannes Gebhardin ja Valion välisestä episodista. Hän kirjoittaa olleensa Gebhardin esittämien syytösten aikaan Valion hallintoneuvoston jäsen ja kertoo olleensa hallintoneuvoston puheenjohtajan Vilho Oksasen johdolla selvittämässä esitettyjen syytösten paikkansa pitävyyttä. Perinpohjaisten tutkimusten jälkeen Valiossa tultiin hänen mukaansa vakuuttuneiksi siitä, että syytöksille ei ollut perustaa.⁴⁵

Puhakan käsityksen mukaan Gebhardin Valioon kohdistamien syytösten taustalla oli tärkeimpänä tekijänä hänen tulehtuneet suhteensa Valion toimitusjohtajan F. M. Pitkänien kanssa. Tähän selitykseen saa tukea myös muilta tahoilta.⁴⁶ Hannes Gebhardin kerrotaan olleen luonteeltaan taipumaton ja periksiantamaton. Näistä luonteenpiirteistä oli ollut suurta hyötyä siinä vaiheessa, kun osuustoimintaliikettä esiteltiin maassamme ja raivattiin esteitä tieltä sen edistämiseksi. Mutta samat ominaisuudet muodostuivat myöhemmin osuustoimintaa hajottaviksi tekijöiksi, varsinkin kun esiin tuli henkilökohtaisista syistä johtuvia ristiriitoja. Kun Valion johdossa oli merkittävän aseman osuustoimintaliikkeessä luonut Pitkänieni, jolla oli Gebhardin tapaan luja luonne, olivat edellytykset konfliktien syntymiselle otolliset.⁴⁷ Puhakan mukaan muutkin Gebhardin esittämät osuustoimintaan kohdistuvat syytökset johtuivat siitä, että Gebhard tunsii asemansa osuustoiminnan johdossa heikentyneen.⁴⁸

Onni Puhakan kritiikki osuustoimintaliikkeen kehityksen valossa

Osuustoimintatyön kehittyessä, laajentuessa ja saadessa lisää kannatusta ja jäseniä osuustoiminnassa tapahtui monenlaisia organisatorisia, toiminnallisia ja liiketaloudellisia muutoksia, jotka vaikuttivat toiminnan luonteeseen ja perusteisiin. Kuten olen edellä selvittänyt, Onni Puhakka aloitti osuustoiminnallisen työnsä suuren innostuksen vallassa uskoen tämän työn johtavan parannuksiin sekä yhteiskunnallisella että yksilötasolla. Kun hän havaitsi, että hänen osuustoimintaan asettamansa odotukset eivät toteutuneetkaan siinä määrin kuin hän oli uskonut, alkoi hänen mielipiteisiinsä tulla enenevässä määrin kriittisiä sävyjä. Puhakan osuustoimintaa kohtaan osoittamaa kritiikkiä arvioitaessa täytyy ottaa huomioon osuustoiminnan historialliset kehitysvaiheet. Vain tällä tavoin on mahdollista selvittää, oliko Onni Puhakan ja saman suuntaisesti ajattelevien henkilöiden osuustoimintaa koskeva kritiikki lähtöisin pelkästään heidän henkilökohtaisista näkemyksistään ja odotuksistaan vai oliko sille perusteita osuustoiminnan yleisessä kehityksessä.

Osuustoiminnan kehitystä kuvaavissa kirjoituksissaan Puhakka tuo esille sen, että hän on ollut mukana jo aivan osuustoiminnan alkuvaiheista lähtien. Tällä tavoin hän painottaa sitä, että hänellä on arviointinsa tukena tietoa osuustoiminnan syntyyn johtaneista syistä ja silloisista yhteiskunnallisista olosuhteista sekä pitkäaikai-

nen käytännön työssä saatu kokemus osuustoiminnasta. Viimeisimmissä kannanotoissaan hän mainitsee olevansa yksi vanhimmista osuustoiminnan uranuurtajista paitsi Pohjois-Karjalassa myös koko maassa.⁴⁹ Osuustoiminnan ansioksi hän näkee keskeisesti sen, että tähän toimintaan herättämällä kansalaiset saatiin aktivoitua ja torjumaan venäläisvallan uhka. Tätä hän korosta useissa kirjoituksissaan.⁵⁰

– – Oliban se [osuustoiminta] syntynyt siitä uhasta, joka uhkasi hävittää, tuhotta koko kansallisen olemassaolomme. Silloin saatiin yhtymään kaikki hyvät voimat tuon tuhotuvan ehkäisemiseksi ja oltiin yksimielisiä siitä, että ainoastaan yhteisvoimin se on ehkäistävissä. Osuuskuntia syntyi ympäri maata ja niiden ympärille kertyi valtaisa joukko, joka yksissä tuumin kävi yhteistä asiaa ajamaan. Ja sitä mukaa kun niitä pystytettiin, koottiin voimia, saatiin nähdä myös tuloksia, jotka yhä enemmän innostuttivat siihen osallistujia, saivat liittymään poissa oleviakin. – –

Onni Puhakalla oli omakohtaista kokemusta ajasta, jolloin useat ulkoiset tekijät olivat uhkaamassa yhteiskunta- ja talouselämää, mutta väestön enemmistöllä ei ollut mitään tehokasta puolustuskeinoa uhkatekijöiden torjumiseksi. Hän eli aikuiselämänsä varhaisvuosia aikana, jolloin koettiin yhteiskunnallisen vakauden olevan uhattuna venäläistoimenpiteiden johdosta, taloudellisen vakauden olevan uhattuna voimistumassa olevan kansainvälisen teollisen suurkapitalismin voimistumisen myötä ja paikallistasolla taloudellisena uhkana nähtiin vähempiosaisten velkaantuminen yksityiskauppioiden harjoittaman kauppapolitiikan vuoksi.

Osuustoiminnallisessa valistustyössä oli merkittävässä asemassa taloudellisen ajattelun opettaminen osuustoimintaan mukaan tulevalle väestölle. Mutta vaikka osuustoimintaa tuotiin esille siihen osallistuvien taloudellista tilannetta kohentavana toimintana, pitivät pellervolaiset vaikuttajat osuustoiminnassa tärkeänä myös sen ihmisiä henkisesti ja yhteiskunnallisesti kasvattavaa puolta. Esimerkiksi Hannes Gebhardin tavoitteena oli osuustoiminnan avulla edistää myös maaseudun väestön sivistyksellistä ja moraalista kehitystä, sillä hänen mielestään taloudellinen ja henkinen kehitys olivat toisistaan riippuvaisia.⁵¹ Tässä ajattelussa oli taustalla kritiikkiä 1800-luvun snellmanilaista kansansivistysaatetta kohtaan. Snellmanilaisen filosofian omaksuneen sivistyneistön näkemyksen mukaan yhtenäinen kansankulttuuri ja kansan tietoisuus omasta itsestään olivat valtiolliselle olemassaololle välttämättömiä edellytyksiä. Gebhardin ja pellervolaisen osuustoiminnan kehittämistyössä keskeisesti mukana olevien vaikuttajien mielestä snellmanilaista ”aineetonta” kansansivistystyötä oli jo tehty riittävästi. He toivat tämän ajattelutavan rinnalle uudenlaisen, sosiaalipoliittisen näkemyksen kansansivistyksestä. Heidän mielestään vasta fyysisten olojen kohentamisen myötä maaseutuväestön keskuudessa voisi syntyä todellista tiedonjanoa, halua itsensä sivistämiseen, kiintymystä isänmaahan ja

halua oman työn edistämiseen. Tämä antaisi heidän mukaansa kansalaisille samalla myös paremmat valmiudet puolustaa kansallista olemassaoloaan, mikäli se joutuisi uhatuksi.⁵²

Pellervo-Seurassa syntyi kuitenkin jo aivan sen toiminnan alkuaikoina kritiikkiä tätä uudenlaisen muodon saanutta kansansivistystyötä kohtaan. Sivistyneistön edustajissa oli monia, jotka eivät uskoneet rahvaaseen kohdistetun taloudellisen valistuksen mielekkyyteen. Heidän mielestään olisi osuustoiminnassa edelleen pitänyt, snellmanilaisen kansansivistysfilosofian mukaisesti, korostaa enemmän moraalisesti kasvattavia kuin taloudellisia näkökohtia.⁵³

Osuustoimintatyöllä oli useita sellaisia tavoitteita ja arvoja, jotka saivat Onni Puhakan vakuuttumaan tämän toiminnan olevan sen kaltaista työtä, jota hän voi varauksetta kannattaa ja olla sitä edistämässä. Hänelle oli kansanopistossa syttynyt tiedonjano, siellä hän oli oppinut mikä merkitys henkisellä kehityksellä ja kansansivistyksellä on. Kansanopistossa hän oli tullut vakuuttuneeksi kansallisen yhteistyön merkityksestä ja, ennen kaikkea, saanut ensimmäiset ajatukset osuustoimintatyöstä. Kun lukee hänen kansanopistosta päästyään päiväkirjaansa kirjoittamia ajatuksia, kuvastuu niissä päällimmäisenä jopa tuskainen halu löytää sellainen tehtävä, jossa hän voi toteuttaa mielessään pyöriviä monenlaisia uusia ajatuksia. Osuustoiminta oli epäilemättä sellainen tehtäväkenttä, joka antoi mahdollisuuden konkretisoida mielessä itäneitä aatteita.

Osuustoimintaan perehtymisvaihe, Pellervo-Seuran alkuvaiheissa mukana olo ja osuustoiminnallisten toimintatapojen ja niihin liittyvien säännösten opettelu ja käytäntöön soveltaminen veivät Onni Puhakalta epäilemättä runsaasti aikaa. Taipaleen osuusmeijerin toiminnan kehittäminen osuustoiminnallisten säännösten mukaiseksi ja mukana olo 1900-luvun alkuvuosina uusien osuuskuntien ja keskusjärjestöjen perustamisessa näyttävät kuluneen pääosin optimistisen mielialan vallitessa. Varhaisimmat Puhakan osuustoimintaan suuntaamat kriittiset arvioinnit löytyvät dokumentoituna siitä edellä mainitusta kirjeestä, jossa hän sanoutuu irti Keskusosuusliike Hankkijan toiminnasta.⁵⁴ Osuustoimintatyössä on täytynyt kuitenkin jo melko varhaisessa vaiheessa olla sellaisia kehityspiirteitä, jotka ovat Puhakan mielestä olleet vääränsuuntaisia. Siinä kirjeessä, jossa hän sanoutui irti Hankkijan hallintoneuvostosta, hänen mietteensä purkautuivat niin voimallisena kritiikkinä että taustalla täytyy olla pitkän ajan kuluessa patoutuneita ajatuksia.

Kun Puhakka vuonna 1915 esitti Hankkijaa kohtaan jyrkkäsanaista kritiikkiä, oli osuustoimintatyö laajentunut ja monipuolistunut jo huomattavasti. Työ oli eriytynyt työnjaollisesti, organisaatorakenne kehittynyt melkoisen laajaksi ja hierarkiseksi sekä organisaatioiden johto siirtynyt suurelta osin ammattijohtajien käsiin. Tämä kehitys oli ollut hämmästyttävän nopeaa: viidessätoista vuodessa osuustoiminta oli ottanut niin suuria edistysaskelia ja muuttunut niin paljon, että sen perustamisvaiheissa mukana olleiden oli vaikea enää tunnistaa aloittamaansa liikettä.

Suomalaisen osuustoiminnan yli sadan vuoden kehityskaarta ovat tutkijat jaotelleet hiukan eri tavoin. Pellervolaisen osuustoiminnan historiaa tutkinut MARKKU KUUSMA jakaa sadan vuoden kehityksen neljään osuustoiminnan kannalta merkittävään käännekohtiin perustuvaan vaiheeseen.⁵⁵ Ensimmäinen vaihe, osuustoiminnan synty- tai perustamisvaihe, ajoittuu 1800- ja 1900-lukujen vaihteeseen. Aikakausi perustamisvaiheesta 1920–1930 -luvulle oli osuustoimintaliikkeen läpimurron ja rakentumisen kautta, sota-ajalta 1970-luvun loppuun ulottuva jakso vakiintumis- ja keskittymisvaihetta sekä 1980-luvun puolivälissä alkanut kausi avautumisen ja uusien rakenteiden syntyamisen kautta, jolloin kansainvälinen kilpailu ja integraatio Euroopan tasolla alkoivat vaikuttaa Suomen taloudelliseen kehitykseen.

E-kulutusosuusliikettä tutkinut KAJ ILMONEN jakaa kehityksen pellervolaisesta osuustoimintaliikkeen jaottelusta hiukan poikkeavasti.⁵⁶ Hän nimittää ajanjaksoa 1916–1920 perustajavaiheeksi; maamme osuuskauppaliike jakautui tuon aikakauden kuluessa. Tähän saakka olivat työväestö, talonpojat ja muu kuluttajaväestö toimineet yhteisessä osuuskauppaliikkeessä. E-liikkeen organisaatio eriytyi seuraavalla, toiseen maailmansotaan ulottuvalla Ilmosen ammattivaiheeksi nimittämällä jaksolla työnjaollisesti ja tuon jakson kuluessa organisaation johto siirtyi ammatti-johtajille. Sotien jälkeisessä kehityksessä Ilmonen näkee erityisen merkittävänä E-liikkeen kehityksen kannalta vuodet 1963–4, jotka ovat hänen mukaansa voimakkaan laajenemisen aikaa. Sen jälkeen hänen mukaansa alkaa kaupan kehityksessä kasaantumis- ja rationalisointivaihe.

Suomalaisessa agraariyhteisössä esiosuuskuntamuotoiselle ja varhaisimpien osuuskuntien toiminnalle oli leimaa antavana piirteenä ollut se, että työtä suunniteltaessa ja päätöksiä tehdessä jokainen toiminnassa mukana oleva henkilö osallistui siihen henkilökohtaisella työpanoksella. Esimerkiksi osuustoimintalain mukaisia osuuskuntia edeltävissä, osuuskuntamuotoisia toimintatapoja noudattavissa yhteisöissä organisaatio toimi ostorenkaiseen osallistuvien henkilöiden välittömän kanssakäymisen tasolla, ja jokainen jäsen osallistui toiminnan kaikkiin vaiheisiin tasavertaisena. Niissä yhteisostohankkeissa, joissa Puhakka oli mukana ja myös Taipaleen kylämeijerin toiminnassa hän toimi ja teki päätöksiä yhdessä tasavertaisten osakkaiden kanssa. Kun kaikki osakkaat tunsivat toisensa ja voivat olla kokouksissa tekemässä päätöksiä yhteistoimintaa koskevissa asioissa, jokainen mukana oleva varmaankin tunsu työskentelevänsä konkreettisesti sen yhteisyrityksen eduksi, jossa oli mukana.

Ostorenkaiden toiminta oli pitkälti spontaania, tavaroita tilattiin suurissa erissä silloin, kun siihen ilmaantui tarvetta. Yhteisostoa varten perustettujen ryhmittymien tarvitsi käytännön toiminnan vuoksi organisoitua vain sen verran, että valittiin joku henkilö keräämään tilaukset ja huolehtimaan tilauksien maksamiseksi kerätyistä rahavaroista. Yhteisostorenkaisissa tavarat hankittiin kunkin tilaajan omien toivomusten mukaan. Kun kaikki hankittavat tuotteet oli tilattu ja maksettu

etukäteen, ei tässä kaupankäynnin muodossa ollut vaaraa, että tavaroista osa jäisi myymättä. Yhteisostorenkaiden toiminnassa ei tavoiteltu myöskään voittoa. Mutta kun tuotteiden tarve kasvoi ja ostorenkaisiin halukkaiden määrä kasvoi, yhteistoiminnan laajeneminen monimutkaisti ja vaikeutti toimintaa. Kun pysyvä tavaroiden jakelu- tai myyntipaikka, kauppaliike, perustettiin, siitä oli seurauksena muutoksia yhteenliittymän toimintatapoihin ja taloudelliseen ajatteluun. Myyntiä varten tavaroita ei hankittu enää jäsenkunnan välittömän kulutuksen ja toiveiden mukaan vaan niitä hankittiin varastoon. Tavaroiden hankinnasta huolehti sitä varten palkattu henkilö. Kun tavaraa hankittiin myyntiin kulutusta varten, lisääntyivät samalla myös toiminnan riskit: aina ei voinut olla varma tuotteiden kaupaksi menemisestä. Samalla toimintaan osallistuville tuli runsaasti lisäkustannuksia.⁵⁷

Hankkijan kritiikkiä esittäessään Puhakalla oli jo kokemusta monen tasoisesta toiminnasta, paikallistason osuuskuntien perustamisvaiheista ja niissä toimimisesta aina keskusliikkeiden perustamiseen ja niiden hallintotehtäviin. Kun hän esitti kritiikkiä Hankkijan toimintaa kohtaan, oli osuustoiminta kehittyessään loitontunut jo melkoisesti paikallistason toiminnasta. Tehtävät olivat alkaneet eriytyä ja vaatia monenlaista erikoisosaamista, toiminnassa oli mukana ammattijohtajia, keskusjärjestöjen merkitys oli alkanut voimistua ja taloudellisten seikkojen merkitys kasvaa.

Yksi osuustoimintaa koskeva keskeinen kritiikin aihe Onni Puhakalla oli päätösvallan siirtyminen ammattijohtajille ja keskusjärjestöille. Hänen mukaansa osuustoimintaa oli alettu kehittää maaseudun väestön olojen parantamiseksi, ja osuuskunnissa yhteisiä asioita oli hoidettu paikallistason voimin. Kun päätösvaltaa oli siirretty keskusjärjestöille ja niiden palkkaamille toimihenkilöille, oli se vähitellen siirtynyt kauas paikallistason toimijoiden alueelta. Puhakka katsoi olevan vaarana myös sen, että mikäli tämän kehityksen annetaan jatkua, menettää yhteis- ja osuustoiminta kannatuksensa ja voimansa ja palataan pian samaan tilanteeseen, jossa oltiin ennen osuustoimintatyön alkamista:⁵⁸

– – yksityispyynteet ja -harrastukset saavat yhä enemmän jalansijaa ja sitä ovat yksityiset liikemiehet valmiit käyttämään hyväkseen. Niinkuin ne nytkin jo sitä tekevät. Ja silloin on siitä jällellä vain nimi. Sisällys on sama kun mitä se oli ennen osuustoiminnan syntymistä kaikkine vikoineen ja puutteineen sekä seurauksineen. – –

Osuustoimintaliikkeen kasvu ja kehitys yhä useampiin toimintayksiköihin ja eriytyneempiin toimintoihin johti siihen, että päätöksenteko alkoi vaatia aikaisempaa enemmän liiketaloudellista tietoa, suunnitelmallisuutta ja ammattitaitoa. Tämän kehityksen seurauksena vain henkilöt, joilla oli tehtäviensä vuoksi mahdollisuus keskittyä liiketoiminnassa ajankohtaisiin asioihin ja joilla oli kokonaiskäsitys osuustoiminnan tilasta, pystyivät tekemään liiketaloudellisesti menestyksellisiä päätöksiä. Tämä johti siihen, että paikallistasolla työskentelevien henkilöiden ja

osuuskuntien jäsenten päätöksenteon ala kapeni ja vaikutusmahdollisuudet vähenivät.⁵⁹

Valion hallintoneuvostossa toimiessaan Puhakka oli saanut seurata läheisesti yhden aikansa menestyksekkäimmän liiketaloudellisen ammattijohtajan, F. M. Pitkäniemen työtä. Pitkäniemi oli tullut Valion toimitusjohtajaksi Puhakan jälkeen kesällä 1908. Puhakka oli Valion hallintoneuvostossa vuoteen 1930 toimien siten 22 vuotta tässä tehtävässä Pitkäniemen toimikauden aikana. Käytettävissä olevassa aineistossa ei ole Puhakan taholta suoraan Pitkäniemeä kohtaan suuntautunutta kritiikkiä. Kuten edellä on mainittu, perniöläisen K. F. Kaarlosen kirjeestä käy ilmi, että Puhakka kritisoi kuitenkin Valion toimintaa yleisesti.⁶⁰ Kaarlosen kirjeestä on luettavissa myös, millaisia muutoksia keskusjärjestöjen toimintatapoihin on tullut ammatillisten liikkeenjohtajien myötä:

– – Joudun olemaan niin monissa hommissa mutta suoriutun niistä jotakuinkin, mutta nämä suuret liikkeet kuten Walio ja Hankkia, niihin en tahdo vain tarpeeksi perehtyä, niissä kuin keskustellaan aina vaan miljoonista ja johtajat ovat niin paljon korkeammalla kehitys asteella kuin minä, niin on aina vaan joku sellainen sisällinen tunne niiden menestymisestä kuin ei oikein ole tarpeeksi asioista perillä, enkä ymmärrä mikä siinä on kuin ei niihin tahdo perehtyäkään. – –

Kaarlonen kokee tehtävien erikoistuneen niin paljon, että hänen ammattitaitonsa ei riitä niiden seuraamiseen. Puhakka ei missään kriittisissä kirjoituksissaan arvioi omia kykyjään sillä tavoin avoimesti kuin Kaarlonen on tuonut kirjeessään esille kykyjensä riittämättömyyden. Hän kohdistaa kritiikkinsä aina itsensä ulkopuolisiin seikkoihin. Puhakka oli matemaattisesti lahjakas ja oli tottunut käsittelemään suuriakin lukuja, joten siinä mielessä hän oli tasavertainen ammattijohtajien kanssa. Sen sijaan on mahdollista, että hän koki liikkeenjohdolliset ja organisatoriset kykynsä vajavaisiksi. Tätä hän ei kuitenkaan tuo kirjoituksissaan esille.

Onni Puhakka oli tuntenut osuustoimintatyöhön asetettujen toiveiden ja odotusten toteutuvan parhaiten osuustoiminnan alkuaikoina, paikallistason osuuskunnissa toimiessaan. Osuuskuntien perustamisvaiheessa ja paikallistason toiminnassa mukana ollessaan hän tunsu kaikkein parhaiten voivansa vaikuttaa päätöksentekoon. Se tuntui olevan sitä konkreettista työtä, jonka hyväksi oli lähdetty työskentelemään. Keskusjärjestötasolle siirryttäessä työ hajaantui ja monimutkaistui niin paljon, että hänen ei ollut enää helppoa tunnistaa sitä siksi samaksi toiminnaksi, jonka hyväksi hän oli vuosisadan vaihteessa työskennellyt.

Toimiminen Liperin Osuuskaupan ja Liperin Osuusmeijerin hallinnossa, joissa tehtävissä hän oli mukana useita kymmeniä vuosia, oli varmaankin hänen mielestään ainakin jossakin määrin sellaista osuustoimintatyötä, jota oli lähdetty tekemään kansallisen innostuksen vallassa paikallistasolla. Puhakan toistuvat erimielisyydet osuuskaupan toimitusjohtajien kanssa ja keskusjärjestöjen puuttuminen

liikkeen asioihin olivat hänen näkemyksensä mukaan ilmentymä keskusjärjestöjen virkavaltaisuudesta ja halusta siirtää tai kaapata osuustoiminnallinen määräysvalta pois paikallistasolta.⁶²

Puhakan pitkäaikaiset kiistat toimitusjohtajien ja keskusjärjestöjen kanssa voidaan nähdä hänen halunaan säilyttää osuuskuntien itsenäisyys paikallisia asioita koskevassa päätöksenteossa. Keskusjärjestöjen näkökulmasta ”paikallistason asioihin puuttuminen” nähtiin neuvontatyönä, jonka avulla oli tarkoitus antaa osuuskunnille parasta mahdollista asiantuntemusta edustavien henkilöiden ohjausta ja neuvoja, mikä auttaisi välttämään pahimpia virheitä.⁶³ Keskitetty ohjaustoiminta ja keskusjohtoisuus olivat lähtöisin Pellervo-Seurasta ja olivat luonteva jatko maamme osuustoiminnan syntyvaiheille. Monien maiden osuustoiminnan alkuvaiheisiin verrattuna Suomen osuustoiminnan synnyssä on nimittäin erikoislaatuista se, että se oli saanut alkunsa keskusjohtoisena. Toisena erikoispiirteenä on se, että osuustoiminnan ohjaustyö keskittyi nopeasti ja osuuskunnille syntyi keskusliikkeitä. Monessa muussa maassa osuustoiminta syntyi kansanliikkeenä. ANNASTIINA HENTTINEN katsoo suomalaisen osuustoiminnan syntymisen ja keskusjohtoisuuden merkityksen nopean lisääntymisen olevan selitettävissä maamme kansanvalituksen keskusjohtoisuudella ja venäjän vallan uhan aiheuttamalla kiireellä.⁶⁴

Ottaen huomioon ne ristiriidat ja erimielisyydet, joita Puhakalla oli myymälänhoitajien ja toimitusjohtajien kanssa sekä keskusjärjestöjen puuttuminen asioiden hoitoon, tuntuu hämmästyttävältä, että hän voi jatkaa niin kauan Liperin Osuuskaupan hallintoneuvoston puheenjohtajana. Se ei varmaankaan olisi onnistunut, ellei hänellä olisi samansuuntaisesti ajattelevia työtovereita hallinnossa tukena. Tuskin Puhakka olisi itsekään jaksanut olla tässä toiminnassa mukana näin kauan, ellei hän olisi tuntenut voivansa vaikuttaa osuustoimintatyöhön. Onni Puhakka ei ollut yksin tässä keskusjohtoisen ohjauksen ja keskitetyn liikejohdon arvostelussaan yleisemminkään, sillä keskusjohtoisuuden ongelmiin törmättiin esimerkiksi heti Pellervo-Seuran toiminnan alkuvaiheissa. Kenttäväki ei suinkaan alistunut orjalaisesti Pellervo-Seuran ohjaukseen. Tämä ilmeni useiden tapahtumien yhteydessä, esimerkiksi siinä, että Pellervon ympärille vuonna 1901 perustettu Pellervon Väitösluokka ei saanut tukea kenttäväeltä eikä sen toiminta menestynyt.⁶⁵ Jo Pellervo-Seuran toisena toimintavuotena seuran virkailija agronomi Väinö Axelson esitti mielipiteenään, että osuustoiminnallista neuvontatyötä täytyy keskittää voimakkaasti. Hänen mukaansa maamiesseurat ja yhteisostoa varten perustetut ryhmittymät toimivat omien näkemystensä mukaan, osuustoiminnan paikallistoimijoiden ja neuvonantajien intressit eivät näyttäneet kohtaavan toisiaan, maaseudun toimijat tuntuivat ajattelevan kapea-alaisesti omien ryhmittymiensä etuja ja tekevän yhteisostoksia ilman riittävää harkintaa. Axelson arveli tarvittavan sellaista toimintamallia, joka antaisi pikkuseikkoja myöten tarkkoja malleja, joita tulisi noudattaa ehdottomasti. Tällainen ajattelumalli, ylhäältä käsin tapahtuva ohjaus, soti osuustoiminnassa pro-

pagoitua ajatusta vastaan, sillä osuustoiminnassahan oli korostettu nimenomaan sitä, että kansan oli opittava auttamaan itseään. Myös Pellervo-Seuran johdossa oli henkilöitä, jotka pitivät keskusjohdon harjoittamaa valistus-, neuvonta- ja tarkastustyötä liian pikkumaisena ja koulumestarimaisena. Tällaisia syytöksiä esitti esimerkiksi Philip Suuronen osuuskassaliikkeen Keskuslainarahaston toiminnasta. Suuronen oli paitsi Pellervo-Seuran sihteeri myös Keskuslainarahaston hallituksen jäsen.⁶⁶

Onni Puhakan mukaan osuustoimintatyöllä oli onnistuttu ulkoisissa tavoitteissa: taloudellinen kasvu ja hyvinvoinnin lisääntyminen oli ollut suunnatonta. Osuustoiminnalliset, vaatimattomista lähtökohdista aloittaneet yritykset olivat menestyneet ja laajentuneet siinä määrin, että ne herättivät hänen mukaansa huomiota ulkomailla asti. Esimerkiksi Voinvientiosuusliike Valio oli saatu alkuun, vaikka sen perustajilla ei hänen mukaansa ollut alussa muuta kuin liikkeelle keksitty hyvä nimi ja ”luja usko asiansa oikeuteen”. Ja vaikka toiminnan alkuvuosina oli ollut voitettavana suuria vaikeuksia, ”kykeni tuo luja usko murtamaan ne ja viemään liikettä eteenpäin, läpi vastuksien voittoon, saavuttamaan sen aseman, mikä sillä on omassa keskuudessaan, meijeripiireissä ja yleisessä tietoisuudessa.”⁶⁷

Puhakka on käyttänyt paljon aikaa osuustoiminnan kehityksen analysointiin. Hänen mietteitään on tallelle esimerkiksi useissa kirjoituksissa ja keskeneräisissä kirjeluonnoksissa, joita hän on laatinut osuustoiminnallisille järjestöille.⁶⁸ Esimerkiksi hänen Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton jäsenmeijereiden hallituksille luonnostelemansa kiertokirje on tällainen hänen mietteitään selventävä kirjoitus.⁶⁹ Perustavanlaatuinen asia, johon Puhakka oli tyytymätön osuustoimintaliikkeen kehityksessä, oli taloudellisten tavoitteiden ja tulosten saama merkitys. Hän korostaa osuustoiminnassa olleen tavoitteena myös ihmisten sisäinen kasvu. Hänen havaintojensa mukaan osuustoiminnallinen kehitys oli lähtenyt menemään väärään suuntaan vähitellen, kun mukaan oli tullut sellaisia henkilöitä, joilla ei ollut tietoa niistä olosuhteista ja lähtökohdista, jotka vallitsivat silloin kun osuustoimintaa oli alettu kehittää, näin ollen heillä ei myöskään ollut kykyä sisäistää niitä henkisiä arvoja, joille osuustoiminnan pohja oli perustettu. Nämä uudet tulokkaat osasivat Puhakan mukaan kiinnittää huomionsa vain osuustoiminnan tuottamiin taloudellisiin hyötyihin. Hänen mukaansa tämä uusi ajattelutapa oli levinnyt vähitellen myös osuustoiminnan perusarvoja sisäistäneiden jäsenten mieliin, kun osuustoiminnallisten liikkeiden keskusjohtoonkin oli alkanut tulla pelkästään taloudellisia etuja tavoittelevia toimihenkilöitä. Puhakka näki tilanteen jopa niin synkkänä, että hänen mukaansa osuustoiminnan periaatteista osuuskunnissa oli usein jäljellä vain nimi.

Puhakan arviointi osuustoiminnasta ja ennusteet sen kehityksestä eivät olleet vailla perusteita, sen ovat osoittaneet useat työväen ja pellervolaisen osuustoiminnan kehitystä seuranneet tutkimukset. E-liikkeen kehitystä tutkineen KAJ ILMOSEN mukaan osuustoimintaliikkeen kehitys, joka on tuottanut taloudellisen ajattelun

mukaisesti hyviä tuloksia, ei ole välttämättä ollut jäsenistön näkökulmasta hyvä lopputulos. Johtamistyön välttämätön ammattimaistuminen, managerismi, sekä paikallisten osuusliikkeiden ammattijohtajien suorat yhteydet keskusjärjestöihin ovat johtaneet siihen, että organisaatioita ohjaavat yhä harvemmat ja johtaminen tapahtuu liiketaloudellisen menestyksen ollessa tavoitteena. Hänen mukaansa 1970-luvulla tehdyt tutkimukset osoittavat, että E-liikkeen jäsenkunta koki päätöksenteon keskittyneen liikkeen ammattijohtajille.⁷⁰ Ilmosen mukaan osuusliikkeet olivat syntyneet kansanliikkeinä ja olivat ikään kuin jäsenkunnan kotitalouksien jatkeita. Kun E-liikkeen kehittyessä alettiin enenevässä määrin painottaa taloudellisia arvoja, liike etääntyi jäsentalouksista eikä jäsenillä ollut enää todellisia mahdollisuuksia vaikuttaa päätöksentekoon. Jäsenille jäi ainoaksi toimintamahdollisuudeksi liikkeen tarjoamien palveluksien käyttäminen. Näin osuustoiminnan luonne jäsenistön näkökulmasta kääntyi kehityksen kuluessa päinvastaiseksi lähtökohtiinsa verrattuna: osuustoiminnan subjektina toimivasta jäsenistöstä tuli ajan kuluessa osuustoiminnan taloudellisen toiminnan objekti.⁷¹

Pellervolaisessa osuustoiminnassa on kehitys ollut samansuuntainen kuin edistysmielisessä osuusliikkeessä. Pellervolainen osuustoiminta oli 1900-luvun loppuun mennessä muuttunut alkuvuosien edistyksellisestä muutosliikkeestä liikeyritykseksi, jolla ei ollut enää merkittävää yhteiskunnallisen uudistajan tehtävää. Merkittävä muutos jäsenkunnan suhteessa osuustoimintaan tapahtui siinä vaiheessa, kun osuustoiminta siirtyi maaseudulta taajamiin, sillä tuolloin jäsenkunnan sitoutuminen osuuskuntiin muuttui paljon löyhemmäksi kuin se oli ollut maanviljelijöiden tuotanto-osuuskunnissa.⁷² E-liikkeen ja SOK-laisen osuusliikkeen jäsenkunnan vaikutusmahdollisuuksista 1970-luvulla tehdyssä tutkimuksessa on todettu, että valtaosa, 83–85 % näiden liikkeiden jäsenkunnasta, koki vaikutusmahdollisuutensa pieniksi. Päätäväntalvalta oli heidän näkemyksensä mukaan keskittynyt osuuskuntien ylimmälle johdolle.⁷³

Pellervolainen osuustoiminta on kokenut kehitysvaiheita, jotka ovat johtaneet lopulta institutionalisoitumiseen, osuustoiminta on vakiinnuttanut asemansa ja laistostunut. Suuriksi kasvaneiden osuustoiminnallisten yritysten ympärille on rakentunut liiketaloudellisia organisaatioita ja samalla ne ovat loitontuneet jäsentensä arkipäivästä. Jäsenkunnan yhteyksien hoitamisen sijaan osuuskuntien kilpailukyvyyn ja markkina-aseman säilyttämisestä on tullut liikkeenjohdon tärkein huolenpidon aihe. Jäsenistön puolestaan vieraantuessa niiden kiinnostus suuriin osuuskuntiin on muuttunut lähinnä taloudelliseksi.⁷⁴

Kun osuustoiminnan satavuotista taivalta arvioitiin 1900-luvun loppupuolella, oli myös osuustoiminnan arvoperusta huomion keskipisteenä. Liiketaloudellisen ajattelun nousu toiminnassa keskeiselle sijalle näkyi ajattelussa esimerkiksi sillä tavalla, että kun osuustoiminnan menestymistä oli mitattu 1900-luvun alkupuolella jäsenmäärän perusteella, olivat tärkeitä mittareita 1900-luvun loppupuolella mark-

kinaosuudet, kilpailukyky ja kannattavuus.⁷⁵ Osuustoiminta oli joutunut kehityksensä kuluessa kamppailemaan markkinaosuuksista samanlaisia liiketaloudellisia toimintatapoja käyttäen kuin kilpailijansa. Näin liiketoiminnan menestyminen ja kilpailussa pärjääminen oli tullut liikkeenjohdon ja jäsenkuntaa edustavan hallinnon keskeiseksi huolenaiheeksi.⁷⁶

Arkipäivän henkilökuva

Pitkänpellon isäntä

Onni Puhakka oli Pitkänpellon talossa määräysvallan käyttäjä siitä lähtien, kun sisarusten äiti Helena kuoli vuonna 1905. Kun sisarukset hoitivat yhdessä kotitilaa, hänen roolinsa oli keskeinen yhteisistä asioista päätettäessä, ja kun päättila jäi hänen haltuunsa muiden sisarusten muutettua omille tiloilleen, hän piti entistä tiukemmin kiinni tilan asioihin liittyvästä päätösvallastaan puuttuen jopa aivan pikkumaisuuksiin menevällä tavalla eri tehtäviin. Päätösvallastaan hän ei luopunut edes vanhemmalla iällä, vaikka hän ei enää käytännössä osallistunut päivittäisiin töihin, kun tilanhoito oli siirtynyt seuraavalle sukupolvelle, hänen pojalleen ja tämän puolisolle.⁷⁷ Tapahtumat, jotka liittyvät niihin päiviin, jolloin Onni Puhakka täytti 60 vuotta, kuvaavat selkeästi sitä, miten voimakas vaikuttaja hän oli kotioloissaan. Vuoden 1930 syyskuun puolivälin merkinnät Onni Puhakan kalenterissa eivät osoita arkipäivän rutiinien mitenkään poikenneen tavallisista arkipäivän töistä.⁷⁸ Torstaina 11. syyskuuta Liperin osuusmeijerillä oli kokous, jonka jälkeen Puhakka meni Joensuuhun asioimaan. Perjantaina oli Taipaleen osuuskaupalla tarkastus ja sieltä hän siirtyi Käsämän myymälän tarkastukseen. Lauantaina oli kotona rehuntekoa, joka keskeytettiin sunnuntaiksi, jonka Onni ja epäilemättä koko talonväki hänen kerallaan pyhitti lepopäiväksi ja vietti kotona. Rehunteko jatkui maanantaina ja se saatiin päätökseen tiistaina. Keskiviikkona 17. päivänä alkoi perunannosto, mutta työ jouduttiin sateen vuoksi keskeyttämään. Onni Puhakka lähti työn keskeydyttyä asioimaan Komperon kylän koululle ja palasi vasta illalla kotiinsa.

Seuraavan päivän, syyskuun 18. päivän kohdalla on merkintöjä, jotka eivät tunnu aivan arkipäivän rutiineilta. Taloon oli saapunut useita henkilöitä, merkintöjen mukaan muun muassa ”A. Sallinen ja E. Teittinen kaupan, A. Kröger ja H. Hakkarainen meijerin puolesta aamulla aikasin, sitte Tea ja A. Brander, J. Marila ja E. Partanen – – Wiipyivät puolille päiville.”⁷⁹ Seuraavien päivien kohdalla kalenterissa on lakoninen merkintä: ”potaatin nostoa koko päivän”.⁸⁰

Mikä tuo episodi syyskuun 18. päivän kohdalla oli? Miksi taloon tuli yhtäkkiä paljon vieraita? Onni Puhakan merkintöjen perusteella asia ei selviä. Koska kysei-

nen päivä oli hänen 60-vuotissyntymäpäivänsä, on helppo päätellä, että kalenterissa luetellut ihmiset olivat tulleet taloon viettämään hänen syntymäpäiväänsä. Kuitenkin vasta haastatteluissa esille tulleet lisätiedot selventävät tuon päivän tapahtumia ja samalla ne valottavat Onni Puhakan persoonaa ja hänen senhetkistä elämänvaihettaan.

Kertojien kuvauksiin on ajan mittaan, ja Onni Puhakan luonteen vuoksi, tullut varmaankin jonkin verran liioittelua, mutta muistissa säilyneet kertomukset antavat tuon aamun tapahtumista pohjimmiltaan totuudenmukaisen ja tunnelmaltaan varsin värikkään kuvauksen. Talonväki, ennen kaikkea talon emäntä, oli hyvin tietoinen Onni Puhakan lähestyvistä merkkipäivästä ja tiesi, että tuona päivänä taloon oli odotettavissa onnittelijoita. Olihan talon isäntä monella alalla toimineena mainetta saanut henkilö. Onni Puhakka oli kuitenkin kieltänyt millään tavalla valmistautumasta merkkipäivää varten, vaikka emäntä kuinka ”rukoili lupaa” saada hankkia edes jotain tarveaineita leipomisia varten syntymäpäiviin varautumiseksi. Arveli vain, että ei mitään tarvita, koska ketään vieraita ei ole tulossa.⁸¹

Syntymäpäivän aamuna, jo ennen kuin Onni Puhakka ennätti nousta vuoteesta, kuului ovelta koputuksia. Hän ei ennättänyt pukea päälleen edes päällyshousuja, kun meni avaamaan ovea. Kun hän avasi oven, näki hän ovelle koputelijoiden olevan ”Valion miehiä” ja pihamaan olevan ”täynnä autoja ja vieraita”. Hän joutui tervehtimään vieraitaan yöpukeissaan, kannatellen toisella kädellään alushousujaan.⁸²

Tilanne oli varmaankin Onni Puhakalle itselleenkin varsin nolo, mutta sitä se oli ennen kaikkea talon emännälle, jolla ei kertojien mukaan varhaisille onnittelijoille ollut tarjottavana muuta kestitystä kuin kahvia. Kun vieraita saapui päivän mittaan lisää, antoi Puhakka lopulta periksi sanoen ”Pitää kai sitten ruveta leipomaan pul-laa!” Naisväki sai luvan laittaa talon suuren uunin lämpiämään ja lähteä hakemaan lähes kolmen kilometrin päässä sijaitsevasta osuuskaupasta aineksia leipomista varten.⁸³ Talon emännälle vieraiden vastaanottaminen tyhjin käsin, ilman asianmukaisia tarjoiluja, oli niin suuri häpeä, että hän pakeni talon ullakolle potemaan kivistävää päätänsä. Joku vieraista oli käynyt tervehtimässä häntä siellä, koska oli halunnut merkkipäivänä tavata talon emäntääkin.⁸⁴ Ja arvatenkin koettaen lohdutella tätä, sillä Onnin persoonallisuuteen liittyvistä seikoista, varsinkin säästäväisyydestä ja omaan persoonaan kohdistuvista huomion osoittamisen kielloista oltiin hänen työtoveriensa keskuudessa varmaankin hyvin selvillä.⁸⁵

Kun Puhakka joutui vasten tahtoaan juhlinnan kohteeksi 60 vuotta täytettyään, heltä hän sen verran, että päätti kiittää julkisesti häntä huomioineita henkilöitä. Hän kirjoitti kiitoskirjeen, jonka lähetti julkaistavaksi sanomalehdessä. Tapojensa mukaan hän käytti tätäkin tilaisuutta opetuksen välineenä ja koetti myös tässä yhteydessä siirtää huomion pois itsestään. Tässä kirjoituksessaan hän siirsi huomion mielestään esimerkiksi kelpavaa työtä tekevään henkilöön, Puhakan kotikylässä

Käsämän kylässä asuneet Vappu ja Heikki Haapalainen viettivät kotimökissään vaatimatonta elämää. He olivat Onni Puhakan mielestä elämäntapojensa vuoksi esimerkiksi aikalaisilleen kelpaavia henkilöitä. *Valokuva Onni Puhakka/OPpk.*

asuvaan, vaatimatonta elämää kotimökissään vaimonsa kanssa viettävään saarnamieheen Heikki Haapalaiseen.⁸⁶

Ystäväilleni, yhteisöille ym., jotka ovat minua 60-vuotispäivänäni monessa muodossa lahjoilla, sähkösanomilla, kirjeillä ja ajatuksillaan muistaneet, pyydän lausua parhaimmat ja vilpittömimmät kiitokseni; samalla saanen huomauttaa niistä monista, jotka joka päivä ja hetki samalla tavoin sivuuttavat merkkipäivänsä; tuhansista ja taasen tuhansista työntekijöistä, joidenka työn tuloksista saamme nauttia niin paljon; isistä ja äideistä, jotka ahertavat ja uurastavat päivän toisensa perästä, mutta joidenka nimiä maine ei tiedä mainita tai 'tuntemattoman sotilaan' tavoin nukkuvat nurmen alla kenenkään kertomatta. Sellaisia kuin, yhden niistä mainitakseni, tässä naapuritalon torpassa asuva saarnaaja Heikki Haapalainen, joka vanhimpana 7 veljeksestä, Leppävirran lossimökillä syntyneenä, vanhempiensa ja sisartensa kanssa sitkeällä työllään sekä tavattomalla tarkkuudellaan, aina yhdessä eläen, sovussa kulkien, vuosikymmenien kuluessa rakensi ja kohotti viidelle veljelleen vauraat ja vankat talot, itse vähimpään tyytyen, kaikkensa muille antaen. Nytkin

vielä, 73 ikävuodestaan huolimatta, uurastaa yöt ja päivät. Ja kun sitten saapi kokotalvisen työnsä tuloksista tuhatmarkkasen kokoon, kuten näinäkin vuosina, kysyi allekirjoittaneelta laskua teettäessään, mihinkä hän ne panisi. Ja kun siihen en osannut vastausta antaa, sanoi itse ajatelleensa panna ne pakanalähetysten hyväksi Kiinassa, pyytäen niitä perille toimittamaan. Sinne ne sitten menivätkin, niin kuin monta kertaa ennenkin. Kunnia sellaisille ja monille muille samallaisille. Heille se kuuluu, eikä meille, joidenka työ todellisuudessa on tuloksetonta, merkityksetöntä, vaikka kenties niin luulemme ja muillekin uskottelemme. Jospa vain voisimme noita esimerkkejä seurata, tehdä osaltamme samoin, olisi palkkammekin senmukainen oleva.

Onni Puhakan juhlien valmisteluun liittyvän kiellon perusteena oli erään haastateltavan mukaan se, että tämä oli niin säästäväinen, suorastaan nuuka, että arveli leipomusten menevän hukkaan, kun ketään vieraita ei hänen arvelunsa mukaan juhliin ollut tulossa.⁸⁸ Kiellon taustalla oli varmaankin oman persoonan vähättelyä. Vähättely lähti samalta pohjalta kuin se mitä hän kaikissa toimissaan korosti: hän on ollut vain välikappale, yksi toimija muiden joukossa yhteiseksi hyväksi toimiesseen. Hän ei halunnut ottaa työstään vastaan henkilökohtaista kiitosta eikä huomionosoituksia, muut olivat ne hänen mukaansa ansainneet paremmin. Kun olen tutustunut hänen työtehtäviinsä ja elämänvaiheisiinsa käytettävissä olevan aineiston avulla, tuntuu hänen käyttäytymisensä olleen myös ajan mittaan voimistuvaa protestia. Puhakka oli tehnyt paljon työtä muistuttaakseen työtovereitaan osuustoiminnan alkuaikojen arvoista siinä vaiheessa, kun osuustoimintatyö oli hänen mielestään kehittymässä väärään suuntaan. Koska hän ei tuntenut onnistuvansa tässä suunnanmuutostyössä, hänen toimintatapansa saivat enenevässä määrin protestoinnin ja kapinoinnin luonnetta. Samaan aikaan hänen rikkoutumassa oleva avioliittonsa toi myös kotielämään ristiriitoja, jotka ilmenivät yhteistyökyvyttömyytenä hoitaa kodin asioita aviopuolisonsa kanssa.

Avioliitto ja perhe-elämää

Onni Puhakalla näyttäisi olleen kaikki ulkoiset edellytykset solmia suhteita vastakkaiseen sukupuoleen löytääkseen itselleen aviopuolison. Hän oli suuren ja varakkaan tilan vanhin poika, hän oli saanut opillista sivistystä enemmän kuin hänen aikansa maaseutuväestön enemmistöllä oli varaa ja mahdollisuuksia. Hän oli matkustellut nuoruusvuosinaan melkoisen laajasti kotimaassa ja oli mukana monissa yhteiskunnallisissa toiminnoissa. Puhakalla oli myös taiteellisia taipumuksia ja kykyjä esittää ajatuksiaan vaikka runollisestikin. Näistä seikoista huolimatta hän näytti jäävän ikuisiksi poikamieheksi, kunnes lähimpiin yllätykseksi solmi avioliiton lähes 53-vuotiaana.

Onni Puhakkaa oli kovasti vaivannut se, että hän ei ollut löytänyt itselleen sopivaa puolisoa. Kotitalo oli ollut ilman emäntää hänen äitinsä kuolemasta vuodesta 1905 lähtien. Vuoden 1923 tammikuussa Puhakka kääntyi helsinkiläisen tohtori Julius Friskin puoleen kirjeitse saadakseen tältä neuvoja avioliiton solmimiseksi. Puhakka oli tutustunut Friskiin käydessään tämän luona saamassa hoitoa fyysiisiin vaivoihinsa. Heidän käymästään kirjeenvaihdosta päätellen näyttää siltä, että Puhakka piti Friskiä asiantuntijana myös ihmissuhdeasioissa.⁸⁹ Luottolääkäriltään saamansa rohkaisun kannustamana⁹⁰ hän solmi avioliiton **Anna Loviisa Pakarisen** kanssa 25. elokuuta 1923.⁹¹

Anna Loviisa, tavallisesti Anniksi tai Annikiksi kutsuttu, oli syntynyt 15.3.1894 Nurmeksen Porosaassa Pielisjärveltä kotoisin olleen Olli Saarenpään (ent. Gröhn) ja Nurmeksen Porosaaresta kotoisin olevan Helena Nevalaisen perheeseen. Perheessä oli Annan lisäksi yksi lapsi, Siiri. Anna Loviisa lähti jo nuorena neitona kotoaan työnhakuun. Hän oli kävellyt kotoaan Nurmeksen Porosaaresta isänsä saattamana Tuusniemelle, jossa oli pestautunut paikalliseen osuusmeijeriin harjoittelijaksi. Tuusniemeltä Anna oli siirtynyt harjoittelijaksi Tuovilanlahden meijeriin. Meijerikoulussa opiskellessaan Anna Saarenpää tutustui siellä opiskelemaan Elias Pakariseen ja muutti vuonna 1916 hänen kanssaan Liperiin Pakarisen tultua valituksi Liperin osuusmeijerin isännöitsijäksi. Siellä he solmivat avioliiton syksyllä 1916. Pakariset asuivat Liperissä olonsa ajan meijerin alueella sijainneessa asuinrakennuksessa. Perheeseen syntyi neljä lasta, kaikki tyttöjä.⁹²

Elias Pakarisen asuessa Liperissä Onni Puhakalla oli tilaisuus työtehtäviensä kautta tutustua häneen. Epäilemättä hän samalla tutustui myös tämän puolisoon, Anna Loviisaan. Elias Pakarinen ja Puhakka tekivät paljon yhteistyötä. Pakarinen osallistui osuusmeijeritoiminnan isännöitsijän tehtävien lisäksi muihinkin osuustoimintatöihin, muun muassa osuuskaupan hallintotehtäviin ja hän toimi jonkin aikaa myös Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton sihteerinä. Onni Puhakka oli kaikissa näissä organisaatioissa keskeinen toimija.⁹³

Liperissä Pakariselle sattui dramaattinen onnettomuus. Osuusmeijerillä oli meneillään laajennustyöt ja parhaillaan muurattiin uutta, korkeaa savupiippua. Pakarinen oli kiipeämässä meijerin koneenhoitajan kanssa savupiipun päähän, kun ylhäällä olevat rakennustelineet pettivät ja he putosivat pitkän matkaa alaspäin. Koneenhoitaja selvisi säikähdyksellä, mutta Pakarinen sai niin pahoja vammoja, että hän ei toipunut enää niin hyvin, että olisi jaksanut hoitaa isännöitsijän tehtäviään entisellä tarmollaan. Hän otti vastaan Pohjois-Savon osuusmeijerin konsulentin toimen arvellen sen olevan helpompi hoitaa kuin isännöitsijän tehtävät. Pakarisen perhe muutti vuonna 1919 Toivalaan, mutta he eivät ehtineet asua siellä kovin kauaa aikaa kun Elias Pakarinen menehtyi sairauskohtaukseen työmatkallaan vuonna 1922. Liperin meijerillä sattuneen tapaturman arvellaan olleen osasyynä hänen kuolemaansa. Pakarinen oli kuollessaan vasta 30-vuotias.⁹⁴

Onni Puhakka perheineen kevättalvella 1924. Anna Loviisan edessä seisovat lapset Ilta (oik.), Laina ja Suoma, Onnin sylissä Orvokki. *Valokuva OPpk.*

Tohtori Friskiltä saamansa vastauksen rohkaisemana Onni Puhakka kosi Anna Loviisaa, ja niin tämä myöntävän vastauksen annettuaan muutti neljän tyttärensä kanssa uudelleen Liperiin, tällä kertaa Puhakan Pitkälammen rannalla sijaitsevaan taloon keväällä 1923. Vanhin lapsista oli tuolloin kuusivuotias ja nuorin yhden vuoden ikäinen. Onnille ja Anna Loviisalle syntyi yhteinen lapsi, poika, avioliiton solmimista seuraavana vuonna 1924.⁹⁵

Avioliitto ei alkanut lupaavissa merkeissä. Pian pojan syntymän jälkeen Anna Loviisa sairastui keuhkotautiin ja joutui Punkaharjun Takaharjun parantolaan lähes yhdeksäksi kuukaudeksi päästen takaisin kotitaloonsa vasta keväällä 1925. Avioliitossa näytti olevan muitakin vaikeuksia. Onni Puhakan serkku oli vuonna 1926 ollut vieraisilla Puhakan kotitalossa viiheyden siellä toista viikkoa. Hän kirjoitti Puhakalle kirjeen kertoen tehneensä havaintoja avioparin elämästä ja tullessaan siihen tulokseen, että avioliitossa kaikki asiat eivät olleet oikealla tolalla. Hän kertoi useita huomioita sisältävässä kirjeessään muun muassa, ettei ollut kuullut koko vierailuaikanaan aviopuolisoiden vaihtavan keskenään yhtään sanaa.⁹⁶ Hän oli tehnyt aivan oikean arvion avioliiton tilasta. Avioparin rikkonaista yhteiselämää kesti

vuoteen 1931, jolloin Anna Loviisa muutti pois yhteisestä kodista ja vuonna 1933 kihlakunnanoikeus antoi lopullisen päätöksen avioerosta. Anna Loviisa muutti asumaan noin kolmen kilometrin päässä sijaitsevaan pieneen tupamökkiin. Lapset jäivät Onni Puhakan holhottaviksi.⁹⁷

Kun avioeroa käsiteltiin oikeudenkäynnissä, tuli ilmi useita yksityiskohtia siitä, miksi avioliitto oli rikkoutunut. Kyläläiset olivat tosin jo kauan sen tienneet: Onni Puhakan joutuessa olemaan pitkiä aikoja pois kotoa, oli eräs talon rengeistä solminut läheisen tuttavuussuhteen talon emännän kanssa. Puhakallekin asia oli paljastunut, ja jo siinä vaiheessa, kun edellä mainittu Puhakan serkku kirjoitti havaintojaan avioliitosta, aviopuolisot kommunikoivat keskenään enää kirjelappusten välityksellä. Tämä kommunikointitapa oli Onni Puhakan tapa viestittää asioita silloin, kun hän ei ollut hyvissä väleissä lähipiirinsä kanssa. Vielä hänen viimeisinä elinvuosinaan kotitalon väki saattoi todeta kirjelappujen ilmaantuessa talon vanhan isännän tuoneen esille kriittisiä mielipiteitään.⁹⁸

Kun Puhakan avioliiton vaiheita on mietitty, on yleensä ihmetelty, miksi siinä pääsi käymään niin kuin kävi. Miksi ison talon emäntä lähti talon renkimiehen mukaan ja muutti tämän kanssa asumaan pieneen mökkiin jättäen viisi lastaan? Kun Elias Pakarinen kuoli, neljän lapsen yksinhuoltajaäiti tunsu varmaankin elämänsä turvattomaksi ja suurta huolta selviämisestä, sillä yhteiskunnan turvaverkosto ei pystynyt antamaan paljon mahdollisuuksia elämän jatkamiseen yksinhuoltajana. Onni Puhakan kosinnan on täytynyt tuntua tässä tilanteessa houkuttelevalta mahdollisuudelta turvata lasten tulevaisuus. Olihan Puhakalla tarjottavana kodiksi vauraaksi tunnettu talo, joka tyydytti ainakin elämän välttämättömiä tarpeita. Yksi Annin lapsista, jota olen voinut haastatella, kertoo, että vaikka lapset avioeropäätöksessä määrättiin Onni Puhakan holhottaviksi, oli äiti tyytyväinen kun tiesi missä lapset ovat. Hän sai olla varma siitä, että heillä on ruokaa ja lämmintä. Ja ennen kaikkea lapset saivat olla samassa paikassa ja viettää aikaa yhdessä. Ilman ”Onni-setää” he olisivat todennäköisesti joutuneet ties minne, ainakin hajotetuksi eri paikkoihin.⁹⁹

Avioero oli pitkäkallinen prosessi, ja sitä käsiteltiin useissa oikeudenkäynneissä. Se, että lapset määrättiin Puhakan holhottaviksi, johtui vallitsevasta käytännöstä, jonka mukaan salavuoteustapauksissa naista pidettiin enemmän syyllisenä kuin tässä teossa osapuolena ollutta miestä.¹⁰⁰ Avioliiton kariutuminen herätti naapurustossa suurta huomiota. Lisäsävyjä siihen toi se seikka, että avioliiton rikkoja oli Puhakan talon renki, itse asiassa renkipoika, sillä hän oli 14 vuotta Anna Loviisaa nuorempi. Onni Puhakka taas oli 19 vuotta puolisoaan vanhempi. Onni Puhakan saatua selville mitä hänen kotoa poissa ollessaan tapahtui, hän otti vaimonsa ja renkinsä kanssa asian käsiteltäväksi. Molemmat kielsivät mitään luvatonta tapahtuneen. Onni Puhakka sai rengiltään kirjeitä, joissa tämä käsitteli luvatonta suhdetta kevyesti ja jopa pilkallisesti, tavalla josta voi ajatella hänen kapinoivan isäntäänsä vastaan.¹⁰¹

Onnin ja Anna Loviisan avioliiton loppuvaiheet tulevat jossakin määrin ymmärrettävämmiksi, kun arvioi niitä heidän aikakautensa yleisen ilmapiirin ja tapahtumien kautta. 1800-luvun ja 1900-luvun vaihteen yhteiskunnallinen kehitys ilmeni maaseudulla vuosisatoja agraariyhteisöjä koossa pitäneen sosiaalisen verkoston murtumisena. Kauan vallinnut paternalistisen vastuun periaate, jonka mukaan yhteisö kantoi vastuuta jäsentensä toimeentulosta ja parempiosaiset toisia enemmän, alkoi väistyä. Maaseudulla tämä kehitys huononsi ennen kaikkea tilattoman väestön asemaa, jolle tilalliset olivat tarjonneet aiemmin ympärivuotisen toimeentulon. Kun maaseudullakin siirryttiin enenevässä määrin toimimaan markkinatalouden ehdoilla ja maatilojen menestykselle tuli uudeksi mittariksi taloudellinen menestyminen, raha, ripeän väestönkasvun seurauksena entisestään lisääntyneen tilattoman väestön ympärivuotinen elättäminen alettiin nähdä ylimääräisenä kustannuksena. Työstä alettiin suorittaa mieluummin rahapalkkaa kuin esimerkiksi tarjota ympärivuotista majoitusta. Maatalouden työt olivat lisäksi kausiluontoisia, niitä ei riittänyt säännöllisen toimeentulon takaamiseksi ja tilattomien perheiden ympärivuotiseksi elättämiseksi.¹⁰²

HANNU NIEMISEN mukaan sosiaalisessa identiteetissä tapahtui suuri muutos, kun perinteinen agraarinen kyläyhteisö alkoi hajota. Samalla alkoi kehitys useiden suurperheiden kyläyhteisöistä kohti ydinperheen perustalle rakentuvaa yhteisöideaalia. Tämä kehitys laajensi sosiaalista kuilua ja rikkoi perinteistä lojaalisuuden pohjaa. Itseidentiteetin kehittyessä tavoitteena oli ulkoisista yhteisöllisistä pakoista vapaa moderni yksilö. Toiminnan ohjenuoraksi muodostui kunkin oma sisäistetty moraalikoodisto.¹⁰³

Onni Puhakan avioliiton rikkoutumisen aiheuttajan, talon rengin käyttäytymisen voi tulkita tämän yhteiskunnallisen kehityksen yhtenä ilmentymänä. Talon palkollisiin kuuluvana hän lienee kokenut Puhakan edustavan sitä suurtilallisten maailmaa, jota vastaan oli 1910-luvun tapahtumien myötä noussut kapinamieltä. Tästä tilattomien ja talon palkollisten yksilöllisyyden kehittymisestä ja omien oikeuksien puolustamisesta oli jo aikaisemmin näkynyt merkkejä Puhakankin talossa. Kuten jo aikaisemmin olen maininnut tässä tutkimuksessani, Tahvo Puhakka kirjoitti jo vuonna 1908 veljelleen Onnille Hankoon kirjeen valitellen sitä, että talon palvelusväki ei tunnu viihtyvän töissään, he eivät välitä töistään ja ovat tyytymättöminä lähdössä talosta pois.¹⁰⁴ Yhä vaikeammaksi työvoiman saanti maatiloille oli muodostunut Käsämän kylässä 1910-luvulla, kun siellä alettiin tehdä vallitustöitä sotilaallisten puolustusasemien rakentamiseksi. Sinne houkuteltiin työntekijöiksi myös paikkakuntalaisia. Koska sieltä saatu rahapalkka oli niin hyvä, mentiin sinne halukkaasti töihin vaikka tiedettiin, että se työmaa on vain tilapäistyötä.¹⁰⁵

Kotitaloustöiden valvontaa

Kokoamani muistitietoaineiston perusteella Onni Puhakasta on muodostunut sellainen kuva, että hänen henkilökohtainen työpanoksensa kotitalon käytännön toimissa kotona oleskelujensa aikana oli melko vähäinen kodin ulkopuolisen työuran aktiivisimman vaiheen aikana ja vielä sen jälkeenkin. Hän asettui kerkeästi ”työnjohtajan” rooliin ainakin kotioloissaan. Eräs haastateltavani on kertonut, että Puhakka seurasi kotitalon kuistilta miten töitä tehtiin.¹⁰⁶ Käyttäytyminen, joka näytti muusta talonväestä työn vieroksumiselta tai työnjohtajan rooliin asettumiselta, lienee ainakin osittain väärinymmärryksestä johtuvaa. Kotona ollessaan Puhakalta meni runsaasti aikaa kodin ulkopuolisten tehtävien hoitoon, suunnitteluun ja kirjoitustyöhön. Näin ollen hänelle ei juurikaan jäänyt aikaa muuhun kuin korkeintaan töiden organisointiin ja kirjoitustöiden lomassa ”kuistilta seuraamiseen”. Ruumiillista työtä tekevistä ja sitä ”oikeana työnä” pitämään tottuneesta talonväen ja palkollisten mielestä henkinen työ oli pelkästään laiskottelua.

Onni Puhakka oli toki kiinnostunut siitä, miten oman talon töitä tehtiin ja hän valvoi monin tavoin talonväen askareita. Hänelle ei riittänyt pelkästään se, että hän olisi antanut neuvoja talon ulkotöiden, ”miesten töiden” tekoon ja valvonut niitä, vaan hän seurasi tarkoin myös niitä töitä, jotka olivat talon naisväen vastuulla. Hänelle oli aivan ilmeisesti jäänyt läpi elämän seuraavia ikäviä muistoja syntymäkotinsa pihapiirin kesällä vuonna 1891 tuhonneesta tulipalosta. Hän ei antanut lämmittää uunia kovin kuumaksi leivontapäivinä eikä uuniruokia valmistettaessa pelätessään siitä aiheutuvan tulipalon. Talon naisväki oli sitä mieltä, että leipomukset ja ruoka eivät isännän vahtiessa uunin lämmitystä tulleet kypsiksi liian alhaisen lämpötilan vuoksi.

Talon emäntä ja muu ruoanlaitossa ahertanut väki koetti järjestää leivontapäivät ja uuniruokien valmistamisen sellaisiksi päiviksi, jolloin tiedettiin Onnin olevan työmatkojensa vuoksi pois talosta. Silloin uskallettiin lämmittää uuni niin lämpimäksi kuin esimerkiksi karjalanpiirakan paistossa oli tarpeen. Silti isännän kova komento ja määräykset hirvittivät naisväkeä niin paljon, että he laittoivat talon pihaalle tai kylätielle vahdin, että tämä voisi tulla varoittamaan, jos isäntä saapuukin odotettua aikaisemmin takaisin kotiinsa. Jos tulisija oli Puhakan mielestä päässyt liian kuumaksi, hän saattoi viilentää sitä kaatamalla vettä puiden päälle. Kun uunia lämmitettiin lämpiminä kesäpäivinä, Puhakka saattoi istua talon katolla vesiastian kanssa varmistamassa, että savupiipusta lentävät kipinät eivät päässeet sytyttämään talon katteena olleita päreitä. Joskus hän kasteli kattoa talon sammutusruiskulla vähentääkseen tulipalon vaaraa.¹⁰⁷

Kun talon uusi emäntä opetteli talon tavoille ruoanlaitossa ja muissa keittiötöissä, hän sai neuvoja ja aivan kädestä pitäen annettua opastusta apeltaan. Puhakka oli esimerkiksi sitä mieltä, että nuori emäntä käyttää astioiden pesuun vettä tuhla-

levasti. Hän neuvoi, miten veden käyttöä voidaan vähentää. Emäntä oli kuitenkin sitä mieltä, että astiat eivät tule riittävän puhtaiksi apen neuvomalla tavalla ja alkoi toimia tässä asiassa parhaaksi katsomallaan tavalla.¹⁰⁸

Jostakin, tuntemattomaksi jääneestä syystä Onni Puhakka ei antanut siivota taloa perusteellisesti. Erityisen kiukkuinen hän oli siitä, jos lattiaa aiottiin pestä. Hänen mielestään pelkkä lattioiden lakaisu oli riittävä puhdistustoimenpide. Kun hän lähti jollekin pitkistä työmatkoistaan, käytti talon naisväki tilaisuutta hyväkseen: siivousvälineet otettiin esille ja ”luutut ja harjat alkoivat heilua”. Joskus kävi niin, että Onni Puhakka saapui kotiin odotettua aikaisemmin, kesken siivouksen. Silloin työtä täytyi nopeuttaa lakaisemalla pesu- ja huuhteluväsi ”sillan” alle. Tarkkana havaintojen tekijänä Puhakka huomasi lattian olevan kostea ja lankkulattiassa olevien oksakohtien erottuvan vesikäsitteilyn jäljiltä eri tavalla kuin likaisena. Puhakka kimmastui nähtyään, ettei hänen kieltojaan ollut noudatettu. ”Taas on lotrattu veden kanssa! Minä otan ja tervaan lattian!”, hän saattoi uhkailla, mutta ei kuitenkaan toteuttanut uhkaustaan. Talon naisväki oli luonnollisesti tyytyväinen saatuaan huoneet puhtaiksi.¹⁰⁹

Pitkänpellon talossa oli selkeä työnjako miesten ja naisten töiden kesken. Vaikka Onni Puhakka omasta mielestään tiesi tarkoin, miten kotitaloustöitä pitää tehdä, ei hän itse tehnyt niitä. Talon isäntä tai kukaan muukaan miesväestä ei esimerkiksi tiskannut astioita tai edes kantanut taloon sisään hellapuita. Siivoustyöt olivat itsestään selvästi pelkästään talon naisväen tehtäviä. Jos miehet olisivat osallistuneet näihin töihin, olisi heitä pidetty ”akkamaisina”.¹¹⁰

Onni Puhakan arkipäiväistä elämää kuvaavista aineistoista ilmenee, että hänen luonteeseensa kuului periksiantamattomuuden ja pikkutarkkuuden, jopa pikkumaisuuden piirteitä. Työelämässä Puhakan jämäkkyyys ja periksiantamattomuus olivat monesti hyvän lopputuloksen saavuttamisen kannalta oikea toimintamalli. Arkielämässä autoritäärinen toimintamalli ei kuitenkaan ollut perheyhteisön kannalta hyvä käyttäymismalli, sillä se jätti perheen muille jäsenille liian vähän toimintavapauksia ja henkistä tilaa. Puhakan lähipiirissä ne henkilöt, jotka elivät hänen kanssaan päivittäisessä kanssakäymisessä, ovat panneet merkille näitä piirteitä. Harva heistä kuitenkaan rohkeni asettua suoraan vastustamaan Puhakan auktoriteettia. Hänen veljensä Tahvo käsitteli kirjeissään arkipäivän asioiden lisäksi usein myös henkisiä ja hengellisiä asioita ja käsitteli myös Onni Puhakan autoritääristä asennetta. Tahvon kirjoittamissa kirjeissä on säilynyt hänen suorasukaisia arviointeja ja ohjeita veljelleen.¹¹¹

– – *Koeta irtautua noista piintyneistä ajatuksista jotka ei [ei] sovi toisilleen. Olen usein tuntenut miten luulet monen kohdan menevän niin kuin ajattelet että ei muuta mahdollisuutta ole, se on kumminkin erehdys sillä asiat ei milloinkaan kulje samaa latua. – – Täytyy antaa perää toistenkin ajatuksillen*

ja ymmärryksellä subtautua toisiin. Minusta on koko salaisuus siinä että et osaa irtautua noista piintyneistä mielipiteistäsi. Saat aina apulaiset vieroitetuksi aivan syyttä. Saat itse kitua ruuan ym puutetta. Ei se sellainen tarkkuus mitään merkitse, monesti vie aivan harhaan, jos olisit esim. S:lle antanut vapauden tehdä ruokataloudessa taitosa mukaan ilman että olisit sekaatunut niihin niin tuskinpa olisi lähtenyt pois. Olisit vaan tarvikkeet puuhanna niin olisit tuntenut jo suussasi toisen maun ja ei vatsasi niin temppuilesi kun nyt aina tuota laittamatonta ruokaa syödessä. Sain tietää että O. meni sinne kursseille kun ei jaksa ym[m]järtää ajatus tapaasi ja sitä komentoa jota taloudessa pidät. Koetappas ajatella asiaa ja päästä irti entisestä kannasta. – –

Lasten kasvatust – Kuria ja koulua

Onni Puhakka oli elämänsä aikana joutunut mukaan monenlaisiin tehtäviin, joissa hänen kykynsä ja valmiutensa joutuivat monin tavoin koetukselle. Näistä tehtävistään hän oli suoriutunut niin hyvin, että hän oli saanut mainetta luotettavana ja kyvykkäänä toimijana. Häntä kohtasi kuitenkin varttuneessa iässä sellainen haaste, jonkalaiseen hän ei vielä ollenkaan ollut saanut harjaannusta. Kun hän solmi lähes 53-vuotiaana avioliiton, hän sai ”myötäjäisinä” neljä aviopuolison edellisessä avioliitossa syntynyttä lasta. Kun Puhakan avioliitto oli kestänyt vuoden, syntyi pariskunnalle poika. Näin Onni Puhakka huomasi yhtäkkiä olevansa viisilapsisen perheen pää ja joutui opettelemaan lasten kanssa toimeentuloa ja lastenkasvatusta.

Lasten kasvatust jäi yksin Onni Puhakan vastuulle ensimmäisen kerran jo siinä vaiheessa, kun Anna joutui hoidettavaksi Takaharjun parantolaan. Lopullisesti lasten kasvatustvastuu jäi hänen harteilleen avioeron toimeenpanovaiheessa. Kun Puhakka viipyi työtehtäviensä vuoksi pitkiäkin aikoja poissa kotoaan, lapset joutuivat olemaan talon palvelusväen silmälläpidon alaisina. Haastattelutiedoissa on viitteitä siitä, että lapset saivat tuolloin paljon sellaisia vaikutteita, joita esimerkiksi Onni Puhakka ei olisi sallinut. Tämä lasten kasvatukseen liittyvä tutkimuksen osuus perustuu pääasiassa niihin haastattelutietoihin, joita olen saanut Pakarisen sisarusarjan toiseksi nuorimmalta lapselta.¹¹² Tämä haastateltavani asui Puhakan taloudessa muita siskojaan kauemmin. Hän oli jatkosodan aikana lottatehtävissä, mutta tuli Lapin sodan jälkeen asumaan vielä joksikin aikaa Pitkänpellon taloon.

Onni Puhakka opetti ja totutti vaimonsa mukana taloon tulleita neljää tyttöä työntekoon neuvomalla ja tarpeen tullen myös kurittamalla. Lapset joutuivat jo varhain opettelemaan samoja työtehtäviä, joita aikuiset tekivät. Kerran talon sisokokset olivat olleet kasvimaalla kitkemässä rikkaruohoja. On luonnollista, että lap-

Puhakan naapuritalon Ollilan isäntä Olli Karttunen, joka tunnettiin nimellä Ori-Olli hevoskasvatusharrastuksensa vuoksi. Sylissä Onni Puhakan poika Olavi. *Valokuva Onni Puhakka 1928/OPpk.*

sia yksitoikkoinen työ alkoi jossakin vaiheessa ikävystyttää. He olivat keksineet työtä hauskuuttaakseen tehdä ”elävän haran”. Yksi tytöistä oli asettunut maahan mahalleen, ojentanut kätensä suoriksi kämmenet vierekkäin ja levittänyt sormensa haralleen. Toiset olivat tarttuneet häntä jaloista ja vetäneet. Näin oli syntynyt monta vakoa vierekkäin kerralla! Tyttöjen työnteko ja leikki oli saanut äkillisen lopun, kun talonisäntä oli sattunut näkemään mitä oli tekeillä. Vaikka hän itsekin oli tunnettu uutuuksien edistäjänä, ei hän pystynyt sulattamaan tätä ”innovaatiota”. Hän oli tullut kasvimaalle ja yhtä tyttöä käsivarresta tarttuen kovistellut, että ”Eikös se työnteko maita?” Ja sitten oli piiska alkanut viuhua.

Lapset olisivat usein mielellään nukkuneet aamuisin kauemmin kuin isännän mielestä oli sopivaa. Jos lapset eivät heränneet aamulla riittävän aikaisin, saattoi Onni Puhakka nostaa heidät vuoteesta tuvan lattialle. Lattia oli kylmä ja vetoinen, joten siinä unenrippeet karisivat silmistä ja oli pakko nousta tekemään päivän töitä. Lasten äiti oli tässä suhteessa lempeämpi ja hän olisi antanut tyttöjen nukkua aamuisin kauemminkin kuin talon isännän mielestä oli sopivaa.

Ikuseksi poikamieheksi arveltu Onni Puhakka joutui opettelemaan lasten kanssa toimeentuloa, kun hän avioliiton solmittuaan oli pian viisilapsisen perheen huoltaja. Lapset vasemmalta: Orvokki, Suoma, Laina ja Ilta, edessä Olavi. *Valokuva Onni Puhakka 1927/OPpk.*

Heinäntekokausi oli erityisesti sellaista aikaa, jolloin lastenkin täytyi herätä aikaisin, ja työpäivät olivat pitkiä. Ainakin viisivuotiaasta saakka tytöt joutuivat tekemään heinäntekoaikaan yhtä pitkiä työpäiviä kuin aikuiset. Tyttöjen täytyi haravoida sarkojen reunoille ja sellaisiin paikkoihin jääneitä heiniä, joihin ei päässyt hevostavetilla haravakoneella. Myös talon siivoaminen annettiin tyttöjen tehtäväksi. Tytöt jakoivat siivoustehtävät keskenään arpomalla. Arpominen ei tapahtunut puolueettomasti, sillä yleensä ikävimmät tehtävät tulivat nuorimmalle tyttölle.

Vaikka Onni Puhakka totutti taloon saapuneita tyttöjä jo varhain työntekoon, hän salli kyllä näiden leikkiäkin. Haastateltavani ei muista Onni-sedän – joksi lapset häntä kutsuivat – osallistuneen leikkeihin. Pitkänpellon suuressa talossa oli tilaa telmiä ja juoksennella huoneista toiseen. Kesäaikaan oli suurella pihamaalla ja läheisen lammen rannalla paljon mieluista tekemistä. Talossa oli monenlaisia kotieläimiä, joiden seuraaminen oli näihin aiemmin tottumattomista tytöistä kiinnostavaa. Joskus tyttöjen leikit olivat varsin raisujakin: esimerkiksi he saattoivat

kesyttää talon sikoja niin, että niillä pystyi ratsastamaan. Joskus yhden sian selässä saattoi olla kaksikin tyttöä yhtä aikaa.

Pitkänpellon lähimmät naapurit olivat sukulaisia, sillä Puhakan kolmen veljeksien talot sijaitsivat noin puolen kilometrin välimatkan päässä toisistaan. Taloissa oli samanikäisiä lapsia, joten Puhakan talon lapsilla oli sopivaa seuraa. Vartuttuaan lapset kulkivat paljon naapureiden luona. Kun Pitkänpellon talon lapset halusivat lähteä pois pihapiiristä, heidän täytyi kysyä siihen lupa ja kertoa, minne aikoivat mennä. Sen jälkeen, kun lasten äiti muutti välien rikkoutumisen vuoksi pois Pitkänpellon talosta, eivät lapset voineet mennä tapaamaan häntä ilman lupaa. Puhakka näyttää ymmärtäneen, että lapset ikävoivät äitiään ja yleensä myönsi luvan, mutta aina se ei ollut varmaa. Lapset oppivat, miten Onni Puhakkaan voi vaikuttaa luvan saadakseen. Onni-sedän auktoriteetti ei aina toiminut hänen tarkoittamallaan tavalla, sillä työt oppivat oveluutta, oppivat pitämään puoliaan. Tällä tavoin Onnin kasvatuksen joskus kovatkin otteet kehittivät tyttöjen ajattelua ja toimintaa.¹¹³

Puhakka halusi juurruttaa lapsiin myös uskonnollista ajattelutapaa. Siihen kuului muun muassa lepopäivän kunnioittamisen opettaminen. Sunnuntaisin ei saanut mennä kyläilemään, vaan täytyi olla visusti kotona. Kotona täytyi sunnuntaisin olla ”kuin kirkossa” eli välttää kaikkea tarpeetonta elämointiä. Kirkossa ei kuitenkaan käyty usein, koska lähin kirkko oli lähes kahdenkymmenen kilometrin päässä Liperin kirkonkylässä. Se oli melkoinen matka senaikaisilla kulkuvälineillä. Pyhäpäivien vieton ohjelmaan kuului silloin tällöin myös pyhäkouluun osallistuminen. Pyhäkoulua pidettiin joskus Pitkänpellon talossakin. Opettajana toimi usein joku kylän emännistä. Onnin veli Tahvo oli uskonnollismielinen mies ja myös hän oli aktiivinen pyhäkoulun opettaja.

Onni Puhakka saattoi käyttää useitakin menetelmiä tyttöjen kurissa pitämiseksi. Esimerkiksi liian äänekkään ja raisun menon hillitsemiseksi hän saattoi seisottaa tyttöjä nurkassa. Joskus tytöt eivät olisi malttaneet lopettaa leikkejään riittävän ajoissa, vaikka olisi pitänyt jo asettua yöpuulle. Silloin Puhakka saattoi siirtää tyttöjen vuoteet oman vuoteensa viereen voidakseen valvoa heitä paremmin.

Tytöt saivat usein tutustua ”Koivumäen herraan”, sillä Onni Puhakka käytti tyttöjen ruumiilliseen rankaisemiseen vitsaa. Hän ei ollut kurittaessaan aivan helläkätinen. Se sisaruksista, jota olen voinut haastatella, kertoo tästä asiasta puhuessaan edelleenkin muistavansa, millainen suhahteleva ääni vitsasta kuului Onnin sitä käyttäessä. Yleensä kaikki tytöt saivat vitsaa samalla kertaa. Piiskattavat joutuivat odottamaan rivissä seisten vuoroaan ja Puhakka aloitti rankaisemisen vanhimmas-ta. Tytöt oppivat varttuessaan varsin nokkelasti pitämään puoliaan kasvatusisänsä suhteen. Piiskaa saadessaan yksi tytöistä kiljahteli jo hiukan ennen kuin piiska osui häneen. Tämä ilmeisesti vähensi piiskaajan voimankäyttöä.

Tyttöjen kesken tuli välillä luonnollisestikin kinaa ja erimielisyyksiä, jotka saattoivat johtaa keskinäisiin nahisteluihin ja kiusantekoon. Puhakka kehotti tyttöjä

kertomaan hänelle, jos joku tekee toisille kiusaa. Mutta joskus saattoi käydä niin, että joku tytöistä saattoi koettaa käyttää tätä keinoa kostaakseen jollekin sisarelleen. Kun Onni Puhakka huomasi tämän, lavertelija saattoikin saada itse piiskaa siitä syystä, että oli syyllistynyt epärehellisyteen.

MARKKU AUKIA on talonpoikaiskotien lastenkasvatusta koskevassa tutkimuksessaan todennut 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa olleen melko tavallista, että vaikka vain yksi lapsi syyllistyi johonkin rikkomukseen, kaikkia paikalla olleita lapsia kuritettiin. Tämä perustui Aukian mukaan siihen, että tällöin kurittamatta jätetyt lapset eivät voineet kiusata lasta, joka olisi ollut ainoa kuritettu. Tällaista kuritusmenetelmää voisi pitää myös jonkinlaisena keinona saada lapset oppimaan keskinäistä kontrollia. Kaikkien lasten etu oli tällaisen kollektiivirankaisemisen ollessa käytössä toimia siten, että toiminta sisälsi mahdollisimman vähän kurittamisuhan alaista käyttäytymistä.¹¹⁴

Kun tytöt varttuivat, he alkoivat nousta vastarintaan kasvatusisänsä auktoriteettia vastaan. Vanhin tyttäristä otti kerran rankaisemisessa käytetyn vitsan ja tahteli sen pieniksi palasiksi. Hän vei palaset Onnille ja sanoi: ”Minua et hakkaa enää!” Tämän tapahtuman jälkeen Puhakka ei enää kurittanut vanhinta sisaruksista ruumiillisesti.¹¹⁵

Onni Puhakan lasten kasvatuksesta kertovissa haastatteluissa ei juuri tule esille äidin merkitystä kasvattajana, haastateltavat tuovat esille lähes pelkästään Onni Puhakan roolin. Onkin aivan ilmeistä, että hänen vaikutusvaltansa talossa yleensä ja perheen asioiden hoitamisessa oli niin voimakas, että vain hänen kasvatustapa- ja kuritusmenetelmänsä ja roolinsa on jäänyt haastateltavien mieleen. Lasten kasvatusta on ollut, aivan samalla tavoin kuin Puhakan taloudenhoito, patriarkaalista ja mitä suurimmassa määrin hänen auktoriteetillensa alistettua.

Lasten kasvattajana Onni Puhakkaa voi nykymittapuun mukaan arvioiden kuvailla hyvin vaativaksi ja hyvällä syyllä myös ankaraksi. Hänen omien vanhempiensa käyttämistä kasvatusta- ja kuritusmenetelmistä ei ole säilynyt tietoja. On kuitenkin varsin todennäköistä, että ne lastenkasvatusta- ja kuritusmenetelmät, joita Onni Puhakka sovelsi omien lastensa kasvatuksessa, noudattivat pääosin niitä menetelmiä, joita oli käytetty hänen omassa lapsuudenkodissaan. Puhakalta säilyneissä kirjeissä ja kirjoituksissa ei ole mainintoja ruumiillisesta rankaisemisesta, ei toisaalta myöskään muusta lastenkasvatuksesta. Tämä saattaa olla merkinä siitä, että esimerkiksi lasten ruumiillista rankaisemista pidettiin niin luonnollisena ja hyväksyttävänä tapana, että sitä ei otettu puheeksi. Eivät sentään kaikki hyväksyneet Puhakan käyttämiä ruumiillisen kurituksen menetelmiä. Kerran lapset olivat uimassa Pitkänpellon talon lähellä sijaitsevassa lammessa talonisännän sukulaisvieraan kanssa. Tytöt olivat hiukan aiemmin saaneet ruumiillista kuritusta kasvatusisältään. Vieras oli nähnyt tyttöjen iholla punaisia piiskuusta tulleita jälkiä ja oli kauhistellut niitä.¹¹⁶

Markku Aukian mukaan tyttöjen ruumiillinen kurittaminen oli 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa harvinaisempaa kuin poikien kurittaminen. Poikia kuritettiin yleensä fyysisesti enemmän kuin tyttöjä ja heidän rankaisunsa oli ankarampaa. Tässä suhteessa Onni Puhakan kasvatustieteelliset poikkeukset tuon ajan yleisestä kuvasta. Hän rankaisi perheensä tyttöjä antamalla näille vitsaa. Sen sijaan omaa poikaansa hän ei kurittanut ollenkaan ruumiillisesti.¹¹⁷

Omaa poikaansa Onni Puhakka opasti sanallisesti neuvomalla. Työmatkoilla ollessaan hän kirjoitti tälle kirjeitä, joissa saattoi antaa yksityiskohtaisia ohjeita talon töiden tekemiseen. Lisäksi hän lähes joka kirjeessään antoi pojalleen elämänohjeita. Hän saattoi kirjeissään myös antaa nuhteita. Vielä silloin kun hänen poikansa oli jo aikuisiässä, Onni Puhakka saattoi kirjoittaa hänelle ankaran sävyisiä nuhdekirjeitä, jos katsoi tämän syyllistyneen hairahduksiin.¹¹⁸

Onni Puhakan mielessä oli lasten kasvatusta ohjatessaan sama periaate kuin muissakin tehtävissään: kaiken toiminnan piti palvella ensisijassa ihmisen kasvamista ja kehittymistä hyvään suuntaan. Puhakan käyttämissä lasten kasvatustieteellisissä on nähtävissä hänen uskonnolliseen ajatteluunsa pohjautuvia käytännön elämän toimintaohjeita. Puhakan ajattelutavan mukaan kaiken ihmisen työn ja toiminnan päämääränä oli valmistautuminen iankaikkista elämää varten. Lasten kasvattamisen yksi keskeisistä tavoitteista oli heidän opettaminen kunnioittamaan ja tottelemaan vanhempiaan. Ja kuten perheen tyttöjen kasvattamista koskevista muistitiedoista käy ilmi, ahkeraan työntekoon tuli lapsia opettaa vaikka ruumiillista kuritusta käyttäen.

Markku Aukian mukaan talonpoikaisyhteisössä ahkeraa ja kunnollista työntekoa pidettiin itsestäänselvytenä. Jos työt jätettiin tekemättä tai tehtiin huolimattomasti, se vaaransi osittain tai kokonaan omavaraistaloudessa eläneiden perheiden toimeentulon. Se oli näin ollen taloudellinen rikkomus. Aukian mukaan kysymyksessä oli myös moraalinen rikkomus, koska laiskuuden katsottiin johtavan paheisiin ja jopa rikollisuuteen. Lapsien kasvatusta tähtäsi talonpoikaisyhteisöissä oikeanlaisen työntekoa asenteen ja työn tekemisen käytännöllisten taitojen omaksumiseen.¹¹⁹ Onni Puhakan menetelmät tuottivat tässä mielessä tuloksia, sillä yksi sisaruksista, jota olen voinut haastatella, on maininnut poikkeuksetta joka kerran hänet tavatessani olevansa kiitollinen ”Onni-sedälle” siitä, että tämä opetti hänet arvostamaan työntekoa. Lapsena opetukset tuntuivat kovilta eikä työnteko ollut aina mukavaa, mutta hän sanoo vanhempana oppineensa antamaan arvoa saamilleen opetuksille.¹²⁰

Tuntuu luonteelta ajatella, että mitä huonomman toimeentulon omaavasta perheestä oli kyse, sitä tarkemmin tuli pitää huolta siitä, että toimeentuloa ei vaarannettu. Mutta kun myös vakavarammissa talonpoikaistoissa käytettiin ankariakin lasten rankaisukeinoja, katsoo Aukia lasten kasvatuksen perustana olleen näkemyksen ruumiillisen kurituksen välttämättömyydestä, joka pohjautui Vanhan

testamentin kasvatusohjeisiin. Tämän käsityksen mukaan lapsissa majaili perisyntä aiheuttama pahuus, joka vanhempien kuului poistaa, vaikka ankaraakin ruumiillista kuritusta käyttäen.¹²¹

Vanhemmiten Onni Puhakan suhtautuminen lapseen muuttui lempeämmäksi. Kun oma poika perusti perheen ja sai lapsia, Onni Puhakan kasvatusmenetelmät olivat muuttuneet rankaisevista menetelmistä opettaviin. Hänellä oli tapana antaa lapsenlapsilleen jonkinlaista kouluopetusta. ”Luokkahuoneena” palveli tavallisesti yksi talon kamareista. Oppilaat istuivat sängyn päällä. Opetusohjelmassa oli ainakin lukemista ja laulamista. Opettaja luki kirjoista ja näytti oppilaille kuvia. Kuvia katsottiin hyvin tarkkaan. Sivua ei käännetty ennen kuin kuvista oli huomattu kaikki yksityiskohdatkin. Puhakka opetti lapsenlapsilleen myös erilaisten töiden oikeaoppista suorittamista. Hän saattoi kutsua nämä istumaan aitan rappusille. Siinä hän neuvoi, miten nauvoja hakataan vasaralla ja irrotetaan lankuista. Jokainen lapsista sai itse kokeilla miten tämä työ onnistuu.¹²²

Onni Puhakka pystyi antamaan varttuneemmille oppilaille vaativampaakin opetusta. Hänen tallentamiensa kirjoitusten joukossa on yksi kirjallinen tehtävä, jonka hän oli laatinut talossa asuvan siirtolaisperheen pojalle. Oppilas oli kansakoululainen ja tehtävä, jonka ”opettaja” hänelle antoi oli melkoisen vaativa:¹²³

*Somersalon suurin susi syöpi Sippolan Sippo Suppisen sarvipään Papu pässin.”
– Jäsennä, Lauri, tämä lause ja merkitse mihinkä sanaluokkaan kukin sana kuuluu! Muuta verbi menneeseen aikaan! Samoin muuta lauseessa oleva objektiivivi positiiviin eli perusmuotoon!*

Onni Puhakan oma henkilökuva – Oliko työ ollut turhaa?

Pettynyt kansanvalistaja

Kuten tutkimuksessani on tullut esille, Onni Puhakalla oli sellainen näkemys, että kun yhteiskunnan jäsenet kehittävät itseään henkisesti ja ulkoisesti, myös yhteiskunnalliset olot kehittyvät parempaan suuntaan. Puhakka uskoi, että osuustoiminnasta oli löydettävissä ne konkreettiset työkalut, joiden avulla myös kansakunnan rakennustyö oli mahdollista. Onni Puhakan tallentamista lukuisista kirjoituksista, kirjeluonnoksista ja kirjekopioista ilmenee, että hän pohdiskeli mielessään kovasti osuustoiminnan kehittymistä. Hän myönsi osuustoiminnan saavuttaneen siihen asetetut taloudelliset tavoitteet jopa paremmin kuin työt aloitettaessa oli uskallettu toivoakaan. Osuustoimintatyön yksilöä jalostavaan kehitykseen liittyneissä odotuksissa oli hänen mielestään sen sijaan epäonnistuttu.

Kun huomiota oli enenevässä määrin kiinnitetty vain liiketoiminnalliseen kehittämiseen, oli unohdettu osuustoiminnan aatteellisesta ja jäsenten henkisestä kehittämisestä huolehtiminen.

Puhakan näkemykset osuustoiminnan kehittymisestä tiivistyvät hyvin hänen Pellervo-Seuran valtuuskunnalle laatimassaan kirjeluonnoksessa. Luonnos on laadittu uudenvuoden aattona vuonna 1932 ja Puhakka on antanut sille otsikon *Osuustoiminnallisesta ylpeydestä*.¹²⁴ Aluksi kirjoittaja myöntää osuustoiminnan onnistuneen ulkoisissa, liiketaloudellisissa tavoitteissaan:

– – Kun tarkastelee tilaston valossa ja pääkaupunkilaisen silmillä (sekä siitä näkökulmasta) sitä suurta verkostoa, joka osuustoiminnan nimellä leviää kautta maamme, niin näyttää tosiaankin suuremmoiselta se saavutus, joka viime vuosikymmenien kuluessa sillä alalla on saatu aikaan. Wäkisinkin pyrkii rinta kohoamaan ylpeydestä ja henki täyttämään mielemme kun ihailemme itse tai annamme ulkolaisten vieraidemme sitä tehdä. Mutta siinäpä se juuri piileekin pahin puutteemme, sisäinen heikkoutemme, joka estää näkemästä varjopuoliaamme, laskeutumasta todellisuuden tasolle. – –

Kirjoituksessaan Puhakka tuo esille pettymyksensä sen suhteen, että osuustoiminnasta on tullut omien valtapyyteiden ja oman edun tavoittelun väline. Hän viittaa siihen, että osuustoimintaan on liittynyt mukaan henkilöitä, jotka eivät ole sisäistäneet osuustoiminnan henkeä ja sen aatteellisia lähtökohtia vaan ovat nähneet osuustoiminnan pelkästään mahdollisuutena ajaa omakohtaisia etujaan.

Osuustoiminta oli Puhakalle kokonaisvaltainen ideologia, jossa yhdistyivät monipuolisesti yksilön ja yhteisön kehitysmahdollisuudet. Mukana oli myös vakauksellinen uskonnollinen näkökulma, joka oli hänelle keskeinen asia. Itse asiasa hän näki osuustoiminnan käytännön työnä kristillisen lähimmäisenrakkauden toteuttamiseksi. Tämä tausta osaltaan tekee Puhakan kasvavan osuustoimintakriittikin paremmin ymmärrettäväksi. Yhteiskunta oli hänen näkemyksensä mukaan maallistumassa ja hän arveli, että osuustoimintaa käytettiin jopa tarkoituksellisesti maallistumisen välikappaleena.¹²⁵

– – nuo kaikellaiset kokoustilaisuudet, jotka vielä aina asetetaan pyhäpäiviksi, jotta sillä tavalla senkin arvo saatettaisiin olemattomaksi, kaikki uskon tunnekin, sisäisen sielun tarve kiskotuksi irti kansastamme. Parhaiten sellainen kuvastuu juuri pikkujoulun ja muiden samallaisten vietossa. Kun niihinkin kokoonnutaan tuollaisen vakavan, kaikista herkimpiä kieliä koskettelevan tunnelman vallassa ja kun niistä sitten, muodostuu kaikkenaisten ulkonaisen ilon ja riehakoinnin pitopaikka, jossa vaan ruumiin tyydytyksellä ja ulkopuolisilla nautinnoilla on pääpaino, muodostuvat ne suoranaiseksi rienaukseksi sille, miksi ne ovat aiotut. – –

Kirjeessään Puhakka viittaa myös siihen, että osuustoiminnan kanssa kilpailevat tahot ovat kiinnittäneet huomiota pellervolaisen osuustoimintatyön virheisiin ja vääränlaiseen kehitykseen ja käyttävät niitä hyväkseen. Puhakka tuo esille tässäkin yhteydessä sen käsityksensä, että pohjimmaisena syynä osuustoiminnan väärään kehitykseen on sen aatteellisuuden unohtaminen.

– – *Seuraukset siitä takavuosien rekkimisestä ovat nyt näkyvissä, korvin koiteltavissa, käsin tunnusteltavissa. – – Yhä useampi vetäytyy katkeroituneena takaisin, huomaten pettymyksensä. Ja tää vasta on alkua siihen mitä on tulossa. jollei todellista muutosta, perinpohjaista puhdistusta, parannusta todellisuudessa tule. Ei auta ylpeästi rintoihinsa lyödä tuollainen maailmalle toitottaminen osuustoiminnasta ja sen saavutuksista, kun pohja todellisuudessa on heikko. Sen pitäisi juuri johtoasemissa olevien kaikista nöyrimmin tunnustaa ja pyrkiytyä päinvastoin tunnustamaan ne heikkoudet, jotka vastustajien puolelta tuodaan esille. Sillä parhaiten palvelemme omaa asiaamme, että pyrimme korjaamaan niitä virheitä, joita meissä on, perin pohjin puhdistautumaankin niistä, jos vain voimme ja pystymme siihen. Tekemään koko käännöksen tähän astisesta ylpeilystämme ja nöyrästi tunnustamaan, että erehdyksiä on tehty, mutta nyt käydään niitä tarmolla puhdistamaan. Pitkin koko osuustoiminta rintamaa. – – Jospa vaan voisimme löytää sen alkuperäisen lähteen, josta osuustoiminta on alkunsa saanut, niin silloin olisimme oikealla tiellä ja saavuttaisimme sen päämaalin, johon sillä pyrimme: rakasta lähimmäistäsi niin kuin itseäs, mutta ylinnä kaiken Jumalaa. – –*

Luonnoksensa yhteyteen Puhakka on kirjoittanut alakuloisia mietteitään oman työnsä merkityksestä. Hän kokee mahdollisuutensa pieniksi vaikuttaa osuustoiminnan kehitykseen ja miettii jopa luopuvansa kokonaan osuustoimintatyöstä. Tähän alakuloon on varmaankin yhtenä merkittävänä syynä se, että itse osuustoiminnan henkilöitymä, Hannes Gebhard, oli joutunut riitoihin kannattajakuntansa kanssa. Gebhard oli esimerkiksi syyttänyt osuustoimintaväkeä epärehellisestä ja tuloksettomasta toiminnasta Valioon liittyvän jupakan yhteydessä ja oli joutunut mukaan keskusliikkeiden sisällä riehuvan valtataisteluun. Valtataistelu koski erityisesti Pellervo-Seuran ja Keskuslainarahaston organisaatiota. Näiden hallintoelimissä oli jäsenenä enimmäkseen liikkeenjohtajia ja virkamiehiä, maaseudun väestöstä vain muutama eteläsuomalainen suurtilallinen. Tämä koettiin suureksi epäkohdaksi, sillä Keskuslainarahastohan toimi maanviljelijöiden työn kehittämiseksi perustettujen paikallisten osuuskassojen luotuslaitoksena.¹²⁶ Onni Puhakka ei säästellyt sanojaan Gebhardia arvostellessaan:

– – *Osuuskassaalalle on leimaa antavana se, että siellä istuu johdossa mies, mikä omaa suurimmat saavutukset osuustoimintaalalla tässä maassa, mutta samalla myöskin suurimmat inhimilliset heikkoutensa, yksipuolisuutensa. Ei koskaan tunnusta olleensa väärässä ja ei voi antaa anteeksi sitä, että joku on häntä*

henkisesti ylempänä tai nerokkaampi. Kenen kerran on saanut vihattavakseen, tekee sitä silmittömästi, fanaattisesti, loppumattomiin. Miten paljon surua ja tuskaa hän on tuottanut läheisimmille työtovereilleen, sen tuntevat vain ne, jotka ovat joutuneet työskentelemään hänen kanssaan tai likeltä seuraamaan hänen toimiaan. Sama yksipuolisuus on ollut leimaa antavana myös sille rahalaitokselle, jonka johdossa hän vielä nytkin istuu. Kun sitä nyt joku – – pyrkii repostelemaan vaatien tutkiskelua ja vaikka esim itse oli valmis vaatimaan Walion asiassa 'salat julki' ja sellaiseen annettiin tilaisuus, ei hän nyt suostu siihen, kun on omasta kohdasta ja rahalaitoksesta kysymys. Jos asiat ovat oikein, ei tuollaisen selvittelyn tarvitsisi pelottaa. Pikemmin päinvastoin. – –

Vaikka arvelikin kirjoituksensa lähettämisen olevan turhaa, hän lopulta postitti sen Pellervo-Seuralle.¹²⁷ Kirjelmän otti vastaan seuran valtuuskunnan puheenjohtaja Niilo Liakka ja hän kiirehti vastaamaan Puhakalle jo ennen kuin valtuuskunta käsitteli asiaa.¹²⁸ Vaikka Liakka luonnehti vastaanottamaansa kirjelmää ”kovaksi puheeksi”, hän kirjoitti olevansa Puhakan kanssa pääosin samaa mieltä ja myönsi, että tämän esittämä kritiikki oli oikeaan osunutta. Liakka kirjoitti Pellervo-Seuran olevan tietoinen osuustoiminnassa olevista puutteista ja heikkouksista, mutta vakuutti niiden korjaamiseksi tehtävän työtä, vaikka se työ hänen arvelunsa mukaan viekin paljon aikaa.

Käyttämässäni aineistossa on huomion arvoista se, että Onni Puhakka on kirjoittanut suoranaisesti omasta roolistaan vain yhdessä kirjoituksessaan:¹²⁹

En koskaan ole pyrkinyt pinnalle, näyttelemään osaa, johon en pysty. Mieluummin vetäytynyt syrjään, jos vaan olen voinut. Wasta kun hyvät voimat ovat väkisin vetäneet mukaansa, olen yhtynyt heihin. Mutta en koskaan siinä mielessä, että jotakin aikaan saisin. Päinvastoin. Antaen aina toisille etusijan, aloteoikeuden. Sitte perässä, vanavedessä kulkien. Walmista vakoa astelleen. Sehään on helpointa, vaivatonta.

Vaikka hän on kirjoittanut runsaasti osuustoimintaa ja yhteiskunnallisia oloja arvostelevia kirjoituksia, arvostelu ei missään näissä kohdistu häneen itseensä. Puhakka ei pohdi oman toimintansa lähtökohtien oikeellisuutta tai oikeudenmukaisuutta eikä aseta omaa toimintaansa kriittisen tarkastelun kohteeksi. Hän ei – nykyaikaisia termejä käyttäen – tehnyt rationaalista itsearviointia. Hänellä näyttää olleen näkemys, että ”hyvät voimat” ovat ohjanneet hänen omaa toimintaansa. Tämä usko mitä ilmeisimmin antoi hänelle voimia jatkaa osuustoimintatyötä kriittisyydestään huolimatta, vaikka harkitsi edellä olevaa kirjelmää kirjoittaessaan siitä luopumistakin. Varmaan myös Liakan vastauskirje osaltaan antoi hänelle uutta intoa tehdä työtä osuustoiminnan ja oikeanlaiseksi katsomiensa elämäntapojen hyväksi. Tässä tarkoituksessa hän jatkoi mielipiteidensä esille tuomista kirjoittamalla keskusliikkeiden hallintoelimille, vaikutusvaltaisiksi tuntemilleen ihmisille sekä osuustoiminnallisiin

aikakauslehtiin ja päivälehtiin. Hänen osuustoimintaa arvostelevia mielipidekirjoituksiaan julkaistiin muun muassa *Pellervossa*.¹³⁰

Puhakka oli kirjoituksissaan usein niin suorasukainen, että monet niistä jätettiin julkaisematta perustellen hylkäämistä esimerkiksi sillä, että kirjoitukset kohdistuvat liian suoraan tunnettuihin henkilöihin tai järjestöihin. Näin kävi muun muassa sille ”Teoria ja käytäntö” -otsikolla varustetulle kirjoitukselle, jonka hän oli kirjoittanut kesällä 1927 ja lähettänyt *Karjatalous* lehdessä julkaistavaksi.¹³¹ Tähän kirjeeseen oli Puhakalle antanut aiheita hänen havaintonsa Turussa järjestetyissä Lounais-Suomen Osuusmeijeriliiton 20-vuotisjuhlissa. Hän arvostelee sitä, että osuustoimintajärjestöt käyttävät liian paljon aikaa ja varoja erilaisten juhlien järjestämiseen käytännön työn sijasta. Hän kertoo ymmärtävänsä, että ihminen tarvitsee toki arkisen aherruksen ja työn lomassa virkistystä ja huvia, mutta hänen mielestään tässä oltiin jo menossa liiallisuusiin. Hän korostaa sitä, että osuustoiminnallinen työ ja toiminta olisi kohdistettava käytännöllisiin, tuloksia tuottavaan työskentelyyn. Hänen mielestään puheissa on liian paljon ”korulauselmia, itsekehuskelua”.

Juhlapuheissa myöskin viitataan mitenkä sen tai tämän pitäisi olla ja tehdä, mutta sittenkuin joudutaan arkiseen elämään unohdetaankin koko asia, eletään entistä elämää tai tehdään aivan päinvastoin. Työ tekijäänsä kiittääköön ja oman kiitoksensa sanotaan haisevankin.

Osuustoiminnassa Puhakka korosti osuustoiminnallisen uskollisuuden merkitystä. Hän itse noudatti tätä periaatetta niin tiukasti, että ei suostunut asioimaan muiden kuin pellervolaisen osuuskaupparyhmittymän liikkeiden kanssa, vaikka olisi saanut kärsiä sen vuoksi taloudellisia menetyksiä. Puhakalla oli kotitilallaan niin suuret alat perunan viljelyksessä, että perunoita riitti oman tilan tarpeen lisäksi myös myytäväksi. Perunoita myytiin paitsi yksityishenkilöille myös paikkakunnan osuuskauppaan, mutta ainakin yhden vuoden sato jäi häneltä myymättä, kun osuuskauppa ei tarvinnut perunoita. Paikallinen ”kilpailevan yhtymän” kauppaliike olisi halunnut ostaa Puhakan perunoita. Hän ei kuitenkaan noudattamansa osuustoimintauskollisuuden vuoksi suostunut myymään perunoita kilpailijaliikkeelle vaan antoi niiden mieluummin pilaantua omassa kellarissaan. Kotiväkeään Puhakka vaati myös suorittamaan ostokset osuuskaupasta.¹³²

– – Tuolta kylän kauppasaksalta Pölöseltä ei koskaan saa käydä ostamassa mitään. Mitä tarvitaan, ne tuodaan osuuskaupasta. Nuo liiat välikädet täytyy saada vähenemään, muutoin niitä sikiää kun russakoita joka nurkka täyteen ja ne verottavat sitä mukaa. – –

Vaikka Puhakka oli pettynyt osuustoiminnan kehitykseen ja valistuksen tuottamiin tuloksiin, ei hän antanut periksi vaan työskenteli myös kotiseudullaan aktiivi-

sesti neuvoakseen ja valistaakseen ihmisiä parempien työskentelytapojen ja oikeanlaisiksi kokemiensa elämäntapojen omaksumisen hyväksi. Maatalouteen liittyvää valistustyötä hän saattoi tehdä esimerkiksi siten, että nähdessään tienvarressa rikkaruohoja kasvavan ja harventamattoman kasvimaan hän saattoi talonväen tietämättä käydä poistamassa rikkaruohot ja harventamassa kasvimaan.¹³³

Onni Puhakan mukaan valistuksen tulee olla sellaista, että kukin oppii autamaan itse itseään. Tämä on suoraa perua hänen kansanopistoaikanaan saamaansa opetuksesta. Kuten edellä on mainittu, opiston johtaja Hakulinen mainitsi jo avajaistilaisuuden puheenvuorossaan tavoitteenaan olevan saada herätettyä opiskelijoissa tiedonjano ja halu omakohtaiseen opiskeluun ja itsensä kehittämiseen. Sitä, että Puhakka ajatteli valistuksen ja omakohtaisen tiedon hankinnan olevan tie parempaan elämään, kuvaa hyvin esimerkiksi hänen kirjeensä naapurin suuren maatilan vanhimmalle pojalle, joka isän kuoltua oli joutunut ottamaan tilanhoidolliset asiat vastuulleen:¹³⁴

– – Kirjeesi johdosta huomautan nyt ettei tarkoitukseni ollut antautua neuvojaksi, sillä siihen olen varsin vastenhakoinen. Sitäkin suuremmalla syyllä kun mielestäni silloin ovat voimat eivät kasva, jos ne eivät pääse vaikeuksia kokemaan. Ainoastaan sillä tavalla kasvavat voimat, kehittyä luonne kun ne pääsevät ponnistelemaan eteen tulevissa vastuksissa ja vaikeuksissa. Senlisäksi on nykyisin niin paljon käytettävissä kaikellaisia apuneuvoja, joiden avulla pääsee perille asioista, saapi selville monetkin sellaiset seikat, jotka entisajan eläjillä olivat melkein saamattomia tai ainakin suurten vaikeuksien takana. Kirjallisuus on yksi sellainen. Yksin ammattialaltakin löytyy nykyisin niin paljon tietoa, että jos osankin siitä jaksaa omaksua, on monetkin seikat selville. Kaikellaiset neuvot, kurssit y. m. ovat myöskin käytettävissä, useimmat ilmaiseksi. Ottamalla niistä omiin oloihinsa sopivat, saa niistä paljon hyötyä. Ympäröivä elämä, monet taloudet, joissa on paljon opiksi otettavaa, antavat lisää valaistusta tietopuolisille opeille. Käyttämällä siis noita pääset perille monestakin vaikeasta seikasta. – –

Kotikylän kansakoulu oli sopiva paikka esitelmätillaisuuksien järjestämiselle, koska sinne mahtui suurikin väkijoukko. Puhakka järjesti sinne muun muassa esitelmätillaisuuden, jossa oli asiantuntijoita kertomassa sellaisista maataloudellisista asioista, kuten apulantojen ja väkirehujen käytöstä, siemen- ja viljakaupoista sekä AIV-kokeiluista sekä meijeriasioista.¹³⁵ Maatalojen emäntiäkään ei unohdettu, heille kerrottiin työtä helpottavista uusista keksinnöistä, mehupuristimista sekä lainattavissa olevista pellavankäsittelylaitteista. Varmaankin Onni Puhakan oma ajatus oli se, että yksi esitelmöitsijöistä kertoi kotiseutututkimusharrastuksesta. Tällä harrastuksella oli tarkoitus saada nuoriso ”vedetyksi pois nykyisistä huvi- ja tanssin innostaan ja kiinnitettyksi parempaan ja jalostavampaan harrastukseen. Työhön

kotona ja kotikonnullaan itsensä ja läheistensä hyödyksi. Sielulleen sekä ruummilleen.” Yleisöä tilaisuuteen oli saapunut 50–60 henkeä.

Uskonnollisen vakaumuksensa vuoksi Onni Puhakka piti huolta omalta osaltaan myös ihmisten hengellisestä elämästä. Tilanteista riippuen hän käytti erilaisia lähestymistapoja. Henkilökohtaisessa kanssakäymisessä hän muistutti ihmisiä kunkin velvollisuuksista oman hengellisen elämänsä kehittämiseen. Kirjoittamisensa yksityisissä ja virallisissa kirjeissä sekä kiertokirjeissä ja tehtäviään hoitaessaan hän käytti tilaisuuksia hyväkseen tuoda esille myös uskonnollisia näkökohtia. Hän teki läheistä yhteistyötä papiston, varsinkin liperiläisten kirkonpalvelijoiden kanssa. Nämä tiesivät hänen myötämielisyytensä hengellisten asioiden julistamistyöhön ja saattoivat järjestää Puhakan avustuksella hartaustilaisuuksia seurakunnan alueella.

Erityisen paljon aikaa ja energiaa Puhakka käytti valistustyössä raittiuden hyväksi työskennellessään. Osuustoiminnan alkuaikojen tehtäväksi ei ollut katsottu pelkästään jäsenten taloudellisen etujen ja hyvinvoinnin edistäminen. Perimmäisenä tavoitteena oli koko kansan henkisen ja siveellisen tason kohottaminen, kuten osuustoiminnallisen työn kehittämiseen keskeisesti vaikuttanut Hedvig Gebhard muisteli Pellervolaisen osuustoiminnan juhliessa 50-vuotista taivaltaan vuonna 1949.¹³⁶ Osuustoiminnan maahamme saapumisen aikoihin raittiusliikkeellä oli paljon kannatusta. Myös osuustoiminta oli ottanut raittiuden edistämisen ohjelmaansa alusta saakka ja vasta ensimmäisiä askeleitaan ottava maamme osuustoiminta joutui selvittämään kantansa suhteessaan alkoholijuomiin.¹³⁷ Saksasta saapui Pellervo-Seuralle vuonna 1900 ehdotus aloittaa sikäläisten osuustoiminnallisesti tuotettujen viinien myynti Suomessa. Ehdotusta ei hyväksytty ja perusteissa mainittiin, että Suomessa on hyvin voimakas alkoholipitoisten juomien vastainen liike, ja myös Pellervo-Seura noudattaa sen mukaisia periaatteita.¹³⁸

Tätä raittiusperiaatetta noudatettiin myös niissä osuuskunnissa, joiden toiminnassa Onni Puhakka oli Liperissä mukana. Selkeintä tämän periaatteen noudattaminen oli osuuskassatoiminnassa: jos jäsen rikkoi raittiusperiaatetta tai oli perustellut syyt epäillä hänen raittiutensa pitävyyttä, hänelle ei myönnetty osuuskassasta lainaa.¹³⁹ Myös muissa osuuskunnissa raittiusperiaatteista liveineitä jäseniä uhkasi osuuskunnasta erottaminen. Esimerkiksi valittaessa henkilökuntaa osuuskauppojen tehtäviin Onni Puhakka piti varsinkin alkoholin käyttöä valituksi tulemisen esteenä, vaikka hakija muissa suhteissa olisi täyttänyt valintakriteerit.

Raittiusaiheisia kirjoituksiaan Puhakka suuntasi paitsi osuustoimintaväelle¹⁴⁰ myös sanomalehtien kautta muullekin väestölle. Lisäksi hän teki kotipitäjässään henkilökohtaista raittiustyötä. Esimerkiksi vuonna 1938 hän järjesti pitäjän kirkkoherran ja kahden tai kolmen muun papin kanssa hartaustilaisuuksia eri puolilla pitäjää. Hartaustilaisuuksissa oli keskeisenä teemana raittiuden edistäminen.¹⁴¹ Puhakka kirjoitti ystävänsä pastori Elis Mannisen kanssa vihkosen ”Ota ja lue!” raittiusasian esille tuomiseksi. Tämä kahdeksansivuinen kirjapainossa painettu

julkaisu lähestyy raittiusasiaa väkijuomien kansantaloudellisen merkityksen ja myös kristinuskon näkökulmasta. Julkaisun teossa vaikuttaa olleen sellainen työnjako, että Manninen on kirjoittanut uskonnollista näkökulmaa edustavan osuuden ja Puhakka talousasioiden tuntijana väkijuomien ja tupakan merkityksestä kansantaloudelle. Kirjoittajat eivät puolusta muutama vuosi aikaisemmin kumottua kieltolakia. He vetoavat jokaisen omaan vastuuseen ja erityisesti siihen, että jokainen joka oli jo sortunut juovuttavien aineiden liikakäyttöön, kavahtaisi omaa ”surkeata tilaansa ja sitä, minkä kurjuuden tuottavat perheelleen, vaimolleen, lapsilleen, tuttavilleen ja koko yhteiskunnalle”.¹⁴²

Haastattelujen ja muista lähteistä saamiene tietojen perusteella Onni Puhakasta muodostuu sellainen kuva, että hän oli hyvin ristiriitainen persoona. Onni Puhakan omaa henkilökuvaa voi tarkastella JOSEPH LUFTIN ja HARRINGTON INGHAMIN 1950-luvulla kehittämällä ns. *Joharin ikkunalla*.¹⁴³ Kyseessä on heidän kehittämänsä lähestymistapa, jolla arvioidaan itsetuntemusta. Tämän mallin kehittäjien mukaan ihmisen toimintaa ohjaava tajunta, sen tietoinen ja tiedostamaton alue, voidaan jakaa neljään osa-alueeseen. Jaottelun mukaan meistä kunkin persoonallisuudessa ja käyttäytymisessä on sellaisia piirteitä, joista olemme tietoisia ja jotka ovat myös kanssamme vuorovaikutuksessa olevien tiedostamia. Tämän alueen asioista voidaan puhua ja niitä voidaan käsitellä vapaasti. Jokaisessa on myös sellainen persoonallisuuden alue, joka sisältää ajatuksia, tunteita, aikoimuksia, pyrkimyksiä ja ehkä tekojakin, jotka salaamme ja joista muut eivät saa tietoa, ellemmme itse halua tuoda niitä esille. Tämä on ns. yksityisaluetta, salatun minän aluetta. Jokaisessa on enemmän tai vähemmän myös sellaisia piirteitä, joille yksilö itse on sokea, mutta jotka muut ihmiset näkevät. Tämä alue voi avautua esimerkiksi toisilta saadun palautteen avulla. Joharin ikkunan yksi neljästä osa-alueesta kuvaa niitä piirteitä, joista ihminen itse eivätkä muutkaan ole tietoisia, mutta nämä piirteet vaikuttavat kuitenkin toimintaan jollakin tavalla. Tämä ns. tuntematon alue sisältää muun muassa sellaisia kykyjä ja mahdollisuuksia, joita yksilö ei ole osannut ottaa käyttöönsä.

Tämän mallin kehittäjien mukaan nelikentässä olevilla alueilla on merkitystä vuorovaikutustaitojen kannalta. Nelikentän alueita voidaan heidän mukaansa laajentaa. Jos vuorovaikutuksen avoimuutta lisätään, voi kaikkien osapuolien tiedossa oleva ns. avoin alue laajentua. Avoimuutta lisäämällä voidaan saada tietoja myös ns. yksityisalueelta. Käyttäytymiseen ja toimintaan liittyvää palautetta vastaanottamalla on mahdollista laajentaa myös sitä nelikentän aluetta, joka on muiden vuorovaikutusosapuolien muttei yksilön tietoisuudessa.

Joharin ikkuna on käyttökelpoinen malli selitettäessä niitä ristiriitoja, joita on nähtävissä Onni Puhakan eri henkilökuvien välillä ja koetettaessa ymmärtää hänen toimintatapojaan. Voimakkaana ja monitahoisena persoonana hänellä näyttää olleen huomattavan suuri se persoonallisuuden alue, jota hän ei itse tuntenut, mutta

jonka muut näkivät tai ainakin uskoivat näkevänsä. Onni Puhakka oli vahvasti omista näkemyksistään ja oikeassa olemisestaan kiinni pitävä ihminen. Hän ajoi usein tahtonsa läpi, vaikka se ei muiden mielestä suinkaan ollut välttämättä aina oikea tai kokonaisuuden kannalta paras ratkaisu. Hänen ”sokea alueensa” ei päässyt hänen tietoisuuteensa estäen kuulemasta muiden antamaa palautetta. Kuten olen tutkimuksessani tuonut esille, hänen luonteeseensa kuuluvat pikkutarkkuuden ja joustamattomuuden piirteet tulivat erityisen selkeästi esille hänen arkipäivän elämässään.

Osuustoimintaliikettä on kuvattu myös utopia-käsitteen avulla. Osuustoiminnan varhaisten perustajien, esimerkiksi Robert Owenin työtä on luonnehdittu käytäntöön suuntautuneeksi utopiaksi. Owenin osuustoimintatyötä kutsutaan sosiaalituopiaksi.¹⁴⁴ Utopioita tutkinut ROBERT NOZICK erottaa käytäntöön sovelletuissa utopia-aatteissa kolme kategoriaa: *imperialistinen utopismi*, jonka päämääränä olevaa yhteiskuntamallia tavoitellaan jopa painostuksen avulla, *pelastusutopismi* puolestaan koettaa käännäyttää tai taivuttaa ihmiset elämään tiettyjä tapoja noudattaen tai tietyn yhteiskuntajärjestyksen mukaisesti, *eksistentiaalinen utopismi* toivoo, että tietynlainen yhteisö tai yhteiskunta voitaisiin perustaa ja kaikki halukkaat ihmiset voisivat liittyä sen jäseniksi.¹⁴⁵

SAULI PUHAKKA on tutkimuksessaan käyttänyt utopiasta osuustoiminnan kohdalla käsitteitä osuustoimintautopia ja osuustoiminnallinen utopiaenergia.¹⁴⁶ Utopia antaa voimaa, utopiaenergiaa, viedä aatetta eteenpäin ja usko aatteen hyvää tekevään voimaan voi olla niin suuri, että aatetta halutaan levittää mahdollisimman laajalle kanssaihminen elämän hyväksi. Onni Puhakan osuustoimintatyössä utopiaenergia näyttää olleen voimakkaampana vaikuttajana kuin useilla hänen työtovereillaan. Nozickin utopiamääritelmien mukaan Puhakkaa voitaisiin kutsua pelastusutopismin edustajaksi.

Onni Puhakan viesti jälkipolville

Yksi esimerkki Onni Puhakan valistustyöstä oli vuosikausia nähtävissä hänen kotikylänsä Käsämän ensimmäisessä osuuskaupassa. Tämä vuonna 1929 osuuskaupaksi ostettu rakennus sijaitsi aivan rautatien varrella, lähellä Liperin asemaa. Myymälärakennus uusittiin vuonna 1933 ja Onni Puhakka laitatti tuolloin näyteikkunaan suurehkon kyltin, jossa oli teksti ”Rukoile ja työtä tee”.¹⁴⁷

Puhakka kertoo lukeneensa edellä mainitusta elämänohjeesta *Yhteishyvystä*, jossa sen mainittiin olleen englanninkielisenä laajalti käytetty ja noudatettu. Hän kertoo tekstanneensa sen englannin kielestä käännettynä suomeksi ja laittaneensa Taipaleen ensimmäisen osuuskaupan myymälärakennuksen oveen. Taipaleelta tekstikyltti siirrettiin Käsämän myymälän ikkunaan.¹⁴⁸

Vaikka Onni Puhakka varmaankin toimi vilpittömin mielin kanssaihmistensä parasta ajatellen, haluten muistuttaa heitä myös ikuisuusarvoista, ei tämä kyltti miellyttänyt kaikkia asiakkaita. Joku myymälänhoitajistakin olisi halunnut poistaa sen. Onni Puhakan arvovalta osuuskaupan toiminnassa oli kuitenkin niin suuri, että kyltti rohjettiin poistaa ikkunasta vasta hänen kuoltuaan. Myös Puhakka itse tiedosti viestinsä saaman ristiriitaisen vastaanoton:¹⁴⁹

– – *Nyt se [kyltti] on Käsämän myymälässä. Monesti pahennusta herättävänä. Monelle ajattelun aihetta antavana. Uskovaisille toivoo antavana paremman sijan saannista ihmismielissä.* – –

Viinijärven kirkonkylän keskustassa, ortodoksisen hautausmaan laidalla vanhan Joensuu–Kuopio –maantien varrella on muistomerkki, joka kiinnittää ohikulkijoiden huomiota. Siinä on ristiin kiinnitetyssä valkoisessa pyöreässä levyssä teksti, joka monen meidän aikamme ihmisen mielestä saattaa olla hätkähdyttävä: ”Kulki- ja, ken lienetkin, pysähdy ajattelemaan, että Sinunkin vuorosi kerran tulee”. Tämä muistomerkki on nykypäiviin saakka säilynyt osa Onni Puhakan valistustyöstä.

Säilyneistä kirjoituksista tai asiapapereista ei käy selkeästi ilmi, ketkä olivat aloitteen tekijöinä tämän muistotaulun pystyttämiseksi. Kun tietää, miten innokas valistaja Onni Puhakka oli kotiseudullaan, ei liene väärin otaksua, että muistotaulu oli juuri hänen aloitteestaan lähtenyt hanke.¹⁵⁰ Muistomerkkin pystyttämisen takana oli virallisesti Liperin osuuskauppa, ja koska Puhakka oli sen hallintoneuvoston puheenjohtaja, oli hänellä mahdollisuus toteuttaa tämä hanke.

Onni Puhakka kirjoitti 20.12.1932 Taipaleen ortodoksisen seurakunnan kirkkoneuvostolle omissa nimissään kirjeen, jossa kertoi suunnitelmista muistotaulun pystyttämiseksi hautausmaan laidalle.¹⁵¹ Hän kertoo, että Liperin osuuskaupan Taipaleen myymälä sijaitsee vastapäätä ortodoksista hautausmaata, Kuopio–Joensuu –maantien vieressä. Liikkeen ikkunoista on näkymä suoraan hautausmaalle, ja sen ovetkin aukeavat samaan suuntaan. Kirjeessään Puhakka kertoo ajatuksesta pystyttää hautausmaan aidan viereen osuuskaupan kohdalle taulu tai risti, jossa olisi ohikulkijoita puhutteleva teksti. Puhakka sanoo ajatuksena olevan, että tämä olisi yksi keino saada aikakauden kiireen ja kaikenlaisen riennon kanssa hyörivät ihmiset pysähtymään hetkeksi ja ajattelemaan syvällisiä asioita. Kaikkien tulisi ajatella sitä asiaa, että vaikka kuinka tässä elämässä kiirehdimme, lopulta kaikki päädyimme samaan paikkaan, sinne minne kaikki edeltävät sukupolvet ovat päätyneet, joko taulun takana olevan tai jonkin muun kirkkomaan multiin. Kun maalliset askareemme päättyvät, loppuu kaikki kiirekin.

Puhakka perusteli muistomerkkin pystyttämistä myös sillä, että vaikka lähellä on jokapäiväiseen elämään kuuluvien tavaratarpeiden tyydyttämiseksi perustettu osuuskauppa, olisi taulun teksti jatkuvasti muistuttamassa siitä, että elämässä on oltava muutakin kun ainainen osto ja myynti. Hän halusi muistuttaa, että myös

Liperin osuuskaupan Käsämän sivumyymälä 15.6.1934. Sisäänkäynnin vasemmanpuoleisessa ikkunassa on kyltti, jossa oli kaupan asiakkaiden elämänohjeeksi tarkoitettu teksti ”Rukoile ja työtä tee”. Valokuva Onni Puhakka/OPpk.

osuuskaupan tulee palvella ja toimia muullakin tavoin kuin käymällä kauppaa. Osuuskaupan, ja samoin osuustoiminnan, tuli hänen mukaansa olla tauluun kirjoitetun ajatuksen elähdyttämää, ihmisten henkisiäkin tarpeita palvelevaa. Puhakan mukaan henkisten tarpeiden unohtaminen oli lisääntyvässä määrin uhkaamassa.¹⁵²

Taipaleen ortodoksisen seurakunnan kirkkoneuvosto myönsi luvan taulun pystyttämiseen.¹⁵³ Pystytystilaisuus pidettiin toisena pääsiäispäivänä, 17. huhtikuuta. Onni Puhakka on kirjoittanut kopion, jonka mukaan pystytyksestä on laitettu ilmoitus sanomalehti *Karjalaiseen*.¹⁵⁴

Liperiläisille. Kylä Jumalanpalvelus on Taipaleella A. Lehtomäessä toisena pääsiäispäivänä kl. 1 ip. Puhuu pastori Emil J. Hallikainen. Sen jälestä muistotaulun pystyttäminen Taipaleen myymälän edustalle.

Kaikki aikalaiset eivät olleet Onni Puhakan kanssa samaa mieltä muistotaulun tarpeellisuudesta. Osuuskaupan hallintoneuvoston kokouksessa pystytetyn taulun kustannuksista keskusteltaessa kävi ilmi, että Onni Puhakka oli maksanut taulun valmistuskustannukset osuuskaupan varoista. Muistiinpanoissaan Puhakka kertoo yhden hallintoneuvoston jäsenen asettaneen taulun merkityksen kyseenalaiseksi ja

toisen olleen sitä mieltä, että taulu on sopimattomassa paikassa.¹⁵⁵ Samassa muistoinpanossaan Puhakka kertoo myös toisesta taulun herättämästä reaktiosta. Johtaja W. P. oli kerran autolla ajaessaan ja taulun nähdessään sanonut, että siihen täytyisi lisätä laatikko, johon ohikulkijat voisivat pistää rahaa. Puhakkaa nämä kommentit harmittivat kovasti.

Hautausmaalla oleva muistotaulu on synnyttänyt myös muita mielikuvia, jotka eivät olleet Onni Puhakan tarkoituksena. Yhden tarinan mukaan taulu olisi Onni Puhakan laitattama osuuskaupan mainoskyltti, jonka tarkoituksena oli saada ohikulkijat pysähtymään hautausmaan kohdalla ja ajattelemaan taulussa olevaa tekstiä. Toivomuksena oli, että kulkija kääntyessään huomaisi tien toisella puolella olevan osuuskaupan ja kävisi siellä kartuttamassa kaupan kassaa.¹⁵⁶

”Kulkija ken lienetkin...”. Viinijärven (ent. Taipale) ortodoksisen hautausmaan laidalla oleva muistomerkki viestittää nykyajankin kulkijoille Onni Puhakan elämänohjeita. *Valokuva Martti Puhakka 2004/Kirj.kok.*

10. TOIVEET JA ODOTUKSET ARJEN TODELLISUUDESSA

Yksilön kokemusmaailman moninaisuus

Onni Puhakan elämänsuunnan muotoutuminen

Tutkimuksessani olen käsitellyt Onni Puhakan modernisoituvan yhteiskuntakehityksen mahdollisuuksiin kohdistamia toiveita ja odotuksia sekä niiden toteutumista. Tietoisena siitä, että elämäkerrallisessa tutkimuksessa ei ole mahdollista luoda kaiken kattavaa kuvausta tutkimuskohteesta olen tarkastellut isoisäni elämää useista näkökulmista tavoitteenani rakentaa hänestä monipuolisempi, ja samalla inhimillisempi kuva kuin se, joka on tunnettu ainoastaan hänen julkisten vaiheidensa kautta. Vaikka Puhakka tunnetaan julkisuudessa parhaiten osuustoiminnan parissa tekemänsä työn vuoksi, olen käsitellyt hänen muitakin elämänvaiheitaan, esimerkiksi hänen arkielämäänsä. Olen koettanut valita esittämäni näkökulmat ja kontekstit siten, että ne auttaisivat paremmin ymmärtämään hänen yksityistä kokemusmaailmaansa muuttuvan yhteiskunnan pyörteissä ja hänen elämäntyötään osuustoiminnan kehityksen osana.

Onni Puhakan osuustoimintaan kuuluneet taloudellisen elämän ulkoisten seikkojen parantamiseen kohdistaneet odotukset ja toiveet toteutuivat hänen mielestään hyvin, monilta osin jopa paremmin kuin hän tai muut työtoverit osasivat odottaa. Sen sijaan hän pettyi katkerasti henkisen ja sivistyksellisen kehityksen, hyveellisten elämäntapojen omaksumisen ja yhteiseksi hyväksi työskentelyn toteutumisen odotuksissaan.

Tämä tutkimus nostaa Onni Puhakan elämänvaiheista esille uusia puolia ja tutkimuksen teon myötä muistikuvani isoisästäni ovat saaneet runsaasti lisävivahteita. Vaikka hänen elämänvaiheisiinsa tutustuessa kiinnittää helposti huomiota hänen inhimillisiksi katsottaviin heikkouksiinsa, esimerkiksi autoritaariseen ja patriarkaalisen holhoavaan asenteeseensa lähipiiriinsä suhtautumisessaan ja yksisilmäiseen omista näkökannoista kiinni pitämiseen, ovat ne vain yksi osa-alue hänen persoonastaan, jossa riitti kiinnostusta monille eri aloille ja jossa oli runsaasti henkistä energiaa työskennellä hänen hyväksi arvioimiensa asioiden puolesta. Onni Puhakka oli myös visionääri, koska pystyi näkemään yhteiskunnassa ja elämäntavoissa muodostumassa olevia kehityssuuntauksia. Ilman selkeää visiota hän ei olisi pystynyt

työskentelemään hyväksi katsomiensa asioiden vuoksi sellaisella tarmolla ja periksiantamattomuudella kuin työskenteli.

Kun tutkimukseni näkökulma on ollut yksilötason kokemusmaailman selvittämisessä, siinä on ollut mahdollista käsitellä asioita, jotka eivät olisi tulleet esille laajempaa näkökulmaa käyttäessä. Tutkimukseni vahvistaa uusimpien modernisaatio tutkimusten havaintoa siitä, että modernisaatio ei ole ollut suoraviivaisesti ja vääjäämättä etenevää kehitystä, joka on johtanut nykyiseen tilanteeseen. Esimerkiksi Onni Puhakan osuustoimintaan kohdistama kritiikki tuo esille useita seikkoja, jotka osoittavat, että liikkeen kehitys ei ole ollut kaikkien toiminnassa mukana olleiden toimijoiden toiveiden mukaista. Kehitys on ollut useiden mahdollisuuksien toteutumisesta johtunutta seurausta. Sitä kysymystä, millaisiin tuloksiin kehitys olisi voinut johtaa toisenlaisten, toteutumatta jääneiden vaihtoehtojen seurauksena, ei ole ollut mahdollista pohtia tämän tutkimuksen yhteydessä.

Onni Puhakka löysi vasta pitkän etsintävaiheen kautta sen elämänsuunnan ja ne tehtävät, jotka hän koki itselleen ominaisimmiksi. Kansanopiston jälkeen kirjoittamassaan päiväkirjassa hän suree sitä, että hänelle ei ole selvää, millä tavalla hän voisi toteuttaa käytännön työssä niitä ajatuksia ja aatteita, joita opiskeluaikana oli saanut. Kun hän sitten pääsi eri tehtävien kautta työuransa alkuun, imaisi työ hänet mukaansa niin täysin, että hän joutui tekemään kaikin voimin työtä, jopa oman terveytensä kustannuksella. Tutkimuksestani käy ilmi, että Onni Puhakka näki nuoruusvuosinaan vallitsevien olojen muutostarpeen ja lähti aktiivisesti kehittämään niitä. Hän oli työuransa alussa energinen osuustoiminnalliseen työhön keskittynyt uudistaja, innovaattori, mutta vähitellen hän muuttui sen kehityksen ankaraksi kriitikoksi, jota hän omalta osaltaan oli ollut saattamassa alkuun. Monet hänen aikakautensa osuustoiminnallisissa liikkeessä olleet toimijat lienevät kokeneet hänet melkoisen kiusalliseksi kriitikoksi, jopa jonkinlaiseksi kehityksen jarruksi.

Tutkimusaineistosta esille tulleet seikat vahvistavat kodista saatujen esimerkkien ja vaikutteiden merkitystä Onni Puhakan elämänsuunnan muotoutumiseen. Hän syntyi nelihenkisen sisarusarjan vanhimpana lapsena. Vaikka hänen vanhempiensa Ollin ja Helenan persoonaa ja henkilökohtaista elämää kuvailevaa aineistoa on saatavissa vain niukasti, ilmenee käytettävissä olleesta aineistosta että he osallistuivat monin tavoin vaikuttajina lähipiirinsä elämään ollen samalla esikuvia Onni Puhakan kehittymiselle yhteiskunnalliseksi toimijaksi. Olli ja Helena Puhakka vaikuttivat esimerkiksi aivan konkreettisesti useiden kyläläisten ja perheiden taloudelliseen asemaan palkkaamalla tilalleen työväkeä. Myös Puhakan sisarukset antoivat töitä useille kyläläisille ja sen lisäksi he tarjosivat näille mahdollisuuksia sivistys- ja kulttuuriharrastuksiin. Vähäinen seikka ei myöskään ole ollut tilan vaikutus siinä mielessä, että kyläläiset seurattessaan tilan elämää saivat sitä kautta kokea ja nähdä uudenaikaisen elämänmuodon ilmiöiden esiintuloa. Onni Puhakan kotitila toimi jonkinlaisena modernisoituvan yhteiskunnan kehityksen näyteikkunana paikkakunnallaan.

Onni Puhakan vanhemmat vaikuttavat olleen yhteiskunnallisesti valveutuneita. Olli Puhakka osallistui jonkin verran Liperin ensiaskeleitaan ottavan uuden kunnallislain mukanaan tuomiin tehtäviin. Olli ja Helena seurasivat aikakautensa tapahtumia lehtiä ja kirjallisuutta lukemalla. Varsin poikkeuksellista on, että Onni Puhakan vuonna 1850 syntynyt äiti Helena oli paitsi luku- myös kirjoitustaitoinen. Onni Puhakan elämässä kirjalliset harrastukset, lukeminen ja kirjoittaminen, tulivat kuulumaan luontevina osina elämänkulkuun jo aivan varhaisesta lapsuudesta alkaen. Tätä taustaa vasten on ymmärrettävää, että perheen vanhin poika laitettiin opintielle, ensin kansakouluun ja sen jälkeen lyseoon.

Kun Onni Puhakka aloitti lyseon, oli hänen isänsä jo kuollut. Neljän lapsen huoltajaksi jäänyt äiti on varmaankin tuntenut suurta turvattomuutta ja huolta perheensä tulevaisuuden suhteen. Hän pystyi kuitenkin muuttamaan tämän turvattomuuden tunteensa ja huolensa suureksi työtarmoksi ja käytännön toimeliaisuudeksi. Hän kehitti tilan toimintoja, laajensi lisämaita ostamalla tilan pinta-alaa ja kasvatti sen varakkuutta merkittävästi. Puhakoiden tila oli niin varakas, että Helenan tuskin tarvitsi epäillä perheen taloudellisia toimeentulomahdollisuuksia. Kun hän laittoi vanhimman poikansa opintielle lyseoon, on todennäköistä, että hän ajatteli vanhimman poikansa saavuttavan opiskelulla jonkin virkamiestutkinnon. Onni Puhakan opintielle lähdön syihin viittaavia mainintoja ei ole löytynyt käytetystä tutkimusaineistosta eikä hän itsekään missään myöhemmällä iällä kirjoittamissaan muistiinpanoissaan tai kirjeissään käsittele lyseoon lähdön syitä eikä kuvaile siellä oloaikaansa. Syy lienee ollut kesken jääneen opintien aiheuttama trauma. Hänen perheessään oli opittu vaikenemaan ikävistä asioista.

Maalaistalon pojan lähteminen lyseoon opintielle oli 1880-luvun Liperissä harvinaista. Virkamiesten lapsia oli sielläkin koulutettu aina akateemisiin loppu-tutkintoihin saakka. Lyseo-aika oli kesken jäännistä huolimatta merkittävä vaihe Onni Puhakan henkilökohtaisen elämän ja ajattelun kehittymisen sekä näköalojen avartumisen kannalta. Se antoi pontta kehityskululle, joka muovasi hänestä sen lähipiiristään erottuvan poikkeusyksilön, josta hänen julkinen henkilökuvansa kertoo. Talonpoikaisen perheen pojan lähteminen perinteisestä työkeskeisestä yhteisöstä saamaan teoreettista tietämystä ja oppia on varmaankin ollut merkittävä tapaus myös hänen kotiväelleen. Toihan se paitsi uusia näkökulmia talonväelle, varmaankin myös jonkinlaista arvonnousua koko perheelle. Vaikka Onni Puhakka toimis- saan eteni varsin kauas oman perheensä ja kotiseutunsa totunnaisista käytänteistä, ei hän kuitenkaan missään vaiheessa vieraantunut talonpoikaisesta taustastaan ja lapsuudenkodin henkisestä perinteestä. Eri tilanteissa ja tehtävissä toimiessaan hän toi jopa korostuneesti esille talonpoikaisuutensa.

Onni Puhakan elämänvaiheista käy ilmi, että hän teki useita asioita ensimmäisenä tai ensimmäisten joukossa. Lyseoon opiskelemaan lähtö oli yksi varhaisimmista totutuista käytänteistä poikkeamisista. Kontiolahdelle perustetussa kansanopistossa

hän oli ensimmäisen vuosikurssin opiskelija. Onni Puhakan innokas osallistuminen aikakauden uusiin aktiviteetteihin, kuten yleishyödyllisten tilaisuuksien järjestämiseen, on myös esimerkki hänen myötämielisestä suhtautumisestaan uutuuksiin. Hän kehitti ensimmäisten joukossa paikkakunnallaan talonpoikaista elinkeinö- ja ammatillisen koulutuksen kautta saatavalla opiskelulla. Puhakan tulo mukaan osuustoiminnalliseen työhön ja aloittamaan uusia toimintamuotoja oli luonteva jatkumo hänen aikaisemmille elämänvaiheilleen.

Menneitä tapahtumia tai ilmiöitä tarkasteltaessa on pohdittu toisinaan sitä, millaiset tapahtumakulut olisivat olleet, mikäli jokin tapahtumiin vaikuttava tekijä olisi toteutunut toisella tavalla kuin toteutui. Tällaisen lähestymistavan, *vastafaktuaalisen metodin* avulla, ei luonnollisestikaan voida muuttaa toteutuneita kehityskulkuja toisiksi eikä tuottaa sinänsä uutta tietoa. Tämän metodin arvostelijat pitävätkin sitä lähinnä spekulatiivisena välineenä. RAIMO VÄYRYSEN mukaan vastafaktuaalinen ajattelu voi kuitenkin toimia tutkimuksessa ainakin heuristisen ajattelun apuvälineenä, ts. tutkija voi esimerkiksi kysyä, mitkä olisivat olleet seuraukset, ellei jotain tapahtumaa, henkilöä tai ilmiötä olisi ollutkaan.¹

Onni Puhakan elämänsä aikana vastafaktuaalinen ajattelumalli sopii hyvin hänen kesken jääneiden lyseo-opintojensa ja Orisbergin maamieskoulun opintojen tarkastelun yhteyteen. Näiden keskeytysten vuoksi hänen muodollinen koulutuksensa jäi hajanaiseksi. Hän suoritti ainoastaan Kontiolahden opiston kurssitavoitteiden mukaisesti eikä saavuttanut elämänsä aikana mitään virallista ammattitutkintoa. Hänen koulutuksensa ja opintonsa jäivät hänen omaehtoisen opiskelunsa, erilaisilla kursseilla ja käytännön työssä saamansa opin varaan. Tämän tutkimuksen perusteella ei voi sanoa, kertovatko nämä kesken jäämiset tai jättämiset enemmän Puhakan persoonallisista ominaisuuksista kuin siitä, että hänellä ei ollut aikaa tai hän ei osannut organisoida ajankäyttöään saattaakseen opintonsa loppuun. Mikäli Onni Puhakka olisi suorittanut lyseon kurssivaatimusten mukaisesti, hänelle olisi avautunut tie aina akateemisiin opintoihin saakka. Mikäli tämä vaihtoehto olisi toteutunut ja hän olisi suorittanut esimerkiksi jonkin virkamiestutkinnon, hänen kotitalonsa ja kotipaikkakuntansa uudistustoimet olisivat todennäköisesti saaneet toisenlaisia muotoja. Osuustoiminnallisia yhteistoimintamuotoja olisi varmaankin käynnistetty ilman hänen aktiivista myötävaikuttamistaankin, mutta epävarmaksi jää, olisiko niiden kehittäjäksi ja puolestapuhujaksi saatu ketään niin innokasta toimijaa kuin Onni Puhakka. Opettaja Kivinen oli Puhakan läheisistä osuustoimintatovereista ainoa, jolla oli tavallista enemmän opiskelutaustaa. Hän olisi sen vuoksi ehkä ollut muita osuustoiminnassa mukana olevia paikkakuntalaisia luontevampi henkilö toimimaan osuuskuntien organisaattorina sekä luomaan yhteyksiä muihin osuustoimintatahoihin. Tuskin hänellä kuitenkaan olisi opettajantoimensa ohessa ollut riittävästi aikaa ja mahdollisuuksia paneutua osuustoiminnalliseen valistustyöhön. Onni Puhakan aktiivinen työskentely kodin ulkopuolella ja pitkät poissaolot kotoa

olivat mahdollisia sen vuoksi, että tilalla asuvat muut sisarukset ja taloon palkattu työvoima hoitivat talon tehtäviä hänen poissa ollessaan. Aktiivisimman työuransa aikana hänellä ei ollut omaa perhettä, joten sekään ei sitonut häntä kotipiiriin.

Se, ettei Puhakka suorittanut muodollista koulutustaan loppuun asti, kannusti häntä muissa tehtävissään. Kun hän tajusi menettäneensä mahdollisuutensa saada asema muodollisen koulutuksen kautta, paneutui hän perusteellisesti omaehtoiseen opiskeluun ja tehtäviinsä. Työtehtäviinsä usein jopa turhankin yksityiskohtaisella tarkkuudella syventymällä hän näyttää koettaneen paikata mieleensä jäänyttä epäonnistuneen opiskelun jättämää traumaa. Opintojen kesken jääminen on ilmeisesti ollut Onni Puhakan elämässä tekijä, jonka ei voi sanoa olleen suuntaamassa hänen elämäänsä kaikkein ratkaisevimmalla tavalla, mutta joka ainakin jossain määrin selittää hänen työelämänsä kehittymistä ja voimakasta omien näkökantojensa puolustamista sekä hänen muuttumistaan yhteiskunnallisten olojen kriittiseksi arvostelijaksi. Hyvällä syyllä voi kysyä, onko opiskelun kesken jäämisestä löydettävissä selitys esimerkiksi hänen voimakkaalle kritiikilleen osuustoiminnan kehitystä kohtaan. Hän oli osuustoiminnan alkuvaiheissa perustamassa osuuskuntia kotipaikkakunnalleen samanmielisten ja samoista lähtökohdista olevien kumppanien kanssa. Heitä yhdistivät paitsi osuustoiminnallinen into ja aate, myös samanlaiset taustat. Kun osuustoiminnallisen työn kehittyessä alettiin esimerkiksi painottaa lisääntyvässä määrin liiketaloudellisia tavoitteita, oli tätä kehityskulkua pelkästään käytännön työssä oppinsa saaneiden uranuurtajien ajatustavalla vaikea ymmärtää.

Rohkenen väittää, että koulutuksen keskeneräisyydellä oli jossakin määrin vaikutusta myös niiden ristiriitatilanteiden syntymiseen, joita ilmeni Onni Puhakan eri tehtävissä. Erityisen selvältä tämä vaikuttaa esimerkiksi Hankkijan ja Valion toiminnan yhteydessä, kun näiden johtotehtäviin tuli perustamisvuosien jälkeen henkilöitä, joilla ei ollut omakohtaista kokemusta osuustoimintaa aloitettaessa vallinneista olosuhteista ja tekijöistä. Osuustoimintaan mukaan tulleiden uusien vaikuttajien pelkästään teoreettisten opintojen avulla hankitun tietämyksen, hienolta kuulostavien titteleiden ja herraskaisen olemuksen on täytynyt tuntua Onni Puhakasta, käytännön töihin tottuneesta talonpojasta vieraalta. Vaikuttaa siltä, että hän ei tuntenut oloaan kotoisaksi näiden henkilöiden seurassa. Hänen osuustoimintaa kohtaan suuntaamansa kritiikki näyttää sisältävän jonkinasteista ”herravihaa”, näiden uusien toimijoiden työskentelyn vähättelyä. Puhakka itse koki olevansa lähtökohdiltaan ensi sijassa talonpoikainen. Hän ei esimerkiksi suvainnut missään tapauksessa itseään herroiteltavan. Jos joku kirjoitti hänelle puhutellen häntä herra maanviljelijäksi, hän kerkeästi korjasi tämän pyytäen puhuteltavan itseään talolliseksi.

Syitä osuustoimintaan liittymiseen ja siinä mukana oloon

Puhakan talonväen osallistumisen yhteiskunnallisiin tehtäviin voi katsoa olleen talon varakkuuden huomioon ottaen luonnollista ja myös aikakauden käytänteiden mukaan velvollisuus. Onni Puhakan joutuminen tehtäviin, jotka ulottuivat paikallisista tehtävistä aina valtakunnallisten keskusjärjestöjen toimintaan oli usean tekijän aiheuttama kehityskulku. Sen että Puhakan tila joutui mukaan aikakauden merkittävimpiin uuteen työmuotoon, osuustoimintaan, voi katsoa johtuneen siitä, että Onni Puhakka oli oikeassa paikassa oikeaan aikaan. Aivan ratkaiseva tekijä oli hänen kansaopistossa viettämänsä aika. Jo pelkästään se, että hän oli mukana ensimmäisellä vuosikurssilla, viritti hänen ja useiden muiden opiskelutovereiden mielet erityisen suopeiksi aikakauden aatevirtauksille ja isänmaalliselle innostukselle. Opiston ensimmäiseksi johtajaksi tuli henkilö, joka itse oli käynyt Tanskassa, tuossa uudenaikaisen maatalouden ja osuustoiminnan mallimaassa, tutustumassa uusiin aatteisiin, kansanvalistukseen ja osuustoiminnalliseen yhteistyöhön. Opiston johtaja Hakulinen voi näin välittää aivan tuoreeltaan opiskelijoille tietoaan ja kokemuksiaan niistä uusista aatteista ja käytännön toimintamuodoista, jotka vaikuttivat lupaavilta mahdollisuuksilta parantaa yhteiskunnassa vallinneita epäkohtia.

Osuustoiminnan alkuun saattajina maassamme oli yhteiskunnan kansallismielisen sivistyneistön, virkamiesten ja johtavien talousmiesten edustajia. Kehittämällä osuustoiminnan kautta kansan suuren enemmistön eli maanviljelijäväestön, tilatoman väestön ja työläisten taloudellisia ja sivistyksellisiä oloja he katsoivat voivansa parhaiten yhdistää kansakunnan voimia ja saada lisävoimia menestykselliseen kamppailuun Suomen itsehallinnon puolesta, jota Venäjän hallitusvallan toimenpiteet uhkasivat. Pellervo-Seuran perustaminen ja osuustoiminnan tukeminen ei ollut välttämätöntä yhteiskunnan ylempien kerrosten edustajien oman toimeentulon kannalta.² Samalla tavalla voi ajatella, että osuustoiminta ei myöskään ollut Puhakan kotitalalle välttämätöntä. Tila olisi tullut toimeen omavaraisella toiminnallaankin, ilman osuustoiminnan mahdollistamaa yhteistyötä. Toki osuustoiminnasta omalle tilalle saatava taloudellinen lisähyöty nähtiin merkittävänä ja osuustoimintatyössä oltiin senkin vuoksi mukana täysin voimin. Tässä mielessä Onni Puhakan roolin voi nähdä samanlaisena kuin esimerkiksi Hannes ja Hedvig Gebhardin. Gebhardit olivat sivistyneistön edustajia, joiden ei oman toimeentulonsa vuoksi olisi tarvinnut työskennellä osuustoiminnan parissa. Heitä suretti, Gebhardien elämäkerran kirjoittajien RIITTA MÄKISEN ja ANNA-LIISA SYSIHARJUN mukaan, kansan köyhän väestön elämänolot ja kansanluokkia erottavat kuilut. Tämä myötätunto oli heidän kannustimenaan työskentelyssä osuustoiminnan avulla yhteiskunnallisten olojen parantamiseksi.³

Niitä syitä, jotka saivat Onni Puhakan liittymään mukaan osuustoimintatyöhön ja suopeaksi osuustoimintaa kohtaan, on tutkimusaineiston mukaan löydettävissä

hänen omista elämänkokemuksistaan ja yleisestä yhteiskunnallisesta tilanteesta. Samoin kuin osuustoiminnan perustaneille sivistyneistön ja yhteiskunnan yläluokan edustajille, Venäjän vallan uhka oli konkreettinen ja ensisijainen syy myös Onni Puhakalle liittyä osuustoiminnan ympärille kokoontuneeseen kansalliseen rintamaan. Ajan yleiset ajatukset yhteistoiminnasta kansakunnan kohottamiseksi näyttävät olleen tekijöitä, joita Onni Puhakka pystyi omaksumaan aivan tietoisella tasolla järkeilemällä. Hänellä oli tämän tyyppisten ajatusten omaksumiseen suotuista mieliä, joka oli kehittynyt kansanopistoaikana. Osuustoiminnassa Puhakka näki konkreettisen tavan soveltaa käytäntöön saamiaan kansallisen eheyttämisen ja henkisen ja taloudellisen kasvun ajatuksia.

Onni Puhakka on maininnut useissa kirjoituksissaan osuustoiminnan olevan hänelle käytännön työtä vähempiosaisien hyväksi kristillisen rakkauden toteuttamiseksi. Tällaiseen ajatteluun Onni Puhakka sai voimakkaita vaikutteita kodistaan, sillä esimerkiksi hänen äitinsä harjoitti kotiseudullaan monenlaista hyväntekeväisyyttä vähempiosaisia kyläläisiä auttaakseen. Myös Onnin veljen Tahvon sekä sisaren Annan kirjeistä käy ilmi heidän myötätuntonsa vähempiosaisia kohtaan. Onni Puhakan perustelu osuustoimintatyölleen, ennen kaikkea vähempiosaisien hyväksi tehtävänä työnä, korostuu hänen ikääntyessään ja uskonnollisten näkökohtien saadessa enenevässä määrin sijaa hänen työskentelyssään. Hänen uskonnollisuutensa muuttui ajan mittaan kontrollin välineeksi jopa siinä määrin, että häntä voi pitää jonkinlaisena fundamentalistina. Kristinuskossa hän näki pysyviä, ikuisia ja muuttumattomia arvoja. Näitä hän halusi nähdä, tai uskoi olevan myös yhteiskunnallisessa elämässä. IRMA SULKUNEN esittää vastaavanlaisen käsityksen tutkimuksessaan Mandi Granfeltistä. Granfeltille tuli uskonnosta kaikkialle ulottuvan hallinnan ja kontrollin keskeinen väline. Lisäksi hän näillä ehdottomuuden vaatimuksillaan saattoi Sulkusen mukaan tavoitella revanssia henkilökohtaisessa elämässään kokeilleen tappioille.⁴

Oman tien kulkija

Onni Puhakka kävi kirjeenvaihtoa ja varmaankin myös käytti tarjoutuneita tilaisuuksia hyväksi keskustella työtovereidensa kanssa yhteiskunnan ja osuustoimintatyön kehityksestä. Hän kävi kirjeenvaihtoa näistä asioista vielä senkin jälkeen kun oli jo luopunut keskeisistä tehtävistään. Jotkut työtoverit olivat samaa mieltä Puhakan kanssa kehityksen lieveilmiöiksi katsomistaan asioista,⁵ mutta jotkut arvelivat kritiikin johtuvan osuustoimintamiesten ikääntymisestä ja kuuluvan tavalliseen elämäntapaan, vanhempien sukupolvien nuorempiin kohdistamaan kritiikkiin.⁶ Vaikka Onni Puhakalla oli herkkyyttä ja hyvä havaintokyky, kun hän seurasi yhteiskunnan ja osuustoiminnan muutoksia, ei hän aina kyennyt analysoimaan eikä mää-

rittelemään kehityskulkua selkeästi. Hän teki oikean suuntaisia havaintoja esimerkiksi keskusjärjestöjen ja jäsenistön roolien muutoksista. Tuskin kukaan muukaan Puhakan aikalaisista pystyi häntä paremmin selittämään tällaisia kehityskulkuja. Näitä muutoksia voi analysoida aivan eri tavalla retrospektiivisesti, kun on mahdollista tarkastella maamme osuustoiminnan kehitystä yli sadan vuoden perspektiivillä.

Onni Puhakka näki osuustoiminnassa tärkeänä sen aatteellisen puolen ja muurehti kovasti tämän puolen unohtumista liiketaloudellisen ajattelun vallatessa alaa. Aatteet eivät ole REIJO WILENIUKSEN mukaan keksintöjä samalla tavalla kuin esimerkiksi tekniset innovaatiot. Wileniuksen mukaan aatteen ”isinä” pidetyt henkilöt ovat pikemminkin *välittäjiä*. Välittäjästä voi tulla aatteen suurmies sen vuoksi, että jokin ajan yleinen pyrkimys, mikä vähemmän tietoisena vaikuttaa muissa ihmisissä, selkenee välittäjän tajunnassa aiemmin kuin muilla ja hän tekee sen tietoiseksi.⁷ Aatteen saatua niin selkeän muodon, että se alkaa saada merkittävää kannattajakuntaa, aatevirtaus alkaa voimistuessaan organisoitua. Wileniuksen mukaan tähän dynamiikkaan kuuluu muun muassa sellainen piirre, että aatevirtauksen kannattajakunta pyrkii kehittämään aatetta ja soveltamaan käytännössä.

Wileniuksen mukaan aatteen kehityksen jossakin vaiheessa organisaation sisällä syntyy usein valtataistelua. Valtataistelua voi syntyä erityisesti aatteen perustajan tai kehittäjän kuoltua. Aatteesta voi muodostua välikappale valtapyrkimyksille. Wileniuksen mukaan valtaan pyrittäessä aatteen käytännön toimintaan saattaa liittyä alkuperäiselle aatteelle vastakkaisia piirteitä jopa niin paljon, että se kääntyy vastakohdakseen. Aate osoittautuu usein käytännössä aivan muuksi kuin sen varhaiset kannattajat ovat ajatelleet. Näin kokivat Wileniuksen mukaan esimerkiksi Ranskan ja Venäjän vallankumouksien useat kannattajat.⁸

Myös osuustoiminnan kehityksessä voi nähdä edellä mainittuja Wileniuksen esittämiä aatteiden kehityksen elementtejä. Jo heti Pellervo-Seuran toiminnan alkuvaiheissa oli nähtävissä merkkejä seuran ja jäsenistön välisistä erimielisyyksistä sekä seuran sisäisistä toiminnan linjaerimielisyyksistä, jotka vähitellen kehittyivät valtataisteluksi.⁹ KAJ ILMONEN on tutkimuksessaan osoittanut E-osuusliikkeen kehityskulun johtaneen siihen, että emansipatorisena ja jäsenistönsä jokapäiväiseen elämämpiiriin läheisesti kuuluneena toimintana alkanut liike etääntyi jäsenistöstä niin, että osuustoiminnan luonne kääntyi vastakkaiseksi lähtökohtiinsa verrattuna ja liike lopulta irtautui jäsentalouksista niiden ulkopuoliseksi kokonaisuudeksi.¹⁰

Suuret aatteet ovat SIGFRID SIRENIUKSEN mukaan syntyneet kovan paineen alla. Hänen mukaansa aate on sitä jalompi, mitä ankarampi on sen synnyttänyt paine. Tällaisia aatteita ovat olleet esimerkiksi J. W. Snellmanin suomalaisuuden herättämisen aate, Uno Cygnaeuksen kansakoulun perustamiseen johtanut työ, suutari Eetu Salinin työväenaate ja Gebhardien osuustoiminta-aate. Henkilön, joka lähtee toteuttamaan käytännössä jotakin laajakantoista asiaa palavalla innolla, täytyy olla sisäistänyt aatteensa. Kun uranuurtajat alkavat aatteen pakottamana soveltaa ajatuksiaan

käytännön työhön, Sireniuksen mukaan henkilökohtaisella hyödyllä tai rahallisella palkkiolla ei ole keskeistä merkitystä. Tällaisten uranuurtajien liikkeelle panevana voimana on ollut ”ankarassa paineessa syntynyt, heidän sieluansa polttava aate”.¹¹

Sirenius käyttää termejä *uranuurtajat* ja *epigonit*. Epigoneilla, jäljittelijöillä, Sirenius tarkoittaa sellaisia henkilöitä, joilla itsellään ei ole kokemusta siitä alkuperäisestä aatteen palosta, mikä on saanut jonkun liikkeen uranuurtajat työskentelemään edustamansa toimintamuodon hyväksi. Nämä epigonit kehittävät ja soveltavat uusilla tavoilla uranuurtajien ”sielullisen pakon” synnyttämiä toimintamuotoja. Vaikka he tekisivätkin tehtävänsä tunnollisesti ja mallikelpoisesti, työtä uhkaa aatteen oheneminen, jopa rämettyminen, kuten Sirenius sanoo. Aatteen unohtaminen voi olla pahimmillaan sitä, että aikanaan suuressa aatteen palossa aloitettua toimintaa käytetään pelkästään apukeinona omien henkilökohtaisten pyyteiden toteuttamiseen, ponnahduslautana valta-asemiin, hyvin palkattuihin, helppoihin rutiinitöihin.¹²

Sireniuksen ajattelu antaa näkökulman ymmärtää Onni Puhakan ajattelutapaa tämän kritisoidessa osuustoimintaliikkeen myöhempiä vaiheita. Osuustoiminnan kehityksessä mukaan tuli henkilöitä, jotka olivat eläneet aivan erilaisessa yhteiskunnassa kuin osuustoimintapioneerit. Puhakka ei pystynyt ymmärtämään osuustoiminnalliseen työhön tulevien nuorempien sukupolvien ajatusmaailmaa. Näillä ei voinut olla sitä henkilökohtaista kokemusta osuustoiminnan lähtökohdista ja yhteiskunnallisesta tilanteesta, jonka hän ikätovereineen oli kokenut. Puhumattakaan siitä aatteenpalosta, johon hän itse oli saanut kipinän Kontiolahden kansanopistossa ja joka myöhemmin sai käytännön työmuotoja hänen perehtyessään enemmän osuustoiminnan mahdollisuuksiin muiden uranuurtajien kanssa työskennellessään. KAJ ILMONEN käsittelee tätä samaa asiaa todetessaan, että jokainen perustajasukupolven jälkeen osuustoimintaan mukaan tuleva sukupolvi saa tehtäväkentäkseen liikkeen, joka on tietyn struktuurin, tietyt ongelmat ja toimintatavat omaksunut kokonaisuus.¹³

Osuustoiminnallisten yritysten päätöksentekoa tutkineiden ruotsalaisten tutkijoiden mukaan osuustoiminnallisten organisaatioiden rakenteeseen kuuluu *diakronisten* ja *synkronisten* aspektien vuorovaikutus.¹⁴ Diakronian käsitteellä tutkijat tarkoittavat organisaation historiallisen kehityksen vaikutusta toimintaan ja synkronialla puolestaan nykyhetken vallitsevan tilanteen ja ehtojen huomioon ottamista toiminnassa. Organisaatioiden toiminnassa nämä molemmat elementit vaikuttavat yhteen sulautuneina. Ruotsalaisten tutkijoiden mukaan diakronisten tekijöiden vaikutus on osuustoiminnallisissa yritysmuodoissa ilmeisesti suurempi kuin joissakin muissa yritysmuodoissa. Tämä johtuu heidän mukaansa siitä, että osuustoiminnan kehityksessä rochdalelaisia lähtökohtia on voitu pitää luontevasti esillä. Suomalaisen osuustoimintaliikkeen lähtökohtia ja arvoja on pohdittu ja tuotu esille muun muassa Osuustoiminnan neuvottelukunnan taholta tavalla, joka osoittaa, että osuustoiminnan perinteiset menestystekijät ja arvot saattavat saada vastaisuudessa lisääntyvää merkitystä.¹⁵

Osuustoimintakumppaniensa tavoin Puhakka oli nähnyt osuustoiminnan merkityksen ja saavutukset taloudellisten olojen kehittäjänä, mutta samalla hyvin keskeisesti myös ihmisen monipuolisena sivistystason ja henkisen elämän kehittämisen välineenä, kansanvalistajana. Kansansivistyksellinen kenttä on kehittynyt nykyisin niin laajaksi, että tuskin kukaan enää olettaa esimerkiksi osuustoiminnan kaltaisen liikkeen voivan liiketaloudellisen toimintansa ohella hoitaa sitä. Nykyaikana yleisistä sivistys- ja valistustehtävistä huolehtivat useat oppilaitokset ja opistot sekä eri osa-alueille erikoistuneet laitokset.

Puhakka oli epäilemättä vilpittön ja hyvää tarkoittava valistustyössään, olipa sitten kyse osuustoiminnan ”alkuperäisistä arvoista” muistuttamisesta, raittiusasiasta tai muista hänen epäkohdiksi kokemistaan asioista. Hänellä oli kuitenkin inhimillisesti ottaen aivan liian suuri tehtävä hoidettavanaan. Esimerkiksi raittiustyössä alkoholin haittakäytön ehkäisy on sellainen tehtäväalue, että siihen ei ole keksitty tehokkaasti toimivaa keinoa. Puhakka kuitenkin ajatteli, että esimerkiksi raittiusasian ratkaisemiseen – alkoholista täydellisesti pidättäytyminen oli hänen näkökantansa raittiusasiassa – on jokin oikea keino. Kyse oli hänen mukaansa vain siitä, miten se keino löydetään.

Olisi liiaksi yksinkertaistettua sanoa Puhakan valistustehtävistä, että hänellä ei ollut todellisuudentajua. Asiaa ei kuitenkaan voi katsoa pelkästään näin yksipuolisesti. Onni Puhakka oli 1800-luvun kasvatti, aikakauden, jota on sanottu utopioiden vuosisadaksi.¹⁶ Hän oli nähnyt monien toivottomiltakin tuntuneiden tavoitteiden toteutuvan. Hänen nuoruudessaan yhteiskunnallisissa oloissa oli ollut niin paljon epäkohtia, että niillä ihmisillä, jotka ryhtyivät korjaamaan niitä, täytyi olla voimakas usko tavoitteidensa toteuttamismahdollisuuksiin. Yksi utopioista, jonka Puhakka näki toteutuvan ja tuottavan hyviä tuloksia, oli osuustoiminta eri osa-alueineen. Jos yhteiskunnallisten ja taloudellisten olosuhteiden korjaamiseen oli löytynyt toimivia ratkaisuja, oli luontevaa ajatella, että muitakin epäkohtia voidaan korjata, kunhan vain löydetään oikeat menetelmät ja toimintatavat. Tämä antoi Onni Puhakalle niin paljon uskoa epäkohtien korjaamismahdollisuuksiin, että hän jaksoi tehdä työtä niiden hyväksi kymmenien vuosien ajan aina elämänsä viimeisiin vuosiin saakka. Hänellä oli utopioita, tavoitteita, joiden toteutumiseen hän uskoi vahvasti.

Onni Puhakka ei ajoittaisesta frustroitumisestaan huolimatta antanut periksi kriitikkissään, yrityksissään saada osuustoimintaa muuttamaan suuntaansa ja palaamaan ”juurilleen”. Hän ei varmaankaan osuustoiminnan alkuvuosina poikennut toisista uranuurtajista siinä mielessä, että monet heistä olivat omaksuneet ja sisäistäneet samoja arvoja ja motiiveja mukanaololleen kuin hänkin. Siinä mielessä Puhakka kuitenkin poikkesi monista kumppaneistaan, että hän jaksoi kauemmin kuin useimmat heistä uskoa osuustoiminnan alkuaikojen, ”perimmäisiin arvoihin”, kuten hän niitä nimitti.

Osuustoiminnan tulevaisuuden näköaloja

Osuustoiminta on edelleen hyvin elinvoimainen ja lisääntyvää kannatusta saava liike- ja yhteistoimintamuoto. Kansainväliseen osuustoimintaliikkeen keskusjärjestykseen ICA:han (International Co-operative Alliance) kuuluu viimeisimmän käytettävissä olleen tilaston mukaan 258 jäsenorganisaatiota, joihin kuuluu noin miljardi henkilöjäsentä 96:sta maasta.¹⁷ Lisäksi osuustoiminta saa voimistuvaa kannatusta ja tekee uusia aluevaltauksia erilaisissa ns. uusosuuskunnissa. Varhaisten sosiaaliutopistien osuustoiminnan kehittymiseen johtava oivallus oli siinä, että he ymmärsivät tarkastella muuttumassa olevia yhteiskunnallisia, tuotanto- ja kulttuurirakenteita siltä kannalta mikä merkitys niillä oli väestön suuren enemmistön, yhteiskunnan vähäosaisten kannalta. He ymmärsivät, että teollisuuden kehittymisen myötä voimistuvien markkinavoimien puristuksiin jäämässä olevien työläisten, talonpoikien ja kuluttajien asemaa voidaan parantaa vain luomalla markkinavoimille vastavoima, joka toimisi liiketalouden omalla kentällä, mutta joka korjaisi niitä kapitalismin epäkohtia, jotka heikensivät yhteiskunnan vähäosaisten asemaa.¹⁸

Ne ongelmat, joiden korjaamiseksi osuustoimintaa alettiin kehittää 1800-luvulla, olivat syntyneet teollistuvissa maissa markkinavoimien voimistumisen ja teollisuuden kehittymisen myötä. Ongelmat koskivat ennen kaikkea teollistumassa olevaa Eurooppaa. Nykypäivänäkin kohdataan vastaavanlaisia ongelmia kuin teollistuvan Euroopan kehityshistorian alkuvaiheissa, mutta nyt nämä epäkohdat ovat globaaleja. 1900-luvun viimeisellä neljänneksellä markkinatalouden merkitys kasvoi ennennäkemättömällä tavalla kaikkialla maailmassa, kun kaupankäynnin esteitä poistettiin ja rahoitusmarkkinoiden sääntelyä vähennettiin. Suurpääoman ja teollisen tuotannon liikkeet eivät noudata nykypäivänä valtiollisia eivätkä mantereiden välisiä rajoja. Pääomat liikkuvat tietoliikenneyhteyksien avulla ympäri maailmaa ja siirtyvät sinne mistä löytyvät tuottavimmat sijoituskohteet.¹⁹ Teollisuustuotantoa siirretään sinne, missä tuotteita voidaan valmistaa halvimmalla. Esimerkiksi eurooppalainen teollisuusköyhälistö, joka joutui tekemään tehtaissa mitättömällä palkalla jopa kaksi kertaa pidempiä työpäiviä kuin nykyisin länsimaiset toimistotyöntekijät tekevät, on saanut vastineensa kehitysmaista ja köyhissä oloissa elävien ihmisten parista. Suunnaton ihmisjoukko, joukossa jopa lapsityövoimaa, raataa hädintuskin jokapäiväisen leivän turvaavalla palkalla ylipitkiä työpäiviä tuottaakseen yllelisyystuotteita maapallon vauraisissa maissa yltäkyläisyydessä eläville kuluttajille.

Osuustoiminnan merkitys ja arvot ovat aika ajoin nousseet esille osuustoiminnallisessa keskustelussa. 1900-luvun lopulta alkaen keskusteluun on tullut uutta sisältöä, kun esiin on noussut täysin uudenlaisia, maailmanlaajuisia haasteita. Meidän aikanamme on noussut esiin aivan uusia ongelmia, jotka koskettavat kaikkia kansakuntia, jokaista taloutta ja jokaista ihmistä. Suomen osuustoiminnan neuvottelukunta näkee kolme maailmanlaajuisia kehitystrendiä, joiden aiheuttamien

uhkien torjumiseksi vaaditaan kansainvälistä yhteistyötä: öljyn ehtyminen, ilmastomuutos ja nopea väestönkasvu.²⁰ Neuvottelukunnan näkemyksen mukaan ihmiskuntaa uhkaavien ongelmien ratkaisuvaihtoehtoja mietittäessä joudutaan ratkaisemaan niukkuuden jakamisen kysymyksiä. Asetelma on siten monella tavalla samanlainen kuin osuustoiminnan varhaisvaiheissa. Osuustoiminnan aikaisempaa mittavampana haasteena voi nähdä sen, olisiko siitä löydettävissä se kansakuntia yhdistävä ja uudistava, yhteistä päämäärää tavoitteleva voima, jolla näitä uhkakuvia vastaan voidaan ponnistella menestyksellä. Osuustoiminnan neuvottelukunnan mielestä osuustoiminnan arvot ja periaatteet ovat nykyisenä kaikkia kansakuntia yhdistävien ongelmien aikakautena entistäkin ajankohtaisempia. Onni Puhakka ottaisi varmaankin innokkaasti osaa osuustoiminnalliseen keskusteluun ja toteaisi mielihyvällä saaneensa lopulta ajatuksilleen merkittävää vastakaikua, jos hän olisi lukemassa Osuustoiminnan neuvottelukunnan vuonna 2008 laatimaa lausumaa, jossa tiivistetään meitä kaikkia koskevien uhkakuvien ratkaisun lähtökohdat:²¹

Vääjäämättömät kehitystrendit suorastaan pakottavat ottamaan osuustoiminnan perusarvot laajasti käyttöön yhteiskuntien ja talouksien organisoimisessa; sitä parempi, mitä nopeammin. ”Liikevoitto” ei olekaan ihmiskunnan pääasia, vaan se, miten kohtuullisesti ja oikeudenmukaisesti selvittää eteenpäin – omin voimin, mutta yhdistyneinä.

EPILOGI

Onni Puhakka oli ollut viimeistä kertaa Valion kokouksessa Helsingissä vuonna 1930. Hän oli matkalla kotiin päin ja istui mietteliiäänä junassa. Valiosta luopumisen täytyi tuntua raskaalta, olihan se elämänuran tärkeimpiä vaiheita, kenties kaikkein merkittävin tehtävä. Valio oli saatu alun monien vaikeuksien jälkeen menestyväksi kansainvälistä toimintaa harjoittavaksi liikkeeksi.

Mieleen tulivat myös monet vaiherikkaat hetket osuustoiminnan alkuvaiheilta. Hän oli ollut innokkaana ja aktiivisena edistämässä osuustoiminta-aatetta. Osuustoiminnassa hän oli nähnyt tavan toimia käytännön elämässä toteuttaen kristillisen lähimmäisenrakkautta periaatetta. Osuustoiminta oli vaikuttanut runsaasti toiveita herättävältä tavalta lähestyä yhteiskunnan ongelmia ja saada kehitettyä ympäröivää maailmaa paremmaksi. Hän oli antanut aatteelle kaikkensa. Oli tehnyt töitä tunteja laskematta, usein ilman rahallista korvausta. Uskoen, että pyyteetön työ ja esimerkki vaikuttavat saaden vähitellen yhä useamman ihmisen tulemaan mukaan työhön ja toimimaan epäitsekästä toisten hyväksi. Oliko kaikki tämä työ ja siihen uhratut vuodet kuitenkin olleet turhia...?

Tuona vuonna 1930 hän täytti 60 vuotta. Kuluneisiin vuosiin oli sisältynyt paljon tapahtumia. Hän oli kokenut paljon enemmän kuin useimmat hänen läheisistään. Vuosien mittaan häntä oli kohdannut monet iloiset tapahtumat. Monia ihmisiä hän oli pystynyt auttamaan jokapäiväisissä asioissa. Hänen oma elämänsä oli monen ulkopuolisen silmin nähtynä varmaankin sellaista, josta useimmat pystyivät vain haaveilemaan. Hän oli varakkaan talon arvostettu isäntä. Kuinka moni tiesi, että sisimmässään hän kuitenkin oli yksinäinen?

Nyt elämäntöistä ehkä merkittävin, Valio, piti jättää taakse. Sen hyväksi hän oli tehnyt kaiken minkä kykeni. Osuustoimintaa oli lähdetty kehittämään pyyteettömästi, omat edut unohtaen ja toisten ja yhteisen edun hyväksi toimien. Nyt sitä johtivat nuoremmat. Sellaiset, jotka eivät hänen mielestään ymmärtäneet osuustoiminnan alkuperäisiä tavoitteita. Nyt osuustoimintaa hoitivat henkilöt, joiden tavoitteena olivat mahdollisimman suuret taloudelliset voitot. Rahasta oli tullut uusi epäjumala.

Monenlaiset mietteet pyörivät Onni Puhakan päässä. Juna vei häntä kohti kotia. Siellä odottivat arki ja kotoiset askareet. Päällimmäisenä hänellä oli mielessä rikkoutumassa oleva avioliitto. Eroa ei ollut vielä vahvistettu virallisesti, mutta käytännössä yhteiselämä oli jo ohi. Hän kaivoi laukustaan paperia ja kynän ja alkoi muotoilla tuntojaan paperille.²²

KIITÄVÄ HETKI

*Kiitävä hetki
kuinka lyhyt sä ootkaan.
Ja kuinka paljon siihen sittenkin voi sisältyä.*

*Kun elon päivä painuu iltahan päin,
kun kuolon maille muuttavalle kuvastuu eessä olevan matkan pää,
siirtyy silloin sielun silmien eteen kulunut aika,
toistuu, kertautuen eletty elämä.
Silloin saa se toisen tunnun,
uuden valaistuksen.*

*Tapahtumat, jotka silloin aikanaan askaroittivat
joko ajan kultaisen kulua
tai murheen mieltä painaessa,
tuottivat tuskaa, kärsimyksiä.
Uusiutuu lapsuusajan muistot,
nuoruusajan unelmat ja miehuuden työvuodet.*

*Ne saavat nyt kokonaan aivan uuden valaistuksen,
aivan toisen taustan kun mitä ne silloin olivat
kun ne todella tapahtuivat.
Useakin tapahtuma näyttäytyy toiseksi
joko todellisemmaksi tai harhakuvaiksi.
Wieläpä sellaiseksi, jota ei toivoisi tapahtuneeksi,
mutta nyt saapi katua katkerasti,
kuitenkaan voimatta sille enää mitään.*

*Täytyy vaan tyytyä kohtaloonsa
ja pyrkiä sovittamaan sitä mikäli mahdollista.
Toisia taas hyvillä mielin muistella
ja olla kiitollinen kohtalolle,
joka ohjasi oikeaan.*

(Kappalejako tutkimuksen tekijän)

Osan tästä tutkimuksestani olen kirjoittanut syntymäkodissani Liperissä. Eräänä päivänä havahduin siihen, että kirjoitan ukkini elämänvaiheista melko tarkoin samassa paikassa, jossa hän ”kirjoitteli niitä kirjoituksiaan”. Oma kirjoitushuoneeni tosin sijaitsi eri talossa kuin hänen työhuoneensa. Hänen jykevästä hirsistä rakennettu kotitalonsa purettiin vuonna 1956, ja samalle paikalle rakennettiin uusi lautarakoinen talo, samaan tyyliin kuin sotien jälkeinen, silloin parhaassa työiässään oleva sukupolvi taloja rakensi.

Ikkunasta avautuu kuitenkin sama näkymä, joka isoisälläni oli silmiensä edessä: Pitkälampi. Ei epäilystäkään, mistä lampi on saanut nimensä, sillä sitä mainitaan jokapäiväisessä puheessa kilometrin pituiseksi, leveimmillään se on toistasataa metriä. Sitä on moni paikalle ensi kertaa saapuva vieras luullut joeksi. Pitkälammen ympäristön maisema vaihtelee eri vuorokauden- ja vuodenaikoina sekä säätilojen mukana. Myös katsojan mieliala ja tunnetila vaikuttavat siihen miten maisema koetaan. Tätä samaa näkymää isoisäni katseli vuosikymmenien aikana asioitaan pohtiessaan ja hänen jälkeensä isäni, jolla oli rakentamassaan talossa työhuoneensa kirjoituspöytä sijoitettuna lammen puoleisen ikkunan eteen. Isäni jatkoi oman isänsä tapaa kirjoittaa muistiin päivän tapahtumia. Hänellä oli omana erityisenä kiinnostuksen kohteena säätilojen muistiin merkitseminen.

Suvun neljännen polven edustajana minä katselin samaa maisemaa kirjoittaessani siitä, miten tällä paikalla on eletty, miten talon asukkaat ovat vaihtuneet ja työtehtävät muuttuneet.

Pitkänpellon asuinrakennus keväisenä aamuna vuonna 1956. Pihamaalla edellisenä talvena hankittu uudenaikaista elämäntapaa symboloiva kulkuväline, auto. Tikapuiden vieressä polkupyörällään taloon saapunut kirvesmies kaivaa repustaan työvälineitä. Hän aloittaa hetken kuluttua rakennuksen purkamisen. *Valokuva Olavi Puhakka/OPpk.*

LÄHDEVIITTEET

Käytetyt lyhenteet

Kirj.kok = Kirjoittajan kokoelmat

m = mies

n = nainen

OPpk = Onni Puhakan perikunnan kokoelmat

Tiedonantajista ja haastatelluista henkilöistä on käytetty vain nimikirjaimia. Oikeat nimet löytyvät alkuperäislähteistä.

1. ONNI PUHAKKA – LIPERILÄINEN VAIKUTTAJA

- 1 Karjalainen 17.9.1955.
- 2 Kunnari 1/2005 (julk. 9.5.2005). Liperin kunnan tiedotuslehti.
- 3 Jäntti 1995, 113.
- 4 Stark, L. 2006, 9–13.
- 5 Meinander 2006, 236.
- 6 Salokas 1930, 1937.
- 7 Haastattelut 4.4.2005 (BP ja OP). Kirj.kok.
- 8 Onni Puhakan ja Otto Kotilaisen kirjeenvaihto.

2. ELÄMÄNTYÖ HENKILÖHISTORIALLISEKSI TUTKIMUKSEKSI – TUTKIMUKSEN TAUSTA JA TAVOITTEET

- 1 Aro & Jokivuori 2010, 275–276.
- 2 Katso esim. Jussila 2004 ja Meinander 2006.
- 3 Nieminen 2006.
- 4 Anttila 1974.
- 5 Mikkola 2009, 137–138; Stark, L. 2006, 13–15.
- 6 Tästä tutkimushankkeesta on toimitettu julkaisu *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960* (Helsti & Stark & Tuomaala 2006).
- 7 Mikkola 2009, 14; Stark, L. 2006, 14.
- 8 Klinge 1997, 238–239.
- 9 Soininen 1974, 200; Vihola 1991, 21–22.
- 10 Klinge 1997, 238–239; Stark 2006, 12.
- 11 Anttila 1974, 33–35; Soininen 1974, 410–415; Stark, L. 2006, 24; Vihola 1991, 17, 21.
- 12 Meinander 2006, 133–138; Nieminen 2006, 96–98, 111–113.
- 13 Gebhard 1914, 7.
- 14 Nieminen 2006, 130–133; Stark, L. 2006, 22–24.
- 15 Nieminen 2006, 21.
- 16 Stark, L. 2006, 11.

- 17 Nieminen 2006, 47, 49; Pulma 1993, 409.
- 18 Annala 1955, 12–13; Gebhard 1899, 122; Laurinkari 2004, 13–14.
- 19 Annala 1955, 11, 13–14; Gebhard 1899, 124–129.
- 20 Laurinkari 2004, 14.
- 21 Laakkonen & Laurinkari 1995, 1.
- 22 Philpott 1937, 28.
- 23 Heinilä 2002, 25–26.
- 24 Heinilä 2002, 26; Laurinkari 2004, 19; Mäkinen & Sysiharju 2006, 84–85.
- 25 Mäkinen & Sysiharju 2006, 83.
- 26 Karhu 1999, 248; Mäkinen & Sysiharju 2006, 150.
- 27 Rinne 1944, 3–4.
- 28 Gebhard 1899, 126.
- 29 Gebhard 1914, 71; Pellervo tammikuu 1900, 4.
- 30 Gebhard 1914, 61–62; Pellervo tammikuu 1900, 3–5.
- 31 Gebhard 1914, 61–69.
- 32 Rinne 1944, 3–6.
- 33 Henttinen 1999, 97–100.
- 34 Henttinen 1999, 39–43; Laurinkari 2004, 19.
- 35 Karhu 1999, 256.
- 36 Henttinen 1999, 76–80.
- 37 Mäkinen & Sysiharju 2006, 149; Wallén 1999, 7–10.
- 38 Aaltonen 1953, 8–18; Talve 1979, 168–173.
- 39 Aaltonen 1944.
- 40 Esim. Aaltonen 1953.
- 41 Pennanen 1979; Virtanen 1950.
- 42 Ruotsala 2002.
- 43 Anttila 1967, 216–217.
- 44 Anttila 1985 b, 102.
- 45 Simonen 1949.
- 46 Kuisma & Henttinen & Karhu & Pohls 1999.
- 47 Simonen 1955; Perko 2005.
- 48 Annala 1955.
- 49 Häikiö 1997.
- 50 Ilmonen 1984.
- 51 Köppä 1990 ja 2010; Köppä & Laukkanen & Santala 2000.
- 52 Esim. Laurinkari 2004.
- 53 Alanen 1964; Rahola (toim.) 1934; Mäkinen & Sysiharju 2006.
- 54 Mäkinen & Sysiharju 2006.
- 55 Bertaux-Wiame 2007, 49.
- 56 Heidegger 2000, 33.
- 57 Herlin 1993, 52–53, 56–57.
- 58 Saarinen 2003, 15–16.
- 59 Lagerstam 2007, 16–17.
- 60 Lagerstam 2007, 16–17; Lagerstam 2008, 10.
- 61 Salimäki 2000, 14–16.
- 62 Herlin 1993.
- 63 Herlin 1993, 11–12.
- 64 Kluckhohn & Murray 1953, 73.
- 65 Saarinen 2003, 35.
- 66 Aarnio 2009, 23, 57; Aikasalo 2000, 43; Sappinen 2000, 11.

- 67 Sappinen 2000, 11.
- 68 Salimäki 2000, 7, 35–36.
- 69 Fingerroos 2010, 60–64; Kalela 2006, 70–71.
- 70 Uskontotieteilijöistä mainittakoon Juha Pentikäisen tutkimus, joka käsittelee Marina Takaloa ja hänen uskontoaan (SKS, 1971, uusintapainos 2010) ja folkloristeista mainittakoon Tuija Saarisen Heikan Jussin elämää koskeva tutkimus (Saarinen 2003).
- 71 Sjöberg-Pietarinen 1997, 111.
- 72 Bringéus 2009.
- 73 Salimäki 2000, 22.
- 74 Niiniluoto 2001, 45–46.
- 75 Rogers 1960, 49.
- 76 Niiniluoto 2001, 46, 56–60.

3. TUTKIMUSAINEISTO JA KÄYTETYT MENETELMÄT

- 1 Suomen Osuustoimintalehti 1949, 173–176 (Pehkonen).
- 2 Perko 2005, 420.
- 3 Perko 2005, 420.
- 4 Haastattelu 29.8.2007 (AR). Kirj.kok.
- 5 Haastattelut 8.4.2009 ja 22.9.2010 (AR). Kirj.kok. – Muistan itsekin kuulleen jo ennen tämän tutkimukseni aloittamista viittauksia Onni Puhakan tapaan istua kirjoituspöytänsä ääressä ahkerasti kirjoittelemassa. Samoin muistan Puhakan aviopuolison maininneen usein hänestä, että Puhakka oli ”aina matkoilla”.
- 6 Saarinen 2003, 36.
- 7 Otto Kotilaisen ja Onni Puhakan kirjeenvaihto.
- 8 Aineisto on Onni Puhakan perikunnan hallussa (OPpk).
- 9 Mazzarella 1997, 32.
- 10 Hinkkanen 1997, 124.
- 11 Englund 2006, 13–15.
- 12 Haanpää 2005, 4.
- 13 Stark, L. 2006, 29.
- 14 Eskola 2006, 38–39, 49.
- 15 Sisarusten yhteistalouden aikana vastuuta ei ollut virallisesti määrätty kenellekään sisaruksista, tilaa hoidettiin perikuntana sisarusten väliseen jakoon saakka. Onni oli kuitenkin perheen vanhin lapsi, ja kirjoituksista saa sen käsityksen, että muut sisarukset odottivat hänen tekevän päätöksiä merkittävässä asioissa.
- 16 Onni Puhakan kotikylässä oli 1900-luvun alkupuolella lähin puhelin parin kilometrin päässä. Vasta 1950-luvun puolivälissä puhelin tuli hänen kotitaloonsa ja lähimpiin naapureihin.
- 17 Onni Puhakan päiväkirja 1890–1894. OPpk.
- 18 Onni Puhakan päiväkirja 1.5.–26.10.1896. OPpk.
- 19 Sievänen-Allen 1999, 25.
- 20 Kamerassa on kiinteä Doppel-Anastigmat Leonar 135 mm/f 6.8 -objektiivin ja Pronto-suljin (valotusajat 1/25, 1/50, 1/100, B ja T).
- 21 Uskottavalta ajatukselta tuntuu, että Puhakka mielessään ajatteli talon renkien työskentelevän vain osittaisella työteholla ja otti tämän kuvan eräänlaiseksi todisteeksi omasta mielestään heidän laiskotteluun taipuvasta työskentelytavastaan. Samantapaisen tulkinnan voisi tehdä myös Järnefeltin Isäntä ja rengit -maalauksesta.
- 22 Kuva-aineisto on Onni Puhakan perikunnan hallussa.

- 23 Salokas 1930, 1937.
- 24 Kuopion-matkan kertomus. OPpk.
- 25 Esim. Kalela 2006, 83.
- 26 Haastattelut lähdeluettelossa.
- 27 Haastatteluissa: AR (n s. 1921).
- 28 Korkiakangas 1996, 12–16.
- 29 Portelli 2006, 60.
- 30 Tämän tutkimuksen kannalta ainoa käyttökelpoinen uusi nauhoitettu haastattelu on tehty 23.7.2005 (MM n s. 1920). Nauhoitus on kirjoittajan hallussa.
- 31 Näistä haastatteluista tehdyt litteroinnit ovat Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen arkistossa (TYKL/SPA/1127). – Haastattelut pro gradu -tutkielmaani varten tein kysymyslomakkeella, jonka olin laatinut käyttäen apuna Turun yliopiston kansatieteen laitoksen vastaajaverkostolleen lähettämiä kyselylehtisiä. Käyttämäni kyselyt olivat nro 28 (Maatalouden koneistuminen), 31 (Kansanomaiset yhtiöt), 34 (Rehutiloudesta) sekä 37 (Maatalouden koneistuminen II).
- 32 Haastatteluissa: AR (n s. 1921).
- 33 Haastateltava on syntynyt 1924.
- 34 Haastatteluissa: AR (n s. 1921).
- 35 Korkiakangas 1996, 327, 331,
- 36 Korkiakangas 1996, 36–37.
- 37 Haastatteluissa: OP (s. 1924, k. 2010).
- 38 Haastattelu 31.8.2004 (BP). Kirj.kok.: “Onnista [Onni Puhakasta] voi kirjoittaa kaksi kirjaa. Hänellä oli kaksi puolta, hyvä ja huono. Kirjoita vain siitä hyvästä puolesta kirja!” – Haastateltavani on muistuttanut usein, että Onni Puhakka käyttäytyi yleensä vieraiden seurassa tuoden esille parhaita puoliaan, mutta kotiväki sai tutustua myös hänen persoonallisuutensa ikävämpiin piirteisiin.
- 39 Esim. Erkki Aarnion omaelämäkerta *Vastahankaan. Muistikuvia*. Helsinki 2009, 18–19); Lagerstam 2008, 10.
- 40 Eskola & Suoranta 2008, 68; Saarinen 2003, 44.
- 41 Eskola & Suoranta 2008, 69–70.
- 42 Saarinen 2003, 44.
- 43 Sjöberg-Pietarinen 1997, 37–38.
- 44 Lagerstam 2007, 15.
- 45 Mazzarella 1997, 31–32.
- 46 Mikkola 2009, 45–49; Ruotsala 2002, 28.
- 47 Sell 2003, 87, 98–99, 101–103.
- 48 Eskola & Suoranta 2008, 137, 145–6.
- 49 Hinkkanen 1997, 128.
- 50 Hinkkanen 1997, 124.
- 51 Sulkunen 1995, 9.
- 52 Wahlström 2004.
- 53 Peltonen 2010, 112–115.
- 54 Raija Oranen: *Nimeltään Kekkonen*. (2011, Teos). – Lähivuosina on ilmestynyt muitakin elämäkertoja, joissa tuodaan esille suorasukaisesti yleensä hyvinkin negatiivisiksi miellettyjä asioita. Tällaisista voidaan mainita esimerkiksi Antero Raevuoren Järvisen urheilijaperheestä kertova teos *Järviset – Legendaarinen suomalainen urheilijaperhe* (Kustannusosakeyhtiö Revontuli, 2009) sekä John Simonin *Koneen ruhtinas – Pekka Herlinin elämä* (Otava, 2009).
- 55 Hinkkanen 1997, 130.
- 56 Ruotsala 1998, 90; Ruotsala 2002, 54.

- 57 Ruotsala 1998, 90; Snellman 1999, 138-141.
- 58 Ruotsala 2002, 48-49.
- 59 Puhakka 1977. TYKL.
- 60 Mazzarella 1997, 29.
- 61 Herlin 1993, 16.
- 62 Aikasalo 2000, 41; Ruotsala 2002, 50.
- 63 Ruotsala 1998, 94; Ruotsala 2002, 48-51.
- 64 Ruotsala 2002.
- 65 Salokas 1930 ja 1937.
- 66 Korkiakangas 1996, 323.
- 67 Hinkkanen 1995, 126.
- 68 Kalela 1991, 152.
- 69 Herlin 1993, 11-12.
- 70 Lempa 1990, 215-217.

4. ELÄMÄÄ LAPSUUDENKODISSA

- 1 Saloheimo 1998 Julkaisussa: Kontiolahden Puhakat ja Lukkariset. Toim. Toini Lukkarinen (omakustanne). OPpk
- 2 Tiedot Kontiolahden Puhakoiden vaiheista perustuvat August Puhakan kokoamaan sukuselvitysvihkoon, joka on Onni Puhakan perikunnan hallussa.
- 3 Sukuselvityksissä ei ole löytynyt tietoa hänen syntymääjastaan eikä -paikastaan.
- 4 Pitkänpellon taloa koskevat asiakirjat: Velkakirja 18.4.1874 koskien Pitkänpellon tilan kauppahinnan maksujärjestelyjä. Onni Puhakka on kirjoittanut tähän asiakirjaan tilan ostovaiheista tietoja. OPpk.
- 5 Pitkänpellon tilan asiakirjat: Kauppakirja 18.4.1874. OPpk.
- 6 Pitkänpellon tilan asiakirjat: Kauppakirja 18.4.1874. OPpk.
- 7 Pitkänpellon tilan asiakirjat: Kauppakirja 18.4.1874. OPpk.
- 8 Suomen Osuustoimintalehti 10/1949, 173-174 (Pehkonen).
- 9 Salokas 1937, 181.
- 10 Suomen Osuustoimintalehti 10/1949, 173-174 (Pehkonen).
- 11 Aatto Hyvärisen kirje Leena Puhakalle 8.7.1895:
 – – *Minulla oli halu haastella teidän kanssanne täti, minkä mitäkin asioista, vaan kun sattui minulla niin pabasti siellä kirkolla, kuin oli se vihintä toimitus pideltävä kirkossa ja minä oli heillä johtajana, niin sentähden ei päässyt teidän luoksenne keskustelemaan mitään asioita vaikka minulla oli mielessä. – – Minulla on ollut aina laatuna jotta haastella sellaisten ihmisten kanssa jotka ovat opettavaisia ihmisiä, niin kuin työ olette olleet minulle aina opettavainen, missä on sattuna tilaisuutta. Kyllä kait sitä tulee keskusteltua kaikkien kanssa vaan onhan se väli kuitenkin. On oppia maailmassa hyvään ja huonoon elämään, minkä esimerkin kukin ottaa itselleen hyväksi. Minusta on tosin Äitillä sanomista vaan ei se ole valetta se on totta, sillä minulla ei ole tullut olluksi vanhempien mieltä myöten, minä pidän siitä paljon kun ne minua komentavat siitä on minulle päinvastoin hyvää. Älkää pahaa tykätkö kuin minä kirjoitan teile tällä tavalla ilman vilpistelemttä, minä en päässyt huoleta ennen kuin kirjoitin tämän kirjeen tapasen taipumattomalla kädelläni. – – Hyvää vointia toivo Aatto Hyvärinen*
- 12 Perukirja Olli Puhakan jäämistöstä 2.9.1881. OPpk.
- 13 Perukirja Olli Puhakan jäämistöstä 2.9.1881. OPpk.
- 14 Perukirja Olli Puhakan jäämistöstä 2.9.1881. OPpk.
- 15 H. K.:n kirje Helena Puhakalle 3.6.1884:

Tuttavani Leena!! Nyt lähestyn tällä vähäsellä kirjellä että minä olen voinut oikeen hyvin ja samaa kallista herran armo lahjaa toivon teillen ja tämä onki minulta ensi kerran elämässän että kohtata kirjellä ja aivon ilmoitta sulimat sytämme ajatukset joita minä olen hiljasuutessa ajatellut ja kätkössän pitänä nämät keväset pitkät päivät mutta otin pännän käteeni ja rupeesin kirjottaman muuamija lauseta kysyäkseeni muutamaa mielessän majaleva asiata ja sillä toivella että saatakseeni jotakin tietova teiltä tästä minun tarkotuksestani josta minä kysyn nöyrimmästi teiltä että tokohan minä olisin sopiva siihen säätyn ja yhteesen elämän jota minä aivon kysyvä teiltä että enköhän minä sais siihen lupaa teiltä että käytä joskus sulhasina elikkä jos ei niinkai niin suunlisesti saisimma jutella nämät minun tuhvasti tehtyt lauseeni ei sunkan tämä kirje kumminkin mahtane pahentaa kyysytävä enemmän kuin kysyjääkään mutta toivon kummin saapani lupaa siihen että käytä teijän kotona ja sen parempi jota pikempi saisimma vastuun tästä kysymyksestäni ja tarkotuksestani ja lupaa saatakseeni käytä teillä tämän kesän ajalla niin nöyryin pyyntön olis tämä minulla tällä kertaa niin ei muuta tällä kertaa kuin voika vaan hyvin tätä toivoo kunnioituksella tunnettusi H. K-nen.

- 16 Pitkänpellon tilan asiakirjat: Kauppakirja koskien perintötilan nro 108 myyntiä (Sorsala) 31.5.1889. OPpk. – Sorsalan entiset omistajat olivat Iivana ja Huotari Kontkanen. Kauppahinta oli 4 000 markkaa. Tila oli entinen kruununtila, jonka talollinen Kaarlo Mikonpoika Sorsa oli lunastanut perintötilakseen vuonna 1885. (Perintötilan nro 108, Sorsala, lunastuskirja 21.1.1885)
- 17 Pitkänpellon tilan asiakirjat: Kartta Pitkänpellon viljelyksistä vuodelta 1901; Yhteenveto tilan maista. OPpk. – Eräs haastateltavani, oma äitini, on useammassa yhteydessä kertonut, että Helena Puhakka oli hoitanut menestyksellisesti kotitilaansa. Haastateltavani on kertonut kuulleen tähän liittyviä tietoja Onni Puhakan siskolta Anna Kontkaselta (o.s. Puhakka).
- 18 Helena Puhakan perukirja 1.3.1906. OPpk.
- 19 Helena Puhakan perukirja 1.3.1906. OPpk.
- 20 Helena Puhakan perukirja 1.3.1906. OPpk.
- 21 Nordean rahanarvokerroin. – [online] <<http://service.nordea.com/nordeaopenpages/lists/valueofmoney/listmoneyOfValues.action?language=fi>> [Viitattu 18.5.2011] – Tämän lähteen mukaan Helena Puhakan tilan arvo saadaan muutetuksi vuoden 2010 rahanarvoon kertoimella 23,74.
- 22 Suomen virallinen tilasto 1910, taulu 2., s. 52–53.
- 23 Puhakka 1977, 5–6. TYKL.
- 24 Onni Puhakan päiväkirjamerkinnot 6.1.1892. OPpk.
- 25 Onni Puhakan päiväkirjamerkinnot 6.1.1892. OPpk.
- 26 Esimerkiksi veljelleen Onnille Hankoon 1.7.1908 kirjoittamassaan kirjeessä hän kertoo olleensa huolissaan tulipalovaaran vuoksi:
– *Täällä Joensuun välillä on taas metsiä poltelleet useasta kohden. Minua aivan peloitti tässä kuummalla tuli, en voinnut huoletonta päivää noiden tupakka miesten tähden olla.* – – Tahvo pelkäsi siis nimenomaan tupakoinnin aiheuttamaa tulipalovaaraa.
- 27 Onni Puhakan tiluskarttoihin tekemät piirrookset pihapiireistä. OPpk.
- 28 Suomen Osuustoimintalehti 10/1949, 173–174 (Pehkonen).
- 29 Onni Puhakan kirjoittama tarina kalastusretkestään on kirjoitettu muistikirjasta repäistyille sivuille, joissa on merkintöjä vuodelta 1879 ja 1880 (tammikuu). Retki on tehty siis aikaisintaan vuonna 1880 kesällä, jolloin Onni oli 9-vuotias. Tämä ajankohta sopii kuvaukseen sikäli hyvin, että pojat vaikuttavat olleen vielä melkoisen heiveröisiä. Tarina on kirjoitettu ilman kappalejakoja.
Kalastus-retki.
Tämä asia oli tuummattu kauvan aikaa ennen, minun ja toisen pojan välillä, jonka nimi oli Simo Kerkkänen. Eräänä pyhäiltana soudettiin Pitkänlammin yli – joka on likellä meidän

taloo – vaaralle, joka on toisella puolen lampia. Meitä oli veneessa[ä]: minä, Simo, hänen veljensä Contra, minun nuorin veljeni Tabvo, Johan Hirvosen poika Johana, toiselle rannalle päästyä vetimme veneen hyvin ylös, sitten noustiin vaaran päälle, jossa olimme vähän aikaa ja viskelimme kiviä järviin joita oli kummallakin puolella, Pitkälampi ja yksi Viinijärven lahti jota kutsuttiin Ritukaksi eli Likolabeksi. Sieltä laskuimme alemma Ritukkaan päin, teimme siellä tulen kivien väliin, kokosimme risuja ison rovion sytytimme ne palamaan, istuimme tulen ympärille, viimein tuli puhe siitä kalastusretkestä mitä kapineita pitää ottaa matkaan ja kutka sinne lähtevät, lähtemään tuli minä, Simo, Contra, Hirvosen poika. Kaikki mietittiin valmiiksi, mitä kunkin pitää ottaa mukaansa sinne, sitten hämärässä läksimme kukin kotiin. Lähtöpäiväksi määrättiin Maanantai. Aamusilla varhain nousimme. Kerkkäsän ja Hirvosen poika tuli meille, Minä otin mukaani suoloja kaloja suolata, leipää, voita, suuren kalaastian, sentähden, että luultiin saatavan paljon kaloja, pyssyn, kirveen, pannun, Onkija ja kaikellaista muuta mitä luultiin tarvittavan, Simo ja Contra toivat vähän kahvia ja sokeria, kukkia joista sopi keittää saajun näköistä vettä y,m, Hirvosen poika padan ja niin kuin muutkin kaikellaista romua. Veimme ne kaikki veneeseen, joka oli Pitkänlammin rannalla, sillä venettä ei ollut Käsämänlahdessa, joka on kanssa yksi Viinijärven lahtia ja meidän talon toisella puolen, veljeni Johan pyrki kanssa mukaan, ja hän pääsikin. Lähtimme soutamaan toiselle puolelle lampia, sinne päästyämme oli meillä rinne edessä, jonka yli oli vene vedettävä, kalut otimme veneestä ja kannoimme Viinijärven rannalle, sitte ruvettiin venettä vetämään, mutta siinä sitte vasta työssä oltiin, vaan vene oli pieni ja kevyt joten sen saimme rinteen päälle, alas se meni hyvästi pitellä piti vielä ettei särkyisi kivissä joita siinä oli, toiselle rannalle päästyämme, panimme kapineet venheeseen ja läksimme soutamaan, kaksi soui yksillääiroilla ja kolmas piti perää. Kävi vähäsen tuuli kun läksimme, minä otin uistimen ja laskin järveen veneen jälestä kulkemaan, mutta en saanut mitään. Vähän matkaa kulettuamme laskimme maalle kallioiselle rannalle. Otimme pannun ja rupesimme kukista keittämään saajua, yhden keittäessä toiset juoksivat metsässä ja tekivät tuohesta pieniä lippia, niillä juodaksensa saajua. Minä otin pienen pyssyn – sillä minulla oli kaksi, toinen yksi piippuinen ja suurempi, toinen kaksi piippuinen ja lyhyt – latsin kumpasetkin puolet ja toisella puolella ammuin järvelle päin. Sitte rupesimme saajua juomaan, haimme leivät ja voit venheestä, leikkasimme leipää, silitimme voita sen päälle, kokki kaatoi lippilöihin saajua (kokkina oli Hirvosen poika, sillä hän osasi paraiten keittää) söimme leipää ja joimme saajua. Kun olimme aikamme elämöineet, läksimme jälleen soutamaan, lähtiessä ammuin toisen latinkin pienestä pyssystä. Vähän väliä kävimme samalla lailla rannalla juomassa saajua. Alko i kovemmasti tuulla. Meillä oli aikomus menna[ä] eräseen saareen joka oli, ei pitkän matkan päässä mannermaalta. Onkimme vähäsen eräistä paikoista, mutta emme saaneet kun muutamia kaloja ja nekin kiiskijä. Sillä lailla tulimme erään niemen nenään jota kutsutaan Kalmoniemi, joka on pitin niemi sinne päin, mutta sen nenässä tuuli hyvin kovasti jotta oikein vaahdossa kobisi, emmekä päässeet sitä etemmäksi. Sitten koetimme mennä saareen, mutta emme sinnekään päässeet, sillä vastatuuli kävi ja meillä oli pieni vene ja vettä tuli veneeseen, joten laskimme veneen niemen kupeseen, johon ei tuullut niin kovasti, etsimme suojaisen paikan tuulta vastaan, teimme tulen ja keitimme ensikerran kahvia, söimme vahvasti. Sitte palasimme takasin päin. Menimme Riibiniemen taakse eräseen lahteen jossa oli pieni saari, josta voi päästä maalle kaalaamalla, sillä siinä oli ainoastaan noin kortteli vettä saaren ja mannermaan välillä ja väliä oli ainoastaan noin 10 kyynärää. Tähän saareen päätimme jäädä yöksi. Saari oli pikkunen noin 20 kyynärää läpimitaten, siinä oli muutamia puita. Mannermaalta toimme puita, yhden laitoimme pystyyn, sen ympärille panimme puita vinoon niinkun Lappalaisten kotassa. [Onni tehnyt yksinkertaisen piirroksen ko. mallista tekstin yhteyteen] Tämän teimme niin tibeäksi ettei päivä kiilunut. Puita haettiin veneella[ä] eli niin että joku poika paljasti jaloin kanto puun saareen, tähän työhön käytettiin enimmästi leppiä. Kun tämä oli valmiiksi saatu, kannoimme kaikki kapineet majaan, panimme maahan lepänoksia joten se tuli

pehmeäksi. Veneen kallistimme majan suun eteen. Majaan teimme tulen ja keitimme kahvin, senjalkeen valvottiin. Mutta sitte rupesi satamaan ja ukkonen alkoi jyristä, tästä säikähdimme me, erittäin Simo, muutamat arvelivat jäädä yöksi, mutta Simo oli vastaan ja kun hänen ei arveltua osaa van kotiin läksimme mekin. Mukaamme otimme evästä mutta muut kapineet heitimme majaan. Niin matkustimme yöllä, kun satoi, sitten pääsimme tielle joka vie kotiin. Noin ½ tuntia astuttuamme tulimme meidän nurmen luo, jossa oli latoloita, menimme yhteen latoon, heti sen perästä herkesi satamasa. Arveltiin tässä ladossa olla yötä, laitettiin laudoista, joita revittiin sillasta, vähän korkeammalle lattiaa sia jossa saattoi maata, mutta ei siinä pehmyt ollut. Nyt ruvettiin maat, mutta ennen maata ruvettua syötiin vähän, maatessa tuli vilu, sillä ladossa ei ollut ovea ja ulkoa tuli kylmä, Hirvosen poika rupesi itkemään kun kylmi ja muutkin väräsiivät vilusta, koti oli likellä joten siis sinne läksimme, me tapautuimme saunaan mutta siellä olikin makaajia jotka heräsiivät, me juoksemaan pois sen luota etteivät meitä näkisi, ainoastaan Hirvosen poika meni saunaan makaamaan. Sitte menimme tupaan makaamaan, kello oli jo 4 kun rupesimme tilallemme ja 6 kun heräsimme. Heti herättyä läksimme veneelle takaisin. Sinne päästyämme söimme ja läksimme soutamaan Kalmoniemeen päin. Saarelle minä annoin Nimen Majasaari. Kalmoniemen nenään päästyämme tuuli siellä vielä kovemmin kuin eilen. Peruutimme vähän takasin päin eräeseen kohtaan, josta kulki tie toiselle puolelle nientä, arvelimme näet kun ei päästy muuten niin vetää vene niemen poikki toiselle puolen. Laitoimme teloja, raivasimme tieltä kiviä kannoimme kaikki mitä veneessä oli toiselle puolelle nientä, sitte alotimme vetää venettä, tie oli vähäsen vastamäkeä saimmekin viimein veneen mäen päälle, alamäkeä se meni hyvästi alas, rannalla latjasimme tavarat jälleen veneeseen ja laskimme sen veteen, mutta tuskin olimme sen saaneet veteen kun tuli vettä veneeseen, sillä niin ankarasti tuuli, otimme pois kapineet etteivät kastuisi ja koetimme sitten tyhjällä veneellä mutta sittenkin tuli vettä siihen, ei päässyt siis veneellä lähtemään kotiin, vedimme sen ylös maalle, airot ja melan kätkimme katjapehkoon, sitten syötiin ja juotiin kunnes ilta alkoi tulla, puuhasimme kotiin lähtöä, jokainen otti omat tavaransa kantaaksensa, niin lähtimme siis – (paperi revennyt, ei saa selvää seur. sanoista) rissä kulkemaan, vaivalois- – tämä matka, risuja ja katajia oli jotka olivat esteenä kulkiessa, helle tuli kantaissa kun jokaisella oli paljon tavaraa kannettavana, Viimein pääsimme kotiin, jossa saimme levätä vaivoistamme. Aamusilla tyveni Viinijärvi ja minä läksin erään toisen pojan kanssa venettä hakemaan, jonka toimme Ksämän lahteen omaan valkamaan. Näin siis loppui se onneton kalastusretki, josta ei ollut mitään saalista, vaan ainoastaan tappiota. Siihen se loppu. Amen. Amen. Loppu.

- 30 Onni Puhakan päiväkirja ajalta 1.5.–26.10.1896. OPpk.
- 31 Nurmi 1966, 15–20; Tuomi 1984, 542.
- 32 Salokas 1930, 154–156; Salokas 1937, 360–364.
- 33 Hakamies 1993, 10; Salokas 1937, 13–14.
- 34 Hakamies 1993, 27.
- 35 Salokas 1937, 366–369.
- 36 Taipaleen koulun varhaisvuosien asiakirjoja ei ole löydetty, on mahdollista, että ne ovat tuhoutuneet. Sen vuoksi Onni Puhakan kansakouluaikaisia asiakirjoja ei ole ollut käytettävissä.
- 37 *Oma sukuni* -kirja. OPpk.
- 38 Hakamies 1993, 42–46; Salokas 1937, 368–370.
- 39 Salokas 1937, 369–370 (maanviljelijä K. Korhosen kertomaa. Korhonen oli yksi koulun ensimmäisistä oppilaista).
- 40 Salokas 1937, 369 (Onni Puhakan perikunnan arkistossa olevaan em. teokseen Puhakan tekemät merkinnät).
- 41 Salokas 1937, 373.
- 42 Onni Puhakan merkinnät *Oma sukuni* -kirjassa. OPpk.

- 43 Salokas 1937, 114–116.
- 44 Onni Puhakan todistukset Joensuun Lyseosta; Oma sukuni -kirja. OPpk.
- 45 Nieminen 2006, 82.
- 46 Virtamo 1990, 10–13.
- 47 Virtamo 1965, 21–23.
- 48 Hän asui ainakin jonkin aikaa talossa, jossa sijaisi myöhemmin Joensuun seurahuone. – P. Walliuksen kirje Onni Puhakalle 6.12.1938.
- 49 Virtamo 1965, 15, 17–20.
- 50 Onni Puhakan todistukset Joensuun lyseosta.
- 51 Virtamo 1965, 131, 132. – Piipposen opettamat liikkeet olivat varsin yksinkertaisia. Tunti saattoi sujua seuraavanlaisten komentojen mukaan: *Reilaan, reilaan! Nostoo jalakannu – päkii suoraks – kierteeten jalakateree oikeeseen, vasempaan*. Sitten saattoi seurata käsiliikkeitä: *Nostoo kätenny eteenpäin – koukistakee sormijannu näinikkäin – näinikkäin*. Pisimmän aikaa Puhakan aikaisena voimistelunopettajana toiminut Jakob Leonard Boehm, ”Ukko Pyömi”, saattoi marssittaa poikia voimistelusalissa ja tahtia auttaakseen lallatti luokan poikien nimistä muodostamaansa hokemaa: *Auvinen, Anström, Österholm ... Puuhakka, Pakkanen, Hemeleinen*. Kun pojat olivat rivissä, Boehm saattoi kommentaa: *Ruuttahuoneelle pein, keentykee! Vasen polvi kohottakaa!* Joskus joku pojista nosti vahingossa oikean polvensa ja opettaja kivahti nähdessään vasemman ja oikean polven nostettuna vierekkäin: *Kuuka sielle nostaa molemmat polvet?*
- 52 Onni Puhakan päiväkirjat: Joensuun lyseon lukuvuosi 1884–1885, merkintöjä ajalta 24.10.1884–7.2.1885. OPpk.
- 53 Autio 1997, 160.
- 54 Haastattelut 20.3.2004 (BP ja OP). Kirj.kok.
- 55 Onni Puhakan lukukausitodistus Joensuun lyseosta 30.5.1885. OPpk. – Onni Puhakan pojan kertoman mukaan tämä olisi halunnut myöhemmin tulla jatkamaan lyseota, mutta rehtori ei ollut enää suostunut ottamaan häntä koulun oppilaaksi; syynä oli kertojan mukaan se, että Onni ei ollut suostunut suorittamaan ehtojaan.
- 56 Onni Puhakan lyseotodistukset 31.5.1883 ja 20.12.1883. OPpk.
- 57 Onni Puhakan päiväkirja ajalta 1.5.–26.10.1896. OPpk.
- 58 Sisarusten välinen kauppakirja; Onni Puhakan muistiinpanot 23.3.1946; Onni Puhakan merkinnät Oma sukuni -kirjassa. OPpk. – Tilan lopullinen jako tehtiin kolmen veljeksien kesken vuonna 1931 Antti Juhon muutettua pois lapsuudenkodistaan
- 59 Onni Puhakan merkinnät *Oma sukuni* -kirjassa. OPpk.
- 60 Onni Puhakan merkinnät *Oma sukuni* -kirjassa. OPpk.
- 61 18.3.1920 laadittu välikirja Anna ja Salomo Kontkasen osuudesta Puhakan yhdyspesän osittamisesta. OPpk. – Anna sairastui vakavasti vuonna 1913 ja hänet jouduttiin lähettämään Helsinkiin vaikeaan leikkaukseen. Kirjeenvaihdosta ja muusta aineistosta ei käy ilmi leikkauksen syy, mutta ei ole pois suljettu se vaihtoehto, että tämä sairaus oli lapsettomuuden syy. Annan Helsingissä ollessa Uno Brander ja tämän puoliso Helena tiedottivat tilanteesta Annan kotiväelle sähkösanomilla ja kirjeitse. Uno Branderin kirje Onni Puhakalle 22.12.1913.
- 62 Pesänjakokirjat. OPpk.
- 63 Karjalainen nro 173/1946, 31.7.
- 64 Tahvo Puhakka kertoo edellä mainitussa *Karjalaisen* lehtihaastattelussa, että kun hän näkee kaivonpaikan ja joku toinen ihminen koskettaa häntä, näkemisen kyky katoaa, kaivonkatsomisessa käytetty varpukaan ei tuolloin taivu hänen käsissään. Mutta heti kun toinen ihminen irrottaa hänestä otteensa, kyvyt palautuvat. Hän kertoo myös, että jos hänelle toimitetaan pullossa vettä, hän pystyy sanomaan, onko se pintavettä vai vesisuonesta otettua, siis pohjavettä.

Karjalaisen haastattelua tehtäessä Tahvo Puhakka oli 65-vuotias eikä kertomansa mukaan enää jaksanut tehdä pitkiä matkoja kaivonkatsomisen merkeissä. Kaikki kaivonkatsomiseen liittyvät kyvyt hänellä kuitenkin kuulemma vielä olivat tallella. – Tahvo Puhakan kaivonkatsomiskyvyistä on säilynyt nykypäiviin eräänlainen todiste hänen kotitalonsa entisillä mailla. Tahvo oli käynyt katsomassa vesisuonia myös kotilampensa takana, muutaman sadan metrin päässä kotitalostaan sijaitsevan Viinijärven Ritukanlahden alueella. Siellä olevan suoalueen toisessa päässä oli ollut vettä, mutta se oli ollut ruosteista. Tahvo oli tutkinut aluetta ja löytänyt jonkun matkan päässä olevalta harjulta alueen, jossa oli sanonut olevan hyvää vettä. Siinä paikassa on nykyään vedenspumppaamo. Harjun runsaista vesivaroista kymmeniä vuosia Tahvon kuoleman jälkeen vuonna 1984 perustettu Käsämän vesiosuuskunta juokuttaa hyvälaatuiseksi todettua vettä lähes 400:aan liperiläiseen talouteen. Tiedonannot 23.10.2008 (KP) ja 20.5.2008 (SP). Kirj.kok.

65 Tiedonannot 20.5.2008 (SP) Kirj.kok. On mahdollista, että kyseessä oli ns. virtsakivien aiheuttama vaiva.

66 Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 28.3.1913:

Hän kirjoittaa Onnille 28.3.1913 kirjeessään Alku-nimisen lehmän hoidosta:

– – *Tänään on taas lehmä kipeenä. Näyttää kumminkin jo rupeevan tointumaan. Siinä Alussa on nähtävästi vatsa umpi. On koko päivän väittänä. Rupesi kumminkin jo puolelta päivoin vähissä erin lanta lähtemään. Olen koko päivän sitä hoitanut. Sen sisus haisee niin pahalle että pyrkii nenälle liika paha tekemään. Olen antanut sille pehmike aineita kumminkin pään kautta. Se paha on vielä siinä lehmässä että pyrkii työntämään emätintään ulos. Se on jo ennen poikimista siltä näkynyt maatessa väkijäisenä pakkana, vaan nyt kun se päkistää niin se tulee aivan suurelle pabhalle. Laitin siihen pyyhe liinan eteen jonka remmilöillä vetin kaulaan että ei niin pääsisi pullistumaan vaan ei sitä saa kokonaan sisällä pysymään. Aamupäivästä panin sen käsin monesti sinne mutta ei se siellä pysynyt.* – –

Edellä olevassa Tahvon kuvauksessa on kyse loppujen lopuksi onnistuneesta hoidosta, sillä sairaustapaus oli suhteellisen yksinkertainen. Hän kertoo samassa kirjeessä toisesta talon karjaan liittyvästä tapauksesta, joka kertoo lisää Tahvon kiinnostuksesta ja tietämyksestä karjanhoidollisten asioiden suhteen. Kyseessä on Lipas-niminen lehmä, jota ei saatu parannettua:

– – *Keskiiviikko aamuna piti tappaa Lipas. Siinä oli minulle aivan tuntematon tauti. En saanut sitä tutkia, kun piti lähteä meijerille. Olisin niin halusti sitä tutkinut – – Sanoivat että siinä oli vesi umpi, kun olivat lauhanneet. Miten sitte lieneen ollut, jäin vähän epäilevälle kannalle kun sain aivan hyvästi virssajohtattimen rakkoon, jos se olisi jo ollut niin tulehtunut että siitä ei enää olisi lähtenyt. Mikä vaas siinä oli en osaa sanoa. Mahan lanta ei ollut sellaista että siihen olisi kuollut. On näistäkin tapauksista minulle paljo ajattelemisen aihetta.* – –

5. YHTEISKUNNALLISEN VALVEUTUMISEN AIKA

1 Onni Puhakan muistikirja 1888. OPpk.

2 Onni Puhakan päiväkirja 1890–1894, merkinnät 5. helmikuuta 1893. OPpk.

3 Onni Puhakan muistikirja 1888; Onni Puhakan päiväkirja 1890–1894. OPpk.

4 *Suomen Osuustoimintalehti* 1949, 177 (Pehkonen 1949). – Pehkonen tunsu Puhakan läheisesti ja hän on aivan ilmeisesti haastatellut Puhakkaa tätä kirjoitustaan varten. Pehkonen oli myös pyytänyt Puhakalta tämän elämäkertatietoja ja muisteluksia tekeillä olevaan osuustoimintamiesten elämäkertoja esittelevään julkaisuun. Tämän 10-vuotisjakson uskoi olleen puheena, mutta jostakin syystä se on jätetty käsittelemättä. – Pehkosen mainitsema elämäkertateos lienee vuonna 1953 ilmestynyt Y. R. Mäkihoivin

- toimittama *Uranoortajia ja rakentajia. Osuustoimintamiesten elämäkertoja* -teos (Helsinki: Pellervo-Seura). Ainakaan tässä teoksessa ei ole Onni Puhakan elämäkertaa, joten Pehkonen ei liene onnistunut Puhakan taivuttelussa.
- 5 Autio 1997, 177–178, 206.
  - 6 Autio 1997, 186–187.
  - 7 Hakulinen 1906, 4, 28, 145 (oppilasluettelo).
  - 8 Ibid., 28–29, 41–42.
  - 9 Ibid., 38.
  - 10 Ibid., 39.
  - 11 Autio 1997, 190.
  - 12 Hakulinen 1906, 22, 116–117.
  - 13 Ibid., 119–123.
  - 14 Ibid., oppilasluettelo.
  - 15 Hakulinen 1906, 43–44; Autio 1997, 191.
  - 16 Hakulinen 1906, 46.
  - 17 Antti “Runo-Antti” Puhakka (1816–1893) oli yksi Juhani Puhakan (s. 1763) kuudesta toisessa avioliitossa syntyneistä lapsista. Juhani Puhakan ensimmäisestä avioliitosta syntyneistä neljästä lapsesta yksi oli Juho Puhakka (1801–1858), Onni Puhakan isän Ollin (1838–1881) isä. – Onni ja August Puhakan laatimat sukuselvitykset. OPpk.
  - 18 Onni Puhakan päiväkirja 1890–1894, merkinnät 23. huhtikuuta 1893. OPpk. – Onni Puhakka on kirjoittanut muistiin hautajaisissa syntyneistä mietteistä muun muassa seuraavaa: – – *[Antti Puhakka] nuoruudesta asti toimi paikkakunnan ja koko isänmaan hyväksi runoilijana, valtiopäivämiehenä, kansalaisena ja ystävällisenä kaikille niin ylhäisille kuin alhaisille toimi hän Suomen kielen ja mielen vapauttamiseksi Ruotsin kielen vallan alta. Ei ollut hän opissa ollut, eikä koulun penkillä kovilla, vaan uutteruudellaan pääsi hän verrattain korkealle sivistyksen kannalle kuin harva aikalaisistaan, niin että oppineetkin usein häntä kummeksien kuuntelivat. Mutta mitäpä minä hänestä kirjoittaisin, kun en kumminkaan kykene arvostelevaan hänen toimiansa, historia ehkä siitä huolen pitää. Siitä on paljon puhuttu ja kirjoitettu ettei se enää näillä vähäisillä riveillä paremmaksi tule.* – –
  - 19 Onni Puhakan elinaikana tämä toive ei toteutunut. Antti Puhakan elämästä ei ole tehty kattavaa tutkimusta, mutta hänen laajaa runotuotantoaan on julkaistu useissa yhteyksissä. Esimerkiksi Vihtori Laurila on tuonut esille Antti Puhakan tuotantoa vuonna 1956 julkaistussa väitöskirjassaan *Suomen rahvaan runoniekat sääty-yhteiskunnan aikana* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura), ja Kontiolahti-Seura on julkaissut Puhakan runoista kokoelman teoksessa *Runo Puhakka. Antti Puhakan runoja*. (Joensuu 1984).
  - 20 Onni Puhakan päiväkirja 8.5.1896. OPpk.
  - 21 Onni Puhakan päiväkirja 8.5.1896. OPpk.
  - 22 Onni Puhakan päiväkirja 4. toukokuuta 1896. OPpk.
  - 23 Onni Puhakan päiväkirja 5. toukokuuta 1896. OPpk.
  - 24 Ida Pennasen kirje Onni Puhakalle 14.6.1896.
  - 25 Anna Könösen kirje Onni Puhakalle 12.7.1896.
  - 26 “Miinan” kirje Onni Puhakalle 15.7.1897; kirjoittaja on todennäköisesti Miina Tanskanen, Kontiolahti.
  - 27 Mäkinen & Sysiharju 2006, 13–14.
  - 28 Ibid., 50.
  - 29 Hakulinen 1906, 47–48.
  - 30 Onni Puhakan kuvaus tapaamisesta. OPpk.
  - 31 Heikinheimo 1955, 61.; [online] < http://fi.wikisource.org/wiki/Kuka_kukin_oli:_B#be > [Viitattu 30.1.2010].
  - 32 Karjalainen 30.1.2010.

- 33 Hakulinen 1906, 9–19, 108–109.
- 34 Onni Puhakan päiväkirja 15.5.1896. OPpk.
- 35 Onni Puhakan päiväkirja 20.–21.5.1896. OPpk.
- 36 Onni Puhakan päiväkirja 29.5. ja 4.6.1896. OPpk.
- 37 Onni Puhakan päiväkirja 27.7.1896. OPpk.
- 38 Onni Puhakan päiväkirja 4.7.1896. OPpk.
- 39 Noormarkussa vuonna 1860 syntynyt Kaarle Konstantin ”Kalle” Kivinen oli tullut Taipaleelle opettajaksi vuonna 1885. Hän oli saanut Jyväskylän seminaarista päästötodistuksen vuonna 1884. Kivisen ensimmäinen työpaikka opettajana oli Kontiolahden Puson koulussa, mutta siellä hän työskenteli vain syyslukukauden 1884 ja tuli sen jälkeen Taipaleelle. Taipaleella hän viihtyikin sitten niin hyvin, että jäi sinne koko opettajauransa loppukauden ajaksi ja erottuaan opettajan toimesta vuonna 1922 jäi asumaan kylään omalle maatilalleen. – K. Kivinen oli Ilmari Kivisen (1883–1940), *Turun Sanomien* ja *Helsingin Sanomien* pakinoitsija *Tiituksen* isä. Ilmari Kivinen tunnetaan yhtenä ensimmäisistä huomattavista suomenkielisistä pakinoitsijoista. Ilmari Kivinen julkaisi pakinoidensa ohella myös humoristisia romaaneja ja kertomuskokoelmia sekä näytelmiä, joista yksi tunnetuimmista on ”Rakkaus on nopeampi Piironen päsäkin”. – Heikinheimo 1955, 390; Salokas 1937, 375.
- 40 Salokas 1937, 375. OPpk.
- 41 Onni Puhakan päiväkirja 14.5.1896. OPpk.
- 42 Onni Puhakan päiväkirja 11.–20.5.1896. OPpk.
- 43 Jyväskyläläisen postimestari ja kirjailija Karl Johan Robert Kiljanderin (1848–1924) vuonna 1889 kirjoittama yksinäytöksinen huvinäytelmä. – Heikinheimo 1955, 384.
- 44 Onni Puhakan päiväkirja 25.5.1896. OPpk.
- 45 Onni Puhakan päiväkirja 26.5.1896. OPpk.
- 46 Onni Puhakan päiväkirja 6. ja 11.6.1896. OPpk.
- 47 Onni Puhakan päiväkirja 20.–22.6.1896. OPpk.
- 48 Onni Puhakan päiväkirja 23.–25.6.1896. OPpk.
- 49 Onni Puhakan päiväkirja 1896, 16.8. OPpk.
- 50 Onni Puhakan päiväkirja 1896, 16.8. OPpk.
- 51 Onni Puhakan päiväkirja 2.11.1896. OPpk.
- 52 Onni Puhakan päiväkirja 1., 12. ja 26.10.1896. OPpk.
- 53 Onni Puhakan päiväkirja 1., 12. ja 26.10.1896. OPpk.; Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa 1906, 28; Taipaleen isäntäyhdistyksen pöytäkirjat 30.3. ja 17.4.1903. OPpk.
- 54 Nieminen 2006, 134–135.
- 55 Ibid., 135.
- 56 Ibid., 135.
- 57 Jänntti 1995, 20.
- 58 Autio 1997, 189–191.
- 59 Gebhard 1899, 165–167.
- 60 Hakulinen 1906, 46.
- 61 Ibid., 45–46, 109
- 62 Onni Puhakan kirjoittama katkelmallinen konsepti kirjeestään A. E. Korhoselle 18.5.1939. OPpk.
- 63 Palosuo 1994, 42; Pohjois-Karjalan maanviljelysseuran matkaohjelma vuodelta 1898. OPpk.
- 64 Palosuo 1994, 42. Pohjois-Karjalan maanviljelysseuran matkaohjelma vuodelta 1898. OPpk.
- 65 [online] < http://fi.wikipedia.org/wiki/Hatanp%C3%A4n_kartano > [Viitattu 05.04.2010]

- 66 Palosuo 1994, 42–43.
 67 Heikinheimo 1955, 68.; Liakka 1920, 150; Palosuo 1994, 41.
 68 Heikinheimo 1955, 68. – Björkenheimin puheita on julkaistu kirjoina.
 69 Liakka 1920, 105, 158–159, 178, 209.
 70 Ibid., 139–143.
 71 Palosuo 1994, 42.
 72 Hokkanen 1986, 39–44.
 73 Palosuo 1994, 42.
 74 Simonen 1949, 486.
 75 E. Björkenheimin kirje Onni Puhakalle 5.8.1898.
 76 E. Björkenheimin kirje Onni Puhakalle 20.8.1898.
 77 A. Hyvärisen kirje Onni Puhakalle 13.11.1898.
 78 A. Hyvärisen kirje Onni Puhakalle 30.11.1898.
 79 Onni Puhakan kirjoittama katkelmallinen konsepti kirjeestään A. E. Korhoselle 18.5.1939.
 80 A. Hyvärisen kirje Onni Puhakalle 30.11.1898. – Samoista asioista puhuu myös Orisbergin maamieskoulun opiskelutoveri, artjärveläinen Väinö Tuominen kirjeessään 3.1.1901 Onni Puhakalle. Kirjoittaja aloitti yhdessä Puhakan kanssa opiskelun mutta Puhakasta poiketen jatkoi toisellekin lukuvuodelle. Tuominen kertoo suorittaneensa kurssin loppuun ja valmistuneensa toiseksi parhaana oppilaana. Kertoo kirjeessä kotioloistaan ja siitä, että joutui ottamaan tilan hoidon käsiinsä odottamattoman aikaisin isänsä kuoltua:
 – – *Olin tosin ennenkin kotitoimissa, mutta en pitänyt niistä sen suurempaa lukua, tein vaan mitä käskettiin, enkä arvannut varustaa itseäni isäni kokemuksella talouden hoidossa. – – Kokemus se on hyvää opettajaa ja hyvähän se on olemassa tietopuolinen tietoki. – – Eikä kirjoista luetut tiedot kauvankaan mielessä pysy ilman kokemusta ja käytäntöön soveltamista. – –*
 81 Onni Puhakka, kirjekonsepti 17.5.1899; Aatu Hyvärisen kirje Onni Puhakalle 1.12.1899.
 82 A. Hyvärisen kirje Onni Puhakalle 15.1.1900.
 83 H. Surakan kirje Onni Puhakalle 19.4.1899; Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 20.4.1899.
 84 E. Björkenheimin kirje Onni Puhakalle 5.8.1898.
 85 Ade Surakan kirje Onni Puhakalle 12.12.1898; Kaarlo Hymhälän kirje 15. lokakuuta 1899: kirjoittaja kyselee, tuleeko Onni Puhakka toiselle vuosikurssille.
 86 “Jalmarin” (Eura) kirje Onni Puhakalle 1.1.1900. Kirjoittaja lienee ollut Puhakan kanssa saamaan aikaan opiskelemassa Orisbergissä lukuvuonna 1898–99.
 87 Hyvärisen kirjeet Onni Puhakalle 14.11. ja 1.12.1899.
 88 A. Hyvärisen kirje Onni Puhakalle 15.1.1900.
 89 A. Hyvärisen kirje Onni Puhakalle 1.12.1899; V. Tuomisen kirje Onni Puhakalle 9.11.1899.
 90 V. Tuomisen kirje Onni Puhakalle 9.11.1899; Kuvataulu Orisbergin vuosien 1897–99 opiskelijoista ja opettajista. OPpk.
 91 K. Hymhälän kirje Onni Puhakalle (kirjoitettu A. Hyvärisen 12.5.1900 kirjeeseen liitteeksi).
 92 V. Tuomisen kirj Onni Puhakalle 3.1.1901.

6. OSUUSTOIMINTA VETÄÄ PUOLEENSA

- 1 Onni Puhakan muistiinpanot, dokumentti 0001. OPpk.
- 2 Simonen 1949, 53; Heikinheimo 1955, 88, 225, 455, 571, 700–701, 778, 809.

- 3 Mäkinen & Sysiharju 2006, 84; Simonen 1949; Suomen osuustoimintalehti 9–10/1949, 171–173.
- 4 *Karjalan Maa* 23.10.1949 (Akseli Branderin muistelmä Pellervo-Seuran perustamiskokouksesta); Katajala & Juvonen, 320.
- 5 *Karjalan Maa* 23.10.1949 (Akseli Branderin muistelmä Pellervo-Seuran perustamiskokouksesta).
- 6 Mäkinen & Sysiharju 2006, 84.
- 7 Hokkanen 1986, 74; Mäkinen & Sysiharju 2006, 96.
- 8 Pellervon Päivät 1900, ohjelma. OPpk.
- 9 Hokkanen 1986, 74.
- 10 Mäkinen & Sysiharju 2006, 85; Nieminen 2006, 138.
- 11 Onni Puhakan kirjoittama katkelmallinen konsepti kirjeestään A. E. Korhoselle 18.5.1939; dokumentti 83 a, b; Yhteishyvä 24.11.1954, 3.
- 12 *Karjalan Maa* 23.10.1949 (Akseli Branderin muistelmä Pellervo-Seuran perustamiskokouksesta).
- 13 Mäkinen & Sysiharju 2006, 97.
- 14 Ibid., 101–102.
- 15 *Pellervo-Seura*. Pellervon pikkukirjasia nro 3.
- 16 Mäkinen & Sysiharju 2006, 102.
- 17 Mäkinen & Sysiharju 2006, 86.
- 18 Nieminen 2006, 137–138.
- 19 Salokas 1937, 311.
- 20 Perko 2005, 17.
- 21 Jäntti 1995, 25; Simonen 1949, 144–145.
- 22 *Karjalalous* 2/1977, 30, 34.
- 23 Pehkonen 1925, 338–339.
- 24 Salokas 1937, 311–312.
- 25 Jäntti 1995, 23.
- 26 Ibid., 20, 22, 111.
- 27 Salokas 1937, 312–313; Jäntti 1995, 25–26.
- 28 Salokas 1937, 312–313; Jäntti 1995, 25–26.
- 29 Jäntti 1995, 38–45.
- 30 Salokas 1937, 313–314.
- 31 i.l. = ilman lisämaksuvelvollisuutta. Tarkoittaa osuuskuntaa, jossa jäsenen henkilökohtainen vastuu osuuskunnan veloista rajoittuu vain hänen osuuskuntaan oman pääoman ehdoin sijoittamiensa varojen määrään. – Gebhard 1914, 67–69.
- 32 Salokas 1937, 314–316.
- 33 Jäntti 1995, 155–156; *Karjalalous* 2/1977, 29–31.
- 34 Jäntti 1995, 19.
- 35 Jäntti 1995, 29.
- 36 Salokas 1937, 318.
- 37 Taipaleen osuusmeijerin perustamiskokouksen 8.3.1903 kutsu. OPpk.
- 38 Taipaleen osuusmeijerin pöytäkirjat 8.3., 13.3. ja 17.3.1903. OPpk.
- 39 Taipaleen osuusmeijerin pöytäkirja 9.3.1903. OPpk.
- 40 Hevoskierto (pysty-) mk 240,-
300 litran kirnu mk 230,-
160 litran höyrypata mk 300,-
Voinvaivauskone nro 3 mk 240,-
Gerberin tarkastuskone mk 225,-
Voikaukalo nro 10 mk 67,-

300 litran kermanhapatusastia	mk 80,-
6 kermannostosaavia á 50 litraa	mk 78,-
Lämpömittareita, harjoja, siivilöitä ym.	mk 100,-
Yhteensä mk	1 560,-
- 41 Meijerikön paikkaan ilmoitettiin 11 hakijaa. Heistä toimeen valittiin kuoreveteläinen Vilhelmiina Jokinen. Meijerikön palkkaetuihin kuului vapaa asunto, lämmitys ja valot. Hänelle palkattiin myös apulainen. – Taipaleen osuusmeijerin pöytäkirjat 13.3. ja 30.3.1903. OPpk.
- 42 Taipaleen osuusmeijerin pöytäkirja 9.3.1903. OPpk.
- 43 Taipaleen Osuusmeijerin säännöt. OPpk.
- 44 Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa 1906, 26; Taipaleen osuusmeijerin tilikirjat. OPpk.
- 45 Taipaleen osuusmeijerin pöytäkirja 17.4.1903. OPpk.
- 46 Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa 1906, 27.
- 47 Ibid., 27.
- 48 Ensimmäiseksi tämän tehtävän hoitajaksi palkattiin emäntä Ester Tschermichin Taipaleelta. Palkkaa hänelle myönnettiin 20 markkaa kuukaudessa.
- 49 Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa 1906, 28; Taipaleen isäntäyhdistyksen pöytäkirjat 30.3. ja 17.4.1903. OPpk.
- 50 Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa 1906, 28; Taipaleen osuusmeijerin tilikirjat. OPpk.
- 51 Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa 1906, 27–28; Taipaleen osuusmeijerin tilikirjat. OPpk.
- 52 Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa 1906, 28.
- 53 Jäntti 1995, 29; Salokas 1937, 318;
- 54 Katajala & Juvonen 2006, 320; Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa 1904, 46–47; Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton vuosikirja vuodelta 1952, 13.
- 55 Jäntti 1995, 15–16; Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa 1904, 47; Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton vuosikirja 1952, 15, 18.
- 56 Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton vuosikirja 1952, 18.
- 57 Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa 1904, 47–49.
- 58 Ibid., 49.
- 59 Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa 1904, 51; 1906, 32; 1907, 59.
- 60 Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa 1907, 59–60.
- 61 Ibid., 60.
- 62 Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa 1905, 31–32.
- 63 Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa 1908, 40.
- 64 Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa 1908, 28; Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton vuosikirja 1952, 28.
- 65 Annala 1955, 45–51; Henttinen 1999, 101.
- 66 Annala 1955, 60–63.
- 67 *Yhteishyvä* 24.11.1954, 3.
- 68 Ibid.
- 69 “r.l.” tarkoittaa rajoitettua lisämaksuvelvollisuutta, ts. osuuskunnan jäsenistö on sitoutunut vastaamaan osuuskunnan veloista vain etukäteen määrättyyn rajaan saakka. – Gebhard 1914, 67–69.
- 70 Annala 1955, 63, 64.
- 71 Annala 1955, 72, 480.
- 72 *Yhteishyvä* 24.11.1954, 3.
- 73 Perko 2005, 12; Simonen 1949, 151.
- 74 Simonen 1949, 151.
- 75 Henttinen 1999, 102–103; Simonen 1949, 146–150.

- 76 Perko 2005, 12.
- 77 Simonen 1949, 152
- 78 *Yhteishyvä* 24.11.1954, 3.
- 79 Perko 2005, 419–420.
- 80 Onni Puhakan kalenterimerkinnot ja muistiinpanot ko. ajalta. OPpk; Perko 2005, 420–422.
- 81 Simonen 1949, 154.
- 82 Perko 2005, 443.
- 83 Simonen 1949, 486–487.
- 84 Simonen 1949, 142.
- 85 Heikinheimo 1955, 836–837; Henttinen 1999, 69.
- 86 [online] < <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/?iid=314> > [Viitattu 20.4.2011]
- 87 Simonen 1949, 152.
- 88 Henttinen 1999, 106; Kuisma et al. 1999, 661–663.
- 89 Henttinen 1999, 105; Kuisma et al. 1999, 661–663.
- 90 Hyvönen 1955, 42–43.

7. AKTIIVISTA OSUUSKUNTIEN PERUSTAMISAIKAA

- 1 Salokas 1930, 13; Salokas 1937, 23–24.
- 2 Salokas 1930, 181, 183; Salokas 1937, 290; Tuomi 1984, 415–417.
- 3 Olli Puhakan rahanlainauskirja. OPpk; Salokas 1937, 332.
- 4 Blomstedt 1978, 24.
- 5 Huupponen 1966; Salokas 1937, 305–307; Suomen kunnalliskalenteri 1912, 138.
- 6 Pohjonen 1995, 11.
- 7 Gebhard 1899, 395–397; Hyvönen 1955, 11–13; Kuusterä 2002, 15.
- 8 Kuusterä 2002, 17.
- 9 Hyvönen 1955, 38; Kuusterä 2002, 18.
- 10 Kuusterä 2002, 20.
- 11 Salokas 1937, 333; Kuusterä 2002, 417.
- 12 Hartikainen 1966 169.
- 13 Salokas 1930 ja 1937 (Onni Puhakan perikunnan kokoelmissa olevat Onni Puhakan reunamerkinnoilla varustamat kappaleet).
- 14 Kuvaus Taipaleen osuuskassan varhaisvaiheista perustuu Esko Sormusen 19.10.1975 Viinijärven Osuuspankin 70-vuotisjuhlassa pitämään esitykseen. Esityksestä on julkaisematon käsikirjoitus (käsikirjoituksen kopio OPpk); Hartikainen (1966, 169) mainitsee, että perustava kokous olisi pidetty 6. elokuuta 1905 Kalle Korhosen talossa.
- 15 Taipaleen Osuuskassan hall. kok. 6.8.1905.
- 16 Taipaleen Osuuskassan hall. kok. 16., 19. ja 20.8.1905.
- 17 Sormunen 1975, 3 (käsikirjoituksen kopio OPpk).
- 18 Sormunen 1975, 3 (käsikirjoituksen kopio OPpk); Osuuskassan tarkastuskertomuksia. OPpk.
- 19 Taipaleen Osuuskassan hallituksen kiertokirje 15.6.1914. OPpk.
- 20 Henttinen 1999, 45.
- 21 Sormunen 1975, 4 (käsikirjoituksen kopio OPpk).
- 22 Taipaleen Osuuskassan laina 279, 18.10.1915 / Taipaleen Osuuskassan kassakirja 7.2.1915–1922. OPpk.

- 23 Taipaleen Osuuskassan laina 208 7/2 1914 / Taipaleen Osuuskassan kassakirja 7.2.1915–1922. OPpk.
- 24 Taipaleen Osuuskassan hallituksen kiertokirje 15.6.1914.
- 25 Taipaleen OK:n hallituksen kokous 4.4.1909; Sormunen 1975, 4 (käsikirjoituksen kopio OPpk).
- 26 Kuusterä 2002, 41.
- 27 Hartikainen 1966, 170.
- 28 Hartikainen 1966, 170.
- 29 Pohjonen 1995, 11–13; Saloheimo 1973, s. 97.
- 30 Hartikainen 1966, 169.
- 31 Hartikainen 1966, 169.
- 32 Nykyisin Liperin Osuuspankin Viinijärven Aluekonttori.
- 33 Sormunen 1975, 5 (käsikirjoituksen kopio OPpk).
- 34 Pohjonen 1995, 13.
- 35 Kuusterä 2002, 81–82.
- 36 Kuusterä 2002, 10–12.
- 37 Henttinen 1999, 46; Kuusterä 2002, 42.
- 38 Kuusterä 2002, 81.
- 39 Taipaleen Osuuskassan laina 30/9 1915 / Taipaleen Osuuskassan kassakirja 7.2.1915–1922. OPpk.
- 40 Taipaleen Osuuskassan kassakirja 7.2.1915–1922. OPpk.
- 41 Kuusterä 2002, 46–47.
- 42 Ibid., 47.
- 43 Puhakka 1977, 77. TYKL; Salokas 1937, 433.
- 44 Eskeröd 1973, 202; Simonen 1964, 217.
- 45 Puhakka 1977, 78. TYKL.
- 46 Anttila 1974, 130.
- 47 Puhakka 1977, 79. TYKL); Salokas 1937, 318; Haastattelu 21.10.1976 TYKL / SPA / 1127 (PK m s. 1906).
- 48 Puhakka 1977, 79. TYKL).
- 49 Onni Puhakan merkinnöin varustetut painotuotteet: Forsman 1902; Kansanvalistus-seuran kalenteri 1905; Muisti-Almanakka vuodelle 1905; Nimeämätön muistikirja, jossa Onni Puhakan merkintöjä vuosilta 1905–1909. OPpk.
- 50 Haastattelu 16.12.1975 TYKL / SPA / 1127 (EK m s. 1898).
- 51 Kansanvalistus-seuran kalenteri 1905; Muisti-Almanakka vuodelle 1905; Nimeämätön muistikirja, jossa merkintöjä vuosilta 1905–1909. OPpk.
- 52 Ibid.
- 53 Onni Puhakan merkinnöin varustettu Forsmanin *Höyrykoneoppi* (1902). OPpk.
- 54 Brummer 1910, 487.
- 55 Haastattelu 29.12.1975 TYKL / SPA / 1127 (EJ m s. 1896).
- 56 Haastattelut TYKL / SPA / 1127 20.11.1975 (EH m s. 1898), 16.12.1975 (EK m s. 1898), 28.12.1975 (RH m s. 1895) ja 29.12.1975 (EJ m s. 1896).
- 57 Käsämän puimakoneosuuskunnan kokous 31.5.1909. OPpk.
- 58 Käsämän puimakoneosuuskunnan kokous 2.4.1920. OPpk.
- 59 Haastattelut TYKL / SPA / 1127 20.11.1975 (EH m s. 1898), 16.12.1975 (EK m s. 1898) ja 29.12.1975 (EJ m s. 1896).
- 60 Haastattelu 20.11.1975 TYKL / SPA / 1127 (EH m s. 1898).
- 61 Käsämän puimakoneosuuskunnan pöytäkirja 8.9.1918. OPpk.
- 62 Haastattelu 20.11.1975 TYKL / SPA / 1127 (EH m s. 1898).
- 63 Onni Puhakan merkinnöin varustettu Forsmanin *Höyrykoneoppi* (1902). OPpk.

- 64 Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 29.11.1907.
- 65 Onni Puhakan merkinnöin varustettu Forsmanin *Höyrykoneoppi* (1902). OPpk.
- 66 Käsämän puimakonesuuskunnan pöytäkirjat 17.10.1908 ja 31.1.1909. OPpk.
- 67 Käsämän puimakonesuuskunnan pöytäkirja 17.10.1908. OPpk.
- 68 Käsämän puimakonesuuskunnan pöytäkirjat 13.12.1908 ja 22.3.1914. OPpk.
- 69 Käsämän puimakonesuuskunnan pöytäkirja 8.12.1910. OPpk.
- 70 Käsämän puimakonesuuskunnan pöytäkirjat 29.8.1909, 9.5.1918, 2.4.1920. OPpk.
- 71 Käsämän puimakonesuuskunnan pöytäkirja 1.11.1908, § 2. OPpk.
- 72 Käsämän puimakonesuuskunnan pöytäkirjat 7.1.1912, 30.6.1912, 14.11.1912, 1.6.1914. OPpk. – Myllylaitosta ei näistäkään toimenpiteistä huolimatta saatu kannattavaksi. Onni Puhakka ja Pekka Hyttinen tekivät myllyllä 29.11.1915 kokeita käyttäen lokomobiiliä eri paineilla, eri kuivuusasteen omaavia viljoja. He mittasivat jauhatukseen kulunutta aikaa ja tarvittavien puiden määrää. Lopputuloksena oli päätelmä, että jos jauhatetaan tuoreita viljoja huonoilla polttopuilla, jää osuuskunnalle voittoa kaikkien kustannusten jälkeen vain noin puolet siitä mitä jää jos polttopuut ovat hyviä ja jauhatettava vilja kuivaa.
- 73 Käsämän puimakonesuuskunnan pöytäkirja 17.10.1915. OPpk.
- 74 Puhakka 1977, 81 (Käsikirjoitus TYKL); Haastattelu 16.12.1975 TYKL / SPA / 1127 (EK m s. 1898).
- 75 Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliitto 1928, 27–28.
- 76 Anttila 1974, 129; Puhakka 1977, 80. TYKL.
- 77 Haastattelu 28.12.1975 TYKL / SPA / 1127 (RH m s. 1895).
- 78 Käsämän puimakonesuuskunnan jäsenkirja. OPpk.
- 79 Onni Puhakan merkinnöin varustettu Forsmanin *Höyrykoneoppi* (1902). OPpk.
- 80 Haastattelut TYKL / SPA / 1127 29.12.1975 (EJ m s. 1896) ja 30.12.1975 (AK m s. 1896).
- 81 Puhakka 1977, 81. TYKL.
- 82 Haastattelut TYKL / SPA / 1127 20.11.1975 (EH m s. 1898), 16.12.1975 (EK m s. 1898) ja 19.12.1975 (AK m s. 1883).
- 83 Käsämän puimakonesuuskunnan pöytäkirjat 6.8.1924 ja 8.3.1925. OPpk.
- 84 Käsämän puimakonesuuskunnan pöytäkirja 14.6.1925. OPpk.
- 85 Käsämän puimakonesuuskunnan pöytäkirja 19.7.1925. OPpk.
- 86 Hankijan kirjeet Onni Puhakalle 11. ja 27.2.1926; Käsämän puimakonesuuskunnan pöytäkirjat 4.10.1925 ja 28.3.1926. OPpk.
- 87 Onni Puhakan ja Hankkijan erimielisyyksiä tarkastellaan tämän tutkimuksen loppuosassa.
- 88 Käsämän puimakonesuuskunnan pöytäkirja 3.8.1919. OPpk.
- 89 Puhakka 1977, 87. TYKL.
- 90 Simonen 1949, 13–15; Simonen 1964, 312, 314; Vesanen 1968, 15–16.
- 91 Simonen 1949, 15; Simonen 1964, 315.
- 92 Simonen 1964, 315–316.
- 93 Salokas 1937, 73.
- 94 Salokas 1930, 29; Tuomi 1984, 325–326.
- 95 Salokas 1937, 72–73; *Karjalainen* 7.10.2009, 11.
- 96 Aaltonen 1953, 45; *Karjalan Maa* 23.10.1949 (Siljamäki).
- 97 Salokas 1937, 74–75.
- 98 Salokas 1937, 319; Simonen 1964, 317; Vesanen 1968, 16.
- 99 Salokas 1937, 75–76; Simonen 1964, 317.
- 100 Simonen 1964, 318.
- 101 Salokas 1937, 326–327 ja Onni Puhakan merkinnät ko. kohdassa. OPpk.

- 102 J. Karpovin kirje Onni Puhakalle 19.5.1905.
- 103 J. Puhakan kirje Onni Puhakalle 1.5.1906.
- 104 Salokas 1937, 76, 319.
- 105 Salokas 1937, 319–320.
- 106 Ibid., 320.
- 107 Salokas 1937, 321–322.
- 108 Salokas, 322.
- 109 12.1.1954 Onni Puhakan tallentamassa aineistossa on hänen Liperin osuuskaupan hallintoneuvostolle kirjoittamastaan viestistä kopio. Hän oli saanut lomakkeen, jossa kysytään henkilötietoja SOK-merkin myöntämistä varten. Siihen on kirjoitettu, että Onni Puhakka on tullut Liperin Osuuskaupan jäseneksi 24.8.1907. OPpk.
- 110 Simonen 1964, 325.
- 111 Salokas 1937, 323; Simonen 1964, 325.
- 112 Salokas 1937, 323.
- 113 Onni Puhakan muistiinpanot Liperin osuuskaupan hallintoneuvoston esittely- ja muistiokirjassa. OPpk. – Näiden muistiinpanojen mukaan rakennusta jatkettiin vuonna 1918 ja myöhemmin vielä korotettiin. Uusi, kivinen liiketalo valmistui Taipaleen seurakunnalta ostetulle tontille vuonna 1932.
- 114 Salokas 1937, 325–326; Liperin osuuskaupan Taipaleen sivuliikkeen toimikunnan pöytäkirjat 3. ja 10.3.1916. OPpk.
- 115 Salokas 1937, 324; Liperin osuuskaupan Taipaleen sivuliikkeen toimikunnan pöytäkirja 5.4.1916. OPpk.
- 116 Onni Puhakan kirjoittamat merkinnät teoksessa Salokas 1937. OPpk.
- 117 Salokas 1937, 326; Liperin osuuskaupan Taipaleen sivuliikkeen toimikunnan pöytäkirja 4.12..1916. OPpk.
- 118 Ibid., 326–330. – Onni Puhakan kotikylässä Käsämässä ei ole tätä kirjoitettaessa enää osuuskaupan myymälää.
- 119 Ibid., 330.
- 120 *Karjalan Maa* 214 / 16.9.1955.
- 121 Onni Puhakan konsepti kirjeestä Anna Karttuselle 6.10.1942.
- 122 N. O.:n kirje Onni Puhakalle 20.1.1938 ja allekirjoitettu sopimus myymäläkäyttötymisestä.
- 123 Onni Puhakan kirje (kopio) A. K.:lle 6.8.1940.
- 124 Ehdotus Liperin Osuuskaupan kulujen supistamiseksi 27.1.1931 (Onni Puhakan kirjoittama kopio). OPpk. – Onni Puhakka on säilyttänyt sarjan peilien takana olleista kuvista ja kirjoittanut niiden yhteyteen selityksen näiden kuvien löytymisestä.
- 125 Henttinen 1999, 52.
- 126 Kiertokirjeet Liperin osuuskaupan hallintoneuvoston jäsenille 24.12.1938 ja 12.3.1939. OPpk.
- 127 Esimerkiksi Onni Puhakan kiertokirje Liperin osuuskaupan hallintoneuvoston jäsenille 23.10.1938 sekä hallintoneuvoston esittelykirja. OPpk.
- 128 E. Pakarisen kirje Onni Puhakalle 23.10.1917.
- 129 T. Paldaniuksen kirje Onni Puhakalle 13.9.1917; E. Pakarisen kirje Onni Puhakalle 23.10.1917.
- 130 J. P:n asian käsittelyyn liittyvät välimiesoikeuden asiapaperit. OPpk.
- 131 Ibid.
- 132 Onni Puhakan kiertokirje Liperin Osuuskaupan hallintoneuvoston jäsenille 23.10.1938. OPpk.
- 133 Onni Puhakan muistiinpanot Liperin osuuskaupan hallintoneuvoston esittelykirjassa koskien hallintoneuvoston kokousta 27.11.1939. OPpk.

- 134 Onni Puhakan muistiinpanot Liperin osuuskaupan hallintoneuvoston esittelykirjassa koskien hallintoneuvoston kokousta 27.11.1939. OPpk. – Nimistä olen ottanut tähän vain etukirjaimet.
- 135 Liperin osuuskaupan hallintoneuvoston esittelykirja, Onni Puhakan muistiinpanot koskien hallintoneuvoston kokousta 27.11.1939. OPpk.
- 136 Vesanen 1944.
- 137 Em. julkaisun OPpk:n kappale.
- 138 Vesanen 1944, 13.
- 139 Salokas 1937, 74.
- 140 P. Karttusen kirje Onni Puhakalle 2.3.1919.
- 141 Matti Taipaleen kirje 10.5.1927 Onni Puhakalle ja sen liitteenä oleva esitelmä, jonka hän oli pitänyt 22.12.1926 Kaatamon osuuskaupan 10-vuotisjuhlassa.
- 142 Onni Puhakan kirjoittama kiertokirje koskien osuuskauppojen velaksi myyntiä, ei päiväystä. OPpk.
- 143 Salokas 1937, 334–335. OPpk. – Onni Puhakan tähän kohtaan kirjoittaman reunahuomautuksen mukaan suvun nimi oli alkujaan Puolakka, minkä katsottiin viittaavan siihen, että suvun esi-isä oli muistitiedon mukaan saapunut paikkakunnalle Puolasta karattuaan sieltä venäläisestä sotapalveluksesta. Sukunimi muutettiin uudella asuinpaikkakunnalla Janttoseksi. Tämä sen vuoksi, että voitaisiin rehellisesti vastata, ettei paikkakunnalla asunut Puolakka-nimisiä ihmisiä, jos sotilaskarkuri Puolakkaa satuttaisiin etsimään. Puolakka tuli Puhakan muistiinmerkinnän mukaan heti paikkakunnalle saavuttuaan tunnetuksi sepän taidoistaan.
- 144 Tiedot Taipaleen osuuspajasta perustuvat Onni Puhakan tekemiin muistiinpanoihin, joita hän on tehnyt OPpk:n kokoelmissa olevaan E. Salokkaan Liperin historiateokseen (Salokas 1937).
- 145 P. Karttusen kirje Onni Puhakalle 21.9.1920:
 – *Täällä yritti viime yönä osuuskunnan paja palamaan vaan suutari Kukkonen sattui tulemaan Ristonkankaasta ja se tuli minua herättämään ja juoksi sitte pajalle ja minä pistin jalkaani ja juoksi sinne niin saatiin sammumaan eikun ikkuna raamineen kerkesi palaa ja vähän seinää sitte pantiin vahit yöksi ettei enää uudestaan syty oli siinä kello 11 aikaan, niin ei olisi kukaan huomannutkaan jos ei Kukkonen sattunut menemään Juhon Lavikaiselle kylpemään hän oli näet sieltä tulossa. Saatiin siten vältetyksi suuri vahinko kun olisi paljo tavaraa palanut kun kaikki kärrin pyörätki on nyt siellä pajalla ja paljon muutakin tavaraa.*
- 146 Haastattelu 21.3.2004 (OP). Kirj.kok.
- 147 Käsämän pyykkiosuuskunnan perustamisasiakirja 29.11.1908. OPpk; Pitkänpellon tilan kassakirja1/1 1913–3/2 1916, merkintä 31.12.1915. OPpk.
- 148 Mäkinen & Sysiharju 2006, 102.

8. KOTITILA YHTEISKUNNAN MUUTOSTEN KESKELLÄ

- 1 Petersen-Jensen 1987, 92–97.
- 2 Autio 1997, 150–153; Salokas 1930, 65–69, 157–159; Salokas 1937, 409–412.
- 3 Onni Puhakan päiväkirja 1890–1894, merkinnät 30. marraskuuta 1890. OPpk.
- 4 Käsämän kansakirjaston asiakirjat: Käsämän lukuhuoneen tulojen ja menojen erittely. OPpk.
- 5 Käsämän kansakirjaston asiakirjat: Käsämän lukuhuoneen tulojen ja menojen erittely. OPpk.
- 6 Onni Puhakan päiväkirja 1890–1894, merkinnät 6. tammikuuta 1892. OPpk; Käsämän kansakirjaston asiakirjat: Käsämän lukuhuoneen tulojen ja menojen erittely. OPpk.
- 7 Käsämän kansakirjaston asiakirjat: Käsämän lukuhuoneen tulojen ja menojen erittely. OPpk.

- 8 Anna Puhakan kirje Onni Puhakalle 22.12.1898. – Itselleni on jäänyt muistikuva, että kantele roikkui tuvan seinällä. Muutaman kerran muistan isoisäni soittaneenkin sillä.
- 9 Onni Puhakan päiväkirja 1890–1894, merkinnät 1893 ja 1894. OPpk; Konrad Kerkkäsen kirje Onni Puhakalle 21.12.1893: Puhakan läheinen yhteistyökumppani Kerkkänen pyytää Onni Puhakkaa lähtemään kanssaan Taipaleelle neuvottelemaan opettaja Kivisen kanssa yhteisestä lehtitilauksesta ja “Seura-näytelmän toimeenpanosta”. – Taipaleella oli näytelmiä esitetty jo useita vuosia aikaisemmin. Onni Puhakan tallentamassa aineistossa on käsikirjoitettu, ilmeisesti Onni Puhakan laatima ilmoitus Taipaleen kansakoululla 3. ja 6. tammikuuta 1885 esitettävästä näytelmästä. Esityksen tarkoituksena oli koota varoja kirjaston hyväksi. Todennäköisesti Onni Puhakkakin on kuulunut kyseisen näytelmän järjestelytoimikuntaan.
- 10 Onni Puhakan tallentamissa kokoelmissa on muun muassa sanoma-, aikakaus- ja ammattilehtiä, joiden osoitetiedoista näkee näitä lehtiä tulleen Puhakan taloon.
- 11 Onni Puhakan päiväkirja 1890–1894, merkinnät 21. tammikuuta 1894. OPpk.
- 12 Anna Puhakan kirje Onni Puhakalle 22.12.1898; Salokas 1937, 400.
- 13 Sen sijaan että käyttäisin nykykielen mukaisesti luontevalta tuntuva muotoa kansankirjasto, käytän lähteissä johdonmukaisesti esiintynyttä kirjoitusasua kansakirjasto. Kansakirjasto-termiä on käytetty kaikissa Pitkänpellon talon kirjastoa koskevissa asiakirjoissa.
- 14 Onni Puhakan päiväkirja 1890–1894, merkinnät 2. tammikuuta 1894. OPpk; A. Dahlströmin kirje Onni Puhakalle 5.4.1897; Salokas 1937, 411–412.
- 15 Käsämän kansakirjaston asiakirjat: Johtokunnan pöytäkirjat; Käsämän lukuhuoneen tulojen ja menojen erittely. OPpk.
- 16 Käsämän kansakirjaston asiakirjat: Johtokunnan pöytäkirjat ja lainausohjeet. OPpk.
- 17 Käsämän kansakirjaston asiakirjat: A. A. Granfeltin kirje 17.4.1903; Käsämän kansakirjaston pääluetelo. OPpk.
- 18 Käsämän kansakirjaston asiakirjat: Pöytäkirja Käsämän piirin (lainajvästö) kokouksesta 17.10.1898. OPpk. – Pöytäkirjaan ei ole merkitty kokouksen kirjurin eikä puheenjohtajan nimeä. Käsialasta päätellen kirjurina oli Onni Puhakka, hän oli ilmeisesti myös puheenjohtajana tässä kokouksessa.
- 19 Käsämän kansakirjaston asiakirjat: Raha-, kirja- ja lainaustilit, pääluetelo sekä vuosikertomukset. OPpk.
- 20 Käsämän kansakirjaston asiakirjat: Pääluetelo ja kirjaluetelot. OPpk.
- 21 Käsämän kansakirjaston asiakirjat: Luettelo kansakirjaston kannatusyhdistyksen jäsenistä vuodelta 1898. OPpk.
- 22 Käsämän kansakirjaston asiakirjat: Kirjaston vuosikertomukset. OPpk.
- 23 Käsämän kansakirjaston asiakirjat: Lainausluettelot. OPpk; Haastattelu 19.10.2006 (OP).
- 24 Salokas 1930 ja 1937.
- 25 Salokas 1937, 7:
– – *Monet henkilöt ovat teoksen valmistamisessa antaneet arvokasta apua. Maanviljelijä Onni Puhakka on hankkinut lukuisan määrän milloin mistäkin asiasta tarvitsemiä yksityistietoja ja suuren joukon niistä kuvista, jotka kirjassa on. Hän on myös toimittanut minulle ne kansakoulunopettaja Kalle Hyttisen muistitiedot, johon usein on eri kohdissa vedottu.* – –
- 26 Martti Siiralan ja Onni Puhakan kyseistä teosta koskeva kirjeenvaihto.
- 27 Onni Puhakan päiväkirjamerkinnät 13.–24.heinäkuuta 1896. OPpk.
- 28 A. O. Heikelin postikortti Onni Puhakalle 5.6.1899:
Kunnioitettava Herra O. Puhakka
Vastaukseksi arvoisaan kirjeeseen 28/5 Saa[n] ilmoittaa, että Suomen muinaismuisto-

- yhdistys mielihyvällä ottaa vastaan työmiestenne kautta löydetyn suksen, sillä semmoisesta vanhanaikuisesta on entiseltään museossa ainoastaan muutamia kappaleita (katkonnaisia). Ilmoittakaa samassa löytäjän nimet. Lähetyskustannukset tietysti suoritetaan täällä Suomen muinaismuisto-yhdistyksen puolesta.
Kiitollisuudella ja kunnioituksella
A. O. Heikel.*
- 29 Museovirasto / Pääluettelot esinenumero 3709. – Kirjallisuudessa on annettu kaksi eri lukua tämän suksen iäksi. Varhempi ajoitus viittaa esiroomalaisen ajan alkuun, uudempi pronssikaudelle, 700-luvulle eKr; [online] <<https://extras.csc.fi/arctinet/pronssikausi/141.phtml>> [Viitattu 18.4.2011]
- 30 Onni Puhakan päiväkirja 2.6.1896. OPpk.
- 31 Haastattelu (OP). Kirj.kok. – Kyseessä on Jalmary Finnen toimittama *Oma sukuni* -kirja (Porvoo: WSOY).
- 32 Tämän kirjan hankkimiseen lienee kannustanut Rääkkylästä syntyisin ollut Otto Kotilainen, joka oli yksi hänen läheisimmistä osuustoimintakumppaneistaan. Kotilainen itse oli mitä innokkain sukututkimuksen harrastaja. Paitsi osuustoimintatyöstä hänet tunnetaan edelleenkin oman sukunsa keskuudessa “Suku-Otona”. Kotilainen kehitti lomakkeen ja kaavakkeen, jonka avulla kirjattiin muistiin melko yksityiskohtaisia tietoja suvun edustajista, heidän tehtävistään, harrastuksistaan, fyysisestä olemuksestaan ja jopa luonteenlaadustaan. Kotilainen täytti itse Onni Puhakkaa koskevan lomakkeen, johon teki myös hänen ominaisuuksiaan koskevan luonnehdinnan.
- 33 Onni Puhakan ja August Puhakan asiaa koskeva kirjeenvaihto. OPpk. – August Puhakan kokoamat tiedot on kerätty käsinkirjoitettuun muistikirjaan, joka on tallennettu Onni Puhakan perikunnan kokoelmiin.
- 34 [online] < <http://www.puhakansukuseura.net/tapaaminen08.html> > [Viitattu 26.5.2010]: Olavi Puhakka valittiin Puhakan sukuseuran ensimmäiseksi kunniajäseneksi sukuseuran järjestämässä ensimmäisessä sukutapaamisessa vuonna 2003. Kun seura päätti valita keskuudestaan suvun Patriarkan vuonna 2008, valituksi tuli Olavi Puhakka. Valintaperusteena oli sukuseuran hyväksi tehty työ.
- 35 Onni Puhakan kelenterimerkinnät 8.–11.5.1913. OPpk. – Hänen valokuvausharrastustaan koskevat tiedot ovat tästä lähteestä, ellei toisin mainita.
- 36 Onni Puhakan valokuvasta koskevat merkinnät vuoden 1913 keväästä alkaen; Valokuvausliike Podworskyn laskut. OPpk.
- 37 Esimerkiksi K. Karttunen Mattisenlahdelta kirjoittaa 6.9.1914 Onni Puhakalle pyytäen tätä saapumaan karjanäyttelyn arvostelutuomariksi. Karttunen pyytää Puhakkaa ottamaan mukaansa myös “valokuvauskoneen”.
- 38 Tilauslista 9.1.1934. OPpk.
- 39 Haastattelu 21.3.2004 (BP). – Onni Puhakan valokuvausharrastus oli kerran aiheuttanut melkoista hämminkiä ja ihmetystä. Pitkänpellon talossa asunut siirtolaismummo oli tullut aamulla tuotuneena ja kauhuissaan kertomaan emännälle yöllä näkemäänsä eriskummallista näytelmää. Onni Puhakka oli kertojan mukaan mennyt tuvan lattialla olleesta luukusta lattian alle ja avustajana toiminut mies oli laittanut luukun kiinni. Sitten lattian alta oli alkanut vilkkua monenvärisiä valoja. *On niillä ukkoloilla pelit!*, oli mummo ihmetellyt ja kauhistellut näkemäänsä emännälle. Mummo ei heti ollut tajunnut, miksi emäntää alkoi tavattomasti naurattaa kuulemansa kertomus. – Onni Puhakka oli ollut lattian alla kehittämässä valokuvauslevyjä.
- 40 Näistä julkaisuista mainittakoon Hakamies 1993 sekä Katajala & Juvonen 2006.
- 41 Onni Puhakan päiväkirja 26.5.1896. OPpk.
- 42 Meinander 2006, 145; Nygård & Kallio 1993, 556.
- 43 *Oma sukuni* -kirjan merkintä. OPpk.

- 44 Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 9.3.1903.
- 45 Jäntti 1995, 111.
- 46 Onni Puhakka kirjoitti tapansa mukaan muistiin tälläkin matkalla yksityiskohtaisia havaintojaan. Mistiinpanot OPpk.
- 47 Tahvo Puhakan kirjeet Onni Puhakalle 17.2., 28.3., 4.4. ja 9.4.1913.
- 48 Tahvo Puhakan kirjeet Onni Puhakalle 24.5., 29.5., 5.6., 10.6., ja 26.6.1913.
- 49 Tahvo Puhakan kirjeet Onni Puhakalle 9.3.1903, 15.7.1903 ja 2.10.1903.
- 50 Perukirja Helena Puhakan jäämistöstä. OPpk.
- 51 Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 14.6.1914.
- 52 Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 29.11.1907:
Nyt minulla on sellainen ajatus että jos olisi tehdä tuohon entisen kodan sialle navetan päähän uusi kota ja sen katolle rakentaa tuuli moottori joka pumppuisi veden karjalle, hevosille ja tupaan. Minun mielestä tämä ei pitäisi tulla paljo maksamaan muun kuin pumpun osto ja jos siihen tuulimoottoriin täytyisi ostaa ratas laitokset että se itseksen kääntyisi tuulien mukaan. Minä nimittäin aijon tehdä sen tuulisiivet kun käyn katsomassa Keskijärvellä Matti Vänskällä siellä kuulu olevan helpohintainen tuulimoottori. Arvelin että kun nostaa entiset maa ... (ei saa selvää, kirj. huom.) lammin, tuvan ja tuvan ja navetan väliltä pois ja panee sitte kodan kohdalta lammista tulemaan kotaan veden johon tietysti tulisi rakentaa iso vesi säiliö että riittäisi useammaksi päiväksi karjalle ja hevosille vettä. Tupaan tuleva vesi täytyisi tulla turvan luona olevaan säiliöön kun ei sentähden rupea nostamaan karjasäiliötä niin ylös että painovedellä tulisi tupaan, kun navetta vinnin tasalle ja ylemmäksikin pitäisi rakenta mieli veden tupaan tulla. Se kävisi hyvin helposti kun tuulimoottori pakkovedellä aina täyttäisi turvan luona olevat tynnyrit tai jos rakentaisi yhden isomman säiliön, vaan minun mielestä tämä ei tarvitseisi olla kuin 2 tynnyriä vaan niin sillä tulee 3 tai neljä päivää toimeen. Käyppäs siellä konekaupoissa kysymässä mitä maksaisi ne tuulimoottorin ratas osat ilman siivitä.
- 53 Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 28.8.1908.
- 54 Esimerkiksi vuonna Tahvo 1907 kirjoitti Onnille suunnitelmistaan hankkia kotitalalle uudenmallinen kääntösiipiaura (Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 29.11.1907):
 – – *Minun mielestä olisi välttämätöin hankkia kaksi teräinen aura joka kulkee kolmen pyörän varassa. Sillä voi kyntää yksi mies ja paljo helpommin kuden tavallisella vältillä. Sulissa tai niin sanotuissa muokatuissa maissa se kestää hyvin ja miten sukkela se vielä olisi myös säästää paljo miesten aikaa. Näitä myös katsoppas sieltä kaupoista.* – – Tämä uudenmallinen aura oli käytössä seuraavan vuoden kyntötoissa. (Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 5.6.1908.)
- 55 Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 1.7.1908.
- 56 Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 11.6.1922; Haastattelut 20.3.2004 (BP ja OP) ja 1.4.2004 (JP). Kirj.kok.
- 57 Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 5.6.1908.
- 58 E. Söderholmin kirje Onni Puhakalle 26.3.1906. – Todennäköisesti kirjoittaja on Liperissä 1885 syntynyt Georg Einar Söderholm (v:sta 1906 Suviluoto), joka suoritti vuonna 1910 Helsingin yliopistossa oikeustutkinnon. – Autio 1997, 302.
- 59 Nygård & Kallio 1993, 558.
- 60 Ibid. 558–559.
- 61 Pakkanen 1982, 492.
- 62 Henttinen 1999, 41, 76–80; Nygård & Kallio 1993, 558– 563.
- 63 Käsämän suojeluskunnan asiakirjat: Käsämän kylän suojeluskunnan pöytäkirjat. OPpk
- 64 Ibid.
- 65 Käsämän suojeluskunnan asiakirjat: Käsämän kylän suojeluskunnan sotilasluettelot. OPpk.
- 66 Käsämän suojeluskunnan asiakirjat: Käsämän kylän suojeluskunnan pöytäkirjat. OPpk.
- 67 Käsämän suojeluskunnan asiakirjat: Käsämän kylän suojeluskunnan pöytäkirja 20.3.1918. OPpk.
- 68 Käsämän suojeluskunnan asiakirjat: Käsämän kylän suojeluskunnan pöytäkirjat. OPpk.

- 69 Käsämän suojeluskunnan asiakirjat: Käsämän kylän suojeluskunnan pöytäkirja 26.3.1918. OPpk.
 70 Käsämän suojeluskunnan asiakirjat: Käsämän kylän suojeluskunnan pöytäkirjat 6.3.1918, 3.4.1918. OPpk.
 71 Partanen 2006, 373.
 72 A. E. Arvolan kirje Onni Puhakalle 18.3.1918.
 73 Käsämän suojeluskunnan asiakirjat: Käsämän kylän suojeluskunnan pöytäkirja 10.5.1918. OPpk.
 74 Käsämän suojeluskunnan asiakirjat: Käsämän kylän suojeluskunnan pöytäkirja 10.5.1918. OPpk.
 75 Puhakan tilan päivätyö- ja kassakirjat. OPpk.
 76 Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 21.3.1908 ja 30.4.1916.
 77 Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 21.3.1908.
 78 Onni Puhakan työpäiväkirjamerkintä. Tämän tutkimuksen tekijä muuttanut nimen nimikirjaimiksi.
 79 Tiedonannot OK ja VK. Kirj.kok.
 80 TahvoPuhakan kirje Onni Puhakalle 30.4.1916.
 81 Tiedonanto VK. Kirj.kok.

9. ONNI PUHAKAN MONITAHOINEN HENKILÖKUVA

- 1 *Karjalainen* 17.9.1955.
 2 *Yhteishyvä* 28.9.1955, nro 39.
 3 *Yhteishyvä* 28.9.1955, nro 39.
 4 *Yhteishyvä* 28.9.1955, nro 39.
 5 Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton 50-vuotiskertomus (Joensuu 1953), 28.
 6 A. O. Miettisen kirje Onni Puhakalle 25.8.1906.
 7 Martti Kivisen kirje Onni Puhakalle 24.12.1923.
 8 *Karjalan Maa* nro 214/16.9.1955.
 9 Jäntti 1995, 114.
 10 J. Marilan kirje Onni Puhakalle 13.7.1925.
 11 Kopio Onni Puhakan kirjeestä Sipi Siljamäelle 15.9.1950.
 12 Onni Puhakan kirjoittama kopio kirjeestään Liperin osuuskaupan hallintoneuvostolle 12.1.1954.
 13 *Karjalan Maa* (lehtileike, ei näy vuosilukua). OPpk.
 14 *Suomen Osuustoimintalehti* 9–10/1949 (Pehkonen).
 15 Emil Hallikaisen kirje Onni Puhakalle 27.2.1950.
 16 Kemppainen & Peltonen 2010, 9, 12.
 17 Kemppainen & Peltonen 2010, 9, 12–13, 20.
 18 Jäntti 1995, 113; Pakarinen 2006, 280.
 19 Peltonen 2010, 89–91.
 20 Kaivola & Vento 1972, 191–192; Haastattelu 2.9.2004 (KW). Kirj.kok.
 21 Kaivola & Vento 1972, 192.
 22 Kemppainen & Peltonen 2010, 11–12.
 23 Binney 2010, 323.
 24 *Runo Puhakka* 1984, 15; *Yhteishyvä* 24.11.1954.
 25 Sjöberg-Pietarinen 1997, 37.
 26 Nieminen 2006, 77–78
 27 Siirala 1925, 4.
 28 Salokas 1937, 366–373.

- 29 Perko 2005, 420.
- 30 Liperin kunnan kunnalliskertomus 1931, 54.
- 31 Liperin kunnan kunnalliskertomus 1931, 54.
- 32 Salokas 1937, 153–163.
- 33 Salokas 1937, 163.
- 34 P. Korhosen kirje Onni Puhakalle 27.2.1924.
- 35 Rob. Nuutisen kirje Onni Puhakalle 26.4.1905.
- 36 K. Karttusen kirje Onni Puhakalle 6.9.1914.
- 37 Kirje 20.11.1915 (kutsu Hankkijan hallintoneuvoston kokoukseen).
- 38 Onni Puhakan kopio 28.11.1915 kirjoittamastaan vastauksesta Hankkijan hallintoneuvoston kokouskutsuun.
- 39 Ibid.
- 40 *Suomen Osuustoimintalehti* 9–10/1949 (Pehkonen), 173–176.
- 41 K. F. Kaarlosen kirje Onni Puhakalle 1.10.1915.
- 42 Mäkinen & Sysiharju 2006, 191–192; Perko 2005, 420; Simonen 1949, 254.
- 43 Simonen 1949, 254.
- 44 Simonen 1949, 254.
- 45 Onni Puhakan osuustoiminnan tilaa arvioivia kirjeluonnoksia Pellervo-Seuran valtuuskunnalle vuodelta 1932.
 – – *Olin silloin vielä mukana Valion hallintoneuvostossa ja yhdessä jo manalle menneen silloisen puheenjohtajan Wilho Oksasen kanssa jouduin likinnä kosketuksiin tuon asian kanssa. Koettaen perehtyä siihen niin syvästi kuin yleensä ihmisuonteelle on mahdollista. Ja niin paljon kuin sitä tutkittiinkin, tulimme vakuutetuiksi, että ne syytteet, jotka Waliota vastaan silloin singottiin, perustuvat luuloteltuihin mielikuvituksiin, väärien 'asiamiesten' antamiin tietoihin ja etupäässä tuohon suunnattomaan vihaan, joka hyökkääjällä oli Valion toimitusjohtaja, tri F. M. Pitkäniemeä vastaan. Häntä ei hyökkääjä voinut kärsiä, sillä tri P oli osottautunut tasaveroiseksi tappelijaksi, joka ei anna perää siinä missä huomaa olevansa oikeassa. Se oli salassa kiukustuttanut hyökkääjää jo kauvemmin ja kun sitte luuli löytäneensä perusteita hyökkäyksilleen, teki niiden johdosta tuon tunnetun hyökkäyksensä. – –*
- 46 Esimerkiksi Niilo Liakan kirje Onni Puhakalle 10.1.1933:
 – – *Valitettavasti olen sittemmin vuosikymmenen kuluessa joutunut näkemään ja kokemaan paljon sellaista, jota en ollut osannut odottaa. Kiusallinen juttu Gebhardin ja Pitkäniemen välillä tuotti minulle henkilöillisesti paljon surua. "Uudenvuoden tervehdys" viittaa siihen, ettei mies kuoleman kielissä jo ollessaan ole vielääkään päässyt vapaaksi siitä mieskohtaisesta vihasta, jota ymmärtääkseni sekautui "Valion juttuun". – –*
- 47 Simonen 1949, 254; Sysiharju & Mäkinen 2006, 191.
- 48 Onni Puhakan osuustoiminnan tilaa arvioivia kirjeluonnoksia Pellervo-Seuran valtuuskunnalle vuodelta 1932.
- 49 Esim. *Karjalan Maa* 23.10.1949; Onni Puhakan päiväämätön kirjeluonnos Pohjois-Karjalan osuusmeijeriliittoon kuuluville osuusmeijereille ja niiden hallituksille. OPpk (dokumentti 0087 a, b).
- 50 Onni Puhakan kirjoitus *Osuuskunnista väkijuomat pois – ylimmistä alimpiin asti*. Ilmeisesti vuodelta 1938. Kirjoitukseen ei ole merkitty mihin se on aiottu lähettää. OPpk.
- 51 Henttinen 1999, 46.
- 52 Henttinen 1999, 46.
- 53 Henttinen 1999, 46–47.
- 54 Onni Puhakan kopio 28.11.1915 kirjoittamastaan vastauksesta Hankkijan hallintoneuvoston kokouskutsuun.
- 55 Kuisma 1999, 24–26.
- 56 Ilmonen 1984, 55–58.

- 57 Ilmonen 1984, 21–23.
- 58 Onni Puhakan päiväämätön kirjeluonnos Pohjois-Karjalan osuusmeijeriliittoon kuuluville osuusmeijereille ja niiden hallituksille. OPpk (dokumentti 0087 a, b).
- 59 Ilmonen 1984, 238–239.
- 60 K. F. Kaarlosen kirje Onni Puhakalle 1.10.1915.– Kaarlonen oli Hankkijan hallintoneuvoston varajäsenenä 1907–16 (Annala 1955, 481).
- 62 Liperin osuuskaupan hallintoneuvoston esittelykirja: Onni Puhakan muistiinpanot koskien hallintoneuvoston kokousta 27.11.1939. OPpk.
- 63 Henttinen 1999, 100–101.
- 64 Henttinen 1999, 100.
- 65 Henttinen 1999, 101.
- 66 Henttinen 1999, 101–102.
- 67 Onni Puhakan laatima päiväämätön kirjeluonnos, joka otsikoitu *Woinvientiosuusliike Walion r.l. hallintoneuvosto*.
- 68 Onni Puhakan päiväämätön kirjeluonnos Pohjois-Karjalan osuusmeijeriliittoon kuuluville osuusmeijereille ja niiden hallituksille. OPpk (dokumentti 0087 a, b); Onni Puhakan kirjeluonnos Pellervo-Seuran valtuuskunnalle 31.12.1932.
- 69 Onni Puhakan päiväämätön kirjeluonnos Pohjois-Karjalan osuusmeijeriliittoon kuuluville osuusmeijereille ja niiden hallituksille. OPpk (dokumentti 0087 a, b):
 – – *on seurattu viime vuosina yhä enemmän valtaan päässeitä virtauksia: toiset ne ovat, jotka asioista päättävät. Vapaan, itsenäisen talonpojan on vaan toteltava. Ken panee vastaan, se potkitaan heti armotta pois. [Se on] vastakkaista sille, joksi se alussa luotiin ja luultiin sillä saatavan muuttumaan siihen astiset epäkohdat. Ja paljonhan on saatukin aikaan. Ulkonaisesti, pinnalta katsoen. Sisältä se on kuitenkin jäänyt entiselleen. On unohdettu juurien hoitaminen, ihmisen itsensä kasvattaminen. Se on jäänyt entiselleen. Pikemminkin se on ottanut osuustoiminnankin keppihevosekseen käyttääkseen sitä omien, itsekkäiden pyyteidensä ja etujensa ajamiseen. – – Allekirjoittanut on ollut mukana aivan alusta lähtien ja sentakia voi paremmin verrata sitä aikaan kun ensimmäiset aakkoset tässä maassa osuustoiminnalle luotiin. Miten silloin toivottiin perinpohjaista muutosta ja voitavan vaikuttaa myöskin ihmiseen itseensä niin, että siihen astiset totutut tavat yhteisin voimin ja pyrkimyksin voitaisiin poistaa ja tilalle luoda uusi, myöskin sisäisessä suhteessa onnellisempi ihminen. Ja niissä merkeissä tehtiinkin työtä, kasvatettiin toisia ja kasvettiin myös mukana. Mutta sitte vähitellen huomaamatta, alkoi tulla joukkoon toisia, jotka eivät ennen olleet mukana ja olivat tietämättömiä entisestä ja joilla vielä lisäksi oli omia, itsekkäitä pyyteitä ja niitä he, oman luonteensa pakosta, alkoivat soluttaa muihinkin ja siten saada vaikutusvaltaa niissä yhtymissä, joissa olivat mukana. Tai sitte niin, että heidät jo valittiinkin sitä silmällä pitäen, että kaikki mitä “ylemmältä” tabolta sanotaan, he ovat valmiit hyväksymään. Ja niinpä se on vienytkin tähän nykyiseen olotilaan, jossa vaan on jälellä rippeet entisestä. Pääasiallisesti nimi. Sen turvissa voidaan ajaa vaikka minkälaisia asioita ja kaikki menee täydestä, osuus- ja yhteistoiminta. – – Annetaanko asioiden jatkoa edelleen samaan suuntaan kun tähän asti, vai saapiko vapaa, itsenäinen talonpoika niistä määrätä, siitä on kysymys. Sillä sitä mukaa kun nykyisen tilanteen annetaan jatkoa, menettää yhteis- ja osuustoiminta sen kannatuksensa ja voimansa sekä painuu samalle tasolle kun missä oltiin ennen osuustoiminnan alkamista: yksityispyyteet ja harrastukset saavat yhä enemmän jalansijaa ja sitä ovat yksityiset liikemiehet valmiit käyttämään hyväkseen. Niinkuin ne nytkin jo sitä tekevät. Ja silloin on siitä jälellä vain nimi. Sisällys on sama kun mitä se oli ennen osuustoiminnan syntymistä kaikkine vikoineen ja puutteineen sekä seurauksineen. – –*
- 70 Ilmonen 1984, 236–237.
- 71 Ilmonen 1984, 253–254.
- 72 Henttinen 1999, 220.
- 73 Ilmonen 1984, 239.

- 74 Köppä 1990, 18, 21.
- 75 Henttinen 1999, 220.
- 76 Henttinen 1999, 220; Köppä 1990, 133; Puhakka & Wilenius 1993, 18.
- 77 Haastattelu 3.4.2005 (BP). Kirj.kok.
- 78 Kyseisiä päiviä koskevat merkinnät Onni Puhakan kalenterissa vuodelta 1930. OPpk.
- 79 Onni Puhakan kalenterimerkintä 18.9.1930. OPpk. – Kalenterissa on lueteltu muitakin nimiä, mutta ne on kirjoitettu niin epäselvästi, ettei niistä saa selvää.
- 80 Onni Puhakan kalenterimerkintä 19.9.1930. OPpk.
- 81 Haastattelu 23.7.2005 (MM). Kirj.kok.
- 82 Haastattelut 23.7.2005 (MM) ja 12.4.2005 (AR). Kirj.kok.
- 83 Haastattelu 12.4.2005 (AR). Kirj.kok.
- 84 Haastattelu 23.10.2006 (BP). Kirj.kok.
- 85 Toinen vastaava syntymäpäiviin liittyvä episodi sattui Onni Puhakan täyttäessä 80 vuotta. Silloin hän lähti juhlia karkuun sisarensa Annan luokse Ahonkylään. Puhakan kotitaloon saapui onnittelijoiksi muun muassa hänen läheisiä osuustoimintatehtävissä toimineita työtovereita. Heille sanottiin, että juhlan kohde ei ole kotona. Vieraat sanoivat tietävänsä sen. Onni Puhakka oli kirjoittanut SOK:n Joensuun konttorin johtaja Sipi Siljamäelle muutamaa päivää aikaisemmin ja ilmoittanut olevansa ”matkoilla”. Tähän merkkipäivään oli talossa kuitenkin varauduttu ja vieraille valmiina parempi tarjoilu kuin Onni Puhakan 60-vuotispäivillä. – Haastattelu 23.10.2006 (BP). Kirj.kok.
- 86 *Suomen Osuustoimintalehti* 9–10/1949 (Pehkonen), 173–174.
- 88 Haastattelu 23.7.2005 (MM). Kirj. kok.
- 89 Onni Puhakan kirjoittama kopio 10.1.1923 kirjoittamastaan kirjeestä tohtori Julius Friskille Helsinkiin:
 – – *Peläten liiaksi häiritsevänä tohtoria ja osaksi oman ja asian arkaluontoisuuden takia, jätin tiedustamatta asian, joka on ollut mielessäni: voisikko vielä tällä ijällä (s. 18/9 1870) ajatella naimisiin menoa kun senlisäksi on saraloinen, tuottamatta toiselle kärsimyksiä ja vaivaa. Asia nimittäin on niin, että nyt ainoan sisareni mentyä miehelään ja nuorimman veljeni muutettua toiselle paikalle, ja meistä entiseen taloon ainoastaan kaksi veljestä, minä niistä vanhin molemmat naimattomia. Ja vaikka talo tulee jotenkin hoidetuksi kärsii se kuitenkin emännän puutetta jonkatakia olisi tarpeen sen puutteen poistaminen. Pyydän siis tohtorilta tiedustaa voisikko vielä tuollaisen askeleen ottaa. Samoin kuin sitäkin minkäkäinen paraiten soveltuisi sekä olisikko sairashoitokurssin suorittanut sopivampi? – –*
- 90 Julius Frisk vastasi Puhakalle rohkaisten tätä ottamaan itselleen puolison. Esittäessään käsitystä sopivasta aviopuolisosta Frisk huomioi Puhakan yhteiskunnallisen aseman ja terveydentilan:
Arv. Potilaani!
Samalla kun kiitän Teitä viimeisestä käynnistä, riennän ilmaisemaan iloni kirjeessänne ilmituomasta tuumastanne. Katsoen melkeinpä odottamattoman parantumisenne, on Teillä vielä elämisen mahdollisuutta melko taival. Jos on toveri matkan teossa, on sen suorittaminen ja onnistuminen taatumpi edellyttäen, että osutte kohtaamaan terveeseen, miellyttävän ja epäitsekään[Friskin alleviivaus] sellaisen. Sairashoittoon perehtyminen on mielestäni suositus, sillä sellaisten joukossa on asiaan antautuneita rakkaudesta kärsivään lähimaiseen. Tärkeintä on että joku kunnan nainen Teihin mieltyy ja itseännekin miellyttää. Riehuva, intohimoista lemмен leikkiä ei tarvitse vaatia, mutta soisin suurinta ystävyyttä, toverillisuutta ja toiselle antaumusta Teidän ja valitsemanne välillä. Kunpa sattuisi eteenne joku kansakoulun opettajatar tai sentapainen muu kirjallisestikin sivistynyt henkilö, jolla samalla on silmää ja mieltä talouden hoitoon. Paljohan niitä olisi tarjokkaita, vahinko, ettette luonani ollessa asiasta mitään hiiskunut. – Ystävänä en tahtoisi Teidän suin päin suohon harppaavan; hiljalleen hyvät työt tulevi, ajatellen aivan kaunis. Juolahtaapa mieleeni eräs ylioppilas neiti joka on

- opettajattarena talouskoulussa, sentapainen olisi oikea rouva talossanne jonne naapuritkin tuntisivat itsensä tervetulleiksi!*
Toivon suurinta onnea hommille. Mielelläni olen ajatuksen vaihdossa vastakin.
Kunnioittaen Julius Frisk.
- Onni Puhakalla on jo ennen Friskille kirjoittamaansa kirjettä ollut ajatuksena saada emäntä omaan taloonsa. Hänellä on ollut jopa katsottuna mielestään sopiva henkilökin aviopuolisokseen. Puhakka on kirjoittanut Friskiltä saamansa kirjeen päälle ”Anni Pakarinen, o.s. Saarenpää”. Se oli hänen tulevan puolisonsa nimi.
- 91 Onni Puhakan kirjoittamat muistiinpanot *Oma sukuni* -kirjassa. OPpk.
 92 Haastattelu 5.10.2006 (BP). Kirj.kok.
 93 Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa 1918–19, 10.
 94 Haastattelu 19.3.2004 (AR). Kirj.kok; Onni Puhakan 8.5.1946 kirjoittamat muistiinpanot Elias Pakarisen elämänvaiheista. OPpk; Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton vuosikertomus 1919, 10.
 95 Onni Puhakan kirjoittamat muistiinpanot *Oma sukuni* -kirjassa. OPpk.
 96 Hanna Sormusen kirje Onni Puhakalle 31.10.1926.
 97 Onni Puhakan kirjoittamat muistiinpanot *Oma sukuni* -kirjassa. OPpk.
 98 Avioero-oikeudenkäyntejä koskevat asiakirjajäljennökset Onni Puhakan perikunnan kokoelmissa; Haastattelu 23.11.2006 (BP). Kirj.kok.
 99 Haastattelu 17.3.2010 (AR). Kirj.kok. – Haastateltavani on ottanut tämän asian esille lähes joka kerta hänen kanssaan keskustellessani.
 100 Eskola 2006, 119, 128.
 101 Anna Puhakan ja Antti Hyttisen Onni Puhakalle lähettämät avioliittoa koskevat kirjeet. OPpk.
 102 Nieminen 2006, 51.
 103 Ibid., 157.
 104 Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 21.3.1908.
 105 Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 30.4.1916.
 106 Haastattelut (BP). Kirj.kok. – Tämä haastateltava kertoo myös veljensä ja isänsä Puhakan talossa käydessään ihmetelleen, kuinka hyvät oltavat Onnilla on, kun tämä ”makoilee pellon pientareella toisten tehdessä töitä”.
 107 Haastattelut 19.3.2004 (BP) ja 23.7.2005 (MM). Kirj.kok.
 108 Haastattelu 23.10.2006 (BP). Kirj.kok.
 109 Haastattelut 31.8.2004 (BP), 28.5.2004 ja 12.4.2005 (AR). Kirj.kok.
 110 Haastattelut 29.5.2004 (BP) ja 29.4.2011 (AR). Kirj.kok.
 111 Esimerkiksi Tahvo Puhakan kirje Onni Puhakalle 14.6.1945. – Kirjeessä mainitut nimet muutettu.
 112 Haastattelut 19.3.2004, 28.5.2004, 13.11.2004, 28.5.2004, 12.4.2005, 8.6.2006, 29.8.2007, 29.4.2011 (AR). Kirj.kok. – Lisätietoja tähän osuuteen olen saanut myös omilta vanhemmiltani.
 113 Haastattelu 12.4.2005 (AR). Kirj.kok. – Kerran haastateltavani muistaa nuorimman sisarensa kanssa nähneensä äitinsä töissä lähinaapurin, Kanavaaran kaurapellolla. He eivät kuitenkaan uskaltaneet mennä ilman lupaa juttelemaan tämän kanssa. Kertoja laittoi nuoremman sisarensa pyytämään lupaa Onni-sedältä. Onni oli kysynyt tältä asian kuultuaan, että ”Onkos siellä sitten jotain tekemistä?”. Tyttö oli sanonut, että he ovat menossa ”Kanavaaralle kauran leikkuuseen!” He olivatkin saaneet luvan mennä tapaamaan äitiään.
 114 Aukia 2010, 218–219.
 115 Haastattelu 29.4.2011 (AR). Kirj.kok.
 116 Haastattelu 12.4.2005 (AR). Kirj.kok.

- 117 Aukia 2010, 205, 227; Haastattelut 13.11.2004, 8.6.2006 (AR) ja 14.11.2004 (OP). Kirj.kok.
- 118 Onni Puhakan kirjeet pojalleen 31.7.1930 ja 16.2.1945.
- 119 Aukia 2010, 212, 228.
- 120 Haastattelu (AR). Kirj.kok.
- 121 Aukia 2010, 225–226.
- 122 Haastattelu 21.3.2004 (BP). Kirj.kok.
- 123 Onni Puhakan kirjoittama päiväämätön tehtävä. OPpk.
- 124 Onni Puhakan laatima kirjealuonnos Pellervo-Seuran valtuuskunnalle 31.12.1932. OPpk.
- 125 Onni Puhakan laatima kirjealuonnos Pellervo-Seuran valtuuskunnalle 31.12.1932. OPpk.
- 126 Henttinen 1999, 114–122.
- 127 Henttinen 1999, 121.
- 128 Niilo Liakan kirje Onni Puhakalle 10.1.1933.
- 129 Onni Puhakan kirje 17.12.1940 Kauko K. Pajalalle.
- 130 Esim. *Pellervo* nro 29/1936 (*Takaisin oikealle tolalle!*) ja *Pellervo* nro 11/1938 (*Suomen osuustoimintaväelle*).
- 131 Onni Puhakan kirjoittama kopio kirjeestään *Karjatalous*-lehdelle 24.7.1927.
- 132 Haastattelu 1.8.2010 (BP). Kirj.kok; Onni Puhakan päiväämätön kirje aviopuolisolleen.
- 133 Haastattelu 23.7.2005 (MM). Kirj.kok. – Sama haastateltava kertoi olleensa kerran nyhtämässä käsin maasta porkkanoita. Onni Puhakka oli tullut tietä myöten sinne ja nähnyt hänet työnteossa ja sanonut, että ”Elä sitte sillä tavalla tie!” – Puhakka käytti usein ”sitte” sanaa. – Hän neuvoi haastateltavaa ottamaan pitkävartisen hangon ja nostamaan porkkanoita maasta sivusta hangolla nostaen. Porkkanat nousivat Onnin neuvomalla tavalla ”itsestään”. Käsin nyhtämällä varret katkeavat helposti. Hangolla nostamalla porkkanat nousivat maasta multineen ja siitä oli hyvä poimia porkkanat. Se oli ollut haastateltavan mukaan hyvä neuvo.
- 134 Onni Puhakan vastauskirje 8.8.1922 J. V:n samana päivänä saapuneeseen kirjeeseen, jossa J. V. pyytää Puhakkaa ohjaamaan käytännön töissä.
- 135 Päiväämätön Onni Puhakan kirjoitus ko. tilaisuuden ohjelma. Tilaisuus lienee pidetty 1940-luvun loppupuolella, koska yksi esitelmöitsijöistä, Liperin Osuusmeijerin isännöitsijä Väinö Tuhkanen oli saapunut paikkakunnalle vasta vuonna 1946.
- 136 *Suomen Osuustoimintalehti* 9–10/1949, 167–168.
- 137 Alapuro & Sulkunen 1987, 142.
- 138 Mäkinen & Sysiharju 2006, 88.
- 139 Sormunen 1975, 4; Taipaleen osuuskassan hallituksen kiertokirje 15.6.1914. OPpk.
- 140 *Pellervo* nro 11/1938 (*Suomen osuustoimintaväelle*).
- 141 Puhakan selvitys raittiuskampanjan ohjelmasta ja kustannuksista 24.4.1939. OPpk.
- 142 Manninen & Puhakka 1939 (raittiustyötä varten laadittu vihkonen). OPpk.
- 143 Luft 1969, 13, 127–129.
- 144 Kumar 1987, 49; Laurinkari 2004, 21.
- 145 Nozick 1974, 297–334. – Olen käyttänyt Sauli Puhakan suomentamia termejä (Puhakka 1993, 14–15).
- 146 Puhakka 1993, 9–12.
- 147 Onni Puhakan muistiinpanot Käsämän osuuskaupan vaiheista Liperin osuuskaupan hallintoneuvoston esittelykirjassa. Tässä ei tosin mainita kylttiä laitetun ikkunaan juuri tuolloin, mutta valokuvaan, jonka hän lienee ottanut ko. myymälärakennuksen korjauksen juuri valmistuttua, hän on kirjoittanut, että ikkunassa on edellä mainittu teksti.
- 148 Kopio Onni Puhakan kirjeestä Sipi Siljamäelle 15.9.1950.
- 149 Haastattelu 13.6.2006 (BP). Kirj.kok; Kopio Onni Puhakan kirjeestä Sipi Siljamäelle 15.9.1950.
- 150 Haastattelu 19.3.2004 (KW). Kirj.kok. – Kun haastateltavat ovat puhuneet tästä

- muistomerkistä, puhuvat he siitä nimenomaan Onni Puhakan pystyttämänä tai teettämänä muistomerkkinä.
- 151 Onni Puhakan kirjoittama kopio kirjeestään khra Nikolai Roudalle 20.12.1932.
- 152 Onni Puhakan kirjoittama kopio kirjeestään Niilo A. Huttuselle 26.3.1933.
- 153 Nikolai Roudan kirje Onni Puhakalle 17.1.1933. Ote Taipaleen kreikkalaiskatolisen seurakuntaneuvoston kokouksesta 12.1.1933, § 1.
- 154 *Karjalainen* 13.4.1933
- 155 Onni Puhakan päiväämätön muistiinpano. Onni Puhakan perikunnan kokoelmat.
- 156 Tiedonanto 3.9.2004 (JK). Kirj.kok.

10. TOIVEET JA ODOTUKSET ARJEN TODELLISUUDESSA

- 1 Väyrynen 2005, 136.
- 2 Kuisma 1999, 14–15.
- 3 Mäkinen & Sysiharju 2006, 85–86.
- 4 Sulkunen 1995, 137.
- 5 Otto Kotilaisen, yhden Onni Puhakan läheisimmistä työtovereista, kirje Onni Puhakalle 29.6.1940:
 – – *Se osuustoiminnallinen totuus, josta sen lapsuusaikoina uneksimme ja toivoimme suurta kansan kasvattajaa hyveitten herättäjää, se on joutunut kasvamaan toisessa hengessä ja sen ihmistä kohottavat ajatukset ovat joutuneet tavoittelemaan vaan aineellisia arvoja: hyvää voita, hyvää viljaa, karjaa, kanoja, taloja y.m.s., mutta itse ihminen on jäänyt aivan sivuasiaksi.* – –
- 6 T. Arolan kirje Onni Puhakalle 31.3.1941:
 – – *Vertailette hiukan synkin mielin osuustoiminnan alkuaikojia nykyisiin. Olen siinä asiassa toista mieltä, koska luulen, että nykyisen aja[n]kohdan arvostelevainen voi johtua meidän omasta vanhuudestamme. Tällainen on asiointi muissakin asioissa. Yleisestihän sanotaan, että me, isä ja äiti, elimme paljon säädylisemmin kuin meidän lapsemme.* – – *En senvuoksi ole toivoton osuustoiminnankaan suhteen, vaikka muuttuneet olosuhteet luovat uusia tapoja ja muotoja: maailma kulkee menojaan.* – –
- 7 Wilenius 1982, 20.
- 8 Wilenius 1982, 20–21.
- 9 Henttinen 1999, 77–78, 105, 120.
- 10 Ilmonen 1984, 254, 259–260.
- 11 Sirenus 1963, 116–117
- 12 Ibid., 116–118
- 13 Ilmonen 1984, 45.
- 14 Jonnergård et al. 1984, 113.
- 15 Jonnergård et al. 1984, 113, 67–68; Osuustoiminnan neuvottelukunta 2008; S-ryhmän nykyisistä arvoista ja toimintaperiaatteista: [online] < <http://www.s-kanava.fi/web/s-kanava-tietoa-s-ryhmasta/arvot> > ja < <http://www.s-kanava.fi/web/s-kanava-tietoa-s-ryhmasta/periaatteet> > [viitattu 21.10.2011]
- 16 Kumar 1987, 33.
- 17 [online] < <http://www.ica.coop/ica/index.html> > [tulostettu 9.11.2011]
- 18 Wilenius 1993, 21–25.
- 19 Osuustoiminnan neuvottelukunta 2008, 8.
- 20 Osuustoiminnan neuvottelukunta 2008, 2.
- 21 Osuustoiminnan neuvottelukunta 2008, 2.
- 22 *Kiitävä hetki*. OPpk. – Kirjoituksen loppuun on lisätty: “Helsingistä Walion viimeisestä kokouksesta / 1930 tullessa junassa matkustaessa kotia kohti.”

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

TURUN YLIOPISTO/KULTTUURIEN TUTKIMUKSEN ARKISTOT, TYKL

Käsikirjoitukset

- Puhakka, Martti 1977. Maanviljelyksen muuttuminen Liperissä 1880–1941. Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen pro gradu -tutkielma. TYKL/kk/1047.

Keruuarkisto

- Martti Puhakan tekemät haastattelut, TYKL/SPA/1127
  - o AK (m s. 1883, Liperi) haastattelu tehty 19.12.1975
  - o AK (m s. 1896, Liperi) haastattelu tehty 30.12.1975
  - o EH (m s. 1898, Liperi) haastattelu tehty 20.11.1975
  - o EJ (m s. 1896, Liperi) haastattelu tehty 29.12.1975
  - o EK (m s. 1898, Liperi) haastattelu tehty 16.12.1975
  - o KM (m s. 1895, Liperi) haastattelu tehty 22.2.1976
  - o RH (m s. 1895, Liperi) haastattelu tehty 28.12.1975

LIPERIN KUNNANARKISTO

- *Kunnari 1 / 2005*. Liperin kunnan tiedostuslehti.

YKSITYISARKISTOT

I. ONNI PUHAKAN PERIKUNNAN KOKOELMAT (OPpk)

Kirjekokoelma

- Onni Puhakan vastaanottamat kirjeet
- Onni Puhakan kirjoittamat kopiot lähettämistään kirjeistä
- Onni Puhakan kirjekonseptit
  - o Katkelmallinen konsepti kirjeestä A. E. Korhoselle 18.5.1939
  - o Kirjeluonnokset Pellervo-Seuran valtuuskunnalle 31.12.1932
  - o Kirjeluonnos Pohjois-Karjalan osuusmeijeriliittoon kuuluville osuusmeijereille ja niiden hallituksille (päiväämätön)
  - o Kirjekonsepti Vainvienti-osuusliike Valion hallintoneuvostolle 1938

Käsikirjoitukset

- Sormunen, Esko (1975): Viinijärven Osuuspankki 70 vuotta.

Käsämän kansakirjasto

- Käsämän kansakirjaston lainausluettelot ja kirjaluettelot
- Käsämän kansakirjaston johtokunnan pöytäkirjat, tilikirjat
- Pöytäkirja Käsämän lainajvästön piirin kokouksesta 17.10.1898

Käsämän puimakoneosuuskunta

- Käsämän puimakoneosuuskunnan jäsenkirja
- Käsämän puimakoneosuuskunnan pöytäkirjat

Käsämän pyykkiosuuskunta

- Käsämän pyykkiosuuskunnan perustamisasiakirja 29.1.1908

Käsämän suojeluskunta

- Käsämän suojeluskunnan pöytäkirjat 24.2.1918–11.3.1919

Liperin osuuskaupan asiakirjat

- Ehdotus Liperin osuuskaupan kulujen supistamiseksi 27.1.1931 (kirjoittanut Onni Puhakka)
- Kiertokirjeet
  - o 23.10.1938
  - o 10.1.1939
  - o Päiväämätön (koskien velaksimyyntiä)
- Liperin osuuskaupan hallintoneuvoston esittelykirja. 31.5.1939–21.6.1943
- Liperin osuuskaupan r.l. Taipaleen sivuliikkeen toimikunnan pöytäkirjat 20.1.1916–14.12.1933

Oikeudenkäyntiasiakirjat

- Juho Pullia koskevat välimiesoikeuskäsittelyn asiakirjat 11.10.1935
- Onni Puhakan avioero-oikeudenkäyntiin liittyvät asiakirjat

Pitkänpellon taloa koskevat asiakirjat

- Perukirja Olli Puhakan jäämistöstä 2.9.1881
- Perukirja Helena Puhakan jäämistöstä 1.3.1906
- Kiinteistökaupakirjat
  - o Kauppakirja 18.4.1874 koskien Pitkänpellon tilan ostoa
  - o Velkakirja 18.4.1874 koskien Pitkänpellon tilan kauppahinnan maksujärjestelyjä
  - o Perintötilan nro 108 (Sorsala) lunastuskirja 21.1.1885
  - o Kauppakirja koskien perintötilan nro 108 (Sorsala) myyntiä 31.5.1889
  - o Välikirja 18.3.1920 koskien Anna ja Salomo Kontkasen osuutta Puhakan yhdysesän osittamisesta
- Pitkänpellon tilan päivätyö- ja kassakirjat
  - o 1.1.1913–3.2.1916
- Kartta Pitkänpellon viljelyksistä 1901

Päiväkirjat ja henkilökohtaiset muistikirjat

- Onni Puhakan päiväkirja 24.10.1884–7.2.1885
- Onni Puhakan muistikirja 1888–
- Onni Puhakan päiväkirja 1890–1894
- Onni Puhakan päiväkirja 1.5.–26.10.1896

Taipaleen isäntäyhdistys

- Pöytäkirjat kokouksista 30.3. ja 17.4.1903

Taipaleen meijerin asiakirjat

- Taipaleen osuusmeijerin perustamiskokouksutus 8.3.1903
- Taipaleen osuusmeijerin säännöt
- Taipaleen osuusmeijerin tilikirjat 1903–, pöytäkirjat, ja tositteet

Taipaleen Osuuskassan asiakirjat

- Taipaleen Osuuskassan kassakirja 7.2.1915–1922
- Kiertokirjeet
  - o 15.6.1914
- Tarkastuskirja vuodelta 1915

Sekalaiset ja ilman päiväystä olevat asiakirjat

- Olavi Puhakan kertomus Kuopion-matkasta
- Olli Puhakan rahanlainauskirja
- Onni Puhakan piirustukset
- Onni Puhakan todistukset Joensuun neliluokkaisesta lyseosta
- Onni Puhakan sekalaiset kirjoitukset
  - o Kalastusretki (noin vuodelta 1880)
  - o Pohjois-Karjalan maanviljelysseuran matkaohjelma vuodelta 1898
  - o Elias Pakarisen elämänvaiheiden muistelmat
  - o Luettelo lukemistaan kirjoista (päiväämätön, 1880-luvun puoliväli)
  - o Luettelo Sortavalan laulu- ja soittojuhlassa 18.–20. kesäkuuta 1896 olleista kansanopistolaisista
  - o Muistiinpanot 6.1.1892 koskien Puhakan tilan pihapiirin tuhonnutta tulipaloa
  - o Muistiinpanot koskien matkaa Orisbergista keväällä 1899 Helsinkiin tapaamaan Uno Branderia (päiväämätön)
  - o "Osuuskunnista väkijuomat pois – ylimmistä alimpiin asti". Kirjoitus ilmeisesti vuodelta 1938. Kirjoitukseen ei ole merkitty vastaanottajaa.
- Onni Puhakan piirros Pitkänpellon talon 15.7.1891 palaneesta pihapiiristä
- Pellervon päivät 1900 (ohjelmalehtinen)
- Puhakan sukuselvitys (koonnut August Puhakka)

Valokuvat

- Onni Puhakan ottamien valokuvien negatiivit (noin 700)
- Onni Puhakan kirjoittamat valokuviin liittyvät muistiinpanot
- Muut valokuvat

Painetut lähteet/OPpk

FINNE, JALMARI (*toim.*): *Oma sukuni* -kirja. Porvoo: WSOY 1935.

- Tähän kirjaan on koottu tietoja Puhakan suvusta.

FORSMAN, W. V.: *Höyrykoneoppi opetusta varten Suomen teollisuuskouluissa*. Helsinki: Otava 1902.

KALENTERIT

- Onni Puhakan merkinnöin varustetut kalenterit: 1899, 1902–1907, 1930.

LIPERIN KUNTA: *Liperin kunnan kunnalliskertomus 1931*.

MANNINEN, ELIS & PUHAKKA, ONNI: *Ota ja lue! Kirjanen liperiläisille*. Joensuu 1939.

POHJOIS-KARJALAN OSUUSMEIJERILIITTO: *Osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa*. Julkaisuja I–VII (vuodet 1905–1912). Joensuu.

POHJOIS-KARJALAN OSUUSMEIJERILIITTO: *Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton 25-vuotiskertomus ja osuusmeijeriliike Pohjois-Karjalassa v. 1927*. Julkaisuja XIX. Joensuu 1928.

POHJOIS-KARJALAN OSUUSMEIJERILIITTO: *50 vuotta osuusmeijeritoimintaa Pohjois-Karjalassa*. Pohjois-Karjalan Osuusmeijeriliiton 50-vuotiskertomus ja vuosikirja 1952. Joensuu 1953.

SALOHEIMO, VEIJO: *Puhakka*. Julkaisussa: Kontiolahden Puhakat ja Lukkariset. Toim. Toini Lukkarinen (omakustanne). Joensuu 1998.

SALOKAS, EINO: *Liperin pitäjän historia vuosina 1809–1930. I, vuodet 1809–1873*. Helsinki 1930.

- Teoksessa on Onni Puhakan muistiinpanoja.

SALOKAS, EINO: *Liperin pitäjän historia vuosina 1809–1930. II, vuodet 1873–1930*. Helsinki 1937.

- Teoksessa on Onni Puhakan muistiinpanoja.

2. KIRJOITTAJAN KOKOELMAT (Kirj.kok)

Haastattelut

Haastatellut henkilöt (nimen alkukirjaimet, sukupuoli, syntymävuosi; täydelliset nimet ovat haastattelujen litteroinneissa)

- AR (n s. 1921)
- BP (n s. 1924)
- JP (m s. 1928)
- KW (m s. 1947)
- MM (n s. 1920)
- OP (m s. 1924)

Tiedonantajat kirjoittajan päiväkirjoissa

- OK (m s. 1918)
- VK (m s. 1943)
- JK (m s. 1936)
- KP (m s. 1947)
- SP (m s. 1945)

PAINETUT LÄHTEET Sanoma- ja aikakauslehdet*Karjalainen*

- 31.7.1946
- 17.9.1955
- 7.10.2009
- 30.1.2010

Karjalan Maa

- 4/1943
- 23.10.1949
- 16.9.1955

Karjatalous

- 2/1977

Pellervo

- Tammikuu 1900
- 29/1936
- 11/1938

Suomen Osuustoimintalehti

- 9–10/1949

Yhteishyvä

- 24.11.1954
- 28.9.1955

Kirjallisuus

AALTONEN, ESKO

- 1944 Länsi-Suomen yhteismyllyt. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus. Kansatieteellinen arkisto VI. Forssa: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- 1953 Kuluttajat yhteistyössä. Suomen yhteisen osuuskauppaliikkeen vaiheet vuoteen 1917 ja katsaus edistysmielisen osuuskauppaliikkeen toimintaan sen jälkeen. Helsinki: Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.

AARNIO, AULIS

- 2009 Vastahankaan. Muistikuvia. Helsinki: Siltala.

AIKASALO, PÄIVI

- 2000 Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia. Naisten pukeutumishanteet ja vaatevalinnat 1920-luvulta 1960-luvun lopulle. Kansatieteellinen Arkisto 47. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

ALANEN, AULIS

- 1964 Hannes Gebhard. Helsinki: Kirjayhtymä.

ALAPURO, RISTO & SULKUNEN, IRMA

- 1987 Raittiusliike ja työväestön järjestäytyminen. Teoksessa: *Kansa liikkeessä*. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds, Henrik Stenius. Vaasa: Kirjayhtymä Oy.

ANNALA, VILHO

- 1955 Osuustoiminta maataloutemme kohottajana. Keskusosuusliike Hankkija 1905–1955. Helsinki.

ANTTILA, VEIKKO

- 1967 Järvenlaskuyhtiöt Suomessa. Kansatieteellinen tutkimus. Kansatieteellinen arkisto 19. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- 1974 Talonpojasta tuottajaksi. Suomen maatalouden uudenaikaistuminen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella. Helsinki: Kirjayhtymä.
- 1985 a Innovaatioiden tutkimus. Teoksessa: *Teoriaa, aihepiirejä ja näkökulmia kansatieteellisessä tutkimuksessa*. Toim. J. Pennanen, L. Sammallahti, H. Haapalainen-Tiainen. Ethnos-julkaisu 1. Lappeenranta: Ethnos r.y.
- 1985 b Taloudelliset ja sosiaaliset organisaatiot. Teoksessa: *Teoriaa, aihepiirejä ja näkökulmia kansatieteellisessä tutkimuksessa*. Ethnos-julkaisu 1. Lappeenranta: Ethnos r.y.

ARO, JARI & JOKIVUORI, PERTTI

- 2010 Klassinen sosiologia ja moderni maailma. Helsinki: WSOYpro OY.

AUKIA, MARKKU

2010 Lapsen olkoot ihmisiksi. Suomen talonpoikaiskotien hiljainen kasvatus. Kansatieteellinen tutkimus (väitöskirja). [online] < <https://oa.doria.fi/handle/10024/52564> > [viitattu 28.1.2010]

AUTIO, VELI-MATTI

1997 Roudan aika. Savo-Karjalaisen osakunnan historia III. Vuodet 1888–1905. Porvoo: WSOY.

BERTAUX-WIAME, ISABELLE

2007 The Pull of Family Ties. Intergenerational Relationships and Life Paths. Teoksessa: *Between Generations. Family Models, Myths & Memories*. Toim. Bertaux & Thompson. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.

BINNEY, JUDITH

2010 Stories without End. Essays 1975–2010. Wellington: Bridget Williams Books Limited.

BLOMSTEDT, YRJÖ

1978 Kyläkassasta Osuuspankkiin. Osuuspankkihistoriaa 75 vuoden ajalta 1902–1977. Helsinki.

BRINGÉUS, NILS-ARVID

2009 Carl Wilhelm von Sydow. A Swedish Pioneer in Folklore. Folklore Fellows' Communications 298. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia (Academia Scientiarum Fennica).

BRUMMER, PAAVO

1910 Maanviljelyskoneet ja niiden yhteinen käyttö. Teoksessa: *Maahenki I. Maataloudellinen tietokirja*. Toim. Gösta Grotenfelt. Helsinki: Otava.

ENGLUND, PETER

2006 Silvermasken. En kort biografi över drottning Kristina. Uddevalla: Albert Bonniers förlag.

ESKERÖD, ALBERT

1973 Jordbruk under femtusen år. Redskapen och maskinerna. Borås: LTs förlag.

ESKOLA, JARI & SUORANTA, JUHA

2008 Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.

ESKOLA, KATARINA

2006 Annan aika. Erään papinrouvan keskeneräinen elämä. Helsinki: WSOY.

FINGERROOS, OUTI

2010 Muisti, kertomus ja oral history -liike. Teoksessa: *Medeiasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Toim. Pertti Grönholm ja Anna Sivula. Historia mirabilis 6. Turku: Turun historiallinen yhdistys ry.

GEBHARD, HANNES

1899 Maanviljelijäin yhteistoiminnasta ulkomailla. Kuopio: Otava.

- 1914 Suomen osuustoiminta pääpiirteissään. Pellervon kirjasto 1. Helsinki: Pellervo-Seura.
- HAANPÄÄ, RIINA
2005 Velisurmasta suvun muistoksi. – Toim. Outi Fingerroos ja Katarina Koski. *Elore 12(1)* [online] < http://cc.joensuu.fi/~loristi/1_05/haa1_05.pdf > [viitattu 2.4.2011]
- HAKAMIES, PEKKA
1993 Venäjän-Taipaleelta Viinijärvelle. Erään karjalaiskylän identiteetistä ja assimilaatiosta. Vaasa: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, J. H.
1906 Pohjois-Karjalan Kansanopiston ensimmäinen vuosikymmen 1895–1905. Joensuu.
- HARTIKAINEN, VELI K.
1966 Viinijärven Osuuskassa. Teoksessa: *Liperi eilen ja tänään*. Toim. Viljam Piironen. Joensuu: Liperin kunnan matkailulautakunta.
- HEIDEGGER, MARTIN
2000 Oleminen ja aika. Suom. Reijo Kupiainen. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- HEIKINHEIMO, ILMARI
1955 Suomen elämäkerrasto. Porvoo: WSOY.
- HEINILÄ, HANNU
2002 Osuustoimintaliikekasvatus USA:n Keskilännessä 1917–1963. Siirtolaisuustutkimuksia A 25. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- HELSTI, HILKKA & STARK, LAURA & TUOMAALA, SAARA (Toim.)
2006 Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1101. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HENTTINEN, ANNASTIINA
1999 Kolmannen tien etsijät. Teoksessa: *Kansan talous. Pellervo ja yhteisen yrittämisen idea 1899–1999*. Toim. Markku Kuisma, Annastiina Henttinen, Sami Karhu ja Maritta Pohls. Helsinki: Pellervo-Seura.
- HERLIN, ILKKA
1993 Kivijalasta harjahirteen. Kustaa Vilkkunan yhteiskunnallinen ajattelu ja toiminta. Helsinki: Otava.
- HINKKANEN, MERJA-LIISA
1997 Oman elämänsä sankaritar? Elämäkerrallisen tutkimuksen ongelmia. Teoksessa: *Työkalut riviin. Näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin*. Toim. Eero Kuparinen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja nro 43. Turku: Turun yliopisto, yleinen historia.
- HOKKANEN, KARI
1980 Maidon tie. Valio ja osuusmeijerijärjestö 1905–1980. Helsinki: Kirjayhtymä.

1986 Kyösti Kallio. Osa 1 (1873–1929). Porvoo:WSOY.

HUUPPONEN, PENTTI

1966 Liperin säästöpankki. Teoksessa: *Liperi eilen ja tänään*. Toim. Viljam Piironen. Joensuu: Liperin kunnan matkailulautakunta.

HYVÖNEN, VALDE

1955 Suomen osuuskassajärjestö vv. 1903–1953. Helsinki.

HÄIKIÖ, MARTTI

1997 Satoa ja katoa Hankkijan saralla. Hankkijan ja Noveran historia 1955–1992. Helsinki: Kirjayhtymä.

ILMONEN, KAJ

1984 Jäsenet ja jäsenten liike. Tutkimus kaupan ja jäsenten suhteesta E-osuuskauppaliikkeessä osuustoiminnan alkuajoilta 1980-luvulle. Acta Universitatis Tamperensis 141. Tampere: Tampereen yliopisto.

JONNERGÅRD, KARIN & LAGNEVIK CLAES-MAGNUS & SVENSSON, CLAES & FWJIK, GÖSTA

1984 Beslut i Kooperation. Borås: Kooperativa institutet.

JUSSILA, OSMO

2004 Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917. Helsinki: WSOY.

JÄNTTI, KALEVI

1995 Liperin meijerivuosisata. Jyväskylä.

KAIVOLA, ANNIKKO & VENTO, URPO (toim.)

1972 Karjalasta yhtä kaikki. Liperiläiset kertovat. Kansanelämän kuvauksia VI. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KALELA, JORMA

1991 Narratiivi ei ole kertomus. Historiallinen aikakauskirja 2/1991. Forssa.

2006 Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa: *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KARHU, SAMI

1999 "Osuuskunnat taas ovat suorastaan affääriyrityksiä". Teoksessa: *Kansan talous. Pellervo ja yhteisen yrittämisen idea 1899–1999*. Toim. Markku Kuisma, Annastiina Henttinen, Sami Karhu ja Maritta Pohls. Helsinki: Pellervo-Seura.

KATAJALA, KIMMO & JUVONEN, JAANA (toim.)

2006 Maakunnan synty. Pohjois-Karjalan historia 1809–1939. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1089. Hämeenlinna: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KEMPAINEN, ILONA & PELTONEN, ULLA-MAIJA

2010 Muuttuva sankaruus. Teoksessa: *Kirjoituksia sankaruudesta*. Toim. Ulla-Maija Peltonen ja Ilona Kempainen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1283. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KLINGE, MATTI

1997 Keisarin Suomi. Helsinki: Schildts.

KLUCKHOHN, CLYDE & MURRAY, HENRY A.

1953 Determinerande faktorer vid personlighetsutvecklingen. Teoksessa: *Personligheten I natur, samhälle och kultur*. Toim. Kluckhohn & Murray. Ystad: Kooperativa förbundets bokförlag.

KORKIAKANGAS, PIRJO

1996 Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa. Kansatieteellinen Arkisto 42. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

KUISMA, MARKKU

1999 ”Meillä ei ole mitään Rockefelleriä ... mutta meillä on osuustoiminta”. Teoksessa: *Kansan talous. Pellervo ja yhteisen yrittämisen idea 1899–1999*. Toim. Markku Kuisma, Annastiina Henttinen, Sami Karhu ja Maritta Pohls. Helsinki: Pellervo-Seura.

KUISMA ET AL. (toim.)

1999 *Kansan talous. Pellervo ja yhteisen yrittämisen idea 1899–1999*. Toim. Markku Kuisma, Annastiina Henttinen, Sami Karhu ja Maritta Pohls. Helsinki: Pellervo-Seura.

KUMAR, KRISHAN

1987 *Utopia and Anti-Utopia in Modern Times*. New York: Basil Blackwell Ltd.

KUUSTERÄ, ANTTI

2002 *Lähellä ihmistä. Osuuspankkitoiminta 100 vuotta*. Helsinki: Otava.

KÖPPÄ, TAPANI

1990 *Uusi yritys. Osuustoiminnan haasteet ja yhteistoiminta maaseudun voimavarana*. (Koonnut ja toimittanut Tapani Köppä). Tampere: Kustannus 54.

2010 *Yhteisötalous yrittäjyyden uusien muotojen kasvualustana maaseudulla*. Helsingin yliopiston Ruralia-instituutin Raportteja 69. Helsinki: Helsingin yliopisto, Ruralia-instituutti. [online] < <http://www.helsinki.fi/ruralia/julkaisut/pdf/Raportteja69.pdf> > [viitattu 8.10.2011]

KÖPPÄ, TAPANI & LAUKKANEN, JARMO & SANTALA, JAANA

2000 *Enemmän kuin yritys. Yhteisöllisen yrittämisen menestystekijät*. Helsinki: Oy Edita Ab.

LAAKKONEN, VESA & LAURINKARI, JUHANI

1995 *Uudistuva osuustoiminta. Osuustoimintainstituutin julkaisuja nro 9*. Helsinki: Helsingin Yliopisto, Osuustoimintainstituutti.

LAGERSTAM, LIISA

2007 *A noble life: the cultural biography of Gabriel Kurck (1630–1712)*. Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia, Humaniora 349. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

2008 *Laukon herra Gabriel Kurki (1630–1712)*. Vammala: Laukko Historicum.

LAURINKARI, JUHANI

2004 Osuustoiminta. Utopiasta kansainvälisen yrittämisen muodoksi. Kuopio.

LEMPA, HEIKKI

1990 Yhteiskuntahistorian umpikuja – historian unohdettu kerronnallisuus. Historiallinen aikakauskirja 3/1990. Forssa.

LIAKKA, NIILLO

1920 Orisbergin ruukki ja maatila. Porvoo:WSOY.

LUFT, JOSEPH

1969 Of Human Interaction. Palo Alto: National Press.

MAZZARELLA, MERETE

1997 Oman elämän kirjoittamisesta – ja muiden. Teoksessa: *Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämisestä meissä*. Toim. Katarina Eskola ja Eeva Peltonen. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 54. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

MEINANDER, HENRIK

2006 Suomen historia. Linjat, rakenteet, käännekohtat. Porvoo: Bookwell Oy.

MIKKOLA, KATI

2009 Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1251. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

MÄKINEN, RIITTA & SYSIHARJU, ANNA-LIISA

2006 Eteenpäin ja ylöspäin. Hedvig Gebhardin osuus ja toiminta. Helsinki: Otava.

NIEMINEN, HANNU

2006 Kansa seisoi loitompana. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917. Tampere: Vastapaino.

NIINILUOTO, ILKKA

2001 Järki, arvot ja välineet. Kulttuurifilosofisia esseitä. Helsinki: Otava.

NOZICK, ROBERT

2008 Anarki, stat och utopi. Stockholm: Timbro.

NYGÅRD, TOIVO & KALLIO, VEIKKO

1993 Rajamaa. Teoksessa: *Suomen historian Pikkujättiläinen*. Toim. Seppo Zetterberg. Porvoo: WSOY.

OSUUSTOIMINNAN NEUVOTTELUKUNTA (julk.)

2008 Osuustoiminnan arvot ja periaatteet 2000-luvulle. Kansainvälisen Osuustoimintaliiton osuustoiminnan identiteettiä koskeva kannanotto. [online] < http://www.pellervo.fi/aate/osuust_periaatteet.pdf > [viitattu 7.5.2011]

PAKARINEN, PEKKA

2006 Suur-Liperistä leipäpitäjäksi. Jyväskylä: Liperin kunta.

PAKKANEN, VEIJO (toim.)

1982 Suomen kansanedustajat 1907–1982. Helsinki.

PALOSUO, V. J.

1994 Isäni Uno Brander. Maatalousmies ja rajaseututyön johtaja. Helsinki.

PARTANEN, JUKKA

2006 Kansallisen kahtiajaon aika. Teoksessa: *Maakunnan synty. Pohjois-Karjalan historia 1809–1939*. Toim. Kimmo Katajala ja Jaana Juvonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1089. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

PEHKONEN, OTTO

1925 Suomen meijeriliike. Teoksessa: *Oma Maa. Osa VI*. Porvoo.

PELTONEN, ULLA-MAIJA

2010 Yhdistävä ja erottava sankaruus. C. G. E. Mannerheim. Teoksessa: *Kirjoituksia sankaruudesta*. Toim. Ulla-Maija Peltonen ja Ilona Kemppainen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1283. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

PENNANEN, JUKKA

1979 Muikkuapajilla. Puruveden ammattimainen talvinuottakalastus 1900-luvun alusta 1970-luvun puoliväliin. Kansatieteellinen arkisto. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

PERKO, TOUKO

2005 Valio ja suuri murros. Helsinki: Otava.

PETERSEN-JENSEN, ANNE

1987 Liperin rovasti Anders Josef Europaeus 1797–1870. Suomen Sukututkimusseuran julkaisuja 39. Pieksämäki: Suomen Sukututkimusseura.

PHILPOTT, H. G.

1937 A History of the New Zealand Dairy Industry 1840–1935. Wellington: Government Printer.

POHJONEN, JUHA

1995 75-vuotias Liperin osuuspankki. Liperiläisen osuuskassa- ja osuuspankkitoiminnan historia. Jyväskylä.

PORTELLI, ALESSANDRO

2006 Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa: *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

PUHAKKA, SAULI

1993 Utopiaenergia – Uutta potkua osuustoimintaan. Teoksessa: *Osuustoiminta utopiaenergian lähteillä*. Osuustoimintainstituutin Julkaisuja 3. Helsinki: Helsingin yliopisto.

PULMA, PANU

1993 Yhteiskunta ja talouselämä. Teoksessa: *Suomen historian Pikkujättiläinen*. Toim. Seppo Zetterberg. Porvoo: WSOY.

RAHOLA, ILMARI (toim.)

1934 Hannes Gebhardin muisto. Helsinki: Pellervo-Seura.

RINNE, ANTERO

1944 Rochdalelaisen osuuskauppaliikkeen varsinaiset ja lisäperiaatteet. Helsinki: Kulutusosuuskuntien Keskusliitto.

ROGERS, M. EVERETT

1960 Social Change in Rural Society. A Textbook in Rural Sociology. New York: Appleton-Century-Crofts, Inc.

RUNO PUHAKKA

1984 Runo Puhakka. Antti Puhakan runoja. Joensuu: Kontiolahti-Seura r.y.

RUOTSALA, HELENA

2002 Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiiveissa vuosina 1930–1995. Kansatieteellinen Arkisto 49. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

1998 Mie kotona kentällä ja kentällä kotona. Teoksessa: *Integraatio, identiteetti, etnisyyt. Tarkastelukulmia kulttuuriseen vuorovaikutukseen*. Toim. Maija Mäkikalli ja Paavo Oinonen. Kulttuurisen vuorovaikutuksen ja integraation tutkijakoulun julkaisuja. Turku: Turun yliopisto.

SAARINEN, TUIJA

2003 Poikkeusyksilö ja kyläyhteisö. Tutkimus Heikan Jussin (Juho Mäkäräisen) elämästä ja huumorista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 917. Helsinki: SKS.

SALIMÄKI, HARRI

2000 Isänmaan ja urheilu-uskon mies. Lauri Pihkala modernin urheiluaatteen esitaistelijana. Bibliotheca historica 62. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SALOKAS, EINO

1930 Liperin pitäjän historia vuosina 1809–1930. I, vuodet 1809–1873. Helsinki.

1937 Liperin pitäjän historia vuosina 1809–1930. II, vuodet 1873–1930. Helsinki.

SAPPINEN, EERO

2000 Arkielämän murros 1960- ja 1970-luvuilla. Tutkimus suomalaisen työväestön elämäntavoista ja niiden paikallisista raumalaisista piirteistä. Kansatieteellinen arkisto 46. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

SELL, MARIA

2003 Perspektiivisyys ja tulkinta. Hermeneutiikka modernin ajan tuotteena ja kriittikkona. Teoksessa: *Kohtaamisia ajassa. Kulttuurihistoria ja tulkinnan teoria*. Toim. Sakari Ollitervo, Jussi Parikka ja Timo Väntsi. Cultural History – Kulttuurihistoria 3. Turku: Turun yliopisto, Kulttuurihistorian laitos.

SIEVÄNEN-ALLEN, RITVA

1999 Tyttö venheessä. Elsa Enäjärvi-Haavion elämä 1901–1951. Juva 1999.

SIIRALA, MARTTI

1925 Kunnallinen terveydenhoito Liperissä 1875–1925. Duodecim.

SIMONEN, SEPPO

1949 Pellervolaisen osuustoiminnan historia. Helsinki: Pellervo-Seura.

1955 Valio. Meijerien keskusosuusliike 1905–1955. Helsinki: Yhteiskirjapaino.

1964 Raivaajia ja rakentajia. Suomen maatalouden historiaa. Helsinki: Kirjayhtymä.

SIRENIUS, SIGFRID

1963 Unohdettu hengen maailma. Porvoo: WSOY.

SJÖBERG-PIETARINEN, SOLVEIG

1997 Kvinna i museivärlden. En studie i Irja Sahlbergs museisyn. Etnologiska Institutionen vid Åbo Akademi, Rapport 7. Åbo: Etnologiska Institutionen vid Åbo Akademi.

SNELLMAN, HANNA

1999 Kansatieteilijä lapsuutensa maisemissa. Teoksessa: *Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit. Osa 2, Tunturista tupaan*. Toim. Marja Tuominen et. al. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. C 33. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

SOININEN, ARVO M.

1974 Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. Historiallisia tutkimuksia 96. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

STARK, LAURA

2006 Johdanto. Pitkospuita modernisaation suolle. Teoksessa: *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Toim. Hilikka Helsti, Laura Stark ja Saara Tuomaala. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1101. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SULKUNEN, IRMA

1995 Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita. Hämeenlinna: Karisto.

SUOMEN VIRALLINEN TILASTO

1910 Suomen virallinen tilasto. Osa III. Maatalous. 9. maataloustiedustelu Suomessa vuonna 1910. Maanviljelys. Helsinki.

TALVE, ILMAR

1979 Suomen kansankulttuuri. Historiallisia päälinjoja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 355. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

TUOMI, MAIJA-LIISA

1984 Suur-Liperin historia. Joensuu.

WAHLSTRÖM, ERIK

2004 Den dansande prästen. Espoo: Schildt.

WALLÉN, BENGT

1999 Enighet ger styrka. Finlands Svenska Andelsförbund 80 år. Helsinki: Finlands

Svenska Andelsförbund. [online] < <http://www.pellervo.fi/fsva/text/historik80.pdf> > [viitattu 31.3.2011.]

VESANEN, VIKI

1944 Hallituksen arvovalta osuuskaupoissa. Helsinki: Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta r.l.

1968 Pohjois-Karjalan osuuskauppapiiri 1908–1968. Joensuu.

VIHOLA, TEPPU

1991 Leipäviljasta lypsykarjaan. Maatalouden tuotantos suunnan muutos Suomessa 1870-luvulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin. Historiallisia Tutkimuksia 159. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

WILENIUS, MARKKU

1993 Utopioista käytäntöön – Työosuuskuntien roolista ja merkityksestä osuustoimintaliikkeessä. Teoksessa: *Osuustoiminta utopiaenergian lähteillä*. Osuustoimintainstituutin Julkaisuja 3. Helsinki: Helsingin yliopisto.

WILENIUS, REIJO

1982 Aatteiden maailma. Johdatus aikamme aatevirtauksiin. Jyväskylä: Gummerus.

VIRTAMO, KAARLO

1965 Joensuun lyseo 1865–1965. 100-vuotisjuhla julkaisu. Joensuu.

1990 Joensuun lyseo 1865–1990. 125-vuotisjuhla julkaisu. Joensuu.

VIRTANEN, E. A.

1950 Itä-Karjalaisten kalastusoikeudesta ja -yhtiöistä. Etnososiologinen tutkimus. Kansatieteellinen arkisto VIII. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

VÄYRYNEN, RAIMO

2005 Vastafaktuaalinen päättely ja uuden tiedon mahdollisuus. Teoksessa: *Ihmistieteet tänään*. Toim. Anneli Meurman-Solin, Ilkka Pyysiäinen. Tampere: Oy Yliopistokustannus University Press Finland Ltd.

Summary

Pray and work

The development of Onni Puhakka: from innovator to nonconformist.

This ethnological biographical study examines the modernization which began in the mid-1800s, continued into the mid-1900s, and has changed Finnish society in many ways. This era has been studied on a general level quite extensively, but this work explores the life and everyday experiences of Onni Puhakka (1870–1955), a farmer who spent most of his life in the town of Liperi. The goal is to find new perspectives on the development of the modernization process in society through the experiences of an individual. In this study, a central theme is the rural co-operative movement represented in Finland by Pellervo as well as its development in this country and as a significant undertaking in Onni Puhakka's life. The co-operative movement was one of the most significant sectors affecting modernization in rural communities. The main character in the study is the grandfather of the present author, and thus this research belongs to the newly accepted ethnological research tradition of studying one's own community.

Written documents, mainly collected and preserved by Onni Puhakka himself during his lifetime, form the research material. The material consists mainly of Puhakka's extensive correspondence, personal notes and diaries, documents related to his farm, and photographs taken by him. Earlier research and other written material examining the general development of the period were used to provide a background for the study.

The co-operative movement formed a comprehensive ideology for Onni Puhakka, in which the possibilities for the development of both individuals and the community were combined. His life was based on a religious conviction, and he felt that the co-operative movement was the application of Christian love for one's neighbour in practice. At the beginning of his active working career, Puhakka was an innovator, a reformer at the forefront of progress, but quite soon he became a sworn critic of the development of the co-operative movement in particular. One of Puhakka's criticisms of the co-operative movement was the shifting of decision-making power to professional managers and central organizations, far from the reach of local actors. A fundamental reason for his dissatisfaction was the development within the co-operative movement in which the ideological background was forgotten, and economic goals and making a profit took an excessive significance.

This assessment of the co-operative movement made by Onni Puhakka and his predictions about its development were not unfounded. This has been shown by several studies examining the development of both the Pellervo and working class cooperative movements. The professionalization of management, managerialism, as well as the direct links between professional managers of local co-operatives and central organizations have led to the situation in which fewer and fewer people make the decisions, and management has as its goal economic success and growth. Co-operative enterprises that have grown in size have become estranged from the everyday life of their members. Instead of taking care of relations with the membership of the co-op, competitive ability and the market share have become the most important concerns of the management. As the membership has become alienated, their interest in large-scale co-ops has also become largely economic.

A significant change among the membership of the Pellervo movement occurred at the stage when the co-operative movement shifted from rural areas to urban centres. This meant that the commitment of the membership became much looser than it had been in the farmers' production and consumer co-ops. From the point of view of its members, the nature of the co-operative movement has become diametrically opposed to its point of departure: the active members who previously formed the subject of the co-operative movement have become the object of the economic activities of that same movement. The co-operative movement has been transformed from the progressive agent of change of its early years into a business activity which no longer has any significant task as a social reformer.

This study confirms the observations of the latest research on modernization which states that modernization has not been a straightforward and inevitable development that has led to the present situation. For example, the criticism directed by Puhakka toward the co-operative movement includes information that shows that a few others who were initially actively involved

also criticized the development of the movement. Despite his occasional frustration, Onni Puhakka continued his criticism and attempts to get the co-operative movement to change its course and return to its 'roots'. In the early years of the co-operative movement he probably did not differ much from the other pioneers in the sense that many of them had adopted and internalized the same values and motive for being involved that he had. However, Puhakka differed from his colleagues in the sense that he was able to believe in what he called the "fundamental values" of the co-operative movement longer than many of them.

Translation by David Bergen

